

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

ВИТОКИ

педагогічної майстерності

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Заснований у травні 2007 року

Випуск 31

Серія «Педагогічні науки»

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

Ulrichsweb Global Serials Directory

Полтава
2023

ISSN 2616-6623
UDC 37.091.12:005.336.5

THE SOURCES OF PEDAGOGICAL SKILLS

Founder and publisher:

POLTAVA V. G. KOROLENKO NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY

*The journal is published by the decision of Academic Council of Poltava National V. G. Korolenko Pedagogical University
(Protocol No. 12 dated 27.05, 2023)*

*The journal is in the list of scientific professional publications of Ukraine (category B)
in which the results of thesis may be published (Order of Ministry of Education and Science of Ukraine
dated July 02, 2020, No. 886).*

The journal is indexed in: Index Copernicus International, Ulrichsweb Global Serials Directory

Editor in Chief

Grynyova Maryna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Rector of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Members of the editorial board

Grynyov Roman, Doctor of Sciences (Physics and Mathematics), Faculty of Physics, Ariel University, State Israel

Danysko Oksana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Dovga Tetiana, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Central Ukrainian V. Vynnychenko State Pedagogical University, Kropyvnytskyi

Dziuba Tetiana, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Dyachenko-Bohun Maryna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Zhamardiy Valery, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the UMSA

Zhdanova-Nedilko Olena, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Kononets Nataliia, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the University of Ukoopspilks «Poltava University of Economics and Trade»

Kraschenko Yuriy, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical, head of the State Service for Education Quality in Poltava region

Morgun Volodymyr, Candidate of Psychological Sciences, Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Tkachenko Andrii, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Khomenko Pavlo, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Managing Editor – Doctor of Pedagogical Sciences **O. Zhdanova-Nedilko**

The Sources of Pedagogical Skills: The journal / Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University. Poltava, 2023. Issue 31. 264 p. (Series «Pedagogical Sciences»).

The journal includes research results of scientists and lecturers, scientific researches of doctoral and postgraduate students on the problems of future teachers training, improvement of teacher's professional skills in comprehensive and vocational schools in the context of national and international educational system.

Certificate of the state registration

Series KB No. 23451-13291 ИП dated June 22, 2018

© Group of authors, 2023

© Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University 2023

ISSN 2616-6623

UDC 37.091.12:005.336.5

ВИТОКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Засновник і видавець:

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
*Друкується за ухвалою вченої ради Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка (протокол № 12 від 27.05. 2023 р.)*

Журнал уходить до переліку наукових фахових видань України (категорія Б),
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2020 р. № 886).
Індексується в Index Copernicus International та Ulrichsweb Global Serials Directory

Головний редактор

Гриньова Марина Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України,
ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Члени редколегії

Гриньов Роман Станіславович, доктор фізико-математичних наук, факультет фізики Аріельського
університету, Держава Ізраїль

Даниско Оксана Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Довга Тетяна Яківна, доктор педагогічних наук, професор Центральноукраїнського державного
національного педагогічного університету імені В. Винниченка, м. Кропивницький

Дзюба Тетяна Михайлівна, кандидат психологічних наук, доцент Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Дяченко-Богун Марина Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Жамардій Валерій Олександрович, доктор педагогічних наук, доцент Полтавського державного
медичного університету

Жданова-Неділько Олена Григорівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Кононець Наталія Василівна, доктор педагогічних наук, доцент Вищого навчального закладу
Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Кращенко Юрій Петрович, кандидат педагогічних наук, доцент Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г. Короленка, начальник Управління державної служби якості освіти
України в Полтавській області

Моргун Володимир Федорович, кандидат психологічних наук, доцент Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Ткаченко Андрій Володимирович, доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Хоменко Павло Віталійович, доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г. Короленка

*Відповідальний редактор – доктор педагогічних наук **О.Г. Жданова-Неділько***

Витоки педагогічної майстерності: журнал / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава,
2023. Випуск 31. 264 с. (Серія «Педагогічні науки»).

Журнал містить результати досліджень учених та викладачів, наукові пошуки докторантів,
аспірантів із проблем підготовки майбутнього вчителя, удосконалення професійної майстерності
викладача загальноосвітньої і професійної школи в контексті вітчизняного та світового освітнього
простору.

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
Серія КВ № 23451-13291ПР від 22 червня 2018 р.*

© Колектив авторів, 2023

© ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023

Інформація для авторів

1. Журнал «Витоки педагогічної майстерності» призначений для публікації досліджень у галузі педагогіки, що розкривають проблеми її історії, теорії професійної освіти, виховання та навчання, соціальної педагогіки, освітнього менеджменту.
2. Журнал виходить двічі на рік.
3. Рекомендований обсяг статей, що подаються до друку, від 10 до 14 сторінок (формат аркуша А-4, розмір шрифту 14, міжрядковий інтервал 1,5, поля 2 см з усіх сторін).
4. Статті проходять процедуру первинного редакторського, редакційного розгляду та рецензування. Тексти можуть бути відхилені або повернуті авторам на доопрацювання на кожному з етапів, залежно від виявлених невідповідностей чи недоліків (у змісті, якості викладу матеріалу та технічному оформленні). Процес рецензування закритий. Остаточну ухвалу про друк статті приймає Вчена рада університету за поданням редакційної колегії видання. Автора інформує про це рішення і час виходу збірника відповідальний редактор.
4. Рукописи статей повинні містити такі компоненти: 1) постановка проблеми в загальному вигляді та вказівка на її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз найвагоміших публікацій, у яких започатковано розв'язання досліджуваної проблеми й на які спирається автор; 3) вирішення досі не вирішених аспектів наукової проблеми, яким і присвячено цю статтю; 4) формулювання мети й завдань статті; 5) виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 6) висновки з дослідження та перспективи подальшої розробки цього тематичного напрямку. Бібліографічний апарат оформлюється у відповідності зі стилем АПА.
5. Технічне оформлення наукової статті:
 - вгорі ліворуч – **індекс УДК**;
 - через рядок ліворуч – **ім'я та прізвище автора напівжирним шрифтом** (наприклад: **Лариса Коваленко**);
 - через рядок по ширині сторінки – **ORCID автора**;
 - через рядок по ширині сторінки – назва закладу, де працює дописувач (наприклад: Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка);
 - через рядок по центру напівжирними прописними літерами – **назва статті** (наприклад: **РОЗВИТОК ІДЕЇ СПІВРОБІТНИЦТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ**);
 - через рядок з абзацу – анотація (до 100 друкованих знаків) і ключові слова (5–7) курсивом українською мовою;
 - через рядок, з абзацу – текст статті;
 - через рядок по центру – слова **«Список використаних джерел»**;
 - через рядок у алфавітному порядку чи в послідовності цитування – список використаних джерел (рекомендована кількість до 10-12);
 - через рядок по центру – слово **«References»**;
 - список використаних джерел у латинській транслітерації;
 - через рядок – прізвище та ім'я автора англійською мовою;
 - у наступному рядку – назва закладу, де працює дописувач, англійською мовою;
 - у наступному рядку – назва статті англійською мовою;
 - у наступному рядку й далі – розширена анотація (реферат – не менше 200 слів, 2000-3000 друкованих знаків) та ключові слова (5-7) англійською мовою.
6. Посилання на літературу в тексті подаються в круглих дужках за зразком (Лещук, 2008, с. 15);
7. У окремому файлі слід подати відомості про автора: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь і звання, місце роботи й посада (дані для публікації в рубриці «Наші автори»), адреса для пересилання журналу, телефон, e-mail (не публікуються).
8. Редакційна рада може не поділяти поглядів дописувачів.

УДК 378.04:[005.95:37]+378.035:34

DOI HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283165

ІРИНА БАБЕНКО

ORCID: 0000-0001-6481-014X

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ПРАВОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОСВІТНЬОГО МЕНЕДЖЕРА ТА ЇЇ ФОРМУВАННЯ В УМОВАХ МАГІСТРАТУРИ

У статті розглядається назріла в новітніх умовах гостра необхідність нових підходів до фахової підготовки менеджерів навчальних закладів в аспекті правової компетентності, на чому наголошує чинне законодавство, нормативні документи МОН України. Виокремлюються переваги використання ситуаційного підходу, котрий органічно пов'язується із діяльним у процесі педагогічного формування правової компетентності майбутнього менеджера в умовах магістратури. Автор наголошує на тому, що не лише на основі вивчення класичних дисциплін з права, але й за нових підходів до викладання (приміром, ситуаційно-діяльним), можна успішно формувати правову компетентність майбутніх менеджерів освіти.

***Ключові слова:** фахова підготовка, освітній менеджер, правова компетентність, формування, магістратура, нові підходи*

Постановка проблеми. Новітні історичні виклики до збереження і подальшого становлення української державності породжують істотно зрослі вимоги до рівня й правової підготовки освітніх менеджерів. Наш соціум вже виносив у собі нову, історично зінтегровану сукупність власних цінностей, у підвалинах котрих – перш за все – загальна фахова компетентність, а один із її складників – правова. Аби й він став втіленим на високому рівні у буденне життя кожного закладу освіти України, ще потрібен певний час. І активне формування такої компетентності у педагогів та учнів, студентів необхідне перш за все попереднім його формуванням у магістрантів зі спеціальності 073 Менеджмент «Управління навчальним закладом».

Та доки ще ці управлінці – минулих випусків магістратури – нерідко стикаються із так званою власною «правовою кризою»: існує деяка невідповідність між новітньою українською правовою базою, що в реалі невпинно наближається до європейської, у тому рахунку – й в освітній сфері, та практичною, реальною юридичною компетентністю давно діючих керівників. І то на сьогодні є велика проблема, над котрою необхідно працювати у ЗВО, а особливо, що підкреслимо, – з магістрантами – майбутніми вітчизняними менеджерами освіти, – адже ми невдовзі маємо бачити їх не лишень «...зі знанням іноземних мов, патентознавства, менеджменту і маркетингу, бухгалтерського обліку, інформації», але й – «...права» (Палінчак, Шетеля, Табанюхова та ін.). Все це робить статтю **актуальною**.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Темі професійної компетентності педагогів присвятили свої дослідження буквально безліч як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. А от наукових розвідок стосовно правової компетентності педагогів – обмаль, особливо в Україні, хоча саме українське державне законодавство, нормативні акти останнім часом присвячують саме цій темі достатньо уваги. Ще дивніше те, що така тема у вітчизняній науці навіть стосовно управлінців освітою розвивається надзвичайно слабко. Як зазначає з цього приводу український вчений О.О. Долженков, «Стає очевидним, що професійна підготовка менеджерів освіти у вищому навчальному закладі серед інших повинна реалізувати і педагогічну мету – формування правової компетентності» (Долженков). І все це додає цій науковій розвідці **особливої актуальності**.

Тож **мета статті** – ознайомити зацікавлений у темі науковий загал зі станом справ з означеної проблеми, а також намітити деякі шляхи її практичного вирішення щодо формування правової компетентності освітнього менеджера в умовах магістратури.

Викладення основного матеріалу дослідження. Правова компетентність народжується, піддається розвитку, тим чи іншим чином удосконалюється на науково-практичних засадах отриманих у ЗВО знань, а потім – за допомогою професійної управлінської діяльності. Однак, можливо вже в магістратурі формувати доволі зрілу правову компетентність як складник загальної професійної компетентності. Особливо актуально це для керівників-освітян, котрі навчаються у магістратурі за фахом «Управління навчальним закладом». Можливості використати цими спеціалістами в подальшій своїй роботі певні права цілком і на високому правовому рівні у реальності залежать від тієї низки педагогічних умов, котрі створюються в українській магістратурі нині у відповідь на високі вимоги західної освітянської царини, до стандартів котрої ми так прагнемо.

Звертаючись до зарубіжного досвіду в аспекті правової компетентності менеджерів, помічаємо наступне. Так, у вищих США (Koontz, O'Donnell) задля особистої впевненості майбутніх асів менеджменту в роботі на теренах застосування свого фаху загальний діапазон освітніх дисциплін надзвичайно широкий, а саме: ще з бакалаврату їх навчають таким складовим мистецтва менеджменту: умінню переконувати, проводити ділові перемовини; ефектно й ефективно запропонувати новинку, вбачаючи вигідність власного чи колективного новітнього проєкту; впевнено підійти до менеджменту в будь-якому бізнесі з оригінальними проєктами і в цілком конкретних ситуаціях: з «кейсами», тобто стратегічно й тактично мислити, відтак – навіть інтуїтивно, але відповідально приймати остаточні рішення в умовах так званої «невизначеності» (Кардаш, 2022) (нам би повчитися тому задля правильних і швидких управлінських дій в умовах сучасної нам «жорсткої невизначеності» (Карпов, 2010); креативно розробляти проблемні завдання; вдало використовувати інтернет з новітніми гаджетами в руках; а також бути внутрішньо незалежними, мати професійну гордість і твердість, наполегливість у характері, дотримуючись етики у поведінці; тримати слово менеджера тощо (Koontz, O'Donnell).

Але педагоги США жорстко наполягають: для того, аби здійснювати усе це впевнено і без негативних наслідків, майбутньому менеджеру необхідно на «відмінно» або хоча би на «добре» (але ні в якому випадку не на «задовільно», бо не отримаєш диплома, а лише довідку) опанувати правовими дисциплінами, що пропонуються магістрантам (там же). Це ж напряду стосується менеджерів американської освіти, і не тільки: Європейський Союз також яскраво демонструє нам правову компетентність менеджменту глобально престижного освітнього простору Заходу, і не тільки на прикладі приватних закладів освіти.

Вміння успішно чи не успішно займатися менеджментом в освіті у нелегких новітніх умовах українського соціуму – то своєрідний підсумок роботи педколективу магістратури кожного ЗВО, котрий видав своєму випускнику відповідний диплом. І поки що результати недостатньо втішні. У той же самий час європейська освіта, зокрема, магістерська, давно вже не тільки передавач, але й генератор нового знання і широкого кола компетентностей, діючий вулкан ідей, новітніх досліджень та застосувань на практиці, у тому рахунку – й у правовій сфері. Все це має стосуватися і правової компетентності здобувачів освіти українських ЗВО, зокрема другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 073 Менеджмент «Управління начальним закладом», якому правові знання та навички стануть гостро необхідними з перших кроків управлінської діяльності. Причому, рівень цієї компетентності, безсумнівно, повинен постійно підвищуватися протягом усього професійного життя.

На цьому наголошує наше чинне законодавство, про це йдеться у нормативних документах МОН України. Недарма у Наказі МОН України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 015 «Професійна освіта» (за спеціалізаціями) для другого (магістерського) рівня вищої освіти від 18.11.2020 р. подана «Матриця відповідності визначених Стандартом компетентностей/результатів навчання дескрипторам НРК». І саме у графі «Відповідальність і автономія» за цією матрицею позначаються такі трудові моменти майбутнього освітнього менеджера як «Управління робочими або навчальними процесами, які є складними, непередбачуваними та потребують нових стратегічних підходів»; «Відповідальність за внесок до професійних знань і практик та/або оцінювання результатів діяльності команд та колективів»; «Здатність продовжувати навчання з високим ступенем автономії» (*Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 015...*, с. 14).

Цим же Наказом МОН України вимагає, природно, як це відбувається і на Заході, широкого опанування знаннями з права, і на таких засадах: «Обирати оптимальну стратегію колективної діяльності, міжособистісного спілкування та взаємодії для реалізації комплексних проєктів у професійній освіті та міждисциплінарних проєктів з урахуванням етичних, правових, соціальних та економічних аспектів»; «Знати і застосовувати в практичній діяльності законодавчу базу щодо захисту права інтелектуальної власності, комерціалізації результатів науково-дослідної, винахідницької та проєктної діяльності у сфері професійної освіти» (там же, с. 10). Розвиває ці вимоги і Наказ МОН України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта» (за спеціалізаціями) для другого (магістерського) рівня вищої освіти від 05.01. 2021 р.» (*Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 016...*).

Загальновідомо, що однією із основних компонент професійної компетентності майбутніх керівників освіти є не просто правова, але – соціально-правова компонента: на царині своєї професійної діяльності за допомогою набутих і тих, що здобуваються протягом трудового життя юридичних знань взаємодіяти із громадянськими соціальними інститутами та соціальними групами, у тому рахунку – й малими. Такої ґрунтовної підготовленості вимагає самостійне керування. Отож, аби у майбутньому дбати за правові підвалини стосунків із колективами закладу (педагогічним, учнівським, батьківським, технічним), котрий очолить, а також із соціумом (Білик; Віаніс-Трофименко, Лісовенко, 2007), сьогодні магістранти вивчають основи освітнього, трудового, сімейного права, правової охорони творчої, креативної, інтелектуальної діяльності, а відтак – й авторського права, нормативно-правові засади усієї галузі освіти, беруть активну

участь у семінарських та практичних заняттях, самостійних роботах за такими методами навчання, тестових іспитах.

З урахуванням продиктованих сучасністю нових підходів стосовно формування потужної правової загальної професійної освітньої компетентності вітчизняний науковець О. О. Долженков зазначає: «Розгляд різних визначень правової компетентності дає підстави зрозуміти, що це складне особистісне утворення, яке проявляється, розвивається і реалізується у вирішенні певного комплексу навчальних, професійних та інших завдань. Професійні компетенції в цілому та правові, зокрема, є системними характеристиками особистісно-орієнтовного підходу щодо професійної підготовки, оскільки відносяться виключно до особистості студента і перевіряються тільки в процесі виконання ним певного комплексу дій. Одним з ефективних способів вирішення зазначеного підходу є використання у процесі правової підготовки менеджерів освіти ідей ситуаційного підходу, який передбачає підбір і застосування ситуаційних завдань («кейс-стаді»), концентрацію уваги на особистісному ставленні майбутнього фахівця до аналізу та вирішення проблеми» (Долженков, с. 33).

Ідея цього – ситуаційного – методу (Лапузіна, 2006; Yurasuyk) полягає у доборі й застосуванні саме ситуаційних завдань. Це вони актуалізують суто особистісне, індивідуальне ставлення магістранта до проблеми. У такому підході – цілком конкретні рекомендації відносно застосування так званого «наукового стану» до реальної практики сьогодення управлінського процесу залежно від складності конкретної ситуації (кейсу), умов зовнішнього й внутрішнього середовища освітнього закладу.

Тренуючись на заняттях ще у стінах ЗВО використовувати ситуаційний, і разом з ним природно-діяльнісний підхід, майбутні менеджери можуть зрозуміти, які саме методи, засоби роботи з управління навчальним закладом зонайкраще сприятимуть досягненню різних його цілей у конкретній соціумній, життєвій, педагогічній ситуації.

Виокремлюються такі переваги використання ситуаційного підходу в процесі підготовки правової компетентності майбутнього менеджера: а) володіння високим мотиваційним потенціалом за рахунок зв'язку із професійними інтересами; б) задоволення пізнавального інтересу; в) імітація елементів майбутньої професійної діяльності; г) зміст реальної проблеми з юридичної практики; г) ситуації застосовуються у тій системі, котра має у собі три специфічних блоки: штучно створені ситуації; ситуації, які імітують проблему, що має практичне значення; особистісно-орієнтовні ситуації, вирішення котрих і зв'язане з майбутньою професійною кар'єрою магістранта» (Yurasuyk). При цьому паралельне вирішення проблемних спеціальних ситуацій запам'ятовується міцно й надовго, а наступна поява аналогічної у реальній професійній роботі обов'язково викличе з глибин пам'яті необхідне засвоєне колись рішення або підштовхне до правильного нового (Долженков; Кічук).

Маючи на увазі можливості ситуаційного підходу задля формування правової компетентності освітнього менеджера, цілком реально виокремити можливості моделювання навчальних ситуацій, які «займаються» гострими правовими питаннями у контексті саме проблемного навчання. Також у процесі його можуть «бути присутніми» й ті ситуації, які надають можливості вивчати поведінку людей у конкретних, заданих педагогом, ситуаціях, а ще – підвищувати студентів суто індивідуальний особистісний інтелектуальний, діяльнісний потенціал, власну мотивацію оволодіння правовою компетентністю менеджера в освіті.

Висновок. Саме таким чином отримана в університеті правова компетентність менеджера другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 073 Менеджмент «Управління навчальним закладом» повинна стати тим підґрунтям для діяльності вітчизняних управлінців освітою, що надасть можливість нашим освітнім закладам зійти на нові висоти стосунків із соціумом. За допомогою не лишень класичних навчальних дисциплін з права, але й нових підходів до викладання (приміром, ситуаційно-діяльнісний: кейс-стаді, що пов'язується із діяльнісним), може забезпечуватися можливість активного й цілеспрямованого формування правової компетентності майбутніх менеджерів української освіти. Чіткою має бути її орієнтація і на вимоги новітнього вітчизняного ринку усіх, без винятку, освітніх послуг саме до правових аспектів професійних компетентностей менеджерів освіти, котрі володітимуть певними вміннями й навичками щодо практичного їхнього застосування у щоденному житті, під час роботи на керівних посадах у навчальних закладах.

Список використаних джерел

- Білик, В. В. *Оцінювання професійної компетентності майбутніх фахівців в умовах професійної підготовки у вищій школі.* Взято з <http://elar.khmn.edu.ua/bitstream/123456789/1436/4/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8C%20%D1%96%20%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BA%202013.pdf> (дата звернення: 14.01.2023).
- Віаніс-Трофименко, К. Б., Лісовенко, Г. В. (2007). *Підвищення професійної компетентності педагога.* Харків: Основа.

- Долженков, О. О. *Формування правової компетентності майбутніх менеджерів освіти*. Взято з <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/5258/1/8.pdf> (дата звернення: 11.11.2022).
- Кардаш, Н. Г. (2022). *Розробка і прийняття управлінських рішень у педагогічному менеджменті*. (Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»). Полтава.
- Карпов, А. В. (2010). *Психологія менеджменту: навчальний посібник*. Київ: Просвіта.
- Кічук, Я. *Правова компетентність – важлива якість соціального педагога як суб'єкта професійної діяльності*. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Педагогіка*, 2, 15-18.
- Лапузіна, О. М. (2006). *Формування професійної етики у майбутніх інженерів на основі ситуаційного навчання*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Вінниця.
- Палінчак, М. М., Шетеля, Н. І., Табанюхова, О. М., Тимчик, М. П., Гжешук, В. В., Палінчак, В. М. *Специфіка підготовки економістів і менеджерів у США та Польщі*. Взято з <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/34063/1/%20.pdf> (дата звернення: 18.02.2023).
- Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 015 «Професійна освіта» (за спеціалізаціями) для другого (магістерського) рівня вищої освіти: наказ МОН України від 18.11.2020 р.* Взято з https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2020/11/20/015_profesiyuna_osvita_mahistr.pdf (дата звернення: 22.02.2023).
- Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта» (за спеціалізаціями) для другого (магістерського) рівня вищої освіти: наказ МОН України 05.01. 2021 р.* Взято з <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoi-osviti> (дата звернення: 21.02.2023).
- Koontz, H., & O'Donnell, C. *Management: A Systems and Contingency Analysis of Managerial Functions*. New York, McGraw-Hill Book Company. Retrieved from [https://www.scirp.org/\(S\(i43dyn45teexjx455qlt3d2q\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=2233933](https://www.scirp.org/(S(i43dyn45teexjx455qlt3d2q))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=2233933) (дата звернення: 12.03.2021).
- Yurasyuk, N. *Future manager's legal competence forming on the basis of situational approach*. Retrieved from <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-08284-9> (дата звернення: 09.08.2021).

References

- Bilyk, V. V. *Otsiniuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv v umovakh profesiinoi pidhotovky u vyshchii shkoli [Assessment of professional competence of future specialists in the conditions of professional training in higher education]*. Retrieved from <http://elar.khmnu.edu.ua/bitstream/123456789/1436/4/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8C%20%D1%96%20%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BA%202013.pdf> [in Ukrainian].
- Dolzhenkov, O. O. *Formuvannia pravovoi kompetentnosti maibutnikh menedzheriv osvity [Formation of legal competence of future managers of education]*. Retrieved from <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/5258/1/8.pdf> [in Ukrainian].
- Kardash, N. H. (2022). *Rozrobka i pryiniattia upravlinskykh rishen u pedahohichnomu menedzhmenti [Development and adoption of management decisions in pedagogical management]*. (Thesis master). Poltava [in Ukrainian].
- Karpov, A. V. (2010). *Psykhohiia menedzhmentu [Psychology of management]: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Prosvita [in Ukrainian].
- Kichuk, Ya. *Pravova kompetentnist – vazhlyva yakist sotsialnoho pedahoha yak sub'iekta profesiinoi diialnosti [Legal competence is an important quality of a social pedagogue as a subject of professional activity]*. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Pedahohika [Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. Pedagogy]*, 2, 15-18 [in Ukrainian].
- Koontz, H., & O'Donnell, C. *Management: A Systems and Contingency Analysis of Managerial Functions*. New York, McGraw-Hill Book Company. Retrieved from [https://www.scirp.org/\(S\(i43dyn45teexjx455qlt3d2q\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=2233933](https://www.scirp.org/(S(i43dyn45teexjx455qlt3d2q))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=2233933).
- Lapuzina, O. M. (2006). *Formuvannia profesiinoi etyky u maibutnikh inzheneriv na osnovi sytuatsiinoho navchannia [Formation of professional ethics in future engineers based on situational learning]*. (Extended abstract of PhD diss.). Vinnytsia [in Ukrainian].
- Palinchak, M. M., Shetelia, N. I., Tabaniukhova, O. M., Tymchuk, M. P., Gzheshchuk, V. V., & Palinchak, V. M. *Spetsyfika pidhotovky ekonomistiv i menedzheriv u SShA ta Polshchi [The specifics of training*

economists and managers in the USA and Poland]. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/34063/1/%20.pdf> [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 015 „Profesiina osvita” (za spetsializatsiiami) dlia drugoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity [On the approval of the standard of higher education in specialty 015 "Professional education" (by specializations) for the second (master's) level of higher education]: nakaz MON Ukrainy vid 18.11. 2020 r. Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2020/11/20/015_profesiyna_osvita_mahistr.pdf [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 016 „Spetsialna osvita” (za spetsializatsiiami) dlia drugoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity [On the approval of the standard of higher education in specialty 016 "Special education" (by specializations) for the second (master's) level of higher education]: nakaz MON Ukrainy 05.01. 2021 r. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzhenni-standarti-vishoyi-osviti> [in Ukrainian].

Vianis-Trofymenko, K. B., & Lisovenko, H. V. (2007). Pidvyshchennia profesiinoi kompetentnosti pedahoha [Increasing the professional competence of the teacher]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].

Yurasyuk, N. Future manager's legal competence forming on the basis of situational approach. Retrieved from <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-08284-9>.

BABENKO I.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

LEGAL COMPETENCE OF THE EDUCATIONAL MANAGER AND ITS FORMATION IN THE CONDITIONS OF THE MAGISTRATE

The article examines the urgent need for new approaches to the professional training of managers of educational institutions in terms of legal competence, which is emphasized by the current legislation and normative documents of the Ministry of Education and Culture of Ukraine. The advantages of using the situational approach are highlighted, which is organically connected with the activity in the process of pedagogical formation of the legal competence of the future manager in the conditions of the master's degree. The author emphasizes that not only on the basis of the study of classical law disciplines, but also on the basis of new approaches to teaching (for example, situational-activity), it is possible to successfully form the legal competence of future managers of education.

In this way, the legal competence of the manager of the second (master's) level of higher education in the specialty 073 Management "Educational Institution Management" obtained at the university should become the basis for the activities of domestic education managers, which will enable our educational institutions to reach new heights of relations with society. With the help of not only classical educational disciplines in law, but also new approaches to teaching (for example, situational-activity: case study, which is connected with activity), the possibility of active and purposeful formation of legal competence of future managers of Ukrainian education can be ensured. It should be clearly oriented to the requirements of the newest domestic market of all, without exception, educational services, precisely to the legal aspects of the professional competences of education managers, who will possess certain abilities and skills regarding their practical application in daily life, while working in managerial positions in educational institutions .

Key words: *professional training, educational manager, legal competence, formation, master's degree, new approaches*

Стаття надійшла до редакції 25.05.2023 р.

УДК 37.07:005.95]:37.091.12-055.2

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283204](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283204)

ІРИНА БАБЕНКО

ORCID: 0000-0001-6481-014X

ОКСАНА БОЛЬШАЯ

ORCID: 0000-0003-0543-5196

НІНА ПИВОВАР

ORCID: 0000-0002-7047-782X

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

МАЙСТЕРНІСТЬ МЕНЕДЖЕРИНГУ ОСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ У ВЗАЄМОДІЇ З ЖІНОЧИМ ПЕДАГОГІЧНИМ КОЛЕКТИВОМ

У статті показані новітні підходи до проблеми дослідження жіночих освітянських колективів, управління ними, методами, що гармонізують. Відзначається новизна наукової розвідки. Зазначені унікальні особливості міжособистісних стосунків у сучасних жіночих педагогічних колективах. Адже вони не команда, а слабо-ієрархічні, що утримуються саме на особистісних і в основному на неформальних відносинах. Показано позитивні й негативні сторони такого колективу. Аби він був малоконфліктним, керованим, тобто психологічно позитивним, його менеджмент повинен мати програму науково вивіреної взаємодії. У статті подано авторський начерк такої програми. Саме цей підхід управління жіночим освітянським колективом автор вважає актуальним.

***Ключові слова:** жіночий освітянський колектив, менеджмент, педагогія, міжособистісні стосунки, конфлікти*

Постановка проблеми. Перед системою вітчизняної освіти, а особливо її менеджерами, нині першочерговим завданням стоїть створити саме ту нову українську систему освіти, ціль котрої – розкрити потенційні здібності учнів, студентів, виховати порядних, патріотично налаштованих, соціумно активних людей, яскравих, креативних особистостей, добре підготовлених до життя не тільки у високотехнологічному, але й у гостроконкурентному світові. Успішно реалізувати таку національну ініціативу можна лише за допомоги переходу на новітні освітні стандарти, посиленний розвиток системи підтримки інноваційних ідей та вдосконалення менеджменту. Згідно з цим наша держава висуває і нові вимоги до управлінців сучасними закладами освіти, зокрема, це стосується майстерності взаємодії із педагогічними колективами. Вони ж складаються не із безстатевих осіб. І, як правило, це – відсотків на 80 – 90, а то й більше, – жінки. Ба навіть шкільні директори (практично кожен з них – педагогія-менеджер) жіночої статі – й у відсотковому відношенні вже сягнули в Україні числа більшого за 80. Найбільш активно сьогодні жінками освоюється наука, їхній відсоток тут нині – вже далеко за 50. А оскільки жінки і в науці живуть значно довше чоловіків, з віком відсоток їх у загальній кількості вчених ще й з цієї причини невпинно зростає (*Інститут освітньої аналітики, 2022; Статистика освіти, 2022*).

Актуальність дослідження складних, «жіночих» міжособистісних стосунків у такій професійній групі обумовлена багатьма чинниками, у тому рахунку – й тими, що це – важливий аспект побудови загальної теорії внутрішньо-групових процесів і в той же самий час – практика життя величезної кількості на теренах України саме жіночих педагогічних, освітянських трудових колективів.

Сучасний загалом кризовий і надзвичайно важкий період так званої «жорсткої невизначеності» (Кардаш, 2018), тобто воєнного стану на тлі пандемії Covid-19 у житті нашого, до того ж історично оновлюваного суспільства, породив безліч проблем об'єктивного, суб'єктивного характеру, а це призвело багатьох людей до деформації міжособистісних відносин, конфліктних ситуацій, психологічних зривів, нервових захворювань, безпорадності щодо адаптації до нових умов життя. І, що природно, такі деформації стосунків, конфлікти – найчастіші саме в жіночому, саме освітянському колективі, котрий відзначається високими освіченістю, тривожністю тощо. Тож питання щодо міжособистісних стосунків у такому колективі, їх гармонізації є надзвичайно гострими і актуальними у сучасному українському суспільстві, й вимагають активного й систематичного наукового супроводу на предмет гармонізації взаємодії: як і «по горизонталі», так і «по вертикалі»; з менеджером, котрий має майстерно володіти відповідними психологічними механізмами управління і, перш за все, попереджувати конфліктні ситуації, аніж їх – вже запізно – ліквідувати.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблема трудових колективів, міжособистісних стосунків у них загалом переймалася достатньо багато вчених світу. І перш за все це – Елтон Мейо із

його авторською «Доктриною стосунків людей» (Єнін, 2018; Мейо, 2022; Мауо, 1949). Науковець розробляв той теоретичний напрямок науки, котрий веде до успішного управління, організації роботи колективів компаній, де будь-які проблеми розглядаються в аспекті людських стосунків та глибокого розуміння того, що продуктивність колективної роботи знаходиться у прямо пропорційній залежності од задоволення працівниками соціально-психологічними умовами, зокрема, згуртованістю колективу, загальною атмосферою, що панує у ньому, взаємостосунками із менеджерами, вдоволенням од результатів роботи та платні за неї.

Цю доктрину також розробляли й доповнювали власними теоретичними викладками та практичними висновками Фріц Ротлісбергер, Дуглас Мак-Грегор, Абрахам Маслоу, Томас Норт Уайтхед, інші учені, широко відомі світові науковців. Основоположники, прихильники «школи людських стосунків» доповнили попередні моделі й принципи менеджменту і такими висновками: ефективний менеджер має керувати як процесами та завданнями, так і стосунками у трудовому колективі; сприятливі стосунки у ньому здатні підвищувати продуктивність праці; неформальні групи, неформальні лідери мають стати об'єктами скрупульозного вивчення, бо за правильного використання їхнього потенціалу енергію неформальних груп можливо спрямовувати на досягнення цілей усієї організації; матеріальні методи стимулювання людей повинні вдало доповнюватися так званими «соціальними інструментами», а саме: дружнім ставленням управлінця, відчуттям значущості виконуваної роботи, гарантією захищеності, безпекою праці, сприятливим соціально-психологічним мікрокліматом у колективі тощо; жорстка ієрархія, формалізація, знеособлення трудових відносин абсолютно несумісні з природним індивідуалізмом людини (що, до мови, за часів радянщини політиками не сприймалося всерйоз, а вченим така тема просто заборонялася); для працівників важливо усвідомлювати соціальну місію організації, закладу, свою особисту роль у їхньому розвитку, власний статус у них; задля ефективного прийняття управлінських рішень менеджери мають враховувати думки, побажання працівників; головний орієнтир встановлення неформальних комунікацій є не особистісні, але – групові цінності (Whitehead, 1936).

Щодо управлінських (а значить, за першою чергою – психологічних) проблем у жіночих педагогічних колективах: фундаментальних наукових досліджень у світовій науці на таку тему катастрофічно обмаль (лише окремі фрагменти трапляються у деяких інтернетівських безадресних публікаціях реферативного характеру). У нашій країні спостерігається те ж саме становище у цьому плані. Заслужують на пильну наукову увагу деякі, хоча й порівняно короткі, епізодичного характеру, вкраплення, розвідки у цьому сенсі у наукові розробки Л. М. Карамушки (психологія управління) (Карамушка, 2003), О. В. Ложкіна (психологічна взаємодія) (Ложкін, Винославська, 2016). І це є велика, вже наукова, проблема, причому за сутністю своєю – реально всесвітнього масштабу, котра навряд чи скоро вирішиться при такому стані її досліджуваності. До того ж: у найближчі десятиліття жіночі педагогічні колективи явно не змінюватимуть свій гендерний склад у бік зменшення у них жіночої статі, тим більш – саме у нашій країні (що додає актуальності нашій роботі), котра ще дуже довго, практично – десятиліття, буде відчувати на собі трагічні, коли не цілком катастрофічні, демографічні наслідки широкомасштабної війни.

Викладення основного матеріалу дослідження. Отож, на сьогодні «...зміст і спрямованість психологічного клімату багато в чому залежить від гендерного складу колективу. На жаль, нині більшість педагогічних колективів часто бувають суто жіночими, тобто незбалансованими за гендерним складом. Унаслідок цього такі риси, як уразливість, підвищена емоційність, нестабільність, властиві жінкам, посилюються, досягаючи іноді «критичної маси». Тому в суто жіночих педагогічних колективах можуть частіше виникати конфліктні, напружені ситуації. Крім того, природне бажання жінки подобатися представникам протилежної статі, самостверджуючись при цьому, в таких колективах залишається нереалізованим» (Редько, 2023, с. 5). Але, оскільки соціально-психологічні особливості менеджменту в освітній сфері (у порівнянні з менеджментом в інших галузях) – це перш за все так звана спрямованість управлінського процесу на людину, і незрівнянно більша, ніж у інших сферах життя соціуму, залежність кінцевого результату, успіху заявленої мети од суто психологічних якостей суб'єкту (управлінця, колективу керуючої установи, педагогічного колективу тощо) величезна. І це становище покладає неабияке навантаження на того управлінця, котрий керує саме жіночим колективом такої установи, та до того ж і є жінкою.

Величезна і залежність результатів роботи подібного колективу від ціннісно-орієнтаційної єдності усіх системних та окремих, притаманних тільки цій установі елементів, узгодженості діяльності усіх суб'єктів управління. Великий вплив на результат такої менеджерської праці має насиченість міжособистісної взаємодії у вигляді відношень елементів взаємодії одне до одного, особистісних взаємин, варіантів особистісного спілкування за так званими горизонталлю та вертикаллю. І тут залежності елементів такої взаємодії також незрівнянно більш значимі, ніж навіть в також жіночих трудових колективах інших галузей народного господарства: результат знаходиться у прямій та безпосередній залежності від соціально-психологічних феноменів, що породжуються повсякчас надто тісною у жіночому колективі міжособистісно-професійною взаємодією, що, за своєю чергою, породжує

особливо своєрідний соціально-психологічний клімат, надто часті конфлікти начебто на професійному ґрунті. Та глибинне їхнє підґрунтя (так би мовити «літосферні платформи», «тектонічні розломи», «осадові чохлаи...») нерідко буває саме особистісно-психологічним або носить характер бажання прикритого, невідвертого, тобто суто жіночого глибинного бажання домінування, або навіть формального чи неформального лідерства (останнє – знову таки – найчастіше у варіанті саме жіночого освітянського колективу).

Жінки загалом схильні до наступних соціально-психологічних механізмів впливу на інших: надто настійливі переконання та спроби навіювання, чіткого наслідування, «зараження». І ці риси фемінізованості об'єкту менеджерського впливу освітянського закладу, природно, несуть із собою різноманітні вияви як позитивного так і негативного характеру з точки зору класичних схем управління.

Амбівалентність ставлення жінок-освітянок до своїх офіційних керівників (а нині і в перспективі у переважній більшості – керівниць), як бачимо у наших національних реаліях, дуже легко (за нашими спостереженнями та анкетуванням) можна пояснити тісним поєднанням у структурі особистості практично кожної членкині такого колективу достатньо високим рівнем освіченості, а це потужно генерує дуже високе самооцінювання, надзвичайно розвинене чуття власної значимості та гідності, зокрема, гендерної. Саме вона сильно розвинута – і не від сьогодні, й не від учора, а значно раніше, – в українському суспільстві. Це пішло іще з часів старовинного українського козацтва. Тоді жінка, альфа-матір вимушена була лишатися на господі сама: козак нерідко – й на досить довгий термін – ішов на війну чи на козацькі зібрання до Запорізької Січі, а його дружина несла тяжку особисту відповідальність за виховання дітей, утримання старих батьків (як своїх, так і чоловікових), вирощування хліба в полі, утримання худоби, захист оселі та свої жіночої гідності. Інколи така українська жінка у буквальному розумінні слова несла на собі ярмо: коли худоба не витримувала великої наруги-напруги, сама впрягалася у плуга. Тож віками у її психотипі складалося те, що так потужно й нині генерується до нас звідтіля, з етно-історичних глибин, і – в усі прошарки великих та малих соціальних груп українок, у тому рахунку – й у колективи високоосвічених жінок закладів дошкільної, позашкільної, шкільної, вищої освіти. До того ж, педагогиням притаманна так звана дидактична спрямованість, а те надає ще й певної критичності мовленнєвій та іншого роду поведінки, опору управлінським настановам «згори».

Результат діяльності менеджера в освіті залежить від великої кількості таких різноманітних чинників, про які ми сказали вище і котрі виходять за кордони його власного регулювального впливу, влади. Це й генетичні, тобто природні чинники розвитку психіки жінок у колективі, і вплив родини учня, студента на педагогиню, а також – соціального оточення поза освітянською установою, соціально-економічні, політичні умови в країні тощо, тобто суб'єктність об'єкту й одночасно його особистісність. Треба враховувати й той незаперечний факт, що на відміну од кінцевого результату в менеджменті інших сфер соціуму, результат менеджменту в сфері освіти не буває індіферентним щодо методів впливу на колектив (повторимо: як правило, майже повністю жіночого складу), а також, особливо: оцінки самої себе як управлінки, своєї власної поведінки, діяльності усіх учасників менеджерського спілкування, тобто – широкого кола взаємодії. І те надає надто великої складності пошукам оптимальних способів, засобів, прийомів управління освітянськими закладами.

На превеликий жаль, настійливо кричущі проблеми трудових жіночих колективів загалом, а незрівнянно більше – освітянських, і досі вирішуються майже виключно на практиці, ненауковими методами. На царині педагогіки – тими ж таки жінками-педагогами-практиками, хоча й при деякій адміністративній владі. І це є велика проблема не тільки для України – для усього світу. Вирішуватися вона має не лишень за умови прийняття державних рішень на кшталт: «...персонал органів управління освітою, який приймає управлінські та кадрові рішення, визначає умови для роботи закладів освіти, зокрема реалізує державну політику щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері освіти» (*Стратегія розвитку вищої ...*, 2023), але й з тим, аби такий колектив був взірцем людських стосунків задля його вихованців, адже це ось який колектив: «...управлінський, педагогічний та науково-педагогічний персонал у сфері освіти... від чийх уявлень, поглядів, ідеалів, оцінок та переконань значною мірою залежить світогляд майбутніх поколінь» (*Стратегія розвитку вищої ...*, 2023).

Нинішнє явне домінування жінок у складі колективу освітнього закладу створює не лише позитивні сторони, але й цілком певні емоційні, а відтак – і організаційні труднощі, хоча, як широко й беззаперечно відомо, жінки старанніші за чоловіків, за своєю природною материнською сутністю більше схильні саме до виховання, гнучкіші стосовно вибору прийомів, методів суто педагогічного впливу. Але: жіночі колективи незрівнянно емоційніші, відтак – незрівнянно конфліктніші. До того ж: неозброєним оком помітно практично у кожному освітянському колективі, що саме жінки нерідко з різних причин, але згідно зі своєю природою, вимушені періодично відволікатися від педагогічного процесу: вагітності, народження дітей, їхні хвороби; старість, немічність батьків тощо.

Окрім того, жіночому колективові, як одному із видів малих соціальних груп, як одному із різновидів трудового колективу, притаманні наступні соціально-психологічні особливості: порівняно завищені загальна й ситуативна колективна емоційна чутливість; орієнтація у своїй діяльності на окремі

індивідуально-особистісні моменти; велика значущість процесу формування взаємостосунків із оточуючими людьми, розвиненість та розгалуженість міжособистісних взаємостосунків у так званих «горизонтальних стосунках», надто висока у порівнянні з чоловіками акуратність та самовідданість на грані фанатизму (що в «кулуарних» розмовах поміж собою психологи жартома називають «жіночим професійним ідіотизмом»), емоційність, тривожність (усе це вкупі нерідко порівняно швидко призводить до емоційного вигорання); схильність до спілкування з надзвичайно широкого кола найрізноманітніших питань, величезна значимість сімейних стосунків, що рикошетом відбивається й на трудових, колективних; реальна можливість спотворення мережі суспільних стосунків на тому тлі; психологічний «бар'єр новизни», яскраво виражена мотивація досягнень та «інстинктивне» уникнення невдач, часте емоційне вигорання.

Отже, жіночий колектив загалом – надзвичайно складне, нерідко психологічно нестійке формування, котрим дуже складно керувати. Жінки в міжособистісних відносинах більш уперті, ніж чоловіки, настійливо-енергійні, наполегливі у всьому, хоча більш довірливі, ввічливі, менше потребують широкого, публічного визнання, при тому схильні до дрібних та крупних конфліктів, роз'єднуючись у тривалих угрупованнях, при цьому – ситуативно – бувають і більш дружні, утворюючи при тому нові малі групи.

Архіважливий у жіночому колективі, а тим більш – педагогічному, – соціально-психологічний клімат. Жіночим освітянським колективам, як і жіночим трудовим загалом, властиві й відносна легкість перенесення деяких несприятливих умов праці (шум, стресові ситуації, психологічна втома) в умовах сприятливого соціально-психологічного клімату, бо жінки мають достатньо високий психологічний бар'єр у цьому аспекті в порівнянні з чоловічою статтю.

Жіночий педагогічний колектив у силу специфіки своєї діяльності постає як суб'єкт надзвичайно напруженого спілкування із учнівським, студентським колективом на тлі свого внутрішньокolleктивного спілкування. Тож праця вчительки, викладачки у цьому аспекті є ще й гранично стресогенною. До того ж, у процесі життєдіяльності жіночого педколективу його власні педагогічні й соціально-психологічні особливості можуть зазнавати взаємообумовлених змін. Таким є, приміром, начебто природне поєднання соціальних ролей матері й вчительки. Складного характеру набувають не тільки постійні взаємодії між членкинями колективу, міжособистісні взаємодії між вчительками, викладачками та менеджеркою (менеджером) освітньої установи, вчителькою, викладачкою і учнем (ученицею), що, за своєю чергою, призводить до підвищення рівнів особистої напруженості та тривожності у педагогині, а особливо – в учнів, студентів, у яких мати працює в освітній установі та вимушена під час своєї трудової діяльності змінювати дитячо-материнські взаємини з власною дитиною.

Усе те накладає на процес управління таким трудовим колективом тягарі додаткових умов та вимагає од менеджера спеціальних умінь, навичок саме з корекції міжособистісних стосунків, керівництва колективом у цілому. Й успішність функціонування колективу освітньої установи залежить від того, наскільки він є справді педагогічним колективом, адже це «Повинен бути колектив вихователів, і там, де вихователі не з'єднані в колектив, і колектив не має єдиного плану роботи, єдиного тону, єдиного підходу до дитини, там не може бути ніякого виховного процесу», – як стверджував геній вітчизняної педагогіки А. С. Макаренко (Макаренко, 2018, с. 71).

Розвиток шляхів реалізації внутрішнього управління освітньою установою вказує на необхідність орієнтації управлінської діяльності на цілком конкретну людину та її цілком конкретні потреби. І це має бути у центрі уваги менеджера жіночого освітнього колективу, якщо він ставить перед собою мету бути професійно майстерним. Подальше вдосконалення його роботи йтиме через оновлення застарілих стереотипних підходів до управління і розроблення абсолютно нових, котрі мають бути спрямованими на формування позитивної і чіткої мотивації усіх членів педагогічного, тобто переважно жіночого у будь-якому випадку колективу, створення умов саморозвитку особистостей усіх жінок-колег-педагогинь.

Жінки, зазвичай, у порівнянні з чоловіками, – деякою мірою консерватори (педагоги-новатори у переважній своїй більшості – чоловіки). Відтак, освітній жіночий колектив, котрим керує жінка-педагогиня, – не так вже й рідко – оплот за давних традицій, у ньому важко й болісно ламаються ті самі заскоружлі стереотипи, запроваджуються інновації. Тож на розробку й створення новітнього типу систем соціально-психологічних, педагогічних умов сучасного (ефективного) справді менеджерського управління жіночим освітнім колективом повинні спрямовуватися нові розвідки вітчизняних вчених од педагогіки, ґрунтовні, фундаментально-наукові дослідження українських психологинь і психологів, а менеджери, котрі бажають удосконалювати свою майстерність, повинні постійно цікавитися новинками науки, втілювати їх в реалії сьогодення.

Отже, необхідно на практиці реалізовувати особистісно-орієнтовану технологію організації внутрішнього управління освітнім закладом, що враховує особливості саме жіночого педагогічного колективу, гендерні аспекти управління ним. У такій програмі має бути розробленою сукупність соціально-психологічних і педагогічних умов, які би сприяли успішній соціально-професійній адаптації членів жіночого освітнього колективу, а саме: своєрідний облік їхніх особливостей, інтересів, потреб, створення сприятливого мікроклімату, формування стійкої мотивації до інноваційної роботи,

стимулювання особистого професійного зростання. Створення системи управління через роботу психологічної служби освітнього закладу також працюватиме на успішність даної програми.

Педагогічні умови (які має забезпечити майстерний менеджер) для її втілення у реальне життя повинні бути наступними: практична реалізація засад гуманізації, демократизації; розвиток суб'єктного досвіду членкинь колективу за рахунок їхнього впевненого спираючись на міцні опори світового передового педагогічного досвіду; розвиток системи професійного самовдосконалення на основі оволодіння новітніми технологіями навчання, виховання, іншими інноваціями. Успішне життя трудового колективу, рух до поставлених цілей, сприятливий психологічний мікроклімат буквально на кожному робочому місці, тобто започаткований на повазі й вивірній стриманості кожного, доброзичлива атмосфера, передбачувані позиція та відповідні вчинки управлінців, колег, – усе це надає сильного поштовху до успіхів усього колективу.

Аби психологічний клімат ніс позитив, був дружнім, менеджеру цілком вартує розробити спеціальну програму для взаємодії у жіночому колективі, приміром, на тему: «Життя педагогині – не лишень професія». Мета: гармонізація міжособистісної взаємодії у жіночому освітянському колективі за проведення профілактичної роботи щодо емоційного вигорання. Завдання програми: а) визначитися із рівнем ризику емоційного вигорання жінок освітянського трудового колективу; б) сформувати навички оволодіння різноманітними техніками саморегуляції емоційних станів за допомогою знайомства із причинами, наслідками постійного психічного пресингу, перенавантажень на роботі та вдома, підтримання щонайоптимальнішого рівня психічних станів в непростих умовах саме цієї професійної діяльності; в) розширити рівень уявлень педагогинь про ефективність соціальної взаємодії усередині самого педколективу та з іншими учасниками освітньо-виховного процесу. Зміст програми: вона повинна бути психолого-розвивальною, чітко спрямованою на профілактику емоційного вигорання працівниць-педагогинь за допомогою циклу спеціальних заходів, орієнтованих на гармонізацію міжособистісних стосунків у колективі.

На першому та на останньому заняттях має бути проведена діагностична робота з жінками: так звані вхідна та вихідна діагностика. Ціль: визначитися зі ступенем реального ризику емоційного вигорання. На початку кожного заняття з педагогом-психологом учасницям вартує запропонувати анонімно заповнити спеціальний зшиток під умовною назвою «Nota bene: мій настрій». Реалізація програми – то п'ять етапів. 1) Проектувальний: розробка ідеї, прийняття конкретної спрямованості діяльності психолога, цільове анкетування, затвердження програми, формування методматеріалу, інструментарію. 2) Підготовчий: комплектування груп учасників для реалізації програми з урахуванням добровільності, адаптація до умов, де відбуватимуться заняття, розробка системи занять, підготовка пакету інструментарію для учасників. 3) Діагностичний: дослідження ступеню сприятливості психологічного клімату педколективу, оцінювання ризику емоційного вигорання у жінок. 4) Діяльний: оформлення кабінету психологічного розвантаження, здійснення психолого-розвиваючих занять за темою «Покращання психологічного самопочуття педагогині». 5) Аналітичний: підбиття підсумків проведених занять, діагностичний моніторинг за проміжними та остаточними підсумками реалізації програми.

Головна форма реалізації програми – суто практична діяльність (елементи тренінгу) в групах, коли чітко відпрацьовуються конкретні навички щодо тем занять. На кожному з них мають набуватися, опрацьовуватися навички саморегуляції емоційних станів, взаємодій поміж собою, з учнями, студентами, менеджером.

Висновки. Отже, жіночий освітянський трудовий колектив – надзвичайно складне соціумне утворення, у котрому так само надзвичайно складно здійснювати менеджмент. Важливо правильно оцінювати у такому угрупованні його психологічну атмосферу. Ми розглянули і проаналізували ті сучасні соціально-психологічні підходи, що розкривають поняття особливостей жіночого педагогічного колективу й доходимо основного висновку: оптимальний психологічний клімат у жіночому колективі – стан, котрий не веде до емоційного вигорання. Задля того необхідно постійно сприяти гармонізації міжособистісних стосунків, що і виявляє сучасну, цілком реальну майстерність менеджера, котрий філігранно вміє інколи бути навіть витримано-«байдужим» (Рубінштейн, 2015) (коли менеджер – чоловік, це легше, коли ж керує менеджер-педагогиня – важче, але, однак, можливо).

Пролонгування досліджень управління жіночим освітянським колективом коротких, «вкраплених» в інші, наукових розвідок у цьому плані (Гольштейн, 2022; Ротлісбергер, Мэйо, 2022; Рубінштейн, 2015; Сартан, 2023) бачиться нам у вивченні мотивів діяльності різних його вікових груп. Подальше вдосконалення управління йтиме, як на нашу думку, через оновлення традиційних підходів, розробку нових, спрямованих на формування позитивної мотивації членів колективу до профдіяльності, створення умов саморозвитку особистостей всіх членів жіночого педколективу, а ефективність управління ним істотно підвищуватиметься, коли внутрішнє управління будуватиметься на основі теоретичних та прикладних знань з психології, соціології, педагогіки, менеджменту, причому з обов'язковим урахуванням соціально-психологічних, педагогічних умов праці жінок та їхніх особливостей. Ефективність менеджменту у цьому варіанті підвищується за рахунок реалізації

особистісно-орієнтованої, гендернообумовленої технології управління. Структура ж управління колективом має бути з матричними підвалинами, адекватними змінам об'єкту, що «вже відбувся».

Формування соціально-психологічних та педагогічних умов вдалого управління жіночим освітянським колективом – то шлях до реалізації кожною жінкою особистих внутрішніх ресурсів, резервів, спрямованих на вдосконалення педагогічного процесу. Водночас це створення умов для особистісного і професійного зростання, реалізації творчих, а також креативних намагань жінок. Розвиток системи «горизонтальних зв'язків» вимагає систематичної координації взаємин як усередині, так і поміж структурними підрозділами, бо жіночий колектив легко поляризується з утворенням неформальних груп, має підвищену вимогливість до вміння керівника усувати протиріччя між формальними та неформальними відносинами підлеглих, приділяє особливу, неспівставну об'єктивно, аж надто пильну суб'єктивну увагу особистим якостям тощо. Майстерність менеджера, тобто практична ефективність управління жіночим освітнім колективом залежить і від його основних особистісних особливостей, але це вже також тема для можливої наступної наукової розвідки.

Список використаних джерел

- Гольштейн, І. *Соціальна психологія колективу*. Взято з <https://www.kozaky.org.ua/vidnosini-z-kolegami-po-roboti-4-vidi-komunikacii/> (дата звернення: 19.12.2022).
- Інститут освітньої аналітики*. Взято з <https://iea.gov.ua> (дата звернення: 13.09.2022).
- Елтон Мейо. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. Взято з https://uk.wikipedia.org/wiki/Елтон_Мейо (дата звернення: 11.10.2022).
- Єнін, М. Н. (2018). Доктрина людських відносин Е. Мейо. В кн. В. М. Піча (Ред.), *Соціологія: терміни і поняття* (с. 138). Львів: Новий Світ-2000.
- Карамушка, Л. М. (2003). *Психологія управління*. Київ: Міленіум.
- Кардаш, Н. Г. (2022). *Розробка і прийнятті управлінських рішень у педагогічному менеджменті: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня „Магістр”*. Полтава.
- Ложкін, Г. В., Винославська, О. В. (Уклад.). (2016). *Психологія управлінської взаємодії: комплекс навчально-методичного забезпечення для аспірантів*. Київ: КПІ ім. І. Сікорського.
- Макаренко, А. С. (2018). *Педагогічні твори*. Київ: Освіта.
- Редько, С. І. *До проблеми спрямованості соціально-психологічного клімату у педагогічному колективі*. Взято з https://elibrary.kubg.edu.uaS_Redko_PPTP_5_IS (дата звернення: 11.01.2023).
- Ротлісбергер, Ф., Мейо, Е. *Систематизація результатів*. Взято з https://studme.org/328568/menedzhment/rotlisberger_meyo_sistematizatsiya_rezultatov (дата звернення: 12.10.2022).
- Рубінштейн, С. Л. (2015). *Основи загальної психології*. Київ: Просвіта.
- Сарган, Г. *Випробування жінкою: чоловіки уходять у тінь*. Взято з <https://osvita.ua/school/method/psychology/255/> (дата звернення: 12.02.2023).
- Статистика освіти*. Взято з <https://oplatforma.com.ua/article/1316-skki-direktorv-shkl-hnh-zastupnikv-narahuvali-minulogo-navchalnogo-roku> (дата звернення: 17.09.2022).
- Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022 – 2032 роки*. Взято з <https://mon.gov.ua/ua/news/opublikovano-strategiyu-rozvitku-vishoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022-2032-roki> (дата звернення: 11.01.2023).
- Mayo, E. (1949). *The Social Problems of an Industrial Civilization*. London: Routledge & Kegan Paul. Retrieved from <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.264316/page/n3>
- Whitehead, T. N. (1936). *Leadership in a Free Society: A Study in Human Relations Based on an Analysis of Present-Day Industrial Civilization*. Oxford: Oxford University Press.

References

- Cartan, H. *Vyprobuvannia zhinkoiu: choloviky ukhodiat u tin [Tested by a woman: men go into the shadows]*. Retrieved from <https://osvita.ua/school/method/psychology/255/> [in Ukrainian].
- Elton Meio [Elton Mayo]. Material z Vikipedii – vilnoi entsyklopedii. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Elton_Meio [in Ukrainian].
- Holshtein, I. *Sotsialna psykhohohiia kolektyvu [Social psychology of the team]*. Retrieved from <https://www.kozaky.org.ua/vidnosini-z-kolegami-po-roboti-4-vidi-komunikacii/> [in Ukrainian].
- Institut osvitnoi analityky [Institute of Educational Analytics]*. Retrieved from <https://iea.gov.ua> [in Ukrainian].
- Karamushka, L. M. (2003). *Psykhohohiia upravlinnia [Management psychology]*. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].

- Kardash, N. H. (2022). *Rozrobka i pryiniatti upravlinskykh rishen u pedahohichnomu menedzhmenti [Development and adoption of management decisions in pedagogical management]: kvalifikatsiina robota na zdobuttia osvithnoho stupenia „Mahistr”*. Poltava [in Ukrainian].
- Lozhkin, H. V., & Vynoslavskaya, O. V. (Comps.). (2016). *Psyhholohiia upravlinskoi vzaiemodii [Psychology of managerial interaction]: kompleks navchalno-metodychnoho zabezpechennia dlia aspirantiv*. Kyiv: KPI im. I. Sikorskoho [in Ukrainian].
- Makarenko, A. S. (2018). *Pedahohichni tvory [Pedagogical works]*. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].
- Mayo, E. (1949). *The Social Problems of an Industrial Civilization*. London: Routledge & Kegan Paul. Retrieved from <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.264316/page/n3>
- Redko, S. I. *Do problemy spriamovanosti sotsialno-psykhologichnogo klimatu u pedahohichnomu kolektyvi [To the problem of orientation of the socio-psychological climate in the teaching staff]*. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/S_Redko_PPTP_5_IS [in Ukrainian].
- Rotlisberher, F., & Meio, E. *Systematyzatsiia rezultativ [Systematization of results]*. Retrieved from https://studme.org/328568/menedzhment/rotlisberger_meyo_sistematizatsiya_rezultatov [in Ukrainian].
- Rubinshtein, S. L. (2015). *Osnovy zahalnoi psyhholohii [Basics of general psychology]*. Kyiv: Prosvita [in Ukrainian].
- Statystyka osvity [Statistics of education]*. Retrieved from <https://oplatforma.com.ua/article/1316-skldirektorv-shkl-hnh-zastupnikv-narahuvali-minulogo-navchalnogo-roku> [in Ukrainian].
- Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022 – 2032 roky [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032]*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/opublikovano-strategiyu-rozvitku-vishoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022-2032-roki> [in Ukrainian].
- Whitehead, T. N. (1936). *Leadership in a Free Society: A Study in Human Relations Based on an Analysis of Present-Day Industrial Civilization*. Oxford: Oxford University Press.
- Yenin, M. N. (2018). Doktryna liudskykh vidnosyn E. Meio [The doctrine of human relations by E. Mayo]. In V. M. Picha (Ed.), *Sotsiolohiia: terminy i poniattia [Sociology: terms and concepts]* (pp. 138). Lviv: Novyi Svit-2000 [in Ukrainian].

BABENKO I., BOLSHAYA O., PYVOVAR N.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

EDUCATIONAL INSTITUTION MANAGEMENT SKILL IN INTERACTION WITH THE FEMALE TEACHING TEAM

The article shows the latest approaches to the problem of researching female educational teams, their management, harmonizing methods. The novelty of scientific research is noted. The unique features of interpersonal relations in modern female pedagogical teams are indicated. After all, they are not a team, but weakly hierarchical, based on personal and mostly informal relationships. The positive and negative sides of such a team are shown. In order for him to be low-conflict, controlled, that is, psychologically positive, his management must have a program of scientifically verified interaction. The author's draft of such a program is presented in the article. The author considers this approach of managing the female educational team to be relevant. The formation of socio-psychological and pedagogical conditions for the successful management of the female educational team is considered as a way to realize each woman's personal internal resources and reserves aimed at improving the pedagogical process. At the same time, it is the creation of conditions for personal and professional growth, realization of creative and creative efforts of women. The development of the system of "horizontal connections" requires systematic coordination of relations both within and between structural divisions, because the women's team is easily polarized with the formation of informal groups, has increased demands on the manager's ability to eliminate contradictions between formal and informal relations of subordinates, assigns a special, incomparable objectively, even too close subjective attention to personal qualities, etc.

Key words: *female educational team, management, pedagogue, interpersonal relations, conflicts*

Стаття надійшла до редакції 11.04.2023 р.

УДК 378.011.3-051:373.3]:37.015.31:613/614«364»

DOI HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283209

НАТАЛІЯ БЕЛЯЄВА

ORCID: 0009-0003-2987-8423

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ПРОБЛЕМА ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті актуалізується необхідність навчання майбутніх учителів створенню безпечних умов для здійснення навчального процесу в закладах освіти. Злагоджена робота науково-педагогічних працівників ЗВО, якість панування і організації професійно-педагогічної підготовки визначено чинниками, що обумовлюють стан підготовленості майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану. Обґрунтовується необхідність формування у студентів потреби у знаннях, ціннісних орієнтаціях, сформованості громадянської позиції, у діяльності із забезпечення учасників освітнього процесу.

***Ключові слова:** готовність, безпечне освітнє середовище, молодші школярі, майбутні вчителі*

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану в сучасному українському суспільстві важливим пріоритетом діяльності ЗЗСО є створення безпечного освітнього середовища для всіх учасників процесу освіти. В умовах військових дій ЗЗСО є осередком надання учням актуальної інформації про питання безпеки, спілкування та психологічної підтримки, сприяє переключенню їхньої уваги від тривожних подій та новин, формує відчуття приналежності до спільноти та впевненості. Важливим завданням сучасної вищої педагогічної освіти стає підготовка майбутніх учителів до формування в учнів знань та вмінь безпечної життєдіяльності під час воєнних дій, мінімізації потенційно-можливих ризиків та прийняття виважених рішень, пов'язаних із безпекою всіх учасників освітнього процесу, у тому числі й найбільш вразливої категорії – молодших школярів початкової школи.

Проблема формування готовності майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших здобувачів освіти є одним із пріоритетних напрямів науково-педагогічних досліджень, оскільки сучасні тенденції здійснення освітнього процесу в умовах воєнного стану спонукають до активізації пошуків шляхів створення безпечних умов здійснення навчального процесу в закладах освіти. Безпека під час перебування всіх учасників освітнього процесу в закладі освіти передбачає їхню максимальну захищеність, комфортність перебування на території та в приміщеннях ЗЗСО, має забезпечувати збереження їхнього здоров'я та життя в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови (*Концепція «Безпечна школа ...»*). Важливою складовою цього процесу є визначеність правил та норм, із якими повинні бути обізнані всі учасники освітньої діяльності, відвідувачі ЗЗСО, реалізація в освітніх закладах комплексу заходів із фізичної безпеки (пожежної, цивільної, поведження із виявленими вибухонебезпечними предметами, профілактика травматизму та безпечна організація навчально-виховного процесу), корисного та повноцінного харчування, інформаційної, психологічної безпеки та виконання медичних вимог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання створення безпечного освітнього середовища висвітлені в наукових дослідженнях П. Вікторової, Т. Водолазської, Н. Карапузової, Є. Колісника, Є. Кулика, Є. Починок, В. Помогайбо, А. Цини та ін. Пріоритетні напрями формування ціннісних ставлень майбутніх учителів, спрямованих на створення безпечного освітнього середовища, розглядають С. Дудко, Н. Гонтаровська, Л. Жданюк, Л. Парашенко, Т. Ярошенко та ін. Особливості формування культури безпеки особистості висвітлені в роботах І. Бурдейного, С. Диканя, І. Іваницької, В. Підгорного, П. Плахтія, А. Савчук, Н. Холодової, В. Ярошевської ін.

Неможливість в умовах військового стану в Україні оперування таким поняттям як «рівний доступ до освіти» Л. Гриневич, І. Коберник, С. Бабак пояснюють знаходженням українських дітей у різних життєвих обставинах (*Яким має бути навчання ...*). В цих умовах П. Вікторова та А. Цина пропонують шляхи навчання педагогічних працівників збереженню здоров'я та працездатності всіх учасників освітнього процесу, визначають специфіку організації дистанційного навчання учнів в умовах воєнного стану (Вікторова, Цина, 2022). Автори доводять, що усі діти, які мають можливість навчатися, повинні

бути залучені до дистанційної шкільної освіти, щоб вони відволіклися від постійного перебування в інформаційному полі тривожних воєнних подій, зацікавилися пізнанням чогось нового. Питання дистанційної освітньої корекції розглядається як система надання гарантованих державою освітніх послуг у воєнний час.

Метою статті є вивчення проблеми формування готовності майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану. Для розв'язання цього завдання нами використано проблемний та типологічний підходи з визначення актуальних аспектів у наукових розвідках вітчизняних учених.

Виклад основного матеріалу. Актуальність теми дослідження визначається необхідністю такої підготовки майбутніх учителів для сучасної початкової, змістове наповнення якої потрібно доповнити знаннями, вміннями та навичками проектування та реалізації безпечного освітнього середовища школи в умовах воєнного стану.

Значна увага вітчизняної науки сьогодні приділяється проблемі осучаснення професійно-педагогічної підготовки студентів на засадах принципів проектування та реалізації безпечного освітнього середовища для учасників освітнього процесу. Недостатня вивченість цього питання сучасною теорією і методикою професійної освіти, відсутність спеціальних монографічних досліджень щодо їхнього впровадження у вітчизняних педагогічних ЗВО робить професійно-педагогічну підготовку майбутніх учителів однією з найоптимальніших форм організації навчання проектуванню та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів.

Виходячи з трактування феномену «освітнє середовище» як системи «людина-довкілля» під цим поняттям ми розуміємо динамічну систему психолого-педагогічних впливів та умов, орієнтованих на розкриття проявів природи особистості, її природних задатків, нахилів, інтересів, потреб та реалізацію соціальних запитів суспільства.

Створення безпечного освітнього середовища для учнів залежить головним чином від педагогів, до яких висуваються певні вимоги щодо їхньої професійно-педагогічної підготовки, особливостей сприйняття процесу навчання, учнів і самого себе, способів спілкування, взаємодії та поведінки.

За напрямом дослідження проблеми готовності майбутніх учителів до створення та реалізації безпечного освітнього середовища, слід визначити, що вчитель – *це фахівець із педагогічною освітою, вищою освітою або професійною кваліфікацією. Діяльність вчителя полягає в організації навчально-виховного процесу учнів в ході набуття ними ЗСГО шляхом формування в них предметних та ключових компетентностей та світогляду на засадах національних та загальнолюдських цінностей, розвитку фізичних, творчих, інтелектуальних здібностей, потрібних для успішного здійснення навчання та самореалізації (Професійний стандарт за ...).*

Спільно з батьками учнів вчитель сприяє формуванню в учнів навичок здорового життя, розвитку здібностей, піклується про їхнє психічне та фізичне здоров'я, формує в учнів розуміння необхідності дотримуватися Конституції та законодавства України, готовність до захисту територіальної цілісності та суверенітету України. Своім особистим прикладом та настановленнями вчитель має утверджувати в учнів повагу до суспільних цінностей та моралі, зокрема, справедливості, правди, гуманізму, патріотизму, любові до праці та толерантності, формує в здобувачів освіти прагнення до миру, взаєморозуміння, злагоди між народами, національними, етнічними та релігійними групами (*Професійний стандарт за ...*).

Серед трудових функцій вчителя Професійний стандарт за професією «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» передбачає здатність безпечно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу, забезпечувати в освітньому середовищі сприятливі умови для кожного учня, відповідно до його індивідуальних можливостей і потреб, інтересів та здібностей, організувати безпечне освітнє середовище, застосовувати в освітньому процесі здоров'я зберезувальні технології, проводити з учасниками освітнього процесу профілактичну роботу щодо безпеки життєдіяльності, здатність формувати в учнів культуру безпечного та здорового життя (*Професійний стандарт за ...*).

Формування готовності майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану має свої специфічні особливості, оскільки вчителі ЗСГО організують безпечне освітнє середовище, застосовують здоров'я зберезувальні технології в освітньому процесі, вживають профілактичних заходів із безпеки життєдіяльності, формують в учнів культуру безпечного життя.

Вища педагогічна освіта сьогодні переживає період адаптації освітньо-професійної діяльності до умов військового стану. Майбутні учителі поруч із професійно-педагогічними знаннями та вміннями мають сьогодні опанувати змістом нормативно-правових документів з організації безпечних умов навчання в умовах воєнного стану, оволодівати методиками організації та проведення з учнями уроків безпеки, розуміти особливості своєї співпраці з батьками учнів у питаннях виникнення ризиків та безпечної поведінки під час воєнного стану (Дудко, Жданюк, Ярошенко, (Уклад.), 2022, с. 3).

Сучасна підготовка майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану регламентується нормами Законів України

«Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), «Про повну загальну освіту» (2020), «Положенням про функціональну підсистему навчання дітей дошкільного віку, учнів та студентів діям у надзвичайних ситуаціях (з питань безпеки життєдіяльності) єдиної державної системи цивільного захисту» (2016), Постановою КМУ України «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» (2018), Наказом МОН України «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» (2022), Листом МОН «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» (2022).

Виходячи з того, що всі учасники освітнього процесу сьогодні потребують психологічної допомоги й підтримки, актуальним є налагодження з ними взаємодії засобами інформаційно-комунікаційних технологій, проведення дистанційних консультацій у соціальних мережах. У цьому зв'язку для педагогічних працівників актуальності набувають знання психологічного змісту, на що спрямовано проведення онлайн-вебінарів із навчання використанню психолого-педагогічних технологій із надання психологічної допомоги учасникам освітнього процесу, які пережили психологічні травми у воєнний час.

На сьогодні на сайтах освітніх закладів вже накопичено значний перелік ресурсів із надання психологічної підтримки, достовірного інформування та навчання (*Про забезпечення психологічного ...*).

Стан підготовленості майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану визначається чинниками злагодженої роботи науково-педагогічних працівників ЗВО, якості планування та організації цієї роботи під час навчальних занять та позааудиторної освітньої діяльності здобувачів спеціальності. *Її формування забезпечується загальною, професійною, практичною підготовкою (начальні програми освітніх обов'язкових та вибіркового контентів) та під час позааудиторної роботи (студентські гуртки, проблемні групи) (Інформаційний пакет освітньо-професійної ...)*.

Сучасний молодий вчитель початкової школи, який опанував відповідну освітню програму у педагогічному ЗВО, володіє певною сумою компетентностей та загальною професійно-педагогічною культурою, оскільки під час професійної підготовки такі завдання традиційно були поставлені та досягнуті професорсько-викладацьким складом. Разом із тим сьогодні, в умовах військових дій на території України актуалізується формування готовності майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану, рівень сформованості якої у студентів педагогічних ЗВО є, як правило, недостатнім, оскільки її не формували раніше під час опанування всіх освітніх контентів навчального плану, а лише частково в ході вивчення культури здоров'я особистості та основ і методики викладання соціальної та здоров'я збережувальної галузей. Тому така потреба визначається необхідністю в проектуванні та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів у зв'язку з уведенням воєнного стану в Україні (*Про введення воєнного стану ...*), що змушує освітян здійснювати навчально-виховний процес в особливих умовах навчання. Тому ми обґрунтовуємо потребу майбутніх учителів початкової школи як невід'ємний складник їхньої професійно-педагогічної і життєвої компетентностей, що виявляється у знаннях, ціннісних орієнтаціях, громадянській позиції, діяльності щодо убезпечення учасників освітнього процесу, себе, своїх близьких, колег, знайомих та ін. (Дудко, Жданюк, Ярошенко, (Уклад.), 2022, с. 4).

Згідно нормативних вимог навчання студентів проектуванню та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів передбачається здійснювати з метою забезпечення психолого-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні (*Про забезпечення психологічного ...*). Значною мірою це стосується підготовки майбутніх учителів початкової школи, яких у професійно-педагогічній підготовці не завжди орієнтують на проектування та реалізацію безпечного освітнього середовища молодших школярів. Тому проблему формування готовності майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану та майбутньої професійно-педагогічної діяльності вважаємо пріоритетно-актуальною для сучасної освітньої діяльності, оскільки компетентність створення безпечного освітнього середовища молодших школярів має свої специфічні особливості.

Майбутні учителі початкової школи працюють із дітьми молодшого шкільного віку, які є особливо вразливими в умовах військового стану та потребують більш, ніж будь-хто інший, психолого-педагогічної допомоги та підтримки. Формування їхньої готовності до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів у контексті особистісного, діяльнісного та компетентісного підходів є пріоритетним напрямом освітньої діяльності кожного сучасного педагогічного ЗВО. Це сприятиме відповідальному опануванню студентством психолого-педагогічними технологіями надання здобувачам освітніх послуг психологічної підтримки в разі сильного емоційного потрясіння, при стресах, відчутті небезпеки, що можуть завдавати дитині психологічних травм. У цьому сенсі саме в умовах професійно-педагогічної підготовки в педагогічному ЗВО є можливим створення теоретико-методичних засад ефективного формування готовності майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів, яке в їхній подальшій професійно-

педагогічній діяльності буде зорієнтоване на здобуття початкової освіти учнями молодших класів та організацію освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні (*Про деякі питання організації ...*).

Висновки та перспективи подальших досліджень. У навчально-виховний процес педагогічних ЗВО доцільно запроваджувати: педагогічні технології поетапного організаційно-методичного супроводу формування готовності майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану; навчально-методичне забезпечення професійно-орієнтованих дисциплін, до місту яких вводиться діагностика учасників процесу освіти, підготовлених до здійснення освітньої діяльності в педагогічних ЗВО.

Проведене дослідження відкриває ряд перспективних напрямів подальших наукових розвідок із вивчення досвіду підготовки майбутніх учителів до проектування та реалізації безпечного освітнього середовища учнів молодших класів та обґрунтування сутнісно-змістової характеристики підготовки цього виду.

Список використаних джерел

- Вікторова, П. Є., Цина, А. Ю. (2022). Ідеї педагогіки «вільного виховання» в організації дистанційного навчання учнів в умовах воєнного стану. *Імідж сучасного педагога*, 3 (204), 106-110. Взято з <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/257321/256485DOI>: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3\(204\)-106-110](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3(204)-106-110)
- Дудко, С. Г., Жданюк, Л. О., Ярошенко, Т. І. (Уклад.). (2022). *Уроки безпеки в закладах загальної середньої освіти: поради вчителю до 2022/23 навчального року*: електрон. навч.-метод. посіб. Полтава: ПАНО.
- Інформаційний пакет освітньо-професійної програми «Початкова освіта» спеціальності 013 «Початкова освіта» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.* (2023). Взято з https://pf.udu.edu.ua/images/Programy/_2023.pdf (дата звернення 12.05.2023)
- Концепція «Безпечна школа Полтавської області».* (2022). Полтава: ПАНО.
- Про введення воєнного стану в Україні:* Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. Взято з <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 13.09.2022).
- Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні:* наказ МОН України. (2022). Взято з <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-zdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-ta-osvitnogo-procesu-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini> (дата звернення 12.09.2022).
- Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні:* лист МОН. (2022). Взято з <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zabezpechennya-psihologichnogo-suprovodu-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini> (дата звернення 09.12.2022).
- Професійний стандарт за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти»:* затверджено наказом № 3736 Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 року. Взято з https://rada.info/upload/users_files/41868892/77dd4226add8e617afd9889da11634d8.pdf (дата звернення: 10.11.2022).
- Яким має бути навчання під звуки сирен? Відповідають МОН, експерти, батьки.* (2022). Взято з <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/8/248148/> (дата звернення 07.07.2022).

References

- Dudko, S. H., Zhdaniuk, L. O., & Yaroshenko, T. I. (Comps.). (2022). *Uroky bezpeky v zakladakh zahalnoi serednoi osvity: porady vchyteliu do 2022/23 navchalnoho roku [Safety lessons in general secondary education institutions: advice for teachers for the 2022/23 academic year]:* elektron. navch.-metod. posib. Poltava: PANO [in Ukrainian].
- Informatsiyni paket osvitno-profesiinoi prohramy «Pochatkova osvita» spetsialnosti 013 «Pochatkova osvita» pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity [Information package of the educational and professional program "Elementary Education" specialty 013 "Elementary Education" of the first (bachelor's) level of higher education].* (2023). Retrieved from https://pf.udu.edu.ua/images/Programy/_2023.pdf [in Ukrainian].
- Kontseptsiiia «Bezpechna shkola Poltavskoi oblasti» [Concept "Safe school of Poltava region"].* (2022). Poltava: PANO [in Ukrainian].
- Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [About the introduction of martial law in Ukraine]:* Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 64/2022. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].

Pro deiaki pytannia orhanizatsii zdobuttia zahalnoi serednoi osvity ta osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [About some issues of the organization of general secondary education and the educational process in the conditions of martial law in Ukraine]: nakaz MON Ukrainy. (2022). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-zdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-ta-osvitnoho-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini> [in Ukrainian].

Pro zabezpechennia psykhologichnoho suprovodu uchasyukiv osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [About providing psychological support for participants in the educational process in the conditions of martial law in Ukraine]: lyst MON. (2022). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zabezpechennya-psihologichnogo-suprovodu-uchasnykiv-osvitnoho-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini> [in Ukrainian].

Profesiynyi standart za profesiieiu «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity» [Professional standard for the profession "Teacher of a general secondary education institution"]: zatverdzheno nakazom № 3736 Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy vid 23.12.2020 roku. Retrieved from https://rada.info/upload/users_files/41868892/77dd4226add8e617afd9889da11634d8.pdf [in Ukrainian].

Viktorova, P. Ye., & Tsyna, A. Yu. (2022). Idei pedahohiky «vilnoho vykhovannia» v orhanizatsii dystantsiinoho navchannia uchniv v umovakh voiennoho stanu [Ideas of pedagogy of "free education" in the organization of distance learning of students in the conditions of martial law]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 3 (204), 106-110. Retrieved from <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/257321/256485DOI>: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3\(204\)-106-110](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3(204)-106-110) [in Ukrainian].

Yakym maie buty navchannia pid zvuky syren? Vidpovidaiut MON, eksperty, batky [What should learning to the sound of sirens be like? The MES, experts, and parents are responsible]. (2022). Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/8/248148/> [in Ukrainian].

BELYAEVA N.

Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Ukraine

THE PROBLEM OF READINESS OF FUTURE TEACHERS TO IMPLEMENT A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT FOR YOUNGER SCHOOL STUDENTS UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF WAR

The article highlights the need to train future teachers to create safe conditions for the educational process in educational institutions. It was established that security during the stay of all participants in the educational process in the educational institution provides for their maximum security, comfort during their stay on the territory and in the premises of general secondary education institutions, should ensure the preservation of their health and life in the conditions of martial law and post-war reconstruction. With the use of problematic and typological approaches to determine relevant aspects in the scientific research of domestic scientists, the necessity of supplementing the training of future teachers for a modern primary school with knowledge, abilities and skills of designing and implementing a safe educational environment of the school in the conditions of martial law has been determined. It is proven that the creation of a safe educational environment for students depends mainly on teachers, who are subject to certain requirements regarding their professional and pedagogical training, peculiarities of perception of the learning process, students and themselves, ways of communication, interaction and behavior. Based on the fact that all participants in the educational process today need psychological help and support, the relevance of students acquiring knowledge of a psychological nature from training in the use of psychological and pedagogical technologies to provide psychological help to those participants in the educational process who experienced psychological trauma in wartime is substantiated. A specific feature of the creation of a safe educational environment by future primary school teachers is that they will work with children of primary school age, who are particularly vulnerable in the conditions of martial law and need psychological and pedagogical help and support more than anyone else. The coordinated work of scientific and pedagogical workers of higher education institutions, the quality of mastering and organization of professional and pedagogical training are determined by the factors that determine the state of preparedness of future teachers for the design and implementation of a safe educational environment for younger schoolchildren in the conditions of martial law. The necessity of forming the students' need for knowledge, value orientations, the formation of a civic position, and activities to ensure the participants of the educational process is substantiated.

Key words: *readiness, safe educational environment, younger schoolchildren, future teachers*

Стаття надійшла до редакції 22.04.2023 р.

УДК 37.014.3:[379.821:001

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283212](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283212)

ДМИТРО БОЯРСЬКИЙ

ORCID: 0000-0002-8192-9430

Рокитненська гімназія з дошкільним структурним підрозділом виконавчого комітету
Омельницької сільської ради Кременчуцького району Полтавської області

АКТИВІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВИХ ГУРТКІВ У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

У статті автор презентує сукупність педагогічних умов активізації діяльності наукових гуртків у новій українській школі як цілісний процес, що передбачає реалізацію сукупності педагогічних умов: розроблення інноваційної моделі організації наукового гуртка; комплексний підхід у застосуванні форм залучення учнів до пошукової та науково-дослідної роботи; залучення бібліотекарів до проведення занять наукового гуртка; застосування інноваційно-розвивальних технологій, які орієнтовані на формування в учнів здатності до науково-дослідної роботи; цифровізація роботи наукового гуртка. Науковий гурток у школі потрактовується як об'єднання цілеспрямованих учнів (здебільшого старших класів), котре створює творчо-розвивальне наукове середовище шляхом ініціювання та реалізації успішних проєктів, орієнтованих на підтримку новітніх наукових ідей, інновацій та обмін знаннями. З'ясовано, що педагогічним результатом обміну науковою діяльністю учасників гуртка є перетворення, які відбуваються в особистості школяра під впливом виконуваної ним науково-дослідної діяльності, тобто збільшується частка самостійності особистості учня, що формується у площині цієї форми роботи.

***Ключові слова:** активізація, гурток, науковий гурток, нова українська школа, педагогічні умови*

Постановка проблеми. Важливе значення у всебічному розвитку школярів належить чітко організованій навчальній та позаурочній діяльності. Ефективна організація процесу навчання у Новій українській школі та створення сприятливого освітньо-розвивального середовища на засадах компетентнісного та діяльнісного підходів сьогодні є можливими за умови підсилення шкільної навчальної діяльності позаурочною. Позаурочна робота (робота у гуртках, секціях, клубах, творчих групах, культурно-освітніх, спортивно-оздоровчих, науково-пошукових об'єднаннях на базі закладів загальної середньої освіти тощо) є тією ланкою, що дає змогу розширити межі освітнього процесу, спрямованого на набуття учнями компетентностей, оскільки, згідно концепції Нової української школи, школярі навчаються за діяльнісним підходом – тобто частіше щось роблять замість того, щоб просто сидіти за партами і слухати вчителя. З огляду на це, важливим завданням перед шкільною освітою постає системна організація гурткової роботи в школі за широким спектром напрямів діяльності, одним із яких є науково-дослідна та пошукова робота учнів. Вочевидь, керівництво школи та керівники гуртків мають усвідомлювати важливість активізації діяльності наукових гуртків в українській школі, що актуалізує пошук ефективних методик для вирішення цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовне вивчення науково-педагогічної літератури та практики організації гурткової роботи в школі свідчить, що цій проблематиці приділяється значна увага. Так, Л. Москаленко (2012) та О. Москаленко (2012) висвітлюють практичні засади організації роботи гуртків, секцій, клубів, творчих об'єднань в загальноосвітніх навчальних закладах. О. Кудлай (2015), Н. Носовець (2015) присвятили свої дослідження гуртковій роботі як важливій формі організації позаурочної роботи учнів професійно-технічних навчальних закладів. Дослідники В. Савченко (2005), О. Черченко (2005) детально розкривали методики розвитку особистості учнів під час позаурочної діяльності у межах шкільних гуртків з фізики. Т. Колесова (2018), О. Майборода (2018), В. Шохов (2018) та інші педагоги-практики ділилися досвідом організації роботи предметних гуртків (задачі, форми роботи, облік роботи та звітність). Разом із тим, потребують подальшого вивчення проблеми активізації діяльності наукових гуртків у новій українській школі.

Мета статті – визначити педагогічні умови активізації діяльності наукових гуртків у новій українській школі.

Виклад основного матеріалу. Термін «активізація» у науково-педагогічній літературі трактується вченими як спонування до активності, активних дій (Ю. Бабанський, Б. Єсіпов, Л. Занков, Н. Істоміна, П. Лебедев та ін.).

Аналіз праць науковців свідчить, що в основі активізації діяльності наукових гуртків у новій українській школі лежить активізація пізнавальної діяльності учнів, котра відбувається у цілісному

педагогічному процесі на основі взаємозв'язку всіх його компонентів як на уроці, так і в позаурочний час при наявності ефективної взаємодії в системах «педагоги-учні, урок-гурток». Разом із тим, науковці звертаються до рівневої класифікації гуртків. Візуально таку класифікацію можемо представити наступним чином: початковий рівень, основний рівень, вищий рівень (рис. 1).

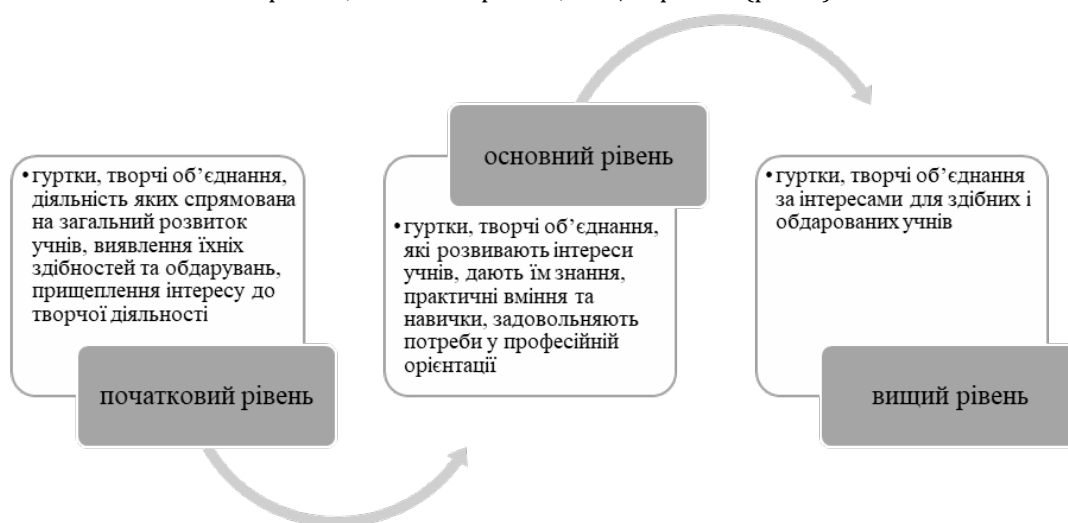

Рис. 1. Рівнева класифікація шкільних гуртків

Науковці Інституту модернізації змісту освіти виокремлюють напрями, за якими доцільно організувати гуртки у школі (рис. 2):

Рис. 2. Напрями діяльності шкільних гуртків

Науковий гурток у школі – це об'єднання цілеспрямованих учнів (здебільшого старших класів), котре створює творчо-розвивальне наукове середовище шляхом ініціювання та реалізації успішних проєктів, орієнтованих на підтримку новітніх наукових ідей, інновацій та обмін знаннями. Як зазначає А. Возняк (2008), цінним у роботі таких гуртків є прищеплення навичок роботи з книгою, професійна орієнтація, формування в учнів здатності аналізувати, вміти виділити головне, доповідати. У такий спосіб поєднується теоретична та практична діяльність учнів та демонструються основи наукових досліджень (Возняк, 2008).

Слід зазначити, що здійснення активних пошукових, навчально-пізнавальних дій з досліджуваним матеріалом (порівняння, аналіз, зміна та ін.), оволодіння новими способами цих дій ставлять учня в нову позицію до досліджуваного матеріалу, дають йому можливість оцінювати і перетворювати його. Керівник наукового гуртка навчає учнів способам пошукової діяльності, основам науково-дослідної діяльності, а учні, опановуючи ці способи, навчаються самостійно вчитися, працювати над рефератами та науковими доповідями, брати участь у конференціях та інших заходах наукової роботи. Педагогічним результатом обміну науковою діяльністю учасників гуртка є перетворення, що відбувається в особистості школяра під впливом виконуваної ним науково-дослідної діяльності, тобто збільшується частка самостійності особистості учня, що формується у площині цієї форми роботи. Тому основним і вирішальним фактором успішності наукової роботи гуртка є сформованість в учнів умінь і навичок навчально-пізнавальної, самостійної пошукової та науково-дослідної праці.

Грунтовне вивчення праць науковців (О. Антонова (2014), А. Возняк (2008), Г. Гундарева (2021), Н. Кононець (2021), Н. Пронюк (2000), В. Савченко (2005), О. Саматова (2021), О. Черченко (2005), В. Шабанов (2021) та ін.) та власний практичний досвід дає нам підстави для виділення низки педагогічних умов, упровадження яких активізуватиме діяльність наукових гуртків у новій українській школі. До таких умов відносимо:

- 1) Розроблення інноваційної моделі організації наукового гуртка.
- 2) Комплексний підхід у застосуванні форм залучення учнів до пошукової та науково-дослідної роботи.
- 3) Залучення бібліотекарів до проведення занять наукового гуртка.
- 4) Застосування інноваційно-розвивальних технологій, які орієнтовані на формування в учнів здатності до науково-дослідної роботи.
- 5) Цифровізація роботи наукового гуртка.

Детальніше розкриваючи зміст першої педагогічної умови (*розроблення інноваційної моделі організації наукового гуртка*), побудуємо схематично таку модель, яка слугує організаційно-змістовим та діяльним орієнтиром для педагогів та керівників гуртка (рис. 3).

Комплексний підхід у застосуванні форм залучення учнів до пошукової та науково-дослідної роботи як друга педагогічна умова передбачає орієнтацію нової української школи, педагогів та керівників гуртків на традиційні та інноваційні форми:

- участь в роботі МАН України, наукових гуртків, товариств, клубів, секцій, школах юних дослідників, творчих лабораторіях при школах та закладах вищої, фахової передвищої освіти;
- індивідуальна та групова робота над пошуковими та науково-дослідницькими проектами;
- науково-практичні конференції, семінари, колоквиуми, зльоти, наукові читання, конкурси-виставки пошукових та дослідницьких робіт, аристотелівські та сократівські бесіди тощо;
- навчальні екскурсії, експедиції, дослідницькі маршрути;
- розроблення мультимедійних проєктів, участь в Інтернет-олімпіадах, віртуальних дослідницьких змаганнях та конкурсах;
- робота сезонних наукових шкіл, оздоровчих одно- і багатопрофільних науково-практичних таборів в канікулярний час;
- самоосвітня діяльність учнів (Антонова, 2014; Пронюк, 2000).

Дослідниця О. Антонова зазначає, що «...МАН України є творчим об'єднанням учнівської молоді, яка забезпечує її інтелектуальний і духовний розвиток, підготовку до активної діяльності в галузі науки та сприяє самовизначенню в майбутній професії. Вона залучає учнівську молодь до систематичної науково-дослідницької, експериментальної, конструкторсько-винахідницької діяльності в галузі фізики та біології, історії та літературознавства, хімії та економіки, математики й екології, технічної творчості та геології, педагогіки та географії, сільського господарства й археології тощо» (Антонова, 2014, с. 59). Тож залучати школярів до написання наукових робіт є дидактично доцільним та престижним в Україні, що допомагає формувати в учнів науково-дослідницьку компетентність.

Третя педагогічна умова передбачає *залучення бібліотекарів до проведення занять наукового гуртка*. Аналізуючи праці В. Жамардія, Н. Кононец, І. Солошич та інших вітчизняних науковців, доходимо висновку, що ефективним способом активізації науково-дослідної роботи учнів, посилення мотивації до неї, є організація бібліотекарями різноманітних науково-популярних івентів, зокрема, циклів «День цікавої бібліотеки». Учена Н. Кононец зазначає у своїх дослідженнях, що нині бібліотекар набуває нового статусу – педагога-бібліотекаря (Кононец, 2012; 2016). Цілком погоджуємося із дослідницею, що тісна співпраця керівників гуртків, педагогами з бібліотекарями школи допоможе активізувати науково-дослідну роботу школярів, зорієнтує учнів-майбутніх дослідників на роботу з науковою літературою, ознайомить із потужним бібліотечним ресурсом, наявними вітчизняними та зарубіжними електронними бібліотеками та репозиторіями, ознайомить їх з основними бібліографічними оглядами на тематику, яка відповідає тому чи іншому науковому гуртку, забезпечить проведення виставок та наукових івентів, забезпечить участь гуртківців у проєктній діяльності бібліотеки (наприклад, проєкт «Перші кроки у науці», «Як вести наукову роботу», «Хто такі науковці?», «Зустрічаємо учених», «Математичні наукові читання», «Недільна школа юного науковця», «Наука фізика вдома» тощо).

Ми переконані, що тісна співпраця «керівник наукового гуртка – шкільний бібліотекар» зможе забезпечити: 1) розвиток самої бібліотеки як потужного інформаційного центру нової української школи, бо це допоможе учням усвідомити: коли вони у бібліотеці, то в їхньому арсеналі потужний інструментарій для пошуку відповідей на найрізноманітніші питання; 2) новий статус сучасної шкільної бібліотеки – це доступ до високоякісних електронних книг, наукових журналів, газет, баз даних, блогів, чатів, вікі, першоджерел та медіа всіх видів; 3) різноманітний ефективний доступ до матеріалів, які потрібні школярам для науково-пошукової роботи, до традиційних друкованих ресурсів та електронних бібліотек; 4) формування в учнів здатності досліджувати і критично оцінювати інформацію; 5) навчання учнів стратегіям ефективного пошуку і знаходження необхідних даних для наукових досліджень, способів та лайфхаків пошуку, спеціальним прийомам, які дають їм особливу пошукову силу; 6) оперативне отримання знань з інформації, яку учні самостійно чи за допомогою бібліотекарів збирали, допомогу їм аналізувати, узагальнювати і знаходити сенс для подальшого її використання під час наукової роботи (Kononets, Nestulya, Soloshych, Zhamardiy, Odokienko, 2021).

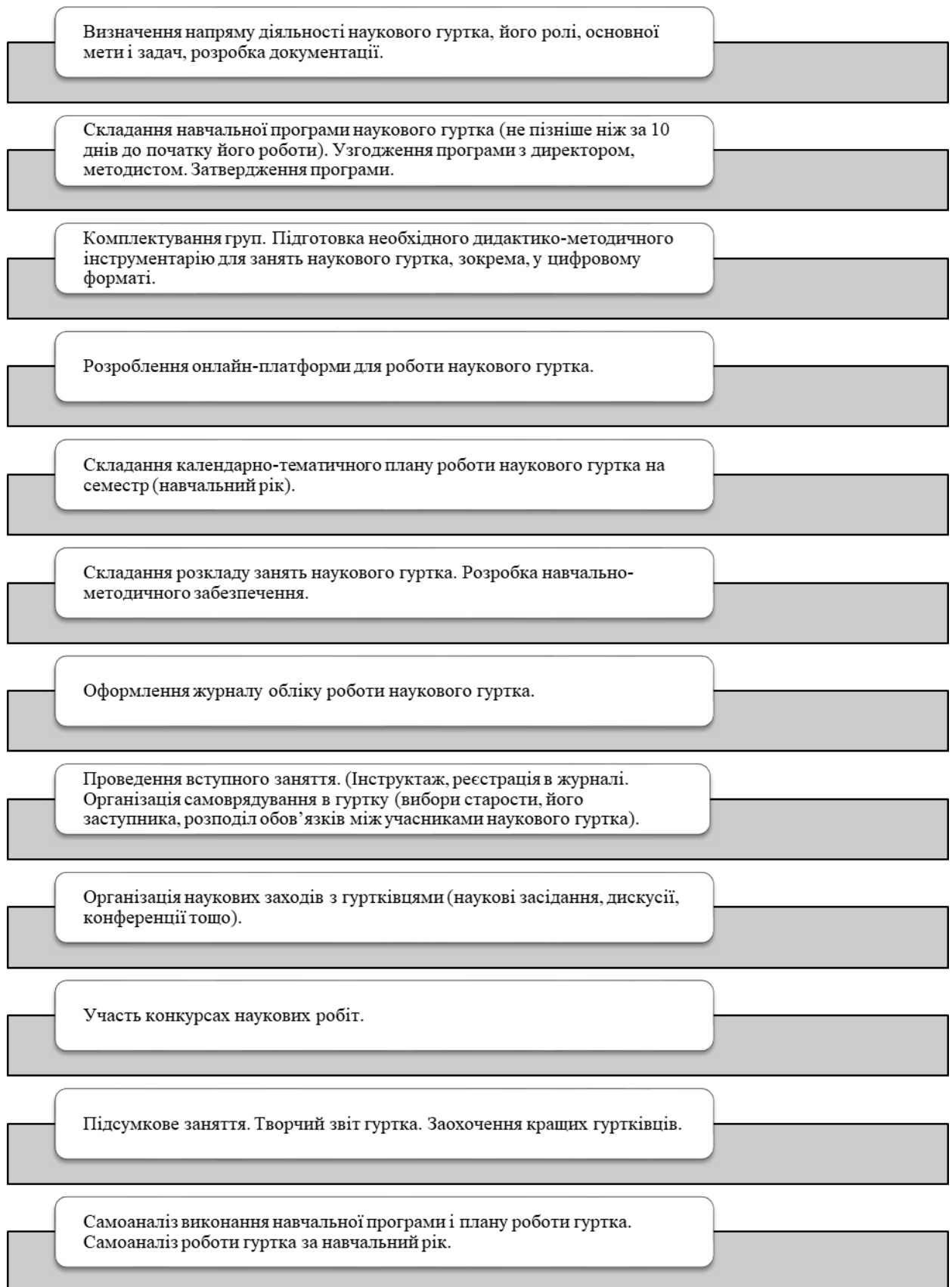

Рис. 3. Інноваційна модель організації наукового гуртка

У такий спосіб, на нашу думку, є можливим активізувати діяльність наукових гуртків у новій українській школі за різними напрямками.

Застосування інноваційно-розвивальних технологій, які орієнтовані на формування в учнів здатності до науково-дослідної роботи як четверта педагогічна умова активізації діяльності наукових гуртків у новій українській школі спрямована на стимулювання учнів до такого виду роботи, розвиток особистості через формування науково-дослідницької компетентності, набуття досвіду, активізацію та інтеграцію знань, умінь, навичок, отриманих у процесі навчання основам наукової роботи та дослідження. Це різноманітні практикуми, диспути, дискусії, робота малими групами, предметні тренінги, наукові проекти тощо (рис. 4).

Рис. 4. Інноваційно-розвивальні технології, які орієнтовані на формування в учнів здатності до науково-дослідної роботи

Ми погоджуємося із Г. Дегтярьовою та Л. Руденко, що активізувати учнів до науково-дослідної роботи зможуть, насамперед, методи розвиваючої психодіагностики та тренінгу, які стимулюють процес самопізнання, вивчення особливостей структури особистості, характеру, самооцінки і визначення шляхів, способів зміни негативних якостей, налаштування на той чи інший вид діяльності. Метод тренінгу розвиває, удосконалює позитивні і коригує негативні якості особистості (Дегтярьова, Руденко, 2010).

Для формування і розвитку науково-дослідницької та цифрової компетентності, зазначають В. Балюк та Н. Кононець, використовується метод проектів, який дозволяє інтегрувати знання, отримані при вивченні різних дисциплін. Також в діяльності наукових гуртків учителі використовують інформаційно-пошукові, проблемні та професійно-орієнтовані завдання, які дозволяють підвищити інтерес школярів до обраної теми науково-пошукової роботи, активізувати і закріпити теоретичні знання і практичні навички, підвищити їхню підготовку до проведення досліджень, навчити роботі з інформацією (Балюк, 2020, Кононець, 2021). Також важливо підготувати навчально-методичні матеріали для науково-дослідної роботи учнів (насамперед, електронний формат), урахувавши специфіку укладання змісту електронних навчальних посібників для самоосвіти в умовах цифровізації навчання (Кононець, 2021).

Використання тренінгів та наукових проектів як колективних форм гурткової наукової роботи дозволяє збільшити кількість продуктивних науково-дослідницьких і міжособистісних зв'язків між учнями, педагогами, науковцями закладів вищої освіти МАН України, підвищити згуртованість, взаєморозуміння і взаємодопомогу у наукових дослідженнях, розвинути навички роботи в групі, навчити пояснювати, слухати і розуміти співрозмовника, враховувати думку інших. Стимуляція наукового спілкування школярів при виконанні завдань науково-пошукового характеру розвиває не лише науково-дослідницьку, але й комунікативну компетентність учнів і підвищує їх відповідальність за формування міжособистісних зв'язків у гуртковому колективі.

Сукупність інтерактивних методів при проведенні занять наукового гуртка мають спрямування на самопізнання і саморозвиток особистості учнів, на розвиток комунікативних якостей для ефективної наукової роботи. Це уможливує здійснювати розвиваючий вплив на особистість учнів, підвищує прагнення до самопізнання, задовольняє потребу в саморозвитку. Такі методи сприяють формуванню впевненості в собі, комунікативних навичок, самоефективності, самопрезентації, що в подальшому дозволить їм ефективно навчатися у закладах фахової передвищої та вищої освіти.

Отже, активізація діяльності наукових гуртків у новій українській школі сприяє стимулюванню пізнавальної активності учнів та забезпечення їх мотивації до навчання, формування у них організованості, самостійності, самоконтролю, відповідальності, потреб в реалізації особистісного потенціалу, вихованні почуття обов'язку, орієнтації на цінності науки у сучасному суспільстві як важливого чинника його розвитку. Результативність цієї педагогічної умови полягає у формуванні адекватної самооцінки в учнів, розвитку їх наукового потенціалу, пошукових і аналітичних здібностей, вмінь провадити дослідження, приймати самостійні рішення та нести за них відповідальність, робити презентацію результатів наукової роботи, науковий вибір, володіти прийомами формулювання наукових ніпотез, евристичними методами рішення проблем тощо.

Цифровізація роботи наукового гуртка як п'ята педагогічна умова активізації діяльності наукових гуртків у новій українській школі передбачає проведення низки занять наукових гуртків онлайн. Для цього доцільно розробити онлайн-платформи для проведення занять (наприклад, використання сервісу classroom.google.com). Також формат гурткових занять може бути у формі наукових онлайн-воркшопів. Науковий онлайн-воркшоп трактуємо як форму динамічного навчання учнів, яке

відбувається завдяки їх власній активній роботі під керівництвом вчителів-керівників гуртків, науковців закладів вищої освіти (Нестуля, Нестуля, Кононець, 2018; Шоутен, Даниленко, Зайченко, Софій, 2009). Акцент при його реалізації здійснюється на отримання учнями динамічного знання – живого знання про науку та наукову роботу, яке вони отримують у процесі експериментування, пошуку, дослідження, наукової творчості, високого ступеня самостійності. Підкреслимо, що проведення наукових онлайн-воркшопів як певного міксу теоретичних презентацій, практичних дій та дискусій із відібраних питань стосовно контексту «керівник наукового гуртка навчає учнів основам науково-дослідної роботи», дозволяє, на нашу думку, вирішувати справді важливі завдання, до яких відносимо:

- генерацію та втілення нових ідей (онлайн-воркшоп є майданчиком для реалізації нових ідей у шкільних наукових проєктах різної тематики);
- активізацію командної роботи в групах (формування наукової команди однодумців з учнів і вчителів);
- посилення інтересу школярів до науки (воркшоп, безумовно, здатний підвищити інтерес до наукових досліджень у різних галузях, за умови належної актуалізації та мотивації);
- підвищення мотивації до наукових досліджень серед спільноти школярів (запрошення науковців із закладів вищої освіти, презентація наукових робіт тощо);
- застосування нових методик (онлайн-воркшоп – це інструмент впровадження нових методик, який дає хороший імпульс для науково-пошукової роботи у середовищі Всесвітньої павутини);
- забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку для кожного учня, який відвідує науковий гурток;
- реалізацію авторських методик під час проведення онлайн-воркшопу (метод модерації, метод порівняння, метод дискусії, метод інформування, метод системного аналізу, мозкового штурму, мікрофон, «Коло ідей», евристичної бесіди, пошуку консенсусу, індивідуальний та колективний майндмеппінг);
- динаміку особистісного розвитку (постійний розвиток науково-дослідницької та цифрової компетентності).

Загалом, використовуючи у процесі цифровізації роботи наукового гуртка методичку онлайн-воркшопів, ми зорієнтовуємо учнів та педагогів на колективні творчі наукові справи, бо це, насамперед, вияв науково-методичної позиції вчителя-керівника наукового гуртка, покращення процесу навчання, сприятливе середовище для набуття науково-дослідницького досвіду, можливостей демонстрації умінь та якостей провадження й презентації наукових досліджень, це сукупність певних дій на загальний розвиток усіх учасників освітнього процесу у новій українській школі.

Висновки. Таким чином, активізація діяльності наукових гуртків у новій українській школі як цілісний процес передбачає реалізацію сукупності педагогічних умов: 1) розроблення інноваційної моделі організації наукового гуртка; 2) комплексний підхід у застосуванні форм залучення учнів до пошукової та науково-дослідної роботи; 3) залучення бібліотекарів до проведення занять наукового гуртка; 4) застосування інноваційно-розвивальних технологій, які орієнтовані на формування в учнів здатності до науково-дослідної роботи; 5) цифровізація роботи наукового гуртка.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в інтеграційних процесах різних форм реалізації визначених педагогічних умов, а також у їх експериментальній перевірці.

Список використаних джерел

- Антонова, О.Є. (2014). Залучення старшокласників до науково-дослідної діяльності МАН як засіб розвитку їх дослідницьких здібностей. В кн. *Інновації в освіті: інтеграція науки і практики*: зб. наук.-метод. праць (с. 56-75). Житомир: ФОП Левковець.
- Балюк, В.О. (2020). Технологія ресурсно-орієнтованого навчання у процесі формування цифрової компетентності студентів економічних спеціальностей. В кн. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. праць (Вип. 69, т. 2, с. 19-23). Запоріжжя: КПУ.
- Дегтярьова, Г. С., Руденко, Л. А. (2010). *Теоретичні та методичні основи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування*: навчально-методичний посібник. Київ: Педагогічна думка.
- Кононець, Н. В. (2016). *Дидактичні основи ресурсно-орієнтованого навчання дисциплін комп'ютерного циклу студентів аграрних коледжів*. (Дис. д-ра пед. наук). Полтава.
- Кононець, Н. В. (2012). Педагогічні інновації вищої школи: ресурсно-орієнтоване навчання. *Педагогічні науки*, 54, 76-80.
- Кононець, Н. В. (2021). Специфіка укладання змісту електронних навчальних посібників для самоосвіти студентів в умовах цифровізації навчання. *Scientific Collection «InterConf»*: with the Proceedings of

the 8th International Scientific and Practical Conference «Challenges in Science of Nowadays» (Is. 48, pp. 296-299). Washington, USA: EnDeavours Publisher.

- Нестуля, О. О., Нестуля, С. І., Кононець, Н. В. (2018). *Основи лідерства: електронний посібник для самостійної роботи студентів*. Полтава: ПУЕТ.
- Пронюк, Н. П. (2000). Організація роботи Малої академії наук. *Рідна школа*, 6, 72-73.
- Шабанов, В. (Ред.). (2021). *Методичний путівник учителя Нової української школи: природнича освітня галузь: збірник методичних матеріалів*. Краматорськ: Відділ інформаційно-видавничої діяльності.
- Шоутен, Т., Даниленко, Л. І., Зайченко, О. І., Софій, Н. З. (2009). *Менеджмент керівників закладів дошкільної і початкової освіти*. Київ: СПД ФО Парашин К.С.
- Kononets, N., Ilchenko, O., & Mokliak, V. (2020). Future teachers resource-based learning system: experience of higher education institutions in Poltava city, Ukraine. *Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE*, 21, 3, 14, 199-220.
- Kononets, N., Nestulya, S., Soloshych, I., Zhamardiy, V., & Odokienko, V. (2021). Investigating the Didactic System of Research Competence Formation for Prospective PE Instructors. *Journal of Research in Medical and Dental Science*, 9, 7, 414-418.

References

- Antonova, O. Іe. (2014). Zaluchennia starshoklasnykiv do naukovo-doslidnoi diialnosti MAN yak zasib rozvytku yikh doslidnytskykh zdbnostei [Involvement of high school students in research activities of the National Academy of Sciences as a means of developing their research abilities]. In *Innovatsii v osviti:intehratsiia nauky i praktyky [Innovations in education: integration of science and practice]: zb. nauk-metod. prats* (pp. 56-75). Zhytomyr: FOP Levkovets [in Ukrainian].
- Baliuk, V. O. (2020). Tekhnolohiia resursno-oriietovanoho navchannia u protsesi formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti studentiv ekonomichnykh spetsialnostei [Technology of resource-oriented learning in the process of forming digital competence of students of economic specialties]. In *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh [Pedagogy of forming a creative personality in higher and secondary schools]: zb. nauk. prats* (Is. 69, 2, pp. 19-23). Zaporizhzhia: KPU [in Ukrainian].
- Dehtiarova, H. S., & Rudenko, L. A. (2010). *Teoretychni ta metodychni osnovy rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv sfery obsluhovuvannia [Theoretical and methodological foundations of the development of communicative competence of future specialists in the field of service]: navchalno-metodychnyi posibnyk*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
- Kononets, N. V. (2016). *Dydaktychni osnovy resursno-oriietovanoho navchannia dystsyplin kompiuternoho tsyklus studentiv ahrarnykh koledzhiv [Didactic bases of resource-based learning computer sciences cycle students of agrarian colleges]*. (D diss.). Poltava [in Ukrainian].
- Kononets, N. V. (2012). Pedahohichni innovatsii vyshchoi shkoly: resursno-oriietovane navchannia [Pedagogical Innovations of Higher School: resource-based learning]. *Pedahohichni nauky [Pedagogical sciences]*, 54, 76-80 [in Ukrainian].
- Kononets, N. V. (2021). Spetsyfika ukladannia zmistu elektronnykh navchalnykh posibnykiv dlia samoosvity studentiv v umovakh tsyfrovizatsii navchannia. [The specifics of compiling the content of electronic teaching aids for self-education of students in the conditions of digitization of education]. In *Scientific Collection «InterConf»: with the Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference «Challenges in Science of Nowadays»* (Is. 48, pp. 296-299). Washington, USA: EnDeavours Publisher [in Ukrainian].
- Kononets, N., Ilchenko, O., & Mokliak, V. (2020). Future teachers resource-based learning system: experience of higher education institutions in Poltava city, Ukraine. *Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE*, 21, 3, 14, 199-220 [in English].
- Kononets, N., Nestulya, S., Soloshych, I., Zhamardiy, V., & Odokienko, V. (2021). Investigating the Didactic System of Research Competence Formation for Prospective PE Instructors. *Journal of Research in Medical and Dental Science*, 9, 7, 414-418 [in English].
- Nestulia, O. O., Nestulia, S. I., & Kononets, N. V. (2018). *Osnovy liderstva [Fundamentals of Leadership]: elektronnyi posibnyk dlia samostiinoi roboty studentiv*. Poltava: ПУЕТ [in Ukrainian].
- Proniuk, N. P. (2000). Orhanizatsiia roboty Maloi akademii nauk [Organization of the work of the Small Academy of Sciences]. *Ridna shkola [Native school]*, 6, 72-73 [in Ukrainian].
- Shabanov, V. (Ed.). (2021). *Metodychnyi putivnyk uchytelia Novoi ukrainskoi shkoly: pryrodnycha osvitalia haluz : zbirnyk metodychnykh materialiv [Methodical guide of the teacher of the New Ukrainian school: natural*

education field: a collection of methodical materials]. Kramatorsk: Viddil informatsiino-vydavnychoi diialnosti [in Ukrainian].

Shouten, T., Danylenko, L. I., Zaichenko, O. I., & Sofii, N. Z. (2009). *Menedzhment kerivnykiv zakladiv doshkilnoi i pochatkovoї osvity [Management of preschool and elementary education institutions]. Kyiv: SPD FO Parashyn K.S. [in Ukrainian].*

BOYARSKY D.

Rokitna gymnasium with preschool structural subdivision of the executive committee of the Omelnytsky village council of the Kremenchutsky district of the Poltava region, Ukraine

ACTIVATION OF SCIENTIFIC CIRCLES IN THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

In the article, the author presents a set of pedagogical conditions for the activation of scientific circles in a new Ukrainian school as a holistic process that involves the implementation of a set of pedagogical conditions: the development of an innovative model of the organization of a scientific circle; a comprehensive approach in the application of forms of student involvement in search and research work; involvement of librarians in the conduct of scientific circle classes; application of innovative and developmental technologies, which are focused on the formation of students' ability for scientific and research work; digitalization of the work of the scientific circle. The science club at the school will be interpreted as an association of purposeful students (mostly high school students), which creates a creative and developmental scientific environment by initiating and implementing successful projects aimed at supporting the latest scientific ideas, innovations and knowledge exchange. It was found out that the pedagogical result of the exchange of scientific activities of the circle participants is the transformations that occur in the student's personality under the influence of the scientific research activity performed by him, that is, the share of independence of the student's personality, which is formed in the plane of this form of work, increases.

Key words: *activation, circle, scientific circle, new Ukrainian school, pedagogical conditions*

Стаття надійшла до редакції 04.02.2023 р.

УДК 373.2. 015. 31: 17]:159.9.072.4

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283216](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283216)

ОЛЕНА ГНІЗДІЛОВА

ORCID 0000-0001-7706-2427

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ОКСАНА СТАНІЧЕНКО

ORCID 0000-0002-4816-6718

Обласний коледж «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А.С. Макаренка»
Полтавської обласної ради

ОКСАНА ВАШАК

ORCID 0000-0002-7091-8242

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ДІАГНОСТИКА РІВНІВ ВИХОВАНOSTІ ЧУЙНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті представлено результати діагностики рівнів вихованості чуйності у дошкільників за визначеними компонентами, критеріями і показниками. Описане дослідження, яке дає підстави для висновку про недостатній рівень вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку, що потребує внесення змін у виховний процес у ЗДО, необхідність обґрунтування і апробації педагогічних умов, які сприяють ефективному вихованню чуйності у старших дошкільників.

Ключові слова: *моральне виховання, чуйність, діти дошкільного віку, критерії, показники*

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану проблема виховання у дітей та молоді чуйності, як морального почуття, набула особливого значення. Це зумовлено стрімким зростом кількості вразливих категорій людей, які зазнали наслідків війни, знущань, жорстокого ставлення і потребують допомоги, турботи, співчуття. Нині вельми важливо, що б наші діти вмiли співпереживати, співчувати, брати особисту участь у долі тих, хто потребує допомоги, приносити радість іншим.

Актуальність проблеми виховання чуйності у дітей дошкільного віку зумовлена тим, що дошкільне дитинство є «природною школою сердечності». Саме у дітей дошкільного віку виформовується інстинкт турботи про людей і тварин. Він проявляється тоді, коли малюки відчують, що про них піклуються батьки, близькі родичі, вихователі, що їх люблять. Дорослий є моральним зразком для наслідування. Це стає передумовою для морального зростання особистості. У дошкільному віці продовжує активно формуватися у дітей емоційно-почуттєва сфера. Малюки починають не лише розуміти значення певних вчинків, а й емоційно їх сприймати. Оскільки у старших дошкільників почуття уже глибокі, то вони можуть виявляти істинне піклування про рідних людей і домашніх тварин. У цей період діти розуміють емоційний стан іншої людини, переживають його. Дошкільники здатні розпізнавати і сприймати не лише власні емоції, а й емоції оточуючих, впізнавати їх, керувати ними. Тільки активне співпереживання, емоційний відгук дозволяє дитині зрозуміти, відчути, приєднатися до пропонованих цінностей, життєвих сенсів, зробити їх органічною частиною свого особистого досвіду, свого світогляду.

Діти в закладі дошкільної освіти проходять первинний етап соціалізації і саме в цей час дуже необхідно виховувати в них чуйність, як одну з найважливіших сторін моральної культури особистості, яка постає регулятором міжособистісних взаємин. Взаємозв'язок правильно організованого виховного процесу в сім'ї та в закладі дошкільної освіти є умовою виховання та розвитку в дитини чуйності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема виховання гуманних цінностей, моральних якостей дітей дошкільного віку перебуває в центрі уваги науковців. Плідну наукову роботу з розв'язання проблем морального виховання дітей дошкільного віку проводили педагоги Л. Артемова, Т. Маркова, В. Нечаєва, Т. Поніманська, В. Сухомлинський тощо. Психологічні основи морального розвитку дошкільників досліджували провідні вчені сучасності І. Бех, О. Кононко, Г. Костюк, В. Котирло, С. Ладивір та ін. Специфіку духовно-морального виховання малюків на сучасному етапі вивчають науковці Н. Гавриш, О. Каплуновська, І. Коган, О. Кошелівська, Л. Лохвицька тощо. Пріоритетною позицією вчених є розуміння актуальності та необхідності морального виховання дітей дошкільного віку, в структурі якого вагоме місце посідають моральні почуття і досвід моральної поведінки особистості. Проаналізовані погляди дослідників щодо морального виховання дошкільників підтверджують необхідність пошуку нових шляхів його організації в умовах ЗДО і сім'ї.

Утім, незважаючи на значну кількість наукових досліджень вітчизняних учених щодо зазначених питань, проблема здійснення морального виховання, формування моральної культури дітей залишається актуальною, і, перш за все, через недостатню розробленість шляхів виховання чуйності у дошкільників, як базової якості особистості, налагодження тісного взаємозв'язку між родинами вихованців і педагогічними колективами ЗДО у реалізації виховних цілей.

Отже, цілеспрямоване вивчення актуальних проблем морального виховання дітей дошкільного віку, ступеня їх розробленості в педагогічній теорії та практиці, спонукало нас до проведення констатувального експерименту. Це дозволило виявити прогалини у моральному розвитку вихованців, накреслити шляхи вирішення проблем щодо планування, організації морального виховання у ЗДО, подолання труднощів у вихованні чуйності у дошкільників.

Мета статті полягає у висвітленні ходу і результатів діагностики стану вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уточнимо зміст основних понять, які складають термінологічну основу нашого дослідження. Однією з пріоритетних моральних якостей особистості беззаперечно вважають чуйність. Учені по різному потрактовують це поняття. Так, провідна вчена сучасності, докторка педагогічних наук, професорка Н. Гавриш розглядає чуйність як «моральну якість, що визначає суспільну спрямованість особистості та виявляється в турботі про потреби, запити й бажання оточуючих, уважності до їхніх інтересів, проблем; співчуття до навколишніх, готовності прийти на допомогу» (Гавриш, 2015, с. 70-71); українська дослідниця О. Лобач зазначає, що «чуйність – здатність відчувати і розуміти стан іншої людини через усвідомлення власних переживань. Це відбувається шляхом співпереживання і проявляється у формі дієвого співчуття та щирої співрадості» (Лобач, 1997, с. 79-85). На думку дійсного члена НАПН України, доктора психологічних наук, професора, директора Інституту проблем виховання І. Бега, «чуйність – усвідомлення необхідності брати участь у розв'язанні проблем інших людей (рідних, однолітків, дорослих), бути причетним до них» (Бех, 2008, с. 759).

Аналіз дефініцій, зроблених вітчизняними науковцями, дозволив нам сформулювати власне визначення поняття чуйності. Чуйність – це морально-вольова якість особистості, що виявляється в уважному, дбайливому ставленні до оточуючих, в здатності до співчуття, співпереживання, в готовності до дієвої допомоги на засадах людинолюбства.

Аналіз наукових джерел дав нам змогу на основі інтегрально-аналітичного підходу визначити такі компоненти і критерії вихованості чуйності у дошкільників з їх показниками, як: когнітивний, емоційно-мотиваційний та діяльнісно-поведінковий. Когнітивний компонент визначає наявність знань про емоційну сферу людини, розрізнення позитивних і негативних емоцій; розуміння сутності поняття

«чуйність» та проявів цієї моральної якості у повсякденному житті; вміння самостійно розрізняти чуйний та байдужий (жорстокий) вчинок. Емоційно-мотиваційний компонент характеризується: усвідомленням необхідності бути чуйними; позитивно ставитися до прояву чуйності; вмінням помічати емоційне неблагополуччя інших; наявністю емпатійного відгуку на переживання іншого; станом взаємовідносин дошкільника з оточуючими (готовність прийти на допомогу, співчувати, співпереживати, бути доброзичливим, турботливим, небайдужим). Діяльнісно-поведінковий компонент характеризується вмінням завжди добирати доречний спосіб реалізації чуйності, бути тактовними у спілкуванні, самостійно виявляти турботу; позитивно ставитися до прояву чуйності; реагувати на прикроці і засмучення інших, виявляти співчуття до іншої людини чи тварини (несправедливо скривдженої, слабкої, маленької, хворої, безпритульної, незалежно від її зовнішньої привабливості); самостійно і безкорисливо допомагати своїм значущим ровесникам та іншим нужденним без нагадування і підказки; відмова від чогось значимого, цікавого для дитини (іграшки, головної ролі у грі, смачної їжі, бажаної розваги тощо) на користь іншого.

Зазначені компоненти у своїй сукупності сприяють вихованню чуйності, активувізують внутрішні потенційні можливості дошкільників до прояву гуманістичних почуттів. Ми визначили показники рівня вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку: *знання про чуйність і способи її прояву* (повнота, чіткість і конкретність), *наявність почуття чуйності* (здатність співчувати, наявність (відсутність) позитивно забарвлених емоцій у спілкуванні з оточуючими, задоволення від надання допомоги іншим, бажання виявити співчуття), *спосіб реалізації чуйності* (стійкість проявів чуйності у змінених життєвих ситуаціях, готовність до здійснення актів альтруїстичної допомоги).

Нами визначено в межах кожного компоненту рівні вихованості чуйності у дітей дошкільного віку. Когнітивний компонент: високий рівень – мають ґрунтовні знання про емоційну сферу людини; розуміють сутність поняття «чуйність» та прояви цієї моральної якості у повсякденному житті, розрізняють вчинок-чуйність і вчинок-жорстокість у вчинковій діаді; середній рівень – недостатньо розуміють сутність поняття «чуйність» та її прояви у життєвих ситуаціях; низький рівень – не розуміють сутності поняття «чуйності» та способів її реалізації у житті, не усвідомлюють необхідність бути чуйними.

Емоційно-мотиваційний компонент: високий рівень – усвідомлюють необхідність бути чуйними; позитивно ставляться до прояву чуйності; вміють самостійно розрізняти чуйний та байдужий (жорстокий) вчинок, завжди готові прийти на допомогу, вміють співчувати, співпереживати, доброзичливі; середній рівень – недостатні уявлення про емоційну сферу людини, з підказкою розрізняють позитивні та негативні вчинки, за нагадування готові прийти на допомогу, намагаються співчувати, співпереживати, доброзичливі; низький рівень – часткові уявлення про емоційну сферу людини; негативно ставляться до прояву чуйності, у вчинках переважають егоїстичні мотиви; обирають недоречні способи реалізації чуйності, у спілкуванні нетактовні, турботу самостійно не виявляють.

Діяльнісно-поведінковий компонент: *високий рівень* – завжди добирають доречний спосіб реалізації чуйності, тактовні у спілкуванні, самостійно виявляють турботу, позитивно ставляться до альтруїстичних проявів чуйності; виявляють співчуття до іншої людини чи тварини (несправедливо скривдженої, слабкої, маленької, хворої, безпритульної, незалежно від її зовнішньої привабливості); самостійно і безкорисливо допомагають нужденним без нагадування і підказки; відмовляються від чогось значимого, цікавого для дитини (іграшки, головної ролі у грі, смачної їжі, бажаної розваги тощо) на користь скривдженого; виявляють емоційний відгук на прикроці і засмучення; *середній рівень* – нечітко усвідомлюють те, що потрібно бути чуйним, турботу та співчуття проявляють з підказкою; не завжди готові відмовитися від чогось значимого, цікавого на користь скривдженого; *низький рівень* – у вчинках переважають егоїстичні мотиви; обирають недоречні способи реалізації чуйності, у спілкуванні нетактовні, турботу самостійно не виявляють, бувають байдужі до суб'єктів, які потребують альтруїстичної дії.

На основі критеріїв і показників нами було визначено рівні сформованості чуйності у дітей дошкільного віку: високий, середній і низький. До високого рівня належать діти, які мають повні, чіткі знання про чуйність і способи прояву цієї моральної якості у різних життєвих ситуаціях; усвідомлюють необхідність бути чуйними; позитивно ставляться до проявів чуйності з боку оточуючих; мають бажання, потребу в здійсненні чуйних учинків та інтерес до добродійної діяльності; виявляють турботу, співчуття, співпереживання як у уявній, так і в реальній ситуаціях; отримують задоволення від надання допомоги, прояву співчуття, співпереживання; готові прийти на допомогу самостійно. Прояви чуйності характеризуються постійністю.

Середній рівень у дітей, які мають відносно повні уявлення про чуйність і способи такої поведінки, однак іноді вони трактуються неточно. Діти не завжди усвідомлюють значення чуйності, прояви чуйності мають нестійкий, вибірковий характер, коливаючись від самостійних та ініціативних до ситуативних, зумовлених вибірковістю відносин, особистими інтересами. Прояв чуйності у змінених життєвих ситуаціях викликає труднощі, потребує емоційного налаштування та додаткового стимулювання. Діти дотримуються чуйної поведінки у присутності дорослих із метою уникнення

покарання чи отримання похвали. Дошкільники частково виявляють бажання, потребу в здійсненні чуйних учинків та інтерес до добродійної діяльності.

До низького рівня відносимо дошкільників, у яких відсутні чіткі уявлення про чуйність, у поведінці переважає егоїстична спрямованість, що виявляється у зневажливому чи байдужому ставленні до оточуючих, нестриманості емоцій, невмінні та небажання надати допомогу оточуючим у разі потреби, виявляти співчуття, співпереживання. Такі діти не мають бажання та інтересу до здійснення чуйних учинків; турботу самостійно не виявляють.

З метою визначення рівня вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку нами було проведено констатувальний експеримент. Для діагностики та моніторингу актуального стану досліджуваного явища ми застосували спостереження за повсякденною діяльністю дітей старшого дошкільного віку; бесіду з вихованцями, сюжетно-рольові ігри та моделювання ситуацій морального вибору з використанням сюжетних картинок.

Констатувальний експеримент нашого дослідження проводився у 2020-2021 навчальному році на базі дошкільних закладів м. Кременчука Полтавської області (ЗДО (ясла-садок) №28, №36, №70, № 78, дошкільний підрозділ Початкової школи № 15). Вибірку склали 208 дітей старшого дошкільного віку. Зазначимо, що констатувальний експеримент проходив у природних умовах, не порушуючи логіки та перебігу освітнього процесу закладів дошкільної освіти.

Діагностичний інструментарій для визначення рівня вихованості чуйності у дошкільників включав розробку анкети у формі бесіди, діагностичної гри «Хто чуйний?» за сюжетними діагностичними картками, сюжетно-рольових ігор «Лікарня» та «Ветеринарна клініка».

Визначення рівня вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку під час констатувальної діагностики відбувалося шляхом опитування. Ми прагнули дізнатися думку дітей щодо визначення поняття «чуйність»: 25 % (52 дітей) дали відносно повну відповідь. Водночас 51,92 % (108 дітей) респондентів зіткнулися з труднощами при формулюванні цього визначення. Це свідчить про недостатність знань старших дошкільників з досліджуваної проблеми. І 23,08% (48 дітей) старших дошкільників взагалі не змогли пояснити значення цього поняття. Серед 21,15 % опитаних на питання, що ми називаємо «чуйністю», відповіли: «не знаю» або «доброта», «любов». 53,37 % пояснювали, що «чуйність» – це коли люди «поважають», «допомагають один одному», «соромляться своїх поганих вчинків», «добре ставлення до інших», «слухаються», «співчують один одному». 25% респондентів «чуйність» визначали як «підкупання про тварин, пташок», «допомога людям похилого віку», «втішання один одного», «співпереживання», «жалість», «бажання допомогти».

Під час бесіди ми прагнули дізнатися «Яка це чуйна людина?». 13,46 % (28 дітей) відповіли, що не знають, кого називають чуйним. Якщо дитина не відповідала або затруднялася, ми ставили навідні запитання: «Чи можна назвати людину чуйною, якщо вона робить добрі справи по відношенню до інших людей?», «Людина, яка надає допомогу тваринам, є чуйною?». Після уточнюючих запитань 71, 15 % (148) дошкільників сказали хто відноситься до чуйних людей. 12, 98% (27 дітей) опитаних змогли охарактеризувати чуйну людину: «людина, яка робить добрі справи», «яка допомагає», «не шкодить природі», «не ображає», «годує пташок та тварин», «яка цінує і поважає інших», «всіх любить», «співчуває».

Отримані відповіді дали змогу нам зрозуміти, що лише 25 % (52 дітей) вважають за необхідність бути чуйними, пояснюючи, що «чуйна людина – це та хто робить добрі справи, допомагає, не шкодить природі, годує пташок та тварин». Знають, що треба бути чуйними 56,73% (118 дітей), але у них відсутнє розуміння для чого це потрібно. Їхні аргументи зводяться переважно до: «так, можна» (вони погоджуються, що треба так робити). Дошкільників, які не змогли дати відповідь на поставлене запитання, виявилось 13,94 % (29 осіб).

Для з'ясування усвідомленості старшими дошкільниками необхідності бути чуйними та визначення рівня емоційно-мотиваційного критерію під час бесіди до них ставилося запитання «Як твої рідні (мама, тато, бабуся та ін.) проявляють свою чуйність до тебе?» ми отримали наступні результати: дошкільників, до яких проявляють чуйність виявилось 81, 25% (169 осіб). Діти пов'язували цей термін з такими емоційно-поведінковими реакціями: «обіймають», «лікують», «допомагають мені», «цілують», «говорять пестливі слова», «люблять і піклуються», «жаліють, коли плачу». Ми виявили, що 7,69% (16 дітей) підмінюють поняття «чуйність» можливістю дозволити і заохочення: «водять в парк на розваги», «включають мультики», «дають кататись на самокаті», «дарують мені іграшки», «дозволяють все», «купають солодощі в магазині». 12,02 % (25 дітей) не змогли відповісти на це запитання.

На питання «Тобі доводилося комусь співчувати, допомагати?» 58,17 % респондентів (121 особа) відповіли «так», 25% опитаних (52 дітей) сказали «іноді», «ні» прозвучало від 16,83% (35 дітей). Аргументуючи свої відповіді діти старшого дошкільного віку конкретизували, що допомагають всім – 15, мамі – 46, татові – 28, бабусі – 25, брату – 12, сестрі – 13, домашній тваринці – 10. Аналіз відповідей дітей дав можливість встановити, що четверта частина усіх опитаних приходять на допомогу лише після прохання, додаткового морального чи матеріального стимулювання: мамі – 27, татові – 15, бабусі – 7, дідусю – 3.

Ставлячи за мету проаналізувати, які ж вчинки дошкільники вважають проявом чуйності, ми поставили їм наступне запитання: «Пригадай, будь ласка, які чуйні вчинки зробив ти?». Аналізуючи відповіді вихованців старших груп, ми виявили, що лише 26,44 % (55 дітей) роблять чуйні вчинки, а 62,5% респондентів (130 дітей) не змогли назвати власний приклад чуйної поведінки і не знали чи робили вони чуйні вчинки, при цьому 11,06% (23 дітей) взагалі не вважають за потрібне робити альтруїстичні вчинки. Ми виявили, що до чуйних вчинків дошкільники відносять такі власні дії: «обіймаю», «допомагав другу», «годували пташок та тварин», «доглядав за рослинами», «приділяли увагу бабусі, дідусю», «допомагав мамі на кухні готувати їсти», «з бабусяю садили квіти», «разом з татом допомогли котику злізти з дерева», «ношу пакети, щоб сестрі було не важко», «кормив та піклувався про маленьке пташеня», «намалювала малюнок бабусі», «поділився своєю улюбленою іграшкою», «з мамою годував собачок на вулиці», «допомагаю мамі з сестричкою», «підключу про свою тваринку», «годував пташок».

Аналіз відповідей дозволив нам констатувати недостатню обізнаність дітей старшого дошкільного віку з поняттям «чуйність» та її емоційно-діяльними проявами. Переважна більшість опитаних розуміють теоретичний зміст цього поняття, проте не усвідомлюють необхідність бути чуйними, не можуть пояснити мотиви чуйної поведінки, назвати власні чи характеризувати чуйні вчинки інших дорослих і однолітків. Лише незначна кількість дітей пов'язує чуйні вчинки з доглядом, піклуванням, допомогою, благодійною діяльністю.

Для визначення рівня емоційно-мотиваційного критерію нами була проведена діагностична гра «Хто чуйний?». Гра складається з сюжетних карток із зображенням соціальних ситуацій, в яких дитина може визначити чуйний або байдужий (жорстокий) вчинок, та двох скриньок. У зелену скриньку дитина повинна покласти картки, зміст яких передбачає чуйність, а в червону, навпаки, у змісті яких відсутні прояви чуйності. Перелік карток діагностичної гри «Хто чуйний?»: Піклування про безпритульне кошеня. Допомога хворій мамі по дому. Годування безпритульних тварин. Розчісування волосся хворій мамі. Прибирання сміття у лісі. Написання листа хворому другу. Внуки організували чаювання зі старенькою бабусяю. Хлопчик переводить через дорогу незрячу людину. Чоловік допомагає дівчині на візочку спуститися зі сходів. Хлопчик наливає воду безпритульним тваринам. Дитина пригощає водою укладальника асфальту в спеку. Хлопчик допомагає полагодити зламану іграшку меншому брату. Дівчинка приносить у притулок для тварин корм. Зимового дня хлопчик впустив кошеня погрітися до під'їзду. Хлопці б'ють на вулиці ката. Перехожі не звертають увагу на поранену собаку, яка лежить на узбіччі дороги. Діти не допомогли старенькому дідусю донести сумки до дому. Діти штовхнули дівчинку-інваліда. Діти не надали допомогу бабусі, у якої розсипались продукти з сумки. Дівчинка пройшла повз пташенят, які випали з гнізда. Син бешкетує вдома при хворій мамі. У школі діти кидають сміття на тільки що помиту прибиральницею підлогу. Узимку перехожі не помічають навмисно маленьке безпритульне кошеня, проходячи повз.

Діагностична гра дала змогу оцінити: рівень усвідомленості дітьми необхідності бути чуйними; як ставиться дошкільник до проявів чуйності; готовність прийти на допомогу, співчувати, виявляти доброзичливість, співпереживати.

Під час констатувального експерименту відбулося включення дітей в сюжетно-рольові гри: «Лікарня» і «Ветеринарна клініка». Вихователь пропонував різні сюжетні лінії і у разі необхідності скеровував дії дітей. Попередньо з дітьми були проведені заняття про роботу лікарні, місце роботи, знаряддя різних медичних працівників.

Назвемо деякі сюжетні лінії для сюжетно-рольової гри «Лікарня»: мама захворіла і дитина викликала сімейного лікаря додому; старенька бабуся погано стала бачити і онука привела її до лікаря-окуліста; гуляючи з татом і мамою у парку хлопчик побачив як незнайомому чоловіку стало погано і батьки викликали швидку допомогу; дитина гуляла на подвір'ї і стала свідком як хлопчик впав з дерева і зламав руку; невідома жінка попросила дівчинку про допомогу через погане самопочуття тощо. Зміст сюжетно-рольових ігор «Ветеринарна клініка» охоплював такі ситуації: захворіла домашня кішечка; хлопці били ката на вулиці, а діти, які гуляли поруч, його забрали від них та віднесли до ветеринарної клініки; дитина разом з татом переходили дорогу і побачили собаку, яка потрапила під колеса велосипедиста; діти гуляючи на дитячому майданчику в садочку побачили голуба з переламаним крилом та ін.

Включення у виховні моральні ситуації дало нам змогу побачити прояви дітей в ігровій діяльності: чи здатна дитина надавати допомогу близьким, чужим, людям похилого віку, людям з особливими потребами; годувати, надавати допомогу бездомній тварині, піклуватися про власну домашню тварину. Гра вимагала від малюків умінь піклуватися про того, хто потребував допомоги відповідно до запропонованої ситуації. Оцінювалося також ставлення до однолітків і реакції дітей на емоційний стан інших. Рівень вихованості чуйності у старших дошкільників під час сюжетно-рольової гри ми характеризуємо наступним чином: високий рівень – 23,55% (49 дітей), середній рівень – 47,16% (98 дітей), низький рівень – 29,33% (61 дітей).

Отже, під час констатувального експерименту нам вдалося виявити, що за когнітивним компонентом у дітей старшого дошкільного віку переважає середній і низький рівень вихованості чуйності. Найвищий показник ми отримали у емоційно-мотиваційному компоненті, оскільки діти схильні до вияву моральних почуттів, але їм часто необхідні додаткові стимули до добродійної діяльності. І, на жаль, діяльнісно-поведінковий компонент також виявився низьким через брак умінь у дітей дошкільного віку в проявах чуйного ставлення до оточуючих. Констатувальний зріз довів необхідність здійснення систематичної, планомірної роботи у закладах дошкільної освіти з виховання чуйності у дошкільників.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для висновку про недостатній рівень вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку, що потребує внесення змін у виховний процес у ЗДО, необхідність обґрунтування і апробації педагогічних умов, які сприяють ефективному вихованню чуйності у старших дошкільників. Перспективу подальшого наукового пошуку вбачаємо у експериментальній перевірці педагогічних умов виховання чуйності в ЗДО.

Список використаних джерел

- Бех, І. Д. (2008). *Виховання особистості*. Київ: Либідь.
- Брежнєва, О. (Ред.). (2015). *Розумне виховання сучасних дошкільнят: методичний посібник*. Київ: ВД «Слово».
- Кононко, О. Л. (1998). *Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): навч. посіб. для вищих навч. закладів*. Київ: Освіта.
- Лобач, О. О. (1997). Емоціогенні ситуації як метод виховання емоційної чуйності. В кн. *Наукові записки психолого-педагогічного факультету: зб. статей* (Ч. 3, с. 79-85). Полтава.
- Лохвицька, Л. В. (2013). Психологічні детермінанти морального виховання дошкільників: теоретичний аспект. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 17 (1), 419-427.
- Поніманська, Т. І. (2013). *Дошкільна педагогіка: підручник*. Київ: Академвидав.

References

- Bekh, I. D. (2008). *Vykhovannia osobystosti [Education of personality]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Brezhnieva, O. (Ed.). (2015). *Rozumne vykhovannia suchasnykh doshkilniat [Smart education of modern preschoolers]: metodychnyi posibnyk*. Kyiv: VD «Slovo» [in Ukrainian].
- Kononko, O. L. (1998). *Sotsialno-emotsiinyi rozvytok osobystosti (v doshkilnomu dytynstvi) [Socio-emotional development of personality (in preschool childhood)]: navch. posib. dlia vyshchykh navch. zakladiv*. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].
- Lobach, O. O. (1997). Emotsiogeni sytuatsii yak metod vykhovannia emotsiinoi chuinosti [Emotsiogenic situations as a method of emotional sensitivity formation]. In *Naukovi zapysky psykholoho-pedahohichnoho fakultetu [Scientific notes of the Faculty of Psychology and Pedagogy]: zb. statei* (Is. 3, pp. 79-85). Poltava [in Ukrainian].
- Lokhvytska, L. V. (2013). Psykholohichni determinanty moralnoho vykhovannia doshkilnykiv: teoretychnyi aspekt [Psychological determinants of moral education of preschoolers: theoretical aspect]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi [Theoretical and methodological problems of raising children and students]*, 17 (1), 419-427 [in Ukrainian].
- Ponimanska, T. I. (2013). *Doshkilna pedahohika [Preschool pedagogy]: pidruchnyk*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

HNIZDILOVA O.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

STANICHENKO O.

Regional College “Kremenchuk A.S. Makarenko Humanitarian and Technological Academy” of Poltava
Regional Council, Ukraine

VASHAK O.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

DIAGNOSTICS OF OLDER PRESCHOOL CHILDREN'S SENSITIVITY FORMATION LEVELS

The article covers the general issues of the organization and content of the ascertainment experiment and analyzed the results of diagnostics of the state of older preschoolers' sensitivity formation. The criteria for choosing the diagnostic toolkit for determining the level of preschoolers' sensitivity formation were age and individual characteristics, as well as the possibility to identify and characterize the indicators of sensitivity formation proposed by us. The toolkit included the development of a questionnaire in the form of a conversation, and the diagnostic game “Who is sensitive?” based on plot diagnostic cards; plots were developed for the organization of role-playing games “Hospital” and “Veterinary Clinic”.

Characterization of the levels of older preschool children's sensitivity formation has been carried out according to the specified criteria and indicators. We have found that, according to the cognitive criterion children of older preschool age have an average and low level of sensitivity formation. We got the highest score for the emotional-motivational criterion because children are prone to showing moral feelings. Yet, they often need additional incentives for charitable activities. And unfortunately, the results of diagnostics according to the activity-behavioral criterion also turned out to be low due to the lack of preschool children's skills in showing sensitive attitudes toward others. The confirmatory section has proved the necessity of carrying out systematic, planned work in preschool educational institutions on preschoolers' sensitivity formation. A confirmatory experiment to determine the initial levels of older preschool children's sensitivity formation in the conditions of the traditional educational process in a preschool education institution according to cognitive, emotional-motivational, and activity-behavioral criteria revealed that the average and low levels of sensitivity education prevailed among children, which caused the need for the search for ways to solve this problem, in the justification and practical approbation of pedagogical conditions for the preschoolers' sensitivity formation in the conditions of preschool educational institutions.

Key words: moral education, sensitivity formation, preschool children, criteria, indicators

Стаття надійшла до редакції 03.03.2023 р.

УДК 378.011.3-051:502/504

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283217](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283217)

ЛЮДМИЛА ГОМЛЯ

ORCID: 0000-0002-0462-9338

МАРИНА ДЯЧЕНКО-БОГУН

ORCID: 0000-0002-1209-2120

ТЕТЯНА ШКУРА

ORCID: 0000-0002-5087-369X

ВІКТОРІЯ РОКОТЯНСЬКА

ORCID: 0000-0002-7608-0989

ОЛЕКСІЙ ОРЛОВСЬКИЙ

ORCID: 0000-0001-7488-2024

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ЕКОЛОГІЯ» В ПОЛТАВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА

У статті розглянуто стан вищої екологічної освіти в Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка. Висвітлено етапи формування (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 101 «Екологія». Проаналізовано пріоритетні напрями професійного становлення викладачів природничих дисциплін. Розглянуто шляхи поліпшення якості підготовки фахівців-екологів у Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка.

Ключові слова: вища екологічна освіта, підготовка екологів, освіта в ПНПУ імені В.Г. Короленка, освітня програма, фахівці-екологи, екологічна культура

Постановка проблеми. У період, коли суспільство орієнтується на засади сталого розвитку, згідно «Порядку денного на XXI століття», виникає гостра необхідність у підготовці фахівців у галузі збереження та охорони навколишнього середовища. Споживацьке ставлення до навколишнього середовища, необдумане використання природних ресурсів і загроза екологічної катастрофи потребують пошуку шляхів зміни суспільної свідомості на основі принципово нових орієнтирів і цінностей (Білецька, 2015, с. 28). Найефективнішим інструментом при цьому є екологічна освіта. Незважаючи на те, що Полтавщина відноситься до однієї з областей, які мають значний природно-заповідний фонд, в області відчувається дефіцит кадрів екологічного спрямування. Департаментом екології та природних ресурсів ПолтОДА було сформовано запит щодо потреби у фахівцях зазначеної галузі. Відповідно до запиту, розпочалася підготовка екологів у Полтавському національному університеті імені В.Г. Короленка.

Сучасність висуває високі вимоги до рівня кваліфікації та компетентності фахівця і вимагає від випускників ЗВО природничого спрямування природничо-наукового світогляду, творчого мислення й ерудиції, формування яких забезпечує природничо-наукова освіта. Це актуалізує проблему підвищення якості підготовки фахівців спеціальності «Екологія» у вищих навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різних аспектах розглядаються підходи щодо вдосконалення екологічної освіти у закладах вищої освіти. Теоретичні основи становлення екологічної освіти відображені у працях П. Бачинського, Г. Білявського, І. Костицької, Н. Рідей, Ю. Скиби. Теоретико-методологічні основи формування екологічної культури піднімаються у дослідженнях Г. Глухової, Л. Курняк, І. Тимчук та інші. Екологічну освіту в філософському ракурсі висвітлюють М. Дрібноход, М. Кисельов, І. Сидоренко, Т. Черноштан. Психолого-педагогічні аспекти природничо-наукової освіти розглядаються у працях Л. Бордонської, Л. Зоріної, С. Капіци, О. Суханова та ін.

Незважаючи на чисельність досліджень, проблема підготовки майбутніх екологів залишається актуальною, як і пошук шляхів вдосконалення екологічної освіти. Тож **мета** статті – теоретично дослідити стан вищої екологічної освіти та шляхи підвищення якості освіти студентів-екологів у Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні професійну екологічну освіту можна отримати в багатьох вищих навчальних закладах України. Підготовка екологів на природничому факультеті Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка започаткована з 2006 року. Отримавши ліцензію на підготовку бакалаврів, університет здійснює перший набір.

З 2015 року напрям підготовки 6.040601 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» було поділено на дві спеціальності: 101 «Екологія» (галузь знань – 10 «Природничі науки») та 183 «Технології захисту навколишнього середовища» (галузь знань – 18 «Виробництво та технології») (Перелік, 2015). Тому, у 2015 році було об'єднано дві кафедри – екології та охорони довкілля з кафедрою ботаніки та методики навчання біології. Новостворена кафедра отримала назву кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології. Розробляються методичні комплекси та навчальні програми, вдосконалюються підходи до викладання природничих дисциплін.

Освітньо-професійна програма першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 101 «Екологія» була розроблена у 2017 році на основі консультацій із науково-педагогічними працівниками, провідними науковцями у сфері екології та роботодавцями. У 2018 році МОН України був розроблений і затверджений Стандарт вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня в галузі знань 10 – «Природничі науки» для спеціальності 101 «Екологія». Тому з'явилась необхідність внести зміни в освітню програму. На думку О. Войтович, варто переглянути політику держави в контексті підготовки бакалаврів-екологів і розробити заходи щодо розвитку спеціальності 101 «Екологія», гарантувавши фіксоване держзамовлення на цю спеціальність з огляду на потреби регіонів (Войтович, 2017, с. 107).

Освітня програма (ОП) була розроблена згідно зі Стандартом вищої освіти робочою групою зі створення / оновлення ОП, куди були включені науково-педагогічні працівники, студенти та роботодавці. ОП введена в дію з 1.09.2018 р. наказом ректора № 24-УР від 01.06.2018.

Програмою передбачена підготовка кваліфікованих конкурентоспроможних фахівців у галузі екології, охорони довкілля та збалансованого природокористування з можливістю здобуття наступного рівня вищої освіти та широким доступом до працевлаштування. Здобувши освіту, фахівці-екологи вміють розв'язувати спеціалізовані задачі та практичні проблеми в заданій галузі з урахуванням територіальних можливостей та регіональних пріоритетів. Вони приймають оптимальні рішення щодо забезпечення екологічно безпечного функціонування екосистем, розробляють рекомендації та проекти щодо зменшення техногенного навантаження на території та здоров'я людей.

До реалізації освітнього процесу на ОП, згідно з укладеними договорами про співробітництво, залучаються провідні фахівці, професіонали-практики. Це відбувається на аудиторних заняттях, які проходять у формі тематичних лекцій, професіографічних екскурсій, практичних занять. Наприклад, було проведено відкриті тематичні лекції «Еколого-просвітницька робота учнів як засіб формування екологічної культури майбутніх громадян країни» (Сусахіна Л.В., в.о. директора Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру), «Вивчення еколого-біологічних особливостей субтропічних культур та шляхи їхньої акліматизації в умовах Лісостепу України» (Красовський В.В., директор Хорольського ботанічного саду, Хорольської ОТГ, Полтавської області), «Диканський регіональний ландшафтний парк, його значення в формуванні екологічної культури населення» (Черкаська І.С. – директор КУ РЛП «Диканський», Полтавського р-ну, Полтавської обл.).

Студенти-екологи разом із працівниками екологічних установ беруть участь у екологічних проектах. Так, студенти природничого факультету приймають участь у щорічних акціях «Збережемо річку Тарапуньку», «Полтавському міському парку – дбайливі руки» та ін., відвідують Диканський регіональний парк, де директор РЛП провела тематичну екскурсію «Сторінками екологічної стежки РЛП».

Водночас відбувається і професійне становлення викладачів кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології. Одним із пріоритетних напрямів є самоосвіта та самовдосконалення, що забезпечується

у ПНПУ імені В.Г. Короленка через наявність системи підвищення кваліфікації, закордонного стажування, впровадження сертифікатних програм тощо. Стажування викладачів кафедри у вітчизняних закладах вищої освіти та за межами України (Л.Гомля – Полтавська державна аграрна академія, м.Полтава; О.Хананова – університет фінансів, бізнесу та підприємництва, м.Софія, Болгарія) дало можливість відкоригувати набір освітніх компонентів ОП згідно досвіду інших закладів освіти.

Науково-педагогічні працівники, які забезпечують ОП, беруть участь у семінарах кафедри, круглих столах із обговорення програми, переліку нормативних і вибіркових дисциплін. Всі пропозиції враховані в протоколах засідань робочої групи та випускової кафедри за 2019-2021 рр.

Самовдосконаленню викладачів сприяє участь у роботі наукових та методичних семінарів кафедри. Професійному розвитку сприяє проведення щорічного внутрішнього моніторингу якості освіти «Викладання очима студентів» та рейтингове оцінювання результатів наукової діяльності викладачів, діє система преміювання та нагородження найкращих педагогічних працівників.

В університеті підготовка здобувачів ОП забезпечується фінансовими, матеріально-технічними ресурсами, навчально-методичним забезпеченням, що сприяють досягненню визначених цілей та ПРН. Фінансування ПНПУ формується за рахунок коштів державного бюджету, що складається з коштів загального та спеціального фондів. Процес життєдіяльності, соціальні потреби учасників освітнього процесу забезпечуються наявністю соціальної інфраструктури: чотири гуртожитки; бібліотека; дві актові зали; спортивний комплекс; буфети та їдальня тощо.

Основним джерелом інформаційного забезпечення освітнього процесу та наукової діяльності здобувачів є бібліотека імені М.А.Жовтобрюха ПНПУ імені В.Г.Короленка. У достатній кількості примірників наявна навчально-методична і наукова література, передплачуються фахові періодичні видання. Для реалізації ОП достатньою мірою репрезентовано навчально-методичну (підручники, навчальні посібників тощо) і наукову літературу, у тому числі в електронному форматі, необхідну періодику, забезпечується безоплатний доступ до електронних журналів за спеціальністю ОП, онлайн-каталогу ресурсів Відкритого Доступу, який містить Пошукові системи наукової інформації, Гарвестери, найбільші репозитарії та проекти відкритих ресурсів комерційних видавництв.

Аудиторні заняття студентів проводяться у спеціалізованих кабінетах: Для організації освітнього процесу використовуються музейний комплекс: «Музей еволюційної зоології», «Музей загальної та регіональної геології імені В.І.Вернадського», «Музей палеозоології хребетних тварин» і навчальні кабінети (хімічні, біологічні, Ботанічний сад Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка), комп'ютерний клас обладнаний цифровим вимірювальним комплексом Einstein™. Кабінети обладнані інтерактивним і мультимедійними комплексами, комплектами таблиць у паперовому та електронному вигляді, мають бездротовий доступ до мережі Інтернет.

Для реалізації потенціалу магістрантів у закладі функціонує Студентське наукове товариство. Здобувачі мають право на представлення своїх робіт для публікацій, на участь у науково-дослідних роботах, конференціях, виставках, конкурсах; на академічну мобільність; на участь в обговоренні та вирішенні питань удосконалення навчального процесу, організації дозвілля, побуту, оздоровлення.

Кураторські години та індивідуальні бесіди із здобувачами вищої освіти щодо їхніх потреб та інтересів проводять куратори груп. Під час щорічного моніторингу якості освіти «Викладання очима студентів» здобувачі можуть висловити свої пропозиції щодо організації освітнього середовища. Для виявлення потреб та інтересів здобувачів вищої освіти, встановлення рівня задоволеності цими потребами, здійснюється співпраця зі студентською радою університету як представницько-виконавчим органом студентського самоврядування та первинною профспілковою організацією. У ЗВО функціонує близько 20 колективів художньої самодіяльності різного спрямування (хореографічні, музичні, вокальні, театральні тощо), спортивні секції з волейболу, боксу, атлетизму, футболу. Діє система заохочень за досягнення в навчальній і позанавчальній діяльності, стипендіальне забезпечення, у тому числі за особливі успіхи у навчанні та науковій, громадській, спортивній (творчій) діяльності. Первинну підтримку здобувачів здійснює куратор, який надає консультативну допомогу, забезпечує інформування щодо особливостей організації освітнього процесу, з'ясовує їхні проблеми тощо.

Представницько-виконавчим органом студентського самоврядування Університету є студентська рада («Положення про студентське самоврядування ПНПУ»), яка представляє інтереси всіх студентів Університету, бере участь у вирішенні питань їхнього навчання і побуту, забезпечує інформування здобувачів із питань, що стосуються їхніх прав, обов'язків та інтересів.

Консультативну і соціальну підтримку здобувачів ОП забезпечує діяльність психологічної служби («Положення про психологічну службу ПНПУ»). Регулярно проводяться індивідуальні та групові консультації, зокрема з питань самоорганізації здобувачів в умовах навчання, спілкування, особистісного розвитку, міжособистісної комунікації, сімейних та інтимних стосунків. Щорічно проводиться моніторинг «Викладання очима студента», результати якого засвідчили задоволеність здобувачів ОП організацією освітнього процесу та підтримкою, що надається.

Сьогодні ОП «Екологія» займає суспільно затребувану нішу у регіоні, репрезентує високу можливість якісно набувати здобувачами визначених компетентностей та досягати програмних результатів навчання. Для цього сформована професійна команда НПП, мотивована цінностями, тенденціями часу та вимогами законодавства. Отримана довіра стейкхолдерів, накопичені наукові та прикладні досягнення, практичний досвід. Таким чином, ОП «Екологія» сьогодні приваблює студентів не лише з Полтавського регіону, а й з інших областей України.

Перспективи розвитку ОП «Екологія», пов'язані з удосконаленням змісту і технологій навчання відповідно до стрімких змін у освітній галузі та виробничих природоохоронних технологіях, що сприяють професійній підготовці бакалаврів-екологів, які повинні у повній мірі виявляти готовність здійснювати професійну діяльність на підприємствах та в установах, використовувати потенціал різних навчальних дисциплін при вирішенні екологічних завдань, бути конкурентоспроможними, мобільними, реалізовувати здатність і прагнення до саморозвитку і самовдосконалення.

Поліпшенню підготовки здобувачів вищої освіти за ОП також сприятиме удосконалення інформаційно-методичного забезпечення дисциплін освітньої програми, розширення спектру роботодавців, які можуть бути залучені до викладання навчальних дисциплін за ОП, розширення бази навчальних та виробничих практик, активніше залучення студентів до участі у програмах міжнародної академічної мобільності, у конференціях різних рівнів, у роботі Всеукраїнських студентських олімпіад та конкурсах студентських наукових робіт, оновлення кабінетів, лабораторій, поповнення їх сучасними видами обладнання, устаткуванням, застосування спеціального програмного забезпечення при викладанні навчальних дисциплін.

Планується продовжити курс на посилення кадрового складу та урізноманітнення наукових досліджень за професійним спрямуванням учасниками освітнього процесу; розширити перелік публікацій НПП з екології та охорони навколишнього середовища наукового та методичного характеру, у тому числі і у фахових виданнях, що входять у наукометричні бази даних Scopus, Web of Science.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Університет створює і забезпечує механізми різнобічної освітньої, організаційної, інформаційної, консультативної та соціальної підтримки здобувачів під час навчання. Комунікація і підтримка здобувачів освітньої програми здійснюється на таких основних рівнях: здобувач вищої освіти – викладачі; куратори; служби університету; органи студентського самоврядування. Комунікація здійснюється безпосередньо (спілкування під час аудиторних занять, у межах написання курсових і кваліфікаційних робіт; при підготовці різноманітних заходів тощо) і опосередковано (забезпечення доступу до навчально-інформаційних матеріалів на вебресурсах Університету; доступ до репозитарію бібліотеки; створення груп у соцмережах тощо).

Така побудова комунікації між учасниками освітнього процесу дозволяє зреалізувати освітньо-інформаційну (обмін навчальною, науковою, навчально-методичною інформацією; передача суспільно значущих норм і цінностей), організаційну (узгодження спільних дій, зворотний зв'язок між суб'єктами взаємодії), консультативну (роз'яснення щодо окремих питань, що виникають у рамках освітнього процесу) та соціальну (надання підтримки, мотивування студента) функції.

Перспективою подальших досліджень ми вважаємо розробку інтегрованого спецкурсу та використання інноваційних методик підготовки майбутніх екологів задля узагальнення та систематизації природничо-наукових знань.

Список використаних джерел

- Білецька, Г.А. (2015). *Теоретичні і методичні засади природничо-наукової підготовки майбутніх екологів у вищих навчальних закладах*. (Дис. д-ра пед. наук). Вінниця.
- Войтович, О. (2017). Стан вищої екологічної освіти в Україні. *Наукові записки. Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*, 12 (I), 104-108.
- Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти* (2015, 29 квітня). Постанова Кабінету Міністрів України. Взято з <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF>

References

- Biletska, G.A. (2015). *Teoretychni i metodychni zasady pryrodnycho-naukovoi pidhotovky maibutnykh ekolohiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Theoretical and methodological foundations of natural science training of future ecologists in higher educational institutions]*. (D diss.). Vinnytsia [in Ukrainian].
- Perelik haluzei znan i spetsialnostei, za yakymy zdiisniuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity [List of branches of knowledge and specialties in which higher education students are trained]* (2015, April 29). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].

Voitovych, O. (2017). Stan vyshchoi ekolohichnoi osvity v Ukraini [The state of higher environmental education in Ukraine]. *Naukovi zapysky. Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity [Scientific notes. Problems of Methodology of Physical, Mathematical and Technological Education]*, 12 (I), 104-108 [in Ukrainian].

GOMLYA L., DYACHENKO-BOGUN M., SHKURA T., ROKOTYANSKA V., ORLOVSKY O.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

THE CURRENT STATE AND WAYS TO IMPROVE THE QUALITY OF TRAINING OF SPECIALISTS IN THE SPECIALTY "ECOLOGY" AT POLTAVA V.G. KOROLENKO NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY

The article deals with the state of higher environmental education at V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University. The stages of formation of the (bachelor's) level of higher education in the specialty 101 "Ecology" are highlighted. The priority directions of professional development of teachers of natural sciences are analyzed. The ways to improve the quality of training of environmental specialists at the Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University are considered. It has been found that the university creates and provides mechanisms for comprehensive educational, organizational, informational, advisory and social support for students during their studies. Communication and support for students of the educational program is carried out at the following main levels: higher education student – teachers; curators; university services; student self-government bodies. Communication is carried out directly (communication during classroom classes, in the framework of writing term papers and qualification papers; in the preparation of various events, etc.) and indirectly (providing access to educational and information materials on the University's web resources; access to the library repository; creating groups in social networks, etc.). This structure of communication between the participants of the educational process allows for the implementation of educational and informational (exchange of educational, scientific, educational and methodological information; transfer of socially significant norms and values), organizational (coordination of joint actions, feedback between the subjects of interaction), advisory (clarification of certain issues arising within the educational process) and social (providing support, motivating students) functions.

Key words: *higher environmental education, training of ecologists, education at V.G. Korolenko National Pedagogical University, educational program, environmental specialists, environmental culture*

Стаття надійшла до редакції 04.04.2023 р.

УДК 378.147:004(510)

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283224](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283224)

МАРИНА ГРИНЬОВА

ORCID: 0000-0003-3912-9023

ІРИНА БУНЕЦЬКА

ORCID: 0000-0001-5486-1496

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРІВ ЕЛЕКТРОННОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЙ В УНІВЕРСИТЕТАХ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Метою дослідження є вивчення стану вищої освіти Китаю з професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій. Встановлено вісім основних концепцій для розвитку та модернізації освіти. Вперше схарактеризовано професійні знання і вміння, яких набувають бакалаври спеціальності електронної інформації та технологій та проведено аналіз їхньої відповідності Національному стандарту освіти з відповідної спеціальності у закладах вищої освіти КНР.

Отримані знання дозволяють зробити висновок про організаційні засади професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій в університетах Китаю.

Ключові слова: *Китайська Народна Республіка, професійна підготовка, професійні знання і вміння, програма навчання, бакалаври електронної інформації та технологій*

Актуальність дослідження. З розвитком сучасних технологій та зростанням потреб у фахівцях з електронної інформації та технологій, стає все важливішою якість професійної підготовки бакалаврів у

цій галузі. У Китайській Народній Республіці з кожним роком зростає кількість студентів, які обирають спеціальність з електронної інформації та технологій. Тому важливо зрозуміти сучасні тенденції та виклики у цій галузі, а також проаналізувати, як університети Китайської Народної Республіки готують своїх студентів до роботи у сфері електронної інформації та технологій. З кінця 1990-х років науково-технічні інновації відіграють важливу роль у сприянні розвитку світу. Тому багато країн, у тому числі Китай, надають великого значення професійній освіті, яка є фундаментальним засобом не лише підвищення наукової грамотності громадян, але й гарантування побудови інноваційного суспільства (Lechman, 2015). Професійна підготовка спеціалістів з інформаційних технологій являється одним із пріоритетних завдань для розвитку держави в цілому (电子信息类教学质量国家标准...).

Міністерство освіти Китайської Народної Республіки на прес-конференції 27 вересня 2022 року звітувало, що починаючи з кінця 2021 року Китай займає перше місце у світі за кількістю (понад 44,3 мільйона) студентів у закладах вищої освіти (далі – ЗВО), а також про збільшення частки населення з вищою освітою з 30% у 2012 році до 57,8% у 2021 році (Ministry of Education of the ..., 2022).

Політбюро Центрального комітету Комуністичної партії Китаю провело третє колективне засідання щодо зміцнення фундаментальних досліджень 22 лютого 2023 року, на якому голова засідання Сі Цзіньпін (генеральний секретар Центрального комітету Комуністичної партії Китаю) наголосив, що зміцнення фундаментальних досліджень є невідкладним завданням на шляху до цілковитого «самозабезпечення» у науці та техніці високого рівня та їх визнання у світі (刘佳妮, “习近平...”, 2023). Проголошений напрям розвитку науки та техніки створить умови для подальшого покращення вищої освіти Китаю. Беззаперечно, сучасний стан розвитку вищої освіти Китаю заслуговує на увагу. Для цілей даного дослідження обрано один із провідних та перспективних напрямів вищої освіти Китаю – професійна підготовка фахівців з електронної інформації та технологій.

Згідно з національними статистичними даними про кількість випускників 19-ти галузей знань підготовки студентів у ЗВО Китаю, галузь «Електронна інформація» («电子信息类») з 2021 входить у п'ятірку з найбільшою кількістю випускників (інші чотири спеціальності – «Виробництво обладнання», «Медицина та охорона здоров'я», «Фінанси, економіка, комерція та торгівля», «Освіта і спорт»). Кількість випускників галузі знань «Електронна інформація» зростає з кожним роком (Ministry of Education of the..., 2022).

Галузь знань «Електронна інформація» налічує 16 спеціальностей з яких було обрано для дослідження спеціальність «Електронна інформація та технології» (电子信息科学与技术, код: 080714T), оскільки стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій зумовлює необхідність постійного оновлення програми професійної підготовки фахівців з метою забезпечення ринку праці обізнаними, конкурентоспроможними та кваліфікованими працівниками, а також розвитку науки завдяки інноваційним фундаментальним дослідженням у даній галузі. Спеціальність «Електронна інформація та технології» не тільки об'єднує інформаційно-комунікаційну інженерію та електронні технології, але і є основою для досліджень та розробок у галузі енергетики, електроніки, обробки інформації, комп'ютерної інженерії тощо. З урахуванням такої багатогранності спеціальності, доцільно вивчити основи підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій у ЗВО Китаю.

Матеріал і результати досліджень. Аналіз наукової літератури щодо професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій в університетах Китайської Народної Республіки свідчить про те, що ця галузь науки в країні знаходиться на постійному розвитку та має значний потенціал для подальшого зростання.

Багато досліджень присвячено вивченню особливостей організації професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій в університетах Китаю. У більшості випадків, автори статей зосереджені на дослідженні педагогічної технології навчання, а також вивченні сучасних методів та технологій, які використовуються в цій галузі.

У своїх дослідженнях автори звертають увагу на необхідність поєднання теоретичної та практичної підготовки, а також активного використання сучасних інформаційних технологій та інструментів в навчальному процесі. Також, в багатьох дослідженнях зазначається важливість індивідуалізованого підходу до кожного студента, що дозволяє підібрати оптимальні методи та технології для кожного конкретного випадку.

У деяких дослідженнях було досліджено вплив міжнародного співробітництва та обміну студентів на підготовку бакалаврів електронної інформації та технологій. Автори відзначають, що такі програми сприяють підвищенню рівня знань студентів та розвитку міжкультурного обміну.

Другим важливим напрямком, що виявився у науковій літературі є розгляд особливостей використання інформаційних технологій у процесі підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій. У статті Ю. Лін та ін. (2018) обговорюється впровадження в навчальний процес системи дистанційного навчання на основі технологій масово відкритого онлайн-навчання (МООС) та її вплив на якість професійної підготовки студентів.

Також в літературі знайдено дослідження, які розглядають питання використання інформаційних технологій у педагогічному процесі, зокрема застосування інтерактивних методик та комп'ютерних програм для покращення якості професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій. Наприклад, у статті Чжан Юй та ін. (2020) досліджується вплив застосування комп'ютерної програми на якість підготовки студентів з електронної інженерії.

Отже, наукова література з професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій в університетах Китайської Народної Республіки містить різноманітні дослідження, що висвітлюють актуальні питання підготовки студентів з даної спеціальності. Вони допомагають зрозуміти, які новітні технології та методи навчання можуть бути використані для покращення професійної підготовки студентів, та дають можливість здійснити аналіз.

Продовжуючи аналіз наукової літератури з професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій в університетах Китайської Народної Республіки, можна зазначити, що окрім вищезгаданих підходів (індивідуалізований та проєктний), використовуються ще такі методи навчання:

1. Міжнародна підготовка. Університети Китаю активно співпрацюють з університетами інших країн, що дозволяє студентам отримувати міжнародний досвід та підвищувати свій рівень знань.
2. Професійна стажування. У студентів є можливість проходити стажування в різних компаніях, що дозволяє здобувати досвід роботи від провідних фахівців в галузі електронної інформації та технологій.
3. Використання інтерактивних технологій. Університети Китаю активно використовують інтерактивні технології для забезпечення більш ефективного навчання. Наприклад, використання віртуальних лабораторій дозволяє студентам отримувати досвід роботи з обладнанням та програмним забезпеченням, не виходячи з аудиторії.

Таким чином, професійна підготовка бакалаврів електронної інформації та технологій в університетах Китайської Народної Республіки базується на використанні різних підходів та методів навчання, що дозволяє студентам отримувати комплексну та якісну освіту.

Теоретико-методичні засади професійної підготовки фахівців у галузі інформаційних технологій у ЗВО присвячено праці П. Малєжика, О. Глазунової, Т. Вакалюк (Малєжик, 2020; Глазунова, 2015; Вакалюк, 2019), та ін. Важливими для нашої розвідки є праці науковців Л. Гунько, Я. Лю та Ю. Кравченко, Ц. Ду (Гунько, 2020; Лю, Кравченко, 2020; Ду, 2020), що вивчали професійну підготовку бакалаврів та магістрів у ЗВО Китаю. Н. Онищенко та О. Лиховид (Онищенко, Лиховид, 2018) дослідили розвиток системи освіти Китаю та схарактеризували його середню та вищу освіту.

В основу сучасної системи професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій покладені ідеї модернізації вищої освіти, які досить широко використані в Законі «Про вищу освіту КНР» (*中国人大网, “中华人民共和国高等教育法”, 2019*), 19-й стратегічному плані Національного з'їзду Комуністичної партії Китаю 2019 р. «Модернізація освіти Китаю до 2035 року» (*Ministry of Education of the..., 2019*), Програмі чотирнадцятого п'ятирічного плану національного економічного та соціального розвитку КНР (*中国政府网, 2021*) та ін. У Китайській Народній Республіці законодавство про освіту встановлюється Конституцією Китаю та Законом Китаю "Про освіту". Крім того, існують нормативно-правові акти, які стосуються конкретно професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій, а саме:

1. "Положення про організацію та здійснення вищої освіти" (встановлює загальні принципи організації та здійснення вищої освіти в Китаї, у тому числі професійної підготовки бакалаврів).

2. "Положення про акредитацію вищих навчальних закладів та спеціальностей" (регулює процедуру акредитації вищих навчальних закладів та спеціальностей, включаючи спеціальності електронної інформації та технологій).

3. "Положення про науково-дослідну роботу в вищих навчальних закладах" (встановлює правила організації та здійснення науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах, що також стосується професійної підготовки бакалаврів).

4. "Положення про здійснення підготовки фахівців вищої освіти за спеціальністю "Електроніка та інформаційні технології"" (встановлює вимоги до змісту та організації підготовки фахівців вищої освіти за спеціальністю "Електроніка та інформаційні технології", що належить до галузі електронної інформації).

Основним законодавчим актом є "Закон Китайської Народної Республіки про освіту", який був прийнятий у 1995 році та визначає загальний порядок підготовки фахівців у Китаї. Згідно з цим законом, вища освіта повинна бути спрямована на підготовку кваліфікованих фахівців для національного та соціально-економічного розвитку країни. Крім того, закон встановлює правила щодо вступу до вищих навчальних закладів та проведення іспитів на отримання диплома.

Існують також інші законодавчі та нормативно-правові акти, що стосуються підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій, такі як "Закон Китайської Народної Республіки про науку і технології", "Положення про вищу освіту Китайської Народної Республіки" та "Положення про проведення іспитів на отримання вищої освіти".

Усі ці закони та нормативно-правові акти встановлюють стандарти й вимоги до професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій в університетах КНР, включаючи програми навчання, вимоги до кваліфікації викладачів, організацію навчального процесу та проведення іспитів.

У 2019 році «Модернізація освіти Китаю до 2035 року» визначила метою розвиток та модернізацію освіти через вісім основних концепцій, що вимагають приділяти більше уваги: 1) пріоритету моральності; 2) всебічному розвитку людини; 3) особистості; 4) навчанню впродовж життя; 5) навчанню відповідно до здібностей; 6) інтеграції професійних знань і дій; 7) комплексному розвитку суспільства; 8) спільному створенню та використанню навчальних ресурсів (*Ministry of Education of the..., 2019*).

Китай активно використовує прогресивні засоби і способи навчання у ЗВО (навчальні онлайн платформи та програмне забезпечення для онлайн уроків, дистанційна освіта) з метою забезпечення доступності освіти для населення у різних частинах країни. Одним із прикладів діджиталізації вищої освіти Китаю є Національна інтелектуальна платформа професійної освіти, яку було створено завдяки інвестиціям центрального уряду протягом 10 років поспіль у 2021 році (*Ministry of Education of the..., 2022*), яка об'єднує навчальні онлайн-ресурси створені університетами Китаю. Платформа надає відкритий доступ до 45-ти професійних дисциплін у галузі електронної інформації (*国家职业教育智慧教育平台...*). Платформа має чотири розділи: «Центр професійного та курсового обслуговування», який надає учням доступ до ресурсів з високоякісної та зручної цифрової професійної освіти; «Центр наукових матеріалів», що обслуговує потреби професійно-технічної освіти у розробці підручників, їх відборі, нагляді та оцінюванні; «Центр віртуального симуляційного навчання», що генерує статистичні показники з викладання професійно-технічної освіти на платформі; «Центр обслуговування вчителів» призначений для оптимізації змісту навчання та підвищення якості підготовки працівників у сфері професійно-технічної освіти.

Національний стандарт вищої освіти галузі «Електронна інформація» (код: 0807) у ЗВО Китаю від 2018 року (далі – Стандарт) яким наказом затверджено введено в дію визначає три галузі знань, що відповідають даній спеціальності: галузь електронної науки та технологій, інформаційно-комунікаційних технологій та оптичної інженерії. Спеціальність «Електронна інформація та технології» належить до галузі знань з інформаційно-комунікаційних технологій, що охоплює комунікаційні та інформаційні системи, обробку сигналів та інформації, теорію та технологію отримання, обробки, передачі та застосування інформації, а також відповідне обладнання, системи, мережі та програми, включаючи виявлення сигналів та обробку, кодування та модуляцію інформації, інформаційну мережу та передачу даних, обробку мультимедійної інформації, інформаційну безпеку та нові технології зв'язку та обробки інформації тощо (*电子信息类教学质量国家标准...*).

Стандарт налічує 6 базових спеціальностей та 10 «спеціалізованих» (позначені додатковою літерою Т у код). Випускникам базових та «спеціалізованих» спеціальностей присуджується ступінь бакалавра інженерії або природничих наук. Основна відмінність полягає в тому, що рішення про присудження відповідного ступеня «спеціалізованих» спеціальностей приймається відповідно до каталогу спеціальностей, що публікується Міністерством освіти Китайської Народної Республіки.

До базових спеціальностей належать: «Електронна інформаційна інженерія» (код: 080701), «Електронні науки та технології» (код: 080702), «Інженерія зв'язку» (код: 080703), «Наука та техніка мікроелектроніки» (код: 080704), «Оптоелектронна інформатика та інженерія» (код: 080705) та «Інформаційна інженерія» (код: 080706), а до «спеціалізованих» – «Радіотелетехніка» (код: 080707Т), «Гідроакустична інженерія» (код: 080708Т), «Технологія електронної упаковки» (код: 080709Т), «Проектування інтегральних схем та інтегрованих систем» (код: 080710Т), «Інженерія медичної інформації» (код: 080711Т), «Електромагнітне поле та бездротові технології» (код: 080712Т), «Радіохвильові та антенні технології» (код: 080713Т), «Електронна інформація та технології» (код: 080714Т), «Телекомунікаційна інженерія та управління» (код: 080715Т), «Освіта у галузі прикладних електронних технологій» (код: 080716Т).

Також Стандарт визначає цілі, перелік спеціальностей, умови присвоєння освітнього рівня бакалавр, вимоги до кількості та підготовки викладачів, умови навчання, систему забезпечення якості підготовки фахівців, систему отримуваних професійних знань, надає приклади побудови навчальних планів для відповідних спеціальностей, пропозиції щодо подальшого розвитку спеціалістів та роз'яснення основних термінів. Стандарт передбачає термін навчання у ЗВО 4 роки для отримання ступеня бакалавра. Кафедри університетів розробляють навчальні плани та програми професійної підготовки згідно положень Стандарту, враховуючи потреби суспільства та спрямованість університетів.

Відповідно до п. 4.4 Стандарту, основні вимоги до підготовки бакалаврів спеціальності «Електронна інформація» включають три складові: 1) ідейно-політичне та моральне виховання; 2) аспекти професійної діяльності; 3) фізична підготовка. Ідейно-політичне та моральне виховання та фізична підготовка здійснюються відповідно до єдиних вимог Міністерства освіти Китайської Народної Республіки.

Вимоги Стандарту до сформованості знань і вмінь у професійній діяльності бакалаврів спеціальності «Електронна інформація» (підпункт 4.4.2) налічують дев'ять складових:

4.4.2.1. Володіти базовими знаннями з математики та природничих наук, необхідних для наукових досліджень, інженерних розробок та проектування в галузі електронної інформації.

4.4.2.2. Володіти основними науковими теоріями та технологіями, базовою комп'ютерною теорією, навичками застосування та розробки технологій; мати систематичну інженерну практику або досвід науково-дослідної підготовки, розуміти виробничі процеси та обладнання.

4.4.2.3. Вміти користуватися загальноживаними електронними та вимірювальними приладами, мати здатність розробляти, аналізувати та впроваджувати результати інженерних експериментів; мати базову здатність аналізувати та вирішувати теоретичні або інженерно-практичні завдання.

4.4.2.4. Мати здібність до інноваційної діяльності і підприємницьку обізнаність.

4.4.2.5. Володіти основними методами роботи з даними та обробки інформації, а також мати базову здатність писати наукові статті.

4.4.2.6. Розуміти технічні стандарти, інструкції, політику, закони, нормативні акти у сфері електронної інформації та мати знання з управління виробництвом, проектуванням, дослідженнями, розробками, захистом навколишнього середовища та сталим розвитком у галузях, пов'язаних з електронною інформацією, і розуміти вплив електронних інформаційних технологій на світ і суспільство.

4.4.2.7. Володіти базовими здібностями до організаційного менеджменту, здатністю до самовираження, міжособистісної комунікації та командної роботи.

4.4.2.8. Володіти іноземною мовою, вміти читати фахові іншомовні видання, мати здатність до міжнародної діяльності, спілкуватися та співпрацювати на міжкультурному рівні.

4.4.2.9. Розвивати звичку та навички безперервного навчання, розуміти концепцію «навчання впродовж життя» та адаптуватися до вимог розвитку суспільства.

Вивчивши вимоги Стандарту до сформованості знань і вмінь бакалаврів електронної інформації, зіставимо їх з вимогами програми підготовки зі спеціальності «Електронна інформація та технології».

Аналіз особливостей вимог програм підготовки п'яти провідних університетів Китаю з підготовки бакалаврів спеціальності «Електронна інформація та технології» (*精英考试网, ...*) та Стандарту до сформованості знань і вмінь у представлений в Табл. 1. Він дозволив виявити, що поставлені цілі та напрями реалізації програми підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій досліджуваних ЗВО безпосередньо впливають на деталізацію вимог до сформованості їх знань і вмінь. Також встановлено, що вимоги до сформованості знань і вмінь програми підготовки Пекінського університету, Вуханського університету, Ланьчжоуського технологічного університету та Університету Ланьчжоу повною мірою відповідають вимогам Національного стандарту якості викладання спеціальності «Електронна інформація», а також мають свої особливості, що відповідає спрямованості кожного ЗВО. Програма підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій Шанхайського університету Цзяотун не містить безпосередніх ключових ідей п. 4.4.2.4. Стандарту, що вимагає розвитку здібностей до інноваційної діяльності і підприємницьку обізнаність.

У результаті порівняльної характеристики програм підготовки досліджуваних ЗВО зроблено висновок про повторюваність таких ключових слів, як: «моральність», «почуття відповідальності», «ментально та фізично здорові провідні фахівці» у цілях і напрямках підготовки Шанхайського університету Цзяотун, Вуханського університету та Ланьчжоуського технологічного університету.

Ключові слова «здібність до інновацій», «інноваційне мислення» та «міжнародне бачення» присутні у програмах підготовки чотирьох ЗВО – Пекінського університету, Шанхайського університету Цзяотун, Вуханського університету та Ланьчжоуського університету.

З-поміж програм підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій п'яти ЗВО тільки програма Вуханського університету наголошує на розвитку «критичного мислення» та вмінні оцінити вплив інженерної практики на суспільство та культуру.

Варто зауважити, що програми підготовки бакалаврів ЗВО Китаю відрізняються деталізацією та за змістом, не мають уніфікованої регламентованої структури та розміщені на офіційних веб-сторінках не усіх факультетів для загального відкритого доступу.

Отже, можна зробити **висновок**, що сучасна національна політика Китаю в галузі вищої освіти заснована на принципах, що передбачають акцент на моральності, всебічному розвитку особистості, навчанні впродовж життя, навчанні відповідно до здібностей, інтеграції знань і дій, комплексному розвитку особистості, спільному створенню та використанню ресурсів. Підготовка бакалаврів електронної інформації та технологій у ЗВО Китаю тісно пов'язана з планом розвитку освіти країни.

Проведений аналіз законодавчих документів з вищої освіти в цілому та підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій зокрема дозволяє зробити висновок про їх узгодженість, що забезпечує впровадження ґрунтовних концепцій у практику. Гнучкість у складанні програм підготовки дозволяє університетам розставляти власні пріоритети у освіті бакалаврів електронної інформації та технологій з урахуванням специфіки університету та потреб суспільства на основні трьох складових: ідейно-політичного та морального виховання, аспектів професійної діяльності та фізичної підготовки.

Особливості вимог програм підготовки до сформованості знань і вмінь у бакалаврів спеціальності «Електронна інформація та технології» у провідних університетах КНР

Заклад вищої освіти	Цілі та напрями реалізації програми підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій	Вимоги до сформованості знань і вмінь програми підготовки (відповідний підпункт Стандарту / інші вимоги програми)
<p>Пекінський університет (北京大学)</p>	<p>Випускники повинні мати здатність до <u>міжнародної діяльності</u>, почуття відданості та патріотизму, бажання досліджувати та <u>сміливість до інновацій</u>.</p> <p>Спеціальність готує провідних фахівців, які керують розробкою та інноваціями в галузі електронної інформації та технологій у сферах схем та систем, оптоелектронних технологій, мікрохвильових та електромагнітних полів, квантових, інформаційних та терагерцових технологіях.</p>	<p>4.4.2.1. – 4.4.2.9. / Вміти пропонувати нові наукові проблеми та методи їх вирішення, використовувати <u>систематичне та інноваційне мислення</u>, спрямовувати діяльність на практичне застосування інженерної науки та майбутній промисловий розвиток, використовувати <u>інноваційні можливості</u>.</p> <p>Володіти сильними <u>організаторськими здібностями</u>, навичками спілкування, презентації та міжособистісного спілкування, проявляти ініціативу та здатність керувати проектами та нести відповідальність за команду.</p>
<p>Шанхайський університет Цзяотун (上海交通大学)</p>	<p>Підготувати висококваліфікованих, <u>ментально та фізично здорових провідних фахівців</u>, із сильним <u>почуттям відповідальності</u>, здатністю до <u>міжнародної та інноваційної діяльності</u>, здатністю брати участь у <u>наукових дослідженнях, розробці технологій та управлінні</u> в галузях, таких як: мікроелектроніка, оптоелектронні матеріали, пристрої та технології упаковки, проектування цифрових і аналогових інтегральних схем, мікрохвильові, радіочастотні та антенні технології, тощо. Випускники з академічними та дослідницькими здібностями можуть продовжувати навчання для здобуття вищих ступенів, інші – можуть брати участь у технічних дослідженнях, розробках продуктів і технічному управлінні в електроніці та суміжних галузях.</p>	<p>4.4.2.1. – 4.4.2.3., 4.4.2.5. – 4.4.2.9. / Вимоги до <u>особистісних характеристик</u>: мати високе почуття соціальної відповідальності та історичної місії та рішуче захищати фундаментальні інтереси країни та народу; мати сильне почуття професіоналізму, наполегливо працювати, бути чесним, дотримуватись професійної та інженерної етики, тощо.</p>

Заклад вищої освіти	Цілі та напрями реалізації програми підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій	Вимоги до сформованості знань і вмінь програми підготовки (відповідний підпункт Стандарту / інші вимоги програми)
Вуханський університет (武汉大学)	Випускники проходять гуманістичну підготовку, оволодівають <u>критичним мисленням, інноваційним духом</u> , практичними здібностями, здійснюють професійну діяльність та розвивають <u>міжнародне бачення</u> , стають <u>першокласними інноваційними</u> або кваліфікованими технічними фахівцями, які можуть брати участь у наукових дослідженнях, розробці технологій або управлінні бізнесом в електронній інформації та суміжних галузях.	4.4.2.1. – 4.4.2.9. / Вміти <u>комплексно розглядати закони та безпеку, здоров'я, етику, економіку, навколишнє середовище</u> та інші фактори; вміти оцінювати <u>вплив інженерної практики на суспільство та культуру</u> , а також аналізувати зв'язок між інженерною діяльністю, навколишнім середовищем та сталим розвитком. Володіти <u>професійною етикою</u> та соціальною відповідальністю, мати гідні життєві звички.
Ланьчжоуський технологічний університет (兰州理工大学)	У процесі професійної підготовки дотримуватися <u>моральності</u> та готувати кваліфікованих «будівельників соціалізму» та гідних нащадків, які адаптуються до потреб суспільного розвитку та розвиваються морально, інтелектуально, фізично, естетично та професійно, здатні займатися виробництвом, дизайном та розробкою технологій.	4.4.2.1. – 4.4.2.9. / Управління проектами: розуміти та освоїти принципи інженерного менеджменту та методи прийняття економічних рішень, мати здібності застосовувати їх у міждисциплінарному середовищі.
Університет Ланьчжоу (兰州大学)	Готувати провідних фахівців зі здібностями до <u>інновацій, патріотичною ідеологією та мораллю</u> , ґрунтовними теоретичними професійними знаннями; з <u>інноваційним та підприємницьким мисленням, міжнародним баченням</u> ; зі здатністю брати участь у наукових дослідженнях, навчанні, розробці продуктів, управлінні, обслуговуванні тощо в галузі інформаційних технологій та пов'язаних з ними підприємств і установ.	4.4.2.1. – 4.4.2.9. / Управління проектами: розуміти та володіти основними принципами інженерного менеджменту для ефективного управління індивідуальними або міждисциплінарними командними завданнями; використовувати метод оцінки витрат і прибутків для проведення аналізу плану проекту.

Загалом, програми підготовки бакалаврів спеціальності «Електронна інформація та технології» п'яти провідних університетів Китаю з підготовки відповідних фахівців відповідають вимогам Національного стандарту та концепціям, встановлених Проектом «Модернізація освіти Китаю до 2035 року» і спонукають до розвитку знань і вмінь, які охоплюють різноманітні сфери професійної діяльності та взаємодії у соціумі.

Список використаних джерел

- Вакалюк, Т. А. (2019). *Теоретико-методичні засади проектування і використання хмаро орієнтованого навчального середовища у підготовці бакалаврів інформатики*. (Дис. д-ра пед. наук). Житомир.
- Глазунова, О. Г. (2015). *Теоретико-методичні засади проектування та застосування системи електронного навчання майбутніх фахівців з інформаційних технологій в університетах аграрного профілю*. (Дис. д-ра пед. наук). Київ.
- Гулько, Л. О. (2020). *Професійна підготовка магістрів іноземної мови та прикладної лінгвістики у вищих навчальних закладах КНР*. (Дис. д-ра філософії). Київ.
- Ду, Ц. (2020). *Формування підприємницької компетентності студентів у закладах вищої освіти КНР*. (Дис. д-ра філософії). Харків.
- Лю, Я., Кравченко, Ю. Г. (2020). Підготовка перекладачів-бакалаврів у закладах вищої освіти Китаю. В кн. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. праць* (№ 67, с. 162-173). Харків.
- Малежик, П. М. (2020). *Теоретичні й методичні засади технічної підготовки майбутніх фахівців з інформаційних технологій*. (Дис. д-ра пед. наук). Київ.
- Онищенко, Н. П., Лиховид, О. Р. (2018). Освітні системи країн соціалістичної індустріалізації. В кн. *Реформування і модернізація освітніх систем країн світу XXI століття* (с. 335-356). Переяслав-Хмельницький.
- Lechman, E. (2015). *ICT Diffusion in Developing Countries*. Gdansk: Springer.
- "电子信息类教学质量国家标准". (2022). Retrieved from <https://wjdx.ahnu.edu.cn/info/1006/5088.htm>.
- Ministry of Education of the People's Republic of China, "成人专科分专业大类学生数". (2022). Retrieved from http://www.moe.gov.cn/jyb_sjzl/moe_560/2021/quanguo/202301/t20230103_1037964.html.
- Ministry of Education of the People's Republic of China, "中共中央、国务院印发《中国教育现代化2035》". (2019). Retrieved from http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/s6052/moe_838/201902/t20190223_370857.html.
- Ministry of Education of the People's Republic of China, «MOE press conference presents sea change in China's educational landscape». (2022). Retrieved from http://en.moe.gov.cn/news/press_releases/202210/t20221013_669322.html.
- Ministry of Education of the People's Republic of China. (2022). Retrieved from <http://en.moe.gov.cn>.
- 刘佳妮, "习近平: 切实加强基础研究 夯实科技自立自强根基," 新京报. (2023). Retrieved from <https://baijiahao.baidu.com/s?id=1758504568651907830&wfr=spider&for=pc>
- 中国人大网, "中华人民共和国高等教育法". (2019). Retrieved from <http://www.npc.gov.cn/npc/c30834/201901/9df07167324c4a34bf6c44700fafa753.shtml>.
- 中国政府网, "中华人民共和国国民经济和社会发展第十四个五年规划和 2035 年远景目标纲要". (2021). Retrieved from http://www.gov.cn/xinwen/2021-03/13/content_5592681.htm.
- 国家职业教育智慧教育平台, "新一代信息技术". Retrieved from <https://vocational.smartedu.cn/search/zyzyk.html?searchkey=电子信息&majorname=&value=null>.
- 精英考试网, "全国电子信息科学与技术大学排名 2022 最新排名一览表". (2022). Retrieved from <http://www.jdxzz.com/zhuanYe/2022/1125/9807600.html>.
- 精英考试网, "全国电子信息科学与技术大学排名 2022 最新排名一览表". (2022). Retrieved from <http://www.jdxzz.com/zhuanYe/2022/1125/9807600.html>.

References

- Hlazunova, O. H. (2015). *Teoretyko-metodychni zasady proektivannia ta zastosuvannia systemy elektronnoho navchannia maibutnikh fakhivtsiv z informatsiinykh tekhnolohii v universytetakh ahrarnoho profilii [Theoretical and methodological principles of designing and applying the system of e-learning for future information technology specialists in agricultural universities]*. (D diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Hunko, L. O. (2020). *Profesiina pidhotovka mahistriv inozemnoi movy ta prykladnoi lnhvistyky u vyshchykh navchalnykh zakladakh KHP [Professional training of masters of foreign language and applied linguistics in higher educational institutions of KHP]*. (D diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Du, Ts. (2020). *Formuvannia pidpriemnytskoi kompetentnosti studentiv u zakladakh vyshchoi osvity KNR [Formation of entrepreneurial competence of students in institutions of higher education of the People's Republic of China]*. (D diss.). Kharkiv [in Ukrainian].
- Liu, Ya., & Kravchenko, Yu. H. (2020). *Pidhotovka perekkladachiv-bakalavriv u zakladakh vyshchoi osvity Kytaiu [Training of undergraduate translators in higher education institutions of China]*. In *Problemy inzhenerno-*

pedagogichnoi osvity [Problems of engineering and pedagogical education]: zb. nauk. prats (No 67, pp. 162-173). Kharkiv [in Ukrainian].

Malezhyk, P. M. (2020). *Teoretychni y metodychni zasady tekhnichnoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv z informatsiinykh tekhnolohii [Theoretical and methodical principles of technical training of future information technology specialists]. (D diss.). Kyiv [in Ukrainian].*

Onyshchenko, N. P., & Lykhovyd, O. R. (2018). *Osvitni systemy krain sotsialistychnoi industrializatsii [Educational systems of countries of socialist industrialization]. In Reformuvannia i modernizatsiia osvitnikh system krain svitu XXI stolittia [Reforming and modernization of educational systems of the countries of the world in the 21st century] (pp. 335-356). Pereiaslav-Khmelnitskyi [in Ukrainian].*

Vakaliuk, T. A. (2019). *Teoretyko-metodychni zasady proektuvannia i vykorystannia khmaro oriientovanoho navchalnoho seredovyshcha u pidhotovtsi bakalavriv informatyky [Theoretical and methodological principles of designing and using a cloud-oriented educational environment in the preparation of bachelors of computer science]. (D diss.). Zhytomyr [in Ukrainian].*

Lechman, E. (2015). *ICT Diffusion in Developing Countries*. Gdansk: Springer.

"*电子信息类教学质量国家标准*". (2022). Retrieved from <https://wjdzx.ahnu.edu.cn/info/1006/5088.htm>.

Ministry of Education of the People's Republic of China, "*成人专科分专业大类学生数*". (2022). Retrieved from http://www.moe.gov.cn/jyb_sjzl/moe_560/2021/quanguo/202301/t20230103_1037964.html.

Ministry of Education of the People's Republic of China, "*中共中央、国务院印发《中国教育现代化 2035*". (2019). Retrieved from http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/s6052/moe_838/201902/t20190223_370857.html.

Ministry of Education of the People's Republic of China, "*MOE press conference presents sea change in China's educational landscape*". (2022). Retrieved from http://en.moe.gov.cn/news/press_releases/202210/t20221013_669322.html.

Ministry of Education of the People's Republic of China. (2022). Retrieved from <http://en.moe.gov.cn>.

刘佳妮, "*习近平: 切实加强基础研究 夯实科技自立自强根基*," *新京报*. (2023). Retrieved from <https://baijiahao.baidu.com/s?id=1758504568651907830&wfr=spider&for=pc>

中国人大网, "*中华人民共和国高等教育法*". (2019). Retrieved from <http://www.npc.gov.cn/npc/c30834/201901/9df07167324c4a34bf6c44700fafa753.shtml>.

中国政府网, "*中华人民共和国国民经济和社会发展第十四个五年规划和2035年远景目标纲要*". (2021). Retrieved from http://www.gov.cn/xinwen/2021-03/13/content_5592681.htm.

国家职业教育智慧教育平台, "*新一代信息技术*". Retrieved from <https://vocational.smartedu.cn/search/zyzyk.html?searchkey=电子信息&majorname=&value=null>.

精英考试网, "*全国电子信息科学与技术大学排名 2022 最新排名一览表*". (2022). Retrieved from: <http://www.jdxzz.com/zhuanYe/2022/1125/9807600.html>.

精英考试网, "*全国电子信息科学与技术大学排名 2022 最新排名一览表*". (2022). Retrieved from <http://www.jdxzz.com/zhuanYe/2022/1125/9807600.html>.

GRYNOVA M., BUNETSKA I.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

CURRENT STATE OF PROFESSIONAL TRAINING OF ELECTRONIC INFORMATION AND TECHNOLOGY BACHELORS IN UNIVERSITIES OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

The purpose of the study is to study the state of higher education in China for professional training of bachelors of electronic information and technology. Eight main concepts for the development and modernization of education have been established. For the first time, professional knowledge and skills acquired by bachelors majoring in electronic information and technologies were characterized, and an analysis of their compliance with the National Education Standard for the relevant specialty in higher education institutions of the People's Republic of China was carried out. The obtained knowledge allows us to draw a conclusion about the organizational principles of professional training of electronic information and technology bachelors in Chinese universities.

Key words: vocational training, higher education, competence approach, bachelors of electronic information and technologies

Стаття надійшла до редакції 20.04.2023 р.

UDC 373.5.091.313

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283225](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283225)

OLEKSIY DEBRE

ORCID: 0000-0001-5174-6492

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

THE METHOD OF PROJECTS AS A MEANS OF DEVELOPING SENIOR STUDENTS

The purpose of this article is to investigate the effectiveness of using the method of project-based learning in «Technology» classes as a means of developing senior students. The article examines the impact of the project-based method on the organization of developmental activities for high school students during classes. The method of projects is a means of comprehensive development of students. As a result, this creates conditions where knowledge ceases to be the goal of the educational process, and becomes a means of further self-development and self-education. The practical significance lies in substantiating the importance of using the project-based method as a means of comprehensive development of senior students during «Technology» classes.

Key words: *vocational education, competencies, project-based method, knowledge, project-technological activity*

In the context of European integration and the reform of the education system in Ukraine, the most relevant task of general educational institutions is to form a well-rounded personality capable of creative thinking, showing initiative, and ready for conscious choice in different life situations. In light of this, the priority direction of the development of the modern education system is to create conditions for quality education through the introduction of a competency-based approach, which is a characteristic feature of European education (*Tekhnolohii 10-11 klasy (riven standartu)*).

As domestic and foreign experience shows, project activity occupies a leading position among pedagogical technologies that contribute to the formation of students' competencies.

The purpose of the project method is to encourage students to independently form knowledge and skills, develop initiative, communicativeness, logical thinking, identify problems and make appropriate decisions, obtain and use information, and develop their independent creative activity. Working on a project, students conduct personal research on a topic that interests them. The project method provides practical consolidation of theoretical knowledge and stimulates its application in practice in a creative way in the process of learning technologies. The project-based approach in the field of «Technology», according to which current programs are «developed, has the greatest potential for implementing a student-centered approach in achieving comprehensive student development (Kobernyk, 2008).

The following researchers have studied the project method as a means of teaching: Kobernyk O. M., Kurytsyna V. N., Brykova O. V., Nekhorosheva A. V., Orshanskyi L. V., Tkachuk S. M., Shevtsova S. M.

The research on project-based learning as a means of education has been carried out by Kobernyk O.M., Kurytsyna V.N., Brykova O.V., Nekhorosheva A.V., Orshanskyi L.V., Tkachuk S.M., and Shevtsova S.M. Based on the relevance of project-based learning, the problem of the study was formulated during lessons, which consists of searching, identifying, and justifying the effectiveness of this method in teaching high school students as a means of their development.

Teaching aids are a set of objects that are pedagogically appropriate and well-balanced in their use, ensuring the process of acquiring knowledge, practical skills, and abilities by students.

N.V. Morze proposes classifying teaching aids according to their main didactic function:

1. Informational aids (textbooks and teaching manuals).
2. Didactic aids (tables, posters, videos, educational software, demonstration examples).
3. Technical teaching aids (audiovisual aids, computers, telecommunications tools, video-computer systems, multimedia, virtual reality) (Morze, 2003). N.V. Morze also distinguishes traditional and new information and communication technologies among teaching aids. N.G. Lebedeva, O.T. Zhureliuk, and D.O. Samoilenko define the following classification of teaching aids:

1. Natural objects include real-world objects for direct study: samples and collections of materials, plants, tools, parts.

2. Images and representations of material objects - models, replicas, mock-ups, tables, illustrative materials, films.

3. Teaching aids that represent descriptions of objects and phenomena using conventional means - tables, diagrams, graphs, diagrams, plans, technological maps, textbooks.

4. Technical teaching aids: projection and interactive equipment (projectors, multimedia boards, etc.), simulators, computers (Lebedieva, Dzhureliuk, & Samoilenko, 2009).

Learning tools are most effective when they become an organic part of the learning process, ensuring the achievement of educational goals. One such tool is the project method.

In the «Professional Education» dictionary, the concept of «project» is defined as a «plan, idea»; «design» – «creating a project-prototype, model of a predicted or possible object (state)» and «project method» – «a form of organizing learning based on pragmatic pedagogy, in which students themselves set specific practical tasks (projects) and acquire knowledge and skills in the process of their implementation» (Honcharenko, (Comps.), Nychkalo, (Ed.), 2000).

Pekhota O. M., Kiktenko A. Z., Liubarska O. M. define that in the educational process of a general educational institution, there is a technology of designing that «involves the solution of a problem by a student or group of students, which involves, on the one hand, the use of various methods and means of learning, and on the other hand, the integration of knowledge, skills from different fields of science, technology, and creativity» (Pekhota, (Ed.), 2002).

The project is a special form of educational activity of students that has an algorithmic structure.

Project-based learning is an educational technology aimed at students' acquisition of knowledge in close connection with real-life practice, shaping their specific skills and abilities through a systematic organization of problem-oriented learning search. Therefore, project-based learning is sometimes considered as one of the forms of implementing problem-based learning, since the teacher only sets the task, while the students themselves select the research methods and analyze the obtained data.

This is a method of humanistic pedagogy that enables the development and forecasting of the students' abilities, provides an opportunity to approach the search for ways to solve life problems, teaches to make responsible decisions, promotes intellectual and creative growth, as well as professional self-determination (Shevtsova, 2003).

Project-based learning is also an integrative type of activity that synthesizes elements of other types of activities: educational, cognitive, play, etc (Orshanskyi, 2008).

As a result of this activity, a project is created, which is considered a product or service that is independently developed and manufactured from idea to implementation, and possesses subjective or objective novelty and personal or social significance. As a result, at each stage of product creation, the creative and active activity of students requires them to use the knowledge, skills, and abilities they have acquired.

Designing practically helps students realize the role of knowledge in life, which ceases to be the goal and becomes a means of education, helping to master cultural patterns of thinking, form intellectual algorithms and strategies, which allows each individual to independently acquire cultural achievements.

V. O. Sukhomlynsky in his work «Education of Love and Readiness for Work in Students» noted the importance of a labor school, which is the basis for the development of children and their preparation for life, where the main means of education is pedagogically justified and methodically directed activity. In the late 1950s to mid-1960s, he developed his own pedagogical system, where he demonstrated how the creative forces of each individual develop in conditions of collective cohesion based on ethical-aesthetic values, interests, and needs, ultimately directed towards creative work, which is the basis of the project method (Sukhomlynskyi, 1986).

Melnik O. V. in his research identifies the following main qualities of personality that are formed in the process of using the project method: a technical and engineering worldview and technical thinking, a conscious and responsible attitude towards learning and work, a desire for self-education, the development of imagination and creativity, a developed sense of beauty, independence, industriousness, aesthetic and artistic taste, a culture of work, and others. The implementation of a project task contributes to the personality-oriented education of students in the process of specific creative work taking into account their own interests (Melnik, 2003).

According to the idea of educational project technology, «the role of the teacher is not to dogmatically impart knowledge» and assess the results of students' learning, to be some «source of absolute truth» and «supreme judge» (Zazulina, 2006, p. 35). Such a method of teaching hides the danger of destroying the sprouts of independent activity, students' ability to be critical and creative. Instead, the teacher must not only teach effectively, but also through organizing learning and their own behavior, contribute to the development of critical and creative thinking in students, and help them become citizens of a democratic rule-of-law state. To do this, the teacher should give students a certain informational and motivational push to work, demonstrate examples of necessary actions or behavior, and then act as a consultant, helping to critically evaluate and correct the progress and results of the project, and to some extent, become one of its co-executors – authoritative, but not authoritarian.

Currently, creative educational projects are carried out by students in general education and vocational schools. The main requirements for organizing student project activities are:

- The presence of a significant research problem that requires integrated knowledge and research;
- Theoretical, practical, and cognitive significance of the expected results;
- Independent student activity (group, pair, individual) carried out over a defined period of time;
- Determination of the final goals of project activity;
- Identification of basic knowledge necessary for working on the project;

- Structuring the content of the project with noted step-by-step results;
- Use of research methods;
- Materiality of the results of completed projects, i.e., their presentation in a specified manner (creation of a product);
- Evaluation and defense of the object of activity (presentation) (Hlazova, & Dyka, 2019).

Project results should be «tangible»: if a theoretical problem was solved, its specific solution should be found, and if a practical problem was addressed, a specific result ready for implementation should be achieved. Project-based learning is primarily focused on independent - individual, paired, or group - work that students perform over a defined period of time. Therefore, the essence of project technology, according to modern scholars, lies in stimulating students to solve specific problems, which requires them to possess necessary knowledge (acquired as needed), and, based on project activity, to solve one or several problems, as well as to demonstrate practical application of acquired knowledge and skills. The goal of project-based learning is to create such educational conditions by which the teacher's pedagogical result is the student's individual experience of project activity (Pekhota, (Ed.), 2002).

The following requirements are placed on a project product: technological, economic, ecological, safety, ergonomic, systemic, creative orientation and interest, feasibility, aesthetics, and significance.

According to the stated goal of organizing project-technological activities of the teacher and student, the use of the method of project-based learning is advisable to be implemented step by step.

It should be noted that project-technological activities promote the development of visual-spatial, naturalistic, motor-movement, and logical-mathematical abilities, which activate creative cognitive activity (Tkachuk, 2012).

The greatest practical value lies in affirming students' success, which corresponds to the requirements of the project-based learning system of technology education and guarantees the preservation of students' interest in creativity.

Summary assessment for the project is given taking into account current grades at stages of problem awareness, idea generation, planning, design, construction and modeling, production, product quality, and its defense. In the project-based learning system, the role of the teacher changes, they become organizers of students' cognitive and creative activities and education managers.

During the use of the project method, attention is paid to the special qualities of the student's personality, such as persistence, interest, mobility, courage, self-criticism, ability to adequately evaluate their ideas, take into account elements of the future product's design, its technological aspects, and material costs of production, analyze the results of their activity, note the positive aspects and readiness to correct mistakes, etc. Such personal qualities of students are the guarantee of their successful all-round development as individuals and future professionals capable of self-improvement and professional growth.

The project method integrates all types of modern human activity from the emergence of a creative idea to the implementation of the finished product. The goal of organizing such activity for teachers and students in the system of education is to master the methodology of project technology at theoretical, practical, and creative levels.

The project method performs creative, transforming, research, and technological functions and is aimed at improving the quality of training both as a future specialist and as an all-round developed individual in general. The teacher's functions in the process of students' project implementation include consulting and assistance in selecting projects, observing the students' progress, providing help and stimulating their educational and labor activity, maintaining a working creative atmosphere, regulating students' work, analyzing and summarizing work, evaluating creative project activity at each stage, establishing business contacts between the teacher and students at the level of cooperation and co-creation.

The use of the creative project method in teaching allows for the identification and development of students' creative abilities, talents, and preferences, as well as teaches them to solve new and non-standard problems and discover business qualities.

The project method activates professional self-determination (as students work on the project, they contemplate questions such as: what am I capable of, where can I apply my knowledge).

Teaching through the project method develops the social aspect of the student's personality by involving them in various types of activities in real social and production relations, and instilling in them essential knowledge and skills in the areas of home economics and family economics.

Initially, the basic algorithm of the project is developed within the discipline of «Technology». Then, the direct implementation of scientific and methodological developments takes place in the educational process, and the corresponding practical realization of innovative projects, including the collection of the most complete information on the results of project activities.

When studying the subject of «Technology», students work on individual projects such as metal roses, birdhouses, wire puzzles «Heart in a square», decorative vase «Tree of Life», squirrel house, decorative plate «Petrikivka decorative painting».

The final stage is the presentation of student projects and the publication of the main results of project activities.

Thus, an integral component of the new content of the educational field "Technology" is the reasoned and planned use of the project method, which involves the development of the design, manufacturing technology, and implementation of the project object. The project method should be aimed at forming a certain system of creative-intellectual and subject-transformative knowledge and skills in students.

References

- Hlazova, O., & Dyka, N. (2019). Orhanizatsiia proiektnoi diialnosti uchniv zakladiv zahalnoi serednoi osvity u protsesi vyvchennia neolohizmiv [Organization of project activities of students of general secondary education institutions in the process of studying neologisms]. In S. Sisoeva (Ed.), *Pedahohichni protses: teoriia i praktyka [Pedagogical process: theory and practice]*: zb. nauk. pr. (Is. 3/4 (66/67), pp. 145-152). Kyiv: Edelweis [in Ukrainian].
- Honcharenko, S. U. (Comps.), Nychkalo, N. G. (Ed.). (2000). *Profesiyina osvita [Professional education]*: slovnyk: navch. posib. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
- Kobernyk, O. M. (2008). Proektna tekhnolohiia na urokakh trudovoho navchannia [Project technology in labor training lessons]. *Trudova pidhotovka v zakladakh osvity [Labor training in educational institutions]*, 1, 4 [in Ukrainian].
- Melnyk, O. V. (2003). *Pidhotovka starshoklasnykiv do samostiinoho vyboru maibutnoi profesii v protsesi profilnoho trudovoho navchannia [Preparation of high school students for independent choice of future profession in the process of specialized labor training]*. (Extended abstract of PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Lebedieva, N. H., Dzhureliuk, O. T., & Samoilenko, D. O. (2009). *Osnovy psykholohii i pedahohiky [Basics of psychology and pedagogy]*: konspekt lekt. Alchevsk: DonDTU [in Ukrainian].
- Morze, N. V. (2003). *Osnovy metodychnoi pidhotovky vchytelia informatyky [Basics of methodical training of informatics teacher]*: monohrafiia. Kyiv: Kurs [in Ukrainian].
- Orshanskyi, L. V. (2008). *Khudozhno-trudova pidhotovka vchyteliv trudovoho navchannia [Art and labor training of labor training teachers]*: monohrafiia. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
- Pekhota, O. M. (Ed.). (2002). *Osvitni tekhnolohii [Educational technologies]*: navch.-metod. posib. Kyiv: ASK [in Ukrainian].
- Shevtsova, S. M. (2003). *Vykorystannia metodu proektiv u plekanni obdarovanoi osobystosti. Metod proektiv: tradytsii, perspektyvy, zhyttievi rezultaty [Using the project method in nurturing a gifted personality. Project method: traditions, perspectives, life results]*: praktychno zoriientovanyi zbirnyk. Kyiv: Departament [in Ukrainian].
- Sukhomlynskyi, V. O. (1986). *Vybrani tvory [Selected works]* (Vol. 2). Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].
- Tekhnolohii 10-11 klasy (riven standartu) [Technologies 10-11 grades (standard level)]*: navchalna programa: nakaz Ministerstva osvity i nauky vid 10.11.2017 roku. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> [in Ukrainian].
- Tkachuk, S. M. (2012). Proektno-tekhnolohichna diialnist yak efektyvna forma zdishennia innovatsii v osvitnii haluzi «Tekhnolohiia» [Design and technological activity as an effective form of innovation in the educational field "Technology"]. *Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly [Psychological and pedagogical problems of the village school]*, 40, 55-62. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2012_40_10 [in Ukrainian].
- Zazulina, L. V. (2006). *Pedahohichni proekty [Pedagogical projects]*: naukovy-metod. posib. Kamyanech-Podilskyi: Abetka-NOVA [in Ukrainian].

ДЕБРЕ О.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Україна

МЕТОД ПРОЄКТІВ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Метою статті є вивчення ефективності застосування проектної діяльності на уроках «Технології» як засобу розвитку учнів старших класів. У статті розглянуто вплив методу проектів на організацію розвивальної діяльності старшокласників на уроках.

Проектна діяльність є засобом всебічного розвитку учнів. У результаті це створює умови, коли знання перестають бути метою навчального процесу, а стають засобом подальшого саморозвитку та самоосвіти. Практична значимість полягає в обґрунтуванні значення використання проектної діяльності як засобу всебічного розвитку учнів старших класів на уроках «Технології».

Ключові слова: професійно-технічна освіта, компетентності, проектний метод, знання, проектно-технологічна діяльність

Стаття надійшла до редакції 23.03.2023 р.

УДК 378.22.01.015.31-051:502:[613]

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283231](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283231)

МАРИНА ДЯЧЕНКО-БОГУН

ORCID: 0000-0002-1209-2120

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

НАТАЛІЯ ГРИЦАЙ

ORCID: 0000-0002-6800-1160

Рівненський державний гуманітарний університет

ОКСАНА БОЛЬШАЯ

ORCID.ORG/0000-0003-0543-5196

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ІНТЕГРАЦІЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС СТУДЕНТІВ ПРИРОДНИЧИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Стаття розкриває низку методів інтеграції здоров'язбережувальних технологій у навчальний процес студентів природничих спеціальностей. Описано використання інтерактивних методів навчання, включення здоров'язбережувальних тем до навчальних програм, застосування новітніх технологій, організацію спеціальних тренінгів та впровадження здоров'язбережувальних програм в університетах. Впроваджуючи ці методи, студенти можуть не лише покращити своє фізичне та психологічне здоров'я, але й розвинути свої соціальні та комунікативні навички. Використання здоров'язберігаючих технологій в освітньому процесі може підвищити мотивацію студентів, покращити їхні навички роботи в команді та забезпечити їм здоровий спосіб життя, що, в свою чергу, позитивно впливає на їхні майбутні кар'єрні перспективи.

Матеріал є цінним для викладачів, які бажають розширити свої знання про здоров'язберігаючі технології та їхнє застосування в освітньому процесі.

***Ключові слова:** інтеграція, здоров'язбережувальні технології, навчальний процес, студенти, природничі спеціальності*

Сьогодні здоров'я людини є надзвичайно важливою складовою її життя, і все більше людей зосереджуються на збереженні свого фізичного та психологічного здоров'я. Це стосується не лише дорослих, а й молоді, зокрема студентів, які мають великий потенціал у майбутньому розвитку країни. Тому інтеграція здоров'язбережувальних технологій в навчальний процес є надзвичайно актуальною темою для дослідження та є важливим кроком у забезпеченні здорового способу життя студентів.

Інтеграція здоров'язбережувальних технологій в навчальний процес студентів є важливим кроком у формуванні здорового способу життя. Це дозволяє студентам зрозуміти, що здоров'я - це не тільки відсутність захворювань, але й стан фізичного, психічного та соціального благополуччя.

Нині людство стикається зі зростаючими загрозами, такими як пандемії, стрес, погане харчування та недостатній рух. Забезпечення здоров'я студентів є важливим фактором для успішного навчання та розвитку, тому включення здоров'язбережувальних технологій в навчальний процес може допомогти підготувати майбутніх фахівців, які будуть працювати в здоров'язбережувальних сферах. Тому інтеграція здоров'язбережувальних технологій в навчальний процес студентів є актуальною темою для дослідження, оскільки забезпечення здоров'я студентів є ключовим чинником для їх успішного навчання та майбутнього розвитку. Здійснення такої інтеграції може допомогти підготувати майбутніх фахівців у здоров'язбережувальних сферах, тим самим забезпечуючи належний рівень здоров'я в суспільстві.

Отже, інтеграція здоров'язбережувальних технологій у навчальний процес студентів є важливим кроком у формуванні здорового способу життя та збереженні їх здоров'я. Це дозволяє студентам зрозуміти, що здоров'я - це важливий ресурс, який потрібно підтримувати та зберігати. Інтеграція здоров'язбережувальних технологій в навчальний процес студентів може мати позитивний вплив на їхнє фізичне та психічне здоров'я, а також на загальний розвиток та успішність навчання.

Метою даної статті є дослідження питання про включення здоров'язбережувальних технологій в навчальний процес студентів природничих спеціальностей, а також аргументування необхідності цього кроку у сучасному світі. У роботі будуть розглянуті різні аспекти цього питання, такі як вплив здоров'язбережувальних технологій на здоров'я студентів, їх вплив на якість навчального процесу та на розвиток майбутніх фахівців природничих спеціальностей.

Об'єкт дослідження – здоров'язбережувальні технології, їхній вплив на здоров'я молоді в цілому, а також їхня роль у сучасному світі і в процесі підготовки майбутніх фахівців в здоров'язбережувальних сферах.

Предметом дослідження є процес інтеграції здоров'язбережувальних технологій в навчальний процес студентів природничих спеціальностей і його вплив на здоров'я та успішність навчання студентів. Дослідження також охоплює обґрунтування важливості здоров'язбережувальних технологій в сучасному світі та їх значення для підготовки майбутніх фахівців в здоров'язбережувальних сферах.

Виклад основного матеріалу. Здоров'язбережувальні технології - це комплекс заходів, спрямованих на збереження та підтримку здоров'я людини. Ці технології включають в себе різноманітні фізичні вправи, правильне харчування, гігієнічні процедури, профілактику захворювань та інші методи, які допомагають зберегти здоров'я.

Здоров'я – це один із найбільш цінних активів людини, який впливає на її життєву якість і продуктивність. У сучасному світі здоров'я стає все більш важливим, оскільки люди стикаються зі зростаючими загрозами, такими як пандемії, стрес, погане харчування та недостатній рух. Тому важливо включати здоров'язбережувальні технології в навчальний процес студентів, щоб допомогти їм зберегти своє здоров'я та підготувати до майбутньої кар'єри в здоров'язбережувальних сферах (Бойчук, 2016).

Існує кілька підходів до визначення терміну "здоров'язбережувальні технології". Ось кілька з них:

1. Здоров'язбережувальні технології можна визначити як систему методів та прийомів, що спрямовані на підтримку та покращення фізичного, психічного та соціального здоров'я людини.

2. Здоров'язбережувальні технології можна визначити як комплекс заходів, спрямованих на збереження та покращення здоров'я людини в умовах сучасного життя, яке характеризується стресом, низькою фізичною активністю та неправильним харчуванням.

3. Здоров'язбережувальні технології можна визначити як підхід до забезпечення здоров'я, який базується на знаннях про фізіологію, психологію та медицину, та включає в себе індивідуальний підхід до кожної людини, її стану здоров'я та потреб.

4. Здоров'язбережувальні технології можна визначити як методи та прийоми, спрямовані на формування здорового способу життя, який включає правильне харчування, регулярну фізичну активність, здоровий сон, зняття стресу та позитивний психологічний настрій.

Головна мета інтеграції здоров'язбережувальних технологій у навчальний процес студентів природничих дисциплін полягає у підвищенні рівня здоров'я студентів та формування у них навичок здорового способу життя (Білик, 2018).

Останнім часом у педагогічній науці активно розглядається питання інтеграції здоров'язбережувальних технологій в навчальний процес студентів природничих спеціальностей. Це обумовлено тим, що здоров'я студентів є однією з головних складових успішної навчально-виховної діяльності. Свого часу здоров'язберігаючі підходи були проаналізовані видатними вченими, були розроблені культурологічні теорії, які розкривають зв'язок між навчанням і розвитком (Л. Виготський), теорію діяльності (С. Рубінштейн), теорію творчості (В. Моляко), теорію діяльності, свідомості та особистості (Б. Ананьєв, О. Леонтьєв, В. Рибак), ідеї гуманістичної психології (А. Маслоу, Г. Селєвко), ідеї особистісно-орієнтованого освітнього процесу (Ш. Амонашвілі, С. Гончаренко, В. Зінченко, І. Зязюн, В. Кан-Калик, О. Киричук, В. Кремень, А. Савченко), теорію суб'єкт-суб'єктного підходу (М. Каган, І. Кон, А. Маркова, А. Мудрик). У наукових працях з педагогіки, психології, філософії досліджуються окремі аспекти, інтеграція яких дає уявлення про здоров'язберігаючу компетентність: культура здоров'я (Л. Безугла, Л. Капранова, С. Кириленко, Ю. Мельник та ін.), ціннісне ставлення до здоров'я (Т. Андрющенко, М. Боришевський, В. Петленко та ін.), здоровий спосіб життя (А. Дубогай, О. Жабокрицька, С. Лапаєнко, В. Оржеховська, С. Свириденко та ін.).

Інтеграція здоров'язбережувальних технологій у навчальний процес студентів природничих дисциплін може бути здійснена за допомогою різноманітних підходів та методів, що можуть допомогти студентам не тільки вивчати матеріал, але й розвивати свій фізичний та психічний стан, що, в свою чергу, сприятиме їхньому успіху як у студентському житті, так і у майбутній професійній діяльності. Наприклад:

1. Використання інтерактивних методів навчання, таких як дискусії, групові проекти та ігри, які стимулюють активну участь студентів у навчальному процесі та підвищують їх мотивацію до здорового способу життя.

2. Включення здоров'язбережувальних тем у програму навчальних дисциплін та проведення відповідних лекцій, практичних занять та семінарів.

3. Використання новітніх технологій в навчальному процесі, таких як віртуальні лабораторії та симуляційні програми, що дозволяють студентам вивчати наукові матеріали в інтерактивному форматі та розуміти їх більш ефективно.

4. Організація спеціальних тренінгів та семінарів з питань здоров'я, які допомагають студентам зрозуміти важливість збереження свого здоров'я та психологічного благополуччя.

5. Запровадження здоров'язбережувальних програм в університетах, які спрямовані на покращення фізичного та психічного здоров'я студентів, зокрема, програм з фізичної активності та здорового харчування.

Використання інтерактивних методів навчання може бути корисним для студентів, оскільки вони дозволяють студентам бути більш активними учасниками навчального процесу, сприяють їхній мотивації та допомагають розвивати навички співпраці, комунікації та лідерства. Крім того, інтерактивні методи навчання можуть бути корисні для здоров'я студентів, оскільки допомагають підвищити їхній рівень фізичної активності та знизити рівень стресу (Пилипенко, 2015).

Приклади використання інтерактивних методів навчання для підвищення мотивації студентів до здорового способу життя можуть включати:

1. Організація дискусій на тему здорового харчування та стилю життя, де студенти можуть ділитися своїми знаннями та практичним досвідом з іншими учасниками. Такі дискусії можуть бути частиною лекцій, семінарів або відокремлених занять. Вони можуть стимулювати інтерес до здорового способу життя та мотивувати студентів до впровадження здорових звичок в своє життя.

2. Проведення групових проєктів, спрямованих на розробку здорового режиму дня, зокрема з врахуванням фізичної активності, харчування та психічного здоров'я. Студенти можуть співпрацювати в групах та використовувати свої знання та навички, щоб створити реальні рекомендації щодо здорового способу життя для себе та інших.

3. Використання ігор та рухливих вправ, що сприяють підвищенню фізичної активності, наприклад, квести, місії або спортивні ігри. Це може стимулювати участь студентів у спільних заняттях, підвищувати рівень енергії та покращувати їхні фізичні показники, такі як витривалість, координація та сила.

Застосування таких інтерактивних методів може мати позитивний вплив на здоров'я студентів та сприяти їхньому успіху у студентському житті та майбутній професійній діяльності (Криворучко, Шукатка, 2021).

Включення здоров'язбережувальних тем у програму навчальних дисциплін та проведення відповідних лекцій, практичних занять та семінарів важливою складовою інтеграції здоров'язбережувальних технологій у навчальний процес студентів природничих дисциплін.

Деякі здоров'язбережувальні теми, які можна включити у програми природничих наук, включають:

1. Здорове харчування та дієти. У програми дисциплін з біології, фізіології та хімії можуть бути включені теми про поживні речовини, здорові та нездорові різновиди дієт, які впливають на функції органів та здоров'я в цілому.

2. Фізична активність та спорт. Викладачі можуть включити теми про вплив фізичної активності на здоров'я людини та рекомендації щодо різних видів спорту та їх вплив на організм (Овчарук, 2019).

3. Захист від токсичних речовин та інших шкідливих факторів. До програм дисциплін з хімії та біології можуть бути включені теми про різноманітні токсичні речовини, які можуть впливати на здоров'я людини, та про захисні механізми, які можуть зменшити ризик отруєння (Баштовенко, Вовк, 2015).

4. Психологічне здоров'я та стрес. Викладачі можуть включати теми про психологічне здоров'я та діагностику та лікування різних психологічних проблем. Також можуть бути включені теми про стрес та його вплив на здоров'я людини.

Ці теми можуть бути включені до програм навчальних дисциплін природничих наук, аби студенти могли розуміти важливість здорового способу життя і робити свідомі вибори, щоб зберегти своє здоров'я.

Використання новітніх технологій здоров'язбереження в навчальному процесі може значно полегшити процес вивчення наукових дисциплін та підвищити ефективність засвоєння матеріалу. Особливо велику користь від цього можуть мати студенти природничих спеціальностей, які вивчають складні та детальні процеси живої природи. Використання віртуальних лабораторій та симуляційних програм дає змогу студентам вивчати наукові матеріали в інтерактивному форматі та розуміти їх більш ефективно (Шапран, 2013).

1. Інтеграція віртуальних лабораторій. Однією з найбільш популярних технологій здоров'язбереження є використання віртуальних лабораторій, які дозволяють студентам вивчати наукові матеріали у безпечному та контрольованому середовищі. Зокрема, це особливо корисно для студентів, які вивчають біологію та інші наукові дисципліни, пов'язані з медициною. Віртуальні лабораторії дозволяють студентам отримати досвід роботи з науковим обладнанням та пристроями, які можуть бути дорогими та не доступними в університетських лабораторіях. Прикладом інтеграції віртуальних лабораторій в навчальний процес є використання платформи Labster в біологічних курсах

університету. Ця платформа містить більше 150 віртуальних лабораторій та симуляцій, які дозволяють студентам вивчати наукові матеріали у віртуальному середовищі, розуміти складні процеси та феномени та розвивати свої практичні навички.

2. Використання симуляційних програм. Ще одним ефективним методом інтеграції здоров'язбережувальних технологій є використання симуляційних програм. Вони дозволяють студентам відтворювати складні процеси та феномени у віртуальному середовищі та експериментувати з різними сценаріями. Наприклад, студенти природничих спеціальностей можуть використовувати симуляційні програми для вивчення процесів клітинного дихання та фотосинтезу, а також для дослідження біологічних процесів, які важко відтворити в реальному житті, наприклад, екологічних систем або генетичних мутацій. Віртуальні лабораторії дозволяють студентам проводити експерименти без необхідності використання дорогих обладнань та реагентів, що робить процес навчання ефективнішим та доступнішим для більшої кількості студентів.

3. *Використання мобільних додатків.* Іншим прикладом інтеграції новітніх технологій здоров'язбереження в навчальний процес може бути використання мобільних додатків, які допомагають студентам вести здоровий спосіб життя. Наприклад, додатки з дієтичними порадами та калорійними таблицями можуть допомогти студентам контролювати своє харчування та підтримувати здорову вагу. Додатки з різноманітними фізичними вправами та тренуваннями можуть допомогти студентам підтримувати фізичну активність та зменшувати рівень стресу.

Використання новітніх технологій здоров'язбереження в навчальному процесі може підвищити ефективність навчання та покращити здоров'я студентів. Інтеграція симуляційних програм та віртуальних лабораторій дозволяє студентам вивчати наукові матеріали в інтерактивному форматі та зрозуміти їх більш ефективно, а використання мобільних додатків допомагає студентам контролювати свій здоровий спосіб життя (Костенко, Сіропол, 2020).

Організація спеціальних тренінгів та семінарів з питань здоров'я є ще одним з дієвих методів інтеграції здоров'язбережувальних технологій в навчальний процес студентів природничих спеціальностей. Ці тренінги та семінари можуть включати в себе такі теми, як правильне харчування, фізична активність, стрес-менеджмент, належний сон, принципи розумного використання технологій та багато інших. Вони можуть бути проведені як окремі заходи, так і включені до навчальних програм. Вони допомагають студентам зрозуміти, що збереження здоров'я та психологічного благополуччя є не менш важливим, ніж здобуття наукових знань. Такі заходи також можуть допомогти студентам розвивати навички самоконтролю та саморегуляції, що є корисними у всіх сферах життя (Павленко, 2015).

У навчальному процесі можна проводити тренінги та семінари на різноманітні теми з питань здоров'я та здоров'язбереження. Ось деякі з них:

1. Стрес-менеджмент: учасники можуть навчитися методам зменшення стресу, таким як медитація, йога, здоровий сон і правильне харчування.
2. Фізична активність: учасники можуть дізнатися про важливість фізичної активності та вчитися проводити вправи правильно і безпечно.
3. Здорове харчування: учасники можуть дізнатися про правильне харчування та вчитися готувати здорові страви.
4. Сон: учасники можуть дізнатися про важливість правильного сну та вчитися методам підвищення якості сну.
5. Психологічне благополуччя: учасники можуть дізнатися про різні методи збереження психологічного благополуччя, такі як медитація, психотерапія та інші.
6. Здоров'я серця: учасники можуть дізнатися про важливість здорового серця та вчитися методам підтримки його здоров'я.
7. Гігієна: учасники можуть дізнатися про важливість особистої гігієни та правил безпеки.

Ці теми можуть бути корисними не тільки для студентів природничих спеціальностей, а й для будь-яких інших студентів. Викладачі можуть використовувати їх для підвищення свідомості студентів про здоров'я і здоров'язбереження. Також ці теми можуть бути або інтегровані в навчальний процес як окремі тренінги або семінари, або можуть бути включені до певних дисциплін як частина курсу. Використання таких тренінгів та семінарів може допомогти покращити здоров'я та психологічне благополуччя студентів, а також підвищити ефективність навчання (Баштовенко, Вовк, 2021).

Запровадження здоров'язбережувальних програм університетами носить комплексний узагальнюючий характер і має на меті поліпшення фізичного та психічного здоров'я студентів, забезпечення їхнього довгострокового успіху та підвищення продуктивності навчального процесу (Гриньова, 2015). Основні цілі та задачі здоров'язбережувальних програм в університетах можуть включати:

1. Підвищення рівня фізичної активності студентів (спонукання студентів до зайняття спортом або інших форм фізичної активності, забезпечення доступу до спортивних закладів та програм фітнесу тощо).

2. Поліпшення харчування: це може включати забезпечення студентів здоровою їжею, проведення інформаційних кампаній про користь здорового харчування, зменшення споживання нездорових продуктів.

3. Запровадження безпечних умов життя, навчання та роботи для студентів, наприклад, забезпечення правильного освітлення, вентиляції та інші.

4. Попередження шкідливих звичок, що може передбачати проведення кампаній з попередження вживання наркотиків, алкоголю, куріння та інших шкідливих звичок.

5. Підтримка психологічного благополуччя, що включає забезпечення студентів доступом до психологічної підтримки та консультування, організацію антистресових заходів, включення тем психологічного здоров'я до навчальних планів.

6. Підвищення рівня гігієни: сюди відносимо проведення кампаній з попередження захворювань та інфекцій, забезпечення належної гігієни в приміщеннях університету та студентських гуртожитках.

7. Поширення знань про здоровий спосіб життя: проведення лекцій та дискусій з питань здоров'я, забезпечення доступу до матеріалів з цієї теми, організацію науково-популярних заходів про здоровий спосіб життя тощо.

Здоров'язбережувальні програми можуть стати основою для формування здорового середовища в університеті, де студенти можуть ділитися своїм досвідом та підтримувати один одного в прагненні до здорового способу життя, що є важливим для підтримки психологічного благополуччя студентів та зменшення ризику розвитку різних психічних проблем (Білик, 2018).

Такі програми можуть допомогти студентам відчувати себе частиною студентської спільноти, що підтримує здоровий спосіб життя. Це може зменшити відчуття самотності та соціальної відчуженості, що може бути особливо важливим для студентів, які переїхали в інше місто або регіон для навчання. Особливо це є актуальним для тієї ситуації, яку Україна переживає в сьогоденні. Крім того, здоров'язбережувальні програми можуть стати механізмом для надання інформації та підтримки студентам щодо їх фізичного та психічного здоров'я, що може сприяти попередженню розвитку різних проблем, таких як депресія або тривожність. В цілому, здоров'язбережувальні програми можуть підвищити якість життя студентів та сприяти їх успішному навчанню (Бойчук, 2016).

Інтеграція здоров'язбережувальних технологій в навчальний процес студентів природничих дисциплін може мати різноманітні позитивні наслідки. Зокрема, це може позитивно вплинути на студентську академічну успішність, зміцнити фізичне та психологічне здоров'я студентів, знизити ризик захворювання та покращити загальний рівень життя студентів. Крім того, інтеграція здоров'язбережувальних технологій може допомогти студентам зберегти енергію та концентруватися на навчанні, що позитивно впливає на їх здатність до створення здорового балансу у житті (Павленко, 2015).

Підсумовуючи, можна зазначити, що інтеграція здоров'язбережувальних технологій в навчальний процес студентів природничих дисциплін забезпечує:

1. Покращення здоров'я студентів: Використання здоров'язбережувальних технологій може допомогти студентам знизити рівень стресу та покращити психічне здоров'я, що в свою чергу може позитивно вплинути на їх загальний фізичний стан та знизити ризик розвитку певних захворювань.

2. Покращення розуміння матеріалу: Використання новітніх технологій здоров'язбереження в навчальному процесі, таких як віртуальні лабораторії та симуляційні програми, дозволяє студентам вивчати наукові матеріали в інтерактивному форматі та розуміти їх більш ефективно. Це може допомогти студентам легше засвоювати нові знання та підвищити рівень їх академічних досягнень.

3. Підвищення ефективності навчання: Використання здоров'язбережувальних технологій може підвищити ефективність навчального процесу, оскільки вони дозволяють студентам звертати більше уваги на матеріал та легше засвоювати знання.

4. Підвищення мотивації студентів: Застосування здоров'язбережувальних технологій може сприяти підвищенню мотивації студентів, оскільки вони забезпечують можливість вивчати матеріал у більш цікавій та залучаючій формі. Наприклад, використання віртуальних лабораторій дозволяє студентам вивчати матеріал у безпечній та контрольованій обстановці, що може підвищити їхню мотивацію до вивчення даної теми.

5. Покращення психічного здоров'я: Використання здоров'язбережувальних технологій може допомогти студентам знизити рівень стресу та покращити психічне здоров'я. Наприклад, віртуальні тренажери дозволяють студентам вчитися реагувати на стресові ситуації, що може бути корисним для їхнього психічного благополуччя та довготривалого успіху у навчанні.

Загалом, інтеграція здоров'язбережувальних технологій у навчальний процес може мати багато позитивних наслідків для студентів природничих спеціальностей, таких як підвищення ефективності навчання, підвищення мотивації та, врешті-решт, безпосередньо покращення здоров'я. Інтеграція здоров'язбережувальних технологій у навчальний процес може допомогти студентам знизити ризик виникнення різних захворювань, зберегти фізичну та психічну працездатність, покращити їхнє самопочуття та настрій, що, в свою чергу, сприятиме підвищенню академічних досягнень та якості навчання. Крім того, інтеграція здоров'язбережувальних технологій може відобразитися на

довгостроковій перспективі, оскільки формування здорового способу життя в студентському віці може стати запорукою збереження здоров'я на майбутні роки.

Інтеграція здоров'язбережувальних технологій у навчальний процес є важливим елементом формування здорового способу життя студентів природничих спеціальностей. Використання інтерактивних методів навчання, включення здоров'язбережувальних тем у програму навчальних дисциплін, використання новітніх технологій в навчальному процесі та організація спеціальних тренінгів та семінарів з питань здоров'я можуть допомогти студентам зрозуміти важливість збереження свого здоров'я та психологічного благополуччя. Запровадження здоров'язбережувальних програм в університетах може допомогти створити здорове середовище для студентів, де вони можуть підтримувати один одного в прагненні до здорового способу життя. Це може мати важливе значення для підтримки здоров'я студентів та зменшення ризику розвитку різних психічних проблем, для виховання здорової та успішної молоді.

Список використаних джерел

- Авдеєнко, І. М. (2016). *Розвиток культури здоров'я студентів в освітньому середовищі вищого навчального закладу*. (Дис. канд. пед. наук). Харків.
- Баштовенко, О., Вовк, А. (2021). Інтеграція здоров'язберігальної й екологічної компетентностей у професійній підготовці майбутніх фахівців фізичної культури. В кн. О. Корносенко, О. Даниско (Ред.), *Концептуалізація компетентнісного підходу до професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури та спорту в контексті змішаного навчання: колективна монографія* (с. 49-64). Полтава.
- Білик, В. Г. (2018). *Природничо-наукова підготовка як підґрунтя формування готовності майбутніх психологів до здоров'язбережувальної діяльності*. Взято з <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/21360>
- Донченко, В. І. (2016). *Методика навчання здоров'язбережувальних технологій студентів медичного університету*. (Дис. канд. пед. наук). Харків.
- Костенко, О. О., Сіропол, В. О. (2020). Технології здоров'язбереження в освітньому процесі педагогічного вишу. В кн. Н. І. Коцур (Ред.), *Здоров'я дітей і молоді: безпекові та психолого-педагогічні аспекти*: колект. монографія (Вип. 3, с. 158-166). Переяслав-Хмельницький.
- Криворучко, І. В., Шукатка, О. В. (2021). Використання здоров'язбережувальних технологій в освітньому процесі закладів вищої освіти. *Тенденції забезпечення якості освіти: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 115-116). Дніпро. Взято з <https://www.researchgate.net/publication/362906903>
- Овчарук, В. В. (2019). *Формування здоров'язберігаючої компетентності студентів вищих технічних навчальних закладів засобами фізичного виховання*. (Дис. канд. пед. наук). Вінниця.
- Павленко, І. О. (2015). *Формування валеологічного мислення майбутніх учителів природничих спеціальностей у процесі професійної підготовки*. (Дис. канд. пед. наук). Переяслав-Хмельницький.
- Пилипенко, Н. М. (2015). Інтерактивні методи навчання як засіб впровадження здоров'язберігаючих педагогічних технологій. В кн. В. Р. Льченко (Ред.), *Науково-методичне забезпечення навчання природознавства в старшій школі*: зб. наук. праць. (Вип. 7, с. 125-129). Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Шапран, Ю. П. (2013). Формування здоров'язбережувальної компетентності студентів-біологів педагогічного університету. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 30, 314-321.*

References

- Avdieienko, I. M. (2016). *Rozvytok kultury zdorov'ia studentiv v osvitnomu seredovyshchi vyshchoho navchalnogo zakladu [Development of the health culture of students in the educational environment of a higher educational institution]*. (PhD diss.). Kharkiv [in Ukrainian].
- Bashtovenko, O., & Vovk, A. (2021). Intehratsiia zdorov'iazberihalnoi u ekolohichnoi kompetentnosti u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv fizychnoi kultury [Integration of health care and environmental competences in the professional training of future physical culture specialists]. In O. K. Kornosenko, & O. V. Danysko (Eds.), *Kontseptualizatsiia kompetentnisnogo pidkhodu do profesiinnoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv fizychnoi kultury ta sportu v konteksti zmishanoho navchannia [Conceptualization of the competency-based approach to the professional training of future physical culture and sports specialists in the context of blended learning]*: kolektyvna monohrafiia (pp. 49-64). Poltava [in Ukrainian].
- Bilyk, V. H. (2018). *Pryrodnycho-naukova pidhotovka yak pidgruntia formuvannia hotovnosti maibutnikh psykhologiv do zdorov'iazberezhualnoi diialnosti [Natural and scientific training as a basis for the formation of the readiness of future psychologists for health-preserving activities]*. Retrieved from <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/21360> [in Ukrainian].

- Donchenko, V. I. (2016). *Metodyka navchannia zdoroviazberezhuvalnykh tekhnolohii studentiv medychnoho universytetu [Methods of teaching health-saving technologies to medical university students]*. (PhD diss.). Kharkiv [in Ukrainian].
- Kostenko, O. O., & Siropol, V. O. (2020). Tekhnolohii zdorov'iazberezhennia v osvitnomu protsesi pedahohichnoho vyshu [Health care technologies in the educational process of a pedagogical university]. In N. I. Kotsur (Ed.), *Zdorovia ditei i molodi: bezpekovi ta psykhologo-pedahohichni aspekty [Health of children and youth: safety and psychological and pedagogical aspects]*: kolekt. monohrafiia (Is. 3, pp.158-166). Pereiaslav-Khmelnitskyi [in Ukrainian].
- Kryvoruchko, I. V., & Shukatka, O. V. (2021). Vykorystannia zdorov'iazberezhuvalnykh tekhnolohii v osvitnomu protsesi zakladiv vyshchoi osvity [The use of health-saving technologies in the educational process of higher education institutions]. In *Tendentsii zabezpechennia yakosti osvity [Trends in ensuring the quality of education]*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp.115-116). Dnipro. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/362906903> [in Ukrainian].
- Ovcharuk, V. V. (2019). *Formuvannia zdorov'iazberihaiuchoi kompetentnosti studentiv vyshchyykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv zasobamy fizychnoho vykhovannia [Formation of health-preserving competence of students of higher technical educational institutions by means of physical education]*. (PhD diss.). Vinnytsia [in Ukrainian].
- Pavlenko, I. O. (2015). *Formuvannia valeolohichnoho myslennia maibutnikh uchyteliv pryrodnychyykh spetsialnostei u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of valeological thinking of future teachers of natural sciences in the process of professional training]*. (PhD diss.). Pereiaslav-Khmelnitskyi [in Ukrainian].
- Pylypenko, N. M. (2015). Interaktyvni metody navchannia yak zasib vprovadzhennia zdorov'iazberihaiuchykh pedahohichnykh tekhnolohii [Interactive teaching methods as a means of introducing health-preserving pedagogical technologies]. In V. R. Ilchenko (Ed.), *Naukovo-metodychne zabezpechennia navchannia pryrodnavstva v starshii shkoli [Scientific and methodical support of natural science education in high school]*: zb. nauk. prats. (Is. 7, pp. 125-129). Poltava: PNPU imeni V. H. Korolenka [in Ukrainian].
- Shapran, Yu. P. (2013). *Formuvannia zdoroviazberezhuvainoi kompetentnosti studentiv-biologiv pedahohichnoho universytetu [Formation of health-preserving competence of biology students of a pedagogical university]*. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnitskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody» [Humanitarian Bulletin of the Preyaslav-Khmelnitskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda]*, 30, 314-321 [in Ukrainian].

DYACHENKO-BOGUN M.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

HRYTSAI N.

Rivne State University of Humanities, Ukraine

BOLSHAYA O.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

INTEGRATION OF HEALTH-SAVING TECHNOLOGIES INTO THE EDUCATIONAL PROCESS OF STUDENTS OF NATURAL SCIENCES

The article proposes a number of methods for integrating health-saving technologies into the educational process of students of natural sciences. It describes the use of interactive teaching methods, the inclusion of health-saving topics in the curriculum, the use of the latest technologies, the organization of special trainings and the introduction of health-saving programs at universities.

These methods not only improve students' physical and psychological health, but also help develop their social and communication skills. The use of health-saving technologies in the educational process can increase students' motivation to learn, improve their teamwork and provide them with a healthy lifestyle, which in turn has a positive impact on their future careers. The article will be useful for all employees of educational institutions who wish to expand their knowledge of health-saving technologies and their application in the educational process.

The integration of health-saving technologies into the educational process of students is an important step in the formation of a healthy lifestyle. This allows students to understand that health is not only the absence of diseases, but also a state of physical, mental and social well-being.

In today's world, humanity faces increasing threats such as pandemics, stress, poor nutrition and lack of exercise. Ensuring the health of students is an important factor for successful learning and development, therefore, the inclusion of health-saving technologies in the educational process can help prepare future specialists who will work in health-saving fields.

Therefore, the integration of health-saving technologies into the educational process of students is a relevant topic for research, since ensuring the health of students is a key factor for their successful learning and future development. The implementation of such integration can help prepare future specialists in health care fields, thereby ensuring the appropriate level of health in society.

The purpose of this article is to investigate the question of the inclusion of health-saving technologies in the educational process of students of natural sciences, as well as to argue the necessity of this step in the modern world. The work will

consider various aspects of this issue, such as the impact of health-saving technologies on the health of students, their impact on the quality of the educational process and on the development of future specialists in natural sciences.

The subject of the study is the process of integrating health-saving technologies into the educational process of students of natural sciences and its impact on the health and academic success of students. The study also covers the justification of the importance of health-saving technologies in the modern world and their importance for the training of future specialists in health-saving fields.

The object of research is health-saving technologies and their impact on the health of young people in general, as well as their role in the modern world and in the process of training future specialists in health-saving fields.

Key words: *integration, health-saving technologies, educational process, students, natural sciences*

Стаття надійшла до редакції 11.04.2023 р.

УДК 378.016:001.895]:502/504

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283234](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283234)

МАРИНА ДЯЧЕНКО-БОГУН

ORCID: 0000-0002-1209-2120

ЛЮДМИЛА ГОМЛЯ

ORCID: 0000-0002-0462-9338

ТЕТЯНА ШКУРА

ORCID: 0000-0002-5087-369X

ВІКТОРІЯ РОКОТЯНСЬКА

ORCID: 0000-0002-7608-0989

ОЛЕКСІЙ ОРЛОВСЬКИЙ

ORCID: 0000-0001-7488-2024

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 101 ЕКОЛОГІЯ: ПРАКТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ВИКОРИСТАННЯ

Інноваційні методи викладання для студентів спеціальності 101 Екологія, можуть бути корисними, оскільки вони забезпечують більш ефективне засвоєння та розуміння матеріалу. До переваг інноваційних методів можна віднести ефективне використання сучасних технологій у навчанні, забезпечення практичної складової та формування критичного та творчого мислення у студентів. Однак, впровадження інноваційних методів викладання екології може бути пов'язане з викликами. Один з головних викликів полягає в тому, що викладачам потрібно мати достатній рівень компетенцій у використанні сучасних технологій та розробці ефективних навчальних програм. Стаття надає корисну інформацію про використання інноваційних методів викладання для студентів спеціальності 101 Екологія. Вона дозволить ознайомитись з різними практичними методиками та їх перевагами, що сприятиме більш ефективному засвоєнню матеріалу студентами та підвищенню рівня їхньої підготовки в галузі екології; може бути корисною для викладачів, які шукають нові підходи до викладання екології та бажають покращити якість своїх дисциплін.

Ключові слова: *інноваційні методи, навчання, екологія, вищі навчальні заклади, практична спрямованість, проблемне навчання, проектне навчання, практичні вправи*

У сучасному світі екологічні проблеми є одними з найбільш актуальних та важливих проблем людства. Зміна клімату, забруднення повітря та водою, використання нестійких енергетичних джерел та інші проблеми стають все більш серйозними та потребують швидкої та ефективної реакції. У цьому контексті викладання екології стає все важливішим, оскільки воно допомагає підготувати майбутніх фахівців, які можуть вирішувати екологічні проблеми.

Актуальність впровадження в освітній процес інноваційних методів викладання для студентів спеціальності 101 Екологія полягає в тому, що сучасний світ стикається зі складними екологічними проблемами, які потребують вирішення. Викладання екології має важливе значення для підготовки майбутніх фахівців у цій галузі, які можуть приймати обґрунтовані рішення в сфері охорони довкілля.

Впровадження інноваційних методів викладання екології дозволяє підвищити якість навчання та забезпечити більш ефективне засвоєння матеріалу студентами. Крім того, використання сучасних технологій у навчальному процесі та формування критичного та творчого мислення у студентів є надзвичайно важливими для підготовки майбутніх фахівців у галузі екології.

Так само викладачі-практики виділяють проблему, яка полягає в тому, що традиційні методи навчання екології не завжди забезпечують достатній рівень засвоєння матеріалу та розвитку необхідних професійних навичок у студентів спеціальності 101 Екологія. Цілком зрозуміло, що традиційні методи навчання екології, такі як лекції та практичні завдання на запам'ятовування термінів та фактів, недостатньо ефективні, оскільки не спроможні розвивати критичне мислення та підвищувати мотивацію до вивчення екології. Тому інноваційні методи навчання, які забезпечують практичну спрямованість та методологію використання, можуть допомогти студентам краще зрозуміти та зацікавитися екологічною проблематикою, розвивати практичні навички та навички роботи в команді.

Останні дослідження та публікації свідчать про важливість екологічної освіти та компетентності в цій галузі для майбутніх фахівців. Проектні технології та інформаційні технології широко використовуються в навчальному процесі для формування екологічної компетентності студентів (Коценко, Лукаш, 2018). Гуманістичні аспекти використання інноваційних педагогічних технологій в загальнодержавній стратегії сталого розвитку також актуальні у зв'язку з екологічною освітою (Столяренко, 2015).

Отже, екологічна освіта має важливе значення для формування компетентності майбутніх фахівців та підготовки їх до викликів сучасності. Важливо використовувати інноваційні методи навчання, враховувати виховну роль екологічної освіти та створювати сприятливу атмосферу для залучення студентів до вивчення екології та розвитку їх професійних навичок.

Екологічна компетентність вчителя є передумовою здійснення неперервної екологічної освіти та виховання (Мельниченко, 2016). Тому важливо продовжувати дослідження в цій галузі та впроваджувати нові педагогічні технології для підготовки екологічно компетентних фахівців, які зможуть реалізувати стратегію сталого розвитку в Україні.

Таким чином, використання інноваційних методів викладання екології для студентів спеціальності 101 Екологія є важливим завданням для вищих навчальних закладів. Ці методи дозволяють забезпечити практичну спрямованість навчання, використовуючи проблемне та проектне навчання, моделювання та практичні вправи. Використання таких методів дозволяє студентам отримувати комплексні знання, необхідні для розв'язання складних екологічних проблем, та формувати професійну компетентність.

Метою статті є розгляд інноваційних методів для студентів спеціальності 101 Екологія (підготовки: бакалаврів/магістрів), а також аналіз їх практичної спрямованості та методології використання.

Впровадження інноваційних методів викладання екології має велику вагу для підготовки майбутніх фахівців в екологічній галузі. Їхнє застосування сприятиме підвищенню рівня засвоєння матеріалу та розвитку критичного мислення студентів, а в цілому дозволить покращити якість підготовки майбутніх фахівців у цій галузі, що, в свою чергу, може позитивно вплинути на стан екології в майбутньому.

Традиційне класичне викладання екології може бути дещо складним для студентів, тому впровадження інноваційних методів може бути великою перевагою для якісного навчання. Серед основних переваг, які можуть бути отримані від впровадження інноваційних методів викладання екології, можна виділити:

- **зростання інтересу студентів до навчання:** інноваційні методи можуть допомогти зробити процес вивчення екології більш захоплюючим і цікавим для студентів. Зростання інтересу студентів до навчання - це одна з найважливіших переваг впровадження інноваційних методів викладання екології. Якщо студенти зацікавлені у вивченні матеріалу, то вони будуть більш активно залучатись до навчального процесу та здобувати нові знання;
- **розвиток критичного мислення:** застосування інноваційних методів дозволяє студентам розвивати своє критичне мислення та аналітичні навички. Це одна з найбільш важливих переваг інноваційних методів викладання екології. Ці методи допомагають студентам не лише засвоїти факти, але й розвивати свої критичні мислення та аналітичні навички. Це дозволяє їм бути більш обізнаними і свідомими громадянами, які здатні аналізувати різні проблеми екології та шукати ефективні рішення їх подолання;
- **покращення сприйняття матеріалу:** інноваційні методи викладання дозволяють студентам засвоювати матеріал більш ефективно та зрозуміло. Інноваційні методи викладання екології дозволяють вчителям застосовувати різні підходи та методики, що сприяє кращому сприйняттю матеріалу студентами. Наприклад, можна використовувати візуальні матеріали, такі як відео або мультимедійні презентації, щоб допомогти студентам легше зрозуміти складний матеріал;

- **підвищення залученості студентів:** застосування інноваційних методів може стимулювати студентів до активної участі у навчальному процесі. Застосування інноваційних методів викладання екології може підвищити залученість студентів до навчання та стимулювати їх активну участь у процесі навчання. Наприклад, використання групових проєктів, ігрових симуляцій, дискусійних панелей та інших інтерактивних методів може допомогти залучити студентів до активної участі у навчанні;
- **забезпечення більш широкого спектру навчальних методів:** використання інноваційних методів дозволяє вчителям використовувати більш широкий спектр різних методів викладання, що дає можливість забезпечити більш ефективне засвоєння матеріалу студентами. Наприклад, використання ігрових технологій, проєктної роботи, віртуальних екскурсій, відео та аудіо матеріалів може бути дуже корисним для студентів з різними типами сприйняття інформації;
- **розвиток технічних навичок:** використання сучасних технологій у навчанні може допомогти студентам розвивати свої технічні навички та комп'ютерну грамотність. Так, можна проводити відеоконференції з експертами з екології з різних куточків світу, що допомагає студентам отримувати нові знання та підвищувати свою міжнародну культуру;
- **використання практичних прикладів:** інноваційні методи викладання дозволяють викладачам використовувати різноманітні практичні приклади, що допомагає студентам краще зрозуміти теоретичний матеріал. Це один з найефективніших способів залучення студентів до навчального процесу. Використання практичних прикладів допомагає студентам зрозуміти, як теоретичний матеріал може бути застосований на практиці. Це робить процес навчання більш цікавим та зрозумілим для студентів, що сприяє їх більш успішному навчанню.

Застосування інноваційних методів викладання для студентів спеціальності 101 Екологія дозволяє більш ефективно забезпечити практичну складову навчального процесу, що є важливим для студентів з різним рівнем підготовки (бакалаврським, магістерським) та здібностей. Інноваційні методи дозволяють зробити навчання більш доступним та зрозумілим для студентів шляхом залучення їх до практичних завдань, проєктів, досліджень та інших форм активної роботи.

Застосування інноваційних методів викладання, спрямованих на забезпечення практичної складової навчального процесу, має значення та важливість з кількох причин:

- **забезпечення більш ефективного засвоєння матеріалу:** практичні завдання та дослідження дозволяють студентам застосовувати отримані знання в реальних ситуаціях, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу та його більш глибокому розумінню;
- **розвиток навичок та вмінь:** активна робота студентів над практичними завданнями та проєктами дозволяє розвивати їх навички та вміння, пов'язані з виконанням конкретних завдань та розв'язанням реальних проблем;
- **підвищення мотивації до навчання:** залучення студентів до практичної роботи дозволяє їм бути більш активними учасниками навчального процесу та сприяє підвищенню їх мотивації до навчання;
- **підготовка до практичної діяльності:** застосування практичних методів викладання дозволяє студентам набути необхідних практичних навичок та досвіду.

Отже, застосування інноваційних методів викладання, спрямованих на забезпечення практичної складової навчального процесу, має велике значення для підвищення ефективності навчання, розвитку навичок та вмінь студентів, підвищення їх мотивації та підготовки до практичної діяльності.

Існує багато різних інноваційних методів викладання, які дозволяють забезпечити практичну складову навчального процесу. Основними з них ми можемо виділити наступні:

- **проблемне навчання**, що націлює студентів на самостійне розв'язування проблемних ситуацій, допомагає забезпечити практичну складову навчального процесу та розвиває критичне мислення та аналітичні навички;
- **проєктне навчання** – студенти працюють над проєктом з певної теми, що дозволяє їм збільшити свою практичну кваліфікацію та дізнатися більше про певну сферу;
- **практичні вправи** – цей метод допомагає забезпечити практичну складову навчального процесу та покращити роботу студентів із матеріалом.

Ці методи можуть бути використані в навчальному процесі з будь-якої дисципліни, включаючи екологію, що допоможе студентам краще засвоювати матеріал та розвивати практичні навички.

Проблемне навчання є одним з ефективних інноваційних методів викладання, який базується на ідеї використання проблем як стимулу для активної навчальної діяльності студентів. Основні результати, які необхідно формуються при використанні цього інноваційного методу навчання екології наступні:

- **активне залучення студентів до навчального процесу.** Проблемне навчання сприяє активній участі студентів у процесі навчання, що є важливим для їх розвитку та підвищення мотивації;
- **розвиток критичного мислення.** Проблемне навчання допомагає розвивати критичне мислення та навички аналізу інформації, які студенти можуть застосовувати в різних сферах життя;
- **розвиток комунікативних навичок.** Проблемне навчання зазвичай відбувається в групах, що сприяє розвитку комунікативних навичок студентів, таких як здатність слухати, спілкуватися та працювати в команді;
- **стимулювання самостійності та творчості.** Проблемне навчання дозволяє студентам самостійно розв'язувати проблемні ситуації, що стимулює їхню самостійність та творчість у процесі навчання;
- **підвищення ефективності навчання.** Проблемне навчання є ефективним методом викладання, який дозволяє краще засвоювати матеріал та розвивати свої навички.

Великою перевагою проблемного навчання є те, що воно дозволяє студентам вивчати проблеми, які мають справжнє значення для суспільства та навколишнього середовища. Студенти можуть зосередитися на темах, таких як енергоефективність, відновлювана енергетика, збереження біорізноманіття та інші, що дозволяє їм долучитися до реальних проблем та сприяти їхньому вирішенню. Прикладами застосування методу проблемного навчання при викладанні екології у вищих навчальних закладах можуть бути:

- використання проблемної ситуації «Екологічна криза в місті» для створення проекту, який містить різні рішення для покращення екологічної ситуації в місті;
- використання методу дебатів для вирішення проблеми деяких питань, пов'язаних з екологією, наприклад, «Індустріальний розвиток і його вплив на довкілля»;
- створення віртуальної проблемної ситуації, яка може бути вирішена через співпрацю та взаємодію студентів, наприклад, «Подолання екологічної кризи на водоймищах регіону»;
- використання методу «кейс» для аналізу реальних проблем з екології та вирішення їх, наприклад, «Наслідки забруднення морських вод».

Отже, проблемне навчання є важливим методом викладання екології, яке сприяє розвитку студентів, підвищенню ефективності навчання та покращенню їхньої екологічної свідомості.

Проектне навчання є одним з інноваційних методів викладання, що активно використовується в сучасній освіті. Основна ідея цього методу полягає в тому, щоб залучити студентів до проектування та реалізації конкретного проекту з певної теми. Це може бути проект на тему екології, технічний проект, дослідницький проект тощо. Основні переваги проектного навчання такі:

- **командна робота:** проектне навчання передбачає співпрацю студентів в команді, що дозволяє розвивати навички співпраці, комунікації та лідерства;
- **практичні навички:** учасники проекту отримують можливість навчитися різноманітним практичним навичкам, таким як планування, розробка, впровадження та оцінка проекту;
- **застосування теоретичних знань:** проектне навчання дозволяє студентам застосовувати теоретичні знання, отримані під час навчання або практики;
- **самостійність та ініціативність:** участь у проектному навчанні сприяє розвитку самостійності та ініціативності у студентів, що є важливим для їх майбутньої кар'єри;
- **креативність:** проектне навчання сприяє розвитку креативності у студентів, оскільки вони мають можливість розробляти та реалізовувати свої власні ідеї;
- **результативність:** проектне навчання дозволяє отримати конкретний результат у вигляді створення проекту, що може бути використаний у практичній діяльності.

Проектне навчання може бути застосоване в різних дисциплінах, включаючи екологію, біологію, географію та інші галузі, де важливо розвивати креативність та практичні навички. Цей метод може бути особливо корисним для студентів, які навчаються в галузях, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища та сталим розвитком, оскільки ці теми вимагають практичної роботи та реалізації інноваційних рішень.

Проектне навчання є методом активної навчальної діяльності, який базується на створенні студентами проектів, що мають практичне застосування та спрямовані на розв'язання реальних проблем. Ось кілька прикладів використання проектного навчання у викладанні екології:

1. Створення екологічної мапи міста: студенти досліджують стан довкілля свого міста, збирають інформацію про рівень забруднення повітря та води, кількість зелених зон, наявність сміттєзвалищ та інше. Після цього вони створюють екологічну мапу міста та розробляють план дій з покращення стану довкілля.
2. Вивчення екосистем: студенти досліджують різноманітні екосистеми (наприклад, лісові масиви, водні об'єкти, тощо), збирають інформацію про їх склад, взаємодію між живими та

неживими компонентами, характерні ознаки та проблеми. На основі отриманої інформації студенти створюють проекти з покращення стану екосистем та запобігання їх знищенню.

3. Розробка плану енергоефективності: студенти досліджують питання енергоефективності в будівництві, транспорті, промисловості тощо. Вони вивчають можливості заощадження енергії, використання відновлюваних джерел енергії, зниження викидів шкідливих речовин. На основі досліджень студенти розробляють проекти з покращення енергоефективності у різних сферах діяльності.
4. Проект, пов'язаний з вивченням впливу антропогенного фактору на екосистему певного регіону. Студенти можуть здійснити теренові дослідження, зібрати необхідні дані та розробити проект, в якому будуть представлені результати їх досліджень та рекомендації щодо збереження екосистеми.
5. Розробка екологічного плану дій для певного підприємства. Студенти можуть дослідити вплив підприємства на довкілля, проаналізувати законодавство та нормативні документи, які регулюють діяльність підприємства з охорони довкілля, та розробити план дій, спрямований на зменшення негативного впливу на довкілля та збереження екосистеми.

Важливо, щоб студенти були активними у всіх етапах проектного навчання, починаючи з планування і закінчуючи виконанням проекту. Це стимулюватиме їх для роботи у команді, творчої діяльності та співпраці, що сприятиме розвитку їх навичок гнучкого та проблемного мислення. Проектне навчання допоможе у розвитку комунікативних та соціальних вмінь студентів, оскільки воно зазвичай відбувається у груповій формі. Крім того, проектне навчання розвиватиме креативність та самостійність студентів, що надіється допоможе їм реалізувати свої ідеї у майбутньому.

Практичні вправи є одним з найбільш ефективних методів викладання екології, який дозволяє студентам здобувати практичні навички та знання з різних аспектів екології. Основні переваги, які надає метод практичних вправ, це:

1. Розширення практичного досвіду студентів: метод практичних вправ дозволяє студентам практично застосовувати знання, отримані під час лекцій та семінарів. Виконання практичних завдань допомагає студентам збагачувати свій досвід та вивчати реальні ситуації з екології.
2. Розвиток критичного мислення: метод практичних вправ дозволяє студентам активно вивчати навчальний матеріал та аналізувати різні ситуації. Це сприяє розвитку критичного мислення та розумінню складних проблем екології.
3. Покращення співпраці та комунікації: виконання практичних завдань допомагає студентам розвивати навички комунікації та співпраці. Під час виконання завдань студенти працюють у групах та взаємодіють між собою, що сприяє покращенню їхньої комунікації та співпраці.
4. Застосування теоретичних знань на практиці: метод практичних вправ дозволяє студентам застосовувати теоретичні знання на практиці. Виконання різних практичних завдань допомагає студентам зрозуміти, як теорія застосовується на практиці.

Практичні вправи можуть бути досить різноманітними, в залежності від конкретної теми екології та мети навчання. До прикладів таких вправ можна віднести:

1. Вимірювання параметрів довкілля (температури, вологості, освітленості, забруднення повітря та води тощо).
2. Збір та аналіз проб ґрунту, води, повітря та інших компонентів природи.
3. Розробка та виконання експериментів на тему екології, таких як вивчення впливу забруднень на рослинність, визначення кількості кисню в екосистемі тощо.
4. Виконання польових робіт, таких як вивчення екосистеми лісу, водойм тощо.
5. Створення екологічних проектів та планів дій з метою покращення довкілля.
6. Розробка індивідуальних проектів на тему екології з метою вирішення конкретних проблем в довкіллі.
7. Виконання практичних завдань, пов'язаних з організацією екологічного моніторингу та контролю.
8. Відвідування екологічних об'єктів та взаємодія з представниками екологічних організацій та громадських організацій.

Практичні вправи є важливим методом викладання екології, який допомагає студентам поглибити свої знання та вміння у практичній сфері дисципліни, забезпечує студентам можливість працювати з реальними прикладами та сценаріями, що дозволяє їм зрозуміти, як теоретичні знання можуть бути застосовані на практиці. У цілому, метод практичних вправ допомагає студентам отримати більш повне та глибоке розуміння екології, що підвищує їхні шанси на успішне використання цих знань у майбутньому. Крім того, практичні вправи допомагають студентам підвищити свою мотивацію до навчання та зацікавленість у предметі, оскільки вони можуть бачити конкретні результати своєї роботи.

Для успішного викладання екології важливо використовувати різноманітні методи та підходи, що допомагають забезпечити практичну та теоретичну складові навчального процесу. Методи

проблемного та проектного навчання, моделювання практичних вправ є інноваційними методами викладання, які активно використовуються у сучасній освіті.

Проблемне навчання забезпечує залучення студентів до активної навчальної діяльності, дозволяє зосередитись на реальних проблемах екології та розвивати критичне мислення та творчі здібності. Проектне навчання дозволяє створювати проекти, які є актуальними для сучасного світу та стимулює розвиток комунікаційних, організаційних та проектних навичок студентів. Практичні вправи забезпечують практичний досвід та сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Комбінація цих методів та підходів допомагає забезпечити більш ефективний та цікавий процес навчання екології.

Загальні висновки з дослідження показують, що використання інноваційних методів навчання в процесі викладання для студентів спеціальності 101 Екологія у вищих навчальних закладах є ефективним засобом формування професійної компетентності студентів і дають змогу розвивати не тільки теоретичні знання, але й практичні навички, дуже важливі для майбутніх фахівців у галузі екології.

Перспективи подальших досліджень з даної теми полягають у вдосконаленні методів викладання для студентів спеціальності 101 Екологія та розробці нових підходів. Наприклад, можливість використання віртуальних інструментів та технологій, що дозволять студентам спеціальності 101 Екологія розширити свої знання та навички в цій сфері. Також можливе дослідження та використання інноваційних методів викладання дисциплін екологічного спрямування у вищих навчальних закладах, з метою їх апробації та впровадження в практику.

Список використаних джерел

- Коценко, К. Ф., Коценко, Е. Ф., Лукаш, І. М. (2016). Проектні технології як важливий напрям студентоцентризованої екологічної освіти економістів. В кн. *Студентоцентризм у системі забезпечення якості освіти в економічному університеті: зб. матеріалів Всеукр. наук.-метод. конф. за міжнар. участю* (с. 325-326). Київ: КНЕУ.
- Мельниченко, Р., Танська, В. (2013). Екологічна компетентність вчителя як передумова здійснення неперервної екологічної освіти і виховання. *Наукові записки. Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*, 2 (4), 271-275.
- Міроненко, Л. П., Вакал, А. П. (2014). Формування діяльнісного компоненту екологічної освіти. В кн. М. В. Гриньова (Ред.), *Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XXI Каришинські читання): матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 169-170). Полтава.
- Пятничук, Т. (2022). Застосування екоорієнтованої технології проблемного навчання у підготовці майбутніх робітників будівельної галузі. *Професійна педагогіка*, 1 (24), 138-144.
- Симочко, Л. Ю., Демчинська, М. І., Симочко, В. В. (2012). Інформаційні технології в екологічній освіті студентів вищих навчальних закладів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Біологія*, 33, 185-188. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvu_2012_33_30
- Соболева, С. М. (2008). *Екологічна підготовка майбутніх фахівців фінансово-економічного профілю засобами проектних технологій*. (Дис. канд. пед. наук). Київ.
- Столяренко, О. (2015). Гуманістичні аспекти використання інноваційних педагогічних технологій у загальнодержавній стратегії сталого розвитку. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 41, 457-463.
- Строкаль, В. П. (2012). Професійно-практичне навчання студентів у структурі екологічної освіти. *Educational Dimension*, 35, 86-93.
- Сяська, І. (2019). Застосування проектних технологій у процесі формування екологічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*, 2, 134-140.
- Хурсенко, С. М. (2020). Формування екологічної культури студентів у процесі навчання. *Київський науково-педагогічний вісник*, 21, 125-130.

References

- Kotsenko, K. F., Kotsenko, E. F., & Lukash, I. M. (2016). Proektni tekhnolohii yak vazhlyvyi napriam studentotsentrovanoi ekolohichnoi osvity ekonomistiv [Design technologies as an important direction of student-centered environmental education of economists]. In *Studentotsentryzm u systemi zabezpechennia yakosti osvity v ekonomichnomu universyteti [Student-centeredness in the system of ensuring the quality of education at the University of Economics]: zb. materialiv Vseukr. nauk.-metod. konf. za mizhnar. uchastiu* (pp. 325-326). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
- Melnychenko, R., & Tanska, V. (2013). Ekolohichna kompetentnist vchytelia yak peredumova zdiisnennia neperervnoi ekolohichnoi osvity i vykhovannia [Environmental competence of the teacher as a prerequisite for

- continuous environmental education and upbringing]. *Naukovi zapysky. Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity [Proceedings. Problems of the methodology of physical, mathematical and technological education]*, 2 (4), 271-275 [in Ukrainian].
- Mironets, L. P., & Vakal, A. P. (2014). Formuvannia diialnisnogo komponentu ekolohichnoi osvity [Formation of the activity component of environmental education]. In M. V. Hrynova (Ed.), *Metodyka navchannia pryrodnychkh dystsyplin u serednii ta vyshchii shkoli» (XXI Karyshynski chytannia) [Methods of teaching natural sciences in secondary and higher schools" (XXI Karyshyn readings)]*: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 169-170). Poltava [in Ukrainian].
- Piatnychuk, T. (2022). Zastosuvannia ekooriientovanoi tekhnolohii problemnogo navchannia u pidhotovtsi maibutnikh robotnykiv budivelnoi haluzi [Application of eco-oriented technology of problem-based learning in the training of future workers in the construction industry]. *Profesiina pedahohika [Professional pedagogy]*, 1 (24), 138-144 [in Ukrainian].
- Symochko, L. Yu., Demchynska, M. I., & Symochko, V. V. (2012). Informatsiini tekhnolohii v ekolohichnii osviti studentiv vyshchikh navchalnykh zakladiv [Information technologies in environmental education of students of higher educational institutions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Bioloheia [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Biology]*, 33, 185-188. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuu_2012_33_30 [in Ukrainian].
- Sobolieva, S. M. (2008). *Ekolohichna pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv finansovo-ekonomichnoho profilu zasobamy proektnykh tekhnolohii [Environmental training of future specialists in the financial and economic profile by means of design technologies]*. (PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Stoliarenko, O. (2015). Humanistychni aspekty vykorystannia innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii u zahalnodержavnii stratehii staloho rozvytku [Humanistic aspects of the use of innovative pedagogical technologies in the national strategy of sustainable development]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy [Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems]*, 41, 457-463 [in Ukrainian].
- Stokal, V. P. (2012). Profesiino-praktychne navchannia studentiv u strukturi ekolohichnoi osvity [Professional and practical training of students in the structure of environmental education]. *Educational Dimension*, 35, 86-93 [in Ukrainian].
- Siaska, I. (2019). Zastosuvannia proektnykh tekhnolohii u protsesi formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pryrodnychkh dystsyplin [Application of design technologies in the process of forming environmental competence of future teachers of natural sciences]. *Psykhologo-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly [Psychological and pedagogical problems of the modern school]*, 2, 134-140 [in Ukrainian].
- Khursenko, S. M. (2020). Formuvannia ekolohichnoi kultury studentiv u protsesi navchannia [Formation of environmental culture of students in the learning process]. *Kyivskyi naukovo-pedahohichnyi visnyk [Kyiv Scientific and Pedagogical Bulletin]*, 21, 125-130 [in Ukrainian].

DIACHENKO-BOHUN M., HOMLIA L., SHKURA T., ROKOTIANSKA V., ORLOVSKIYI O.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

INNOVATIVE METHODS IN ENVIRONMENTAL EDUCATION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: PRACTICAL ORIENTATION AND METHODOLOGY OF USE

Innovative methods of teaching ecology can be useful for students and teachers, as they provide more effective learning and understanding of the material. The advantages of innovative methods include the effective use of modern technologies in teaching, providing a practical component and the formation of critical and creative thinking in students. However, the introduction of innovative methods of teaching ecology can be fraught with challenges. One of the main challenges is that teachers need to have a sufficient level of competence in using modern technologies and developing effective curricula.

This article provides readers with useful information on the use of innovative methods of teaching ecology. It will allow you to get acquainted with various practical methods and their advantages, which will contribute to more effective learning of the material by students and increase their level of training in the field of ecology. In addition, the article may be useful for teachers who are looking for new approaches to teaching ecology and want to improve the quality of their disciplines.

Keywords: *innovative methods, education, ecology, higher education institutions, practical orientation, problem-based learning, project-based learning, practical exercises*

Стаття надійшла до редакції 27.03.2023 р.

УДК 378.011.3-051:502/504

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283240](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283240)

МАРИНА ДЯЧЕНКО-БОГУН

ORCID: 0000-0002-1209-2120

ВІТАЛІНА СОСНОВА

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «НОРМУВАННЯ АНТРОПОГЕННОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ» ЯК ОСНОВА ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ НАПРЯМУ 101 ЕКОЛОГІЯ

Нормування антропогенного навантаження на навколишнє середовище є важливою проблемою в сучасному світі, оскільки людська діяльність суттєво впливає на природу і може призвести до серйозних екологічних проблем. Для того, щоб зменшити негативний вплив на довкілля, необхідно встановлювати норми та обмеження на рівень антропогенного навантаження, що грає важливу роль у забезпеченні сталого розвитку та збереженні природних ресурсів. Використання стандартів якості повітря, води та ґрунту дозволяє забезпечити безпеку та здоров'я населення, зберегти біорізноманітність та природні екосистеми та зменшити вплив людської діяльності на клімат.

Для студентів-екологів важливо знати принципи та методи нормування антропогенного навантаження, а також розуміти, які види діяльності можуть мати негативний вплив на довкілля та як цей вплив можна зменшити. Вони повинні бути знайомі зі стандартами якості повітря, води та ґрунту, а також знати, як вимірювати та контролювати рівень забруднення. Крім того, студентам-екологам необхідно розуміти, що нормування антропогенного навантаження є лише одним із способів зменшення негативного впливу людської діяльності на довкілля.

***Ключові слова:** антропогенне навантаження, людська діяльність, забруднення, екологія, клімат, викиди, відходи, екосистема, здоров'я, сталий розвиток*

Вступ. В усіх сферах природокористування антропогенні навантаження на навколишнє природне середовище повинні забезпечувати безпеку середовища мешкання людини і не призводити до деградації природних екосистем. Оцінка навколишнього середовища припускає порівняння його стану з визначеними нормами. Як критерії можуть виступати показники природного непорушеного стану природних комплексів або фонові параметри середовища.

Екологічне нормування є етапом стратегії регулювання якості навколишнього природного середовища. Система нормування є інструментом державної політики в області природокористування і охорони навколишнього середовища.

Під нормуванням антропогенного навантаження на навколишнє середовище розуміється оцінка дії антропогенних факторів на природне середовище (вода, повітря, ґрунт), природні ресурси і здоров'я людей.

Відповідно до природоохоронного законодавства, нормування якості навколишнього природного середовища здійснюється з метою встановлення гранично допустимих норм впливу, які забезпечують раціональне використання і відтворення природних ресурсів в умовах стійкого розвитку господарської діяльності.

Дисципліна «Нормування антропогенного навантаження на навколишнє середовище» відноситься до професійно-орієнтованих дисциплін, які сприяють формуванню еколого-юридичної культури майбутніх спеціалістів. Нині суспільство й навколишнє середовище слід розглядати як складну соціально-еколого-економічну систему в середині якої повинна бути досягнута рівновага між інтересами виробництва та станом природи. Студенти, які вивчають антропогенне навантаження, мають можливість дізнатися про наслідки діяльності людини на навколишнє середовище, а також про технології та методи, які можуть допомогти зменшити цей вплив. Вони можуть навчитися оцінювати екологічну стійкість різних проектів та розробляти рекомендації для їх поліпшення.

Матеріалом для даної дослідницької роботи слугували літературні джерела зарубіжних та українських видавництв історії становлення даної науки.

Результати та їхнє обговорення. Наука нормування антропогенного навантаження на довкілля вивчає вплив людської діяльності на довкілля та розробляє методики та норми для зменшення цього

впливу. Основи науки нормування антропогенного навантаження на довкілля включають такі поняття, як джерела забруднення, токсикологію, біохімію, екотоксикологію, екологію та інші. Джерела забруднення можуть бути різними: викиди в атмосферу, скиди у водойми, надмірна експлуатація ґрунтів, використання небезпечних речовин, та інші. Токсикологія досліджує вплив токсичних речовин на організми, а біохімія досліджує процеси метаболізму речовин у природі. Екотоксикологія вивчає вплив токсичних речовин на екосистеми, а екологія досліджує взаємодію організмів з довкіллям та вплив на цю взаємодію людської діяльності.

Методики та норми для зменшення антропогенного навантаження на довкілля розробляються з урахуванням наукових досліджень і включають такі заходи, як встановлення лімітів на викиди токсичних речовин, застосування екологічно безпечних технологій, організацію відходового господарства та інші.

Основою науки про нормування антропогенного навантаження на довкілля також є дослідження впливу різних видів діяльності на довкілля, таких як промисловість, транспорт, сільське господарство та інші. З метою зменшення антропогенного навантаження на довкілля, в наукових дослідженнях використовують різноманітні методи, такі як аналіз хімічного складу повітря, води та обґрунтування, вимірювання рівня шуму та вібрацій, визначення рівня радіації та ін.

Однією з важливих складових наук нормування антропогенного навантаження на довкілля є розробка і впровадження екологічних стандартів та нормативних документів. Ці документи встановлюють максимально допустимі рівні забруднення довкілля, ліміти використання на викиді шкідливих речовин, регулюють утилізацію токсичних вихідних речовин та інші аспекти, які стосуються охорони довкілля.

Застосування наукових методів та розробка екологічних стандартів допомагають зменшити вплив людської діяльності на довкілля, зберегти біорізноманітність та екосистему, забезпечити здоров'я людей та підвищити рівень екологічної свідомості в суспільстві.

Науково-теоретичні основи екологічного нормування, згідно з результатами досліджень фахівців, можна подати як сукупність ряду загальних, екологічних та географічних підходів, принципів та методів. Виходячи з концепції В. І. Вернадського про планетарну роль живої речовини та глобальної стратегії забезпечення сталого розвитку суспільства, методологія екологічного нормування повинна базуватися на ноосферних принципах, які можуть бути сформульовані таким чином:

1. Збереження функціонально-компонентної структури біосфери Землі.
2. Стабілізація сукупної маси виробничих сил та підвищення ефективності використання ресурсів, які споживаються.
3. Відповідність спеціалізації та складу природокористування ландшафтно-зональній організованості природи.
4. Відповідність екологічних навантажень екологічній ємкості екосистем та біосфери в цілому.

Інші загальні принципи формуються на базі таких аспектів: соціально-економічного (врахування потреб та реальних можливостей суспільства), технологічного (орієнтація на можливості досягнення норм), антропоекологічного (пріоритетне забезпечення сприятливого для людини середовища), історико-динамічного (врахування ретроспективи та динаміки змін екосистем), організаційно-керівного (роль норм в управлінні природокористуванням, в територіальному плануванні), філософського та загальнонаукового (розгляд норм як складного системного утворення, використання загальнонаукових підходів: системного, комплексного та ін.), інформаційного (забезпечення вірогідності використовуваних експериментальних матеріалів). (Петрук В., Васильківський, Іщенко, Петрук Р., Турчик, 2013, с. 20)

Основними об'єктами нормування антропогенного навантаження на природне середовище є рівні концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому середовищі, рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого впливу на навколишнє середовище, рівні вмісту шкідливих речовин у продуктах харчування; рівні викидів та скидів у навколишнє середовище забруднюючих хімічних речовин; рівні шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів (Орфанова, 2021, с. 4)

Головні завдання нормування антропогенного навантаження на довкілля включають:

1. Визначення допустимих рівнів забруднення довкілля різними видами речовин, які не завдають шкоди здоров'ю людей і тварин, не порушують екологічної рівноваги та не шкодять природним ресурсам.
2. Встановлення максимально допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферу, водойми, ґрунт.
3. Розробка та впровадження заходів зі зменшення антропогенного навантаження на довкілля шляхом використання екологічно чистих технологій та матеріалів.
4. Контроль за відповідністю викидів забруднюючих речовин допустимим рівням та вжиття заходів у разі їх перевищення.
5. Інформування населення про стан довкілля, відкритість влади щодо відповідального відношення до навколишнього середовища.

Нормування антропогенного навантаження на довкілля є складним процесом, який вимагає залучення фахівців з різних галузей знань. Цей процес є важливим для забезпечення сталого розвитку та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Нормування антропогенного навантаження на довкілля є важливою темою для студентів екологів, оскільки вони займаються вивченням взаємодії людини з природним середовищем та розробкою стратегій для збереження та захисту довкілля. Для того, щоб правильно нормувати антропогенне навантаження, студентам необхідно зрозуміти, які фактори можуть впливати на довкілля, і які кількісні параметри можуть бути використані для оцінки цих впливів.

Навчальна дисципліна «Нормування антропогенного навантаження на природне середовище» є обов'язковим освітнім компонентом освітньо-професійної програми спеціальності 101 «Екологія», рівня вищої освіти «бакалавр», що зумовлює засвоєння здобувачами професійних компетентностей, які забезпечать здатність використовувати сучасну систему нормативів для оцінки та регулювання антропогенного навантаження на навколишнє середовище. (Сапко, 2022, с. 3)

Метою викладання навчальної дисципліни «Нормування антропогенного навантаження на природне середовище» є формування у студентів теоретичних знань та практичних навичок, стосовно нормування викидів в атмосферу, скидів у водотоки, води та ґрунт забруднюючих речовин, обсягів утворення та розміщення відходів, а також можливість працювати в контролюючих організаціях.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Нормування антропогенного навантаження на природне середовище» є здобуття знань щодо: методичних підходів до екологічного нормування, біологічних підходів до екологічного нормування, санітарно-гігієнічних основ нормування, структурної схеми комплексу екологічних норм, форм і методів оцінки якості та ступеню забруднення навколишнього природного середовища. Вимоги та умови одержання дозволу на викиди забруднюючих предметів. Регулювання викидів за несприятливих метеорологічних умов. Проведення паспортизації промислових об'єктів та підприємств. Порядок нормування в сфері поводження з джерелами іонізуючого випромінювання (ДІВ). Правові вимоги щодо встановлення нормативів в галузі охорони навколишнього середовища, законодавчо затверджених процедур регулювання діяльності суб'єктів господарювання в сфері охорони довкілля. (Максименко, Шевченко, Кочанов, 2016, с. 7).

Практична підготовка студентів-екологів до нормування антропогенного навантаження на довкілля є важливою складовою їхньої професійної підготовки. Ця підготовка повинна включати теоретичну і практичну частини.

Теоретична частина повинна охоплювати основні принципи нормування антропогенного навантаження на довкілля, такі як допустимі рівні викидів забруднюючих речовин в атмосферу, водні об'єкти та ґрунт, норми використання природних ресурсів тощо. Студентам також слід навчитися розрізняти різні види забруднень, їхні джерела та наслідки для довкілля.

Практична частина підготовки повинна передбачати вивчення методів вимірювання та аналізу забруднень, ознайомлення з існуючими нормативними документами та методиками нормування антропогенного навантаження на довкілля. Студентам слід навчитися оцінювати ризики, пов'язані з впливом антропогенного навантаження на довкілля та розробляти заходи з мінімізації цих ризиків.

Для досягнення цієї мети студентам можна запропонувати проведення лабораторних робіт та практичних занять, наприклад, з вимірювання концентрації забруднюючих речовин в атмосфері або воді, визначення їх впливу на екосистеми та розробки проектів заходів з мінімізації цього впливу.

Крім того, студентам можна запропонувати практику в компаніях та організаціях, які займаються проблемами довкілля, де вони зможуть отримати реальний досвід роботи з нормуванням антропогенного навантаження на довкілля та застосувати свої знання на практиці. Також можна проводити семінари з експертами з питань нормування антропогенного навантаження на довкілля, де студенти зможуть дізнатися про досвід роботи та новітні технології в цій галузі.

Важливим аспектом практичної підготовки студентів є забезпечення доступу до сучасного обладнання та програмного забезпечення для вимірювання та аналізу забруднень. Також необхідно надати можливість студентам займатися науково-дослідною роботою в галузі нормування антропогенного навантаження на довкілля, що дозволить їм розвивати свої дослідницькі здібності.

Практична підготовка до нормування антропогенного навантаження на довкілля повинна бути поєднана з розумінням важливості збереження природи та збалансованого підходу до розвитку економіки й соціальної сфери. Студентам слід навчитися розуміти взаємозв'язок між людською діяльністю та довкіллям, а також розробляти ефективні стратегії збалансованого розвитку, що дозволять забезпечувати економічний розвиток при одночасному збереженні природних ресурсів та охороні довкілля.

Висновок. Нормування антропогенного навантаження на довкілля є необхідним процесом для забезпечення екологічної стійкості екосистем та збереження здоров'я людей. Встановлення нормативних параметрів дозволяє обмежити кількість шкідливих викидів та забезпечити контроль над рівнем забруднення довкілля. Нормування антропогенного навантаження на довкілля є важливою дисципліною

для студентів екологів, оскільки вона допомагає зрозуміти вплив людської діяльності на природне середовище та розробляти ефективні заходи для зменшення цього впливу. Отримавши відповідні знання, студенти зможуть оцінити рівень антропогенного навантаження на різні екосистеми та визначити його наслідки для живих організмів та екологічної рівноваги. Вони також будуть знати про існуючі нормативні акти, які регулюють антропогенне навантаження на довкілля, та зможуть аналізувати їхню ефективність.

Вивчення нормування антропогенного навантаження на довкілля є важливим для майбутніх екологів, які зможуть створювати різні програми та проекти для зменшення негативного впливу людської діяльності на довкілля та підтримання екологічної рівноваги. В цілому, ця дисципліна є необхідною для розуміння та вирішення проблем, пов'язаних зі збереженням природи та здоров'ям людей.

Список використаних джерел

- Владимирова, О. Г., Сапко, О. Ю. (2022). *Нормування антропогенного навантаження на окремі складові довкілля: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти спеціальності 101 «Екологія»*. Одеса: Одеський державний екологічний університет.
- Джигирей, В. С., Сторожук, В. М., Яцюк, Р. А. (2004). *Основи екології та охорона навколишнього природного середовища: навчальний посібник*. Львів: Афіша.
- Максименко, Н. В., Владимирова, О. Г., Шевченко, А. Ю., Кочанов, Є. О. (2016). *Нормування антропогенного навантаження на навколишнє середовище: підручник для студентів вищих навчальних закладах. 3-тє вид. доп. і перероб.* Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
- Орфанова, М. М. (2021). *Нормування антропогенного навантаження на природне середовище: конспект лекцій*. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ.
- Петрук, В. Г., Васильківський, І. В., Іщенко, В. А., Петрук, Р. В., Турчик, П. М. (2013). *Нормування антропогенного навантаження на навколишнє середовище. Ч. 1: Нормування інгредієнтного забруднення: навчальний посібник*. Вінниця: ВНТУ.

References

- Dzhyhyrei, V. S., Storozhuk, V. M., & Yatsiuk, R. A. (2004). *Osnovy ekolohii ta okhorona navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha [Basics of ecology and environmental protection]: navchalnyi posibnyk*. Lviv: Afisha [in Ukrainian].
- Maksymenko, N. V., Vladymyrova, O. H., Shevchenko, A. Yu., & Kochanov, Ye. O. (2016). *Normuvannia antropohennohonavantazhennia na navkolyshnie seredovyshe [Standardization of anthropogenic load on the environment]: pidruchnyk dlia studentiv vyshchikh navchalnykh zakladakh*. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
- Orfanova, M. M. (2021). *Normuvannia antropohennoho navantazhennia na pryrodne seredovyshe [Normalization of anthropogenic load on the natural environment]: konspekt lektsii*. Ivano-Frankivsk: IFNTUNH [in Ukrainian].
- Petruk, V. H., Vasylkivskiy, I. V., Ishchenko, V. A., Petruk, R. V., & Turchyk, P. M. (2013). *Normuvannia antropohennoho navantazhennia na navkolyshnie seredovyshe [Normalization of anthropogenic load on the environment]. (P. 1: Normuvannia inhrediientnoho zabrudnennia): navchalnyi posibnyk*. Vinnytsia: VNTU [in Ukrainian].
- Vladymyrova, O. H., & Sapko, O. Yu. (2022). *Normuvannia antropohennoho navantazhennia na okremi skladovi dovkillia [Normalization of anthropogenic load on individual components of the environment]: navchalnyi posibnyk dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity spetsialnosti 101 «Ekolohiia»*. Odessa: Odeskyi derzhavnyi ekolohichnyi universytet [in Ukrainian].

DIACHENKO-BOHUN M., SOSNOVA V.

V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Ukraine

STUDY OF THE DISCIPLINE "NORMATION OF ANTHROPOGENIC LOAD ON THE NATURAL ENVIRONMENT" AS THE BASIS OF TRAINING STUDENTS FOR ECOLOGY 101

The regulation of anthropogenic load on the environment is an important problem in the modern world, since human activity significantly affects nature and can lead to serious environmental problems. In order to reduce the negative impact on the environment, it is necessary to establish norms and limits on the level of anthropogenic load.

The moderation of anthropogenic load on the environment is an important topic for environmental students who study the impact of human activities on natural ecosystems.

For environmental students, it is necessary to know the principles and methods of normalization of anthropogenic load, as well as to understand what types of activities can have a negative impact on the environment and how this impact can be reduced. They must be familiar with air, water, and soil quality standards, and know how to measure and monitor pollution levels. In addition, environmental students need to understand that the regulation of anthropogenic load is only one of the ways to reduce the negative impact of human activity on the environment.

In order for the normalization of anthropogenic load to be effective, it is necessary to ensure many factors, such as types of damage, their sources, geographical and climatic conditions, and other factors that affect the distribution and concentration of pollutants in the environment. Therefore, the anthropogenic load should be regulated taking into account the specific conditions of the area and the type of activity.

Limitation of anthropogenic load plays an important role in ensuring sustainable development and preservation of natural resources. The use of air, water and soil quality standards ensures the safety and health of the population, preserves biodiversity and natural ecosystems, and reduces the impact of human activity on the climate.

Key words: *anthropogenic load, human activity, pollution, ecology, climate, emissions, waste, ecosystem, health, sustainable development*

Стаття надійшла до редакції 10.04.2023 р.

УДК 551(072.8)+378.011.3-051:502/504

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283242](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283242)

МАРИНА ДЯЧЕНКО-БОГУН

ORCID: 0000-0002-1209-2120

ОЛЕНА ТИМОШЕНКО

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ КУРСУ «МЕТЕОРОЛОГІЯ ТА КЛІМАТОЛОГІЯ» В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС СТУДЕНТІВ НАПРЯМУ ПІДГОТОВКИ 101 ЕКОЛОГІЯ

Сучасна метеорологія є наукою, необхідною для суспільного життя. Сучасні дослідження в галузі метеорології та кліматології проливають світло на майбутнє нашої планети та життя на ній у світлі реальних і потенційних змін клімату. Вивчення цих дисциплін майбутніми екологами набуває значної ваги.

У статті охарактеризована підготовка студентів до аналізу навколишнього середовища, обґрунтовується вивчення питань біокліматології людини, атмосферних факторів та методів оцінки комплексного впливу погоди на людину.

Ключові слова: *метеорологія, кліматологія, атмосферні процеси, сучасні дослідження, прогнозування*

Вступ. Вся історія людства складається з розвитку відносин між людьми. Природа також важлива, і її потрібно поважати. Незалежні від людської діяльності зміни можуть мати ефект – основна відповідальність за дестабілізацію існуючого дисбалансу природних ресурсів. Зміна орбіти Землі порушується виверженнями вулканів, що має наслідки, виходити за межі людських впливів. Через ці випадки ми все ще не можемо навіть припускати їх. Приклади глобальних льодовикових періодів стали прямим результатом цих могутніх сил у Всесвіті. Льодовикові періоди, що супроводжується зменшенням сонячної енергії внаслідок зміна орбіти Землі є досить поширеним явищем. Також прикладом слугує те, що виверження одного вулкана може мати ефект доміно на інші вулкани – викид вуглекислого газу в 3 рази більший.

Новою суттєвою складовою стала природоохоронна діяльність людини – сила розвитку природи, яку називають «антропогенним фактором». Значний вплив надає промислове виробництво, яке розвивається на зміну природних екологічних систем. Екосистеми, які були змінені, і екосистеми, які є новими виникають в результаті свідомої дії людини на природу, «штучні екосистеми». Найбільшими негативними наслідками зіткнення були: забруднення повітря, води на поверхні Землі, а також крайнє виснаження її мінералів та видобуток ресурсів. У процесі заняття відбувається взаємна зміна, отже природа і людство взаємопов'язані. У середині 20 століття забруднення атмосфери було помірним, звітний рахунок економічної діяльності зріс на 20%. Річний дивіденд концентрації вуглекислого газу в атмосферному басейні збільшується на 0,2 %. Почала збільшуватися кількість залишкових продуктів виробництва, ця тенденція зберігалася до середини 90-х років. Обсяг органічних відходів оцінювався в 40 мільярдів тонн. (Дяченко-Богун, Телятник, 2020, с. 9)

Досліджуючи погодні та кліматичні фактори під час наукових або технічних досліджень, важливо враховувати наступне: революція, яка відзначається великою урбанізацією в промисловому секторі. У розвинених країнах важливо враховувати забруднення атмосфери, в більшості його природного походження. Здійснення екологічного моніторингу на території, які особливо охороняються, сприятимуть постійному збереженню ресурсів, екологічному регулюванню. Фактори навколишнього середовища досліджуються та розглядаються для потенційного включення потенціалу рекреаційних властивостей у різних кліматичних зонах на Землі, цьому сприяє розширення санаторно-паркової мережі.

Отже, важливо дослідити сучасні аспекти впровадження метеорології та кліматології для студентів напряму підготовки 101 Екологія, адже це є основою екологічної свідомості студентів та основою сталості нашого довкілля.

Матеріал та методика досліджень. Матеріалом для написання роботи слугували результати досліджень літературних джерел, статистичні матеріали Одеського державного екологічного університету, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, а також роботи відомих науковців – дослідників, які працюють з відомими кліматичними центрами, такими як NASA, NOAA та Інститут клімату Університету Берклі у галузі метеорології та кліматології: Dr. James Hansen - "Global Warming in the Twenty-First Century: An Alternative Scenario", Dr. Michael Mann - "Global Signatures and Dynamical Origins of the Little Ice Age and Medieval Climate Anomaly", Dr. Susan Solomon - "Irreversible climate change due to carbon dioxide emissions", Dr. Kevin Trenberth - "Changes in precipitation with climate change".

Результати досліджень та їх обговорення. Сучасне вивчення клімату не можливе без аналізу впливу людини на навколишнє середовище. Одне з найбільш важливих завдань сучасної метеорології та кліматології полягає в тому, щоб на основі глибоких знань щодо розвитку та динаміки метеорологічних процесів:

- сформулювати уявлення про значення атмосфери для існування органічного світу в цілому та людства взагалі;
- проаналізувати нові дані про характер процесів які формують клімат Землі і, це перш за все, пошук нових засобів раціонального використання природних ресурсів;
- дослідження метеорологічних закономірностей розвитку географічної оболонки дозволить суспільству перейти на рівень ноосферного раціонального природокористування.

Сучасне впровадження аспектується на основні кліматоутворюючих факторів, їхній вплив на погоду і клімат даної території. Фізичні механізми, що визначають зовнішній вплив на кліматичну систему атмосфери, рельєф і складні взаємозв'язки кліматичних факторів. Фізичні механізми і процеси, які становлять основу життєдіяльності людини, тваринного й рослинного світу в навколишньому середовищі; вплив абіотичних і біотичних факторів середовища на живі організми та їхня спроможність сприймати ці фактори, реагувати на них і взаємодіяти з навколишнім середовищем; зовнішні фактори, що спричиняють стреси у живому організмі.

Наразі підняття температури впливає на частоту та рясність опадів. Адже чим тепліше, тим більше вологи випаровується із поверхонь, накопичується в атмосфері та випадає дощем. У багатьох регіонах – особливо містах, де природне покриття замінене на асфальт та бетон – інфраструктура не готова до рясних злив, коли за день випадає ледь не місячна норма води. Масові вирубки та забудова річкових заплавл також сприяють посиленню повеней. За прогнозами МГЕЗК, за підняття температури на 1,5°C 11% територій по всьому світу ризикують стикатися із річковими повенями. Потепління на 2°C збільшить цю частку майже вдвічі – до 21%. (Данова, Катеруша, 2015, с. 6)

Слід згадати, що клімат неможливо розглядати лише як частину природного середовища. Його вплив на різні сфери життєдіяльності людини, її здоров'я і життя примушують вважати клімат компонентом економічної, біологічної та соціальної підсистем, що особливо яскраво виявляється через зміни клімату, врахування яких необхідно при оцінці адаптації людини до нових кліматичних умов. Тому клімат є однією зі складових природних багатств тої або іншої країни. Він деякою мірою визначає темпи економічного та культурного розвитку народів. А кліматологічні дослідження дозволяють оцінити цей природний чинник. Людина протягом всього свого життя взаємодіє з природним середовищем. Можна сказати, що біологічною основою всієї діяльності людини є її здоров'я. Збереження здоров'я можливе лише при оптимальних взаємовідносинах організму із зовнішнім середовищем, а його повноцінне відновлення при захворюванні – лише за умови застосування фізичних природних чинників. Серед них важливе місце належить погодним і кліматичним факторам, що знову таки обумовлює важливість впровадження метеорології та кліматології Вони відіграють велику роль у зміцненні здоров'я людей, у профілактиці, лікуванні і реабілітації. Таким чином, необхідність збереження здоров'я і розвитку людської популяції вимагає більш широкого і науково обґрунтованого використання рекреаційних властивостей кліматичних факторів. Саме це, перш за все, зумовило актуальність сучасної метеорології та кліматології взагалі.

Метеорологія і кліматологія для спеціальності 101 Екологія. Метеорологія і кліматологія є важливими складовими спеціальності 101 Екологія, оскільки вони допомагають зрозуміти та передбачити взаємодію між атмосферними явищами та екологічними процесами в природі.

Метеорологія вивчає атмосферні явища, такі як температура повітря, вітер, опади, хмарність та інші параметри, які впливають на життєдіяльність організмів та екосистем в цілому. Наприклад, надмірна кількість опадів може призвести до повеней та затоплень, що може масштабно вплинути на екосистему.

Кліматологія вивчає довгострокові тенденції в зміні клімату, такі як зміна середньорічної температури, рівня морів, вітрових режимів тощо. Це допомагає екологам передбачити зміни в екосистемах та адаптувати свої підходи до охорони довкілля на майбутнє.

Розуміння метеорології та кліматології є необхідним для ефективної роботи екологів, оскільки ці науки допомагають зрозуміти та передбачити екологічні наслідки кліматичних та атмосферних змін.

Сучасні аспекти впровадження дисципліни метеорологія і кліматологія в спеціальності екологія. Метеорологія та кліматологія є важливими компонентами спеціальності екологія, оскільки вони надають необхідні знання для розуміння взаємодії між людською діяльністю та навколишнім середовищем.

Сучасні аспекти впровадження дисциплін метеорології та кліматології в спеціальності екологія включають:

- Використання сучасних технологій. Завдяки розвитку технологій стало можливим збирати та обробляти великі обсяги даних про клімат та погоду. Студенти можуть використовувати ці дані для дослідження взаємодії між навколишнім середовищем та людською діяльністю.
- Аналіз екологічних проблем. Студенти екології повинні бути здатні розуміти та аналізувати екологічні проблеми, пов'язані зі змінами клімату та погодними явищами. Вони повинні мати знання про те, як впливають зміни клімату на біорізноманіття, геологічні процеси та економіку.
- Розробка стратегій адаптації. Однією з найважливіших задач екологів є розробка стратегій адаптації до змін клімату. Студенти екології повинні бути здатні досліджувати, розробляти та впроваджувати такі стратегії.
- Застосування географічної інформаційної системи. Географічна інформаційна система є потужним інструментом для збору та обробки географічних даних. Вона може бути використана для дослідження взаємодії між погодними чинниками та людиною.

Метеорологія та кліматологія - це дві взаємопов'язані галузі науки, які вивчають атмосферні процеси та їх вплив на клімат. Для студентів екологів важливо розуміти принципи взаємодії цих двох наук, оскільки атмосферні процеси мають прямий вплив на екосистеми та біорізноманіття.

Варто згадати, що метеорологія та кліматологія є важливими дисциплінами для екології, оскільки погодні умови та кліматичні зміни можуть впливати на фізичні, хімічні та біологічні процеси в природі. Нижче описано деякі методики впровадження метеорології та кліматології в екологію:

- Моніторинг клімату: вимірювання температури, вологості, атмосферного тиску, опадів та інших показників можуть допомогти зрозуміти вплив кліматичних змін на середовище. Зібрані дані можуть використовуватися для прогнозування змін в рослинному покриві, поведінці тварин, зміні рівня води та ін.
- Моделювання кліматичних змін: моделювання може допомогти визначити причини кліматичних змін та передбачити їхні наслідки. Моделі можуть використовуватися для визначення впливу кліматичних змін на екосистеми та визначення необхідних заходів для зменшення впливу.
- Вивчення взаємодії між кліматичними змінами та екосистемами: вивчення взаємодії між кліматичними змінами та екосистемами може допомогти зрозуміти, як екосистеми реагують на зміни клімату та як їх можна захистити. Вивчення може включати оцінку впливу клімату на рослинність, тваринний світ, ґрунти, водні ресурси та інші компоненти екосистем.
- Розробка стратегій пристосування до кліматичних змін: розробка стратегій пристосування може допомогти зменшити наслідки кліматичних змін на екосистем. (Кобрін, Вамболь, Клеєвська, Яковлев, 2006, с. 4)

Клімат для спеціальності екологія. Клімат для спеціальності екологія повинен бути сприятливим для досліджень у галузі охорони довкілля та збереження природних ресурсів. Важливо, щоб він був різноманітним, оскільки екологи займаються вивченням різних екосистем і видів рослин і тварин.

Клімат повинен бути таким, щоб забезпечити можливість проводити дослідження в різний час року, зокрема влітку та взимку. Також важливо, щоб в ньому були зручні умови для розташування лабораторій та інших дослідницьких приміщень.

У деяких регіонах світу, таких як тропічні ліси або пустелі, можуть бути особливі умови для досліджень у галузі екології. Наприклад, тропічний клімат може бути корисним для вивчення

різноманіття видів рослин та тварин у цих екосистемах, тоді як пустельний клімат може дати можливість досліджувати ефективність методів збереження водних ресурсів.

Узагалі, для екологічних досліджень необхідний клімат з багатими природними ресурсами та з добре розвинутою інфраструктурою, що забезпечує можливість здійснення досліджень у належних умовах.

Отже запровадження кліматології дає розуміння стосовно клімату для екологічних досліджень.

Метеорологічні дослідження для спеціальності 101 Екологія. Метеорологічні дослідження є важливою складовою для спеціальності екологія, оскільки погода та клімат можуть сильно впливати на стан довкілля та його екосистем. Наприклад, зміни температури повітря та вологості можуть впливати на врожайність рослин, спричиняти зсуви ґрунту, змінювати склад та якість повітря, впливати на розповсюдження хвороб та шкідників.

Отже, екологи можуть проводити наступні метеорологічні дослідження:

- Моніторинг погодних умов: спостереження за температурою, вологістю, атмосферним тиском, опадами та іншими погодними явищами в конкретних місцях і на різних висотах над рівнем моря.
- Аналіз кліматичних даних: вивчення тривалості та інтенсивності погодних явищ на різних територіях та розробка кліматичних моделей.
- Вивчення впливу погодних умов на екосистеми: дослідження впливу погодних явищ на життя рослин та тварин, зміни в біологічних процесах та розподілі видів в природних умовах.
- Моделювання екосистем: використання метеорологічних даних для розробки математичних моделей, які дозволяють прогнозувати зміни в екосистемах відповідно до змін клімату та погодних умов.
- Визначення зон ризику: вивчення ризиків для екосистем та населення внаслідок погодних явищ, таких як повені, зсуви ґрунту, посухи, епідемії та інші катастрофи. (Луцкіна, Давидов, 2018, с. 11)

Роботи вчених екологів які досліджували метеорологію та кліматологію. Екологи не є безпосередньою категорією науковців, які досліджують метеорологію та кліматологію, але вони можуть включатися у такі дослідження в рамках своїх дисциплін. Ось декілька прикладів досліджень з метеорології та кліматології, які проводили екологи:

1. Вплив зміни клімату на екосистеми - дослідження впливу глобального потепління на різноманітні екосистеми, включаючи ліси, водні та морські екосистеми. Наприклад, дослідження екологів виявило, що зміна клімату може призвести до зміни сезонності цвітіння деяких рослин, що може вплинути на живлення деяких тварин.

2. Моделювання впливу зміни клімату на екосистеми - розробка комп'ютерних моделей для прогнозування впливу зміни клімату на екосистеми та розуміння, які зміни можуть відбутися у майбутньому. Екологи можуть використовувати такі моделі для прогнозування змін у розподілі рослин та тварин в різних регіонах.

3. Вивчення взаємодії між атмосферою та екосистемами - дослідження взаємодії між атмосферою та різноманітними екосистемами, включаючи ліси та морські екосистеми. Наприклад, екологи можуть вивчати вплив атмосферного забруднення на ріст лісів та якість води в річках.

4. Вивчення екстремальних погодних явищ - дослідження впливу екстремальних погодних явищ, таких як урагани та повені, на екосистеми та життєдіяльність людини.

Впровадження дисципліни метеорологія і кліматологія в навчальний план. Впровадження дисципліни метеорологія і кліматологія в навчальний план може мати багато переваг.

По-перше, ці дисципліни допоможуть студентам краще зрозуміти погодні явища та їх вплив на навколишнє середовище. Студенти дізнаються про те, як формуються інтенсивні дощі, сильні вітри, грози та інші явища, а також про механізми, що відбуваються в атмосфері.

По-друге, вивчення метеорології і кліматології може допомогти студентам краще зрозуміти зміни клімату та їх наслідки. Вони дізнаються про глобальне потепління, підвищення рівня моря та інші проблеми, які виникають через зміну клімату.

По-третє, ці дисципліни можуть мати важливе значення для студентів, які планують займатися дослідженнями в галузі екології. Вони дізнаються про те, як метеорологічні умови впливають на вирощування рослин та інших аспектах сільськогосподарства.

Узагалі, впровадження дисципліни метеорології і кліматології може сприяти розвитку науково-технічного прогресу, а також допомогти у збереженні природних ресурсів та охороні довкілля, адже дисципліни метеорології та кліматології є важливими для розуміння та передбачення погодних умов і кліматичних змін, що допомагає забезпечувати безпеку, економічний розвиток і збереження довкілля. Ось деякі з переваг цих дисциплін:

1. Попередження небезпечних погодних явищ: Метеорологія допомагає передбачити та мінімізувати ризик небезпечних погодних явищ, таких як торнадо, урагани, сильні дощі, снігопади,

град і т.д. Це забезпечує безпеку громад та допомагає уникнути потенційної матеріальної шкоди та втрат людських життів.

2. Розвиток аграрної галузі: Кліматологія допомагає сільському господарству виробляти продукти з урахуванням кліматичних змін та виявленням кращих умов для вирощування певних культур. Це допомагає збільшити врожайність та зменшити втрати від небезпечних погодних явищ.

3. Енергетичний сектор: Метеорологія допомагає планувати та керувати виробництвом енергії в залежності від погодних умов. Наприклад, зберігання води в резервуарах гідроелектростанцій може бути залежним від прогнозованого рівня опадів.

4. Збереження довкілля: Кліматологія допомагає зрозуміти вплив глобальних змін клімату на екосистеми та допомагає знайти способи зменшення впливу людей на довкілля. Метеорологія допомагає забезпечити безпеку водних ресурсів, що є не менш важливим для спеціальності 101 Екологія. (Шубер, Таранова, 2008, с. 15)

Дослідження наукових джерел показало, що сучасна метеорологія та кліматологія надає теоретичні і методичні засади формування і поширення метеорологічних процесів, характеристик і явищ в атмосфері у взаємозв'язку і взаємозалежності з функціонуванням географічної оболонки та людського суспільства. Такі знання необхідні, щоб вміти здійснювати заходи адаптації суспільно-господарської діяльності до зміни погодних і кліматичних умов на глобальному і регіональному рівнях.

Особливу увагу потрібно приділити розгляду сутності і динаміки метеорологічних величин та кліматичних характеристик, поясненню їхньої фізичної сутності, вимірюванням та просторової інтерпретації. Особливе місце відводиться розгляду теоретичних і методологічних засад взаємодії людського суспільства і атмосфери, їхнім взаємовпливам і взаємозалежності на сучасному і майбутньому етапах їхнього розвитку.

Важливі аспекти метеорології та кліматології для еколога: Метеорологія та кліматологія є важливими дисциплінами для екологів, оскільки вони дозволяють розуміти взаємозв'язок між атмосферою та біотою, а також визначати вплив зміни клімату на екосистеми та біорізноманіття. Ось деякі з найважливіших аспектів метеорології та кліматології для еколога:

1. Погода: погода може впливати на біологічні процеси у різних екосистемах, включаючи зміни в рості рослин, поширенні хвороб та поведінці тварин. Екологам необхідно вивчати погоду, щоб зрозуміти, як вона впливає на біологічні системи та прогнозувати можливі наслідки змін в погодних умовах.

2. Клімат: зміна клімату є однією з найбільших загроз для біорізноманіття та екосистем. Екологам необхідно вивчати клімат, щоб зрозуміти, як він впливає на різні біологічні системи та визначати можливі наслідки зміни клімату.

3. Атмосфера: атмосфера містить багато речовин, які можуть впливати на здоров'я людей та екосистеми. Екологам необхідно вивчати склад та рух атмосферних стічних газів, щоб зрозуміти їх вплив на біологічні системи та розробляти стратегії зменшення викидів в атмосферу.

4. Кліматичні зміни: зміна клімату може мати значний вплив на біологічні системи, включаючи зсуви границь ареалів видів, вимирання видів, зміни розподілу та кількості опадів, збільшення рівня моря і т.д. (Шубер, Таранова, 2016, с. 24)

Рекомендації щодо літератури з метеорології та кліматології для спеціальності 101 Екологія, ось декілька книг, які можуть бути корисними:

1. "Фізична географія" Марка Бойнтон та Кеннета Хеннігана - книга, яка описує фізичні процеси, які відбуваються в атмосфері, гідросфері та літосфері.

2. "Кліматологія: основні поняття та практичні дії" Майкла Глендена та Роберта Буррі - книга, що вивчає кліматологію як науку та досліджує вплив клімату на природні екосистеми.

3. "Метеорологія та кліматологія" Джона Гільберта - книга, яка описує фізичні процеси, що відбуваються в атмосфері, і досліджує вплив клімату на природні екосистеми.

4. "Клімат і культурні зміни: історична перспектива" Роберта Алленбі - книга, яка досліджує зв'язок між змінами клімату та культурними процесами на протязі історії.

5. "Екологія та клімат: основні поняття та взаємозв'язки" Майкла Бегонна - книга, яка досліджує взаємозв'язок між екологією та кліматом, а також розглядає вплив змін клімату на природні екосистеми.

Ці книги важливі для студентів спеціальності 101 Екологія, які цікавляться впровадженням метеорології та кліматології.

Висновки. Отже, метеорологія та кліматологія основа екології, її сучасне впровадження відбувається завдяки здійсненню режимних спостережень в рамках роботи метеорологічної станції; статистичному опрацюванню і просторовому інтерпретуванню результатів метеорологічного дослідження з використанням сучасних інформаційних технологій; аналізу синоптичної карти і здійсненню прогнозу погоди; здійсненню географічної інтерпретації кліматичних характеристик і показників для прикладних цілей та вироблення заходів адаптації до кліматичних змін природи і господарської діяльності. З метою збереження навколишнього середовища та підвищення рівня життя людей, впровадження дисципліни метеорології і кліматології для екологів є надзвичайно важливим

кроком. За допомогою знань в цих галузях, екологи зможуть зрозуміти, як кліматичні зміни впливають на навколишнє середовище, і як ці зміни можуть бути спричинені людською діяльністю. Метеорологія допомагає зрозуміти погоду та клімат, що в свою чергу впливає на біологічну різноманітність, ландшафти, водні ресурси та інші аспекти природного середовища. Кліматологія досліджує кліматичні зміни на довгі періоди часу та їхні наслідки для навколишнього середовища та суспільства. Знання в області метеорології та кліматології допоможуть екологам розробляти стратегії збереження навколишнього середовища, прогнозувати негативні наслідки кліматичних змін та розробляти плани дій для зменшення їхнього впливу. Також ці знання допоможуть екологам зрозуміти, як погодні умови впливають на розповсюдження хвороб та шкідливих речовин у повітрі, воді та ґрунті.

Тож упровадження дисципліни метеорології та кліматології є необхідним для екологів, які працюють над збереженням навколишнього середовища та зменшенням впливу людської діяльності на природу.

Список використаних джерел

- Данова, Т. Є., Катеруша, Г. П. (2015). *Аспекти екологічної кліматології*: навч. посіб. Одеса: ТЕС.
- Дяченко-Богун, М. М., Телятник, Т. М. (2020). Наслідки антропогенного впливу на навколишнє природне середовище. В кн. Гриньова М. В. (Ред.), *Сучасні досягнення природничих наук: матеріали Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (для молодих науковців, студентів, магістрантів, аспірантів)* (с. 266-267). Полтава.
- Кобрін, В. М., Вамболь, В. В., Клеєвська, В. Л., Яковлев, Л. Б. (2006). *Метеорологія і кліматологія*: навч. посіб. Харків: Нац. аерокосм. ун-т „Харк. авіац. ін-т”.
- Луцкіна, І. В., Давидов, О. В. (2018). *Метеорологія та кліматологія: лабораторний практикум*: навч. посіб. для студентів спеціальностей 103 Науки про Землю, 106 Географія, 014.07 Середня освіта (Географія) рівня вищої освіти «бакалавр». Херсон: ФОП Вишемирський В.С.
- Шубер, П. М., Таранова, Н. Б. (2008). *Метеорологія і кліматологія: практикум*: навч. посіб. Тернопіль; Львів.
- Шубер, П., Таранова, Н. (2016). *Курс лекцій з курсу метеорологія і кліматологія*: навч. посіб. Тернопіль: Терноп. нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка.

References

- Danova, T. Ye., & Katerusha, H. P. (2015). *Aspekty ekolohichnoi klimatologii [Aspects of ecological climatology]*: navch. posib. Odesa: TES [in Ukrainian].
- Diachenko-Bohun, M. M., & Teliatnyk, T. M. (2020). Naslidky antropohennoho vplyvu na navkolyshnie pryrodne sere dovyyshche [Consequences of anthropogenic impact on the natural environment]. In Hrynova M. V. (Ed.), *Suchasni dosiahnennia pryrodnychkh nauk [Modern achievements of natural sciences]*: materialy Vseukr. stud. nauk.-prakt. konf. (dlia molodykh naukovtsiv, studentiv, mahistrantiv, aspirantiv) (pp. 266-267). Poltava [in Ukrainian].
- Kobrin, V. M., Vambol, V. V., Kleievskaya, V. L., & Yakovliev, L. B. (2006). *Meteorologhiia i klimatologhiia [Meteorology and climatology]*: navch. posib. Kharkiv: Nats. aerokosm. un-t „Khark. aviats. in-t” [in Ukrainian].
- Lutskina, I. V., & Davydov, O. V. (2018). *Meteorologhiia ta klimatologhiia: laboratornyi praktykum [Meteorology and climatology: laboratory practice]*: navch. posib. dlia studentiv spetsialnostei 103 Nauky pro Zemliu, 106 Heohrafiia, 014.07 Serednia osvita (Heohrafiia) rivnia vyshchoi osvity «bakalavr». Kherson: FOP Vyshemyrskyi V.S. [in Ukrainian].
- Shuber, P. M., & Taranova, N. B. (2008). *Meteorologhiia i klimatologhiia [Meteorology and climatology]*: praktykum: navch. posib. Ternopil; Lviv [in Ukrainian].
- Shuber, P., & Taranova, N. (2016). *Kurs lektsii z kursu meteorologhiia i klimatologhiia [A course of lectures on meteorology and climatology]*: navch. posib. Ternopil: Ternop. nats. ped. un-t imeni Volodymyra Hnatiuka [in Ukrainian].

DIACHENKO-BOHUN M., TIMOSHENKO O.

V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Ukraine

MODERN ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF THE COURSE "METEOROLOGY AND CLIMATOLOGY" IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF STUDENTS IN THE DIRECTION OF PREPARATION 101 ECOLOGY

Modern meteorology is a very practical science necessary for social life. Most meteorologists model weather and climate forecasts, while others work for government and military organizations as well as private companies, providing forecasts for aviation, navigation, agriculture, construction, and radio and television broadcasting. In many countries, meteorology is often called "atmospheric physics", and ordinary meteorologists deal more with complex mathematical formulas and calculations that model physical and physico-chemical processes in the Earth's atmosphere. However, since the latter is closely related to all other envelopes, the work of meteorologists also has a distinct geographic element, since only geography needs to be taken into account for weather forecasting and modeling of atmospheric processes. In addition, the conditions of the atmosphere and the processes that take place in it differ in different parts of the globe due to geographic patterns (regions, altitude bands, etc.). Long-term weather conditions in a certain area are called climate. So, climatology is

a science that studies such issues as climate formation, description and classification of the global climate, and the impact of human activity on the climate. By its nature, it is more closely related to other geographical disciplines.

Modern research in the field of meteorology and climatology is at the center of mass media reports, as it sheds light on the future of our planet and life on it in light of actual and potential climate change. This is their mission today. They can only answer questions posed as elements of the system of geographic science.

The article contains basic provisions on the environment, aspects of life in various regions, especially natural areas and objects subject to special protection. The work on environmental impact assessment is characterized. The article covers some issues of human bioclimatology, synrheological effects of individual meteorological variables and atmospheric factors and methods of assessing the complex impact of weather on the human body. The influence of climate warming on the health of the population and adaptation to climate change in Ukraine are mentioned.

Key words: *meteorology, climatology, atmospheric processes, modern research, forecasting*

Стаття надійшла до редакції 02.04.2023 р.

УДК 378.04:005.95:[159.9:316.48

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283243](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283243)

ОЛЕНА ЖДАНОВА_НЕДІЛЬКО

ORCID: 0000-0002-1414-2355

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО МАГІСТРА МЕНЕДЖМЕНТУ В КОНТЕКСТІ ЙОГО КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті наводяться аргументи щодо спорідненості конфліктологічної компетентності та правової компетентності майбутнього менеджера та врахування цієї обставини під час його професійної підготовки в магістратурі. Професіоналізм майбутнього менеджера, суголосно вимогам якого розглядається зазначене завдання, позиціонується як складне і розгалужене явище, яке у своєму формуванні не зводиться до набуття здобувачем освіти статичного переліку особистісно-професійних характеристик і постійно коригується тими змінами, які відбуваються в професійному середовищі. Відповідно, обґрунтовується необхідність напрацювання у майбутніх управлінців досвіду щодо оперативної ідентифікації конфліктних ситуацій та прогнозування їхнього розвитку, визначення наслідків управлінських рішень, що можуть мати конструктивний чи деструктивний характер, і здатності цілеспрямовано діяти на засадах морально-етичних та правових норм.

Ключові слова: *менеджер, магістратура з менеджменту, правова компетентність, формування правової компетентності менеджера, конфліктологічна компетентність, формування конфліктологічної компетентності менеджера, конфлікт у професійній діяльності, конструктивний конфлікт, деструктивний конфлікт*

Актуальність проблеми. Готовність сучасного керівника до попередження та вирішення конфліктів, що виникають у його професійній діяльності, значною мірою зумовлена сформованістю не лише його конфліктологічної, а й правової компетентності.

Здатність діяти у межах правового поля, приймати не суперечливі з точки зору чинного трудового права управлінські рішення дозволяє не тільки знаходити оптимальний вихід зі спірних чи багатозначних за вектором розвитку ситуацій, а й сприяє зміцненню професійних позицій менеджера, його авторитету, а також знижує вірогідність стресів та внутрішньоособистісних конфліктів, що важливо з огляду на його працездатність та перспективи успішного професійного довголіття. Уникнення ризиків, пов'язаних із порушенням законодавства, дозволить також не допустити конфліктів на більш високому рівні, зберегти репутацію керованої установи чи організації, або навіть і її саму, оскільки протизаконні способи управління бізнесом здатні призвести його суб'єктів до глибокої, часом нездоланної кризи. Тож правова компетентність менеджера, як і його конфліктологічна компетентність, має стати важливим критерієм його готовності до успішного управління.

Аналіз досліджень та публікацій, на які спирається автор. Підготовка менеджера в умовах магістратури привертає нині пильну увагу багатьох науковців, серед яких В. Гладкова, М. Гриньова,

О. Ельбрехт, Л. Кравченко, Ю. Олексін, Т. Сорочан, В. Тарасенко, М. Торган, І. Цінівський, О. Цюняк та багато інших дослідників. Магістр з управління постає в роботах науковців як соціально компетентна особистість, лідер, спроможний організувати колективну діяльність на вирішення поставлених завдань із максимальною ефективністю. Безумовно, це можливо лише тоді, коли стосунки між співробітниками мають діловий характер, не ускладнюючись негативними емоціями і регулюючись на правових засадах. Тому логічним видається говорити не лише про конфліктологічну компетентність майбутнього менеджера (Н. Гуцуляк, Т. Каменщук, І. Нагайцева, А. Слободянюк, Н. Черногор, А. Шепеленко та ін.), а й про його обізнаність у нормах права, що стало в останні роки об'єктом досліджень А. Бардінової, Г. Біляніна, Н. Ворон, Ю. Новгородської, О. Поліщук, В. Пугач та ін.

Мета нашої статті саме й полягає в розкритті взаємозв'язків між формуванням конфліктологічної і правової компетентності майбутнього менеджера в умовах магістратури як необхідних для його подальшої здатності забезпечувати досягнення спільних цілей без зайвих психоемоційних затрат, репутаційних втрат та криз різного рівня і масштабу.

Виклад основного матеріалу. Формування професіоналізму майбутнього менеджера являє собою складний і розгалужений процес, цілі якого не можна звести до набуття статичного переліку особистісно-професійних характеристик і який постійно коригується тими змінами, які відбуваються в професійному середовищі та у світі загалом. Така точка зору зумовлена динамічністю самої діяльності, змінністю умов її перебігу і нестандартністю обставин, у яких доводиться робити вибір того чи іншого варіанту управлінського рішення.

Як зазначають учені, під професіоналізмом в управлінській діяльності розуміють «комплекс теоретико-методологічних, спеціальних політико-управлінських і психолого-педагогічних знань, умінь, навичок, якостей, здібностей, здатностей, підготовленості та сформованості компетентності керівника, адміністратора, управлінця здійснювати системно-управлінську, суспільно-корисну, природозбережувальну» та іншу діяльність, (Рідей та ін., с. 162).

Навчання в магістратурі покликане сформуванню зрілий, методологічно вивірених підхід майбутнього управлінця до оточуючої дійсності як об'єкта, до якого він причетний більшою мірою, ніж на це зовні вказує ситуація. Наслідки його дій завжди торкаються не лише тих обставин, змінами в яких він безпосередньо керує; вони можуть виконувати функції рушія процесів, зв'язок яких із його діяльністю є опосередкованим, прихованим, навіть ситуативним. Тому менеджер повинен усвідомлювати, що влада завжди означає більш високу міру відповідальності і ширший діапазон передбачення – як у контексті наданих йому повноважень, так і у зоні, дотичній до них у плані морально-етичному, валеологічному, психологічному тощо. Водночас, пріоритетність професійних завдань повинна бути не тільки визнана, а й прийнята на особистісному рівні, тобто виступати дієвим чинником саморозвитку суб'єкта управлінської діяльності, визначати головні напрями цього саморозвитку незалежно від обставин особистого життя фахівця, принаймні, доки зазначені повноваження на нього покладені.

Поняття відповідальності для керівника має подвійний сенс. У морально-етичному плані воно стосується характеристик його особистості (що ми враховуємо, зокрема, й при формуванні його конфліктологічної компетентності), у юридично-правовому – санкцій, які слідує у випадку порушення ним закону. Так чи інакше, але загальна картина його професіоналізму передбачає свідоме ставлення до своїх прав і обов'язків та готовність адекватно реалізувати їх в обставинах, що склалися, запобігаючи, в тому числі, й учиненню протиправних дій усіх видів. Водночас така готовність вимагає від менеджера вже на початку його кар'єри досить високого рівня орієнтації в умовах діяльності – як типових, що характерні для конкретної діяльній сфері впродовж тривалого періоду і визначають її специфіку, виокремлюють з-поміж інших, так і нових, нестандартних, які неминуче супроводжують будь-які процеси розвитку і вимагають досить глибоких і різнобічних знань, швидкого оперування наявною інформацією та пошуку тієї, що бракує. Тож професійна підготовка менеджера передбачає різнобічний аналіз цілей його діяльності та тих вимог, які сьогодні є актуальними для управління і перелік яких постійно розширюється та уточнюється відповідно до сфери управлінської праці.

До прикладу, в освітній галузі, як слушно зазначає М. Торган, «сучасний керівник повинен бути здатним до зосередження на проблемах майбутнього, уміти швидко реагувати на зміни і володіти великим арсеналом професійних умінь. В умовах сьогодення зазнають змін мета, завдання, зміст управління освітніми системами, удосконалюються функції управління, підвищується відповідальність керівників за наслідки прийнятих рішень. Управлінська діяльність у системі освіти стає професією і потребує високої компетентності керівних кадрів на всіх рівнях» (Торган, 2011).

Варто враховувати також, що діяльність управлінця сьогодні все частіше виходить за відносно усталені межі взаємодії між підприємствами і організаціями в Україні. Як наголошує О. Баніт, активно розширюються ділові контакти із зарубіжними партнерами, що часто відбувається у формі проекту і вимагає наявності необхідної кількості кваліфікованих фахівців. Проте навіть за їхньої наявності «питання вибору найбільш підходящого кандидата на ту чи іншу посаду в проекті, а тим більше – керівника проекту, залишається актуальним. Це пов'язано, по-перше, зі складністю й різноманітністю завдань, що постають

перед міжнародними організаціями, по-друге, з появою безлічі вузькоспрямованих, специфічних проєктів інноваційного характеру, що вимагають від менеджерів, з одного боку, глибоких знань в певних галузях, з іншого, стратегічного мислення у визначенні сучасних тенденцій і швидкості прийняття рішень» (Баніт, 2020).

Звісно, такі рішення, відповідаючи цілям і завданням проєкту, водночас не повинні суперечити положенням чинного законодавства, тож їхня швидкість і правильність мають забезпечуватися сформованою на високому рівні правовою компетентністю менеджера. Остання, як нам здається, далеко не обмежується знанням компонентом чи навичками інтерпретації ситуації, що склалася, відповідно до тих чи інших юридичних положень. Необхідно також, щоб управлінець міг досить швидко і точно визначити, де і чому може виникнути суперечність між локальними рішеннями і такими положеннями, тобто мав напрацьовані навички роботи у правовому полі та інтуїцію щодо ситуацій, у яких може виникнути розбіжність інтересів двох чи більше сторін, і розумів, на яких засадах – морально-етичних чи правових – насамперед повинна вона запобігатися чи усуватися.

Структура правової компетентності менеджера різних галузей, вочевидь, має досить багато спільного. Зокрема, аналізуючи запропонований О. Поліщук перелік компонентів правової компетентності майбутнього менеджера аграрного профілю (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-комунікативний, практично-діяльнісний) (Поліщук, 2018, с. 76), ми погоджуємося, що він, як принципова схема, може бути застосований до практики управління різними спеціальностями, набуваючи специфіки тільки відповідно до змісту діяльності та її пріоритетних цілей.

На наш погляд, системна правова підготовка менеджера під час навчання в магістратурі повинна відбуватися з урахуванням змісту його подальшої професійної діяльності, тобто з опорою на дисципліни професійної підготовки, якими окреслюються найважливіші компетенції майбутнього управлінця. Водночас ці дисципліни, як і конфліктологічна складова, яку ми вважаємо необхідною в структурі професійної підготовки менеджера, мають виконувати пропедевтичну функцію щодо формування його правової компетентності. Йдеться, насамперед, про ситуацію, коли така компетентність не становить когнітивної бази й операційного підґрунтя подальшої професійної діяльності. Дослідники досить одностайні в думці, що «необхідно чітко розрізняти правову компетентність фахівців у сфері юриспруденції з аналогічною компетентністю осіб, які здійснюють свою діяльність у інших сферах, та потребують її для організації власної діяльності й вирішення професійних завдань у нормативно-правовий спосіб» (Курок, 2020, с. 147).

Із цих позицій учений посилається на думку Н. Юрасюк, що розглядає правову компетентність у контексті управлінської діяльності як «інтегральну професійно-особистісну характеристику, високий рівень оволодіння компетенцією в області трудового права, а також комунікативні здібності та особистісні якості менеджера, що забезпечують нормативно-правове врегулювання важких ситуацій в управлінні персоналом підприємства» (там само, с. 148). Таким чином, неважко помітити, що уявлення вчених про правову компетентність менеджера перетинаються з вимогами комунікативного і конфліктологічного змісту, підкреслюючи в такий спосіб об'єктивну близькість правової та конфліктологічної компетентності.

Зупинимось детальніше на забезпеченні зв'язку правової та конфліктологічної компетентності у процесі формування останньої при викладанні відповідного освітнього компоненту (у досвіді кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І.А. Зязюна Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка це дисципліна «Управління конфліктами та стресами» обсягом 5 кредитів). Її метою визначено формування конфліктологічної компетентності майбутніх менеджерів, їхньої здатності до попередження деструктивного розвитку конфліктів, що виникають в організації, прийняття ефективних управлінських рішень у стресогенних обставинах та забезпечення достатньої психоемоційної стабільності учасників професійної взаємодії в умовах підвищеної напруженості.

Смислова пара деструктивність-конструктивність належить до наскрізних понять, що розглядаються в ході роботи над курсом. Здатність таким чином переорієнтувати конфліктну протидію, щоб деструктивні тенденції переросли в конструктивні, ми розглядаємо одним із найголовніших показників сформованої конфліктологічної компетентності менеджера.

Погоджуючись із тим, що конфлікт загалом є досить затратним способом вирішення суперечностей, які неминуче виникають не лише в особистому, а й у діловому спілкуванні, або, ширше, у професійній взаємодії, ми, слідом за Н. Красновою, визнаємо за його конструктивним різновидом здатність стимулювати позитивні зміни як, власне, виробничого характеру, так і ті, що стосуються взаємин працівників – далеко не останнього чинника їхньої успішної сумісної праці.

Особливо вагомим у процесі нашого дослідження бачиться висновок ученої про те, що конструктивний конфлікт є оптимальним засобом для примирення людей, які відстоюють свої законні інтереси, на основі вироблення спільного рішення (Краснова, 2013, с. 108). Саме законність інтересів обох сторін повинна стати для керівника пріоритетною інформацією, яка спонукає відволіктися від власних емоцій, симпатій і антипатій, поглянути на ситуацію максимально об'єктивно. І

найпереконливішими аргументами мають бути ті, що відповідають не лише законним претензіям тієї чи іншої сторони, а внутрішній і зовнішній політиці організації, її провідним цілям, у найбільш бездоганному з точки зору законності вигляді.

Водночас, як показали спостереження за ставленням здобувачів освіти до запропонованих їм на першому занятті конфліктних ситуацій, однією з істотних проблем поведінки в конфлікті є для недосвідченого керівника (яким кожен із них мав стати за кілька місяців) визначення правомірності претензій кожної сторони в умовах обмеженого часу, тобто таких, коли можливості для ретельного вивчення всіх обставин протидії бракує. Студенти повинні були досить швидко (впродовж 5-7 секунд) ознайомитися з зовнішніми ознаками ситуації і сформувавши загальний напрям реагування на неї. Свою думку вони мали представити за схемою: «Скоріше за все, тут відбувається наступне, і я повинен стати на сторону того, хто...».

Частина запропонованих ситуацій мала в описі зумисне провокативні риси: один з учасників гучно доводить свою правоту, другий розгублено мовчить; немолода авторитарна працівниця сварить колегу-новачка за нетактовну манеру спілкування; один із працівників у особистій розмові запевняє керівника, що насправді має більше прав на грошову премію, ніж той, хто нещодавно її отримав, і т. ін. Складність полягає також у тому, що деякі з конфліктів носять яскраво виражений міжособистісний характер, а інші відносяться до категорії трудових, тобто таких, що безпосередньо підлягають правовому регулюванню.

Аналіз відповідей студентів показав, що більшість із них спроможні впродовж нетривалого періоду перейти з емоційного рівня сприйняття ситуації на логічний, ідентифікувати різні типи конфліктів (не завжди бездоганно, але помічаючи їхні значущі риси), передбачити різні варіанти розвитку подій і обрати серед них оптимальний тощо. Проте той темп проектування подальшої поведінки, що є прийнятним у навчальних умовах, не завжди доречний під час реальної взаємодії, а отже, підсумовуючи досвід викладання ОК, можемо зробити наступні **висновки**.

До основних принципів формування конфліктологічної компетентності майбутнього менеджера слід віднести наступні: принцип науковості (обґрунтованості управлінської інтерпретації конфліктної ситуації науковими положеннями); логічності (відмова від надмірної гіпотетичності в трактовках на користь максимально логічного пояснення наявних та передбачуваних подій); об'єктивності (подолання емоцій, викликаних суб'єктивним досвідом, ідентифікацією себе з учасниками конфлікту, та абстрагування від особистісних якостей суперників до їхніх конфліктних позицій); конструктивність (вибір стратегії і тактики управління конфліктом, зорієнтованих на його конструктивний розвиток у більшості ракурсів); моральність (відповідність управлінських рішень морально-етичним нормам); правомірність (недопущення рішень, що суперечать правовим засадам управління та правам працівника, громадянина, людини);

До процесу вивчення конфліктологічних дисциплін доречно ввести елементи правової управлінської підготовки, що забезпечувалася б цілеспрямованим залученням фахівців у галузі трудового права, практиків-управлінців до проведення гостьових лекцій, практичних занять тощо. Такі кроки не мають замінити собою процес формування правової компетентності майбутніх управлінців загалом, але дозволять створити потужне підґрунтя для оволодіння правовими засадами управлінської культури.

Список використаних джерел

- Баніт, О. В. *Розвиток професійної компетентності проект-менеджерів міжнародних організацій*. Взято з: https://lib.iitta.gov.ua/723375/1/%D0%91%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%82_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf
- Краснова, Н. П. (2013). Види конфліктів у діловому спілкуванні. *Науковий вісник Ужгородського державного університету. Педагогіка, соціальна робота*, 26, 108-111.
- Курок, Р. (2020). Сутність правової компетентності педагогічних працівників економічних коледжів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 10 (104), 145-156.
- Поліщук, О. (2018). Сутність та структура правової компетентності майбутніх менеджерів у вищих аграрних навчальних закладах. *Молодь і ринок*, 2 (157), 73-80.
- Рідей, Н. М., Богуцький, Ю. П., Кацера, О. К., Павленко, Д. Г. (2020). Професійний розвиток правової компетентності адміністраторів закладів вищої освіти в системі неперервної освіти. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Державне управління*, 31 (70), 2, 161-170.
- Торган, М. *Результати педагогічного експерименту з формування функціональної компетентності менеджерів освіти до здійснення контрольної-діагностичних функцій у ЗОШ*. Взято з https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/5_2011/16.pdf

References

- Banit, O. V. *Rozvytok profesiinoi kompetentnosti proiekt-menedzheriv mizhnarodnykh orhanizatsii [Development of professional competence of project managers of international organizations]*. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/723375/1/%D0%91%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%82_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf [in Ukrainian].
- Krasnova, N. P. (2013). *Vydy konfliktiv u dilovomu spilkuvanni [Types of conflicts in business communication]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho derzhavnogo universytetu. Pedagogika, sotsialna robota [Scientific Bulletin of Uzhhorod State University. Pedagogy, social work]*, 26, 108-111 [in Ukrainian].
- Kurok, R. (2020). *Sutnist pravovoi kompetentnosti pedahohichnykh pratsivnykiv ekonomichnykh koledzhiv [The essence of legal competence of teaching staff of economic colleges]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii [Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies]*, 10 (104), 145-156 [in Ukrainian].
- Polishchuk, O. (2018). *Sutnist ta struktura pravovoi kompetentnosti maibutnykh menedzheriv u vyshchykh ahrarnykh navchalnykh zakladakh [The essence and structure of legal competence of future managers in higher agricultural educational institutions]. Molod i rynek [Youth and the market]*, 2 (157), 73-80 [in Ukrainian].
- Ridei, N. M., Bohutskiy, Yu. P., Katsero, O. K., & Pavlenko, D. H. (2020). *Profesiinyi rozvytok pravovoi kompetentnosti administratoriv zakladiv vyshchoi osvity v systemi neperervnoi osvity [Professional development of legal competence of administrators of institutions of higher education in the system of continuing education]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Derzhavne upravlinnia [Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyyi. Governance]*, 31 (70), 2, 161-170 [in Ukrainian].
- Torhan, M. *Rezultaty pedahohichnoho eksperymentu z formuvannya funktsionalnoi kompetentnosti menedzheriv osvity do zdiisnennia kontrolno-diahnostychnykh funktsii u ZOSH [The results of a pedagogical experiment on the formation of functional competence of education managers for the implementation of control and diagnostic functions in secondary schools]*. Retrieved from https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/5_2011/16.pdf [in Ukrainian].

ZHDANOVA-NEDILKO O.

V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Ukraine

FORMATION OF THE LEGAL COMPETENCE OF THE FUTURE MASTER OF MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF HIS CONFLICT COMPETENCE

The article presents arguments regarding the relationship between the conflict-related competence and the legal competence of the future manager and the consideration of this circumstance during his professional training in the master's degree. The professionalism of the future manager, whose requirements are considered the specified task, is positioned as a complex and extensive phenomenon, which in its formation is not reduced to the acquisition by the student of education of a static list of personal and professional characteristics and is constantly adjusted by those changes that occur in the professional environment. The availability and constant updating of the experience of responding to conflicts, the flexibility and adequacy of responding to them are considered as one of the important conditions of managerial activity. Accordingly, the need for future managers to gain experience in operational identification of conflict situations and forecasting their development, determination of the consequences of management decisions that may be constructive or destructive, and the ability to act purposefully on the basis of moral, ethical and legal norms is substantiated.

The author suggests that the following should be included among the main principles of the formation of the conflict-related competence of the future manager: the principle of scientificity (the validity of the management's interpretation of the conflict situation by scientific provisions); logicity (rejection of excessive hypotheticality in interpretations in favor of the most logical explanation of existing and predictable events); objectivity (overcoming emotions caused by subjective experience, identifying oneself with conflict participants, and abstracting from personal qualities of opponents to their conflict positions); constructiveness (choice of conflict management strategy and tactics, oriented towards its constructive development from most perspectives); morality (compliance of management decisions with moral and ethical standards); legality (preventing decisions that contradict the legal principles of management and the rights of an employee, citizen, person).

Key words: manager, master's degree in management, legal competence, formation of legal competence of a manager, conflict-related competence, formation of conflict-related competence of a manager, conflict in professional activity, constructive conflict, destructive conflict

Стаття надійшла до редакції 12.04.2023 р.

УДК 811.111

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283327](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283327)

VALENTYNA ISCHENKO

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-4812-0859](https://orcid.org/0000-0002-4812-0859)

SOPHIA HORBUNIOVA

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-8023-5851](https://orcid.org/0000-0001-8023-5851)

OLENA KONONENKO

[HTTP://ORCID.ORG/0000-0002-8307-9302](http://orcid.org/0000-0002-8307-9302)

Higher educational establishment “Poltava university of economics and Trade”

WAYS OF TRAINING ENGLISH PRONUNCIATION THROUGH TONGUE TWISTERS: EXPERIENCE OF POLTAVA UNIVERSITY OF ECONOMICS AND TRADE

The article focuses on some new approaches to teaching Practical Phonetics of English for the students majoring in Philology on the university level. The formation of phonetic skills is an indispensable condition for adequate understanding of a language message, accuracy of expression of thought and performance of a communicative function in language. It is stated that the goal of teaching phonetic material means forming comprehension, pronunciation, rhythmic, and intonation skills.

One of the commonly applied algorithms of forming and improving students' articulation skills is discussed but the authors focus on one of the stages of it and offer an example of using tongue twisters for practicing pronunciation of sounds. The research shows how to move from purely receptive exercises to receptive and reproductive ones, in which two goals are combined – the formation of listening and speaking skills.

Experience has shown that the application of this strategy deepens the knowledge of basic rules of pronunciation, helps to master the articulation of those sounds that are not typical for the student's mother tongue, as well as increases the motivation of students to study English in general and makes them sound more natural while speaking English.

Key words: *articulation, comprehension, phonetic competence, pronunciation tongue twister*

Statement of the problem in general and an indication of its connection with important scientific or practical tasks. The problem of forming advanced phonetic skills of a foreign language remains relevant, as it requires consideration in the context of a competency-based approach. This approach will harmonize phonetic proficiency formation with other language competences that are essential components of foreign language communicative competence.

The formation of students' pronunciation skills directly affects the speed and strength of assimilation of the new learning material, and contributes to the development of speech, reading and writing skills. According to methodologists who have contributed to the study of teaching phonetics and language acquisition (John C. Catford, Adrian Underhill, Tracey Derwing etc.), the conditions that greatly affect success of teaching the phonetic side of the language include determining the difficulties of reproduction and perception of sounds, identifying zones of positive transfer and interference, and the formation of speech comprehension. In addition, it is necessary to take into account that phonetic skills are formed in a close relationship with other language skills.

Acquiring knowledge about fundamental aspects of language such as syntax, pronunciation, and language usage is a crucial aspect of the expertise required by specialists in philology. In Poltava University of Economics and Trade (PUET) the discipline "Practical phonetics of the English language" is studied in the 1st year, and is a mandatory discipline from the cycle of professional training for students majoring in Philology. Several teaching strategies are used to enhance the effectiveness and efficiency of teaching Practical Phonetics. One of them is practicing English pronunciation through tongue twisters.

Analysis of the most important publications in which the solution of the researched problem is initiated and on which the author relies. The problem of phonetic competence was a core of attention in linguistic didactics. In particular, researchers are developing methods for forming and improving certain aspects of the phonetic design of speech; various approaches to determining the composition of phonetic competence are proposed (Kravchuk, 2009, p. 43).

The analysis of the scientific literature shows that among scientists there is no single view on the definition of the concept of phonetic competence. Some scientists call this competence or phonetic-phonological (Kovalenko, 2008, p. 54).

Some researchers define phonetic competence as the ability of individuals to operate with knowledge regarding the functioning of segmental and suprasegmental units of the phonetic system of language in speech, which, in our opinion, does not correspond to the general concept of competence. According to Bihych some of

the research substantiates the use of a single term of students' phonetic competence, which means the ability to adequately form a foreign language using phonetic means in the process of learning a foreign language (Bihych, 2006, p. 39).

Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) gives a more complete and comprehensive definition of phonetic competence, it includes knowledge and skills of perception and production (Nikolaieva, 2003): sound units (phonemes) of language and methods of their implementation in a certain context; phonetic signs of distinguishing phonemes; phonetic composition of words; sentence phonetics: accents and rhythm of the phrase; intonation; phonetic reduction; assimilation; elisions.

Taking into account the above-mentioned points of view, the authors tried to define the concept of phonetic competence, which is utilized in student training. By foreign language phonetic competence, we mean a system based on such components as knowledge of the normative composition of phonetic elements of a foreign language, comprehension and pronunciation, rhythmic-intonation skills, as well as phonetic skills.

Distinguishing still unresolved aspects of the scientific problem addressed in this article.

Understanding the message being conveyed in a foreign language is the main goal that communication participants strive for. Therefore, for a student to achieve this objective, it is crucial to possess two essential abilities. The student must, on the one hand, have developed speech perception, which allows the correct interpretation of the received speech signal; on the other hand, possess the necessary articulation skills to be able to adequately encode a foreign language.

Therefore, in the conditions of a non-linguistic environment, considerable attention should be paid to the development of phonetic skills (Kelly, 2000, p. 28). The formation of phonetic skills is an indispensable condition for adequate understanding of a language message, accuracy of expression of thought and performance of a communicative function in language.

In Poltava University of Economics and Trade, we utilize tongue twisters as a practical tool in our teaching methodology to enhance pronunciation skills of students majoring in Philology.

Formulation of the purpose and tasks of the article. The purpose of this research is to study the peculiarities of forming phonetic abilities and skills in classes on practical phonetics of the English language using tongue twisters. The tasks of the article are: 1) to consider the structure and content of phonetic competence; 2) to describe the stages of formation of phonetic competence; 3) to characterize the role of tongue twisters in the formation of phonetic skills in philology students.

The research employed various techniques to achieve its objectives. The main methods that were used in this research are as follows: generalization of the experience of using the system of exercises for pronunciation in English lessons in secondary schools and high education institutions; linguistic methodical analysis of the material used in the study; scientific observation of the process of pronunciation and speaking during the classes, paying close attention to the process of pronunciation and speech production; logical generalization, and description of the data collected during the research to draw accurate conclusions. By using these methods, the study aimed to provide comprehensive insights into the process of teaching pronunciation skills to students majoring in Philology.

Statement of the main material with a full justification of the obtained scientific results. The goal of teaching phonetic material means forming comprehension, pronunciation, rhythmic, and intonation skills. Comprehension and pronunciation skills are defined here as skills of phonemically correct pronunciation of all sounds in the speech and understanding of all sounds when listening to speech. The formation of phonetic skills involves the restructuring of the usual articulation based on the establishment of similarities and differences in the pronunciation of the sounds of the native and foreign languages, the formation of phonemic hearing, as well as mastering the technique of pronouncing foreign sounds in words, phrases, sentences and in the flow of speech in the process of speaking and reading. Mastering the intonation of a foreign language involves the formation of comprehension skills for perceiving the intonation pattern and its adequate reproduction in the process of speaking and reading. Comprehension and pronunciation skills are skills of correct pronunciation and understanding of sounds in oral speech. Rhythmic and intonation skills mean skills of correct intonation and rhythmic design of foreign language speech (accent, rhythm, melody, pausing, etc.). Approximate pronunciation is the articulation of individual sounds close to the standard, which does not significantly affect the process of understanding. Approximation is also manifested in limiting the number of foreign language phonemes and intonation patterns necessary for learning.

There are several steps involved in one of the generally accepted algorithms of forming and improving students' articulation skills (Kelly, 2000). They look as follows:

1. Perception of a new sound in phrases, words, isolated.
2. Selecting from a number of pronounced words those that contain a new sound (by raising a signal card or hand).
3. Explanation of the articulation of the introduced sound (comparison with the native language or other sounds of a foreign language).
4. Performing exercises for articulation gymnastics.

5. Pronunciation of sounds, words, phrases with a new sound following the sample.
6. Repetition after the speaker of the sound in opposition (deaf – sonorous, long – short, palatalized – non-palatalized, etc.).
7. Repeating the samples that gradually become more difficult after the speaker.
8. Independent pronunciation of the sound.
9. Improving articulation and intonation skills in the process of learning poems, tongue twisters, dialogues and using phonetic games.

As far as many research papers are devoted to the first points of the algorithm, we decided to concentrate on the last stage – improving articulation and intonation skills in the process of learning poems, tongue twisters, dialogues and using phonetic games. This decision was made because a significant number of students have had prior exposure to English education during their school years and possess a basic understanding of the language. Therefore, this paper will share the experience of polishing phonetic skills of students of Poltava University of Economics and Trade majoring in Philology. This particular course is worth three ECTS credits and comprises 36 practical hours, as well as 54 hours of independent work. Classes are conducted on a weekly basis, and a group accommodates a maximum of 12 students. The course culminates in a final exam that assesses the students' overall performance and understanding of the subject matter.

Tongue twisters are a challenge in any language. Even in Ukrainian, not everyone can pronounce complex tongue twisters without hesitation, what can we say about English? In fact, it is not boring at all and, moreover, it is recommended for practicing pronunciation and fluency of speech as well as valuable soft skills such as focus, attention to detail, and the ability to adapt to new challenges. There exist a large number of tongue twisters but we are going to discuss some of them and offer several techniques for mastering a tongue twister.

Teaching the pronunciation of the phonemes of the English language should be approached differently. One approach to teaching pronunciation involves breaking down the sounds of the English language into smaller components and focusing on each one individually.

First, we recommend starting with the phonemes of a similar series:

- consonants – [m], [b], [g], [f], [v], [s], [z], [j];
- ▣ diphthong – [ei].

Although the phonemes of this series are not identical to the phonemes of the native language, they differ little from them in terms of articulation. So, it is important to pay special attention to them. In order to learn these sounds, you can limit yourself to imitation; this group does not need any other exercises. Here a tongue twister about Betty Botter, who bought bitter butter, will be a perfect one (Parkin, 1969). This is a whole practice rhyme for those who have trouble pronouncing the sound [b]:

*Betty Botter bought some butter
But, said she, the butter's bitter.
If I put it in my batter,
it will make my batter bitter.
But a bit of better butter
will make my bitter batter better.
So she bought some better butter,
better than the bitter butter,
put it in her bitter batter,
made her bitter batter better.
So it was better*

Betty Botter bought some better butter.

The tasks for the recognition of the sound exercise can be formulated as follows:

1. Raise your hand/signal card or clap your hands when you hear the sound [b];
2. Count how many times the sound [b] occurs in a tongue twister.

The number of exercises for reception is much smaller than exercises for reproduction of sounds. In most cases, the instructor quickly moves from purely receptive exercises to receptive and reproductive ones, in which two goals are combined – the formation of listening and speaking skills. The effectiveness of this group of exercises is greatly increased if, before reproducing the sample, the students have the opportunity to hear the sample again.

The same pattern (repeat, recognize, count) can be used while working with the sound [p]. Here the most famous English tongue twister about Peter Piper can be used:

*Peter Piper picked a peck of pickled peppers.
A peck of pickled peppers Peter Piper picked.
If Peter Piper picked a peck of pickled peppers,
Where's the peck of pickled peppers Peter Piper picked?*

As a motivational fun fact the teacher can mention that it is said this was not just a folklore character, but a real person who became famous for his exquisite taste in spices (Carpenter & Prichard, 1984).

Another well-known tongue twister in English is:

*She sells sea shells at the sea shore,
The shells she sells are the sea-shore shells,
I'm sure.*

This tongue twister is aimed at the sounds [s] and [ʃ] that are difficult to pronounce when they are combined. Often, by the middle of the tongue twister, the sounds merge and the person simply “hisses and whistles” instead of clearly pronouncing the words. Therefore, we consider it to be vitally important to practice this tongue twister.

More challenging for training are the phonemes of the distant series like [θ], [ð], [w], [r], [h] due to their unfamiliarity and lack of equivalents in the Ukrainian language. In this case, we choose tongue twisters aimed at practicing these difficult sounds, which may not come naturally to the students due to their foreign nature.

There are two stages of work with a sound of the distant series:

- a) introduction;
- b) automation of students' actions.

The following algorithm can be used while working with sounds of distant series:

1. Creating a situation.
2. Listening to the text.
3. Selection of words with a difficult sound.
4. Selection of a separate sound.
5. Imitation and analysis of sound articulation.
6. Articulation of a separate sound.
7. Inclusion of sound in a word (a series of exercises).
8. Including the word in the sentence.
9. Including the word in the context.
10. Exercises on the reception of sounds.

The process can be finished with practicing a tongue twister.

One of the most difficult sounds for non-native speakers [θ] can be practiced in the following tongue twisters (Parkin, 1969):

1. *I thought a thought.
But the thought I thought wasn't the thought
I thought I thought.*
2. *Thirty thousand thirsty thieves thundered through the thicket*
3. *The thirty-three thieves thought that they thrilled the throne throughout Thursday.*

The other difficult sound for non-native speakers is [ð]. It can be practiced in the following tongue twister:

*These brothers bathe with those brothers,
Those brothers bathe with these brothers.
If these brothers didn't bathe with those brothers,
Would those brothers bathe with these brothers?*

The set of the following tongue twisters is suggested to be used in order to practice the sound [w] that is completely not characteristic for Ukrainian speakers. These tongue twisters are intended to help students develop their ability to produce the [w] sound accurately and fluently, despite its lack of presence in their native language (Parkin, 1969).

1. *I wish to wash my Irish wristwatch.*
2. *If two witches were watching two watches,
which witch would watch which watch?*
3. *I wish to wish the wish you wish to wish,
But if you wish the wish the witch wishes,
I won't wish the wish you wish to wish.*

The following tongue twisters are used for practicing the sound [r]:

1. *Red lorry, yellow lorry.*
2. *Roberta ran rings around the Roman ruins.*

The findings of this study indicate that there is an algorithm that has proven to be the most effective in working with tongue twisters. In order to learn a tongue twister in English quickly, it is advised to the students to listen to it in the original first. The next step is to listen carefully to an audio with text read by a native speaker several times. Then it is recommended to warm up a little, to practice pronouncing the sounds to which the tongue twister is directed, separately many times in a row and at different speeds. At the third stage it is recommended to listen to the audio slowly again, repeating after the speaker. They need to do this several times. The next step is to turn off the recording and continue to say the tongue twister, each time increasing the pace of speech. This should be done until the student stops straying into other sounds, and all the words are clearly audible. The exam results serve as confirmation of the effectiveness of utilizing the specified method for

enhancing the phonetic competence of students studying philology. Out of the subgroup of 12 students, 10 received an "Excellent" (A) grade, while one student received a "Good" (B) grade, and another student received a "Good" (C) grade. These results demonstrate that the method has been successful in improving students' phonetic skills and overall performance in the subject.

Results of the research and prospects for further development of this thematic area. The written code arose much later as a reflection of the sound language. The role of sound components is also very important for written speech. Mastering oral speech and reading aloud is generally impossible without proper comprehension and pronunciation, rhythmic and intonation skills.

In general, the issue of teaching correct pronunciation is a challenge all teachers face. It must be taught in its correct and applicable way. As a result, researchers should continue to search for new methods and approaches to teaching English pronunciation to make them more effective. The experience outlined in this study offers a potential solution and can be utilized as one of the methods of teaching phonetics, which can make learning it an enjoyable and engaging experience. Another direction for further research could be the development of phonetic skills in students who have some speech disorders. Individuals with speech impediments, including stuttering, lisping, or sound omissions, may struggle with communication and suffer from low self-esteem. Teaching phonetics, which focuses on the study and production of speech sounds, can help these individuals improve their articulation, pronunciation, and overall speech quality. However, teaching phonetics to students with speech impediments can be challenging as it requires a tailored approach that addresses their specific needs and abilities.

References

- Bihych, O. B. (2006). *Teoriia i praktyka formuvannia metodychnoi kompetentsii vchytelia inozemnoi movy pochatkovoї shkoly [Theory and practice of the formation of methodical competence of the foreign language teacher of primary school]: navch. posibnyk*. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
- Carpenter, H., & Prichard, M. (1984). *The Oxford Companion to Children's Literature*. Oxford University Press.
- Kovalenko, O. Ya. (2008). Formuvannia kompetentnysnoho pidkhotu do vyvchennia inozemnykh mov [Formation of a competence approach to learning foreign languages]. *Inozemni movy v navchalnykh zakladakh [Foreign languages in educational institutions]*, 3, 28-34 [in Ukrainian].
- Kravchuk, L. (2009). Pobachyty kozhnyi uspih: osoblyvosti navchannia leksyky na pochatkovomu etapi [See every success: peculiarities of learning vocabulary at the initial stage]. *Inozemni movy v navchalnykh zakladakh [Foreign languages in educational institutions]*, 2, 43-48 [in Ukrainian].
- Kelly, G. (2000). *How to Teach Pronunciation*. Pearson Education Limited. Harlow. England.
- Kingdon, R. (1958). *The Groundwork of English Intonation*. Longman.
- Laver, J. (2015). *Principles of Phonetics*. Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139166621>
- Nikolaieva, S. Iu. (2003). *Zahalnoievropeiski rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia [Pan-European recommendations on language education: study, teaching, evaluation]*. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
- O'Connor, J. D. (1991). *Phonetics*. Penguin Books. London. England.
- Parkin, K. (1969). *Anthology of British tongue-twisters*. French.
- Pennington, M. C. (2013). *Phonology in English Language Teaching*. Longman. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315843872>
- Shavladze, T. (2022). The role of tongue twisters in the process of teaching phonetics. *Abstracts & Proceedings of ADVED 2022-8th International Conference on Advances in Education*, 10-12 October 2022. DOI: <https://doi.org/10.47696/adved.202208>

ЩЕНКО В., ГОРБУНЬОВА С., КОНОНЕНКО О.

Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», Україна

ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ВИМОВИ ЗА ДОПОМОГОЮ СКОРОМОВОК: ДОСВІД ПОЛТАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

У статті розглядаються деякі нові підходи до викладання практичної фонетики англійської мови для студентів філологічних спеціальностей університетського рівня; описується практичний досвід використання скоромовок під час викладання дисципліни "Практична фонетика" в Полтавському університеті економіки та торгівлі. Зазначається, що сформованість фонетичних навичок є неодмінною умовою адекватного розуміння мовного повідомлення, точності вираження думки та виконання комунікативної функції в мові. Встановлено, що основною метою навчання фонетичного матеріалу є формування навичок розуміння, вимови, ритміко-інтонаційних навичок, які є необхідними для продуктивної комунікативної взаємодії з носіями мови.

Розглядається поширений алгоритм формування та вдосконалення артикуляційних навичок учнів, але автори акцентують увагу на одному з його етапів і пропонують приклад використання скоромовок для відпрацювання

вимови звуків. Дослідження показує, як перейти від суто рецептивних вправ до рецептивно-репродуктивних, у яких поєднуються дві мети – формування навичок аудіювання та говоріння. Автори статті зазначають, що використання скоромовок може бути дуже ефективним інструментом для вдосконалення англійської вимови, оскільки ці вправи дозволяють розвивати фонетичну чутливість, розширювати словниковий запас та вчити правильної артикуляції звуків, що дуже важливо для розуміння та продуктивного використання мови. Для підтвердження ефективності використання скоромовок проведено експеримент, в якому група студентів спеціальності “Філологія” навчалися вимові за допомогою цих вправ.

Результати дослідження та загальний досвід використання цієї методики показують, що застосування такої стратегії має позитивний вплив на розвиток фонетичної чутливості та артикуляції звуків у студентів, поглиблює знання основних правил вимови, допомагає оволодіти артикуляцією тих звуків, які не характерні для рідної мови учня, а також підвищує мотивацію до вивчення англійської мови в цілому та робить їх вимову більш природною та наближеною до вимови носіїв мови під час розмови англійською.

Ключові слова: артикуляція, слухання, фонетична компетентність, вимова, скоромовка

Стаття надійшла до редакції 21.04.2023 р.

УДК 379.8.07:005.95+37.091.4МАКАРЕНКО

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283328](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283328)

НАТАЛІЯ КАРДАШ

КЗ позашкільної освіти „Будинок юнацької та дитячої творчості Опішнянської селищної ради Полтавської області”

НІНА ПИВОВАР

ORCID: 0000-0002-7047-782X

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

СУЧАСНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ПРОДОВЖЕННЯ МАКАРЕНКІВСЬКИХ ТРАДИЦІЙ В УМОВАХ ЖОРСТКОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

У статті досліджується роль менеджера освітнього позашкільного закладу в розробці, прийнятті управлінських рішень у сучасних українських реаліях, пропонуються проєктні авторські практичні рекомендації щодо цього з урахуванням історично аналогічного досвіду макаренківських традицій, і дане дослідження це рекомендує як надзвичайно актуальне.

Наукова новизна роботи полягає у подальшій розробці поняття «крайня невизначеність» (війна) – до актуальнішого поняття й відповідно – пропозиції нового терміну в менеджменті, а саме: «жорстка невизначеність» – для умов роботи під час широкомасштабної терористичної війни на тлі пандемії covid-19, що нині на території України відбуваються одночасно. Практичне значення роботи полягає у можливостях використання висновків, рекомендацій у позашкільних освітніх закладах України.

Ключові слова: умови невизначеності, жорстка невизначеність, менеджмент, макаренківські традиції, широкомасштабна війна, пандемія covid-19, пресинг

Сьогодні у свідомість не лишень науковців, але й педагогів-практиків-управлінців все ширше увіходить теорія та відповідна методологія розроблення процесу прийняття рішень – однієї із щонайсуттєвіших складових новітнього менеджменту, у тому рахунку й педагогічного (Василенко, 2003; Дерлоу, 2001). Головне їхнє призначення – розробка саме тих інноваційних підходів, рекомендацій, котрі надають можливості обґрунтувати обрання оптимального рішення і в тих гостро невизначених ситуаціях (Карпов, 2010), що сьогодні постійно переслідують населення України в умовах одночасного пресингу широкомасштабної терористичної війни з боку РФ на тлі пандемії covid-19. Терор росіян розповсюдився буквально на всю територію України: майже кожен населений пункт зазнав а чи й зазнає і досі ракетних та бомбових ударів вже другий рік поспіль. Це відчули на собі й тисячі освітніх закладів. Такого варіанту війни історія людства досі не знала, як і практики керування закладами освіти у подібних умовах. І це є велика **проблема** освітнього менеджменту на сьогодні. Риси

такої роботи можемо завбачити у діяльності А. С. Макаренка (Макаренко; Макаренко, 1981), що продуктивно працював з дітьми, підлітками, котрі стали безпритульними сиротами у результаті Першої світової та громадянської війн, жовтневого перевороту в колишній Російській імперії, широкомасштабних й мільйонолетальних пандемії так званого іспанського грипу та епідемій тифу, дизентерії на тлі голодування великих верств населення тощо.

За життя Макаренка на теренах колишнього СРСР не було в ужитку слова „менеджер” і бути не могло, адже країна знаходилася за сталінською залізною завісою од усього світу, у тому рахунку – й наукової його сфери, коли особисто Сталіним були „закриті америки” кількох наук або хоча би їхніх деяких галузей, законів. До перебудовчих процесів про менеджмент у педагогічній сфері не було й згадки у вітчизняній науковій літературі. Але сьогодні можемо сказати, що А. С. Макаренко був успішним менеджером, причому і як приклад для вже багатьох поколінь управлінців в освіті.

Нині, в умовах не просто невизначеності (тобто недостатньої або надлишкової інформації для аналізу конкретних ситуацій (так званих кейсів) внутрішнього й зовнішнього середовища стосовно даної освітньої системи, розробки заходів для цілеспрямованих змін на краще, але в умовах так званої „жорсткої невизначеності” (Кардаш, 2022) досвід видатного педагога потребує подальшого розвитку нашим власним досвідом. І це інтенсивно актуалізує дану роботу.

Стати головним менеджером освітнього закладу в умовах широкомасштабної, до того ж терористичної війни плюс пандемії – то особливий, багатократний педагогічний вантаж як для вихованців освітнього закладу, так і для менеджерсько-педагогічного впливу на педколектив. Ще важчим такий вантаж робить те, що у світовій науковій літературі немає аналогічних розробок ба навіть розвідок з такого приводу, а відповідно – в посібниках із менеджменту немає жодного параграфу щодо управління освітнім закладом будь-якого профілю в умовах війни на тлі пандемії хвороби, котру ніхто у світі не вміє лікувати однаково продуктивно. І це ще додає актуальності нашій роботі.

Сьогодні працюємо не лише з тими дітьми, які постійно живуть у нашому районі й відчувають на собі фізичний та психологічний тягар потенційних загроз широкомасштабної війни в Україні, коли немає жодного гарантовано безпечного місця, але й з тими, котрі вимушено стали тимчасовими переселенцями. Окрім того, нікуди не щезає загроза з боку віруса-збудника covid-19, його різних мутантних модифікацій, до котрих також перманентно мусить пристосовуватися дитячий організм з іще неокріпим імунітетом. І це є велика проблема для її осмислення науковцями світу.

Один з цікавих аспектів можливостей вирішення хоча би деяких сторін цієї проблеми теоретиками за пильного розгляду „крупним планом” – то звертання до практичного новітнього досвіду педагогів-менеджерів, які, подібно Макаренку, зуміли достатньо швидко переосмислити свої методи діяльності у довоєнних та доковідних умовах і підпорядкувати їх настійливим вимогам нового часу, не боячись болісного процесу керування ламкою заскоружлих стереотипів.

Одному з авторів статті, як менеджеру КЗ позашкільної освіти „Будинок юнацької та дитячої творчості Опішнянської селищної ради Полтавської області” у таких умовах, котрі значно перевищують за складністю і трагічністю умови так званої „крайньої невизначеності” (Карпов, 2010; Федотова, Хачатурова, 2017), доводячи їх аж до „жорсткої невизначеності” (Кардаш, 2022), доводиться працювати на посаді директора, скеровуючи усю роботу даного закладу і несучи особисту відповідальність за його діяльність перед місцевими органами самоуправління, відповідним відділом освіти, за охорону праці членів колективу і техніку їхньої безпеки, постійно оновлюваний дитячими художніми роботами дизайн інтер’єрів, часткового ремонту фасаду, впорядкування прилеглої до закладу території тощо. Але найголовніше – психологічний мікроклімат у колективі педагогів, технічних працівників, дітей, батьків.

Як впливає з наукових першоджерел, у практиці прийняття оргрішень менеджером розглядається обов’язково за трьох головних критеріїв умов зовнішнього середовища (соціуму), соціальних популяцій, організацій, що й визначає обрання альтернатив, а саме: їхню складність, динаміку ба навіть невизначеність (Карпов, 2010). Складність же зовнішнього середовища визначається наявністю так званої „...мережевої факторної блокади...” (Storey, 1987). Динамічність зовнішнього „кола” мережі – високий рівень відсутності стабільності, а також – високої мінливості параметрів усередині „кола” (системи), зміни чинників, що працюють іззовні (Василенко, 2003; Дерлоу, 2001): у нашому випадку це – хвильові зміни на фронтах, у площинах окупації чи деокупації; міграційні хвилі рухів переселенців усередині України, а також еміграції та імміграції, синусоїдальні хвилі пандемії у зв’язку зі змінами сезонності та періодичних мутацій вірусу COVID-19.

Будь-яке остаточне рішення менеджера має особливо далекотерміново пролонговану дію за невизначеності умов зовнішнього середовища, що у педагогічному менеджменті розглядається як відсутність релевантної інформації (Дерлоу, 2001), її недостатність для обрання найоптимальнішої серед різних допустимих альтернатив (Карпов, 2010). Адже саме така інформація містить у собі ті дані, котрі завжди гостро необхідно мати задля того, аби хоча би більш-менш правильно прорахувати наслідки менеджерських рішень ще на стадії їхньої підготовки. Використання ж нерелевантної інформації, тобто несуттєвих, так званих надлишкових даних може призвести до прийняття

помилкових рішень у результаті викривлення бачення реальної картини довкілля, котра у кращому випадку могла би описати цілком реальні проблеми конкретної ситуації (тобто даного кейсу), щодо яких слід приймати рішення. Також можливе зниження оперативності й одночасне підвищення трудомісткості процесу прийняття рішення. Зайва інформація збільшує час прийняття рішення, нерідко це несе у собі велику загрозу, особливо у нинішніх умовах. Тож однією із цілей уповні системного аналізу наявних і неаявних можливостей зовнішнього та внутрішнього кіл є повна, всебічна перевірка різних варіантів дій в аспекті кількісного та якісного зіставлення витратних ресурсів з можливо одержуваним результатом. Цей аналіз – задля вирішення і слабко структурованих проблем складом частин, взаємних зв'язків, котрі встановлюються неповно, а також – для завдань, які з'являються у тих кейсах, що їх можливо характеризувати за допомогою існуючих факторів невизначеності, неформалізованих елементів, котрі неможливо перекласти мовою математичної статистики (Карпов, 2010; Федотова, Хачатурова, 2017).

У процесі щоденної роботи управлінця освітнього позашкільного закладу (в умовах повномасштабної терористичної війни і щодо цивільного населення) нам довелося не лишень використати наукові методики діяльності саме в дещо подібних умовах [там же], але й виробляти власні на підвалинах власного ж досвіду, що набутий уже в цих, цілком конкретних жорстких умовах, та такого, що набувається буквально щодня й по сьогодні. Зазвичай, започатковували всю оцю діяльність суворо на юридичних засадах: відповідних чинних документах, затверджених ВР України, наказах освітянських управлінських державних інституцій, ще проектних законотворчих документах тощо. Приміром, 25 січня 2022 року парламент нашої країни у першому читанні схвалив „Законопроект щодо удосконалення функціонування системи позашкільної освіти, підвищення її якості, а також розширення доступу до неї” (*Законопроект щодо удосконалення...*). „У сучасних умовах на позашкільну освіту покладаються нові функції – формування лідера, успішної, конкурентоспроможної особистості. На сьогодні функціонує понад 1350 закладів позашкільної освіти, у яких навчаються понад 1 мільйон 200 дітей. Саме тому розроблено проект закону, яким передбачено урегулювати важливі питання, зокрема, розвитку системи закладів позашкільної освіти”, – так звернулася до нас тодішня заступниця Міністра освіти і науки України В. Б. Рогова (Рогова, 2022). Ухвалення Закону забезпечить: „...реалізацію, охорону та захист конституційного права дитини на здобуття позашкільної освіти відповідно до потреб кожної особистості; законодавчі засади розвитку всієї системи позашкільної освіти країни; покращання якості й такої освіти, що допомагатиме зросту інтелектуального, патріотичного, духовно-морального потенціалу...” [там же].

Сучасні жорсткі умови, створені війною та пандемією, суттєво загальмували втілення проекту в дошкілля. Та ми продовжуємо керувати закладом, несучи персональну відповідальність щодо організації, якості роботи з дітьми та юнацтвом, заступниками, помічниками з адміністративно-господарчої роботи, узгодження діяльності адміністрації спільно із батьками, забезпечення добору, розстановки педагогічних кадрів, здійснення розподілу фондів закладу, керівництва фінансовою діяльністю, організації роботи педагогічної та батьківської рад, здійснення безпосереднього керівництва громадянсько-патріотичним вихованням школярів, удосконалення освітньо-виховного процесу загалом, методичної роботи, підтримання у колективі, незважаючи на морально-психологічні виклики ззовні та зсередини, стійкого здорового психологічного клімату, атмосфери не лише творчого характеру, але й креативного, а також колегіальності, особистої відповідальності кожного за всіх і все, дотримання навчальної, трудової дисципліни, неухильне зростання громадянської, громадської активності на підвалинах самоуправління, розвитку креативно-ділових стосунків педагогічного, технічного, дитячо-юнацького колективів.

Оскільки три останні роки доводиться працювати в умовах пандемії covid-19 і вже півтора року – в умовах жорсткої агресії з боку РФ, те накладає відповідний психологічний, моральний відбиток на персонал, дітей, робить умови їхньої діяльності умовами не просто крайньої невизначеності (Карпов, 2010), а – жорсткої невизначеності (Кардаш, 2022). Адже основними причинами умов невизначеності теоретики педагогічного менеджменту вважають нестачу інформації а чи її надлишок, коли менеджеру надзвичайно тяжко орієнтуватися щодо її „істинності” (Карпов, 2010; Федотова, Хачатурова, 2017). А саме ж такими умовами жорсткої невизначеності (Кардаш, 2022) й утворені умови нинішньої реальної діяльності закладу. На те нас орієнтує і лист МОН від 18.03.2022 за № 1/3544-22 за підписом тодішньої заступниці міністра МОН В. Б. Рогової „Про забезпечення освітнього процесу в закладах позашкільної освіти під час дії воєнного стану” (Рогова, 2022), що його було адресовано управлінцям департаментів освіти, науки обласних, Київської міської державних військово-цивільних адміністрацій. У листі повідомляється: з 14 березня 2022 р. в Україні поновлюється освітній процес у закладах освіти, у тому рахунку й у позашкільних закладах. У прямій залежності од ситуації безпеки у конкретному регіоні країни навчання вже могло відбуватися у дистанційній або в змішаній формі, зокрема: „...державні центри позашкільної освіти у співпраці з обласними, міськими, районними закладами позашкільної освіти організують дистанційно заняття для різних категорій учнівської молоді. Долучитися до занять може будь-яка дитина, незалежно від того, чи займається вона в закладі позашкільної освіти. Всі заняття знаходяться у вільному доступі. Зкладами позашкільної освіти розроблено сучасні цікаві

заняття, відеоблоги, майстер-класи, лекторії, відеоматеріали, презентації тощо” [там же]. Так само діяв та діє нині й наш заклад. У якості методичного новітнього озброєння поряд зі стаціонарним способом занять – дистанційні, за допомогою комп’ютерних мереж.

Ми відразу відгукнулися на прохання МОН забезпечити освітній процес, відновити організаційно-масові заходи згідно з планом всеукраїнських, міжнародних організаційно-масових заходів з дітьми, учнівською молоддю за основними напрямками позашкільля (затверджених Наказом МОН від 15.12.2021 No 1379, де зазначалося, що „...і у дистанційній, і у змішаній формі занять необхідно забезпечувати психологічну підтримку вихованців, організовуючи їхнє змістовне дозвілля і у закладі, і – нехай і опосередковано – вдома” (Рогова, 2022). Нам повідомили й про необхідність залучення до позашкільля і дітей, що евакуйовані з фронтових регіонів.

Відповідаючи на такі виклики часу, наш комунальний заклад працює і зараз, пильну увагу звертаючи на реалізацію „Концепції національно-патріотичного виховання у системі освіти” (*Концепція національно-патріотичного...*), відповідне подальше планування роботи, вдосконалення програмно-методичного забезпечення гуртків, новітні особливості використання мас-медійних, комунікаційних технологій у справі освіти, паралельно постійно дбаючи за безпеку під час стаціонарних заходів, використання належно обладнаних для дітей бомбосховищ на випадки повітряних тривог тощо. Укладаємо дитячі групи задля їхнього спілкування, відвертих розмов на всі можливі, у тому рахунку й глибоко тривожні теми з педагогами, психологом у месенджерах, на онлайн-платформах. Є намітки співпраці з Федерацією спорту туризму України.

Нині у центрі уваги педколективу, менеджера – обговорення питань модернізації наших послуг стосовно викликів війни та пандемії, підвищення якості й доступності цих послуг, збереження кадрів тощо. При цьому, однією з так званих моделюючих умов прийняття оргрішень щодо вибору стратегій і тактики взаємодії в умовах невизначеності є ситуації розв’язання дилем, які досить часто виникають. І кожна передбачає обрання лише однієї альтернативи із передбачуваних за умови їхньої рівноваги на терезах якості. З цього й виходимо при кейсах жорсткої невизначеності за обрання методик розробки, прийняття рішень, оскільки такі, як правило, незапрограмовані й приймаються саме у подібних кейсах, коли у наявності – високий рівень невизначеності, „...бо не маємо готових: процедури, сталої структури, досвіду застосування або ж цей досвід не дає стовідсоткових достовірних результатів, і такі рішення часто називають креативними” (Кардаш, 2022).

Приміром, неодноразово перед нами являлася дилема: діяти „завчено”, стереотипно, розробляти, приймати цілком стандартні рішення або ж займатися руйнацією заскорузлих стереотипів, „виходити за рамки розумного”, розробляючи, приймаючи „неадекватне” у стосунку до умов пандемії та війни, рішення. Використовуючи методику кейсів, вибирали й вибираємо методи урахування саме конкретних ситуацій, а значить – перш за все вдумливої, жалісливої, психологічної підтримки, що дуже природно, як вважаємо, в конкретних тяжких ситуаціях. Саме таку підтримку бачимо у відволіканні уваги від наслідків трагічних ситуацій як дітей, так і педколективу, працюючи над уповні мирними проектами, націленими перш за все на психологічні розрядку й комфорт у закладі.

Приклад: за міні-проектом „Модернізація куточка Природи” переслідували не лише мету створення комфортних умов задля утримання декоративних тварин, подовження списків їхнього біовидового складу, покращання стану матеріально-технічної бази гурткової роботи закладу, санітарно-гігієнічних умов, осучаснення екологічного осередку, але й поліпшення психологічного, естетичного комфорту учнів завдяки їхній безпосередній участі в процесі тієї роботи, а потім – догляду за тваринками, рослинами. Нова естетика гурткової кімнати працює на зняття надлишкової емоційної напруги дітей та педагогів, поліпшення самопочуття, на зміцнення імунітету. У роботах над проектом підвищилася дитяча самооцінка. Оздоровлення загальної атмосфери закладу сталося і в результаті озеленення із використанням інтродукованих екзотів (для закритих приміщень, зимових садів), у тому рахунку – перш за все хвойних: відбувається оздоровлення складу повітря закладу фітонцидами, що відіграє позитивну роль у сплеску відвідуваності. Збільшується і число відвідин оновленого куточка природи дітьми Опішнянської громади в ознайомливо-тематичних екскурсіях, на еко-заняттях, а це загалом підвищує рівень екокультури нашого населення.

З метою поліпшення психологічного стану учнів та педколективу в умовах жорсткої невизначеності ми започаткували і моніторинг якості повітря з допомогою створення станції „Зелене серце Опішні”. Тепер ми отримуємо оперативні дані відносно індексу якості повітря, реалізуємо права громадян на отримання екоінформації, адже метою проекту була налагоджена регулярна перевірка якості повітря – один зі щонайефективніших методів захисту довкілля, відтак і здоров’я людини. Станція допомагає простежувати концентрацію забруднюючих речовин, зокрема, токсичних газів; оперативно вживати заходів задля поліпшення конкретної ситуації. Тепер перед нами завжди є об’єктивно-актуальна, динамічна картина якості повітря.

Отже, суто практичне надбання досвіду кожним освітнім українським менеджером, напрацьована а чи хоча би удосконалена ним певна методика діяльності у таких умовах (з точки зору наукового

менеджменту – крайньої невизначеності (Карпов, 2010; Рогова, 2022)) є безцінною та такою, котра вартує усялякого вивчення і поширення, особливо у тому разі, коли цей досвід за своїм тонким психологічним сенсом, органічно вплетеним у менеджмент, з іншого історичного витку перегукується із макаренківським (*Концепція національно-патріотичного...;* Макаренко), який пройшов перевірку не просто часом довжиною у багато десятиліть, але – своєю продуктивністю, що своєю луною луною ліне від покоління вихованців А. С. Макаренка до нових поколінь їхніх дітей, онуків, праонуків і – так само – через покоління педагогів аж до нашого часу.

Наукова новизна даної роботи – осмислення нашої діяльності у сучасних умовах – випукло проглядається у пропозиції нового терміну в менеджменті, а саме: „жорстка невизначеність” – саме для умов широкомасштабної терористичної війни з боку РФ, що відбувається в Україні на тлі пандемії COVID-19, що має величезний вплив на життя практично усього світу (Кардаш, 2022).

Список використаних джерел

- Василенко, В. О. (2003). *Теорія і практика розробки управлінських рішень*. Київ: ЦУЛ.
- Дерлоу, Дес. (2001). *Ключові управлінські рішення. Технологія прийняття рішень*. Київ: Наукова думка.
- Законопроект щодо удосконалення функціонування системи позашкільної освіти, підвищення її якості, а також розширення доступу до неї: ухвалений у першому читанні*. Верховна Рада України. Київ, 26 січня 2022 року.
- Кардаш, Н. Г. (2022). *Розробка і прийнятті управлінських рішень у педагогічному менеджменті: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня „Магістр”*. Полтава.
- Карпов, А. В. (2010). *Психологія менеджменту: навчальний посібник*. Київ: Прогрес.
- Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходи щодо її реалізації, що додаються: наказ № 527 від 06.06. 2022 МОН України*. Київ. Взято з <http://nvk59.sadok.zt.ua/konczepczija-naczionalno-patriotychnogo-vyhovannya-v-systemi-osvity-ukrayiny/> (дата звернення: 11.12.2022).
- Макаренко, А. С. *Педагогічна поема*. Взято з <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=20511> (дата звернення: 11.12.2022).
- Макаренко, А. С. (1981). *Прапори на баштах*. Київ: Веселка.
- Рогова, В. Б. (2022). *Про забезпечення освітнього процесу в закладах позашкільної освіти під час дії воєнного стану: лист МОН від 18.03.2022 № 1/3544-22*. Взято з <https://imzo.gov.ua/2022/04/27/lyst-mon-vid-18-03-2022-1-3544-22-pro-zabezpechennia-osvitno-oho-protsesu-v-zakladakh-pozashkil-noi-osvity-pid-chas-dii-voiennoho-stanu/> (дата звернення: 19.03.2022).
- Федотова, Ж. Е., Хачатурова, М. Р. (2017). Чинники прийняття організаційних рішень про вибір стратегій взаємодії в умовах невизначеності. *Організаційна психологія*, 7, 2, 102-125.
- Storey, J. (1987). Developments in the management of human resources: an interim report. *Warwick Papers on Industrial Relations*, 17. Retrieved from <https://www.chegg.com/textbooks/human-resource-development>

References

- Derlou, Des. (2001). *Kliuchovi upravlinski rishennia. Tekhnoloiiia pryiniattia rishen [Key management decisions. Decision-making technology]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Fedotova, Zh. E., & Khachaturova, M. R. (2017). Chynnyky pryiniattia orhanizatsiinykh rishen pro vybir stratehii vzaiemodii v umovakh nevyznachenosti [Factors of making organizational decisions about the choice of interaction strategies in conditions of uncertainty]. *Orhanizatsiina psykholoiiia [Organizational psychology]*, 7, 2, 102-125 [in Ukrainian].
- Kardash, N. H. (2022). *Rozrobka i pryiniatti upravlinskykh rishen u pedahohichnomu menedzhmenti [Development and adoption of managerial decisions in pedagogical management]: kvalifikatsiina robota na zdobuttia osvitnoho stupenia „Mahistr”*. Poltava [in Ukrainian].
- Karpov, A. V. (2010). *Psykholoiiia menedzhmentu [Psychology of management]: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Prosvita [in Ukrainian].
- Kontseptsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy ta zakhody shchodo yii realizatsii, shcho dodaiutsia [The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine and measures for its implementation, which are attached]: nakaz № 527 vid 06.06. 2022 MON Ukrainy*. Kyiv. Retrieved from <http://nvk59.sadok.zt.ua/konczepczija-naczionalno-patriotychnogo-vyhovannya-v-systemi-osvity-ukrayiny/> [in Ukrainian].
- Makarenko, A. S. *Pedahohichna poema [Pedagogical poem]*. Retrieved from <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=20511> [in Ukrainian].
- Makarenko, A. S. (1981). *Prapory na bashtakh [Flags on towers]*. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
- Rohova, V. B. (2022). *Pro zabezpechennia osvitnoho protsesu v zakladakh pozashkilnoi osvity pid chas dii voiennoho stanu [On ensuring the educational process in out-of-school education institutions during martial law]: lyst MОН vid 18.03.2022 № 1/3544-22*. Retrieved from <https://imzo.gov.ua/2022/04/27/lyst-mon-vid-18-03-2022-1-3544-22-pro-zabezpechennia-osvitno-oho-protsesu-v-zakladakh-pozashkilnoi-osvity-pid-chas-dii-voiennoho-stanu/>

2022-1-3544-22-pro-zabezpechennia-osvitn-oho-protsehu-v-zakladakh-pozashkil-noi-osvity-pid-chas-dii-voiennoho-stanu/ [in Ukrainian].

Storey, J. (1987). Developments in the management of human resources: an interim report. *Warwick Papers on Industrial Relations*, 17. Retrieved from <https://www.chegg.com/textbooks/human-resource-development>

Vasylenko, V. O. (2003). *Teoriia i praktyka rozrobky upravlynskykh rishen [Theory and practice of development of management solutions]*. Kyiv: TsUL [in Ukrainian].

Zakonoproiekt shchodo udoskonalennia funktsionuvannia systemy pozashkilnoi osvity, pidvyshchennia yii yakosti, a takozh rozshyrennia dostupu do nei [The draft law on improving the functioning of the extracurricular education system, improving its quality, and expanding access to it]: ukhvalenyi u pershomu chytanni. Verkhovna Rada Ukrainy. Kyiv, 26 sichnia 2022 roku. [in Ukrainian].

KARDASH N.

KZ of extracurricular education "House of youth and children's creativity Opishnyan settlement council of Poltava region", Ukraine

PYVOVAR N.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

MODERN MANAGEMENT AS A CONTINUATION MAKARENKIV TRADITIONS IN CONDITIONS OF SEVERE UNCERTAINTY

The article examines the role of the manager of an educational extracurricular institution in the development and adoption of management decisions in modern Ukrainian realities, offers project author's practical recommendations in this regard, taking into account the historically similar experience of the Makarenko traditions, and this study recommends it as extremely relevant.

The scientific novelty of the work consists in the further development of the concept of "extreme uncertainty (war) - to a more relevant concept and, accordingly, the proposal of a new term in management, namely: "hard uncertainty" - for working conditions during a large-scale terrorist war against the background of the covid-19 pandemic, that are currently taking place simultaneously on the territory of Ukraine. The practical significance of the work lies in the possibilities of using conclusions and recommendations in extracurricular educational institutions of Ukraine.

Key words: *conditions of uncertainty, severe uncertainty, management, Makarenko traditions, large-scale war, covid-19 pandemic, pressing*

Стаття надійшла до редакції 04.04.2023 р.

УДК 378.14:004

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283329](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283329)

ОКСАНА КЛОЧКО

ORCID ID: 0000-0002-6505-9455

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

ОЛЕКСАНДР ШАРИГІН

ORCID ID: 0009-0006-9405-6997

Компанія Miratech

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ КОЛЕКТИВНОЇ РОЗРОБКИ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТУДЕНТІВ ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ВИКОРИСТАННЯ ВІЛЬНОГО ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Проаналізовано безкоштовні версії існуючого програмного забезпечення яке може бути використано при навчанні студентів галузі інформаційних технологій, запропоновано рекомендації щодо їх використання в освітньому процесі. Сформульовано поняття компетентності колективної розробки програмного забезпечення фахівця галузі інформаційних технологій.

Ключові слова: *колективна розробка програмного забезпечення, системи управління проектами, системи керування версіями, системи спільної роботи над документами*

Актуальність проблеми. Формування компетентностей колективної розробки програмного забезпечення є важливою складовою професійної підготовки студентів галузі інформаційних

технологій. У сучасному світі розробка програмного забезпечення є складним та багатоаспектним процесом, розвиток якого є динамічним в часі та відповідним розвитку науки й техніки, що потребує сформованих на відповідному рівні компетентностей, одними з яких є компетентності колективної розробки програмного забезпечення.

Навички роботи в команді є одними з важливих складових структури компетентностей 21 століття, зокрема, структури компетентностей в сфері інформаційних технологій (World Economic Forum, 2023).

Науковці В. Модт, Р. Бернштейнер, М. Холл, Е. Фрулінг розглядали напрями підвищення ефективності проєктів IoT (Інтернету речей) завдяки їх розробки на основі системи Agile. Ними зроблено висновок, що застосування практик гнучкої розробки програмного забезпечення проєктів IoT надає їм конкурентну перевагу завдяки оперативному реагуванню на потребу внесення змін у проєкти відповідно до інновацій, що важливими є як технічні, так і Soft skills (м'які навички) для успішної розробки IoT (Moedt, Bernsteiner, Hall, Fruhling, 2023). Ще однією важливою рекомендацією авторів відповідно до проблематики дослідження є адаптування складу, практик та методів командної розробки проєктів до конкретної галузі, культури, людей та наявних IT-додатків організації. Науковці визначили п'ять критично важливих гнучких практик (Moedt, Bernsteiner, Hall, Fruhling, 2023): «колективне володіння кодом, безперервна інтеграція, єдина команда, відданий клієнт і планування спринту».

Питання автономності команд розробників в масштабах складних проєктів досліджували Д. Шміте та інші (Šmite, Moe, Floryan, Dorner, Sablis, 2023). Науковці підкреслюють, що ефективним способом синхронізації роботи кількох автономних команд, які працюють паралельно, є використання сервісів Spotify на основі ретроспектив роботи команд, інтерв'ю з менеджерами команди, аналізу архівів корпоративних баз даних й ін.

Важливі питання підходу до спільного навчання в процесі вивчення курсу об'єктно-орієнтованого програмування досліджували Л. Флорес-Арістісабаль, К. Бурбанота Ф. Морейра (Flórez-Aristizábal, Burbano, Moreira, 2021). Автори зауважують, що процес колаборативного навчання (CL) з інклюзивної точки зору надає можливість інтегрувати освітню дидактику. Вони пропонують «зробити навчання об'єктно-орієнтованого програмування (ООП) не індивідуальним процесом, а колективним процесом, де студенти виконують різні ролі для вирішення проблеми на основі програмного забезпечення (від специфікації вимог до розробки програмного забезпечення)» (Flórez-Aristizábal, Burbano, Moreira, 2021).

Про необхідність розвитку soft skills студентів спеціальності «126 - Інформаційні системи та технології» процесі командної роботи наголошують дослідники О. Попадич, В. Кут, І. Лях, Б. Матяшовська та Ю. Маргітич (Попадич, Кут, Лях, Матяшовська, Маргітич, 2022). Вони пропонують розвивати soft skills майбутніх фахівців з інформаційних систем та технологій за допомогою удосконалення та розвитку різних видів та форм активності суб'єкта, які можуть бути реалізовані в процесі їх майбутньої професійної діяльності (Попадич, Кут, Лях, Матяшовська, Маргітич, 2022).

Мосен Дородчі (Mohsen Dorodchi) та Насрін Дебзоргі (Nasrin Dehbozorgi) розглядають застосування програмного забезпечення з відкритим кодом у вивченні практичних концепцій програмної інженерії, набутті навичок комп'ютерного мислення та зворотного інжинірингу (reverse engineering) та моделювання (Dorodchi, Dehbozorgi, 2016).

У роботі А. Гуржія, О. Глазунової, Т. Волошиної, В. Корольчук та О. Якобчук та ін. (Гуржій, та ін., 2019) зафіксовано підвищення рівня успішності студентів, задоволеності від організації освітнього процесу, а також рівень розвитку особистісних компетентностей за рахунок використання у процесі підготовки майбутніх IT-фахівців середовищ колективної розробки, у тому числі вільного та відкритого.

Враховуючи значний внесок науковців у дослідження проблеми формування компетентностей колективної розробки програмного забезпечення, зауважуємо, що даний напрям потребує подальших досліджень, а саме, питання формування компетентностей колективної розробки програмного забезпечення студентів галузі інформаційних технологій в процесі використання вільного програмного забезпечення.

Метою статті є визначення теоретико-методичних основ формування компетентностей колективної розробки програмного забезпечення студентів галузі інформаційних технологій в процесі використання вільного програмного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Головним аспектом формування компетентностей колективної розробки програмного забезпечення є формування навичок роботи в команді. У сучасному світі розробки програмного забезпечення, розробка та підтримка продукту зазвичай здійснюється командою розробників, які мають різні ролі та обов'язки. Навчання студентів співпрацювати та комунікувати з іншими розробниками є важливою складовою процесу формування компетентностей колективної розробки програмного забезпечення.

У процесі аналізу стандартів вищої освіти галузі знань 12 Інформаційні технології з'ясовано, що компетентності колективної розробки програмного забезпечення є компонентами інтегральної,

загальних, спеціальних (фахових, предметних), зокрема (*Затверджені стандарти вищої освіти, 2023*): «Здатність розробляти проекти та управляти ними»; «Розробляти і реалізовувати інноваційні проекти у сфері ICT»; «Здатність до проектування, розробки, налагодження та вдосконалення системного, комунікаційного та програмно-апаратного забезпечення»; «Здатність створювати системне та прикладне програмне забезпечення»; «Здатність забезпечувати захист інформації, що обробляється в комп'ютерних та кіберфізичних системах та мережах з метою реалізації встановленої політики інформаційної безпеки»; «Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт»; «Здатність застосовувати методології, технології та інструментальні засоби для управління процесами життєвого циклу інформаційних і програмних систем, продуктів і сервісів інформаційних технологій відповідно до вимог замовника»; «Здатність працювати в команді»; «Навички міжособистісної взаємодії»; «Здатність брати участь у проектуванні програмного забезпечення, включаючи проведення моделювання (формальний опис) його структури, поведінки та процесів функціонування»; «Здатність аргументувати вибір методів розв'язування спеціалізованих задач, критично оцінювати отримані результати, обґрунтувати та захищати прийняті рішення»; «Якісно виконувати роботу та досягати поставленої мети з дотриманням вимог професійної етики»; «Здатність адаптуватись до нових ситуацій, обґрунтувати, приймати та реалізовувати у межах компетенції рішення»; «Здатність оформляти отримані робочі результати у вигляді презентацій, науково-технічних звітів»; «Здатність здійснювати захист прав інтелектуальної власності, комерціалізацію результатів досліджень та інновацій»; та ін.

Таким чином, під поняттям *компетентності колективної розробки програмного забезпечення фахівця галузі інформаційних технологій* розуміємо інтегровану здатність індивідуума ефективно розв'язувати завдання з розробки програмного забезпечення в процесі командної роботи у професійній діяльності.

Отже, важливим аспектом у розумінні процесу розробки програмного забезпечення, зокрема, колективної розробки програмного забезпечення, є знання етапів розробки, від визначення вимог до тестування та випуску продукту.

Очевидно, що в процесі навчання студенти у більшості випадків не мають змоги користуватись комерційним програмним забезпеченням. Це пов'язано з обмеженнями у доступі до комерційного програмного забезпечення через його вартість та ліцензійні обмеження. У цьому випадку безкоштовне програмне забезпечення може стати хорошою альтернативою, оскільки воно може надати студентам необхідні інструменти та функціональність для виконання їх завдань у навчальних цілях, при цьому не потребуючи великих витрат або ліцензій.

Проаналізуємо вільне програмне забезпечення, яке можуть використовувати для колективної розробки програмного забезпечення студенти галузі інформаційних технологій, та визначимо рекомендації щодо його використання

Для колективної розробки програмного забезпечення використовують такі класи інструментів:

- система відстеження помилок (bug tracking system) або системи управління проектами;
- система керування версіями (source code management);
- wiki-система для документації і побудови єдиної бази знань.

Розглянемо кожен з класів окремо, проаналізуємо існуючі альтернативи та зробимо рекомендації щодо доцільності використання студентами галузі інформаційних технологій при виконанні навчальних проектів.

Системи відстеження помилок допомагають зацікавленим сторонам, які беруть участь у розробці програмних продуктів, виявляти помилки, відслідковувати, змінювати статус виконання (Sweta Bhattacharya, 2016). На даний момент системи з такою назвою окрім відстеження помилок забезпечують більш широкі можливості управління проектами та задачами.

Розглянемо наступні популярні системи:

1. Jira.
2. Asana.
3. Basecamp.
4. Mantis.
5. Bugzilla.

Як було зазначено раніше, в порівнянні беруть участь лише вільне програмне забезпечення або безкоштовні версії комерційних продуктів. На погляд авторів найбільш доцільно використовувати безкоштовну версію Jira завдяки таким перевагам (Jira, 2023):

1. Jira має більше функціональності у порівнянні з іншими системами. Наприклад, Jira має можливість створення проектів та задач, відстеження часу, звітів про виконання та інші корисні функції. Це пов'язано з тим що Jira має підтримку розширень (plug-ins), серед яких є безкоштовні.
2. Jira може більшу кількість інтеграцій (наприклад, Slack, Google Drive, Dropbox). Це розширює можливості використання системи.
3. Jira має широку спільноту користувачів та розвинену документацію, яка допомагає знайти відповіді на більшість питань. Інші системи є менш популярними, а тому ймовірність знаходження

рішення проблеми на ресурсах спільноти є меншою. Існує можливість звернутись до служби підтримки будь-якої з вище наведених систем, але ця опцію є платною.

4. Jira є гнучкою, система дозволяє налаштувати процеси управління проектами згідно з вашими потребами та вимогами. Є можливість налаштувати правила виконання завдань, змінювати статуси проектів та задач, а також додавати власні поля та описові мітки (labels).

5. Просунуті пошукові можливості.

6. Наявність україномовної локалізації.

Розглянемо обмеження безкоштовної версії Jira:

1. Підтримка 10 користувачів, але цього достатньо для навчальних цілей.

2. Підтримка 1 проекту в рамках одного облікового запису, але це можна вирішити за рахунок заведення нових облікових записів для виконання нових проектів.

3. Просунуті можливості безпеки, які не є обов'язковими для розробки програмного забезпечення в навчальних цілях.

4. Верхня межа зберігання файлів – 2 Гб, що є достатнім для навчальних цілей.

Як бачимо обмеження не є критичними у випадку розробки програмного забезпечення студентами у навчальних цілях, а отже можемо рекомендувати Jira у якості системи відстеження помилок / управління проектами.

Розглянемо програмні рішення які можна використовувати для зберігання коду, контролю його версій. В останні роки стандартним вибором для більшості розробок є git який витіснив конкурентів svn та Mercurial (Git, 2023). Проте розвитку набули хмарні сервіси для розміщення та керування репозиторіями тобто вибір який потрібно зробити – це саме вибір хмарного сервісу, який керує git-репозиторіями.

На даний момент є 3 найбільш відомі хмарні сервіси:

1. Bitbucket – частина стеку інструментів Atlassian, існує безкоштовна версія.

2. GitHub – один з найбільш популярних сервісів для розробки програмного забезпечення та надає безкоштовні та платні плани для різних типів проектів. Використання GitHub детально розглянуто в (Корольчук, 2020).

3. GitLab – хмарний сервіс на основі git, досвід використання якого саме в якості платформ для спільної роботи над проектами в освітніх цілях розглянуто в (Naaranen, 2015).

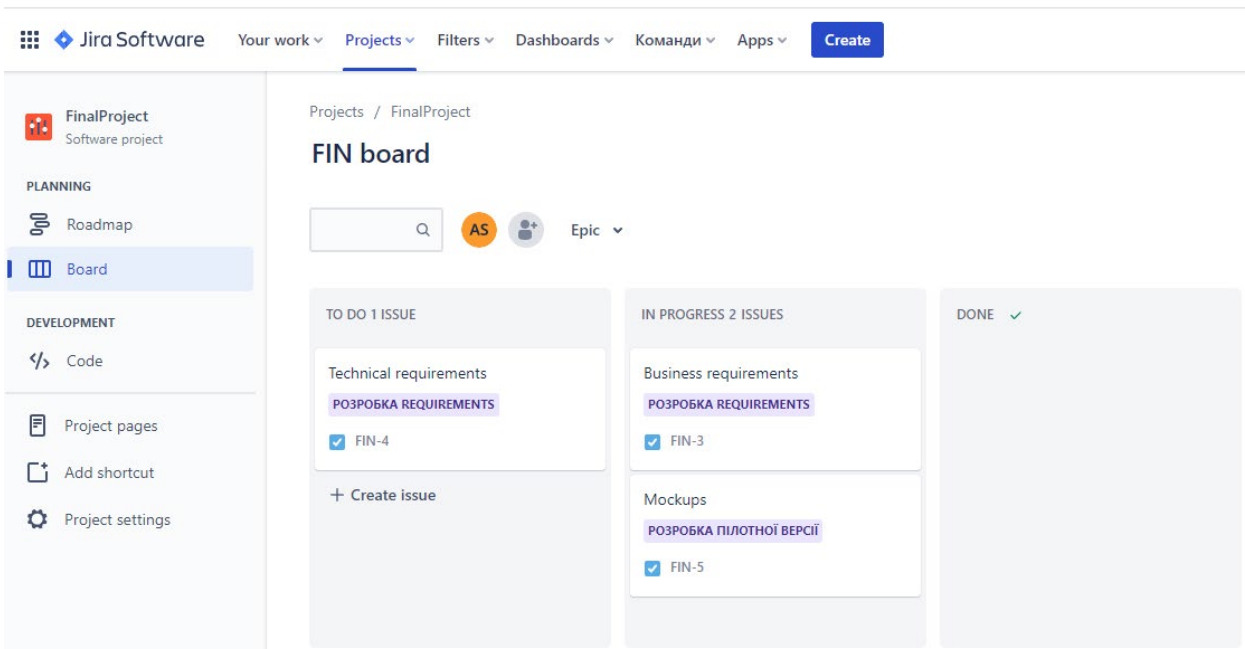

Рисунок 1. Інтерфейс користувача Jira в режимі Board (Дошка завдань)

Вважаємо доцільним використання безкоштовної версії bitbucket завдяки таким перевагам:

1. Інтеграція зі стеком інструментів Atlassian: Bitbucket є частиною стеку інструментів Atlassian, що означає, що він може бути легко інтегрований з іншими інструментами Atlassian, такими як Jira, Confluence та інші.

2. Суттєвою перевагою над GitHub є те, що безкоштовна версія Bitbucket дозволяє користувачам створювати приватні репозиторії, що може бути корисно для команд

розробників, які не хочуть розміщувати свій код в публічному доступі. Прикладом такої ситуації можуть бути паралельні розробки програмного забезпечення різними групами студентів.

3. Вбудований інструмент Continuous Integration/Continuous Deployment (CI/CD), що дозволяє розробникам створювати, тестувати та розгортати свій код безпосередньо з репозиторію.

4. Bitbucket надає безкоштовну технічну підтримку для всіх користувачів, що може бути корисно для новачків, які потребують допомоги зі своїм репозиторієм.

Розглянемо обмеження безкоштовної версії Bitbucket (Bitbucket, 2023):

1. Підтримка 5 користувачів, але цього достатньо для навчальних цілей.
2. Підтримка лише від спільноти проте це покриває більшість проблем які можуть виникнути у новачків.
3. Просунуті можливості безпеки, які не є обов'язковими для розробки програмного забезпечення в навчальних цілях.

У випадку розробки програмного забезпечення студентами у навчальних цілях такі обмеження є допустимими, а отже можемо рекомендувати Bitbucket у якості хмарного сервісу для розміщення та керування системи контролю версій git.

Серед систем спільної роботи над проектними документами вважаємо доцільним використання безкоштовної версії Confluence. Функціональність цієї системи в рамках окреслених задач можна порівняти з аналогами Google Docs, Notion, Dropbox Paper, але цей варіант виграє за рахунок інтеграцій з іншими продуктами із стеку Atlassian такими як Jira, Bitbucket.

Висновки. Нами проаналізовано існуючі системи, які надають можливість здійснювати колективну розробку програмного забезпечення студентами галузі інформаційних технологій, та запропоновано рекомендації щодо їх використання в освітньому процесі. На погляд авторів статті доцільно використовувати безкоштовні версії стеку компанії Atlassian (Jira, Bitbucket, Confluence), це дозволяє формувати професійні компетенції колективної розробки програмного забезпечення у майбутніх фахівців, при цьому обмеження безкоштовних версій не є критичними для навчальних цілей.

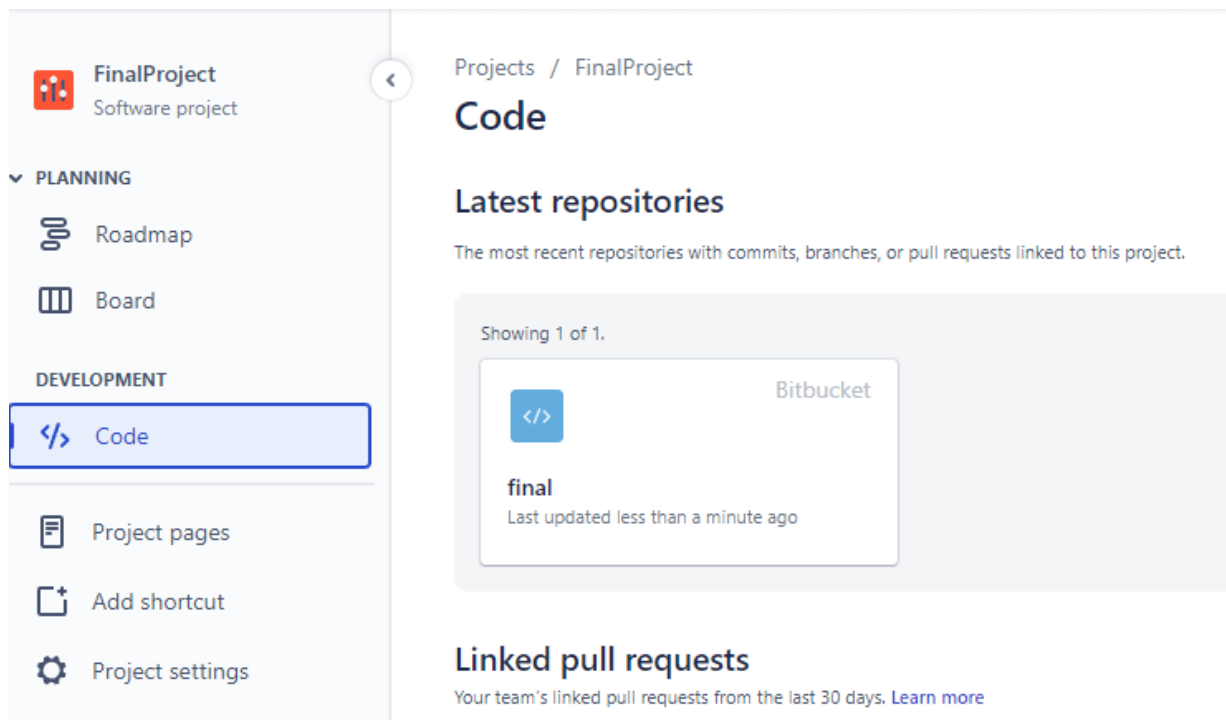

Рисунок 2. Інтеграція проекту в Jira з git-репозиторієм з Bitbucket

Сформульовано поняття *компетентності колективної розробки програмного забезпечення фахівця галузі інформаційних технологій*, під ним розуміємо інтегровану здатність індивідуума ефективно розв'язувати завдання з розробки програмного забезпечення в процесі командної роботи у професійній діяльності.

З'ясовано, що розробка програмного забезпечення потребує реалізації багатьох кроків, від визначення вимог до тестування та випуску продукту. У процесі формування колективної розробки

програмного забезпечення фахівця галузі інформаційних технологій – хмарні сервіси та інші системи (Bitbucket, GitHub, GitLab, Jira, Asana, Basecamp, Mantis, Bugzilla та інші) .

Навчання майбутніх фахівців галузі інформаційних технологій процесу розробки та залучення до реальних проєктів розробки програмного забезпечення допоможе їм набутти, розвинути та вдосконалити компетентності колективної розробки програмного забезпечення.

Список використаних джерел

- Гуржій, А. М., Глазунова, О. Г., Волошина, Т. В., Корольчук, В. І., Якобчук, О. В. (2019) Хмарні ресурси та сервіси для підготовки майбутніх фахівців з інформаційних технологій: критерії добору та приклади використання. *Інформаційні технології в освіті*, 3 (40), 7-28. Взято з <http://ite.kspu.edu/index.php/ite/article/view/729/756>
- Корольчук, В. І., Пархоменко, О. В. (2020). Хмарний сервіс GitHub як ефективний інструмент для проєктної роботи майбутніх програмістів. В кн. *Глобальні та регіональні проблеми інформатизації в суспільстві і природокористуванні «2020»*: зб. матеріалів VIII міжнар. наук.-практ. конф. (с. 177-180). Київ.
- Міністерство освіти і науки України: *Затверджені стандарти вищої освіти*. (2023). Взято з <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>
- Попадич, О. О., Кут, В. І., Лях, І. М., Матяшовська, Б. О., Маргітич, Ю. М. (2022). Технології розвитку soft skills у майбутніх фахівців з інформаційних систем та технологій упродовж періоду навчання. В кн. *Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути*: зб. наук. пр.: матеріали XXVII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (с. 50-57). Київ.
- Atlassian Jira Software*. Retrieved from <https://www.atlassian.com/software/jira> (дата звернення: 25.04.2023).
- Bitbucket*. Retrieved from <https://www.atlassian.com/software/bitbucket/pricing> (дата звернення: 25.04.2023).
- Dorodchi, M., & Dehbozorgi, N. (2016). Utilizing open source software in teaching practice-based software engineering courses. *IEEE frontiers in education conference (FIE)*, 1-5. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/311314022_Utilizing_open_source_software_in_teaching_practice-based_software_engineering_courses
- Flórez-Aristizábal, L., Burbano, C. L., & Moreira, F. (2021). Towards a Computer-Supported Collaborative Learning Approach for an Object-Oriented Programming Course. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, 1367 AISC, 163-172.
- Git*. Retrieved from <https://git-scm.com/> (дата звернення: 25.04.2023).
- Haaranen, L., & Lehtinen, T. (2015). Teaching git on the side: Version control system as a course platform. In *Innovation and Technology in Computer Science Education: proceedings of the 2015 ACM Conference* p. (p. 87-92). Retrieved from <https://research.aalto.fi/en/publications/teaching-git-on-the-side-version-control-system-as-a-course-platf>
- Moedt, W., Bernsteiner, R., Hall, M., & Fruhling, A. (2023). Enhancing IoT Project Success through Agile Best Practices. *ACM Transactions on Internet of Things*, 4 (1), 5.
- Šmite, D., Moe, N. B., Floryan, M., Dorner, M., & Sablis, A. (2023). Decentralized decision-making and scaled autonomy at Spotify. *Journal of Systems and Software*, 200, 111-649. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.jss.2023.111649>
- Sweta, Bhattacharya, Sujatha, R., & Jat, D. S. (2016). COMPARATIVE ANALYSIS OF BUG TRACKING TOOLS. *International Journal of Pharmacy and Technology*, 4989-4998. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/316888056_Comparative_analysis_of_bug_tracking_tools
- World Economic Forum: Here's why education systems need to start taking a 'skills-first' approach*. (2023). Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2023/03/heres-why-educations-systems-need-to-start-taking-a-skills-first-approach/> (дата звернення : 30.03.2023).

References

- Atlassian Jira Software*. Retrieved from <https://www.atlassian.com/software/jira>
- Bitbucket*. Retrieved from <https://www.atlassian.com/software/bitbucket/pricing>
- Dorodchi, M., & Dehbozorgi, N. (2016). Utilizing open source software in teaching practice-based software engineering courses. *IEEE frontiers in education conference (FIE)*, 1-5. Retrieved from

https://www.researchgate.net/publication/311314022_Utilizing_open_source_software_in_teaching_practice-based_software_engineering_courses

Flórez-Aristizábal, L., Burbano, C. L., & Moreira, F. (2021). Towards a Computer-Supported Collaborative Learning Approach for an Object-Oriented Programming Course. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, 1367 AISC, 163-172.

Git. Retrieved from <https://git-scm.com/>

Haaranen, L., & Lehtinen, T. (2015). Teaching git on the side: Version control system as a course platform. In *Innovation and Technology in Computer Science Education: proceedings of the 2015 ACM Conference* p. (p. 87-92). Retrieved from <https://research.aalto.fi/en/publications/teaching-git-on-the-side-version-control-system-as-a-course-platf>

Hurzhi, A. M., Hlazunova, O. H., Voloshyna, T. V., Korolchuk, V. I., & Yakobchuk, O. V. (2019) Khmarni resursy ta servisy dlia pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv z informatsiinykh tekhnolohii: kryterii doboru ta pryklady vykorystannia [Cloud resources and services for training future specialists in information technologies: selection criteria and examples of use]. *Informatsiini tekhnolohii v osviti [Information technologies in education]*, 3 (40), 7-28. Retrieved from <http://ite.kspu.edu/index.php/ite/article/view/729/756> [in Ukrainian].

Korolchuk, V. I., & Parkhomenko, O. V. (2020). Khmarnyi servis GitHub yak efektyvnyi instrument dlia proektnoi roboty maibutnikh prohramistiv [GitHub cloud service as an effective tool for project work of future programmers]. In *Hlobalni ta rehionalni problemy informatyzatsii v suspilstvi i pryrodokorystuvanni «2020» [Global and regional problems of informatization in society and nature management "2020"]*: zb. materialiv VIII mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 177-180). Kyiv [in Ukrainian].

Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: Zatverdzeni standarty vyshchoi osvity [Ministry of Education and Science of Ukraine: Approved standards of higher education]. (2023). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti> [in Ukrainian].

Moedt, W., Bernsteiner, R., Hall, M., & Fruhling, A. (2023). Enhancing IoT Project Success through Agile Best Practices. *ACM Transactions on Internet of Things*, 4 (1), 5.

Popadych, O. O., Kut, V. I., Liakh, I. M., Matiashovska, B. O., & Marhitych, Yu. M. (2022). Tekhnolohii rozvytku soft skills u maibutnikh fakhivtsiv z informatsiinykh system ta tekhnolohii uprodovzh periodu navchannia [Technologies for the development of soft skills in future specialists in information systems and technologies during the training period]. In *Suchasni vyklyky i aktualni problemy nauky, osvity ta vyrobnytstva: mizhhaluzevi dysputy [Modern challenges and actual problems of science, education and production]*: zb. nauk. pr.: materialy XXVII mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (pp. 50-57). Kyiv [in Ukrainian].

Šmite, D., Moe, N. B., Floryan, M., Dorner, M., & Sablis, A. (2023). Decentralized decision-making and scaled autonomy at Spotify. *Journal of Systems and Software*, 200, 111-649. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.jss.2023.111649>

Sweta, Bhattacharya, Sujatha, R., & Jat, D. S. (2016). COMPARATIVE ANALYSIS OF BUG TRACKING TOOLS. *International Journal of Pharmacy and Technology*, 4989-4998. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/316888056_Comparative_analysis_of_bug_tracking_tools

World Economic Forum: Here's why education systems need to start taking a 'skills-first' approach. (2023). Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2023/03/heres-why-educations-systems-need-to-start-taking-a-skills-first-approach/>

KLOCHKO O.

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ukraine

SHARYHIN O.

Miratech

FORMATION OF COMPETENCIES OF COLLECTIVE SOFTWARE DEVELOPMENT OF STUDENTS IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGY IN THE PROCESS OF USING FREE SOFTWARE

The article analyzes the existing systems that provide an opportunity for collective software development by students of information technology and offers recommendations for their use in the educational process. In the authors' opinion, it is advisable to use free versions of the Atlassian stack (Jira, Bitbucket, Confluence), which allows forming professional competencies in collaborative software development of future specialists, while the limitations of free versions are not critical for educational purposes.

The concept of the competence of collective software development of an information technology specialist is formulated, by which we mean the integrated ability of an individual to effectively solve software development tasks in the process of teamwork in professional activities.

It has been found that software development requires the implementation of many steps, from defining requirements to testing and releasing a product. In the process of forming a collective software development of an information technology specialist, cloud services and other systems (Bitbucket, GitHub, GitLab, Jira, Asana, Basecamp, Mantis, Bugzilla, etc.) are used.

Training future IT professionals in the development process and involvement in real software development projects will help them acquire, develop, and improve their collaborative software development competencies.

Key words: *collaborative software development, project management systems, version control systems, document collaboration systems*

Стаття надійшла до редакції 16.04.2023 р.

УДК 378.016:613/614"363"

DOI <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2023.31.283330>

ВОЛОДИМИР КОНДЕЛЬ

ORCID: 0000-0002-4851-0523

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ З ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Проаналізовано дослідження науковців щодо підготовки висококваліфікованих фахівців з цивільного захисту. Доведено, що в умовах повномасштабної російської військової агресії, постійних сигналів повітряної тривоги та ракетної небезпеки надзвичайно важливим є організація безпечних умов навчання під час воєнних дій та суворе дотримання правил безпеки у разі виникнення небезпечної для життя ситуації. На прикладах викладання дисципліни «Цивільний захист» показано процес формування базових компетентностей під час підготовки здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану, відповідальності за колективну та індивідуальну безпеку в період надзвичайних ситуацій, здатності приймати ефективні рішення з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу та вимог майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: *цивільний захист, базові компетентності, здобувачі вищої освіти, умови воєнного стану*

Постановка проблеми. Другий рік в Україні триває війна через віроломне російське вторгнення на нашу територію. 24 лютого 2022 року, згідно з Указом Президента № 64/2022, в Україні оголошено воєнний стан терміном на 30 діб з подальшим його продовженням двічі на 30 діб і п'ять разів на 90 діб (*Про введення воєнного стану в Україні, 2022*). Закон України «Про правовий режим воєнного стану» характеризує цей стан як особливий правовий режим у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України та її територіальній цілісності і надає відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноваження, необхідні для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки з тимчасовим, зумовленим загрозою, обмеженням конституційних прав і свобод громадян із зазначенням строку дії цих обмежень (*Про правовий режим воєнного...*, 2015).

2022-2023 навчальний рік розпочався і продовжується в умовах повномасштабної російської військової агресії, постійних сигналів повітряної тривоги та ракетної небезпеки, тому надзвичайно важливим є організація безпечних умов навчання під час воєнних дій, а також суворе дотримання правил безпеки у разі виникнення небезпечної для життя ситуації. Вирішення цього завдання неможливе без підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних приймати ефективні рішення у сфері цивільного захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування базових компетентностей з цивільного захисту під час підготовки здобувачів вищої освіти не залишаються поза увагою вітчизняних та закордонних науковців, які вважають компетентнісний підхід фундаментом якісної підготовки висококваліфікованих фахівців, оскільки приділяється велика увага на здатність ефективно використовувати набуті знання на практиці. Не випадково І. Зязюн вважав компетентність високим

рівнем умілості, звичкою, способом життєдіяльності, уявним показником саморозвитку особистості (Зязюн, 2015, с. 17-18). Саме тому формування базових компетентностей з цивільного захисту в умовах воєнного часу є надзвичайно актуальним.

Для підготовки фахівців з цивільного захисту маємо навчальні підручники та посібники, видані вітчизняними дослідниками. М. Стеблюк, О. Запорожець, В. Михайлюк, Б. Халмурадов, А. Русаловський, Я. Бедрій, В. Малов, В. Шоботов, П. Олійник, С. Омельчук у своїх працях розглядають основні завдання цивільного захисту в державі відповідно до законів України; наводять класифікацію та найважливіші характеристики надзвичайних ситуацій, їх вплив на людей і довкілля; висвітлюють основи організації захисту населення, здійснення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, підходи до розробки управлінських рішень щодо забезпечення стійкості території держави, її регіонів, адміністративно територіальних одиниць, населення та суб'єктів господарювання з метою мінімізації небезпечних чинників надзвичайних ситуацій.

Із початком повномасштабної російської військової агресії проти України суттєвими викликами для сфери освіти стали:

1. Загроза життю та здоров'ю учасників освітнього процесу, обмеження доступу до базових потреб людини.

2. Масштабні руйнування освітньої інфраструктури: пошкодження приміщень закладів освіти, навчальної матеріально-технічної бази, навчально-виробничих баз практики.

3. Вимушене масштабне переміщення учасників освітнього процесу в межах України та за кордон, що призвело до значних втрат контингенту здобувачів освіти, педагогічного й викладацького складу.

4. Загострення проблеми забезпечення доступу до освіти українським школярам та студентам, порушення безперервності освітнього процесу.

5. Втрата управлінського освітнього контролю на територіях, що потрапили під тимчасову окупацію або перебувають у зоні активних військових дій (*Освіта України в умовах воєнного стану, 2022, с. 12*).

Перед початком 2022-2023 н. р. науковцями розроблено навчально-методичний посібник, який містить матеріали для учителів закладів загальної середньої освіти щодо організації, підготовки та проведення щотижневих уроки безпеки, метою яких є вироблення в дітей і дорослих правильних дій, правил і навичок безпечної поведінки в разі виникнення надзвичайних ситуацій; профілактики травматизму під час ведення військових дій та запобігання загибелі учнів; виховання в учасників освітнього процесу свідомого ставлення до власної безпеки та цінності життя, підвищення їхнього інформаційно-просвітницького рівня з питань безпеки (Дудко, Жданюк, Ярошенко, (Уклад.), 2022).

Для виконання поставлених завдань майбутні фахівці освітньої галузі мають сформувані базові компетентності з цивільного захисту, які допоможуть їм організувати роботу відповідно до міжнародного та національного законодавства з цивільного захисту населення; передбачати можливі наслідки виникнення та розвитку надзвичайних ситуацій у професійній діяльності, проводити моніторинг та здійснювати відповідні заходи щодо їх запобігання; усвідомити правильну соціальну позицію щодо колективної та індивідуальної безпеки під час виникнення та розвитку надзвичайних ситуацій, ліквідації їх наслідків, надання допомоги постраждалим, координації дій з органами державної влади, місцевого самоврядування, управління та сил цивільного захисту; застосовувати набуті знання і приймати ефективні рішення в умовах загрози і виникнення надзвичайних ситуацій мирного та воєнного часу.

Про важливість навчання з цивільного захисту свідчать різноманітні освітні заходи у соціальних мережах. Зокрема, Цифрове видавництво МСFR організувало безкоштовні вебіари про режими функціонування єдиної державної системи цивільного захисту, забезпечення пожежної безпеки та цивільного захисту на підприємстві у період надзвичайної ситуації та карантину, взаємодії з оперативно-рятувальною та іншими службами, профілактичні заходи мінно-вибухових травм у зонах бойових дій та в місцях колишньої тимчасової окупації. Редакція журналу «Охорона праці» та Європейське співтовариство з охорони праці (ESOSH) провели технічні вебіари для України «Компетентності з безпеки праці. Базовий курс», на яких розглядали питання щодо організації системи управління безпекою та здоров'ям, психічного здоров'я працівників, ризикоорієнтованого підходу та керування ризиками, робіт у замкнених просторах та розслідування інцидентів, шкідливих хімічних речовин та зменшення їх впливу на робочих місцях, безпеки машин і механізмів, робіт на висоті. Враховуючи надзвичайну цінність викладених матеріалів, здобувачам вищої освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, які зараз опановують дисципліну «Цивільний захист», було запропоновано за бажанням пройти ці вебіари і за результатами тестування отримати відповідні сертифікати. Темі магістранти обирали самостійно. В результаті здобувачі вищої освіти отримали сучасні знання з безпеки праці та успішно пройшли тестування. Не було жодного негативного відгуку, а процес пізнання так захопив студентів, що багато з них пройшли повний курс навчання.

Проведений аналіз свідчить про те, що недостатньо дослідженою залишається проблема підготовки висококваліфікованих фахівців різних спеціальностей в умовах воєнного стану з точки зору формування їх базових компетентностей з цивільного захисту.

Метою статті є дослідження процесу формування базових компетентностей з цивільного захисту під час підготовки здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно статті 4 Кодексу цивільного захисту України, цивільний захист – це комплекс заходів, які реалізуються на території України в мирний час та в особливий період і спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду у сфері пожежної та техногенної безпеки.

З огляду на існуючу загрозу життю і здоров'ю населення України внаслідок збройної агресії надзвичайно важливими є заходи правового режиму воєнного стану, направлені на ефективне використання фонду захисних споруд цивільного захисту, проведення евакуації населення, матеріальних і культурних цінностей. Саме тому здобувачі другого (магістерського) рівня вищої освіти денної та заочної форм навчання усіх спеціальностей ПНПУ імені В. Г. Короленка вивчають дисципліну «Цивільний захист», метою якої є формування у майбутніх фахівців відповідальності за колективну та індивідуальну безпеку в період надзвичайних ситуацій мирного і воєнного часу, здатності приймати ефективні рішення у сфері цивільного захисту з урахуванням особливостей майбутньої професійної діяльності, а також досягнень науково-технічного прогресу.

Опанувавши дисципліну, магістранти університету отримують не тільки знання щодо роботи органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування, спрямованої на захист населення, територій, довкілля та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим (*Кодекс цивільного захисту, 2013*), але й сформують відповідні загальні та фахові компетентності щодо здатності відповідально і свідомо діяти на засадах поваги до прав і свобод людини та громадянина; міжособистої взаємодії, роботи в команді, спілкування з представниками інших професійних груп різного рівня; прийняття ефективних рішень у професійній діяльності та відповідального ставлення до обов'язків, мотивування людей до досягнення спільної мети; генерації нових ідей, виявлення та розв'язання проблем, ініціативності та підприємливісті, творчого самовираження; організації безпечного освітнього середовища з використанням здоров'язберезувальних технологій під час освітнього процесу, збереження особистого фізичного та психічного здоров'я; правильної оцінки обстановки та планування заходів захисту населення в умовах надзвичайних ситуацій за допомогою новітніх теорій, методів і технологій; уміння передбачати можливі наслідки виникнення та розвитку надзвичайних ситуацій у професійній діяльності, проводити моніторинг та здійснювати відповідні заходи щодо їх запобігання; застосування набутих знань і прийняття ефективних рішень з питань цивільного захисту в умовах загрози і виникнення надзвичайних ситуацій мирного та воєнного часу.

Для вирішення поставлених завдань дисципліна розглядає різноманітні теми, присвячені законодавству України з питань цивільного захисту, принципам і заходам захисту населення і територій, моніторингу небезпек, спричинених надзвичайними ситуаціями, цивільному захисту у закладах освіти України, сильнодіючим отруйним речовинам, прогнозуванню обстановки та плануванню заходів захисту в зонах радіоактивного, хімічного і біологічного зараження, інформуванню населення в умовах виникнення надзвичайних ситуацій та правилам поведінки в цих умовах, наданню психологічної допомоги та аналізу життєво важливих потреб населення у надзвичайних ситуаціях, впливу параметрів людського фактору на управління безпекою та організаційним заходам підвищення рівня цивільного захисту в мирний і воєнний час.

На початку навчального року автором статті розроблено робочу програму і силабус навчальної дисципліни «Цивільний захист», у яких вказано мету вивчення дисципліни, очікувані результати та критерії оцінювання навчання, програму з темами лекцій, практичних занять і самостійної роботи студентів, форми контролю знань та розподіл балів, шкалу оцінювання та рекомендовані джерела інформації. Для формування базових компетентностей майбутніх фахівців на денній формі навчання заплановано 30 год. аудиторних занять (18 год. лекцій і 12 год. практичних занять) і 60 год. самостійної роботи, а на заочній – відповідно 8 год. (4 і 4 год.) і 82 год. Для якісного опанування дисципліни магістранти можуть використати не тільки вищезгадані матеріали, але й розроблені автором методичні рекомендації до шести практичних занять з курсу на теми:

1. Надзвичайні ситуації мирного та воєнного часу.
2. Хімічна обстановка та сильнодіючі отруйні речовини.
3. Оцінка радіаційної обстановки при аваріях на АЕС.
4. Засоби колективного та індивідуального захисту населення.

5. Принципи та способи проведення рятувальних робіт.

6. Організація безпечних умов навчання під час воєнного стану та дії у разі виникнення небезпечної для життя ситуації.

Методичні рекомендації містять розширені тексти практичних занять з питаннями для самостійного опрацювання та обговорення, вказівки до самостійної роботи магістрантів, необхідні довідникові матеріали, а також перелік використаних джерел. Для зручності навчання кожне практичне заняття розміщено на університетських платформах Moodle і GSuite. Ці розробки дозволяють здобувачам вищої освіти дистанційно опанувати пройдений матеріал, дати відповіді на контрольні питання або виконати відповідне практичне завдання, що сприяє формуванню у молоді відповідальності за особисту та колективну безпеку під час надзвичайних ситуацій мирного і воєнного часу, здатності приймати ефективні рішення у сфері цивільного захисту з урахуванням особливостей майбутньої професійної діяльності (Кондель, 2023, с. 218-222).

Охарактеризуємо практичні заняття з цивільного захисту щодо формування базових компетентностей в процесі підготовки здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану.

1. *Надзвичайні ситуації мирного та воєнного часу.* Проводиться аналіз надзвичайних ситуацій, пов'язаних з радіоактивністю, а саме, аварій на радіаційно небезпечних об'єктах або наземних ядерних вибухів. Магістранти знайомляться з історією відкриття та дослідження радіоактивності різних елементів, природною та штучною радіоактивністю, α , β і γ - променями, ізотопами урану, приладами, за допомогою яких виявляють і вимірюють інтенсивність радіоактивних та іонізуючих випромінювань, дозами випромінювання, особливостями забруднення місцевості у випадку ядерного вибуху чи аварії на атомній електростанції. Враховуючи наявність ядерної зброї у російського агресора та розміщення на території України чотирьох енергогенеруючих АЕС (Запорізької, Південноукраїнської, Рівненської та Хмельницької), а також, пам'ятаючи уроки Чорнобильської катастрофи у 1986 році, вважаємо, що тема практичного заняття щодо радіаційного захисту населення є як ніколи актуальною (Кондель, 2023, с. 223-230).

2. *Хімічна обстановка та сильнодіючі отруйні речовини.* Вивчається вплив хімічних речовин, зокрема, хлору і аміаку, на організм людини, проводиться аналіз обстановки, створеної через аварію на хімічно небезпечному об'єкті. Магістранти навчаються приймати найбільш доцільні управлінські рішення для захисту людей, території, довкілля і майна від впливу сильнодіючих отруйних речовин (СДОР) з урахуванням місця і часу аварії, типу СДОР та його кількості на об'єкті, метеорологічних умов та рельєфу місцевості, ступеня захищеності персоналу тощо. Вирішуючи практичне завдання, вони визначають прогнозовані розміри і площу зони хімічного зараження, час підходу зараженого повітря до школи, час вражаючої дії СДОР і можливі втрати людей в зоні ураження у випадку відкритої чи закритої місцевості. У підсумку магістранти приймають рішення щодо доцільності вчасної евакуації людей у напрямку, перпендикулярному рухові отруйної хмари, що є найбільш ефективним способом захисту населення (Кондель, 2023, с. 230-239).

3. *Оцінка радіаційної обстановки при аваріях на АЕС.* Заняття присвячене аналізу радіаційної обстановки при аваріях на АЕС і формуванню у магістрантів навичок визначати зони радіоактивного забруднення. Наслідки радіаційних аварій оцінюють за масштабом та ступенем радіаційного впливу, радіоактивного забруднення, складом радіонуклідів та кількістю радіоактивних речовин у викиді. Ці наслідки залежать від характеру вибуху, типу реактора, ступеня його руйнування, метеоумов, рельєфу місцевості тощо. Оскільки у 1986 році на Чорнобильській АЕС вибухнув реактор РБМК-1000, який мав суттєві недоліки в конструкції, зараз на усіх чотирьох енергогенеруючих АЕС України діють лише реактори типу ВВЕР: 13 енергоблоків ВВЕР-1000 і 2 – ВВЕР-440. Магістранти вирішують практичне завдання щодо визначення розмірів прогнозованих зон радіоактивного забруднення місцевості з графічним їх зображенням, потужності дози випромінювання на осі сліду та часу початку його формування, а також можливості потрапляння школи в зону зараження і яку саме, щоб вчасно запровадити найбільш ефективні заходи захисту населення від радіоактивного опромінення (Кондель, 2023, с. 239-247).

4. *Засоби колективного та індивідуального захисту населення.* Магістранти знайомляться із сучасними засобами колективного та індивідуального захисту населення, набувають **уміння та навички щодо їх правильного застосування**. І хоча ці засоби не дають 100%-го захисту людей від радіоактивного, хімічного чи біологічного зараження, без них невоєнізовані формування взагалі не зможуть виконувати аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи. Оцінюючи тривалість захисної дії протигазів при смертельних концентраціях СДОР, які у сотні разів перевищують ГДК для цих речовин, майбутні фахівці переконуються у тому, що в такому середовищі людина не може знаходитися без ізолюючого протигазу навіть декілька секунд (Кондель, 2023, с. 247-251).

5. *Принципи та способи проведення рятувальних робіт.* До рятувальних робіт належать: локалізація і гасіння пожеж; пошук і рятування людей з-під завалів; подання повітря у завалені захисні споруди; надання постраждалим першої медичної допомоги та їх евакуація; санітарна обробка людей тощо.

Виконання цих робіт не входять в обов'язки майбутніх фахівців, які навчаються у педагогічному університеті, але вони повинні правильно оцінювати обстановку, уміти передбачати можливі наслідки виникнення та розвитку надзвичайних ситуацій, здійснювати відповідні заходи щодо їх запобігання і приймати відповідальні рішення у конкретних ситуаціях, зокрема, в випадках пожежі, хімічного забруднення, терористичного акту або захоплення заручників. Про важливість теми свідчить мюнхенська трагедія 1972 року, коли під час літніх Олімпійських ігор внаслідок невдалої спроби знешкодження палестинських терористів і визволення заручників загинули 11 спортсменів і тренерів ізраїльської команди (Кондель, 2023, с. 252-254).

6. *Організація безпечних умов навчання під час воєнного стану та дії у разі виникнення небезпечної для життя ситуації.* Оскільки 2022-2023 навчальний рік розпочався і продовжується в умовах повномасштабної російської військової агресії, постійних сигналів повітряної тривоги та ракетної небезпеки, підсумкове практичне заняття присвячене вивченню питань щодо організації безпечних умов навчання під час воєнних дій, а також правил безпеки у разі виникнення небезпечної для життя ситуації (загрози або виникнення хімічної небезпеки, ураженні сильнодіючими отруйними речовинами, виявлення вибухонебезпечних предметів, радіоактивного зараження тощо). Магістранти вивчають основні нормативні документи (листи, накази), офіційні сайти організацій, де розміщена інформація з організації безпечних умов навчання під час воєнних дій, щоб допомогти дітям та дорослим виробити правильні дії, правила та навички безпечної поведінки у випадку надзвичайних ситуацій, сприяти профілактиці травматизму під час ведення військових дій та запобігання загибелі учнів, виховати в учасників освітнього процесу свідоме ставлення до власної безпеки та цінності життя, підвищити їх інформаційно-просвітницький рівень з питань безпеки, психологічної підтримки, спілкування, впевненості, відчуття належності до спільноти. Саме тому надання учням знань та формування в них практичних навичок, необхідних для їх безпечної життєдіяльності, є найважливішим завданням кожного педагога (Кондель, 2023, с. 254-256).

Таким чином, пройшовши весь курс «Цивільний захист», майбутні фахівці освітньої галузі здобудуть не тільки знання, необхідні для їх подальшої професійної діяльності, але й сформуєть відповідні загальні та фахові компетентності щодо прийняття ефективних рішень в умовах загрози і виникнення надзвичайних ситуацій мирного та воєнного часу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз наукових джерел і підготовлених автором матеріалів для проведення практичних занять з магістрантами показав, що, опанувавши дисципліну «Цивільний захист», майбутні фахівці матимуть не тільки необхідні знання, але й фахові компетентності, які допоможуть їм приймати відповідальні рішення щодо попередження надзвичайних ситуацій мирного і воєнного часу, а у випадку їх виникнення – надійного захисту населення, території, довкілля і майна.

У подальших дослідженнях слід звернути увагу на спеціальну підготовку з цивільного захисту магістрантів, які навчаються у педагогічному університеті за різними спеціальностями, з урахуванням їх майбутньої професійної діяльності.

Список використаних джерел

- Дудко, С. Г., Жданюк, Л. О., Ярошенко, Т. І. (Уклад.). (2022). *Уроки безпеки в закладах загальної середньої освіти: поради вчителю до 2022/23 навчального року: електрон. навч.-метод. посіб.* Полтава, ПАНУ.
- Зязюн, І. А. (2005). *Філософія поступу і прогнозу освітньої системи. Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: монографія* (с. 10-18). Київ; Глухів: РВВ ГДПУ.
- Кодекс цивільного захисту України. (2013). *Відомості Верховної Ради*, 34-35, 458. Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
- Кондель, В. (2023). Структура і характеристика практичних занять з цивільного захисту для магістрантів факультету фізичного виховання та спорту. В кн. *Теоретико-методичні аспекти викладання компонентів освітніх програм у системі підготовки магістрів у педагогічних закладах вищої освіти: колективна монографія* (с. 217-260). Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник.* (2022). Київ: Ін-т освітньої аналітики.
- Про введення воєнного стану в Україні:* Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. (2022). Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
- Про правовий режим воєнного стану:* Закон України № 389-VIII від 12.05.2015 р. (2015). *Відомості Верховної Ради*, 28, 250. Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

References

- Dudko, S. H., Zhdaniuk, L. O., & Yaroshenko, T. I. (Comps.). (2022) *Uroky bezpeky v zakladykh zahalnoi serednoi osvity: porady vchyteliu do 2022/23 navchalnoho roku [Safety lessons in general secondary education*

institutions: advice for teachers for the 2022/23 academic year]: elektron. navch.-metod. posib. Poltava: PANO [in Ukrainian].

Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy (2013) [Code of Civil Defense of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 34-35, 458. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> [in Ukrainian].

Kondel, V. (2023). Struktura i kharakterystyka praktychnykh zaniat z tsyvilnoho zakhystu dlia mahistrantiv fakultetu fizychnoho vykhovannia ta sportu [Structure and characteristics of practical classes in civil defense for master's students of the Faculty of Physical Education and Sports]. In *Teoretyko-metodychni aspekty vykladannia komponentiv osvitnikh prohram u systemi pidhotovky mahistriv u pedahohichnykh zakladakh vyshchoi osvity [Theoretical and methodological aspects of teaching components of educational programs in the master's training system in pedagogical institutions of higher education]: kolektyvna monohrafiia* (pp. 217-260). Poltava: V. G. Korolenko national pedagogical University [in Ukrainian].

Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu (2022) [Education of Ukraine under martial law]: informatsiino-analitychnyi zbirnyk. Kyiv: Institute of Educational Analytics [in Ukrainian].

Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 64/2022 vid 24.02.2022 r. (2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian].

Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the Legal Regime of Martial Law]: Zakon Ukrainy № 389-VIII vid 12.05.2015 r. (2015). *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 28, 250. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].

Ziazium, I. A. (2005). Filosofii postupu i prohnozu osvitnoi systemy [Philosophy of the progress and forecast of the educational system]. In *Pedahohichna maisternist: problemy, poshuky, perspektyvy [Pedagogical skill: problems, searches, prospects]: monohrafiia* (pp. 10-18). Kyiv; Glukhiv: GSPU [in Ukrainian].

KONDEL V.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

FORMATION OF BASIC CIVIL DEFENSE COMPETENCES DURING THE TRAINING OF HIGHER EDUCATION SEEKERS UNDER THE MARTIAL LAW CONDITIONS

The article analyzes the research of scientists on the training of highly qualified specialists in civil protection. It has been proven that in the conditions of full-scale Russian military aggression, constant air warning signals and missile danger, the organization of safe training conditions during military operations and strict compliance with safety rules in the event of a life-threatening situation is extremely important. Examples of the teaching of the discipline "Civil Defense" show the process of forming basic competencies during the training of students of higher education under martial law, responsibility for collective and individual safety during emergency situations, the ability to make effective decisions taking into account the specifics of future professional activity and scientific and technical achievements progress.

To solve the assigned tasks, the discipline considers various topics devoted to the legislation of Ukraine on civil protection, principles and measures of protection of the population and territories, monitoring of dangers caused by emergency situations, civil protection in educational institutions of Ukraine, potent poisonous substances, forecasting of the situation and planning of protection measures in zones of radioactive, chemical and biological contamination, informing the population in the conditions of emergency situations and the rules of behavior in these conditions, providing psychological assistance and analyzing the vital needs of the population in emergency situations, the influence of human factor parameters on security management, and organizational measures to increase the level of civil protection in peacetime and wartime.

For the qualitative mastering of the discipline, the author of the article has developed methodological recommendations for 6 practical classes from the "Civil Defense" course, the quality of which allows future specialists to acquire not only the knowledge necessary for mastering the discipline, but also to form basic competencies for further professional activity under martial law.

The analysis of scientific sources and materials prepared by the author for conducting practical classes with master's students showed that, having mastered the discipline "Civil Defense", future specialists will have not only the necessary knowledge, but also professional competences that will help them make responsible decisions regarding the prevention of emergency situations of peace and war time, and in the event of their occurrence - reliable protection of the population, territory, environment and property.

In further research, attention should be paid to the special training in civil protection of master's students studying at a pedagogical university in various specialties, taking into account their future professional activities.

Key words: *civil defense, basic competences, higher education seekers, martial law conditions*

Стаття надійшла до редакції 17.04.2023 р.

УДК 378.046.4

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283331](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283331)

НАТАЛІЯ КОНОНЕЦ

ORCID: 0000-0002-4384-1198

ВІКТОРІЯ БАЛЮК

ORCID: 0000-0002-0805-8456

ІВАН ХУДОЛІЙ

ORCID: 0000-0001-8304-9245

ВІТАЛІЙ КОЛЕСНІК

ORCID: 0009-0002-3352-6378

ВСП «Фаховий коледж управління, економіки і права Полтавського державного аграрного університету»

РЕСУРСНО-ОРІЄНТОВАНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ОСНОВ ПРОГРАМУВАННЯ

Презентується ресурсно-орієнтована модель формування цифрової компетентності (ЦК) майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства у процесі вивчення основ програмування, котра розглядається як комплекс організаційно-методичних умов – специфічних взаємопов'язаних факторів (мети, змісту, форм та методів навчання, інформаційних, цифрових освітніх ресурсів тощо), необхідних для здійснення системного впливу на особистість студентів з метою формування усіх компонентів цієї компетентності. Її ключова ідея: формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства через вивчення основ програмування є комплексним процесом, націленим на розвиток у студентів системи знань, вмінь і навичок використання цифрових технологій, спеціального програмного забезпечення, мов програмування, здатність застосовувати ці знання для організації і функціонування підприємницьких, торговельних структур. Виокремлено й схарактеризовано 5 взаємопов'язаних блоків моделі (цільовий, змістовий, організаційний, функціональний, результативний).

***Ключові слова:** ресурсно-орієнтоване навчання, модель, цифрова компетентність, програмування, інформаційна діяльність підприємства, фаховий коледж*

Постановка проблеми. У контексті процесів євроінтеграції в освіті, система фахової передвищої освіти України пройшла значні структурні та змістовні зміни. Задачі фахової передвищої школи включають формування наукового світогляду, сучасних професійних знань, творчих здібностей та професійної кваліфікації у майбутніх фахових молодших бакалаврів. Процес навчання повинен бути спрямований на поетапне формування у студентів відповідної системи знань, умінь, навичок та професійних компетентностей, включаючи цифрову компетентність (ЦК) як важливу складову професійної компетентності. ЦК є ключовим критерієм для визначення готовності випускника освітньо-професійної програми «Інформаційна діяльність підприємства» до професійної діяльності, включаючи здатність вирішувати типові спеціалізовані задачі та практичні проблеми в галузі підприємницької, торговельної діяльності або у процесі навчання, що вимагає застосування положень і методів системи наук, цифрових технологій, які формують концепції організації і функціонування підприємницьких, торговельних структур та може характеризуватися певною невизначеністю умов. Сучасний фахівець з інформаційної діяльності підприємства має швидко адаптуватися до змін в соціально-економічному просторі, ефективно використовувати досягнення науково-технічного прогресу та цифрові технології у професійній діяльності. Відтак, їх професійна підготовка у фаховому коледжі має компетентно спрямовувати розвиток студентів, а викладачі – творчо працювати над поліпшенням навчального процесу та використовувати сучасні цифрові технології, новітні методики та дидактичні моделі, котрі забезпечують формування ЦК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз основних аспектів цифровізації освітнього процесу, котрі висвітлювалися у працях В. Балюк, В. Бикова, І. Воротникової, Л. Гризун, М. Гриньової, В. Жамардія, Н. Кононец, Ю. Лавриш, М. Лещенко, О. Овчарук та інших науковців, дав можливість визначити стратегію побудови ресурсно-орієнтованої моделі формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства у процесі вивчення основ програмування, згідно з якою самостійна навчально-пізнавальна діяльність могла б забезпечувати успішний розвиток кожного студента. Поряд із цим, після детального аналізу освітньо-професійних програм «Інформаційна

діяльність підприємства» було виявлено, що професійна підготовка студентів здійснюється на засадах компетентнісного, студентоцентрованого та ресурсно-орієнтованого підходів. У ході наукового пошуку встановлено, що деякі аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства потребують додаткового дослідження. Зокрема, дослідження процесу навчання основ програмування у фахових коледжах засвідчило, що подальшого вивчення потребують проблеми розробки методичних систем та дидактичних моделей формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства. Тож авторами поставлено **мету** – розробити ресурсно-орієнтовану модель формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства у процесі вивчення основ програмування.

Виклад основного матеріалу. Контекст нашого дослідження дає нам можливість розглядати ЦК майбутнього фахівця з інформаційної діяльності підприємства як вагомий складник його професійної компетентності й інтеграційну характеристику особистості, котра відображає готовність і можливість випускника ефективно використовувати нові цифрові технології в професійній діяльності та виступати в ролі провідного фахівця в галузі цих технологій для інших працівників підприємства. Проаналізувавши дослідження науковців (В. Балюк (2020), В. Ковальчук (2019), В. Кудлай (2015), І. Шелудько (2019), І. Воротникова (2019), О. Овчарук (2018), Р. Крамсьвік (2014), Ф. Петерсон (2018) та ін.), ми узагальнили їхній досвід, виокремили компоненти ЦК майбутнього фахівця з інформаційної діяльності підприємства (*мотиваційно-ціннісний, організаційно-змістовий, когнітивно-операційний та особистісно-рефлексійний*) та зробили висновок, що процес її формування в процесі вивчення основ програмування містить інформаційний (теоретичний) та діяльнісний (практичний) складники.

У процесі професійної підготовки майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства, котра базується на викладанні студентам у переважній більшості дисциплін комп'ютерного циклу, *інформаційний складник* є початковим етапом формування кожного компонента ЦК. *Діяльнісний складник* базується на інформаційному та полягає у формуванні системи знань, умінь, навичок та досвіду практичної діяльності використання комп'ютерних програм та цифрових технологій. Рівень результативності діялісного складника залежить від кількості та складності практичних завдань, що виконуються студентами. Підвищення складності завдань сприяє формуванню досвіду діяльності та підвищенню рівня ЦК загалом. Процес формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства під час навчання у фаховому коледжі зображено на рис. 1.

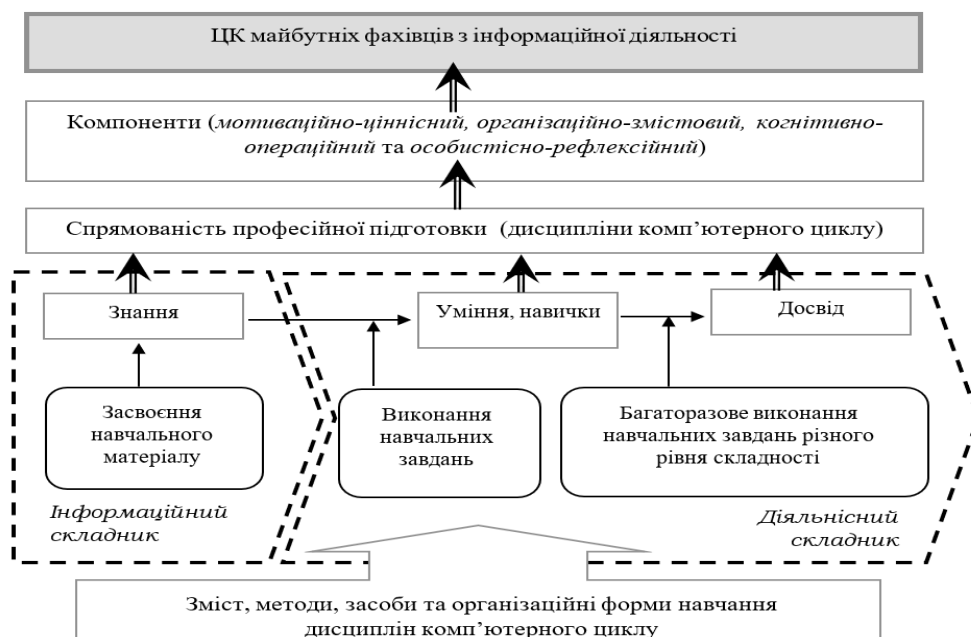

Рис. 1. Процес формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства під час навчання у фаховому коледжі

Практика свідчить, що головною метою проектування ресурсно-орієнтованої моделі формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства у процесі вивчення основ програмування є забезпечення гнучкості та здатності адаптуватися до швидкозмінних умов шляхом удосконалення змісту, методів, засобів та організаційних форм ресурсно-орієнтованого навчання, котре спрямоване на розвиток здатності студентів працювати в інформаційному середовищі, самостійно знаходити й аналізувати інформацію, обробляти її за допомогою спеціальних комп'ютерних програм та інтернет-сервісів, будувати знання з використанням сучасних цифрових технологій (Гриньова, Кононец,

Дяченко-Богун, Рибалко, 2019; Kononets, Pchenko, Mokliak, 2020; Kononets, Grynova, Zhamardiy, Mamon, Liulka, 2020). Таким чином, *ресурсно-орієнтовану модель формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства у процесі вивчення основ програмування* розглядаємо як комплекс організаційно-методичних умов – специфічних взаємопов'язаних факторів (мети, змісту, форм та методів навчання, інформаційних, цифрових освітніх ресурсів тощо), необхідних для здійснення системного впливу на особистість студентів з метою формування усіх компонентів ЦК.

Ключова ідея ресурсно-орієнтованої моделі полягає в тому, що формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства через вивчення основ програмування є комплексним процесом, який націлений на розвиток у студентів системи знань, вмінь і навичок використання цифрових технологій, спеціального програмного забезпечення, мов програмування, здатність застосовувати ці знання для організації і функціонування підприємницьких, торговельних структур.

Ресурсно-орієнтована модель формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства побудована на засадах компетентнісного, студентоцентрованого та ресурсно-орієнтованого підходів, що містить складники, які дозволяють забезпечити дієвість вивчення основ програмування, прогнозувати розвиток ЦК студентів та забезпечувати динамічність усього процесу навчання.

Ця модель поділена на блоки (*цільовий, змістовий, організаційний, функціональний та результативний*), що дозволяє уявити процес формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства у вигляді дидактичної цілісності (рис. 2).

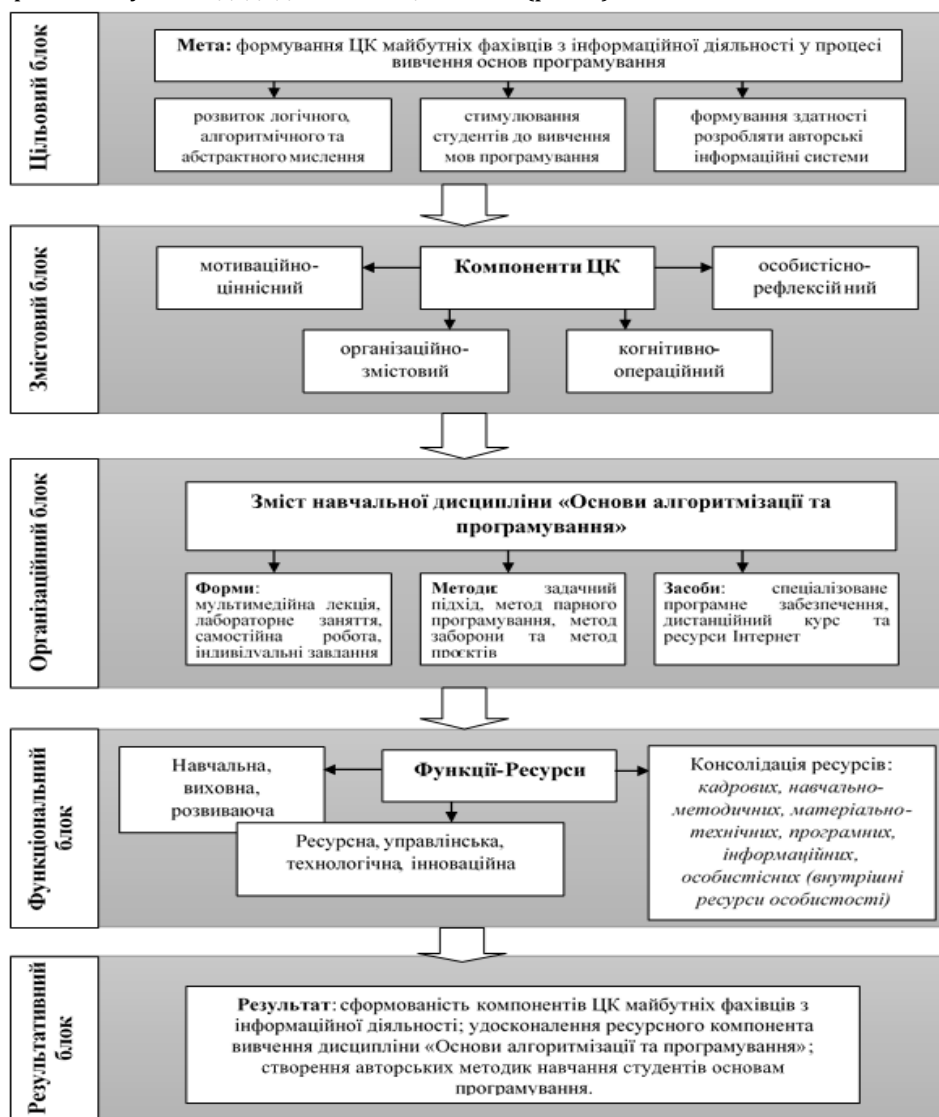

Рис. 2. Ресурсно-орієнтована модель формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства у процесі вивчення основ програмування

Цільовий блок моделі визначає мету навчального процесу, яка полягає в розвитку логічного, алгоритмічного та абстрактного мислення студентів, стимулювання до вивчення мов програмування,

підвищенні їхньої мотивації до фахового вдосконалення та формуванні їхньої фахової спрямованості (формування здатності розробляти авторські інформаційні системи за допомогою систем програмування).

Змістовий блок відображає зміст поняття ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства у взаємопов'язаній сукупності компонентів (мотиваційно-ціннісний, організаційно-змістовий, когнітивно-операційний та особистісно-рефлексійний) (Овчарук, 2018; Pettersson, 2018).

Організаційний блок віддзеркалює насамперед зміст навчальної дисципліни «Основи алгоритмізації та програмування». Також цей блок уміщує різні форми навчання, такі як мультимедійні лекції, лабораторні заняття, самостійна робота та індивідуальні завдання, котрі доцільно використовувати під час викладання цієї дисципліни.

Для ефективної організації навчального процесу запропоновано методи, спрямовані на набуття необхідних знань, умінь і навичок, визначених цією дисципліною. Серед методів, використовуваних в моделі, виділено *задачний підхід, метод парного програмування, метод заборони та метод проєктів*. Для забезпечення цілісності навчального процесу слід використовувати спеціалізоване програмне забезпечення, дистанційний курс «Основи алгоритмізації та програмування» (рис. 3) та ресурси мережі Інтернет. Їх сукупність уможливить створення віртуального навчального середовища для вивчення дисципліни (Kononets, Baliuk, Khudolii, 2022).

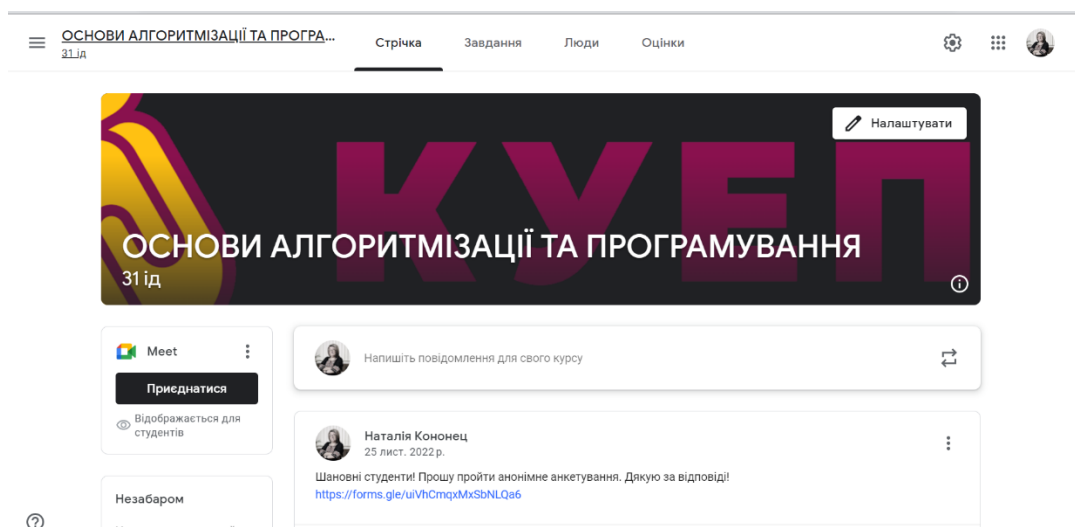

Рис. 3. Дистанційний курс «Основи алгоритмізації та програмування»

Практика свідчить, що для реалізації моделі слід використовувати авторські методики навчання основ програмування, що допомагають формувати компоненти ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства через вивчення різних мов програмування. При структуруванні навчального матеріалу враховані вимоги до модульного навчання, зокрема, його принципи (цільове призначення, поєднання цілей, повнота змісту, самостійність модулів, зворотний зв'язок та оптимальне застосування навчального матеріалу). Цей підхід дає можливість логічно об'єднати базові поняття, уникнути повторів, сприяє активній та самостійній пізнавальній діяльності студентів. Лекційний та практичний матеріал дисципліни «Основи алгоритмізації та програмування» віддзеркалено у робочій програмі (<https://drive.google.com/file/d/1AkChFHRxpxsddt2fneGhibpAJ2inLin/view>); він базується на лінійному принципі подання навчального матеріалу, що полягає у поступовому ускладненні матеріалу на основі вже вивченого.

Підкреслимо, що доцільним є проведення мультимедійних лекцій у кабінеті з мультимедійною дошкою, проектором, у комп'ютерному класі з відповідним устаткуванням, що використовується для візуалізації навчального матеріалу. При дистанційному навчанні лекції проводяться за допомогою засобів відеозв'язку. Метою таких лекцій є формування системного уявлення про дисципліну, підказка основних моментів теми та спонукання студентів до самостійної роботи, а також формування здатності застосовувати цифрові технології у навчанні (Krumsvik, 2014).

Лекція з використанням мультимедіа базується на розробленому плані та логічному переході від одного питання до іншого та подається у вигляді презентації або відеофільму.

Ще один важливий елемент авторських методик – це лабораторні роботи з курсу «Основи алгоритмізації та програмування». Головною метою лабораторних робіт є закріплення теоретичних знань, отримання практичних навичок програмування та розвиток алгоритмічного мислення студентів. Усі лабораторні роботи мають єдину структуру, включаючи мету, теоретичні основи, необхідне обладнання та програмне забезпечення, контрольні питання та завдання для практичного

виконання. Завдання розбиті на три рівні складності, кожен з яких має свою шкалу оцінювання. Оцінки виставляються відповідно до цієї шкали згідно з критеріями оцінювання. Головне завдання лабораторних занять – це робота в середовищі програмування та виконання індивідуальних проєктів з обраної тематики. Ця форма навчання включає перевірку знань студентів, етапи вирішення задач з використанням комп'ютера, збір та обробку даних для побудови математичної моделі, перевірку алгоритму, підготовку й оформлення звіту про хід роботи, інтерпретацію результатів та висновків.

Під час розробки практичної частини лабораторних робіт ми дотримувалися наступних принципів:

- Завдання стають складнішими поступово, оскільки рівень знань студентів змінюється відповідно до виконання завдань.
- Самостійність та активність студентів підтримуються за допомогою використання цифрових ресурсів при пошуку необхідної теоретичної інформації.
- Формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності досягається завданнями, що мотивують до творчого виконання та пошуку, опанування додаткових даних.
- Вправи, які пропонуються, відкривають можливості для поглиблення та розширення знань, умінь та навичок, професійних здібностей та творчого мислення (професійно орієнтовані завдання).

Методи навчання програмування включають у себе різні способи взаємодії між викладачем та студентами, які спрямовані на досягнення певної мети. Ці методи відрізняються за критерієм, на якому вони базуються. Для навчання програмування використовуються вербальні, наочні та практичні методи. Під час навчання програмування викладачі проводять лекції, а студенти займаються виконанням лабораторних робіт, практикумів та проєктів. Викладач виступає в ролі інструктора, вказуючи завдання та контролюючи їх виконання. А діяльність студентів є переважно практичною, з важливим самостійним розумовим процесом, який включає пошук необхідних даних та алгоритмів для розв'язання задач (Балюк, 2020).

У більшості випадків методика навчання основ програмування є поступовим процесом, що базується на ітерації. Ітерація означає крок за кроком наближення до мети і може застосовуватись як під час лекцій, так і в ході виконання лабораторних робіт з програмування. У основу методики покладено *задачний підхід*. Так, задачі організовані у послідовності, що має логічний зв'язок одна з одною, і студент повинен пройти по цьому ланцюгу від однієї задачі до іншої, щоб самостійно засвоїти знання (Ковалюк, 2005). Задачі можуть бути різного рівня складності, від простих до складних, дослідницьких. Загалом, задачі систематизовано за такими рівнями складності:

- задачі, які потребують лише відтворення відомого базового алгоритму;
- задачі, які потребують внесення незначних змін до базового алгоритму та виконання для цього нескладних розумових операцій;
- задачі, які потребують внесення вагомих змін до базового алгоритму та виконання для цього більш складних розумових операцій, що передбачають аналіз ситуації;
- задачі, які потребують логічно обґрунтованого об'єднання різних базових алгоритмів, синтезу відомих алгоритмів та складних розумових операцій;
- задачі, у формулюванні яких відтворено реальні ситуації, що потребують вирішення (дослідницькі задачі підвищеної складності, котрі можуть виконуватися у формі проєкту) (Петрова, Солодовник, 2021).

У процесі навчання програмування доцільно застосовувати *метод парного програмування*, де один студент намагається допустити помилки у коді, а інший має їх знайти без компіляції програмного коду. Цей метод дозволяє студентам знаходити та виправляти різні типи помилок, такі як неправильно вибраний тип даних, синтаксичні помилки у математичних виразах та помилки в логічних конструкціях. Також дидактично доцільним є *метод заборони* виконання програми протягом певного часу та обмеження розміру файлу. Дослідження показали, що такі методи ускладнення впливають на розумову діяльність студентів та стимулюють більш швидку зміну варіантів та упорядкування взаємозв'язків між структурами. Важливо, щоб студенти могли швидко та успішно вирішувати проблеми, використовуючи різні прийоми та методи. Варто наголосити, що основою авторських методик є *метод проєктів*, котрий є важливою частиною навчання програмування, передбачає розробку студентами проєкту з метою досягнення конкретної мети та розв'язання проблеми. Цей метод передбачає творчу роботу майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства, використання спостережень та експериментів, а також розширення наукового світогляду. У процесі роботи над проєктом активно використовуються різні методи створення програмного продукту, а результат повинен бути конкретним і практично корисним. Оцінювання готового проєкту здійснюється під час захисту, який є основною формою контролю за програмними результатами навчання.

Функціональний блок. Конструкт «Функції-Ресурси» означає, що ресурсно-орієнтована модель формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства у процесі вивчення основ програмування передбачає консолідацію ресурсів для виконання наступних функцій (Кононец, 2012):

- *Навчальна функція* сприяє формуванню системи знань, умінь, навичок та принципів вирішення практичних завдань з програмування.
- *Виховна функція* сприяє формуванню життєвих установок та принципів, соціальних норм, цінностей та стандартів професійної поведінки фахівця з інформаційної діяльності підприємства.
- *Розвиваюча функція* сприяє розвитку студента як особистості та готує його до самостійної фахової діяльності й самореалізації.
- *Ресурсна функція* (фаховий коледж бере на себе ініціативу поєднання кадрових, матеріально-технічних, навчально-методичних, інформаційних ресурсів для успішного впровадження ресурсно-орієнтованого навчання);
- *Управлінська функція* (кожен викладач дисциплін комп'ютерного циклу здатний самостійно управляти процесом ресурсно-орієнтованого навчання для ефективної реалізації навчальної, виховної та розвиваючої функцій процесу навчання основ програмування);
- *Технологічна функція* (кожен викладач дисциплін комп'ютерного циклу знає, як упроваджувати ресурсно-орієнтоване навчання, досягти його ефективності та здатний це реалізувати у своїй щоденній роботі – реалізація педагогічних технологій);
- *Інноваційна функція* (передбачає орієнтацію та постійне впровадження педагогічних інновацій у процес професійної підготовки майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства).

Результативний блок. Формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства у процесі вивчення основ програмування є основою результативного блоку запропонованої моделі. Це означає, що студенти отримують необхідні знання, уміння та особистісні якості, які допомагають їм розв'язувати професійні задачі та ефективно працювати з цифровими технологіями. Крім того, ця модель передбачає удосконалення ресурсного компонента вивчення дисципліни «Основи алгоритмізації та програмування», а також створення авторських методик навчання студентів основам програмування.

Висновки. Таким чином, нами розроблено ресурсно-орієнтовану модель формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства у процесі вивчення основ програмування, котра розглядається як комплекс організаційно-методичних умов – специфічних взаємопов'язаних факторів (мети, змісту, форм та методів навчання, інформаційних, цифрових освітніх ресурсів тощо), необхідних для здійснення системного впливу на особистість студентів з метою формування усіх компонентів ЦК, і містить. З'ясовано, що ключова ідея ресурсно-орієнтованої моделі полягає в тому, що формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства через вивчення основ програмування є комплексним процесом, який націлений на розвиток у студентів системи знань, вмінь і навичок використання цифрових технологій, спеціального програмного забезпечення, мов програмування, здатність застосовувати ці знання для організації і функціонування підприємницьких, торговельних структур. Ресурсно-орієнтована модель формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства у процесі вивчення основ програмування побудована на засадах компетентнісного, студентоцентрованого та ресурсно-орієнтованого підходів та містить 5 взаємопов'язаних блоків: цільовий, змістовий, організаційний, функціональний і результативний.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в інтеграційних процесах різних форм ресурсно-орієнтованого навчання для формування ЦК майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства, застосуванні інноваційних методик навчання дисципліни «Основи алгоритмізації та програмування» та у пошуку новітнього ефективного формату реалізації кожного блоку моделі.

Список використаних джерел

- Балуєк, В. О. (2020). Технологія ресурсно-орієнтованого навчання у процесі формування цифрової компетентності студентів економічних спеціальностей. В кн. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. праць (Вип. 69, т. 2, с. 19-23). Запоріжжя: КПУ.
- Гриньова, М. В., Кононець, Н. В., Дяченко-Богун, М. М., Рибалко, Л. М. (2019). Ресурсно-орієнтоване навчання студентів в умовах здоров'язбережувального освітнього середовища. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 72, 4, 182-193.
- Ковалюк, Т. В. (2005). *Основи програмування*. Київ: Видавничка група ВНУ.
- Кононець, Н. В. (2012). Педагогічні інновації вищої школи: ресурсно-орієнтоване навчання. *Педагогічні науки*, 54, 76-80.
- Овчарук, О. В. (2018). Рамка цифрової компетентності для громадян: європейська стратегія визначення рівня компетентності в галузі цифрових технологій. *Педагогіка і психологія. Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 1 (98), 31-38.
- Петрова, О. О., Солодовник, Г. В. (2021). *Алгоритмічні задачі та їх вирішення*: навч. посібник. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова.
- Kononets, N. V., Baliuk, V. O., & Khudolii, I. I. (2022). Creating a virtual learning environment for the formation of digital competence of future professionals in the information activities of the enterprise. In *Scientific Collection*

«InterConf»: with the Proceedings of the 13th International Scientific and Practical Conference «Scientific Research in XXI Century» (Is. 135, pp. 98-105). By the SPC «InterConf»: Methuen Publishing House.

- Kononets, N., Ilchenko, O., & Mokliak, V. (2020). Future teachers resource-based learning system: experience of higher education institutions in Poltava city, Ukraine. *Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE*, 21, 3, 14, 199-220.
- Kononets, N., Grynova, M., Zhamardiy, V., Mamon, O., & Liulka, H. (2020). Problems of Implementation of The System of Resource-Based Learning of Future Teachers of Physical Culture. *International Journal of Applied Exercise Physiology (IJAEP)*, 9 (12), 50-60.
- Krumsvik, R. J. (2014). Teacher educators' digital competence. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 58 (3), 269-280.
- Pettersson, F. (2018). Digitally Competent School Organizations-Developing Supportive Organizational Infrastructures. *Seminar.Net*, 14, 132-143. Retrieved from <https://doi.org/10.7577/seminar.2976>.

References

- Baliuk, V. O. (2020). Tekhnolohiia resursno-orientovanoho navchannia u protsesi formuvannia tsyfrovoy kompetentnosti studentiv ekonomichnykh spetsialnostei [Technology of resource-oriented learning in the process of forming digital competence of students of economic specialties]. In *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh [Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools]: zb. nauk. prats* (Is. 69, pp. 19-23). Zaporizhzhia: KPU [in Ukrainian].
- Hrynova, M. V., Kononets, N. V., Diachenko-Bohun, M. M., & Rybalko, L. M. (2019). Resursno-orientovane navchannia studentiv v umovakh zdoroviazberezhuvального osvitnoho seredovyscha [Resource-oriented education of students in the conditions of a health-preserving educational environment]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia [Information technologies and teaching aids]*, 72, 4, 182-193 [in Ukrainian].
- Kovalyuk, T. V. (2005). *Osnovy prohramuvannia [Basics of programming]*. Kyiv: BHV Publishing Group [in Ukrainian].
- Kononets, N. V. (2012). Pedahohichni innovatsii vyshchoi shkoly: resursno-orientovane navchannia [Pedagogical innovations of higher education: resource-oriented learning]. *Pedahohichni nauky [Pedagogical sciences]*, 54, 76-80 [in Ukrainian].
- Kononets, N. V., Baliuk, V. O., & Khudolii, I. I. (2022). Creating a virtual learning environment for the formation of digital competence of future professionals in the information activities of the enterprise. In *Scientific Collection «InterConf»: with the Proceedings of the 13th International Scientific and Practical Conference «Scientific Research in XXI Century»* (Is. 135, pp. 98-105). By the SPC «InterConf»: Methuen Publishing House.
- Kononets, N., Ilchenko, O., & Mokliak, V. (2020). Future teachers resource-based learning system: experience of higher education institutions in Poltava city, Ukraine. *Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE*, 21, 3, 14, 199-220.
- Kononets, N., Grynova, M., Zhamardiy, V., Mamon, O., & Liulka, H. (2020). Problems of Implementation of The System of Resource-Based Learning of Future Teachers of Physical Culture. *International Journal of Applied Exercise Physiology (IJAEP)*, 9 (12), 50-60.
- Krumsvik, R. J. (2014). Teacher educators' digital competence. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 58 (3), 269-280.
- Ovcharuk, O. V. (2018). Ramka tsyfrovoy kompetentnosti dlia hromadian: yevropeiska stratehiia vyznachennia rivnia kompetentnosti v haluzi tsyfrovoykh tekhnolohii [The Digital Competence Framework for Citizens: A European Strategy for Determining the Level of Digital Competence]. *Pedahohika i psykholohiia. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [Pedagogy and psychology. Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]*, 1 (98), 31-38 [in Ukrainian].
- Petrova, O. O., & Solodovnyk, H. V. (2021). *Alhorytmichni zadachi ta yikh vyrishennia [Algorithmic problems and their solution]: navch. posibnyk*. Kharkiv: KhNUMH im. O. M. Beketova [in Ukrainian].
- Pettersson, F. (2018). Digitally Competent School Organizations-Developing Supportive Organizational Infrastructures. *Seminar.Net*, 14, 132-143. Retrieved from <https://doi.org/10.7577/seminar.2976>.

KONONETS N., BALIUK V., KHUDOLII I., KOLESNIK V.

Separated Structural Subdivision "Professional College of Management, Economics and Law of Poltava State Agrarian University", Ukraine

RESOURCE-ORIENTED MODEL OF FORMATION OF DIGITAL COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS IN THE INFORMATION ACTIVITIES OF THE ENTERPRISE IN THE PROCESS OF STUDYING THE FUNDAMENTALS OF PROGRAMMING

In the article, the authors present a resource-oriented model of the formation of digital competence of future specialists in information activities in the process of learning the fundamentals of programming, which is considered as a complex of organizational and methodological conditions - specific interrelated factors (goals, content, forms and methods of training, information, digital educational resources, etc.), necessary for systematic influence on the personality of students in order to form all its components. The key idea of the resource-oriented model is that the formation of digital competence of future specialists in the information activities of the enterprise through the study of the fundamentals of

programming is a complex process aimed at the development of students' system of knowledge, abilities and skills in the use of digital technologies, special software, programming languages, the ability to apply this knowledge for the organization and functioning of business and trade structures. 5 interrelated blocks of the model (target, content, organizational, functional and effective) are characterized. **The target block** of this model defines the goal of the educational process, which consists in the development of students' logical, algorithmic and abstract thinking, stimulating students to learn programming languages, increasing their motivation for professional improvement and forming their professional orientation (forming the ability to develop author's information systems using programming systems). **The content block** reflects the content of the concept of digital competence of future specialists in information activities in the interconnected set of all its components (motivational-value, organizational-content, cognitive-operational and personal-reflective). **The organizational block** contains the content of the educational discipline "Fundamentals of Algorithmization and Programming". Also, this unit accommodates various forms of education, methods and means of education. To ensure the integrity of the educational process, specialized software, the distance course "Fundamentals of Algorithmization and Programming" and Internet resources should be used. **Functional block.** The construct "Functions-Resources" means that the resource-oriented model provides for the consolidation of resources to perform the following functions: educational, educational, developmental, resource, managerial, technological, innovative functions. **Resulting block.** The formation of digital competence of future specialists in information activities in the process of learning the fundamentals of programming is the basis of the effective block of the proposed model. This means that students get the necessary knowledge, skills and personal qualities that help them solve professional tasks and work effectively with digital technologies. In addition, this model provides for the improvement of the resource component of studying the discipline "Fundamentals of Algorithmization and Programming"; creation of author's methods of teaching students the fundamentals of programming.

Key words: resource-based learning, model, digital competence, programming, information activity of the enterprise, professional college

Стаття надійшла до редакції 21.03.2023 р.

УДК 378.011.3-051:811.111

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283333](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283333)

РУСЛАН КРАВЕЦЬ

ORCID: 0000-0002-7459-8645

Вінницький національний аграрний університет

СУТНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНІКИ ВИКЛАДАЧА ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Розкрито сутність педагогічної техніки викладача іноземної мови як систему професійних прийомів з організації поведінки педагога для здійснення успішних виховних і навчальних впливів на особистість здобувача вищої освіти. Залежно від спрямованості впливу виокремлено зовнішню і внутрішню педагогічні техніки. Зовнішня техніка пов'язана із вербальним і невербальним вираженням внутрішніх переживань викладача з метою впливу на інших суб'єктів навчального процесу. Описано особливості статистичної й динамічної експресії викладача іноземної мови. Охарактеризовано фізіогноміку, артефакти, систему запахів, такесику, просодик, екстралінгвістику, кінесику. Доведено, що становлення педагогічної техніки викладачів іноземної мови неможливе без врахування комунікативних заборон, етикету, культури зовнішнього вигляду, особливостей педагогічного спілкування та психічної саморегуляції. Мовленнєві й немовленнєві засоби впливу на здобувачів вищої освіти гармонійно доповнюють одне одного, а володіння педагогічною технікою свідчить про рівень професійної майстерності педагога.

Ключові слова: зовнішня техніка, внутрішня техніка, міжособистісний простір, педагогічне спілкування, саморегуляція, культура мовлення

Постановка проблеми. Уміння коректно й ефективно використовувати вербальні та невербальні засоби комунікації значно підвищують якість професійної діяльності викладачів іноземної мови. Водночас варто зазначити, що становлення педагогічної техніки викладачів іноземної мови неможливе без врахування комунікативних заборон, етикету, культури зовнішнього вигляду, особливостей педагогічного спілкування та психічної саморегуляції. Мовленнєві й немовленнєві засоби впливу на здобувачів вищої освіти гармонійно доповнюють одне одного, а володіння педагогічною технікою

свідчить про рівень професійної майстерності педагога. Тож виникає необхідність розширення й удосконалення системи професійних прийомів з організації поведінки педагога для досягнення кращих результатів навчання.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Педагогічна техніка викладача іноземної мови належить до актуальних питань модернізації системи вищої освіти. Аналіз наукових праць присвячених удосконаленню методики викладання свідчить, що педагогічну техніку розглядають у розрізі професійної майстерності педагога, зокрема велике значення відводиться підготовці викладача нового зразка з опорою не тільки на опанування фаховими знаннями, формування творчого мислення, м'яких навичок, готовності до саморозвитку й самовдосконалення впродовж життя, але й розроблення та впровадження педагогічної техніки як складової професійної майстерності. Теоретико-методологічні основи педагогічної майстерності викладача розробляють О. Волошина, С. Губіна, О. Малнацька, Т. Матвійчук, Н. Мирончук, О. Отич, І. Холковська. Психолінгвістичний вимір дистанції як невербального засобу комунікації у контексті взаємодії культур досліджують С. Масич, І. Фецько. Удосконалення професійної майстерності викладача іноземної мови є предметом наукових досліджень Н. Колотій, Р. Кравця, В. Леонтьєвої та інших.

Мета статті полягає у визначенні сутності педагогічної техніки викладача іноземної мови й уточнення її структурних компонентів під час практичної реалізації в системі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Індивідуальний стиль професійної діяльності викладача іноземної мови виявляється в характерній педагогічній техніці – сукупності раціональних засобів, умінь та особливостей поведінки, спрямованих на успішну реалізацію методологічних підходів, принципів і прийомів навчально-виховної роботи зі здобувачами вищої освіти згідно з метою та умовами навчання або виховання. Педагогічну техніку викладача іноземної мови можна оцінювати за культурою мовлення, володінням мімікою, пантомімікою, жестами, вмінням одягатися, стежити за своїм зовнішнім виглядом, дотриманням психотехніки (вміння керувати своїми емоціями, розуміння власного психічного стану), здатністю розуміти внутрішній стан студентів та адекватно на нього реагувати.

Безпосередня взаємодія викладача іноземної мови зі здобувачами вищої освіти робить прояв педагогічної техніки певною мірою імпровізаційним, ситуативним, спонтанним. Інтонацію, жести, погляд, вдало підібрані слова, вміння зберігати спокій, здатність керувати емоціями, критичне мислення, здатність аналізувати й узагальнювати С. Масич розглядає як характеристики розвинутої педагогічної техніки. Міміка, жести, пантоміміка доповнюють вербальні засоби спілкування й роблять процес комунікації виразнішим. Самоспостереження та саморефлексія дозволяють успішно корегувати вибір засобів вираження педагогічної техніки. Простежується також зв'язок педагогічної техніки з індивідуально-особистісними характеристиками. Вік, стать, темперамент, характер, стан здоров'я, анатомо-фізіологічні особливості істотно впливають на індивідуальну педагогічну техніку (Масич, 2017, с. 492).

Досліджуючи питання формування педагогічної майстерності, Т. Матвійчук використовує поняття «педагогічна техніка» для позначення вміння володіти прийомами організації власної поведінки. В її інтерпретації поєднання внутрішнього змісту професійної діяльності й зовнішнього його вираження формують уявлення про педагогічну техніку викладача, а вміння якнайкраще виразити свої міркування та почуття має великий виховний ефект на студентів (Матвійчук, 2011, с. 48).

Педагогічна техніка викладача іноземної мови являє собою систему професійних прийомів з організації поведінки педагога для здійснення успішних виховних і навчальних впливів на особистість здобувача вищої освіти. Ці прийоми допомагають викладачу керувати своїм психічним, емоційним і фізичним станом, голосом, мімікою, пантомімікою, а також впливати на інших за допомогою вербальних і невербальних засобів. Прийоми організації власної поведінки й впливу на здобувачів вищої освіти спрямовані на досягнення кращих результатів навчання з мінімальними затратами часу. Елементами педагогічної техніки є культура зовнішнього вигляду, культура мови, педагогічна етика, культура спілкування, педагогічний такт. Залежно від спрямованості впливу педагогічну техніку класифікують на зовнішню і внутрішню (Малнацька, Мирончук, 2014, с. 63).

Зовнішню техніку пов'язують із вербальним і невербальним вираженням внутрішніх переживань викладача з метою впливу на інших суб'єктів навчального процесу. Техніка педагогічного спілкування і техніка мовлення лежать в основі вербальних засобів зовнішньої техніки.

Техніка педагогічного спілкування вимагає доброзичливого, спокійного тону, умінь поставити запитання, слухати, аналізувати зміст повідомлення, зрозуміти мотиви комунікативної поведінки співрозмовника, орієнтуватися в ситуації спілкування. Тому викладач іноземної мови має прагнути до встановлення психологічного і зорового контакту з іншими суб'єктами педагогічної взаємодії. Його техніка педагогічного спілкування вміщує також вміння зацікавити студентів своїм виступом, володіння вільним, зв'язним і логічним мовленням, зовнішній вияв бажання і готовності спілкуватися, вміння передавати своє ставлення до навчального матеріалу, викликати у здобувачів вищої освіти інтерес до його розповіді.

Техніку мовлення складають дикція, артикуляція, інтонація, гучність, сила, висота, тембр і тональність

голосу, темп і ритм мовлення, польотність (здатність бути добре чутним на значній відстані без збільшення гучності, незалежно від кількості учасників та акустичної якості аудиторії), рухливість (здатність без напруги мінятися по силі, висоті, темпу) і благозвучність голосу (чистота звучання, відсутність неприємних призвуків: хрипоти, сиплості, гнусавості). Спокійний, плавний, розмірений темпоритм мовлення викладача іноземної мови є запорукою успішного спілкування. Володіючи технікою мовлення, викладач активно використовує додаткові експресивні засоби: специфічні звуки, що виникають під час спілкування (шепіт, сміх, зітхання, зойки, гмикання тощо), паузи, звуки назалізації (на кшталт: «хм-хм»), розділові звуки (покашлювання: «кх-кх») (Отич, 2014, с. 92-93).

Цілком слушними видаються міркування В. Леонтьєвої про важливість правильного темпу мовлення для природної комунікації іноземною мовою. На її погляд, уповільнений темп мовлення викладача іноземної мови порушує ритміко-інтонаційний малюнок фрази і тим самим ускладнює сприйняття й осмислення іншомовного матеріалу. Викладач іноземної мови повинен уміти створювати атмосферу справжнього спілкування, говорити природно, а не завчено (механічно), звертаючи увагу на реакцію співрозмовників. Отже, читання реплік за планом заняття втрачає сенс. Урахування інтересів співрозмовників робить мовлення більш емоційним та експресивним. Водночас якими б комунікативними вміннями не володів викладач іноземної мови, якщо здобувачі освіти не засвоять елементарні правила спілкування, то й цілі заняття будуть недосяжні (Леонтьєва, 2015, с.173). Для оволодіння педагогічною технікою потрібно, передусім, всебічно знати себе, усвідомлювати особливості взаємодії з іншими людьми, вміти побачити, почути й оцінити себе з боку. Усвідомлення особливостей своєї взаємодії з іншими людьми відбувається через рефлексію й емпатію (Холковська, Волошина, Губіна, 2019, с. 16).

Емоційно напружена праця спонукає викладача іноземної мови до створення **внутрішньої техніки** – педагогічно доцільного внутрішнього переживання, яке забезпечує його психологічне настроювання на професійну діяльність, ефективне керування собою на основі сприймання актів своєї поведінки і психічних процесів, контролю за їхнім перебігом. Внутрішня техніка дозволяє викладачам іноземної мови самостійно впливати на свої почуття, емоції, розум і волю з метою зняття зайвого напруження і стресу, подолання страху та хвилювання перед публічним виступом, переборення нерішучості у спілкуванні, стриманості від поспішних вчинків у стресових ситуаціях, мобілізації творчого потенціалу, робочого самопочуття, створення позитивного настрою, комфортної, доброзичливої та сприятливої атмосфери на заняттях з іноземної мови.

На заняттях з іноземної мови комунікативний процес реалізується за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування – знакових систем. Вербальна комунікативна поведінка являє собою сукупність традицій і норм спілкування, які пов'язані з конкретною тематикою та специфікою організації спілкування у певних комунікативних ситуаціях. Щодо невербальної комунікативної поведінки, то її можна трактувати як низку норм і звичаїв, які регламентують вимоги до несловесних засобів демонстрації ставлення (певні фізичні дії, розташування співрозмовників, пози, жести, міміка), які супроводжують процес комунікації (Кравець, 2018, с. 461, с. 463). Невербальна комунікація (рис. 1) відбувається зазвичай мимовільно. Люди переважно контролюють своє мовлення, але на основі аналізу їхніх жестів, інтонації, міміки можна оцінити щирість співбесідника.

Подана на рисунку 1 схема свідчить про великий арсенал засобів для вираження особистістю ставлення до оточуючих людей, а отже, від викладачів іноземної мови очікують вдосконалення своєї палітри невербальних засобів комунікації. Студенти досить чітко їх розпізнають, як наслідок, це сприяє підсиленню або нейтралізації враження від слів педагога. Тому викладачі іноземної мови мають ретельно добирати компоненти зовнішньої техніки.

Перше враження про викладача іноземної мови формується на основі сприйняття його зовнішнього вигляду (чистоти й охайності). Це враження має стійкий характер і, як правило, у більшості студентів не змінюється впродовж тривалого часу. Зовнішність викладача іноземної мови включає у себе невербальну комунікацію, культуру і техніку догляду за зовнішнім виглядом.

Структурні складники невербальної комунікації уміщують такі компоненти: мову тіла, міжособистісний простір, часові характеристики. **Мову тіла** характеризують статична й динамічна експресії. Статистичну експресію оцінюють за фізіогномікою (експресія обличчя людини та прояв її характеру), артефактами (зачіска, манера одягатися, косметика, прикраси) і системою запахів (природні, штучні). Динамічна експресія знаходить своє вираження в такесіці (динамічні дотики, потиск руки, поплескування тощо), просодиці (голосові характеристики, інтонація, інтенсивність, паузи, темп, тембр, акцент), екстралінгвістиці (використання сміху, плачу, пауз, покашлювання, зітхань, позіхань), кінесиці (виражальні рухи, контакт очей, авербальні дії). До виражальних рухів відносяться жести, міміка, пантоміміка, хода, постава тіла (Ішук, Мазуренок, 2017, с. 179-180).

Комунікація без **жестикуляції** насторожує слухачів, викликає почуття недовіри й упередженості. В контексті нашого дослідження жестикуляцію трактуємо як використання рухів (жестів) рук, ніг, голови, плеч, усього тіла для надання мові певного емоційного забарвлення й вираження схвалення, згоди, гніву, роздратування, відчаю тощо.

Жестикуляція відбувається на підсвідомому рівні. Жести – це мова емоцій. Вони передують висловлюванням.

Рис. 1. Компоненти невербальної комунікації

Жести й інтонація виражають щирість та відкритість намірів спікера. Описові жести ілюструють форму, швидкість, розмір, тобто описують хід думки. Більш важливу роль відіграють психологічні жести, які виражають почуття. Наприклад, коли ми говоримо «будь ласка», то зазвичай піднімаємо кисть руки на рівень грудей долонею догори, трохи відводючи її від себе. При вираженні подиву розводять руки в сторони, при застереженні притискають вказівний палець до губ. До жестикуляції викладача іноземної мови висуваються певні вимоги: 1) має бути органічною, позбавленою різких рухів, невимушеною, стриманою, без поривчастих рухів ліктями; 2) повинна бути доцільною та ситуативною, а не перманентною; 3) рекомендовано урізноманітнювати свої жести, оскільки їхня однотипність і повторюваність одного й того самого жесту дратуватиме аудиторію; 4) слід більше використовувати відкриті жести (розкриті руки долонями нагору) для демонстрування доброзичливості, бажання встановити контакт, налагодити взаємодію; 5) варто уникати перебирання пальцями прикрас, браслета годинника, поправлення одягу, оскільки такі жести є досить нав'язливими: вони дуже відволікають студентів, а сам виступ викладача роблять невиразним і монотонним; аудиторія розцінить ці дії як прояв невпевненості у собі; 6) жести руками нижче поясу недопустимі – це вираження розгубленості й невпевненості; 7) кожний жест повинен мати завершений характер, не рекомендовано переривати розпочатий жест; 8) жестикулювати обома руками; 9) не притискати лікті до тулуба – свідчить про невпевненість у собі, а натомість тримати не ближче трьох сантиметрів від тулуба; 10) руки повинні підніматися й опускатися, злегка сходиться і розходитися під час висловлювань – використання риторичних жестів. Значення основних жестів подано в таблиці 1.

За допомогою візуального контакту (спрямованість, частота контакту очей, тривалість) мовець виражає свою зацікавленість співрозмовником. Під час спілкування люди зазвичай дивляться один на одного впродовж 35-50% часу. У середньому комуніканти затримують погляд на очах 5-7 секунд, щоб зрозуміти реакцію на свої висловлювання. Тривалий погляд на співрозмовника ніби слугує підтвердженням сказаного мовцем.

Нам імпонує думка Н. Колотій, що невербальні засоби спілкування становлять найпотужніший канал передачі інформації та слугують основним засобом встановлення необхідного контакту між викладачем іноземної мови й аудиторією. На її погляд, саме вони створюють атмосферу відкритості/закритості, позитивної/негативної налаштованості, (не)впевненості, зацікавленості/байдужості, а отже, формують

(не)довіру між учасниками комунікативного процесу. Науковець класифікує засоби невербальної комунікації чотири системи: 1) акустична система – екстралінгвістика і просодика; 2) оптична система – кінесика, фізіономіка, авербальні дії (тілесні рухи, стук, скрип, потирання рук, почісування, дії з предметами), контакт очей, артефакти; 3) тактильно-кінестетична система – такесика (статичні та динамічні дотики, потиски рук, поплескування); 4) ольфакторна система – набір природних та штучних запахів (Колотій, 2019, с. 98).

Таблиця 1

Вираження емоційного стану за допомогою жестів

<i>Види жестів</i>	<i>Вираження</i>
<i>Жести відкритості</i>	Спікер жестикулює долонями догори, на інтуїтивному рівні демонструє свою відкритість і щирість, що викликає довіру. Для більшого ефекту також інколи займають молитовну позу й мимоволі складають долоні у формі купола. Зазвичай це пробуджує у слухачів бажання повірити сказаному. Переконаючи співбесідників у правдивості своїх слів, спікер може бити себе в груди, торкаючись їх відкритою долонею. Потискування плечима, розстібнутий піджак, які супроводжується жестом відкритих рук, також вказують на дружелюбність і відкритість природи. На успішних переговорах учасники часто розстібають піджаки, розпрямляють ноги, пересідають на край стільця ближче до столу, який відокремлює їх від співрозмовника. Водночас вказівний палець догори повертає увагу до мовця. Цей жест використовують для протиставлення жестах іншим співрозмовників, тим самим виражаючи свою зверхність та незацікавленість темою бесіди.
<i>Жести нещирості, підозри та потаємності</i>	Співрозмовник не показує відкритих долонь, ховає руки в кишені чи за спину, відчуває якусь провину. Дотики пальцями до обличчя виникають як підсвідома реакція на неправду або як намагання приховати інформацію. Психологи вважають, що на обличчі та шиї, біля очей, носа й вух розташовані «рецептори неправди». Коли мовець говорить неправду або сумнівається, то ці зони збуджуються, і виникає підсвідома потреба почухати це місце. Зловживання такими жестах призводить до виникнення недовіри й несприйняття слів співрозмовниками як нещирих. Прикриваючи рот рукою, співрозмовник приховує свої думки, оскільки не впевнений. До жестів нещирості, скритності, невпевненості також відносять погляд убік і тіло чи ноги звернені до виходу – бажання завершити розмову й піти.
<i>Жести збентеження і хвилювання</i>	Людина складає кінчики пальців разом або стискає руку в кулак для вираження хвилювання і збентеження. Заламування та перебирання пальців, потирання рук оцінюють як тривожне очікування.
<i>Жести тиску</i>	Повернуті донизу долоні вказують на певну закритість лектора від слухачів. Ці жести викликають відчуття тиску з боку спікера й змушують аудиторію уважно слухати лектора, але з певною пересторогою до висловлених міркувань. Балансування повернутими донизу долонями сприймають як сигнал для припинення дії та заклик уважно слухати.
<i>Жести, які виражають замкнутість особистості</i>	Схрещені руки на грудях або закриті руками сонячне сплетіння вказують на замкнутість особистості в собі й ухилення від обговорення теми. Така жестикуляція отримала назву «поза Наполеона». Вона свідчить про «глухий» захист, після якого ймовірно буде агресивний контрнатуп. Схрещені руки нижче поясу сигналізують про беззахисність, обережність, інфантильність. Рух рукою зверху вниз долонею до себе, ніби «рубавемо повітря», використовують для відмежовування від сказаного або слухачів, тому в щирість слів спікера важко повірити. Рука в кишені штанів, яка відгортає полу піджака, підкреслює самозакоханість і сприймається як кокетливий жест.
<i>Жести оцінки</i>	Нахилена голова, вказівний палець розміщений уздовж щоки, підборіддя спирається на долоню, інші пальці знаходяться нижче рота (поза «почекаємо – подивимося») свідчать про уважне слухання.
<i>Жести заперечення</i>	Співрозмовник складає руки на грудях, схрещує їх, торкається кінчика носа, корпус відхилений назад.

Жести мрійності й замисленості	Мовець спирається на руку щочкою (поза «глибокого занурення в роздуми»), щипає перенісся, нахилиє голову (поза «уважне слухання»). Під час прийняття рішення й розмірковування особистість протирає лінзи окулярів, підносить дужки окулярів до губ, почісує підборіддя.
Жести нудьги	Байдужий погляд виражає незацікавленість. Співрозмовник часто дивиться в одну точку, спирає голову на долоню, клацає ковпачком ручки, малює рисунки на аркуші паперу, постукує пальцями, ручкою, олівцем по столу або ногою по підлозі, похитує ногою.
Жести невпевненості, нервозності, дратівливості	Спікер щипає долоні, переплітає пальці рук; торкається спинки стільця перед тим, як на нього сісти; постукує по столу; ставить на стіл лікті, щоб утворити піраміду; інколи смикає себе за вухо.
Жести авторитарності	Спікер з'єднує руки за спиною, піднімає підборіддя.
Жести впевненості	Пальці з'єднані як купол піраміди, співрозмовник розгойдується на стільці.
Жести напруженості та занепокоєння	Про психологічну напруженість свідчать міцне рукостискання, потирання рук або пальців; спрямування погляду в бік дверей або вікна, що вказує на прагнення особистості вийти з приміщення; маніпуляція з предметами, ручкою, олівцем, скріпками тощо; поправлення краватки, комірця, рукава; ходіння по кімнаті туди-сюди.
Жести самоконтролю	Руки заведені за спину, одна рука сильно стискає іншу, у сидячому положенні людина схрещує литки – ці жести сигналізують про бажання особистості упоратися зі своїми емоціями.

Важливе місце у структурі невербальної комунікації посідає проксемика – дослідження просторових умов спілкування, зокрема міжособистісної дистанції, просторового розміщення співрозмовників, впливу території на комунікативний процес. **Міжособистісний простір** являє собою відстань, яка інтуїтивно виникає під час безпосереднього спілкування між комунікантами. Певною мірою результат розмови залежить від комфортної дистанції, котру займають учасники комунікативного акту. Міжособистісний простір має враховувати претензії людей, їхні стосунки і місце перебування. Його порушення може призводити до дратівливості, неетичної поведінки, на що вказують жести й особисті речі. Цілоком слухними видаються міркування І. Фецько (Фецько, 2021, с. 193) про смислове навантаження дистанції спілкування, оскільки відстань між співрозмовниками залежить від багатьох чинників: від спрямування комунікації, від індивідуальних особливостей суб'єктів комунікативного процесу (психолінгвістичних характеристик, близькості, віку, соціального статусу, національних звичаїв). Загальноприйнятною вважають класифікацію дистанції на види: *інтимна дистанція* складає до 0,5 м. й можлива між близькими людьми; *персональна дистанція* – від 0,5 м. до 1,2 м, невимушена розмова в домашній обстановці, типова для спілкування з друзями; *соціальна дистанція* – від 1,2 м. до 3,7 м., притаманна офіційному спілкуванню й діловим стосункам; *публічна дистанція* становить відстань 4–7 м. і більше, прикладом може слугувати публічний виступ викладача іноземної мови на науково-практичній конференції перед аудиторією.

Схематично компоненти педагогічної техніки викладача іноземної мови подано на рисунку 2.

Під час читання лекції виступати за трибуною не рекомендують (Фецько, 2021). На думку педагогів і психологів, трибуна виступає бар'єром між лектором й аудиторією. Крім того, вона закриває рухи тіла і сковує жести, хоча за нею лектор почуває себе безпечніше. Отже, реалізація педагогічної техніки передбачає, що викладач іноземної мови буде знаходитися в русі й жестикулювати під час пояснення навчального матеріалу, а не просто стояти і читати за трибуною. Рух має бути легким і невимушеним. Сучасний викладач іноземної мови використовує трибуну лише для розміщення своїх речей (конспекту заняття, ноутбука, блокнота, ручки тощо) і звільнення рук, щоб жестикулювати.

Очевидно, що порушення просторового чинника матиме свою ціну. Вторгнення в інтимну зону іншої людини може негативно позначитися на емоційному стані співрозмовників, а отже вплинути на результативність комунікації. Вагоме значення має також взаємне розміщення співрозмовників під час спілкування: зазвичай суперники сидять один навпроти одного, а під час випадкової бесіди – навскіс за столом, друзі – поруч.

Висновки. Педагогічна техніка викладача іноземної мови значною мірою визначає рівень професійної майстерності й успішність педагогічної діяльності.

Педагогічна техніка є невід'ємною складовою у структурі професійної майстерності викладача іноземної мови, який потребує саморозвитку і самовдосконалення впродовж життя.

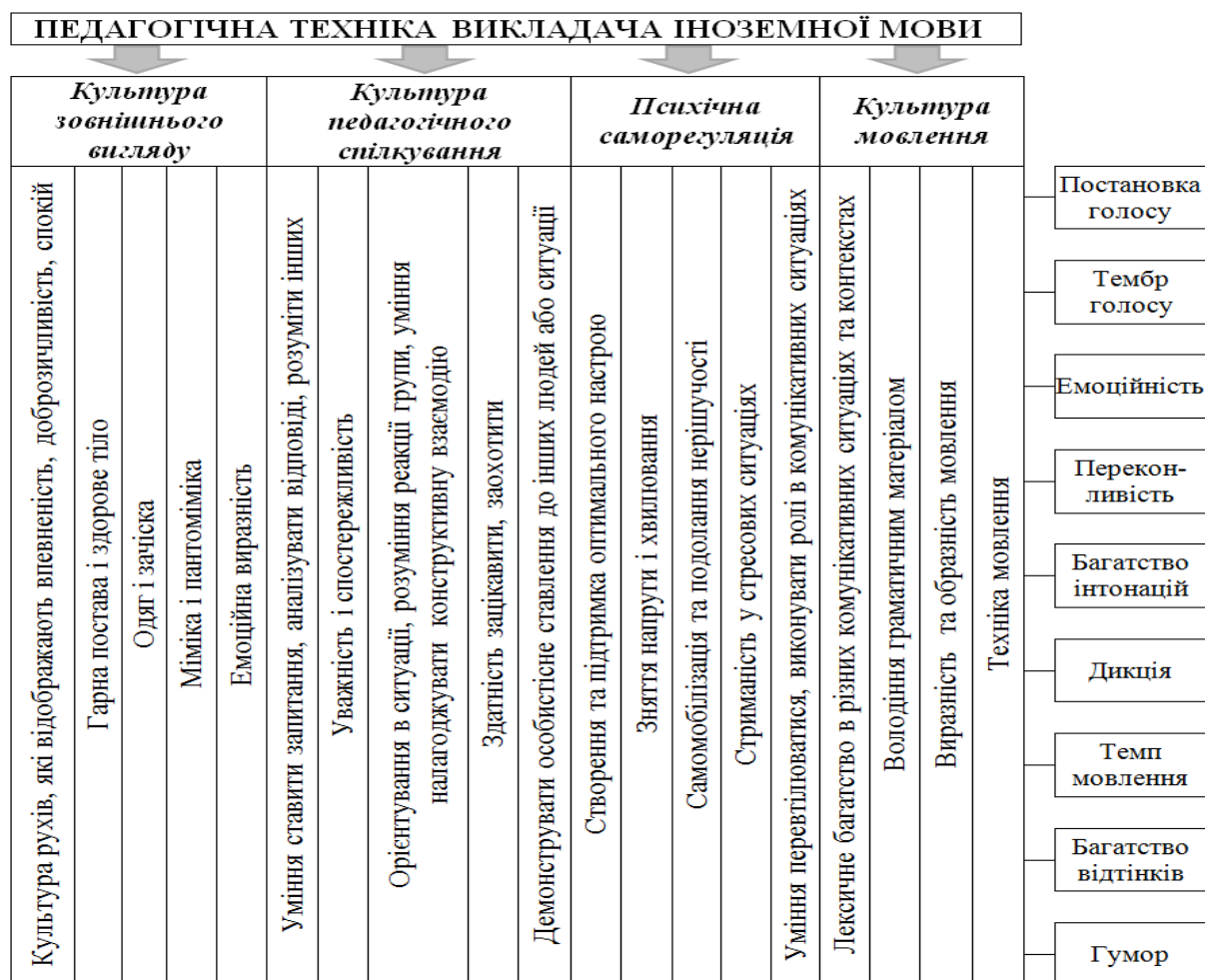

Рис. 2. Компоненти педагогічної техніки викладача іноземної мови

Як форма організації поведінки педагогічна техніка базується на вміннях володіти собою – поставою, жестами, мімікою, пантомімікою; керувати емоційними станами – знімати зайве психічне напруження, викликати стани інсайту, творчого самопочуття; володіти технікою мови – темп мовлення, інтонуювання, управління аудиторією; взаємодіяти зі здобувачем вищої освіти і групою загалом у процесі вирішення педагогічних завдань. Оскільки викладач іноземної мови виступає джерелом інформації, лідером колективу, взірцем морально-етичних норм поведінки, організатором сприятливого мікроклімату, то від нього очікують виконання низки функцій. Серед його головних функцій можна виокремити освітню, розвивальну, комунікативно-навчальну, виховну. **Перспективи подальших досліджень** вбачаємо в обґрунтуванні методики формування педагогічної техніки викладачів іноземної мови у закладах вищої освіти та розробленні відповідного діагностичного інструментарію для визначення рівня сформованості професійної майстерності викладачів іноземної мови, оскільки досліджувана характеристика забезпечує високу результативність праці.

Список використаних джерел

- Іщук, Т., Мазуренок, Н. (2017). Розвиток педагогічної спостережливості як умова забезпечення наступності дошкільної та початкової освіти. *Методика початкового навчання і дошкільного виховання*, 22, 177-181.
- Кравець, Р. А. (2018). *Теоретичні і методичні основи полікультурної освіти майбутніх фахівців аграрної галузі*. (Дис. д-ра пед. наук). Вінниця.
- Колотій, Н. В. (2019). Формування навичок невербальної комунікації у майбутніх ІТ-фахівців під час проведення презентацій англійською мовою. *Науково-методичний журнал ЧДУ ім. П. Могили «Наукові праці»*, 311, 97-99.
- Леонтьєва, В. (2015). Шляхи формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя іноземної мови. *Витоки педагогічної майстерності*, 15, 169-174.
- Малнацька, О., Мирончук, Н. (2014). Педагогічна майстерність викладача ВНЗ. В кн. С. Вітвицька (Ред.), *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном*: збірник наукових праць (с. 61-64). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.

- Масич, С. Ю. (2017). Педагогічна техніка викладача вищого навчального закладу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 53 (106), 491-498.
- Матвійчук, Т. Ф. (2011). *Формування педагогічної майстерності майбутніх учителів фізичного виховання у процесі професійної підготовки*. (Дис. канд. пед. наук). Львів.
- Отіч, О. М. (2014). *Основи педагогічної майстерності викладача професійної школи*. Кіровоград: Імекс-ЛТД.
- Фецко, І. (2021). Дистанція як невербальний засіб комунікації у контексті взаємодії культур: національний і психолінгвістичний вимір. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 35, 5, 191-196.
- Холковська, І. Л., Волошина, О. В., Губіна, С. І. (2019). *Основи педагогічної майстерності: практикум*. Вінниця: Твори.

References

- Fetsko, I. (2021). Dystantsiia yak neverbalnyi zasib komunikatsii u konteksti vzaiemodii kultur: natsionalnyi i psyholinhvistychnyi vymir [Distance as a non-verbal communication mean in the context of the interaction of cultures: national and psycholinguistic measurements]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [Current issues of humanitarian sciences]*, 35, 5, 191-196 [in Ukrainian].
- Ishchuk, T, & Mazurenok, N. (2017). Rozvytok pedahohichnoi sposterezhlyvosti yak umova zabezpechennia nastupnosti doshkilnoi ta pochatkovoї osvity [Development of pedagogical observation as the condition of providing of continuity of pre-school and primary education]. *Metodyka pochatkovoho navchannia i doshkilnoho vykhovannia [Methodology of primary education and preschool teaching]*, 22, 177-181 [in Ukrainian].
- Kholkovska, I. L., Voloshyna, O. V., & Hubina, S. I. (2019). *Osnovy pedahohichnoi maisternosti [Bases of pedagogical excellence]: praktykum*. Vinnytsia: Tvory [in Ukrainian].
- Kravets, R. A. (2018). *Teoretychni i metodychni osnovy polikulturnoi osvity maibutnikh fakhivtsiv ahrarnoi haluzi [Theoretical and methodical bases of the future agrarians' multicultural education]*. (D diss.). Vinnytsia [in Ukrainian].
- Kolotii, N. V. (2019). Formuvannia navychok neverbalnoi komunikatsii u maibutnikh IT-fakhivtsiv pid chas provedennia prezentatsii anhliiskoiu movoiu [Formation of non-verbal communication skills of future IT-specialists while conducting presentations in english]. *Naukovo-metodychnyi zhurnal ChDU im. P. Mohyly «Naukovi pratsi» [Scientific-methodological journal of Petro Mohyla ChSU «Scientific works»]*, 311, 97-99 [in Ukrainian].
- Leontieva, V. (2015). Shliakhy formuvannia pedahohichnoi maisternosti maibutnoho vchytelia inozemnoi movy [Ways of formation of the future foreign language teacher's pedagogical skills]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti [The sources of pedagogical skills]*, 15, 169-174 [in Ukrainian].
- Malnatska, O., & Myronchuk, N. (2014). Pedahohichna maisternist vykladacha VNZ [Pedagogical skill of a university teacher]. In S. S. Vitvytska (Ed.), *Modernizatsiia vyshchoї osvity v Ukraini ta za kordonom [Modernisation of higher education in Ukraine and abroad]: zbirnyk naukovykh prats* (pp. 61-64). Zhytomyr: Publishing of I. Franko ZhsU [in Ukrainian].
- Masych, S. Yu. (2017). Pedahohichna tekhnika vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu [Pedagogical technique of the teacher of higher educational institution]. *Pedahohika formuvannia tvorchoї osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh [Pedagogy of creative personality formation at higher and secondary schools]*, 53 (106), 491-498 [in Ukrainian].
- Matviichuk, T. F. (2011). *Formuvannia pedahohichnoi maisternosti maibutnikh uchyteliv fizychnoho vykhovannia u protsesi profesiinoї pidhotovky [Formation of pedagogical excellence of future physical education teachers in the process of professional training]*. (PhD diss.). Lviv [in Ukrainian].
- Otych, O. M. (2014). *Osnovy pedahohichnoi maisternosti vykladacha profesiinoї shkoly [Fundamentals of pedagogical skills of a professional school teacher]*. Kirovohrad: Imex-LTD [in Ukrainian].

KRAVETS R.

Vinnytsia National Agrarian University, Ukraine

ESSENCE OF A FOREIGN LANGUAGE TEACHER'S PEDAGOGICAL TECHNIQUE

The article reveals the essence of a foreign language teacher's pedagogical technique as a system of professional techniques for organising a pedagogue's behaviour to make successful pedagogical and educational influences on the personality of a higher education student. Depending on the direction of influence, external and internal pedagogical techniques have been distinguished. The external technique is associated with verbal and non-verbal expression of a teacher's internal experiences in order to influence other subjects of the educational process. The technique of pedagogical communication and the technique of speech form the basis of the verbal tools of external technique. It has been determined that the technique of pedagogical communication requires a friendly, calm tone, the ability to ask questions, listen, analyse the content of the message, understand the motives of the interlocutor's communicative behaviour, navigate in a communicational situation. Therefore, a foreign language teacher should strive to establish psychological and visual contact with other subjects of pedagogical interaction. The technique of pedagogical communication also contains the ability to

attract students by the performance and free, coherent and logical speech, external expression of desire and willingness to communicate, the ability to convey their attitude to educational material, to arouse the higher education students' interest in the discussion. The technique of speech consists of diction, articulation, intonation, volume, strength, height, timbre and tonality of the voice, pace and rhythm of speech, emphasis, mobility and sonority of the voice. The structural components of non-verbal communication: body language, interpersonal space, temporal characteristics have been analysed. The peculiarities of statistical and dynamic expression of a foreign language teacher have been described. Physiognomy, artefacts, the olfactory system, haptics, prosody, extralinguistics, kinesics have been characterised. It has been proved that a foreign language teacher's pedagogical technique largely determines the level of professional excellence and the success of pedagogical activity. Pedagogical technique is an integral part in the structure of the professional excellence of a foreign language teacher who needs lifelong self-development and self-improvement. As a form of organisational behaviour, pedagogical technique is based on the ability to control oneself – posture, gestures, facial expressions, pantomime; to manage emotions – relieve excessive mental stress, trigger the states of insight, creative well-being; the ability to master the technique of speech – the pace of speech, intonation, audience management; the ability to interact with a higher education student and the group as a whole in the process of solving pedagogical problems. Forming foreign language teachers' pedagogical technique is impossible without considering communicative prohibitions, etiquette, appearance culture, peculiarities of pedagogical communication and mental self-regulation. Verbal and non-verbal tools of influencing higher education students harmoniously complete each other, and mastery of the pedagogical technique testifies to the level of a pedagogue's professional excellence.

Key words: *external technique, internal technique, interpersonal space, pedagogical communication, self-regulation, speech culture*

Стаття надійшла до редакції 15.02.2023 р.

УДК 378.147:373.2

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283336](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283336)

ІРИНА ЛАРИНА

ORCID: 0000-0003-0117-147X

ЮЛІЯ ДОЛЯ

ORCID: 0000-0001-6400-6813

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Авторами здійснено теоретичне узагальнення закономірностей художньо-естетичного розвитку дітей дошкільного віку у відповідності до змісту Базового компоненту дошкільної освіти. Досліджено дидактичний потенціал мистецтва як могутнього засобу формування мистецько-творчої компетентності дитини. Вивчено особливості цього процесу в умовах реалізації емоційно орієнтованої моделі мистецької освіти, розкрито її діалогічну сутність, яка серед інших чинників передбачає спільну діяльність дорослого і дитини в мистецькому середовищі. Доведено, що ефективність процесу формування мистецько-творчої компетентності у дошкільників залежить від наявності у сучасного педагогічного працівника ЗДО певного рівня сформованості професійної готовності до його здійснення. Розглянуто шляхи формування такої готовності. Висвітлено роль і способи використання з даною метою інноваційних технологій.

Ключові слова: *художньо-естетичний розвиток, мистецько-творча компетентність дошкільників, інноваційні технології, педагогічний супровід, мистецька освіта, особистість дитини, розвивально-естетичне середовище*

Постановка проблеми. Проблема дослідження теорії і практики художньо-естетичного виховання дитини як одного з найважливіших засобів закладання культурних засад особистості, формування у неї ставлення до дійсності, стимулювання розумового і морального розвитку, виховання всебічно розвиненої, духовно багатой особистості, стає все більш актуальною в Україні. У процесі художньо-естетичного розвитку в особистості формується ціннісне ставлення до мистецтва, розвивається

широкий спектр естетичних почуттів (здатність сприймати, відчувати, оцінювати прекрасне, трагічне, комічне, потворне в житті і мистецтві), прагнення творити в мистецькій сфері «за законами краси».

Загальновідомо, що мистецтво є своєрідним індикатором рівня культури суспільства загалом та особистості зокрема. Воно здатне надихати, мотивувати й спонукати особистість до самовдосконалення. Тож не випадково назва освітнього напрямку – «Дитина у світі мистецтва» – в останній редакції Базового компонента дошкільної освіти та, відповідно, в оновленій комплексній освітній програмі «Дитина», набула нового звучання.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз науково-дослідної літератури показав, що науковці розглядають проблему художньо-естетичного розвитку дітей як складну і багатогранну, вказуючи на важливість навчати особистість розумінню цінності художньо-естетичного ресурсу для усвідомлення себе в соціумі. Для визначення орієнтирів та способів творчої життєдіяльності потрібно створити умови за допомогою організованого естетичного середовища (Т. Житнік, 2016; Т. Кучай, 2016; О. Семенова, 2017; А. Семенюк, 2019; В. Томашевський, 2020; Г. Шевченко, 2018; А. Шевчук, 2021 та ін.), яке повинно бути змістовно насиченим, таким, що трансформується, поліфункціональним, варіативним, доступним, безпечним тощо.

Останнім часом науковцями (Ю. Бентя, 2021; Ся Гаоян, 2019; В. Жуков, 2020; В. Орлова, 2017; О. Половіна, 2021; В. Ривліна, 2021; Н. Сидорчук, 2012; Н. Кривошея, Я. Чечель, 2019 та ін.) активно розглядається технологія інтеграції мистецтв, створення в закладі дошкільної освіти розвивального поліхудожнього середовища. Правильно організоване естетичне середовище повинно забезпечити дитині можливості для творчого саморозвитку, самореалізації в соціумі.

Проте, незважаючи на великий інтерес науковців до вирішення проблеми формування мистецько-творчої компетентності дітей дошкільного віку, вона потребує розв'язання питань, які пов'язані з вдосконаленням підготовки фахівців з дошкільної освіти до здійснення педагогічного супроводу освітньої діяльності з художньо-естетичного розвитку дошкільників.

Мега статті – проаналізувати особливості художньо-естетичного розвитку дошкільників, довести необхідність і накреслити шляхи формування у майбутніх фахівців з дошкільної освіти професійної готовності до вирішення зазначеної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. У новій редакції Базового компоненту дошкільної освіти як Державного стандарту дошкільної освіти мистецько-творчу компетентність визначено як «...здатність дитини практично реалізовувати свій художньо-естетичний потенціал для отримання бажаного результату творчої діяльності на основі розвинених емоцій та почуттів», емоційно-ціннісного ставлення до різних видів мистецтва, елементарно застосовувати мистецькі навички в життєвих ситуаціях, під час освітньої та самостійної діяльності (БКДО, 2021, с. 21-22).

За БКДО, розвиток мистецько-творчої компетентності дошкільника розглядається як особистісне надбання за партнерською підтримкою дорослих в процесі освітньої діяльності ЗДО. Набуття дитиною мистецько-творчої компетентності відбувається в результаті отримання елементарних знань щодо специфіки видів мистецтва (образотворче, музичне, театральне): засвоєння художньої мови мистецтва, ознайомлення з системою художньо-виразних засобів, які використовує той чи інший вид мистецтва задля втілення художньої ідеї.

Важливою і необхідною складовою мистецько-творчої компетентності є сформованість у дошкільника емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва. У процесі безпосереднього спілкування з творами мистецтва – творами художньої літератури, музичними творами, творами живопису – у дитини формуються основи художньо-естетичного смаку, художньо-естетичні потреби та інтереси у спілкуванні з мистецтвом.

Реалізація завдань освітнього напрямку «Дитина у світі мистецтва» передбачає залучення вихованців до різних видів мистецької діяльності в спеціально створених для розвитку їхніх здібностей умовах, формування здатності до самовираження з пріоритетом розвитку емоційної сфери, спрямованість освітнього процесу на набуття ними життєвих навичок під час освітньої та самостійної художньої діяльності.

Слід наголосити, що мистецько-творча компетентність дитини формується як результат реалізації емоційно орієнтованої моделі мистецької освіти. Її основою є діалогічність як спосіб існування та розвитку особистості, що передбачає: емоційну взаємодію з іншою особистістю; здатність створювати художні образи, засновані на якості образного особистісного пізнання світу; спільну діяльність дорослого і дитини в мистецькому середовищі.

Найважливішим результатом особистісних надбань дитини є формування навичок від індивідуального відтворення на основі усталеного зразка до імпровізації, вигадкування нового за умови створення дорослим творчого середовища. У дітей з'являється можливість по-своєму скористатися набутим досвідом як у процесі навчання, так і у повсякденному житті.

Визначальним принципом педагогічного супроводу освітнього напрямку «Дитина у світі мистецтва» є формування ціннісного ставлення до продуктів мистецької діяльності та сприяння привласненню їх дитиною. Усе, що робить дитина на мистецьких заняттях, має відповідати її життєвим запитам, бути

спрямованим на формування життєвих навичок і особистісної компетентності. Дитина повинна зрозуміти, для чого та чи інша мистецька діяльність потрібна їй у житті.

Опановуючи мову символів у різних видах мистецтва, діти формують власне ставлення до світу. У цьому й проявляється їхня залученість до життя. У мистецьких видах діяльності у дитини формуються якості, які стануть базовими для дорослого життя: уміння слухати і чути, дивитися і бачити, естетичний смак, розвиваються дрібна моторика (як основа підготовки руки до письма), інтонаційна та емоційна виразність мовлення, пластичність, відчуття ритму (яке є основою читання і письма), засвоюються правила етикету тощо.

У процесі підготовки майбутніх фахівців з дошкільної освіти до націленого на формування мистецько-творчої компетентності педагогічного супроводу мистецької діяльності дитини викладачі дисциплін мистецького спрямування допомагають кожному здобувачеві знайти відповіді на такі запитання, як: «Для чого? Для кого? Навіщо я це роблю? Як я це використовуватиму у професійній діяльності та у власному житті?».

Вивчення мистецьких дисциплін здобувачами освіти передбачає також розв'язання додаткових завдань їхньої професійної підготовки, на кшталт:

- формування особистісної позиції майбутніх фахівців-дошкільників щодо впливу мистецтва на розвиток особистості дитини;
- усвідомлення важливості естетичного розвитку особистості й удосконалення здатності до власної художньої діяльності;
- оволодіння педагогічним інструментарієм залучення дітей дошкільного віку до мистецтва;
- стимулювання мотивації саморозвитку й постійного фахового зростання;
- формування вміння створення розвивального естетичного середовища у закладі дошкільної освіти;
- розвиток у майбутніх вихователів навичок ефективної взаємодії у площині «дитина – мистецтво – педагог» (тобто самодіагностика, рефлексія, активне слухання, включення у види мистецької діяльності тощо).

Реалізація цих завдань має здійснюватись шляхом впровадження технологій, які забезпечують готовність майбутніх фахівців з дошкільної освіти до формування мистецько-творчої компетентності у дошкільників.

Так, на факультеті дошкільної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди використовуються різноманітні інноваційні технології, які надають можливість у процесі викладання дисциплін естетичної спрямованості створювати передумови для розвитку інноваційного мислення і творчої компетентності майбутніх вихователів.

Сучасний педагог в освітньому процесі має виконувати роль фасилітатора – підтримувати, спрямовувати, створювати атмосферу благополуччя, залишаючи за дитиною право на самостійність, вибір (зокрема послідовності дій) тощо (Шевчук, 2021, с. 22). Ця технологія спрямована на розвиток у майбутніх вихователів уміння пильно спостерігати, розмірковувати над змістом музичних і художніх творів, розуміти багатозначність образів мистецтва, їх здатність пробуджувати різні думки.

На заняттях з дисциплін музично- та художньо-естетичної спрямованості також ефективно використовується вербалізація змісту художніх творів – технологія, зорієнтована на досягнення поглибленого розуміння здобувачами освіти внутрішньої сутності художніх образів і їх смислового наповнення (Красовська, 2015, с. 27).

З метою розкриття вербально виражених думок, підтвердження і аргументації теоретичних положень використовуються технології художнього і музичного ілюстрування (Шевченко, 2019). Таке ілюстрування передбачає педагогічну демонстрацію якісних репродукцій творів живопису, ілюстрацій, високохудожніх музичних творів. Так, прикладом творчого використання технології ілюстрування є музична драматизація творів української літератури, зокрема, байок Г. С. Сковороди.

В ході викладання методики музичного і художнього виховання дошкільників успішно реалізуються технології проектного навчання (Смолюк, 2022). Так, методисти кафедри націлюють майбутніх вихователів на самостійне та колективне створення навчально-методичних комплектів, що передбачає проектування майбутніми вихователями вмісту відповідної складової комплекту, обговорення розроблених навчально-методичних матеріалів та оцінювання і самооцінювання здобувачами освіти навчальної діяльності.

Набуття студентами навичок, необхідних для творчого спілкування та співпраці, сприяють інтерактивні технології, складовою яких є робота здобувачів малими групами і парами. Зазначимо, що така робота організовується в позааудиторній роботі в рамках діяльності гуртків «Музейна педагогіка».

Відпрацювання елементів художньо- і музично-педагогічних технологій в роботі з дітьми забезпечується використанням технології педагогічного тренінгу. Задля її реалізації здійснюється організація науково-методичної взаємодії викладачів і здобувачів факультету дошкільної освіти з педагогічними колективами і вихованцями ЗДО. Завдяки такій діяльності майбутні вихователі практично переконуються в дієвості моделі емоційно-образної креативної взаємодії в мистецькому

просторі, створюючи власні інструменти, які застосовують, перетворюють, розширюють, доповнюють на педагогічній практиці.

В процесі викладання дисциплін естетичного напрямку викладачами кафедри застосовуються навчально-педагогічні ігрові технології, які проєктують певні педагогічні ситуації, спрямовані на формування професійних вмінь майбутніх вихователів планувати й організовувати мистецько-творчу діяльність дошкільників.

У викладанні дисциплін естетичної спрямованості важливу роль відіграє використання технології інтеграції мистецтв. Ця технологія забезпечує оволодіння майбутніми вихователями засобами креативної діяльності і сприяє створенню ситуації успіху, яка за рахунок реального «проживання» себе в різних видах мистецтва забезпечує якісно новий рівень організації взаємодії викладачів і здобувачів освіти (Ларіна, Доля, 2019, с. 273).

На формування уявлень здобувачів про красу слова, форми, звука на факультеті дошкільної освіти зорієнтовано не лише дисципліни естетичного циклу. У викладанні будь-якої дисципліни викладачі прагнуть збагатити її висвітлення інформацією про прекрасне, залучаючи широкі асоціації з області мистецтва, за рахунок чого створюються сприятливі умови для розкриття творчих здібностей майбутніх вихователів, їх індивідуальної обдарованості і творчої самореалізації.

Використання технології продуктивно-творчої діяльності стимулює рефлексію власних досягнень і забезпечує створення креативного, психологічно комфортного навчального середовища. На досягнення цієї мети працює більшість методів, що їх передбачає продуктивно-творча діяльність, зокрема, методи імпровізації, інтерпретації власного виконання музичних творів, виготовлення художніх виробів, знов таки інтеграції різних видів мистецтв.

Для реалізації освітнього напрямку «Дитина у світі мистецтва» важливою є технологія «навчання без зразка». «Дитина унікальна за своєю природою, і в неї є безліч способів сприймання предметів та явищ довкілля і, відповідно, їх фіксування» (Половина, 2021, с. 8). Тому на заняттях мистецького напрямку майбутні вихователі оволодівають методами, які дозволяють уникати стереотипних дій в освітньому процесі, тобто наслідування зразка вихователя в образотворчості; прямого копіювання дій дорослого в інших видах діяльності. Адже «наявність таких зразків призводить до продукування «робіт під копірку», гасить бажання уявляти, фантазувати, розмірковувати, знищує творче начало» (Половина, 2021, с. 8). Відомо, що, наслідуючи дії дорослого, дитина копіює і його світорозуміння.

Основою методів, яким навчаються майбутні вихователі, є створення образу через передачу його характерних ознак. «Яскравим прикладом цього в малюванні є клясографія, у музиці – какофонія звучання дитячих музичних інструментів, яка перетворюється на «майстерню звуків», у театралізованій діяльності – маніпуляції з різними атрибутами, що трансформуються в театралізовану гру» (Половина, 2021).

У процесі професійної підготовки майбутніх вихователів успішно застосовуються арт-терапевтичні технології. Ці технології спрямовані на розширення і збагачення емоційного спектру і, як наслідок, на формування світогляду особистості здобувачів. Серед використовуваних методів арт-терапевтичних технологій важливе місце посідають спеціальні дихальні і вокальні вправи, музична ритмопластика і драматизація, музикомалювання, зняття емоційної напруги здобувачів через продуктивно-творчу діяльність тощо. Опановуючи ці та інші методи, здобувачі й самі навчаються оптимістичному сприйманню життя, що є необхідною умовою для душевного і соматичного здоров'я майбутніх дошкільних працівників (Ларіна, Доля, 2019).

Новий тип занять дозволяють створювати цифрові освітні ресурси (навчально-методичні посібники і матеріали, презентації, дидактичні ігри з відео- і аудіо-додатками тощо). Їх використання на заняттях з музичних і художніх дисциплін по-новому презентує текстову, звукову, графічну і відеоінформацію, збагачувати методичні можливості занять, активізувати творчий потенціал студентів, розвивати інтерес до музичної і художньої культури, формувати естетичну культуру майбутніх вихователів.

Використання медіа технологій відкриває нові технічні можливості для педагогіки образотворення, унікальні можливості поліхудожнього виховання здобувачів освіти, мають переваги порівняно з традиційним навчанням, допомагають поєднувати візуальні, музичні, театральні й інші види мистецтва.

Висновки з дослідження. Отже, використання інноваційних технологій, впроваджуваних на факультеті дошкільної освіти ХНПУ імені Г. С. Сковороди, сприяє створенню педагогічних умов для розвитку креативних здібностей і якостей особистості майбутніх фахівців з дошкільної освіти, здатних забезпечувати формування мистецько-творчої компетентності вихованців сучасних закладах дошкільної освіти на якісно новому рівні. Необхідно зауважити, що у даній роботі висвітлені далеко не всі питання з проблеми підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до художньо-естетичного розвитку дітей дошкільного віку. Необхідний подальший пошук педагогічних умов та оптимальних шляхів отримання здобувачами вищої освіти практичного досвіду з педагогічного супроводу освітньої діяльності з художньо-естетичної діяльності дітей дошкільного віку.

Список використаних джерел

- Базовий компонент дошкільної освіти. Взято з <http://surl.li/kckw>
- Красовська, О. О. (2015). Технології культурологічного підходу професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в галузі мистецької освіти. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (21), 43.
- Ларіна, І. О., Доля, Ю. В. (2019). Підготовка майбутніх працівників дошкільних навчальних закладів до педагогічного спілкування в процесі музично-естетичної роботи з дітьми. В кн. *Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наукових праць*. (Вип. 26, ч. 2, с. 271-275). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка.
- Ларіна, І. О., Доля, Ю. В. (2019). Формування музично-естетичного смаку у дітей дошкільного віку засобом взаємодії музики і живопису. В кн. *Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наукових праць*. (Вип. 27, ч. 2, с. 318-323). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка.
- Половіна, О. (2021). Дитина у світі мистецтва. *Дошкільне виховання*, 2, 3-8.
- Смолюк, С. В. (2022). Використання інноваційних технологій навчання в процесі фахової підготовки майбутнього вихователя закладу дошкільної освіти. *Інноваційна педагогіка*, 48, 2, 223-226.
- Шевченко, О. (2019). Методи формування вокально-виконавського досвіду майбутніх учителів музики. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 5 (89), 206-216.
- Шевчук, А. (2021). Мистецька освіта дітей. *Дошкільне виховання*, 4, 20-23.

References

- Bazovyi komponent doshkilnoi osvity [Basic component of preschool education]*. Retrieved from <http://surl.li/kckw> [in Ukrainian].
- Krasovska, O. O. (2015). Tekhnolohii kulturolohichnoho pidkhdodu profesiinoi pidhotovky maibutnix uchyteliv pochatkovoї shkoly v haluzi mystetskoї osvity [Technologies of the cultural approach to the professional training of future primary school teachers in the field of art education]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (21), 43 [in Ukrainian].
- Larina, I. O., & Dolia, Yu. V. (2019). Pidhotovka maibutnix pratsivnykiv doshkilnykh navchalnykh zakladiv do pedahohichnoho spilkuvannia v protsesi muzychno-estetichnoi roboty z ditmy [Preparation of future employees of preschool educational institutions for pedagogical communication in the process of musical and aesthetic work with children]. In *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka [Pedagogical education: theory and practice]: zb. naukovykh prats*. (Is. 26, p. 2, pp. 271-275). Kam'ianets-Podilskyi: Kam'ianets-Podilskyi nats. un-t imeni Ivana Ohienka [in Ukrainian].
- Larina, I. O., & Dolia, Yu. V. (2019). Formuvannia muzychno-estetichnoho smaku u ditei doshkilnoho viku zasobom vzaïemodii muzyky i zhyvopysu [The formation of musical and aesthetic taste in preschool children through the interaction of music and painting]. In *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka [Pedagogical education: theory and practice]: zb. naukovykh prats*. (Is. 27, p. 2, pp. 318-323). Kam'ianets-Podilskyi: Kam'ianets-Podilskyi nats. un-t imeni Ivana Ohienka [in Ukrainian].
- Polovina, O. (2021). Dytna u sviti mystetstva [A child in the world of art]. *Doshkilne vykhovannia [Preschool education]*, 2, 3-8 [in Ukrainian].
- Shevchenko, O. (2019). Metody formuvannia vokalno-vykonavskoho dosvidu maibutnix uchyteliv muzyky [Methods of formation of vocal performance experience of future music teachers]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii [Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies]*, 5 (89), 206-216 [in Ukrainian].
- Shevchuk, A. (2021). Mystetska osvita ditei [Art education of children]. *Doshkilne vykhovannia [Preschool education]*, 4, 20-23 [in Ukrainian].
- Smoliuk, S. V. (2022). Vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii navchannia v protsesi fakhovoi pidhotovky maibutnoho vykhovatelja zakladu doshkilnoi osvity [The use of innovative learning technologies in the process of professional training of a future teacher of a preschool education institution]. *Innovatsiina pedahohika [Innovative pedagogy]*, 48, 2, 223-226 [in Ukrainian].

LARINA I., DOLIA Y.

Kharkiv H.S. Skovoroda National Pedagogical University, Ukraine

PREPARATION OF THE MAYBE FAMILY FACTORY FOR PRESCHOOL EDUCATION TO ARTISTIC AND AESTHETIC DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

The article theoretically establishes the regularities of the artistic and aesthetic development of children of the preschool age in the development of the basic component of preschool education.

The didactic potential of the art as a way of shaping the artistic and creative competence of the child is considered in the article. It shows the peculiarity of this process in the minds of the realization of the emotionally oriented model of artistic enlightenment, reveals the dialogical essence that apart from other factors includes joint activity of a grown-up and a child

in an artistic environment. It has been proved that the effectiveness of the process of shaping artistic and creative competence in preschoolers depends on the pedagogical practitioner of establishments of preschool education having a certain level of professional readiness.

It is shown that the process of preparing future professionals in preschool education to be able to form of artistic and creative competence of the pedagogical support of the artistic activity of the child should be based on: forming a special position on infusion of art on the development of the personality of the child in the future professionals in preschoolers education; recognition of the importance of the aesthetic development of the personality and the improvement of ability of own artistic activity; the development of pedagogical tools for arts education of children of the preschool age; stimulation of motivation for self-development and constant professional growth; shaping the creation of a developmental aesthetic center at the foundation of preschool education; the development of the effective interplay skills in the area of "child - science - teacher" (self-diagnosis, reflection, active listening, involvement in visual artistic activity) in future pre-school education professionals.

The ways of shaping such readiness in the process of professional and pedagogical training of professionals in preschool education were considered by the faculty of the Department of Theory, Technology and Methods of Preschool Education of the Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda. They emphasized the role and methods of using innovative technologies for stated purposes, such as: technologies of pedagogical communication (facilitated discussion), technologies of design education, artistic and musical illustration, verbalization of the sense of artists and musical creations, interactive technologies (working in small groups and couples), technologies of productive and creative activity, pedagogical training, initial pedagogical and game technologies, technologies of integration of art, art therapy technologies, technology of "learning without a lesson", modern digital technologies.

Key words: *artistic and aesthetic development, artistic and creative competence of preschoolers, innovative technologies, pedagogical support, artistic education, personality of a child, developmental and aesthetic medium*

Стаття надійшла до редакції 02.04.2023 р.

УДК 37.013.2:374.015.31

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283338](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283338)

ЛЕСЯ ЛЕБЕДИК

ORCID: 0000-0001-6538-6256

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

МІСЦЕ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ АНТОНА МАКАРЕНКА У ЗМІСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розкриваються важливі професійні аспекти використання педагогічної спадщини Антона Макаренка у проектуванні змісту підготовки педагогів закладів позашкільної освіти до професійної діяльності. Автором виокремлені вимоги до проектування змісту підготовки магістрів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» за освітньо-професійною програмою «Позашкільна освіта». Зміст магістерської підготовки запропоновано будувати за модульною системою навчання, вказані переваги модульної системи, ефективної для підготовки педагогів закладів позашкільної освіти у магістратурі.

Виділені базові вимоги до структурування змісту підготовки педагогів закладів позашкільної освіти в умовах магістратури: системність, безперервність, взаємна підпорядкованість, цілісне уявлення і сприйняття всього обсягу інформації з модулю навчальної дисципліни, можливість вибору індивідуальної освітньої траєкторії і засвоєння змісту професійної освіти, актуалізація цього змісту, технологічність освітнього процесу, забезпечення продуктивного і креативного мислення, розвиток у магістрантів навичок рефлексивної культури, діяльнісний підхід.

Ключові слова: *Антон Макаренко, педагогічна спадщина, заклад позашкільної освіти, магістратура, професійна підготовка, педагог, зміст освіти*

Постановка проблеми. Посилення ролі знань і досвіду для розвитку соціуму у сучасних умовах ставить високі вимоги до фахової підготовки у магістратурі педагогів закладів позашкільної освіти, розвитку їхньої здатності постійно реагувати на зміни науково-технічного і соціально-економічного плану, готовності до реалізації професійних функцій. Означена проблема тісно пов'язана із важливими науковими та практичними завданнями, адже вимагає внесення коректив у методiku та зміст фахової підготовки майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти у магістратурі. Нові перспективи для означеної організації навчання надає творче використання педагогічної спадщини великого українського педагога Антона Макаренка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми проектування змісту фахової підготовки магістрів показує, що великий досвід її вирішення мають наукові центри і заклади вищої освіти США, Західної Європи, Канади, Японії, Польщі та інших країн, що підтверджено у нашому огляді досвіду формування та розвитку професійної компетентності педагогів закладів позашкільної освіти у провідних країнах Західної Європи (Лебедик, 2022, с. 53-58). Увага педагогів України до проблеми використання педагогічної спадщини Антона Макаренка посилилася лише останніми роками: інноваційність ідей Антона Макаренка для педагогіки XXI століття розглядалася у монографіях (Ярмаченко, 1989; Дубасенюк, 2013); доведено, що основоположником теорії проектування як змісту фахової підготовки, так і власне дидактичної системи, є видатний український педагог Антон Макаренко (Стрельников, 2013а, с. 163-165; 2013б, с. 300-305; 2018, с. 128-136). Також у наших роботах розкривалися: теорія і практика проектування змісту підготовки фахівців (Лебедик, Стрельников В., Стрельников М., 2020, с.14-91); можливості використання педагогічної спадщини Антона Макаренка у проектуванні змісту фахової підготовки магістрів у вищій школі (Лебедик, 2013а, с.184-189; 2015, с.199-208; 2013б, с.95-97); актуальність розвитку лідерства в колективі за системою Антона Макаренка (Лебедик, 2008, с.198-199; 2021, с.112-113), що свідчить про значущість проблеми втілення ідей великого педагога у підготовку педагогів закладів позашкільної освіти до майбутньої професійної діяльності.

Принципово нове проектування змісту освітньої програми на основі використання актуальних педагогічних ідей Антона Макаренка сприятиме якісній підготовці до професійної діяльності магістрів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» за освітньо-професійною програмою «Позашкільна освіта», тому **метою дослідження** став пошук підходів до проектування змісту означеної фахової підготовки магістрів на основі педагогічної спадщини Антона Макаренка.

Завданнями дослідження є: 1) по-перше, виокремлення базових вимог до проектування змісту фахової підготовки магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта»; 2) по-друге, виділення основних теоретико-методологічних аспектів використання педагогічної спадщини Антона Макаренка у підготовці магістрів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» за освітньо-професійною програмою «Позашкільна освіта»; 3) по-третє, визначення суттєвих переваг модульної системи підготовки магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта».

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. *Вимоги до проектування змісту фахової підготовки магістрів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» за освітньо-професійною програмою «Позашкільна освіта».* Виділяємо (Лебедик, 2013а, с.184-189; 2013б, с.95-97) такі базові вимоги до структурування змісту фахової підготовки магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта»:

1) системність, оскільки змістом фахової підготовки магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» є частина інформації про професію як призначену для засвоєння систему, яка також складається із систем, інформація про неї теж є інформаційною системою; системне подання змісту фахової підготовки магістрів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» за освітньо-професійною програмою «Позашкільна освіта» передбачає виявлення цієї системи і поділ її на складники, підсистеми, елементи, що також є новими системами; так, навчальний модуль «Інноваційні та проектні технології у позашкільній освіті» розглядає як систему позашкільну освіту, структурними компонентами якої є: працівник закладу позашкільної освіти, споживач освітніх послуг, зміст позашкільної освіти, сучасні інноваційні та проектні технології, умови позашкільної освіти, мета, методичний інструментарій організації позашкільної освіти; середовище тощо; передбачена взаємодія між елементами системи; у освітньому компоненті «Менеджмент у позашкільній освіті» головною системою також є позашкільна освіта, а її структурними компонентами – працівник закладу позашкільної освіти, споживач освітніх послуг, прийоми і методів формування кадрової стратегії, планування, мотивації і стимулювання працівників, регулювання трудової діяльності, управління робочим часом працівників закладу позашкільної освіти; налагодження партнерства в закладі позашкільної освіти; визначення ефективності управління працівниками закладу позашкільної освіти;

2) взаємна підпорядкованість, оскільки всі системи позашкільної освіти тісно взаємопов'язані – інформація про позашкільну освіту складається з інформації про її підсистеми, про їхній зовнішній і внутрішній взаємозв'язок; означена взаємна підпорядкованість передбачає плавний перехід від одного елемента системи до іншого, від загального до конкретного, що забезпечує індивідуальну траєкторію опанування освітніми компонентами; так, взаємопов'язаними є освітні компоненти «Менеджмент у позашкільній освіті» і «Інноваційні та проектні технології у позашкільній освіті»; перший вивчається у першому семестрі, коли магістри спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» за освітньо-професійною програмою «Позашкільна освіта» набувають навичок оволодіння метою, засобами, формами, змістом, методами, прийомами менеджменту в позашкільній освіті, захищають створену ними власну модель менеджменту позашкільної освіти; другий освітній компонент «Інноваційні та проектні технології у позашкільній освіті» вивчається у другому семестрі, коли моделюється професійна підготовка магістранта згідно змодельованого менеджменту позашкільної освіти, а його

увага акцентується на розгляді сучасних інноваційних та проектних технологій у позашкільній освіті та алгоритмах їх проектування і використання;

3) цілісне уявлення і сприйняття всього обсягу інформації з освітнього компонента – вже на початку вивчення освітнього компонента «Менеджмент у позашкільній освіті» і «Інноваційні та проектні технології у позашкільній освіті» магістранти спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» отримують структурно-логічні схеми з освітнього компонента, що дозволяє їм образно побачити його весь, його фундаментальні ідеї, основні проблеми, підходи до вирішення проблем; окрім усвідомленого сприйняття матеріалу цих освітніх компонентів, виникає за модульного навчання можливість інтенсифікації розширеного модуля, навчання в мережі;

4) безперервність – долає загрозу механічного розподілу змісту освітніх компонентів на частини, мозаїчності в роботі зі змістом; так, змістові модулі «1. Загальна методологія менеджменту. Теоретичні основи менеджменту позашкільної освіти», «2. Управлінська діяльність менеджера закладу позашкільної освіти», «3. Практичні засади менеджменту позашкільної освіти» у освітньому компоненті «Менеджмент у позашкільній освіті» і змістові модулі «1. Інноваційні технології у позашкільній освіті» і «2. Теоретико-методичні основи сучасних інноваційних та проектних технологій у позашкільній освіті» у освітньому компоненті «Інноваційні та проектні технології у позашкільній освіті» логічно поєднуються між собою, адже подолання проблеми фрагментарності інформації сприяє розвитку свідомості магістра, забезпечує організованість його мислення;

5) можливість вибору магістром індивідуальної траєкторії просування у засвоєнні змісту фахової освіти; так, можливим є вибір магістрантами спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки», освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» освітніх компонентів «Нормативно-правове забезпечення позашкільної освіти», «Соціально-педагогічна робота з сім'єю», «Теорія і методика гурткової роботи» «Соціально-педагогічні проблеми девіантної поведінки», «Позашкільна освіта за кордоном» «Соціальні аспекти профорієнтаційної роботи», «Режисюра культурно-мистецьких програм», «Організація конкурсно-фестивальної діяльності», «Інклюзивна освіта в закладах позашкільної освіти», «Особливості роботи з дітьми з інвалідністю в закладах позашкільної освіти», «Управління персоналом в закладах позашкільної освіти», «Організація позашкільної діяльності» тощо;

6) актуалізація змісту, бо магістрант спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки», освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» має розуміти, як, де, для чого інформація про позашкільну освіту стане йому в нагоді;

7) технологічність освітнього процесу, адже робота за алгоритмом сучасних інноваційних і проектних технологій у позашкільній освіті передбачає різноманіття методів педагогічної діяльності, сприяє творчості магістрантів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта»;

8) забезпечення продуктивного і креативного мислення, коли засвоєння нової інформації із позашкільної освіти здійснюється невеликими порціями, доповнюючи раніше засвоєну інформацію освітньо-професійної програми, що вже є власним знанням магістранта;

9) розвиток навичок рефлексивної культури, адже модульна система навчання забезпечує умови для оволодіння рефлексією, проводячи самоаналіз, самооцінку, зіставляючи свої результати з результатами інших магістрантів;

10) діяльнісний підхід у підготовці магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» забезпечується самостійністю прийняття ними рішень, можливістю самовизначення; виборі фахової підготовки магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта», команди, у якій буде вестися обговорення позашкільної освіти, розвивається самостійність, свобода.

2. *Теоретико-методологічні аспекти використання педагогічної спадщини Антона Макаренка у змісті фахової підготовки магістрів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки», освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта».* Навчальний модуль «Інноваційні та проектні технології у позашкільній освіті» має на меті використання ідей Антона Макаренка – як основоположника теорії проектування – оволодіння магістрантами знанням психолого-педагогічних основ і специфіки сучасних інноваційних і проектних технологій як інструменту фахової діяльності, формування практичних навичок використання сучасного проектного підходу до розв'язання педагогічних проблем і набуття методичного інструментарію організації роботи у позашкільній освіті. В освітньому компоненті «Менеджмент у позашкільній освіті» передбачено використання творчості Антона Макаренка стосовно засвоєння магістрантами сутності та особливостей управління працівниками у закладі позашкільної освіти; закладення основи знань формування кадрової стратегії та навичок практичного застосування прийомів і методів планування, розвитку оцінювання, мотивації і стимулювання працівників, регулювання діяльності й управління робочим часом працівників закладів позашкільної освіти; налагодження партнерства в закладі позашкільної освіти; визначення ефективності управління працівниками закладу позашкільної освіти. Ці освітні компоненти, завдяки підбраному змісту і доцільній його структурі, сприяють належному засвоєнню фахової інформації магістрантами, забезпечують фактично їхнє замовлення на актуальну інформацію.

Основним є те, що для фахової підготовки магістрів із позашкільної освіти система Антона Макаренка є досить ефективною з точки зору їхньої наступної освітньої (у т.ч. виховної) діяльності. Активний вплив педагога на особистість вихованця Антон Макаренко у творі «Прекрасний пам'ятник» вважав необхідним, керуючись при цьому принципом: «людину слід не ліпити, а кувати» (Макаренко, 1984, с. 23). Основною ідеєю у творі «Воля, мужність, цілеспрямованість» є виховання якостей особистості у спеціально створених умовах колективу: «...волю, ...мужність, ...цілеспрямованість не можна виховати без спеціальних вправ у колективі. Не метод парного впливу від випадку до випадку, не метод благополучного непротивлення, не метод помірності і тиші, а організація колективу, організація вимог до людини, організація реальних, живих, цільових устремлень людини разом з колективом – ось що має скласти зміст нашої виховної роботи» (Макаренко, 1984, с. 319).

У змістові фахової підготовки магістрів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки», освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» виховна система Антона Макаренка має займати гідне місце, у ній чітко обґрунтовується концепція виховного значення колективу саме на гуманістичних ідеях. У творі «Деякі висновки з мого педагогічного досвіду» він доводить, що «ніякий метод не може бути виведений з уявлення про пару: вчитель плюс учень, а може бути виведений із загального уявлення про організацію школи і колективу» (Макаренко, 1984, с. 236). Ось педагогічні принципи Антона Макаренка, які мають бути в основі організації колективу: а) принцип паралельної дії; б) принцип гласності; в) система перспективних ліній; г) відносини відповідальної залежності. Вони спрямовані на те, щоб у дитини викликати кращі якості, забезпечити їй радісне самопочуття, захищеність, впевненість у своїх власних силах, сформувати постійну потребу розвитку, руху вперед. Магістри спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки», освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» мають навчитися використовувати принципи виховання Антона Макаренка, засновані на дисципліні. Принципами побудови спеціальної виховної дисципліни, описані у творі «Що означає виховати дитину?», є: 1) повага і вимогливість; 2) правдивість і відвертість; 3) принциповість; 4) піклування і увага, знання; 5) вправи; 6) загартування; 7) праця; 8) колектив; 9) сім'я; 10) перше дитинство, кількість любові і міра суворості; 11) дитяча радість, гра; 12) покарання і нагорода (Макаренко, 1984, с. 365).

У творі «Методи виховання» А. Макаренко зазначав, що вирішальне значення належить меті виховання. Ця мета не є метою окремих виховних заходів, а це вся «програма людської особистості, програма характеру людини» (Макаренко, 1984, с. 129). Характером людини є «весь зміст особистості, тобто і характер зовнішніх проявів і внутрішньої переконаності, і виховання, і знання – рішуче всю картину людської особистості» (Макаренко, 1984, с. 129).

У творі «Проблеми шкільного радянського виховання» типовими якостями особистості радянської людини названі «самопочуття людини в колективі, характер її колективних зв'язків і реакцій, її дисциплінованість, готовність до дій і гальмування, здібність такту і орієнтування, принциповість і емоційне перспективне устремління» (Макаренко, 1984, с. 120). Вітчизняні макаренкознавці зазначають, що виховання у його системі принципово відрізнялося від «буржуазного»; на Заході виховання є вихованням окремої особистості, пристосуванням її до боротьби за існування, а в системі Антона Макаренка – вихованням людини-колективіста, у якій немає дисгармонії між особистими і суспільними цілями, немає протиставлення особистих і колективних інтересів (Ярмаченко, 1989, с. 91).

У магістрів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки», освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» має бути чітке усвідомлення позиції Антона Макаренка, висловленій у творі «Методи виховання», що педагог закладу позашкільної освіти має доводити своєю діяльністю важливість для виховання якостей дитини її найближчого соціуму – колективу: «окремий член цього колективу має відчувати свою залежність від нього – від колективу, має бути відданим інтересам колективу, відстоювати свої інтереси і в першу чергу дорожити цими інтересами» (Макаренко, 1984, с. 132).

Важливими для проектування змісту фахової підготовки магістрів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки», освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» є ідеї Антона Макаренка стосовно педагогічної техніки майбутнього педагога. У творі «Педагогіка індивідуального розвитку» він зазначає: «Вихователь повинен себе так вести, щоб кожен рух його виховував, і завжди має знати, чого він хоче в даний момент і чого він не хоче» (Макаренко, 1984, с. 172). У творі «Про «вибух»» серед педагогічних технік відведено методу «вибуху», тобто «доведення конфлікту до останньої межі, до такого стану, коли вже немає можливості ні для якої еволюції, ні для якої тяжби між особистістю і соціумом, коли ребром поставлене питання – або бути членом суспільства, або піти з нього» (Макаренко, 1984, с. 458). Прихильник «революційних» методів виховання, Антон Макаренко у творі «Про «вибух»» зазначав, що члени дитячого колективу, «поставлені перед необхідністю негайно щось вирішити, вони не здатні аналізувати і в сотий, може бути, раз копатися у скрупульозних роздумах про свої інтереси, капризи, апетити, про «несправедливості» інших. Підкоряючись в той же час емоційному впливові колективного руху, вони, нарешті, справді зривають в себе дуже багато уявлень, і не встигають їх залишки злетіти в повітря, як на їх місце вже стають нові образи, уявлення про могутню правоту і силу

колективу, яскраво відчутні факти власної участі в колективі, в його рухові, перші елементи гордості і перші солодкі відчуття власної перемоги» (Макаренко, 1984, с. 458-459).

Педагогічній майстерності Антон Макаренко приділяв особливу увагу, у статті «Деякі висновки з мого педагогічного досвіду», він зазначав що педагогічна майстерність є втіленням «дійсного знання виховного процесу» (Макаренко, 1984, с. 235). Антон Макаренко зазначає у статті «Про мій досвід», що «педагогічна майстерність – зовсім не проста справа. Майстерність вихователя не є якимось особливим мистецтвом, яке вимагає таланту, але це спеціальність, якій треба вчити, як треба вчити лікаря його майстерності, як треба вчити музиканта..., можливо і потрібно розвивати зір... Це необхідно для вихователя. Треба вміти читати на людському обличчі, на обличчі дитини, і це читання може бути описане в спецкурсі... Педагогічна майстерність полягає і в постановці голосу вихователя, і в керуванні власним обличчям... Педагог не може не грати... Учню іноді треба продемонструвати муки душі, а для цього треба вміти грати... Я став дійсним майстром тільки тоді, коли навчався говорити «іди сюди» з 15-20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів у постановці обличчя, фігури, голосу. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не відчує того, що потрібно. А у вихователя майстерність проявляється на кожному кроці..., треба вміти керувати своїм настроєм» (Макаренко, 1984, с. 262).

3. *Переваги модульної системи навчання щодо проектування змісту фахової підготовки магістрів 011 «Освітні, педагогічні науки», освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта».* Такими перевагами є: 1) чітка структура кожного модулю навчального курсу, упорядкованість; 2) можливість відстеження зв'язків між елементами; 3) наочність, усвідомлення перспективи; 4) індивідуальний підхід до навчання; 5) гнучкість надання інформації; 6) розвиток у магістрантів продуктивного і креативного мислення; 7) багатофункціональність; 8) можливість самоконтролю навчання магістрантами і викладачем власної викладацької діяльності; 9) активізація пізнавальної діяльності; 10) комплексність, орієнтація на перспективу просування; 11) накопичувальний принцип оцінювання роботи магістранта; 12) можливість самоконтролю і самооцінки; 13) формування самостійності; 14) тренування у виборі, тобто певна свобода; 15) відповідальність за свій вибір; 16) формування суб'єктної позиції в навчальній діяльності (Лебедик, 2015, с. 199-208). Перевагами модульної системи навчання, окрім вищезазначених, є також: 17) можливість адаптації змісту до потреб магістранта; 18) вибір змісту відповідно із заявленою магістрантом проблемою; 19) врахування інтересів і проблем магістрантів; 20) гнучкий графік засвоєння нових методів і нового змісту; 21) накопичувальний принцип в самооцінюванні.

Також модульна система навчання дає можливість: 1) скоротити час на з'ясування готовності магістрантів до занять; 2) дозволяє одержувати достатньо об'єктивну інформацію про ступінь успішності навчання магістрантів; 3) визначення рейтингу призводить до змагання в освітньому процесі, стимулює прагнення магістрантів до набуття знань, що підвищує якість фахової підготовки та дозволяє виховувати конкурентоздатну особистість, яка буде здатна діяти в складних умовах; 4) сприяє систематичності освітньої діяльності магістрантів, збільшується питома вага самостійної роботи; 5) сприяє зростанню здатності магістрантів адекватно сприймати завдання, формує почуття відповідальності у магістрантів; 6) дає можливість переживати почуття успіху в магістрантів за виконання завдань (на емоційно-оціночному рівні), що приносить радість від процесу навчання; 7) сприяє формуванню умінь у постійному самовихованні та самоосвіті (на вольовому рівні); 8) дозволяє скоротити час, який відводиться на проведення занять під керівництвом викладача, збільшивши час на самостійну роботу магістрантів; 9) забезпечує демократичний характер оцінювання знань магістрантів; 10) враховує індивідуальні можливості, психологічні властивості магістрантів засобами неперервного контролю; 11) дозволяє магістранту визначати темп проходження освітньої програми; 12) надає широкі можливості прискорення чи сповільнення в самоорганізації навчання.

До умов успішного перебігу фаз навчання зараховуємо формування у магістрантів: 1) навичок аналізу професійної інформації; 2) формування навичок самоуправління освітнім процесом; 3) формування мотивів освітньої діяльності; 4) організація процесу на основі його нелінійного структурування.

У підготовці магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» важливо: 1) перенести акцент на індивідуальну роботу зі магістрантом; 2) збільшити самостійну позааудиторну роботу магістранта (з відповідним контролем викладачем); 3) зменшити кількість магістрантів в академічній групі; 4) провести коригування системи обрахування педагогічного навантаження викладача; 5) запровадити систему повторного вивчення модулів для магістрантів, які не набрали необхідної кількості балів; 6) забезпечити магістрантів матеріально-технічною базою для здійснення індивідуальної підготовки; 7) запровадити сучасні інтерактивні методи навчання.

Таким чином, проектуючи зміст фахової підготовки магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» з використанням педагогічної спадщини Антона Макаренка, важливо бачити алгоритм дій магістрів як суб'єктів навчання і критерії досягнення ними гарантованого результату.

Висновками з проведеного дослідження є з'ясування можливості вирішення в процесі проектування змісту фахової підготовки магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта» важливих для

України конкретних завдань педагогічної освіти. Серед них: 1) необхідність формування самостійності й суб'єктної позиції магістранта; 2) уміння приймати ним рішення в конкретних ситуаціях; 3) брати відповідальність здобувачу освіти за результат власної діяльності на самого себе; 4) висунення вимог до фахової підготовки педагогів закладів позашкільної освіти щодо забезпечення відпрацювання якостей педагога закладу позашкільної освіти на основі технік Антона Макаренка через тренування; 5) звідси – зміст фахової підготовки має бути так структурований, щоб надати майбутньому педагогу закладу позашкільної освіти можливість самостійного вибору індивідуальної освітньої траєкторії і самооцінки результату; 6) подолання у професійній свідомості педагогів наявного стереотипу, – «поставити перед магістрантом мету»; 7) кожен елемент змісту має стати частиною модуля фахової підготовки, де в процесі спільної освітньої діяльності поєднується нова інформація про позашкільну освіту з опорними знаннями; 8) подолання наявного стереотипу, що позашкільна освіта є лише навчанням.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у врахуванні, під час проектування фахової підготовки магістрів освітньо-професійної програми «Позашкільна освіта», педагогічної спадщини Антона Макаренка, процесів розвитку професійних, комунікаційних, рефлексивних, інтелектуальних здібностей магістрантів позашкільної освіти, які мають самостійно знаходити інформацію, структурувати її, вирішувати професійні проблеми і ситуації.

Список використаних джерел

- Дубасенюк, О. А. (Ред.). (2013). *Інноваційність ідей А. С. Макаренка в педагогіці XXI століття*: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
- Лебедик, Л. В. (2008). А. С. Макаренко про виховання лідерства в колективі. В кн. М. В. Гриньова (Ред.), *Спадщина А. С. Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (с. 198-199). Полтава: Астроя.
- Лебедик, Л. В. (2013а). Використання педагогічної спадщини А. С. Макаренка у проектуванні змісту підготовки магістрів педагогіки вищої школи. *Витоки педагогічної майстерності*, 12, 184-189.
- Лебедик, Л. В. (2013б). Використання педагогічної спадщини А. С. Макаренка у підготовці магістрів педагогіки вищої школи. В кн. М. В. Гриньова (Ред.), *Педагогіка А. С. Макаренка в полікультурному освітньому просторі*, присвяченої 125-й річниці з дня народження А. С. Макаренка: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (с. 95-97). Полтава.
- Лебедик, Л. В. (2022). Досвід формування та розвитку професійної компетентності педагогів закладів позашкільної освіти у провідних країнах Західної Європи. В кн. Г. Л. Єфремова (Ред.), *Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти*: збірник наукових статей (с. 53-58). Суми. Взято з <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/18872>
- Лебедик, Л. В. (2021). Розвиток лідерства в колективі за системою Антона Макаренка. В кн. *Публічне управління та адміністративний менеджмент: сучасні тренди та перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (с. 112-113). Харків: ВЦ "Global Scientific Trends".
- Лебедик, Л. В., Стрельников, В. Ю., Стрельников, М. В. (2020). *Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін*: навчально-методичний посібник для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Полтава: АСМІ.
- Макаренко, А. С. (1984). *Педагогические сочинения* (Т. 4). Москва: Педагогика.
- Стрельников, В. Ю. (2013). А. С. Макаренко – основоположник теорії проектування дидактичних систем. В кн. М. В. Гриньова (Ред.), *Педагогіка А. С. Макаренка в полікультурному освітньому просторі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 125-й річниці з дня народження А. С. Макаренка (с. 163-165). Полтава.
- Стрельников, В. Ю. (2018). Внесок видатних полтавських педагогів Антона Макаренка і Григорія Ващенко в теорію педагогічного проектування. В кн. *Четверті Череванівські наукові читання*: зб. наук. ст. за матеріалами Всеукр. наук. конф. (з міжнар. участю) (до 100-річчя з часу створення історико-філологічного факультету в Полтаві) (с. 128-136). Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка.
- Стрельников, В. Ю. (2013). Розвиток започаткованої А. С. Макаренко теорії проектування дидактичних систем. *Витоки педагогічної майстерності*, 12, 300-305.
- Ярмаченко, Н. Д. (1989). *Педагогическая деятельность и творческое наследие А. С. Макаренко*: кн. для учителя. Киев: Рад. шк.

References

- Dubasenyuk, O. A. (Ed.). (2013). *Innovatsiynist idey A. S. Makarenka v pedahohitsi XXI stolittya [Innovativeness of A. S. Makarenko's ideas in the pedagogy of the 21st century]*: monohrafiya. Zhytomyr: Vyd-vo ZHDU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Lebedyk, L. V. (2008). A. S. Makarenko pro vykhovannya liderstva v kolektyvi [A.S. Makarenko on the education of

- leadership in the team]. In M. V. Hrynova (Ed.), *Spadshchyna A.S. Makarenka i pedahohichni priorityety suchasnosti [The legacy of A.S. Makarenko and pedagogical priorities of the present]: materialy mizhnar. nauk-prakt. konf.* (pp. 198-199). Poltava: Astraya [in Ukrainian].
- Lebedyk, L. V. (2013a). Vykorystannya pedahohichnoyi spadshchyny A.S. Makarenka u proektuvanni zmistu pidhotovky mahistriv pedahohiky vyshchoyi shkoly [The use of pedagogical heritage of AS Makarenko in designing the content of training masters of pedagogy in higher education]. *Vytoky pedahohichnoyi maysternosti [Origins of pedagogical skills]*, 12, 184-189 [in Ukrainian].
- Lebedyk, L. V. (2013b). Vykorystannya pedahohichnoyi spadshchyny A. S. Makarenka u pidhotovtsi mahistriv pedahohiky vyshchoyi shkoly [The use of pedagogical heritage of AS Makarenko in the preparation of masters of higher school pedagogy]. In M.V. Hrynova (Ed.), *Pedahohika A. C. Makarenka v polikulturnomu osvitnomu prostori [Pedagogy of A. C. Makarenko in a multicultural educational space]*, materialy mizhnar. nauk-prakt. konf. prysvyachenoyi 125-y richnytsi z dnya narodzhennya A. C. Makarenka (pp. 95-97). Poltava [in Ukrainian].
- Lebedyk, L. V. (2022). Dosvid formuvannia ta rozvytku profesiinoi kompetentnosti pedahohiv zakladiv pozashkilnoi osvity u providnykh krainakh Zakhidnoi Yevropy [Experience of formation and development of professional competence of teachers of extracurricular education institutions in the leading countries of Western Europe]. In H. L. Yefremova (Ed.), *Innovatsiini tekhnologii rozvytku osobystisno-profesiinoi kompetentnosti pedahohiv v umovakh pislidyplomnoi osvity [Innovative technologies for the development of personal and professional competence of teachers in the conditions of postgraduate education]: zbirnyk naukovykh statei* (pp. 53-58). Sumy. Retrieved from <http://dSPACE.pnp.u.edu.ua/handle/123456789/18872> [in Ukrainian].
- Lebedyk, L. V. (2021). Rozvytok liderstva v kolektivni za systemoyu Antona Makarenka [Development of leadership in the team according to the system of Anton Makarenko]. In *Publichne upravlinnya ta administratyvnyy menedzhment: suchasni trendy ta perspektyvy [Public administration and administrative management: current trends and prospects]: materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi* (pp. 112-113). Kharkiv: Vydavnychyy tsentr "Global Scientific Trends" [in Ukrainian].
- Lebedyk, L. V., Strelnikov, V. Yu., & Strelnikov, M. V. (2020). *Suchasni tekhnologiyi navchannya i metodyky vykladannya dystsyplin [Modern technologies of teaching and methods of teaching disciplines]: navchalno-metodychnyy posibnyk dlya slukhachiv kursiv pidvyshchennya kvalifikatsiyi pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv serednoyi, profesiynoyi (profesiyno-tekhnichnoyi), fakhovoyi peredvyshchoyi ta vyshchoyi osvity*. Poltava: ASMI [in Ukrainian].
- Makarenko, A. S. (1984). *Pedagogicheskie sochineniia [Pedagogical essays]* (Vol. 4). Moskva: Pedahohyka [in Russian].
- Strelnikov, V. Yu. (2013a). A. S. Makarenko – osnovopolozhnyk teorii proektuvannya dydaktychnykh system [A. S. Makarenko – the founder of the theory of design of didactic systems]. In M. V. Hrynova (Ed.), *Pedahohika A. C. Makarenka v polikulturnomu osvitnomu prostori [Pedagogy of A. C. Makarenko in a multicultural educational space]: materialy Mizhnar. nauk-prakt. konf., prysvyachenoyi 125-y richnytsi z dnya narodzhennya A. C. Makarenka* (pp. 163-165). Poltava [in Ukrainian].
- Strelnikov, V. Yu. (2018). Vnesok vydatnykh poltavskykh pedahohiv Antona Makarenka i Hryhoriya Vashchenka v teoriyu pedahohichnoho proektuvannya [The contribution of prominent Poltava teachers Anton Makarenko and Grigory Vashchenko in the theory of pedagogical design]. In *Chetverti Cherevanivski naukovy chytannya [Fourth Cherevanov Scientific Readings]: zb. nauk. st. za materialamy Vseukr. nauk. konf. (z mizhnar. uchastyu)* (do 100-richchya z chasu stvorennya istoryko-filolohichnoho fakultetu v Poltavi) (pp. 128-136). Poltava: PNPUI imeni V.H. Korolenka [in Ukrainian].
- Strelnikov, V. Yu. (2013b). Rozvytok zapochatkovanoi A. S. Makarenkom teorii proektuvannya dydaktychnykh system [Development of the theory of design of didactic systems initiated by A. S. Makarenko]. *Vytoky pedahohichnoyi maysternosti [Origins of pedagogical skills]*, 12, 300-305 [in Ukrainian].
- Yarmachenko, N. D. (1989). *Pedahohycheskaya deyatel'nost' y tvorcheskoe nasledye A. S. Makarenko [Pedagogical activity and creative heritage of AS Makarenko]: kn. dlya uchytelya*. Kyiv: Rad. shk [in Russian].

LEBEDYK L.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

PEDAGOGICAL HERITAGE OF ANTON MAKARENKO IN THE CONTENT OF TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF EXTRACURRICULAR EDUCATION INSTITUTIONS

The article reveals the important professional aspects of using the pedagogical heritage of Anton Makarenko in designing the content of the training of teachers of out-of-school education institutions for professional activity. The author singled out the requirements for the design of the content of master's training in the specialty 011 Educational, pedagogical sciences under the educational and professional program "Out-of-School Education". The content of master's training is proposed to be built according to the modular system of education, the advantages of the modular system, effective for the training of teachers of out-of-school education institutions in the master's degree, are indicated.

The basic requirements for the structuring of the content of the training of teachers of out-of-school education institutions in the conditions of the master's degree are highlighted: systematicity, continuity, mutual subordination, a holistic representation and perception of the entire volume of information from the module of the academic discipline, the possibility of choosing an individual educational trajectory and mastering the content of professional education, updating

this content, technology educational process, ensuring productive and creative thinking, development of master's students' skills of reflective culture, activity approach.

Key words: Anton Makarenko, pedagogical heritage, institution of extracurricular education, master's degree, professional training, teacher, content of education

Стаття надійшла до редакції 19.03.2023 р.

УДК 378.04:61]:159.923.2

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283366](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283366)

ОЛЕКСАНДР МАКАРЕНКО

ORCID: 0000-0002-0075-6110

ВОЛОДИМИР МАКАРЕНКО

ORCID: 0000-0001-5591-6145

ОЛЕНА СІЛКОВА

ORCID: 0000-0002-2605-204X

Полтавський державний медичний університет

МАРИНА ГРИНЬОВА

ORCID: 0000-0003-3912-9023

КАТЕРИНА МАКАРЕНКО

ORCID: 0000-0002-8094-8760

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ДЕЯКІ АСПЕКТИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ

Формування саморегуляції організовує навчальну роботу студента, озброює вміннями самостійного виконання завдань, закладає основи вміння вчитися, що є головним завданням ЗВО. Тому питання формування саморегуляції і пошуки оптимальних шляхів його здійснення є актуальним і відповідає потребам сьогодення, що є основою дослідницької компетентності.

Дослідження показало, що контингент медичних ЗВО є переважно екстравертним, тоді як природничі дисципліни по своїй суті більше сприяють розвитку здібностей, притаманних інтровертам. Це вимагає перегляду процесу підготовки майбутніх лікарів засобами природничих дисциплін. Виявлено зв'язок окремих аспектів саморегуляції у процесі діяльності з інтро- і екстраверсією, що теж варто враховувати при організації роботи на заняттях з природничих дисциплін.

Ключові слова: саморегуляція, дослідницька компетентність, майбутні лікар, інтроверсія, екстраверсія

Вступ. У руслі загальноєвропейських реформаційних процесів в освіті та її стрімкого розвитку в Україні відбувається, з одного боку, переорієнтація національної освіти на кінцевий результат, викладений у термінах компетентнісного підходу, а з іншого боку – формування національної системи кваліфікацій, узгодженої з європейською. Таку систему кваліфікацій вважають основною складовою успішності Європейської вищої освіти у світовому масштабі.

Учені, які розглядають нагальні питання навчання і професійної підготовки майбутніх лікарів, акцентують увагу на тому, що в навчальних закладах не виділяється дослідницька компетентність як важливий результат освітнього процесу, також, недостатнім є науково-методичне та організаційне його забезпечення. Наукового обґрунтування вимагає зміст, методи, засоби та сучасні технології формування дослідницької компетентності майбутніх лікарів у процесі вивчення природничих дисциплін у медичних ЗВО (зкладах вищої освіти).

Особливістю при інтеграції дослідницької компетентності студентів є те, що вона є складовою професійної компетентності і спрямована, перш за все, на розвиток дослідницьких умінь і реалізацію творчих можливостей здобувачів. Наступною особливістю інтеграції є активне формування даної компетентності у процесі вивчення природничих дисциплін, під час якого студенти підкріплюють свої професійні знання самостійним дослідницьким пошуком.

Важливим компонентом дослідницької компетентності є саморегуляція. Формування саморегуляції

організовує навчальну роботу студента, озброює вміннями самостійного виконання завдань, закладає основи вміння вчитися, що є головним завданням ЗВО. Тому питання формування саморегуляції і пошуки оптимальних шляхів його здійснення є актуальним і відповідає потребам сьогодення, що є основою дослідницької компетентності.

Мета. Встановити зв'язок між комунікативними компонентами саморегуляції як складової дослідницької компетентності і екстравертністю та інтровертністю.

Матеріали та методи. Теоретичний аналіз (визначення провідної ідеї та розробка гіпотези дослідження); структурно-логічний аналіз змісту і структури навчального процесу. *Теоретичні* – системно-функціональний аналіз, синтез, порівняння, узагальнення – для опрацювання наукових джерел, визначення сутності та особливостей дослідницької компетентності майбутніх лікарів; *емпіричні* – психолого-педагогічні діагностичні методи (анкетування, бесіди, тестування, спостереження, інтерв'ю). *Статистичні* – кількісний та якісний аналіз даних з використанням методів математичної статистики (із застосуванням гіпотез-критерію Пірсона) з подальшою їх якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням, з метою перевірки відповідності експериментальних даних дослідження й забезпечення вірогідності та встановлення їх статистичної значущості.

Результати. Під поняттям «дослідницька компетентність» вважаємо діяльність, що є засобом отримання нових знань, способом пошуку і побудови нових знань та утворення нового досвіду, основою для розвитку інших конкретніших та предметно-орієнтованих компетентностей, оскільки допомагає студенту навчатися, дозволяє стати йому більш гнучким, конкурентноздатним, допомагає бути успішним у подальшому житті, що й визначає значимість її формування.

Дослідницька компетентність майбутніх лікарів – це здатність самореалізувати свій науковий потенціал, як у професійній так і в соціальній сфері, відчувати відповідальність за власну діяльність, постійно самовдосконалюватись через систему саморегулятивних комплексів.

Структура дослідницької компетентності майбутніх лікарів включає в себе компоненти: мотивації і стимулювання діяльності; організації пізнавальної діяльності; координуючий; комунікативний.

Важливим компонентом дослідницької діяльності є комунікативний – здатність конструювання ділової взаємодії, організації зв'язку із зовнішнім середовищем.

Комунікативна компетентність включає не тільки особистісні властивості індивіда, а й певним чином організовані пізнавальні процеси та емоційну сферу. Одним зі складників комунікативної компетентності є вміння усвідомлювати й долати комунікативні бар'єри. Такі бар'єри можуть виникати, наприклад, у разі відсутності розуміння ситуації спілкування, що викликається розходженнями між партнерами. Бар'єри в комунікації можуть мати також психологічний характер, відображаючи індивідуальні психологічні особливості тих, хто спілкується, їхні сформовані взаємини: від дружби до ворожості щодо один одного. Передача будь-якої інформації можлива лише за допомогою знаків, точніше, знакових систем.

Розрізняють вербальну та невербальну комунікації, що використовують різноманітні знакові системи. Відповідно до цього, можна виділити вербальний і невербальний рівень комунікативного складника компетентності в спілкуванні. Вербальна комунікація використовує як знакову систему людську вимову та систему фонетичних звуків (Зубарев, 2007, с. 103).

Компетентність постає як інтегральна якість особистості, що виконує функцію її адаптації й адекватного функціонування в соціумі, містить у собі установки, стереотипи, позиції спілкування, ролі, цінності тощо особистості, «інструмент, що рефлексує», творчий потенціал особистості. Питання про розвиток комунікативної компетентності можна розглядати в двох аспектах: по-перше, у процесі соціалізації й виховання; по-друге – як засіб спеціально організованого соціально-психологічного тренінгу.

Як свідчить аналіз наукової літератури (Дудікова, 2011; Неловкіна-Берналь, 2010; Тихолаз, 2011; Лозова, Троцько, Іонова, Золотухіна, 2011; Цимбалюк, 2011), комунікативну компетентність майбутніх лікарів мають складати знання норм і правил спілкування лікаря з пацієнтом, уміння встановлювати і підтримувати необхідні з ним контакти, налагоджувати, підтримувати і розвивати ефективну взаємодію з пацієнтом, його близькими й рідними. Так, погоджуючись з думкою О.Цимбалюк, вважаємо, що комунікативну компетентність характеризують спілкування, взаємодія, міжособистісні та ділові відносини. Комунікації як засіб передачі, сприйняття, засвоєння й подальший розвиток соціокультурного досвіду людства не можна розглядати лише на професійній основі, оскільки особистість є духовною істотою та має думку (генерація ідей, навіювання, внутрішній діалог, що складають когнітивну сферу); почуття (відчуття настрою, стану, краси, перцепція, емпатія – емоційно-оцінювальну сферу), волю як енергію, що спонукає до творчості, до суперництва (конкуренції) і характеризується толерантними помислами, прагненням до наставництва – передачі набутого досвіду іншим (виховний компонент) (Цимбалюк, 2011, с. 8).

На наш погляд, не можна розглядати комунікативну компетентність майбутнього лікаря без готовності до професійного самовдосконалення, яку Л. Дудікова розглядає як інтегративну особистісну властивість, що характеризується системою професійної самосвідомості, переконаності в соціальній і

особистій значимості професійного самовдосконалення, прагненні до нового і бажанні стати висококваліфікованим фахівцем, базових фахових знань і вмінь, сформованих самоосвітніх і самовиховних умінь (Дудікова, 2011).

Слід зазначити, що зарубіжні дослідники (Г. Гебнер (Gerbner, Haigh, & Byrne, 1981), Д. Берло (Berlo, 1960) та інші) досить часто використовують термін «комунікація», а не «спілкування». Вони розглядають комунікацію як життя людини серед інших людей і при цьому зазначають, що «поза комунікацією людина свідомо не існує». Комунікація тісно пов'язана із саморегуляцією. Теоретичні основи дослідження змісту саморегуляції описані у праці (Гриньова, 2010).

Саморегуляція у навчанні – це оволодіння засобами виконання навчальних операцій таким чином, щоб будь-яка зміна умов завдання, зустріч з ускладненням спричинила включення таких механізмів мислення, які призводять до самостійного розвитку завдання чи проблеми. Вона формується шляхом здійснення навчальної діяльності. Це пов'язано з появою у свідомості студента новоутворень, основою яких є сприйняття навчальної задачі і рефлексія навчальних дій.

Саморегуляція – це багатогранне психолого-дидактичне утворення, що розглядається як процес і результат навчальної діяльності, якій притаманні специфічна структура і технологія організації, що забезпечує оволодіння учнями процедурами цілісного процесу навчання.

Структура саморегуляції включає в себе компоненти: мета діяльності, модель значущих умов, програма дій, оцінка результатів, контроль та їх корекція.

Мета – це спрямованість активності на проміжний результат, що являє собою етап досягнення предмету потреби. Під моделлю значущих умов ми розуміємо орієнтовну основу дій. Програма дій являє собою алгоритмічні та евристичні схеми. Оцінка – це формальне відображення результату навчальної діяльності, що приховує в собі сутність відхилення від стандарту. Контроль – вміння помітити допущені помилки, а корекція – їх виправлення.

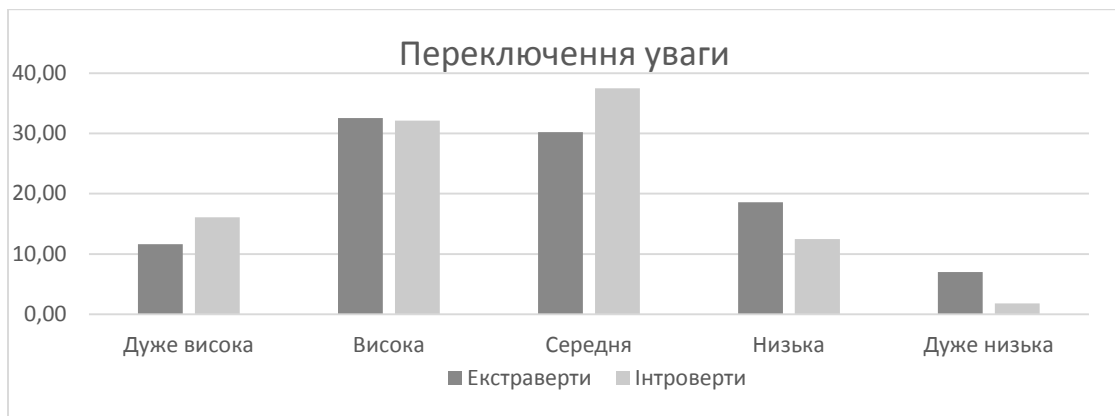
У працях В. Моросанової (Моросанова, 2004; Моросанова, Сагієв, 1994). розкрито дослідження індивідуального стилю саморегуляції. Індивідуальні особливості саморегуляції діяльності описуються профілем ступеня розвитку планування, моделювання, програмування та оцінки результатів. Вчена показала, що традиційні опису особистості на мові «рис», таких, як екстраверсія-інтроверсія і нейротизм по Г. Айзенку, «велика п'ятірка» Р.Коста і Р.Маккре можуть бути частково замінені на опис особистості через особливості стилю саморегуляції діяльності. Так, наприклад, у «інтровертів» більш розвинені аспекти планування і програмування, а у «екстравертів» – моделювання і оцінки результатів. В. Моросанова склала діагностичний опитувальник (Моросанова, Сагієв, 1994), який дозволяє виявити так само дані характеристики саморегуляції, як самостійність і гнучкість.

Було доведено, що успішність різних видів практичної діяльності забезпечується сформованістю цілісної системи саморегуляції, а будь-який структурно-функціональний дефект процесу регуляції істотно обмежує ефективність виконання різноманітних видів діяльності.

При розвитку або формуванні високого усвідомленого рівня саморегуляції відбувається до певної міри нівелювання впливу характеру і темпераменту на індивідуальний профіль, може формуватися гармонійний стиль саморегуляції з високим розвитком усіх сторін регуляції.

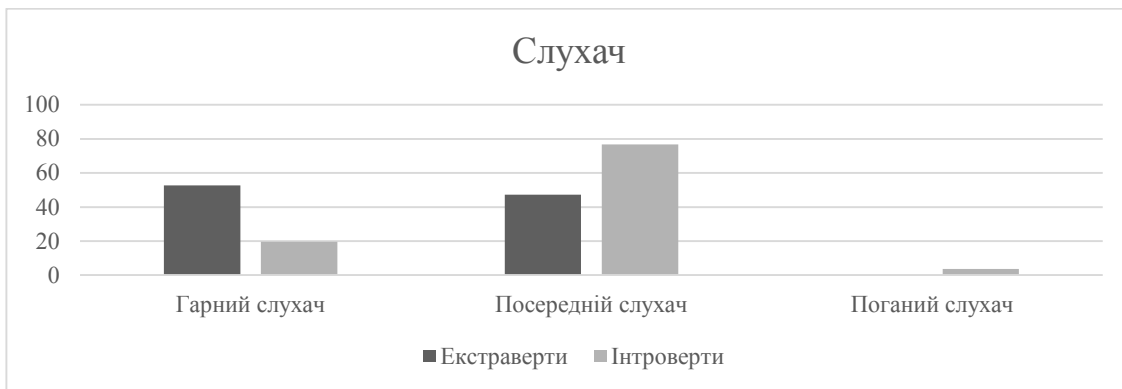
З метою виявлення зв'язку між окремими аспектами саморегуляції з інтраверсією та екстраверсією у 2021-2022 роках нами проведено серію досліджень у різних медичних ЗВО України. Всього в експерименті взяло участь 185 студентів, серед яких 63% жіночої статі та 37% чоловічої. Провівши тест Айзенка було виявлено, що 70% з них – екстраверти, а 30 – інтроверти.

З метою визначення переключення уваги було проведено коректурну пробу Бурдона. Аналіз результатів показав, що переключення розподілено наступним чином, як показано на зображенні:

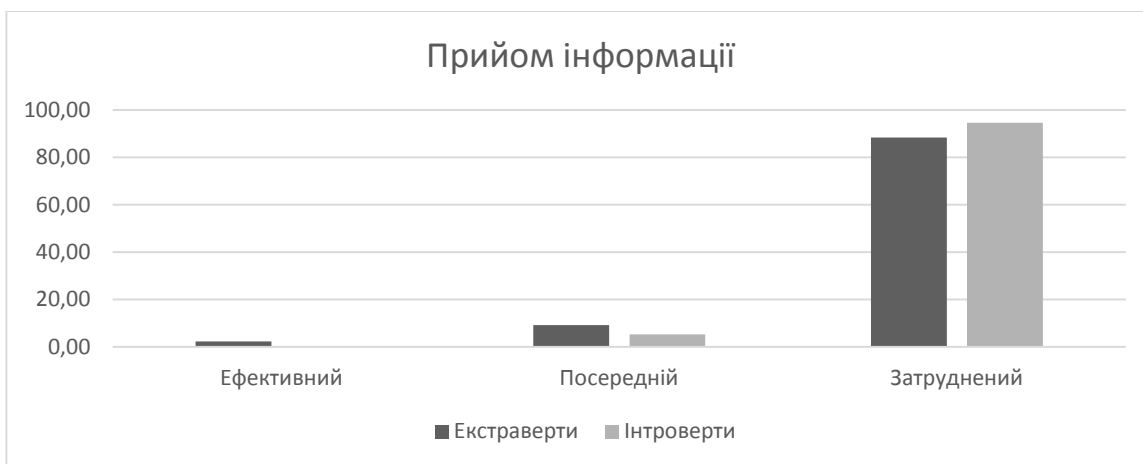
Для виявлення комунікабельності було використано тест «Чи комунікабельний ти?».

Виявлення прийому інформації проводилося за методикою Л.Д. Столяренко. Виявлено, що в основному сприймання інформації студентами є затрудненим – 90,27 %, лише 1,62 % є ефективним, а 8,11 % – посереднім.

Як показало дослідження, контингент медичних ЗВО у більшості своїй є екстравертним, тоді як природничі дисципліни є інтравертними. Це вимагає перегляду процесу підготовки майбутніх лікарів на природничих дисциплінах.

Зокрема, така методика повинна бути побудована на саморегулятивних переключеннях уваги.

Обговорення. Інтроверти надають більше значимості точності та безпомилковості роботи, що призводить до зниження швидкості виконання. У екстравертів швидкість роботи вище, але помилок більше (Morgenstern, Hodgson, & Law, 1974; Furnham, Bradley, 1997).

Дисципліни природничо-наукового циклу по своїй суті більше сприяють розвитку здібностей, які притаманні інтровертам. При розв'язуванні задач студент повинен певний час концентрувати увагу, аналізувати умову задачі, моделювати й виконувати перетворення виразів та обчислення, робити правильні висновки та записати відповідь. Виконуючи лабораторну роботу, необхідно робити точні виміри, записувати результати вимірювань, робити повторні вимірювання кілька разів, проаналізувати отримані результати та робити правильні висновки. Ця робота вимагає уміння кодувати та

перекодовувати інформацію. Детального аналізу, що притаманний інтровертам. Екстраверти більш схильні до роботи в команді. Вони менш схильні дотримуватись правил, що сприяють точності вимірювань та обчислення. Сконцентровані не на самому процесі вимірювання, а на отриманні швидкого результату.

Виконуючи лабораторний експеримент, студент повинен точно за інструкцією виконувати певні дії, при цьому спостерігати певний час за явищем, проводити точні виміри та розрахунки, повторювати однотипні дії кілька разів, інтерпретувати дані, будувати графіки та зробити власні висновки.

Форми навчання цих дисциплін: практична робота, лабораторна робота, лекція. Деякі аспекти цієї роботи розглянуті у праці (Morokhovets, & Lysanets, 2017).

На практичному занятті студенти, розглядаючи основні поняття теми дисциплін природничо-наукового циклу, розбирають теоретичний матеріал, закріплюючи знання певними практичними завданнями, які обов'язково включають задачі. Розв'язування задач вимагає певної концентрації уваги, скрупульозного розбору умови, визначення даного та невідомого, математичного моделювання, перетворення математичних виразів, точного розрахунку, правильній інтерпретації результату та інше (Макаренко, В. І., Макаренко, О. В., Макаренко, К. С., 2014).

Екстраверти краще справляються з вирішенням задач синтетичного типу, а інтроверти – аналітичного. У той же час інтегральні показники інтелекту не корелюють з екстраверсією-інтроверсією. Вважається, що інтроверти краще піддаються навченості, ніж екстраверти, хоча відмінностей за рівнем інтелекту між ними немає. Очевидно, що така відмінність в успішності пов'язана з великою старанністю та слухняністю інтровертів.

При виконанні таких завдань інтроверти краще справляються, розв'язуючи завдання самостійно, а екстраверти реалізують свої вміння і особливості психотипу при груповій роботі.

Лекція – це малоактивна діяльність, при якій студент змушений постійно слухати викладача, конспектуючи матеріал та осмислювати його суть. При цьому ще потрібно підключати абстрактне та наочно-образне мислення, особливо у тих випадках, коли лекційний матеріал не має мультимедійного супроводу, або він є не наочним.

У екстравертів та інтровертів спостерігається різна здатність до виконання завдань в умовах відволікаючих факторів: екстраверти працюють краще, хоча відволікаючі фактори також негативно впливали на них.

А. Махнач і Ю. Бушов (Махнач, Бушов, 1988). виявили, що екстраверти в умовах чітко регламентованої діяльності, що проводиться в умовах часткової сенсорної ізоляції, у більшій мірі, ніж інтроверти, відчувають блокування комунікативних потреб, і це призводить до підвищення напруженості.

Генерація ідей, розробка деталей та їх аналіз доручається інтровертам, а презентація результатів – екстравертам.

Е. Хорват та Г. Айзенк (Howarth, Eysenck, 1968), у своїх дослідженнях вказують на те, що екстраверти краще відтворюють інформацію, що зберігається в короткочасній пам'яті, на відміну від інтровертів, які успішніше відтворюють інформацію, яка зберігається в довготривалій пам'яті. Однак, ці тенденції підтверджуються не у всіх дослідженнях.

Р. Драммонд і А. Стоддарт (Drummond, & Stoddard, 1992). виявили, що екстраверти не схильні до послідовності, логічності, науковості і аналітичності мислення, в той час як для інтровертів характерна протилежна картина. Останні вважають за краще теоретичні дисципліни, в той час як екстраверти – практичні. Це потребує гуманітаризації медичної освіти (за С. Гончаренком (Гончаренко, 2000)).

В. Петровський та Е. Черепанова (Петровський, Черепанова, 1987) показали, що саморегуляція змісту своєї свідомості (думати чи не думати про щось) легше відбувається у екстравертів з низьким нейротизмом (стабільні екстраверти), ніж у інтровертів з тим же рівнем нейротизму. Легкість чи труднощі саморегуляції визначалася авторами за двома параметрами: часом підготовки до виконання завдання і часом виконання завдання.

На підставі отриманих даних автори прийшли до висновку, що акцентуовані екстраверти характеризуються поверхневою рефлексією, а інтроверти – надлишкової. Обидві ці характеристики в рівній мірі перешкоджають організації уваги в складі самоконтролю.

Екстраверти швидше витягають інформацію з пам'яті, а також швидше здійснюють зорове орієнтування.

Для екстравертів потрібна комунікація на лекції та мультимедійний супровід. Лекції мають супроводжуватись мультимедійними презентаціями, де мають бути представлені наочні зображення, а також певні фрагменти динамічних досліджень об'єктів, що особливо важливо для процесів і об'єктів мікро- та макросвіту, які ми не можемо спостерігати у звичайних умовах. Демонстрація принципу дії та будови певного обладнання, процесів, що відбуваються у людському організмі, будови органів і систем людини та тканин організму та інше.

Це вимагає диференціації завдань. Потребує виконання як групових завдань, які зручні для екстравертів, так і самостійних індивідуальних вправ, з якими легше справляються інтроверти.

Запропоноване нами заняття з дисциплін природничо-наукового циклу включає у себе кілька етапів, поєднуючи практичне та лабораторне заняття одночасно. Спочатку відбувається вхідний контроль знань (опитування або тестування); далі студенти разом з викладачем розбирають теоретичний матеріал, згадавши основні закони, та виконують практичні завдання, що передбачають роботу в парах або в групах. На наступному етапі заняття переходять до лабораторного експерименту. Перед його виконанням необхідно обговорити усі кроки роботи та висунути гіпотезу результатів, опираючись на теоретичні знання. Виконання певних етапів експерименту відбувається у малих групах, які проводять вимірювання та обчислення, від роботи яких залежить результат усієї групи в цілому.

На завершення підводяться підсумки, само- та взаємооцінювання.

На занятті використовуються інтерактивні методи взаємодії. Одним із найефективніших, на наш погляд, є метод проєктів. На кожній із стадій виконання проєкту студенти-екстраверти можуть себе проявити так, як і студенти-інтроверти. Бажано проєктну діяльність виконувати у груповій формі.

Висновок. Як показало дослідження, контингент медичних ЗВО у більшості своїй є екстравертним, тоді як природничі дисципліни по своїй суті більше сприяють розвитку здібностей, які притаманні інтровертам. Це вимагає перегляду процесу підготовки майбутніх лікарів на природничих дисциплінах. Дослідження показало зв'язок окремих аспектів саморегуляції у процесі діяльності з інтра- і екстровецією, що теж варто враховувати при організації роботи на заняттях з природничих дисциплін. Зокрема, це необхідно при налагодженні комунікації. Екстраверти краще засвоюють матеріал при організації групової роботи, де вони можуть проявити свої комунікативні здібності.

У будь-якій діяльності працюють як один, так і інший тип особистості. Кожен з них має власні переваги та недоліки. Переваги кожного типу необхідно використовувати на 100 %, і недоліки цих двох підходів також потрібно перетворювати на переваги.

Список використаних джерел

- Гончаренко, С. У. (2000). Зміст загальної освіти і її гуманітаризація. В кн. І. А. Зязюн (Ред.), *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи*: монографія (с. 81-108). Київ: Віпол.
- Гриньова, М. В. (2010). Теоретичні основи дослідження змісту саморегуляції діяльності людини. *Витоки педагогічної майстерності. Педагогічні науки*, 7, 73-77.
- Дудікова, Л. В. (2011). *Формування готовності до професійного самовдосконалення у майбутніх лікарів*. (Автореф. канд. пед. наук). Вінниця.
- Зубарев, О. (2007). Теоретичні засади витлумачення явища білінгвізму. В кн. *Мовні і концептуальні картини світу*: збірник наук. пр. (Вип. 21, с. 308). Київ.
- Лозова, В. І., Троцько, А. В., Іонова, О. М., Золотухіна, С. Т. (2011). *Хрестоматія з педагогіки вищої школи*: навч. посіб. Харків: Апостроф.
- Макаренко, В. І., Макаренко, О. В., Макаренко, К. С. (2014). Управління навчальним процесом студентів вищих медичних навчальних закладів шляхом розв'язування якісних задач при вивченні біофізики. В кн. *Сучасні технології управління навчальним процесом у вищих медичних навчальних закладах*: матеріали навч.-наук. конф. з міжнародною участю (с. 138-140). Полтава: РВВ ВДНЗУ «УМСА».
- Махнач, А. В., Бушов, Ю. В. (1988). Зависимость динамики эмоциональной напряженности от индивидуальных свойств личности. *Вопросы психологии*, 6, 130-133.
- Моросанова, В. И. (2004). Опросник «Стиль саморегуляции поведения». *Журнал практической психологии и психоанализа*, 2, 34-41.
- Моросанова, В. И., Сагиев, Р. Р. (1994). Диагностика индивидуально-стилевых особенностей саморегуляции в учебной деятельности студентов. *Вопросы психологии*, 5, 134-140.
- Неловкіна-Берналь, О. А. (2010). *Формування професійної спрямованості студентів медичних спеціальностей на початковому етапі навчання*. (Автореф. канд. пед. наук). Луганськ.
- Петровский, В. А., Черепанова, Е. М. (1987). Индивидуальные особенности самоконтроля при организации внимания. *Вопросы психологии*, 5, 48-56.
- Тихолаз, С. І. (2011). *Педагогічні умови розвитку професійної спрямованості студентів вищих медичних навчальних закладів*. (Автореф. канд. пед. наук). Вінниця.
- Цимбалюк, О. М. (2011). *Професійна комунікативна діяльність учителя загальноосвітньої школи у вітчизняній педагогіці (друга половина ХХ століття)*. (Автореф. канд. пед. наук). Рівне.
- Berlo, David. (1960). *The process of communication; an introduction to theory and practice*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Drummond, R., & Stoddard, A. (1992). Learning Style and Personality Type. *Perceptual and Motor Skills*, 75, 1, 99-104.
- Furnham, A., Bradley, R. (1997). Music While You Work: The Differential Distraction of Background Music on the Cognitive Test Performance of Introverts and Extraverts. *Applied cognitive psychology*, 11, 445-455.

- Gerbner, G., Haigh, R. W., & Byrne R. B. etc. (1981). *Communications in the 21 st Century*. N. Y.: Wiley & Sons.
- Howarth, E., Eysenck, H. J. (1968). Extraversion, arousal, and paired-associate recall. *Journal of Experimental Research in Personality*, 3 (2), 114-116.
- Morgenstern, F. S., Hodgson, R. J., & Law, L. (1974). Work efficiency and personality. *Ergonomics*, 17, 211-220.
- Morokhovets, H. Y., & Lysanets, Y. V. (2017). Developing the professional competence of future doctors in the instructional setting of higher medical educational institutions. *Wiad Lek*, 70 (1), 101-104.

References

- Berlo, David. (1960). *The process of communication; an introduction to theory and practice*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Drummond, R., & Stoddard, A. (1992). Learning Style and Personality Type. *Perceptual and Motor Skills*, 75, 1, 99-104.
- Furnham, A., Bradley, R. (1997). Music While You Work: The Differential Distraction of Background Music on the Cognitive Test Performance of Introverts and Extraverts. *Applied cognitive psychology*, 11, 445-455.
- Gerbner, G., Haigh, R. W., & Byrne R. B. etc. (1981). *Communications in the 21 st Century*. N. Y.: Wiley & Sons.
- Honcharenko, S. U. (2000). Zmist zahalnoi osvity i yii humanitarianyzatsiia [The content of general education and its humanitarianization]. In I. A. Ziaziun (Ed.), *Neperevna profesiina osvita: problemy, poshuky, perspektyvy [Continuous professional education: problems, searches, prospects]*: monohrafiia (pp. 81-108). Kyiv: Vipol [in Ukrainian].
- Howarth, E., Eysenck, H. J. (1968). Extraversion, arousal, and paired-associate recall. *Journal of Experimental Research in Personality*, 3 (2), 114-116.
- Hrynova, M. V. (2010). Teoretychni osnovy doslidzhennia zmistu samorehuliatcii diialnosti liudyny [Theoretical foundations of the study of the content of self-regulation of human activity]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti. Pedahohichni nauky [Origins of pedagogical skills. Pedagogical sciences]*, 7, 73-77 [in Ukrainian].
- Dudikova, L. V. (2011). *Formuvannia hotovnosti do profesiinoho samovdoskonalennia u maibutnikh likariv [Formation of readiness for professional self-improvement in future doctors]*. (Extended abstract of PhD diss.). Vinnytsia [in Ukrainian].
- Lozova, V. I., Trotsko, A. V., Ionova, O. M., & Zolotukhina, S. T. (2011). *Khrestomatiia z pedahohiky vyshchoi shkoly [Textbook of higher school pedagogy]*: navch. posib. Kharkiv: Apostrof [in Ukrainian].
- Makarenko, V. I., Makarenko, O. V., & Makarenko, K. S. (2014). Upravlinnia navchalnym protsesom studentiv vyshchych medychnykh navchalnykh zakladiv shliakhom rozv'iazuvannia yakisnykh zadach pry vyvchenni biofizyky [Management of the educational process of students of higher medical educational institutions by solving qualitative problems in the study of biophysics]. In *Suchasni tekhnologii upravlinnia navchalnym protsesom u vyshchych medychnykh navchalnykh zakladakh [Modern technologies of educational process management in higher medical educational institutions]*: materialy navch.-nauk. konf. z mizhnarodnoiu uchastiu (pp. 138-140). Poltava: RVV VDNZU «UMSA» [in Ukrainian].
- Makhnach, A. V., & Bushov, Yu. V. (1988). Zavysymost dynamyky emotsyonalnoi napruzhenosti ot yndyvydualnykh svoistv lychnosti [Dependence of the dynamics of emotional tension on individual personality traits]. *Voprosy psikhologii [Questions of psychology]*, 6, 130-133 [in Russian].
- Morgenstern, F. S., Hodgson, R. J., & Law, L. (1974). Work efficiency and personality. *Ergonomics*, 17, 211-220.
- Morokhovets, H. Y., & Lysanets, Y. V. (2017). Developing the professional competence of future doctors in the instructional setting of higher medical educational institutions. *Wiad Lek*, 70 (1), 101-104.
- Morosanova, V. Y. (2004). Oprosnik «Styl samorehuliatcii povedeniia» [Questionnaire "Style of self-regulation of behavior"]. *Zhurnal praktycheskoi psikhologii y psichoanaliza [Journal of Practical Psychology and Psychoanalysis]*, 2, 34-41 [in Russian].
- Morosanova, V. Y., & Sahyev, P. P. (1994). Dyahnostiika yndyvydualno-stylevykh osobennosti samorehuliatcii v uchebnoi deiatelnosti studentov [Diagnostics of individual-style features of self-regulation in the educational activities of students]. *Voprosy psikhologii [Questions of psychology]*, 5, 134-140 [in Russian].
- Nelovkina-Bernal, O. A. (2010). *Formuvannia profesiinnoi spriamovanosti studentiv medychnykh spetsialnosti na pochatkovomu etapi navchannia [Formation of professional orientation of students of medical specialties at the initial stage of education]*. (Extended abstract of PhD diss.). Luhansk [in Ukrainian].
- Petrovskiy, V. A., & Cherepanova, E. M. (1987). Yndyvydualnye osobennosti samokontroliia pry orhanyzatsii vnymaniiia [Individual features of self-control in the organization of attention]. *Voprosy psikhologii [Questions of psychology]*, 5, 48-56 [in Russian].
- Tykhola, S. I. (2011). *Pedahohichni umovy rozvytku profesiinnoi spriamovanosti studentiv vyshchych medychnykh navchalnykh zakladiv [Pedagogical conditions for the development of professional orientation of students of higher medical educational institutions]*. (Extended abstract of PhD diss.). Vinnytsia [in Ukrainian].
- Tsymbaliuk, O. M. (2011). *Profesiina komunikativna diialnist uchytelia zahalnoosvitnoi shkoly u vitchyzniani pedahohitsi (druha polovyna XX stolittia) [Professional communicative activity of a secondary school teacher in domestic pedagogy (second half of the 20th century)]*. (Extended abstract of PhD diss.). Rivne [in Ukrainian].

Zubarev, O. (2007). Teoretychni zasady vytlumachennia yavlyshcha bilinhvizmu [Theoretical principles of interpreting the phenomenon of bilingualism]. In *Movni i kontseptualni kartyny svitu [Linguistic and conceptual pictures of the world]: zbirnyk nauk. pr.* (Is. 21, p. 308). Kyiv [in Ukrainian].

MAKARENKO O., MAKARENKO V., SILKOVA O.
Poltava state medical university, Ukraine

GRYNOVA M., MAKARENKO K.
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

SOME ASPECTS OF SELF-REGULATION IN THE PROCESS OF FORMING THE RESEARCH COMPETENCE OF FUTURE DOCTORS

Theoretical - system-functional analysis, synthesis, comparison, generalization; empirical - psychological and pedagogical diagnostic methods. Statistical - quantitative and qualitative analysis of data using methods of mathematical statistics (with the application of Pearson's hypothesis-criterion) followed by their qualitative interpretation and substantive generalization.

As the study showed, the contingent of medical higher education institutions is mostly extroverted, while natural sciences, by their nature, contribute more to the development of abilities inherent in introverts. This requires a review of the process of training future doctors in natural sciences. The study showed the connection of certain aspects of self-regulation in the process of activity with introversion and extroversion, which should also be taken into account when organizing work in science classes. In particular, this is necessary when establishing communication. Extroverts learn the material better when organizing group work, where they can show their communication skills.

In any activity, both one and the other type of personality work. Each of them has its own advantages and disadvantages. The advantages of each type must be used 100%, and the disadvantages of these two approaches must also be turned into advantages.

The disciplines of the natural and scientific cycle, by their nature, contribute more to the development of abilities inherent in introverts. Solving problems and performing laboratory experiments requires concentration and perseverance, the ability to encode and decode information, detailed analysis, which is characteristic of introverts. Extroverts are more inclined to work in a team and are less inclined to follow rules that contribute to the accuracy of measurements and calculations, focusing not on the measurement process itself, but on obtaining a quick result.

Key words: *self-regulation, research competence, future doctor, introversion, extroversion*

Стаття надійшла до редакції 08.02.2023 р.

УДК 378.147:811.111

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283369](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283369)

АЛЛА МЕЛЬНИК
ORCID: 0000-0002-9093-1225

Київський національний лінгвістичний університет

ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Увиразнено сутність понять «змішане навчання у процесі викладання англійської мови для студентів філологічних спеціальностей» та констатовано, що це цілеспрямована взаємодія викладача і здобувачів вищої філологічної освіти, що спрямована на формування англійськомовної професійно орієнтованої компетентності та досягнення сформульованих навчальних завдань з урахуванням специфіки філологічного знання, та яка передбачає поєднання ефективних аспектів традиційного навчання в аудиторії та технологій інтерактивного дистанційного навчання (ДН), що ґрунтується на принципах самостійності. Ідея високого потенціалу змішаного навчання (ЗН) пов'язана не лише з технологією та способом навчання, а його персоналізацією. Постульовано, що в умовах ЗН викладання англійської мови (АМ) для студентів-філологів як представників цифрового покоління передбачає ідеї комп'ютерної візуалізації навчального матеріалу, креолізованих текстів із послугуванням інтерактивних методів навчання, професійно орієнтованих комунікативних завдань.

Ключові слова: *змішане навчання, студенти філологічних спеціальностей, процес викладання англійської мови, цифрове покоління*

Актуальність проблеми. Сучасним процесам цифровізації та диджиталізації в Україні та світі притаманні складність, масштабність та динамічність, що диктують необхідність модернізації системи вищої освіти. Завдяки безпрецедентному поширенню інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) сьогодні зростають вимоги сучасного суспільства до рівня практичної підготовки майбутніх фахівців.

Нині актуальним є питання використання програмно-методичних і телекомунікаційних засобів у навчальному процесі вищої школи і зокрема в процесі вивчення АМ. Сучасні мультимедійні комп'ютерні програми відкривають тим, хто навчається, доступ до нетрадиційних джерел інформації – електронних підручників, освітніх веб-сайтів, систем дистанційного навчання та дають їм можливість підвищити ефективність розвитку пізнавальної самостійної діяльності та всебічне зростання.

Щороку напрями застосування ІКТ у філологічній освіті розширюються, практично зникає паперовий документообіг, студенти все менше пишуть у зошитах, а все більше на екранах гаджетів; домашню роботу відправляють викладачу на пошту; віртуальний простір використовують як майданчик для дискусій та розвитку навичок спільної діяльності (наприклад, Hotchalk.com); платформи для персоналізованого навчання, що підлаштовуються до поточних знань, темпів сприйняття інформації, особистісних особливостей студентів (наприклад, Knewton.com); платформи, що використовують інтерактивні вправи та контент (наприклад, LearningApps, Vimbox) та ін.

Описуючи міркування про вплив цифрових технологій на розвиток освіти та процес навчання АМ загалом, важливо зазначити, що, хоча вони роблять навчання більш різноманітним і динамічним, не кожна людина може навчатися у дистанційному режимі – загалом лише 30 % осіб успішно завершують навчання в межах електронного навчального курсу (*Despite Popularity...*, 2008).

Ситуація в освіті засвідчила, що, обмеження можливостей реалізації та розвитку потенційних здібностей студентів у традиційному (очному) навчанні та недосконалість методичного забезпечення й застосування елементів ДН уможливили окреслення їхніх нових шляхів розвитку. Саме ЗН, роль і значення якого употужнюється в сучасних реаліях, може надати нового значення поняттю «залучення здобувача освіти до освітнього процесу», що раніше визначалося здебільшого його фізичною присутністю на заняттях (*Стратегія...*, 2022).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Перспективи використання ЗН у вищій школі аналізувала Ю. Герасименко, Р. Гуревич, С. Терещук та ін. Науково-методичні підходи до реалізації ЗН в Україні та за кордоном досліджували В. Биков, Т. Бодненко, О. Коротун, О. Маркова, А. Стрюк та ін. Проблема упровадження й ефективного використання ІКТ у процесі викладання та вивчення АМ присвячено праці Т. Коваль, В. Краснополського, Я. Місюри, А. Сапи, Б. Номаса та ін.

Коло питань, порушене зазначеними вище авторами, дуже широке, однак потребує більш глибоко дослідження проблема удосконалення ЗН задля максимально високого рівня конкурентоспроможної філологічної освіти та невід'ємного складника фахової підготовки студентів філологічних спеціальностей як представників цифрового покоління.

Мета дослідження – розкрити особливості викладання АМ для студентів філологічних спеціальностей в умовах ЗН. Для її досягнення слід виконати такі завдання: виокремити переваги ЗН, узагальнити тлумачення поняття «змішане навчання у процесі викладання англійської мови для студентів філологічних спеціальностей»; описати деякі аспекти реалізації ЗН у викладанні АМ для студентів – представників цифрового покоління.

Викладення основного матеріалу дослідження. Ключовими особливостями ЗН є: по-перше, процес активного використання сучасних ІКТ з метою пошуку навчального матеріалу, отримання знань, набуття навичок та формування компетентностей, де технології виступають невід'ємною повноцінною складовою освітнього процесу; по-друге, інтеграція різноманітних методичних підходів, способів, методів та засобів представлення навчального матеріалу, видів навчальної діяльності студентів, зокрема частина інформації поділяється на групову роботу, частина – на самостійне вивчення незалежно від того, де відбувається навчання: офлайн чи онлайн.

ЗН в освітньому процесі поєднує в собі переваги форм і методів дистанційного та традиційного навчання та зводиться до раціонального й синергетичного їх поєднання з можливістю вибору студентом зручного часу, місця навчання, власного темпу навчання, індивідуальної освітньої траєкторії, що дозволяє використати їх найсильніші сторони і мінімізувати слабкі.

Під ЗН ми розуміємо цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності здобувачів освіти, який має бути гнучким синтезом ДН, що доповнюється безпосередньою взаємодією з викладачем та іншими здобувачами освіти під час традиційного навчання, яка відповідно дозволить значно інтенсифікувати навчальний процес, вибудовуючи при цьому самостійне навчання, індивідуальну навчальну траєкторію кожного здобувача освіти (Мельник, 2022).

Технологія ЗН має значущий педагогічно-методичний потенціал у пошуку ефективних шляхів викладання іноземних мов. Змішане навчання у процесі викладання АМ для студентів філологічних спеціальностей розглядається нами як цілеспрямована взаємодія викладача і здобувачів вищої філологічної освіти, що спрямована на формування англійськомовної професійно орієнтованої компетентності та досягнення сформульованих навчальних завдань з урахуванням специфіки філологічного знання, та яка передбачає поєднання ефективних аспектів традиційного навчання в аудиторії та технологій інтерактивного ДН, що ґрунтується на принципах самостійності та містить

значну частину матеріалу для самостійного навчання. Ідея високого потенціалу ЗН пов'язана не тільки з технологією та способом навчання, а його персоналізацією.

Слушною є думка експертів з педагогіки щодо необхідності використання сучасних цифрових ресурсів, якщо враховано основні психологічні принципи, різнобічні вияви сутності особистості, оскільки недоцільне й невиважене використання може зашкодити розвитку особистості та її здібностей (Жалдак, 2013, с.8). Розгляд особливостей цифрового покоління допоможе сконцентруватися на нових напрямках, яких слід дотримуватися в методиці викладання (Misiura, 2018). Для освітян, методистів, педагогів важливо розуміти відмінності такого покоління, їхні навчальні уподобання, щоб створити продуктивне навчальне середовище. Важливим кроком у вказаному дослідженні, вважаємо врахування індивідуальних особливостей студентів-філологів та трансформації їхніх когнітивних процесів як однієї з умов правильного використання ЗН.

Опишемо можливості реалізації ЗН у викладання АМ для студентів-філологів як представників цифрового покоління, оскільки кожне покоління має свої особливості, які відображають умови часового періоду, в якому воно зростало. Когнітивна сфера цифрового покоління суттєво відрізняється від представників старших поколінь. Студенти із «кліповим» мисленням важко сприймають великі за обсягом тексти / книжкові тексти, мають переважно образне мислення, віддають перевагу візуальному сприйняттю даних над вербальним, відчувають труднощі з самоконтролем. Узагальнивши результати педагогічних спостережень, когнітивні процеси студентів-філологів віддзеркалюють феномен кліпового мислення, який обов'язково необхідно враховувати у процесі викладання АМ.

Беремо до уваги, що сьогодні студентів важко зацікавити звичайними книжками. Вони пізнають світ через камеру смартфона чи планшета. Їм легше отримувати інформацію через експерименти і практичні завдання, а не через лекції і читання підручників (Mohr, 2017, с. 5). У англійськомовній літературі знаходимо факти про обмежений обсяг уваги цифрового покоління та схильність мозку до скорочення тривалості уваги. На занятті середня тривалість уваги студента становить від семи до десяти хвилин. Нинішні підлітки намагаються прочитати менше, ніж 20 % тексту, тому що хочуть якомога швидше перейти до суті. Саме тому вони віддають перевагу навчанню в Інтернеті перед використанням паперових матеріалів (Rothman, 2016). ДН з ІКТ впливають на формування творчого і модульно-рефлексивного мислення тих, хто навчається; комп'ютерна візуалізація навчальної інформації робить істотний вплив на формування уявлень, які займають центральне місце в образному мисленні, а образність подання тих або інших явищ і процесів у пам'яті студента збагачує сприйняття навчального матеріалу.

У психолого-педагогічному полі досліджень наголошується, що схильність сучасних студентів до багатозадачності має свої недоліки, а саме розпорошення уваги. Якщо викладач хоче, щоб студенти краще засвоювали інформацію, їй необхідно подавати невеликими порціями, а один вид діяльності можна швидко змінювати на інший, утримуючи увагу студентів (Sara, 2014, с. 27). В умовах ЗН у процесі викладання АМ навчальний матеріал необхідно поділяти на блоки, щоб максимально охопити зміст навчання у встановлений термін, розподіливши види діяльності на занятті під керівництвом викладача очно та в режимі ДН. Так, в ротаційній моделі ЗН протягом аудиторного заняття один набір завдань опрацьовується самостійно, другий – за допомогою викладача, третій – із використанням комп'ютерної техніки, четвертий – через роботу в мікрогрупах.

У ДН, яке сьогодні на практиці у чистому вигляді не використовується, натомість впроваджуються його елементи, утворюючи ефективний симбіоз форм ЗН, студенти звикли до віртуальної публічності та співпраці з іншими. Вони, як правило, надзвичайно добре вміють знаходити інформацію та маніпулювати нею. І, ймовірно, тому, що вони тяжіють до візуальних, а не друкованих засобів масової інформації, особливо вправні в аналізі візуальних даних і зображень. Каталізатором когнітивних процесів студентів-філологів виступає використання фільмів, аудіо кліпів, презентацій, слайд-шоу, щоб грати на сильних сторонах студентів і привертати їхню увагу, яка швидкоплинна.

До прикладу, предметом вивчення вибіркової дисципліни «Англомовний етикет: практика у спілкуванні» є практичні аспекти та дискурсивні способи реалізації комунікативних цілей відповідно до особливостей комунікативного контексту. Задля формування у студентів комплексних компетентностей розглядається одна з тем змістового модуля «Основні англійськомовні етикетні формули», аналізуються відповідні етикетні формули ввічливого переривання співрозмовника (сукупність спеціальних слів і висловів, а також правила, згідно з якими ці слова і вирази вживаються) у бажаній тональності з установленими правилами поведінки. Це супроводжується презентаціями та візуальними засобами, зокрема відео матеріалом <https://youtu.be/LAGLxkrsUxM>.

Оскільки візуальне сприйняття є домінуючим для більшості студентів, на дотекстовому етапі навчально-пізнавальної діяльності активно використовуються креолізовані тексти, фактура яких складається з двох неоднорідних частин: вербальної та невербальної. Усі схеми та зображень підкріплені професійними кейсами, підкреслюють логічні зв'язки між формулюваннями. Візуальні

образи запам'ятовуються надовго, сприймаються з максимальною швидкістю, створюють величезну кількість асоціацій. Яскрава, чітка, зрозуміла мова є пріоритетною (рис. 1).

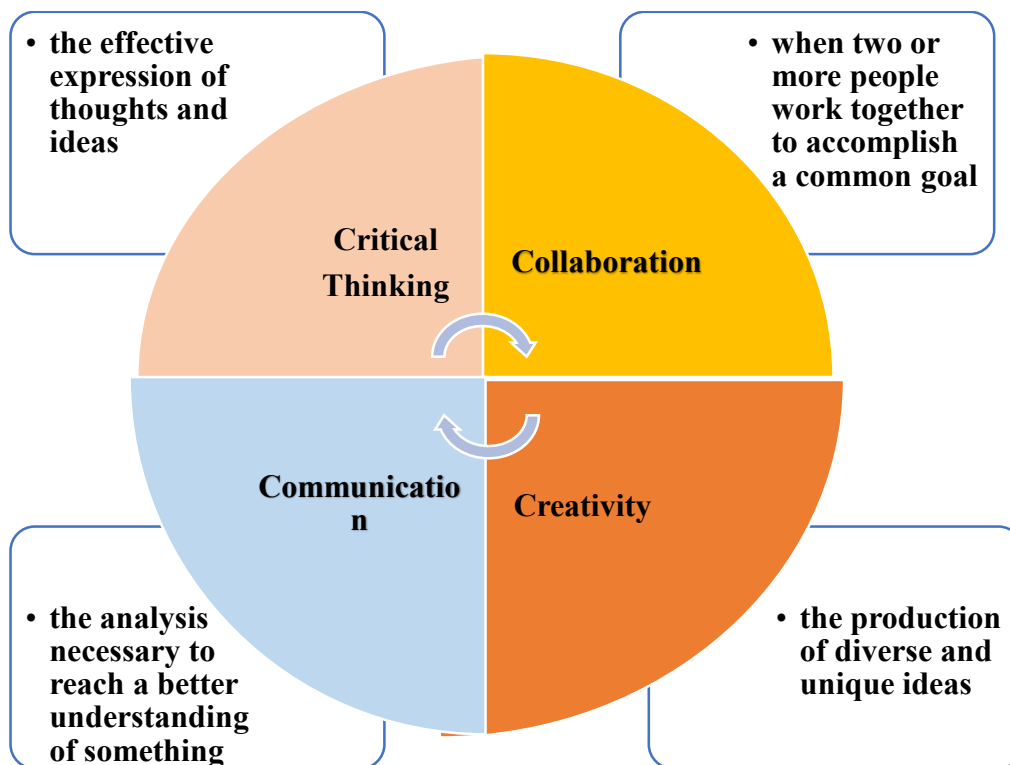

Рис. 1 Зразок креолізованого тексту

Протягом практичного заняття використовується мозковий штурм, дебати, форум, круглий стіл тощо, щоб залучити кожного студента до дискусії. До прикладу, *Look at the diagram and which of the 4 Cs skills is your strongest? Which do you find most challenging? How could you develop it more?* Такі запитання розвивають мовленнєві компетенції, допомагають мислити ширше, формулювати загальні судження та налаштовують на подальшу розмову. Звертаючи увагу на деталі, студенти долають «кліповість мислення» (Nomass, 2013) та удосконалюють концентрацію уваги.

Ураховуючи, що те, наскільки студенти концентрують увагу на виконанні завдання, варіюється з тим, що вимагає від них це завдання, дієвим інструментом когнітивних процесів учасників освітнього процесу у ЗН (до прикладу, під час вивчення курсу «Культура усного і писемного мовлення англійської мови» в КНЛУ) може бути виконання домашньої роботи не в письмовому вигляді, а шляхом фільмування процесу на відео. Як показує наш досвід, такі ініціативи сприймаються студентами вкрай позитивно, але усе залежить від того, наскільки таке завдання дозволяє студентам занурюватися у навчальний процес моделювання реальних професійних ситуацій та поведінки в них. Тому саме професійно орієнтовані комунікативні завдання надають студенту додаткову суб'єктність, посилюють його відповідальність не лише за моделювання конкретної квазіпрофесійної ситуації, а й розподілення уваги на її різні аспекти.

Дослідники (Sara, 2014; Tapscott, 2008) сходяться на тому, що нові медіа змінили моделі поведінки цифрового покоління, вплинули на деякі функції мозку та оцінюють багато з цих змін як позитивні. Зокрема, постійний мультимедійний досвід призводить до того, що свідомість студентів стає «гострішою». Обсяг оперативної пам'яті не збільшився (можливо, навіть зменшився), але збільшився обсяг технологічних знань, навичок і швидкість їх використання. Це дає їм змогу миттєво знаходити необхідну інформацію, «просіювати і сортувати» її, оцінювати і перетворювати на знання. Нинішні студенти з ентузіазмом ставляться до можливості відчувати себе в центрі уваги, публікувати результати власного навчання у віртуальних мережах (ютуб, телеграм, фейсбук).

Дослідження доводять, що використання цифрових технологій під час навчання АМ розвиває навички спілкування, розширює словниковий запас, підвищує ступінь розуміння тексту (Misiuga, 2018, с. 184-187). Використання ІКТ у традиційному навчанні із застосуванням елементів асинхронного й синхронного ДН практикується як елемент традиційного навчання. Це означає, що така співпраця є їхній природний стан. Студенти здатні швидко поширювати інформацію серед друзів, наслідувати приклад знаменитостей та перейматися думкою однолітків. Враховуючи ці особливості, робота в

групах допомагає підтримувати здорову атмосферу під час проведенні аудиторних занять і в самотійній роботі студентів, а вмотивовані лідери впливають на позитивну роботу всієї групи.

До прикладу, в умовах ЗН додаток Kahoot використовує освітні тенденції разом з гейміфікацією, залучає студентів та має зворотній зв'язок у синхронному часі. За його допомогою студенти можуть активно вивчати та детермінувати нові лексичні одиниці. Для участі у програмі Kahoot потрібен мобільний пристрій для запуску веб-сайту. Студенти можуть приєднатися до гри, ввівши згенерований ігровий код, мають змогу грати в індивідуальному або командному режимі.

Наведемо приклад використання цієї гри у процесі викладання АМ студентам КНЛУ спеціальності 014 Середня освіта (3 – 4 курсів першого (бакалаврського) та 1 курсу другого (магістерського) рівнів вищої освіти). Студентів було поділено на 3 групи, щоб вони могли легко взаємодіяти зі своїми одногрупниками в процесі навчання. Кожна група створила псевдонім, який згодом виводився на екрані. Було складено тест, що складався з 15 запитань, де необхідно було вибрати одне правильне визначення з чотирьох можливих. Правильна відповідь була показана відразу після того, як кожна група обирала варіант, що позначало, що студенти отримували негайний зворотній зв'язок і мали змогу порівняти свої відповіді з результатами Kahoot. Після цього студентам було запропоновано пояснити свій вибір та скласти власні визначення слів. Оскільки студенти працювали в парах, їм було легше і приємніше пояснювати детермінанти. Після завершення гри студентам ставилися запитання до теми «Verbal and non-verbal communication», у яких вони повинні були використати лексичні одиниці, вивчені під час попередньої роботи.

З метою виявлення поглядів студентів щодо застосування додатку Kahoot 30 з них було запропоновано анонімне анкетування, що включало сім закритих запитань: 1) додаток допомагає мені запам'ятати краще англійськомовну лексику; 2) бажав би використовувати додаток на майбутніх заняттях; 3) отримав більше задоволення від вивчення лексики за допомогою додатку, ніж за допомогою інших методів, котрі я використовував раніше; 4) гра мотивує мене вивчати нові слова; 5) вдячний за коригувальний зворотній зв'язок у додатку; 6) надаю перевагу працювати в парі або групі, а не наодинці; 7) використовувати додаток для перевірки словникового запасу було веселіше і менш стресово. Після тексту запитань пропонувалося віяло відповідей за п'ятибальною шкалою Лайкерта: «повністю згодний», «радіше так, ніж ні», «у чомусь так, у чомусь ні», «радіше ні, ніж так», «повністю незгодний».

Кількісний аналіз даних свідчить про те, що результати використання мобільного додатку для вивчення лексики виявилися такими ж позитивними, як і очікувалося. 65 % студентів сподобалося використання Kahoot у навчальному процесі та вони віддають перевагу використанню цієї технології над традиційним методом навчання. Педагогічні спостереження підтверджують той факт, що студенти відчують себе більш вмотивованими і стали активними учасниками в умовах конкуренції. Крім того, 40 % студентів стверджували, що використання Kahoot для перевірки знань лексики було більш цікавим і менш стресовим для них. Такий самий відсоток учасників оцінили можливість працювати в парах, якій вони надали більшу перевагу, ніж роботі наодинці. Цей факт був помітний, оскільки студенти почувалися більш комфортно та виглядали впевненіше після обговорення своїх ідей з одногрупниками. Можна стверджувати, що використання мобільного додатку допомогло студентам розвинути навички співпраці та позитивно вплинуло на їхню навчальну стратегію.

Більшість учасників опитування були задоволені його використанням, в той час як деякі інші мали протилежну думку. Оцінюючи варіант «Я дуже вдячний за коригуючий відгук додатку», 65 % студентів-філологів проявили нейтральну позицію та обрали відповідь «у чомусь так, у чомусь ні». Вони не знали, чи можуть оцінити коригуючий зворотній зв'язок мобільного додатку. До того ж, у того ж самого відсотку опитаних відсутня мотивація до запам'ятовування нових слів за допомогою додатку.

На основі результатів поточного оцінювання студентів та проведеного опитування можна висувати, що використання мобільних пристроїв (зокрема, додатку Kahoot) студентами філологічних спеціальностей на заняттях з АМ сприяє спільному навчанню, має позитивний вплив на результати їхньої успішності. Проте, результати свідчать, що студенти-філологи не задоволені коригувальним зворотнім зв'язком додатку, а 65 % студентів залишилися нейтральними, коли мова йде про оцінку мотивації, що спричиняє активне засвоєння нових слів.

На нашу думку, приналежність студентів філологічних спеціальностей до цифрового покоління не робить їх автоматично зацікавленими у використанні мобільних додатків у процесі вивчення АМ. Все ще залишається помітна кількість студентів, які віддають перевагу вивченню мови традиційними методами. Однак, опитування було зосереджено на невеликій групі студентів упродовж короткого періоду часу і подальші дослідження повинні розглянути ефективність елементів ДН в межах різних курсів і упродовж більш тривалого періоду часу. Окрім того, опитування студентів знову доводять, що вибір форми організації навчання залежить від специфіки організації і здійснення взаємодії в часі учасників навчального процесу.

Підсумовуючи сказане вище, можемо висновувати, викладання АМ студентам філологічних спеціальностей в умовах ЗН передбачає ідеї комп'ютерної візуалізації, фрагментарного подання

(невеликими порціями та блоками) навчального матеріалу з попереднім структуруванням та його поступовим поглибленням шляхом креолізованих текстів; застосування інтерактивних методів навчання, професійно орієнтованих комунікативних завдань, мобільних освітніх додатків.

У світлі компетентнісного підходу ЗН є найбільш перспективною формою викладання АМ, оскільки поєднує безпосереднє спілкування студентів з викладачем та один з одним з використанням ІКТ під час проведення аудиторних занять з метою організації самостійної роботи, а також для додаткового спілкування за допомогою електронних комунікаційних засобів. Відтак, питання не в тому, що треба «змішувати» чи поєднувати у викладанні АМ, а скоріше в тому, яке оптимальне співвідношення поєднання різних технологій навчання, форм і методів навчання під час викладання АМ студентам-філологам.

Перспективою подальших педагогічних розвідок є узагальнення ефективних моделей ЗН для формування професійно орієнтованої комунікативної компетентності майбутніх викладачів англійської мови.

Список використаних джерел

- Жалдак, М. І. (2013). Використання комп'ютера в навчальному процесі має бути педагогічно виваженим. *Комп'ютер в школі та сім'ї*, 3, 3-12.
- Мельник, А. (2022). Особливості технології змішаного навчання у системі вищої освіти. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Педагогіка*, 2, 24-31.
- Стратегія розвитку вищої освіти України на 2022-2032 роки*. Взято з <https://mon.gov.ua/ua/news/opublikovano-strategiyu-rozvitku-vishoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022-2032-roki>
- Despite Popularity, Not Everyone Can Successfully Learn Through Online Courses*. Retrieved from <http://www.sciencedaily.com/releases/2008/02/080226113511.htm>.
- Misiura, Ya. Yu. (2018). Teaching English to generation Z. *Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov. Pedagogical Sciences: Realities and Prospects*, 61, 184-187.
- Mohr, K. A. (2017) Understanding Generation Z Students to Promote a Contemporary Learning Environment. *Journal on Empowering Teaching Excellence*, 84-94.
- Nomass, B. (2013). The impact of using technology in teaching English as a second language. *English Language and Literature Studies*, 3 (1), 111-116.
- Rothman, D. A (2016). *Tsunami of learners called Generation Z*. Retrieved from http://www.mdle.net/JoumaFA_Tsunami_of_Learners_Called_Generation_Z.pdf
- Sapa, A.V. (2014). Generation Z - generation of the GEF era. *Innovative Projects and Programs in Education*, 2, 24-30.
- Tapscott, D. (2008). *Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World*. New York: McGraw-Hill Companies.

References

- Zhaldak, M. I. (2013). Vykorystannia komp'utera v navchalnomu protsesi maie buty pedahohichno vyvazhenym [The use of the computer in the educational process should be pedagogically balanced]. *Komp'uter v shkoli ta sim'i* [Computer in school and family], 3, 3-12 [in Ukrainian].
- Melnyk, A. (2022). Osoblyvosti tekhnolohii zmishanoho navchannia u systemi vyshchoi osvity [Peculiarities of mixed learning technology in the higher education system]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Pedahohika* [Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. Pedagogy], 2, 24-31 [in Ukrainian].
- Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity Ukrainy na 2022-2032 roky* [Strategy for the development of higher education of Ukraine for 2022-2032]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/opublikovano-strategiyu-rozvitku-vishoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022-2032-roki> [in Ukrainian].
- Despite Popularity, Not Everyone Can Successfully Learn Through Online Courses*. Retrieved from <http://www.sciencedaily.com/releases/2008/02/080226113511.htm>.
- Misiura, Ya. Yu. (2018). Teaching English to generation Z. *Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov. Pedagogical Sciences: Realities and Prospects*, 61, 184-187.
- Mohr, K. A. (2017) Understanding Generation Z Students to Promote a Contemporary Learning Environment. *Journal on Empowering Teaching Excellence*, 84-94.
- Nomass, B. (2013). The impact of using technology in teaching English as a second language. *English Language and Literature Studies*, 3 (1), 111-116.
- Rothman, D. A (2016). *Tsunami of learners called Generation Z*. Retrieved from http://www.mdle.net/JoumaFA_Tsunami_of_Learners_Called_Generation_Z.pdf
- Sapa, A.V. (2014). Generation Z - generation of the GEF era. *Innovative Projects and Programs in Education*, 2, 24-30.
- Tapscott, D. (2008). *Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World*. New York: McGraw-Hill Companies.

MELNYK A.

Kyiv National Linguistic University, Ukraine

BLENDING LEARNING IN TEACHING ENGLISH TO PHILOLOGY-SPECIALITY STUDENTS

The essence of the term «blended learning in the process of teaching English to philology-speciality students» is expressed and it is stated it is a purposeful interaction between the teacher and students of higher philological education, aiming at forming English-language professionally oriented competence, achieving the formulated educational tasks, taking into account the specifics of philological knowledge and involving a combination of effective aspects of traditional learning and interactive distance learning technologies, which is based on the principles of autonomy. The idea of blended learning (henceforth BL) high potential is associated not only with the technology and the way of learning, but also with its personalization. It has been postulated that teaching a foreign language in a BL setting involves the ideas of fragmentary presentation of learning material through computer visualization, creolized texts with the use of interactive teaching methods; presentation of educational material in small portions and blocks, each of which uses its own method and technical means, professionally oriented communication tasks. It has been inferred the woe is not what to «mix» in teaching English to students, but rather what is the optimal ratio of combining different teaching technologies, forms and methods.

Key words: *blended learning, philology-speciality students, the process of teaching English, digital generation*

Стаття надійшла до редакції 17.02.2023 р.

УДК 373.3.091.2:159.942

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283370](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283370)

ВАЛЕНТИНА МОВЧАН

ORCID ID: 0000-0002-6036-9657

ЛЮДМИЛА БІРЮК

ORCID ID: 0000-0003-4940-4228

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

МЕТОДИ І ПРИЙОМИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

У статті акцентується увага на необхідності і доцільності формування емоційного інтелекту молодших школярів на уроках літературного читання. Проаналізовано погляди на тлумачення поняття «емоційний інтелект», подано власне трактування поняття; наведено приклади використання методів і прийомів формування емоційного інтелекту на уроках літературного читання. Зазначено, що вчитель на уроках літературного читання допомагає сформувати емоційний складник у молодших школярів через художні образи та вдале використання отриманих знань у подальшому.

Ключові слова: *методи і прийоми формування емоційного інтелекту, молодші школярі, літературне читання, емоції, мислення, міжособистісний емоційний інтелект, внутрішньо-особистісний емоційний інтелект, емоційно-чуттєвий досвід*

Постановка проблеми. Ринок праці на сьогодні, потребує висококваліфікованих працівників, не лише з професійними знаннями та вміннями, а й з розвиненими м'якими навичками. Переконавання, лідерство, співпраця у команді, емоційний інтелект, міжособистісне спілкування та розуміння себе як особистості — уміння, що допомагають отримати бажані результати у будь-якій діяльності.

Емоційний інтелект передбачає розуміння, усвідомлення, аналіз та управління емоціями, мотивацією, поведінкою особистості та взаємодії з оточуючими. Освітня реформа «Нова українська школа» (далі НУШ) особливу увагу приділяє формуванню особистості молодшого школяра, який уміє формувати міжособистісні зв'язки. Емоційний інтелект дозволяє сформувати соціальні та комунікативні компетентності. У НУШ концентрується увага на навчанні учнів умінню ефективного спілкування з іншими, розуміння своїх емоцій та почуттів.

У Державному стандарті початкової освіти зазначено одинадцять ключових компетентностей, а спільним для них є вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймання рішень, роз'язання проблем, співпраця з іншими (*Державний стандарт початкової освіти*, 2018).

Головною метою сучасної світи, є процес навчання та виховання на забезпечення ефективних умов формування емоційного інтелекту молодших школярів, що зазначено у Концепції НУШ (Концепція Нової української школи). В умовах сьогодення першочерговим є вміння вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення, вміння конструктивно керувати емоціями, застосовувати емоційний інтелект, здатність співпрацювати в команді (*Концепція Нової української школи*).

Означенні вміння є важливі для формування цілісної особистості у ЗЗСО, а початкова освіта є фундаментом для формування емоційного інтелекту молодших школярів.

Отже, можемо стверджувати, що проблема формування емоційного інтелекту як базового вміння в умовах НУШ набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням феномену емоційний інтелект займалися закордонні науковці Д. Гоулман, Р. Бар-Он, У. Дакс, Дж. Майер, К. Саарні, Р. Плучник, П. Саловей, Д. Карузо. У вітчизняних дослідженнях емоційного інтелекту брали участь Д. Люсін, Т. Березовська, С. Дерев'янка, А. Панкратова, О. Філатова, Г. Березюк, Е. Носенко. Дослідження емоційного інтелекту молодших школярів є у доробку Т. Котик, А. Климентко, О. Савченко. І. Васильківського.

У наукових розвідках існує дві основні моделі наукового інтелекту: модель здібностей та змішана модель. Модель здібностей входить до моделі емоційного інтелекту П. Саловея, Дж. Майера та Д. Карузо. До змішаних моделей здібностей належить теорія емоційної компетентності Д. Гоулмана, некогнітивна модель емоційного інтелекту Р. Бар-Она, двохкомпонентна теорія емоційного інтелекту Д. Люсіна, інформаційно-перероблювана модель емоційного інтелекту Е. Носенко (Назарчук, 2018, с. 61).

Одним із перших дослідників емоційного інтелекту є Д. Гоулман, який запропонував структуру емоційного інтелекту, що складається з чотирьох компонентів: самосвідомість, самоконтроль, соціальне розуміння, управління стосунками. Для формування емоційного інтелекту учнів, учитель також повинен володіти емоційним інтелектом. Для емоційного інтелекту вчителя рекомендується розвивати здібності: самосвідомість, самоконтроль, самомотивацію, емпатію, соціальні вміння (Назарчук, 2018, с. 62).

Формулювання мети статті. Здійснити аналіз сучасних методів і прийомів формування емоційного інтелекту молодших школярів; розкрити сутність, зміст та ознаки емоційного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Призначенням початкової школи в системі підготовки до навчання та становлення особистості молодшого школяра є досить важливим, оскільки саме в цей період формується вихованість, грамотність, оволодіння компетентностями (Кодлюк, 2017)

Зі зміною парадигми освіти початкової освіти в Україні, з'являється запит пошук шляхів удосконалення змісту, підбір методів і прийомів формування гармонійно-цілісної особистості. У другому циклі навчання (3 – 4 класи) Концепції НУШ формується почуття відповідальності й самостійності. Наголошено, що у науковому процесі застосовуються методи, спрямовані на формування вміння робити власний вибір, впроваджувати отримані знання в життєві ситуації та врахувати ідентичності молодших школярів (Грищенко, (Ред.), 2016).

Важливим компонентом, який варто формувати саме в початковій школі, є емоційний інтелект. Феномен «емоційний інтелект» (англ. emotional intelligence) малодосліджений, але аналіз наукових напрацювань дозволяє стверджувати, що означений вище феномен необхідний для кожної особистості.

У витоках поняття «емоційний інтелект» стоїть американський дослідник Д. Гоулман. Спочатку цей феномен досліджувався для сфери бізнесу, а згодом став одним із ключових компонентів у системі освіти. У доробку Д. Гоулмана прослідковується думка, що емоційний інтелект та успіх у житті людини не взаємопов'язаний з розумовим інтелектом (Sanko, 2015).

Аналіз науково-педагогічної літератури вітчизняних та зарубіжних дослідників (Е. Носенко, Н. Коврига, С. Дерев'янка, Л. Колісник, О. Саннікова, О. Власова, І. Аршави, Р. Бар – Он, Дж. Мейер, Д. Гоулман, Г. Гарднер Д. Карузо, П. Селовей та ін.) переконує, що емоційний інтелект є мало дослідженим феноменом та потребує розгляду й вивчення у майбутньому.

За Д. Гоулманом, емоційний інтелект – “це здатність усвідомлювати власні почуття, почуття інших людей, мотивувати самого себе та інших, керувати емоціями як на одинці з самим собою, так і стосовно інших” (Зарицька, 2012 с. 12).

Нам імпонує твердження Е. Носенко, яка трактує емоційний інтелект, як “здібності розуміти емоції, узагальнювати їх зміст, виокремлювати емоційний підтекст у міжособистісних стосунках, регулювати емоції у такий спосіб, щоб сприяти за допомогою позитивної аури успішній пізнавальній діяльності та долати негативні емоції, які заважають спілкуванню чи досягненню індивідуального успіху” (Носенко, 2004, с. 107).

Ми трактуємо емоційний інтелект як “здатність розуміти, аналізувати, контролювати та вміння використовувати почуття та емоції в життєвих ситуаціях, розуміти емоції оточуючих та комунікувати з ними” (Мовчан, 2022, с. 209).

У темі нашої роботи, окрім поняття “емоційний інтелект”, вагомим є поняття “метод”.

За українським педагогічним словником поняття “метод” – (шлях дослідження чи пізнання) – спосіб організації практичного і теоретичного освоєння діяльності, зумовлений закономірностями розглядуваного об’єкта (Головко, (Ред.), 1997, с. 205).

У словнику іншомовних слів за О. Мельничук поняття “метод” зазначено як “спосіб пізнання дійсності та її відтворення в мисленні” (Мельничук, (Ред.), 1977, с. 497).

У нашому розумінні поняття “метод” – це діяльність між учителем та здобувачем освіти, яка має на меті засвоєння знань, формування та розвиток умінь і навичок спрямованих на виконання поставлених завдань у закладі освіти та уміння використовувати отримані знання у подальшому.

У сучасній навчальній діяльності ефективними методами для формування емоційного інтелекту молодших школярів на уроках літературного читання є: *інтерактивні методи навчання, розповіді, казки, вірші, перегляд відеосюжетів, індивідуальна і групова діяльність, ігри, дискусії, художня творчість*. Перейдемо до розгляду кожного з методів окремо.

Інтерактивні методи навчання. Метою інтерактивного навчання є створення позитивної атмосфери на уроці, молодші школярі повинні відчувати свою інтелектуальну досконалість, створення ситуації успіху.

Інтерактивне навчання активує емоції, свідомість, що сприяє більш якісному запам’ятовуванню. Така активність розвиває емоційний інтелект та формує комунікативні навички. Інтерактивні методи формують потребу вдосконалення комунікативної й психологічної компетентності, а часом і особисту культуру, пов’язану з етикою ділових відносин (Колісник, 2013, с. 49).

Наведемо приклад однієї із вправ, яку доцільно використовувати під час інтерактивного навчання. Вправа “Аналіз ситуації” основними елементами якої є факти, проблема, аргументи, рішення. Вчитель озвучує ситуацію, наприклад “Ти отримав гарну оцінку, а твій однокласник погано. Він засмутився.” Вчитель запитує: “Які емоції відчуваєш ти? Які однокласник? Чому він їх відчуває? Як можна вирішити проблему?” Під час виконання вправи у молодших школярів формуються знання про емоції, їх різновиди, у них розвиваються навички емпатії, комунікації під час висловлювання власної думки.

Однією з ефективних вправ інтерактивного навчання є “Мікрофон”, яку можна поєднати із вправою “Запитання - відповідь”. Ці вправи у поєднанні можна використовувати для перевірки розуміння емоцій героїв казок, оповідань, віршів. Означені вправи допомагають молодшим школярам розуміти емоційні стани персонажів, що у майбутньому дозволить краще розуміти емоції людей.

Вправа “Розповідь”. Вправу можна використовувати за декількома варіантами. Опишемо їх.

1. “Розповідь вчителя” – має на меті донести інформацію про емоції та почуття, особливості емоційних станів.

2. “Розповідь учня” – метою цієї діяльності є перевірка засвоєння інформації. Вправа навчає дітей обґрунтовувати свою думку, навчає логічного та послідовного мислення, ораторського мистецтва.

3. “Розповідь від імені емоції чи почуття” – сприяє збагаченню знань про емоції та почуття. Збільшує емоційний досвід молодших школярів. Діти опановують природу емоцій, дізнаються, звідки емоції беруть початок, як емоції впливають на життя людини.

Казки, вірші, оповідання. Читання, вивчення, переказування літератури допомагає молодшим школярам розуміти, що всі емоції важливі і потрібні; навчає ідентифікації емоцій героїв. Продовженням читання може бути вправа “*Альтернативна кінцівка*”, за якої молодшим школярам пропонується продовжити твір за своїм баченням ситуації.

Для формування емоційного інтелекту активно проваджують *казкотерапію*. Ще у давнину створювалися оповідання та розповіді, які переповідалися людьми з метою передачі та засвоєння знань, досвіду, прикладів взаємодії людини та природи. Досвід людства, приклади почуттів, дій героїв, варіанти взаємодії із зовнішнім світом – все це було і є онтогенезом слова та мови, за допомогою яких суспільством було створено казку як засіб терапії. Казкотерапія також є і системою виховання, яка дозволяє дидактично формувати уявлення про базові життєві цінності (Полесаєва, 2019, с. 146).

Перегляд відеосюжетів. Під час навчальної діяльності важливо змінювати види роботи, щоб у школярів не пропало бажання навчатися. Перегляд відео та коротких сюжетів є ефективним способом поживати навчання. Учитель повинен відповідально підійти до підбору відео (визначити оптимальний час для перегляду, не перенавантажувати школярів інформацією, інформація має відповідати рівням розвитку молодших школярів, упевнитися у тому, чи розуміють діти зміст).

Індивідуальна і групова діяльність. До індивідуальної та групової діяльності відноситься театралізація, драматизація, рольові ігри.

Театралізація є одним із найефективніших способів формування емоційного інтелекту молодших школярів на уроках літературного читання. Учні впродовж певного часу зображають характерні особливості персонажу, вивчаючи його емоції, поведінку, почуття, а потім передаючи власними емоціями, мімікою, жестами образ героя, збагачують свій емоційний досвід. У процесі театралізації отримані знання, уміння та навички молодші школярі переносять у життєві ситуації.

Драматизація допомагає пізнати світ іншого (це може бути герой п'єси чи однокласник), поставити себе на місце іншого, пізнати його емоції. Означена діяльність дозволяє розвивати комунікативні навички, моральні стосунки між людьми.

Рольові ігри доцільно використовувати не лише під час вивчення художніх творів, а й у поясненні життєвих ситуацій. Молодші школярі стають учасниками буденних ситуацій (у лікарні, бібліотеці, музеї, пасажери автобуса), де іноді може розвинути конфлікт, непорозуміння, проблемні ситуації.

Дискусія дозволяє молодшим школярам висловлювати власну думку. Наприклад, після опрацьованого тексту вчитель ставить запитання до всього класу й учні по чергово окреслюють своє бачення ситуації. Такий метод дозволяє аргументувати, переконувати інших у стислому повідомленні.

Елементи саморегуляції з використанням музики, кольору, арт-терапії. Е. Куцин вважає, що “ різні види музичної діяльності є найбільш простими і доступними для формування емоційної і комунікативної сфери дитини тому, що мають високу експресивність та емоційність і не вимагають від неї спеціальної та складної підготовки... музична діяльність сприяє розвитку спілкування, дозволяє ефективно розвивати вербальну комунікацію, так і невербальне спілкування в цікавих і доступних для дитини формах” (Куцин, 2019, с. 78).

Використання кольоротерапії і арт-терапії у формуванні емоційного інтелекту молодших школярів дозволяє вчителям пізнати емоційний стан дитини. Хоча дефініція “терапія” спочатку використовувалася для клінічного лікування, з плином часу знайшла своє відображення у освітній теорії. Кольоротерапія допомагає проаналізувати емоційний стан учнів. Наприклад, учитель говорить: “Візьміть кольорові олівці та намалюйте себе не використовуючи звичних кольорів”, якщо переважає червоний колір – емоційно насичений; рожевий – колір комфорту; жовтий – енергія, знання, оптимізм; коричневий – впевненість; зелений – спокій; синій – мислення; білий – мовчання, таємність; сірий – меланхолія, невпевненість; чорний – агресія, злоба. Після виконання вправи проаналізуйте портрети учнів та, за потреби, зверніться до психолога чи батьків. Таке виконання вправи можна поєднати з малюнками головних героїв – це допоможе молодшим школярам відобразити героїв та допомогти вчителю дізнатися, чи розуміють діти емоції інших.

Ще однією вправою для формування емоційного інтелекту є вправа “Окуляри”. Вчитель просить одягнути уявні кольорові окуляри та проаналізувати сусіда за партою чи головного героя, це дозволить учням краще розуміти емоції та почуття інших, формуються навички емпатії.

Вправа “Ситуація успіху”. Після розповіді, читання казки чи оповідання можна запропонувати молодшим школяра змінити дії головного героя “Що треба зробити для того, аби герой досягав успіху/став позитивним?”. Вправа дозволяє учням змінити хід подій, розвиває просторове мислення, збагачує емоційний досвід – так уже отримані емоційні знання дозволяють змінити героя та сюжет.

Для ідентифікації та усвідомлення емоцій можна запропонувати вправу “*Вгадай емоцію*”. Вчитель називає емоцію на вушко першому гравцю, гравець зображає емоцію та пропонує відгадати іншому.

Для сприятливої атмосфери формування емоційного інтелекту молодших школярів учитель має підготуватися до уроку: продумати методи, прийоми, вправи, під час виконання яких учні будуть активно запам'ятовувати та розуміти, навіщо потрібні емоції, як їх розпізнати та використовувати у активній діяльності.

Висновки. Таким чином, запропоновані нами види навчальної та пізнавальної діяльності є підґрунтям для формування емоційного інтелекту молодших школярів. Використання методик та вправ є доступними для розвитку й формування емоційної сфери та комунікативних умінь молодших школярів. Важливо пам'ятати, що емоційний інтелект формується не лише в школі, під час навчальної діяльності, а й удома. Учні сканують поведінку батьків у проблемних ситуаціях, потім використовують таку ж модель поведінки в реальному житті.

Вчитель повинен володіти методиками формування емоційного інтелекту та активно використовувати їх у педагогічній діяльності. Формування складників емоційного інтелекту забезпечується шляхом використання прийомів та методів дослідженого феномену та є першочерговим завданням у освітній діяльності. Емоційно обізнані учні розуміють причини появи як негативних так і позитивних емоцій, уміють їх аналізувати та діяти відповідно до ситуації, у них формуються міжособистісні зв'язки успішної взаємодії у соціумі.

Уроки літературного читання є сприятливими для формування досліджуваного феномену.. Аналіз вчинків, емоцій, наслідків дій героїв, із поєднанням активної діяльності вчителя, дозволяє молодшим школярам формувати причинно-наслідкові зв'язки та збагачувати власний емоційний досвід.

Список використаних джерел

- Головко, С. (Ред.). (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.
- Грищенко, М. (Ред.). (2016). *Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи*. Київ. Взято з <https://nus.org.ua/> (дата звернення: 24.03.2023).

- Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою КМУ 21 лютого 2018 р. № 87. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.03.2023).
- Зарицька, В. В. (2012). *Психологія розвитку емоційного інтелекту у системі професійної підготовки фахівців гуманітарного профілю*. (Дис. д-ра псих. наук). Запоріжжя.
- Кодлюк, Я. П. (2017). Якісні характеристики сучасної початкової освіти. *Молодий вчений*, 11 (51), 334-338.
- Колісник, Л. О., Хомініч, Ю. І. (2013). Засоби розвитку емоційного інтелекту студентів у навчальному процесі. В кн. *Гуманізм. Трансгуманізм. Постгуманізм*: матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. (с. 48-50). Суми: СумДУ
- Концепція Нової української школи*. Взято з <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення: 20.03.2023).
- Кущин, Е. К. (2019). Формування основи розвитку особистості засобами творчої музичної діяльності. *Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка*, 4 (160), 75-80.
- Мельничук, О. С. (Ред.). (1977). *Словник іншомовних слів*. Київ: Головна редакція УРЕ.
- Мовчан, В. В. (2022). До проблеми формування емоційного інтелекту молодших школярів на уроках літературного читання. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*, 50, 204-211. Взято з <https://drive.google.com/file/d/13tyjISGYVQVAxv1icwPFgzN4x7XLNBvR/view>
- Назарчук, Н. В. (2018). Психологічний аналіз моделей емоційного інтелекту. *Теорія і практика сучасної психології*, 3, 61-65.
- Носенко, Е. Л. (2004). Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість. *Психологія і суспільство*, 4, 95-109.
- Полесаєва, Г. П. (2019). Вплив дитячої літератури на розвиток емоційного інтелекту дошкільників. *Humanitarium*, 42, 138-146.
- Санько К. О. (2015). Феномен емоційного інтелекту в сучасній психології. В кн. *Сучасна психологія: теорія і практика*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (с. 44-47). Херсон: Гельветика.

References

- Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity [State standard of primary education]*, zatverdzhenyi postanovoiu KМУ 21 liutoho 2018 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- Holovko, S. (Ed.). (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Hryshchenko, M. (Ed.). (2016). *Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [New Ukrainian school: conceptual foundations of secondary school reform]*. Retrieved from <https://nus.org.ua/> [in Ukrainian].
- Kodliuk, Ya. P. (2017). Yakisni kharakterystyky suchasnoi pochatkovoї osvity [Qualitative characteristics of modern primary education.] *Molodyi vchenyi [Young scientist]*, 11 (51), 334-338 [in Ukrainian].
- Kolisnyk, L. O., & Khominich, Yu. I. (2013). Zasoby rozvytku emotsiinoho intelektu studentiv u navchalnomu protsesi [Means of developing students' emotional intelligence in the educational process]. In *Humanizm. Transhumanizm. Posthumanizm [Humanism. Transhumanism. Posthumanism]: materialy Mizhnar. nauk.-teoret. konf.* (pp. 48-50). Sumy: SumDU [in Ukrainian].
- Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly [The concept of the New Ukrainian School]*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> [in Ukrainian].
- Kutsyn, E. K. (2019). Formuvannia osnovy rozvytku osobystosti zasobamy tvorchoi muzychnoi diialnosti [Forming the basis of personality development by means of creative musical activity]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Chernihivskiy kolehium" imeni T.H. Shevchenka [Bulletin of the Chernihiv Collegium National University T.G. Shevchenko]*, 4 (160), 75-79 [in Ukrainian].
- Melnychuk, O. S. (Ed.). (1977). *Slovnnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Movchan, V. V. (2022). Do problemy formuvannia emotsiinoho intelektu molodshykh shkolariv na urokakh literaturnoho chytannia [To the problem of the formation of emotional intelligence of younger schoolchildren in the lessons of literary reading]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka [Bulletin of the Glukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko]*, 50, 204-211. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/13tyjISGYVQVAxv1icwPFgzN4x7XLNBvR/view> [in Ukrainian].
- Nazarchuk, N. V. (2018). Psykholohichniy analiz modelei emotsiinoho intelektu [Psychological analysis of models of emotional intelligence]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii [Theory and practice of modern psychology]*, 3, 61-65 [in Ukrainian].
- Nosenko, E. L. (2004). Emotsiinyi intelekt yak sotsialno znachushcha intehralna vlastyvist [Emotional intelligence as a socially significant integral property]. *Psykhologhiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 4, 95-109 [in Ukrainian].
- Poliesiaeva, H. P. (2019). Vplyv dytiachoi literatury na rozvytok emotsiinoho intelektu doshkilnykiv [The influence of children's literature on the development of emotional intelligence of preschoolers]. *Humanitarium*, 42, 138-146 [in Ukrainian].

- Sanko, K. O. (2015). Fenomen emotsiinoho intelektu v suchasni psychologii [The phenomenon of emotional intelligence in modern psychology]. In *Suchasna psycholohiia: teoriia i praktyka [Modern psychology: theory and practice]: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 44-47). Kherson: Helvetyka [in Ukrainian].
- Zarytska, V. V. (2012). *Psycholohiia rozvytku emotsiinoho intelektu u systemi profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv humanitarnoho profilu [Psychology of the development of emotional intelligence in the system of professional training of specialists in the humanitarian profile]*. (D diss.). Zaporizhzhia [in Ukrainian].

MOVCHAN V., BIRIUK L.

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Ukraine

METHODS AND TECHNIQUES OF FORMING THE EMOTIONAL INTELLIGENCE OF PRIMARY SCHOOL PUPILS IN LITERATURE READING LESSONS

The State Standard of Primary Education defines the general and mandatory results of education, which reflects the personal achievements of students in the categories of competences. It was determined that the artistic text should be considered as a means that will help to explain the complex concepts of life to the child through artistic images, to form a more rational emotional response to possible human actions. Deep penetration into the artistic text, the emotional state of the characters helps to understand the motives of their actions, develop one's own attitude to what is read, forms the ability to empathize with the characters, empathic abilities of primary school pupils. The aim of the paper is to carry out an analysis of modern methods and methods of forming the emotional intelligence of primary school pupils; reveal the essence, content and signs of emotional intelligence. The author's interpretation of the definition of "emotional intelligence" is offered. This is the ability to understand, analyze, control and use feelings and emotions in life situations, understand the emotions of others and communicate with them. The methods and techniques of forming the emotional intelligence of primary school pupils in the lesson of literary reading are described.

In our research, we came to the conclusion that emotional intelligence is one of the main skills of exchanging oneself and others. A person who is emotionally developed thanks to his emotions and the emotions of others, knows how to achieve life goals. Prospects for further research consist in the further search for methods of forming the emotional intelligence of primary school pupils.

Key words: *methods and techniques of forming emotional intelligence, primary school pupils, literary reading, emotions, thinking, interpersonal emotional intelligence, intra-personal emotional intelligence, emotional-sensual experience*

Стаття надійшла до редакції 29.03.2023 р.

УДК 373.3.017.4-052:398

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283374](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283374)

ІРИНА НЕПОРАДА

ORCID: 0000-0003-2780-4191

Обласний коледж «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А. С. Макаренка» Полтавської обласної ради

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

У статті розкрито зміст і структуру громадянської компетентності, визначено критерії та показники рівня громадянської компетентності молодших школярів; розкрито педагогічний потенціал творів українського фольклору у формуванні громадянської компетентності молодших школярів. Запропонована модель формування громадянської компетентності молодших школярів.

Прогнозуються перспективи подальшого вивчення впливу окремих жанрів фольклористики на патріотичне виховання українських школярів.

Ключові слова: *громадянська компетентність, громадянська освіта, молодші школярі, усна народна творчість*

Постановка проблеми. Питання громадянської компетентності було актуалізовано ще в 1997 році, коли Радою Європи розроблено проєкт «Освіта для демократичного громадянства». Пізніше було прийнято ряд проєктів, резолюцій, рекомендацій щодо формування активної громадянської позиції сучасної молоді, громадянської і політичної освіти для сучасного демократичного суспільства.

Відповідно до державних документів (Закон України «Про освіту», «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні», Концепція «Нова українська школа», «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», Державний стандарт початкової освіти) провідним завданням початкової освіти є всебічний розвиток дитини як особистості, як найвищої цінності суспільства; виховання громадянських якостей школярів, збагачення їхнього культурного потенціалу, що ґрунтується на культурно-історичних та моральних цінностях українського народу, його традиціях і духовності; оволодіння надбаннями світової культури, загальнолюдськими здобутками. Тож формування громадянської компетентності молодших школярів є досить складним і довготривалим процесом, який охоплює весь період початкової школи і продовжується в дорослому житті та розглядається в його кінцевому результаті як сформованість громадянської культури громадянина України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових розвідок, які стосуються цієї теми, більша частина праць присвячена проблемі реалізації педагогічного й виховного потенціалу фольклору в практиці роботи шкіл, позашкільних закладів, будинків культури та мистецтв, використання національних традицій як важливих засобів музично-художнього, морально-естетичного, творчого, громадянського виховання учнів у процесі їх навчальної діяльності та дозвілля. Серед науковців можна виокремити праці В. Давидюка, Т. Бакиної, О. Дея, М. Грицай, Л. Дунаєвської, М. Лановик, Л. Іваннікової, В. Мільченко, Н. Данилюк, Л. Осадченко, які досліджували усну народну творчість у різних аспектах її вивчення. Серед методистів, які досліджують особливості вивчення фольклору в школі, можна згадати А. Богущ, І. Вікторенко, О. Губенко, В. Гусев, Л. Дзюбашина-Мельник, О. Онопрієнко, В. Солодухов, М. Стельмахович, З. Торчинська, М. Ткаченко, В. Чепак.

Різноманітні аспекти проблеми формування громадянської компетентності молодших школярів обґрунтовуються науковцями в таких положеннях: концепції та напрями громадянської освіти (О. Пометун, І. Тараненко, М. Товкало); педагогічні основи громадянського виховання в умовах сьогодення (О. Банах, І. Бех, Н. Бібік, М. Боришевський, В. Кремень); теоретичні засади формування громадянської компетентності молодших школярів (В. Доміна); форми та методи формування громадянської компетентності учнів (О. Бурау, Л. Мельничук, І. Ковальчук, Л. Кравченко, М. Смирнова).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатня вивченість та водночас теоретична й практична значущість зумовили вибір теми «Формування громадянської компетентності молодших школярів засобами усної народної творчості».

Метою статті є теоретичне обґрунтування ефективності педагогічних умов використання усної народної творчості у процесі формування громадянської компетентності молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Серед законодавчих документів, які формують сучасну освіту, є Державна Національна програма «Освіта України: XXI століття», Закон України «Про освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки. Про актуальність громадянської освіти свідчать прийняті в останні роки такі документи, як «Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді», «Концепція громадянської освіти в Україні».

Концептуальні засади громадянської освіти визначені й задекларовані в Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, де громадянська освіта розуміється як навчання та громадянське виховання на основі національних та загальнолюдських цінностей (Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, 2018).

Ефективна громадянська освіта починається із демократичної школи, де школяр отримує початковий досвід суспільного життя, тому досить важливо, щоб цей досвід формував активну громадянську позицію. Демократичним відносинам та повазі до прав людини складно навчити лише через вивчення основ державної політики, економіки та права. Повага до людської гідності, рівність і партнерство – це насамперед цінності, якими ми керуємося у стосунках з іншими. Щоб демократичні засади працювали у суспільстві, у школі також важливо розвивати практичні навички співпраці, демократичної участі, критичного мислення (*Демократична школа, 2017*).

На думку, Т.Ремеха, громадянська компетентність – це «... готовність і здатність особистості активно й ефективно діяти відповідно до демократичних принципів і громадянської позиції. Вона передбачає наявність як певної життєвої позиції учнів, так і внутрішньої готовності до її реалізації (Ремех, 2018, с. 35).

Н. Бондаренко наголошує, що громадянська компетентність – це «здатність і володіння громадянською культурою, культурою демократії, що передбачає наявність в особистості певних якостей і громадянських цінностей» (Бондаренко, 2019, с. 4).

Аналіз комплексу наукових джерел свідчить, що громадянська компетентність молодших школярів є ключовою освітньою компетентністю, інтегрованим утворенням у структурі особистості, що передбачає наявність сукупності громадянських знань, умінь і цінностей, які є необхідними для набуття досвіду громадянської діяльності і які виявляються у готовності до активної життєвої та національно-патріотичної позиції, ідентифікації себе як громадянина України, який поважає і цінує історичну і культурну спадщину українського народу.

Зупиняючись на цінностях (норми, установки та якості особистості), відзначимо, що громадянські цінності є важливим підґрунтям формування громадянської компетентності (Магдич, 2020).

Метою громадянської освіти є формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за своє власне життя, за налагодження гармонійних стосунків між членами своєї сім'ї, за життя територіальної громади (*Концепція розвитку громадянської освіти в Україні*, 2018).

Для організації ефективної роботи та реалізації процесу формування громадянської компетентності молодших школярів в освітньому середовищі початкової школи важливе значення має розробка та визначення компонентів, критеріїв, показників і рівнів сформованості громадянської компетентності.

Визначаючи структуру громадянської компетентності молодших школярів, ми ґрунтувались на позиції наукових досліджень, в яких визначені такі складники: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний (Ремех, 2018).

Ми виокремлюємо такі компоненти громадянської компетентності молодшого школяра:

- ціннісно-мотиваційний (ставлення, переживання, чесноти і т.ін.);
- когнітивний (знання і уявлення);
- діяльнісний (уміння і навички).

За ступенем мотиваційних уподобань та практичних дій, якістю продуктів розумової діяльності виокремлено три рівні сформованості громадянської компетентності молодших школярів: низький (репродуктивний), середній (частково-пошуковий) та високий (творчий). Схарактеризуємо кожен з них (таблиця 1).

Таблиця 1.

Характеристика рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів

Рівні	Критерії сформованості громадянської компетентності молодших школярів		
	Мотиваційно-ціннісний	Когнітивний	Діяльнісний
Високий	<ul style="list-style-type: none"> • позитивне ставлення та стійкий інтерес до національних цінностей; • наявність достатньо усвідомленої позиції щодо приналежності до українського народу; • глибоке почуття господаря своєї землі 	<ul style="list-style-type: none"> • обізнаність учнів родинними і національними звичаями, традиціями, обрядами; з історичним минулим рідного краю; з громадянською лексикою (усвідомлене вживання і трактування понять); • усвідомлюють важливість та прагнуть до поглиблення громадянських знань 	<ul style="list-style-type: none"> • постійно і сумлінно виконує певні дії на користь сім'ї і класу, дбайливе ставлення до праці, • зорієнтований на міжособистісну взаємодію, • свідоме прагнення шанувати історію та культуру нації
Середній	<ul style="list-style-type: none"> • позитивне ставлення та ситуативний інтерес до національних цінностей; • індивідуалістичні спрямування домінують над колективними (або їх прояви рівні); • періодичні прояви почуття господаря своєї землі 	<ul style="list-style-type: none"> • частково обізнані учні з родинними і національними звичаями, традиціями, обрядами; з громадянською лексикою (орієнтуються в змісті, користуються у відповідях підказками, навідні запитання); • усвідомлюють важливість та періодично прагнуть до поглиблення громадянських знань 	<ul style="list-style-type: none"> • прояв активності громадянської поведінки (якщо не існує сильних зовнішніх чи внутрішніх перешкод), • зорієнтований на міжособистісну взаємодію, хоча іноді потребує допомоги з боку авторитетного дорослого • прагнення шанувати історію та культуру нації
Низький	<ul style="list-style-type: none"> • майже не виявляють інтересу до національних цінностей; 	<ul style="list-style-type: none"> • недостатні знання учнів про родинні і національні звичаї, 	<ul style="list-style-type: none"> • пасивність у виконанні певних дій на користь сім'ї і класу

	<ul style="list-style-type: none"> • низький рівень власної позиції щодо приналежності до українського народу; • відсутність почуття господаря своєї землі 	традиції, обряди; незначний термінологічний словниковий запас щодо громадянознавчої лексики (припускаються грубих помилок); <ul style="list-style-type: none"> • відсутність прагнення до поглиблення громадянських знань 	(відмова від виконання громадянських доручень, грубі порушення дисципліни, байдужість до колективу); <ul style="list-style-type: none"> • труднощі у здійсненні міжособистісної взаємодії; • нехтування у ставленні до історії та культури нації
--	--	--	--

Виховання патріотів України та сам процес формування громадянської компетентності майбутньої національної спільноти має національний характер, тобто базується на етнонаціональних цінностях (культури, звичаях, традиціях та обрядах) українського народу. Тобто, громадянська освіта та виховання починається з національної свідомості – усвідомлення своєї національної ідентичності та національного минулого, що є атрибутом кожної нації. Таким чином, логіка дослідницького пошуку спонукає нас до характеристики різноманіття духовної спадщини українського народу, що є засобом формування громадянської компетентності молодших школярів.

Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у дітей та молоді повинно здійснюватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності та державності (*Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді*, 2015).

На важливості вивчення молодшими школярами творів усної народної творчості наголошується у «Концепції розвитку громадянської освіти»

А. Струк говорив: «Щоб по-справжньому пізнати свій народ, необхідно вивчити його мову, історію, культуру. І не тільки культуру, що створена видатним людьми, але й ту, що впродовж багатьох століть творилася і плекалася в народному середовищі, передавалася від покоління до покоління, безпосередньо розвивалася і водночас зберігала певні стійкі свої риси, які поширювалися, утверджувалися, які ставали традиціями». (Струк, 2020, с. 103).

Ця традиційна культура тісно пов'язана з історичним буттям народу, діяльністю, способами його життя, характером, психологією. Вона виражається в різних формах: духовних (звичаях, традиціях, обрядах, мистецьких виробах, творах усної народної творчості) і матеріальних (знаряддя праці, будівництво, ремесла, одяг, їжа).

Узагальнений досвід життя народу найяскравіше відображається в усній народній творчості (фольклорі). Поняття «фольклор» уперше було вжите у 1846 р. англійським ученим В. Томсом і згодом знайшло міжнародне визнання. Ним користуються дослідники багатьох країн світу. З початку ХХ ст. поняття «фольклор» використовується для визначення словесної усної народної творчості. Фольклор виник до появи писемності, тому він використовує виражальні засоби живого мовлення.

Усна народна творчість – це словесна творчість народу, яка передається усно із уст в уста з покоління в покоління. Сюди належать різножанрові твори, які мають ритуально-магічне, обрядове, естетичне, розважальне чи виховне значення, віддзеркалюють відбиток світу думок, уявлень, почуттів і переживань народу. Фольклорні роди та жанри усної народної творчості представлені на рис. 1.

Отже, на часі – розроблення освітньої системи формування громадянських цінностей молодших школярів засобами усної народної творчості, що володіють значним потенціалом національно-патріотичного виховання молодого покоління. Початкова школа є тим фундаментом, на якому будується вся система громадянської освіти та виховання школярів, формування у них любові до рідного краю, України, історичної пам'яті, духовності, національних традицій. Все, що закладається молодшим школярам у цей період навчання, визначає в майбутньому успіх процесу формування особистості, її світогляду і розвитку, особливості практичної, громадської та професійної діяльності дорослої людини.

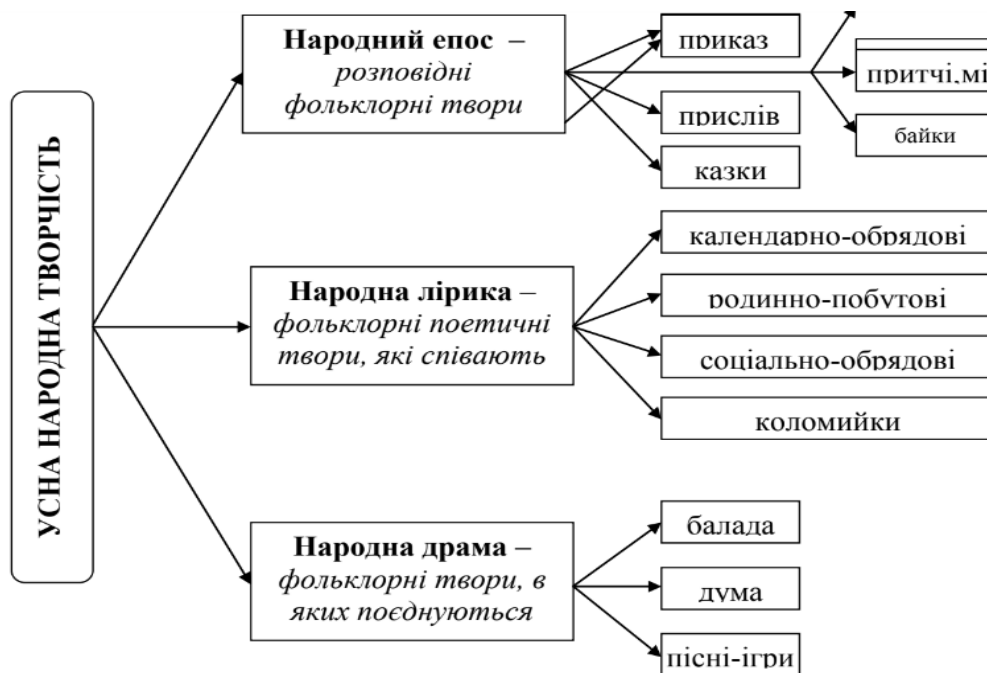

Рис. 1. Класифікація родів та жанрів творів усної народної творчості

Виходячи з окреслених науково-теоретичних засад було розроблено модель формування громадянської компетентності молодших школярів засобами усної народної творчості (див. рис. 2.).

У структурно-функціональній цілісності і послідовності вона увиразнює мету, завдання, принципи, педагогічні умови, змістовно-тематичні компоненти, етапи, методи, а також критерії, показники та рівні громадянської компетентності дітей і очікувані результати цього процесу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Студіювання наукових джерел дало можливість з'ясувати, що нагальною проблемою сучасної національної освіти є формування громадянських цінностей підростаючого покоління засобами усної народної творчості. Початкова школа є тим фундаментом, на якому будується вся система громадянської освіти та виховання школярів, формування у них любові до рідного краю, України, історичної пам'яті, духовності, національних традицій.

Визначено зміст поняття «громадянська компетентність молодших школярів» як ключової освітньої компетентності, інтегрованого утворення у структурі особистості, що передбачає наявність сукупності громадянських знань, умінь і цінностей, які є необхідними для набуття досвіду громадянської діяльності і які виявляються у готовності до активної життєвої та національно-патріотичної позиції, ідентифікації себе як громадянина України, який поважає і цінує історичну і культурну спадщину українського народу.

Окреслено головні *структурні компоненти громадянської компетентності молодших школярів*: ціннісно-мотиваційний (усвідомлення приналежності до українського народу, формує свідоме ставлення до Батьківщини, до національних цінностей і багатств та стимулює прагнення молодшого школяра до формування громадянських знань та вмій їх застосовувати); когнітивний (реалізує інформаційну функцію, формує систему громадянських знань, ґрунтується на системному та аналітичному мисленні молодшого школяра); діяльнісний (громадянські уміння і навички, що формують досвід участі в соціумі та демократичній державі).

Визначено рівні, критерії та показники громадянської компетентності молодших школярів. Розроблена модель формування громадянської компетентності молодших школярів.

Заслужують на подальше вивчення потенціал усної народної творчості в формуванні громадянської свідомості учнів початкової школи; вплив окремих жанрів фольклористики на патріотичне виховання українських школярів тощо.

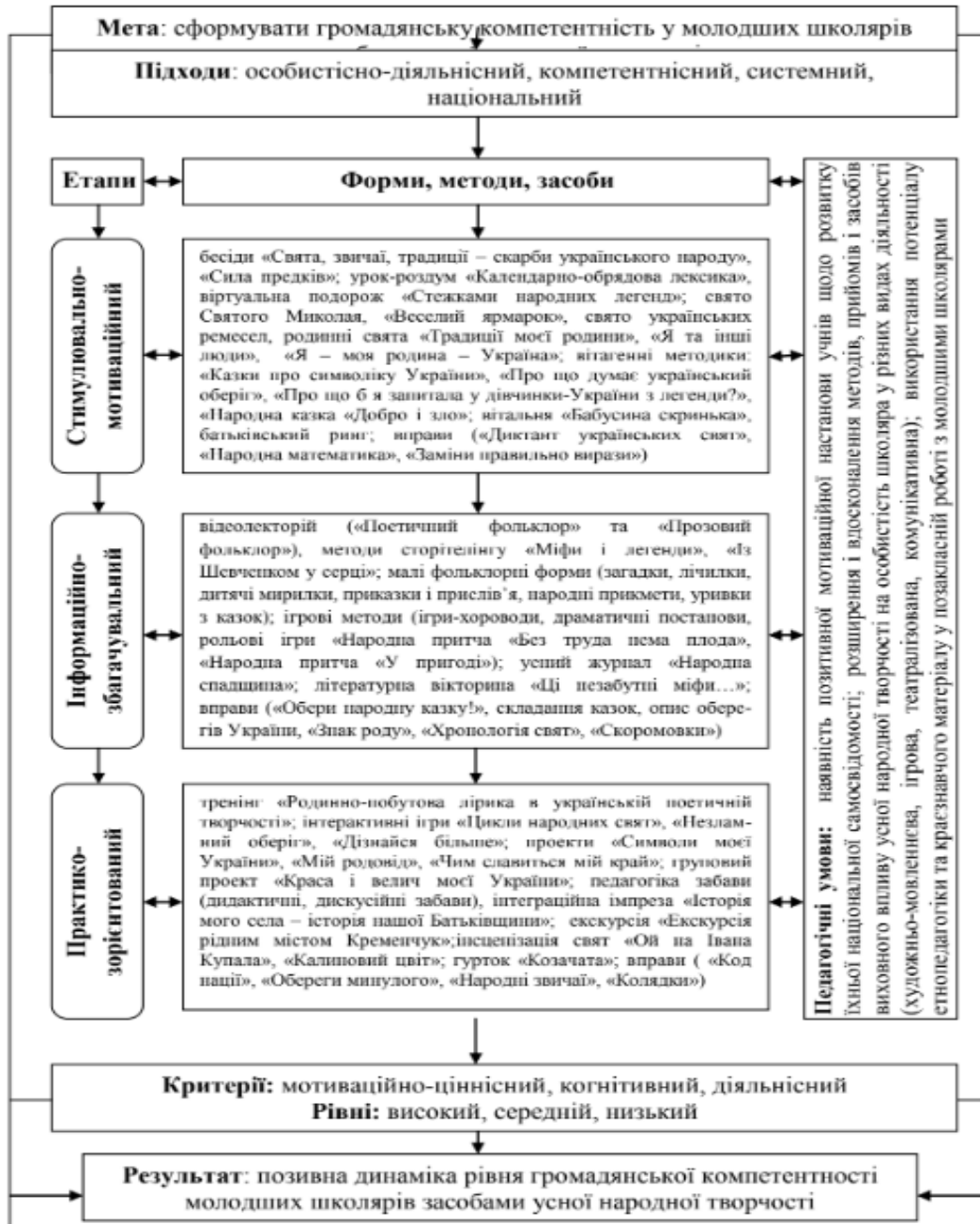

Рис.2. Модель формування громадянської компетентності молодших школярів засобами усної народної творчості

Список використаних джерел

- Бондаренко, Н. О. (2019). Формування громадянської культури старшокласників засобами української мови. *Дивослово*, 3 (744), 2-6.
- Демократична школа: практичний посібник: Всеукраїнська програма освіти для демократичного громадянства.* (2017). Київ: Європейський центр імені Вергеланда. Взято з <http://surl.li/pmwe>
- Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді:* додаток до наказу Міністерства освіти і науки України № 641. (2015). Взято з <http://surl.li/kzem>
- Концепція розвитку громадянської освіти:* Закон України № 710-р. (2018). Взято з <http://surl.li/puzq>
- Магдич, Т. (2020). Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. *Інноваційна педагогіка*, 28, 77-82. Взято з <http://surl.li/ffgkv>
- Ремех, Т. О. (2018). Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*, 2, 34-41.

Струк, А. В. (2020). *Теоретичні і методичні засади формування лексико-народознавчої компетентності майбутніх учителів початкової школи*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Івано-Франківськ.

References

- Bondarenko, N. O. (2019). Formuvannia hromadianskoi kultury starshoklasnykiv zasobamy ukraïnskoi movy [Formation of civic culture of high school students by means of the Ukrainian language]. *Dyvoslovo [Miraculous]*, 3 (744), 2-6 [in Ukrainian].
- Demokratychna shkola [Democratic school]: praktychnyi posibnyk Vseukraïnska prohrama osvity dlia demokratychnoho hromadianstva*. (2017). Kyiv: Yevropeïskyi tsentr imeni Verhelanda. Retrieved from <http://surl.li/pmwe> [in Ukrainian].
- Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi [The concept of national-patriotic education of children and youth]: dodatok do nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukraïny № 641*. (2015). Retrieved from <http://surl.li/kzem> [in Ukrainian].
- Kontsepsiia rozvytku hromadianskoi osvity [The concept of civic education development]: Zakon Ukraïny № 710-r*. (2018). Retrieved from <http://surl.li/puzq> [in Ukrainian].
- Mahdych, T. (2020). Analiz sutnosti poniattia «hromadianska kompetentnist» u systemi psykholoho-pedahohichnykh i lnhvodydaktychnykh katehorii [Analysis of the essence of the concept of "civic competence" in the system of psychological-pedagogical and linguistic didactic categories]. *Innovatsiina pedahohika [Innovative pedagogy]*, 28, 77-82. Retrieved from <http://surl.li/ffgkv> [in Ukrainian].
- Remekh, T. O. (2018). Sutnist i struktura hromadianskoi kompetentnosti uchnia novoi ukraïnskoi shkoly [The essence and structure of civic competence of a student of the new Ukrainian school]. *Ukraïnskyi pedahohichnyi zhurnal [Ukrainian Pedagogical Journal]*, 2, 34-41 [in Ukrainian].
- Struk, A. V. (2020). *Teoretychni i metodychni zasady formuvannia leksyko-narodoznavchoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly [Theoretical and methodical principles of formation of lexical and ethnographic competence of future primary school teachers]*. (Extended abstract of D diss.). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

NEPORADA I.

Regional college «Kremenchuk humanitarian and technological academy named after A. S. Makarenko» of Poltava region, Ukraine

FORMATION OF CIVIC COMPETENCE OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS THROUGH MEANS OF ORAL FOLK CREATIVITY

The article outlines and characterizes the main structural components of the civic competence of junior high school students: value-motivational (awareness of belonging to the Ukrainian people, forms a conscious attitude to the Motherland, to national values and wealth, and stimulates the junior high school student's desire to form civic knowledge and be able to apply it); cognitive (implements the information function, forms a system of civic knowledge, is based on the systematic and analytical thinking of a junior high school student); activity (civic skills and skills that form the experience of participation in society and a democratic state).

The levels, criteria and indicators of the formation of civic competence are characterized.

The classification of genera and genres of works of oral folk art is determined. The pedagogical potential of works of Ukrainian folklore in the formation of civic competence of younger schoolchildren has been clarified.

A model of the formation of civic competence of junior high school students was developed, which provides for the gradual (stimulating-motivational, information-enriching and practice-oriented stages) implementation of specific pedagogical conditions, which were filled with new content, forms, methods and means that reflect the essence of a holistic educational process of forming of the researched personal quality of primary school students.

Key words: *civic competence, civic education, younger schoolchildren, oral folk creativity*

Стаття надійшла до редакції 09.03.2023 р.

УДК 378.015.3:159.923.2+159.98:7

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283380](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283380)

OLHA NIKOLENKO

ORCID: 0000-0001-7374-7226

MARYNA ZUYENKO

ORCID: 0000-0002-7220-4593

MARYNA GRYNova

ORCID: 0000-0003-3912-9023

IRYNA KOHUT

ORCID: 0000-0002-0856-7074

KATERYNA NIKOLENKO

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

ART THERAPY FOR IMPROVING THE PSYCHOLOGICAL WELLBEING OF STUDENTS TRAUMATIZED DURING THE WAR

The article is aimed at the study and development of art methods for restoring the stability of students who suffered during the war. The research was divided into the following stages: a survey on the perception of war and own "war experience" among secondary school students; fixation of "pain points" (problematic) and "support points" (useful knowledge, skills) in students' answers; development of an effective method of art therapy in the conditions of war for students to overcome losses and gain a new life and spiritual perspective.

Key words: *art therapy, B. Bloom's taxonomy, art hub, art techniques, the psychological well-being of students*

This research deals with the analysis of questionnaire on perception of war and spiritual needs of Ukrainian youth. The data includes the results of questioning students 10-17 years old and their estimation of war in Ukraine, risks of unstable world. The objective of the article is to discuss the possible positive effect of art-therapy on the psychological well-being of Ukrainian students during the war.

The authors of the article studies the effective methods of art therapy during the war in Ukraine.

February 24, 2022 influenced not only on the history of Ukraine and its territory. This date has changed the whole world. It has changed dramatically and will change in the future. We've all changed ourselves as well. Ukrainian children have also changed themselves. We all have different facial expressions and inner state, because every day we go through destruction, darkness, cold, death, loss. We cannot live as before. We can't smile like we used to. We cannot be the same people as it was before, because this war plays with our destinies. Now we and our children are getting a difficult experience of war, which brings another worldview and values.

1. War in Ukraine: risks of unstable world for Ukrainian students.

According to the UN, more than 18.5 million Ukrainians have suffered from the war. Tens of thousands of Ukrainians died from Russian aggression, the number of victims is growing daily. About 8.5 million Ukrainians have gone abroad. About 13 million are forced to move from the combat zone to other territories of Ukraine.

Children suffer most from war. Since the beginning of the war, more than 1,600 Ukrainian children have been killed. Tens of thousands of Ukrainian children were forcibly taken to the Russian Federation by the invaders, tens of thousands of Ukrainian children disappeared and could not be found or might stay in the occupied territories. Exact numbers cannot be estimated for now.

According to the Ministry of Education and Science of Ukraine, about 500,000 Ukrainian school-age children are abroad.

According to the UN (published at a meeting of the UN Security Council on January 13, 2023) 5.7 million schoolchildren have been directly affected by the war, of which 3.7 million have not been able to attend school since the beginning of the Russian aggression.

What are the risks caused by the war for Ukrainian children?

The risks of war can be divided into two groups - external and internal.

The first group of risks is caused by external circumstances that have changed as a result of the war. These are the risks:

1. A fundamental change in the world, when the rule of force demonstrates a desire to replace the rule of law.
2. War and uncertainty of further global processes.
3. Prolonged stress such as constant missile attacks, occupation, threat of violence, etc.

4. Significant deterioration of living conditions such as destruction of houses and schools; moving to other territories; lack of electricity, heat, water, bad Internet connection, etc.

5. Changing learning environment such as inability to attend schools; lack of Internet; difficulty to have face-to-face communication with peers, etc.

6. Terrible crimes and atrocities of the army of the aggressor country, which all children of the world witness.

The second group of risks deal with the complex mental states and feelings which Ukrainian students experience during the war. These are the risks:

1. Destruction of previous ideas about the world and the system of moral values.

2. Fear of dangers and severe trials.

3. Gradual emotional exhaustion such as mental instability, emotional reduction, etc.

4. Unpreparedness for perception of prolonged stressful situations during the war time.

5. Painful experience of being separated from family, relatives, friends.

6. Being out of the safety and comfort zone.

2. Is it possible to enhance the psychological well-being of Ukrainian students in war?

All Ukrainian children to the certain degree have suffered deep psychological trauma from February 24, 2022 and some children experience physical trauma. The war continues and inflicts physical and psychological trauma on children. Every month and every day of the war, the deep physical and psychological wounds became deeper.

Wounds on the body hurt much, but are possible to heal, but the pain in children's souls becomes stronger, because students have not been able to return to normal life and safe learning environment for more than a year.

Even if children are not in the zone of active hostilities or under occupation, but in quieter regions of Ukraine, they still experience constant danger, shelling, violation of the infrastructure of a city or village. Children constantly hear the sounds of sirens, are must hide in shelters, and because of the lack of electricity and heat are not able to study and communicate with peers.

Those Ukrainian students who went abroad, to a safe territory, also suffer and experience deep psychological trauma. Because of the war, children are separated from their relatives, they live in foreign homes, and most importantly - they are not sure of their future, do not know when they will return home and whether they will return to their city/village, whether their school will exist, whether they will be able to continue to live and study in Ukraine.

Hence the question arises – is it possible to enhance the psychological well-being during the war? Can psychotrauma be treated if the war has not yet ended and children experience more and more trauma every day? Should we as teachers do it? Maybe we should wait for the end of the war, and then begin to work on enhancing children's psychological well-being?

We all know that if a person breaks his arm or leg, treatment will be effective when the person is at rest and safe.

However, if there are no safe physical or psychological environment? Will this treatment be effective? What can be done for this person, in particular for the child? How to help in the process of regaining the physical and psychological health of children who continue to suffer constant psychological and physical trauma, live in stress for a long time? How much is possible in a war time?

The specificity of our time is that we and Ukrainian children live in a war time that has not yet ended.

This is life when you constantly suffer long-lasting psychological and physical trauma, which have delayed effects. Today, no one knows when and how this war will be finished, what other tests Ukrainian children will have to endure.

However, we believe that today it is necessary to act, to save not only physically but also psychologically Ukrainian children in the conditions of this terrible unfinished war.

We must use effective technologies and methods to enhance the psychological well-being of children in conditions of prolonged instability of society.

It is known from history that during war doctors often find productive ways to treat physical wounds. Similarly, teachers and lecturers must find effective ways of psychological assistance to Ukrainian students during the war, and then after its completion.

Art therapy is one of the ways to enhance the psychological well-being of Ukrainian students during the war, and then after the war - as a means of combating post-traumatic phenomena.

In order to resist war, it is necessary to find appropriate resources. Of course, the important resource is energy (electricity, heat, water), military (weapons), but no less important is the resource of emotional value, which can give Ukrainian students art. Therefore, art therapy contains a great potential for enhancing the psychological well-being of students.

We work at a pedagogical university and prepare teachers for work in schools. But with the outbreak of war in Ukraine, it is necessary to make significant adjustments to the training of Ukrainian teachers, because it should not only be teachers who know and teach their subject well, it should be teachers who should be able to work with students who have suffered severe psychological (often physical) injuries during the war. Now it is necessary to teach future teachers not only to teach subjects, but to enhance the inner balance of students, to improve their inner state, so that they receive emotional strength to survive in difficult conditions, not to be afraid of difficulties, to learn further, not to lose faith in people and justice, to confidently build their better future.

3. Perception of War and Spiritual Needs of Ukrainian Youth (results of a survey of students aged 10-17).

In January-February 2023, a year after the war began, we conducted a survey among secondary school students from different regions of Ukraine, which allows us to trace certain trends and problems in the process of enhancing the psychological well-being of children affected by the war.

The survey involved 3547 secondary school students aged 10-17 from 8 regions of Ukraine: Kherson, Dnipropetrovs'k, Luhansk, Kyiv, Poltava, Zakarpattia, Khmelnytsky and Lviv regions.

The survey was based on B. Bloom's taxonomy, which, as we know, identified three domains of educational activity:

- 1) the cognitive domain (knowledge, comprehension, application, analysis, evaluation, synthesis);
- 2) the affective domain (receiving, responding, valuing, organization, dissemination, characterization);
- 3) the psychomotor domain (imitation, manipulation, precision, articulation, correction, naturalization).

Based on B. Bloom's taxonomy, we developed a questionnaire for Ukrainian students. There were 18 questions in total (6 for each domain).

The main goals of the questionnaire are:

- 1) to determine how the war in Ukraine (a factor of destabilization in global and local aspects, a cause of physical and psychological trauma) has affected the worldview and internal state of Ukrainian secondary school students;
- 2) to identify the emotional and value-based needs of Ukrainian students during the war;
- 3) to determine the potential and main directions of art therapy for enhancing the psychological well-being of students affected by the war.

The survey was conducted randomly in eastern, southern, central, and western Ukraine. The survey was anonymous, with students providing only their first name and the first letter of their surname, age, place of residence before the war, and place of residence now. The survey was written, self-administered, and voluntary. Students filled out the questionnaires themselves on a computer, any gadget, or by hand on a sheet of paper. Teachers helped us pass the questionnaires on to the children. It was very difficult during the war, because there is little electricity in Ukraine now and often no connection. Still, we received a sufficient number of respondents. We read the digital answers of the students or the photos they took with their phones, and we often had to stop because it was impossible to read these questionnaires without crying.

There were two types of questions in the questionnaire – closed (when it was necessary to choose an answer or answers from a list) and open (when students had the opportunity to offer their own answer).

Let's review and analyze the results of the survey.

The first 6 questions relate to the cognitive sphere (according to B. Bloom).

Question 1 is about changes in students' lives (cognitive level – knowledge).

The majority of Ukrainian students said that their lives had changed dramatically. All students recognize the significant changes that have occurred to them as a result of the aggression and can roughly estimate the extent of these changes with regard to their personal well-being.

1. After February 24, 2022, my life has approximately changed by ...	
A) 25 %	0 % of students
B) 50 %	8 % of students
C) 75 %	19 % of students
D) 100 %	73 % of students
E) it hasn't changed	0 % of students

Question 2 concerns students' perception of the causes of the war in Ukraine (cognitive level – comprehension).

The vast majority of students believe that the war is caused by Russia's attempts to destroy Ukraine's independence. Other answers were relatively unpopular.

2. War in Ukraine is...	
A) Russia's attempt to destroy Ukraine's independence	98 % of students
B) a confrontation between Russia and NATO	1 % of students
C) a conflict between different regions of Ukraine	0 % of students
D) redistribution of spheres of influence between strong countries	1 % of students
E) there is no war in Ukraine	0 % of students

Question 3 revealed new skills that students have acquired during the war (cognitive level – application).

Most of the students' answers were about helping others in difficult circumstances, as well as the ability to survive in dangerous conditions. These are the new skills taught to Ukrainian students by the war.

3. During the war, I have acquired new skills, such as...	
A) surviving in dangerous circumstances	26 % of students
B) acting and learning in an online space	13 % of students
C) helping others in difficult circumstances	61 % of students
D) I haven't acquired any new skills	0 % of students
E) your option	0 % of students

Question 4 asked students to identify the most difficult challenges in their lives during the war (cognitive level – analysis).

According to the survey, the biggest problem for most children is their own fear, and they consider overcoming fear to be their biggest challenge. Other difficulties, according to the children, are losing their home and/or school and studying in unfavorable conditions. Adapting to another territory is also difficult for many children. In option E, students also mentioned the loss of relatives and life under occupation.

4. The biggest challenge for me during the war was...	
A) overcoming my fear	68 % of students
B) studying in unfavourable circumstances	14 % of students
C) losing my home/school	7 % of students
D) adapting to life in a new area	3 % of students
E) your option	8 % of students (losing relatives, life under occupation)

Question 5 asked students to assess the role of art in their lives during the war (cognitive level – evaluation).

Despite the difficult conditions and the ongoing war, Ukrainian students recognize the importance of art for them. They are drawn to art, love art, and seek moral support from it. According to most students, art primarily helps to overcome fear. Moreover, as the students wrote, art makes it possible to forget about the war at least for a while, to calm down, have fun, gain inner strength, and remain human.

5. During the war, art (books, music, films etc) gives me an opportunity to ...	
A) have fun and forget about the war	16 % of students
B) feel like an educated person	1 % of students
C) overcome my fear	78% of students
D) I don't need art right now	0% of students
E) your option	5 % of students (calm down, enhance inner strength, remain human etc)

Question 6 concerns students' understanding of possible outcomes of the war between Ukraine and Russia (cognitive level – synthesis).

Despite life's difficulties and trials, Ukrainian children are confident that Ukrainians will win as a nation and that Ukraine will be independent. Students believe in Ukraine passionately, believe in their country and freedom. These are courageous children, they have not broken spiritually and have not lost hope for a better future.

6. The war in Ukraine will end with...	
A) Ukrainians winning as a nation and Ukraine being independent	98 % of students
B) Ukraine being divided between different countries	0 % of students
C) Ukrainian territories being partially occupied	1 % of students
D) the war will last for a long time and end with nothing	1 % of students
E) your option	0 % of students

The following six questions of the questionnaire relate to the affective sphere (according to B. Bloom).

Question 7 is aimed at identifying priorities for students among different types of art (affective level – receiving).

The survey found that Ukrainian students consider various types of art to be important, but they like books, movies, and music the most. They also sometimes mention painting and animation.

7. Out of all art forms, the one I enjoy most right now is...	
A) music	23 % of students
B) literature	36% of students
C) painting	5 % of students
D) film	34 % of students
E) your option	2 % of students (cartoons)

Question 8 was about the content of works of art that provide spiritual support to students during the war (affective level – responding).

Most of the students wrote that right now they really need works of art about overcoming challenges. They also like stories about fantastic adventures. School relationships, love, and other topics that used to be relevant to children and teenagers were not very popular options.

8. During the war, I get moral support from works of art about	
A) horrors and ghosts	0 % of students
B) school relationships	8 % of students
C) overcoming hardships	72 % of students
D) fantastic adventures	16 % of students
E) your option	4 % (love, family relationships etc)

Question 9 is aimed at identifying the heroes and heroines of art that are relevant for students during the war (affective level – valuing).

As we found out, students like characters who are not afraid of anything, win, and support others. It is interesting that students often combined different answers in their questionnaires.

9. Right now, I like heroes/heroines who can ...	
A) avoid conflicts in relationships	1 % of students
B) support other people	35% of students
C) overcome life's challenges	22 % of students
D) not be afraid of challenges and win	28% of students
E) your option	14 % of students (B+C, B+D, B+C+D)

Question 10 helped to identify the life goals of students during the war, what they consider to be the most important for them in this difficult time (affective level – organization).

The majority of students chose option B – to act calmly and without fear according to the circumstances. That is, the students' struggle with fear and the need to enhance the psychological balance again. But other options were also relevant to them.

10. The main thing for me during the war is ...	
A) being able to hide from danger in time	11 % of students
B) acting calmly and without fear according to the circumstances	54 % of students
C) continuing to study in difficult circumstances	12 % of students
D) finding things for survival (food, clothes, powerbanks etc)	8 % of students
E) your option	15 % of students (not losing one's relatives, having a home, remaining human)

Question 11 is about sharing students' personal artistic experiences that they consider useful during the war (affective level – dissemination).

The majority of Ukrainian students favor spiritual rather than material factors necessary for victory. Although there are answers about improving weapons and rebuilding infrastructure, the vast majority of students believe that the main condition for Ukraine's victory is spiritual resilience and unity of Ukrainians.

Here are just a few common responses from students.

11. For spiritual support, I would like to recommend that my Ukrainian peers ...	
A) read a book (which one?)	24 % of students (poetry by Taras Shevchenko, Lesya Ukrainka, Serhiy Zhadan; fairytales about Sinbad the Sailor, "Puss in Boots" by Charles Perrault, "Pollyanna" by Eleanor Porter, Harry Potter books by J.K. Rowling, "Charlie and the Chocolate Factory" by Roald Dahl, "The Hunger Games" by Suzanne Collins, "Animal Farm" and "1984" by George Orwell etc)
B) watch a film/cartoon (which one?)	28% of students ("Howl's Moving Castle", "The Hunger Games", "The Book Thief" etc)
C) listen to music (which kind?)	19 % of students (Ukrainian anthem, Ukrainian folk songs, calm, contemporary (except for Russian))
D) participate in an art form of their choice (which one?)	5 % of students (dancing)
E) your option	24 % of students (hand made – make postcards, jewelry, dolls and other crafts to help the Armed Forces of Ukraine)

Question 12 was about students' awareness of the factors influencing Ukraine's victory in the war (affective level – characterization).

The majority of Ukrainian students favor spiritual rather than material factors necessary for victory. Although there are answers about improving weapons and restoring infrastructure, the vast majority of students believe that the main condition for Ukraine's victory is spiritual resilience and unity of Ukrainians.

6. Ukrainians will win the war with Russia if they ...	
7.	
A) restore the damaged infrastructure	2 % of students
B) are resilient and united	59 % of students
C) receive more humanitarian aid from the world	1 % of students
D) are well-armed and can fight better	32 % of students
E) your option	6 % of students (A+B+C, B+D, B+C+D)

The last six questions of the questionnaire are related to the psychomotor sphere of students. We were interested in how it has changed, what new experience of war Ukrainian students have gained, and how they are using it. We also wanted to find out what problems students face in connection with regard to the presence or absence of such experience.

The questions about the psychomotor sphere were open-ended and involved a brief description of one's own experience and brief comments.

Here are the six questions:

Question 13. Who among the heroes/heroines of artworks or people from real life gave you an example of behavior/actions in difficult circumstances?

(psychomotor level – imitation)

Question 14. Why has this example been useful to you?

(psychomotor level – manipulation)

Question 15. How and when did you apply this example in practice?

(psychomotor level – precision)

Question 16. What did or did not work for you in applying this example?

(psychomotor level – articulation)

Question 17. How did you personally improve this example?

(psychomotor level – correction)

Question 18. How often do you use this valuable example?

(psychomotor level – naturalization)

What did the students say about the psychomotor domain? Of course, their experience of the war is different and depends on the region. In the regions that suffered the most from the war and were or are under

occupation (Luhansk and Kherson regions), students wrote a lot (59%) about how they learned to survive under missile fire, hide in shelters, and avoid dangers. But at the same time, they (41%) also wrote about how other people helped them (relatives, teachers, volunteers, Ukrainian military) and how they helped others (physically and morally).

But even in other areas (where there are no direct hostilities, but there are daily missile threats), students are getting a bitter experience of war every day. They are trying to continue their studies often without electricity, heat and internet, they are learning to do adult work and help others.

22% of students did not write anything about who gives them examples of how to behave in difficult circumstances. But 78% of students have positive role models. 28% of students named President Volodymyr Zelenskyy as a role model ("because he didn't run and hide," "he demonstrates an example of unity with the people," "he is brave and loves Ukraine" etc). 22% of students wrote that they appreciated positive examples of behavior from real people (relatives, teachers, volunteers, Ukrainian military). 18% of students named famous heroes and heroines from books/movies/cartoons (Charlie Bucket, Katniss, Pollyanna, etc).

Students explained why these examples were useful to them and how they used them during the war. At the same time, 58% of students were unable to describe how they improved their role models' experience.

Among the things that Ukrainian students succeed in during the war, they mentioned continuing their studies in difficult conditions (38%), helping others (29%), adapting to a foreign country (12%), finding food, water and other means of survival (7%), and others.

Among the things that students fail to do during the war, 73% of respondents wrote that they sometimes fail to overcome fear, that they fight it but cannot overcome it.

4. The task of art therapy in war conditions.

Based on a survey, we found that even in war the students appeal to art, they are interested in books, films and they give them strength to life. In addition, students themselves tend to be engaged in art, create art products (draw, sing, etc.). During the war, students expect from works of art not so much entertainment and escape to another fictional world as value orientations, spiritual support, positive examples of overcoming trials, confidence in moral norms as opposed to an abnormal world.

Art therapy as a method of enhancing the psychological well-being of students during the war has the following tasks:

- 1) reduce the level of anxiety and fear of danger in students;
- 2) support emotional well-being, give students an energy (spiritual) charge, increase their stress resistance in conditions of instability;
- 3) demonstrate to students and record positive examples/opportunities (in works of art) to overcome difficult trials;
- 4) emphasize the priority of humanity, moral values as opposed to death, chaos, absurdity;
- 5) comprehend the modern world within the scope of historical and spiritual experience taken from different countries and peoples;
- 6) promote students' search for answers to complex ideological and moral questions;
- 7) give students in wartime confidence and faith in the future.

If in the conditions of wild nature animals fight for their physical survival and the one who is stronger wins, then in the conditions of human society the struggle continues not so much for physical survival as for moral, mental values. Therefore, it is impossible to win the war in Ukraine only by physical and military means. We, adults and children, must win it morally and mentally. And this is impossible without culture and art, which have a huge spiritual potential for the education of young people. Accordingly, art therapy plays an exceptional role in war conditions.

An urgent problem in wartime is to preserve not only the territory of Ukraine, but also Ukrainian youth, their mental health and psychological well-being. It is Ukrainian students who after some time will restore Ukraine, defend the principles of the civilized world, so their internal state, their psychological well-being are important, their moral values, norms and aspirations are also important.

When there are so many murders, atrocities and destruction around, when the world has become extremely unstable, it is very difficult to think not only about physical survival, but also about psychological well-being. However, it is necessary to think about it now, because now it is necessary to form a young generation in Ukraine that will not be intimidated, desperate, depressed and will not wait only for help from the outside. Such a generation will not be able to defend and build anything.

Young Ukrainians must learn to be strong, not to be afraid of difficulties and dangers, to realize and defend the values of human civilization, world democracy, respect law.

Although our children have witnessed many deaths and destruction, but humanity and love must remain in their souls, faith in the power of moral norms and that light will always overcome darkness, and good will overcome evil.

Now there is the lack of heat, electricity and security in Ukraine, but we have books and other works of art for our children that will help them to survive mentally during the war.

Art therapy should also help Ukrainian students survive not only personally, but as a nation - stable, united, free, democratic and civilized.

5. Effective methods of art therapy during the war in Ukraine.

Since the beginning of the war, Ukrainian teachers have gained considerable experience in art therapy, which they use in the classroom and outside of school. Teachers often stay with students in shelters, helping them overcome dangers.

When working with students during the war, it is necessary to adhere to the principles of non-violent communication:

- 1) not retraumatizing children who have suffered psychological trauma during the war;
- 2) not isolating them from real life and society;
- 3) not asking (intrusively, deliberately) students about the war and at the same time listen carefully and discuss issues important to children if they want to share their own feelings or experiences of war;
- 4) not evaluating critically, categorically and unequivocally (from the point of view of “right” or “wrong”) the statements and actions of children during the war, recognizing their right to their own opinion and position;
- 5) not evoking aggressive emotions in students, not causing affective states in them;
- 6) not humiliating or degrading the child’s personality, treating students as equal partners in the process of communication;
- 7) create a zone of maximum psychological comfort, shelter, trust and interaction.

There are three components in the structure of art therapy:

- knowledge (information about art objects that can improve the psychological state of students);
- action (types of students’ artistic activities: communication, theater, drawing, singing, handmade, etc.);
- values (building students’ values, providing positive behaviour examples for them using art and creative activities).

Now I’m going to introduce you to the most famous art object in Ukraine, which is very popular with Ukrainian children. He is cheerful, positive and brave. This is the Fig Cat. He was painted by the artist Olena Pavlova. Since February 24, 2022, Fig Cat has been living through the tragic events in Ukraine together with us, but he supports the fighting spirit of Ukrainians. Various types of students’ artistic activities are connected with the Fig Cat. They are happy to paint him with the colors of their moods, invent their own stories and comics for him, talk to him, and trust him with their thoughts and feelings.

Fig Cat is the protagonist of our 5th grade foreign literature textbook. Each new topic begins with a motivational task with the Fig Cat (coloring him, telling him a story, etc).

In Year 6, the Fig Cat came to the online platform of our foreign literature textbook. He is among students and literary characters.

In times of war, a hugging dog, Hibuki, is useful for students. Hibuki means “hug” in Hebrew. It is a unique therapeutic toy that helps to overcome trauma, cope with pain, loss and destruction caused by military aggression. Hugging the dog helps students overcome fears and focus on caring for others. The hugging dog has become a character in children’s comics and storybooks. This is the experience of Israeli therapy. The creator of Hibuki therapy was Dr. Shai Hyun-Gal during the Second Lebanon War in Israel. Since then, Hibuki has been helping children in Israel, Japan, and America to survive trauma, enhance mental health, and return to life. Now, thanks to Daphne Sharon-Maksymova, a psychotherapist, international expert in crisis and trauma work, and Hibuki therapy trainer for Ukrainian psychologists, the project is already working in all regions of Ukraine.

Art therapy with toys (puppet therapy) is very useful for children during the war. Ukrainian students in year 5 and 6 are well acquainted with Tove Jansson’s works about Moomins, in particular her story “Comet in Moominland.” The students also know cartoons about them. That’s why they love to draw Moomins, play with Moomins, and tell them about their fears and hopes. Together, the fairy-tale moomins and their friends overcome all challenges. Ukrainian students follow their example.

Many favorite characters of Ukrainian children support them during the war. These include the brave Nutcracker, Pippi Longstocking who never gets sad, Alice who had a free imagination, and others..

But the game of joy, invented by the heroine of Eleanor Porter’s novel “Pollyanna”, is of particular importance to Ukrainian students. The girl Pollyanna, who lost her parents at an early age, did not lose her sense of the joy of life and taught everyone around her to play the game of joy. The idea of joy is not meant to be detachment from real problems. On the contrary, it is acceptance of life as it is, but at the same time searching for positive moments in it, despite trials and difficulties.

In times of horrific war events, it is very important to teach students to look for a positive trajectory. The Ukrainian Dream (Mriya) project is an example of such a positive trajectory. This is the third stamp that Ukrainian Post has put into circulation under martial law. The design of the stamp, envelope, and postcard was

based on a drawing by Sofia Kravchuk from Volyn. The 11-year-old girl won the All-Ukrainian drawing and photo contest “What is Ukraine for me?” Sofia Kravchuk explained: “The drawing depicts a girl, Maria, flying on a firebird with her arms spread out like wings. She touches the sky like a bird, and next to her is the AN-225 Mriya airplane, her friend. It has a smile and eyes. It seems to be alive.”

Book therapy is very useful during the war. When there is not enough electricity in Ukraine, when the Internet is often down, books have returned to the range of Ukrainian students’ interests. Reading aloud and to oneself, alone and together, reading, thinking and discussing is very important. S. Zhadan wrote, “Of course, books are not able to end the war. But books can help us stay ourselves during the war. And it is books that will prevent us from losing ourselves and disappearing.”

The following types of books are especially relevant for children who have suffered during the war:

- works about the Second World War, which provide examples of physical and spiritual survival, as well as resistance to violence;
- contemporary works about the war in Ukraine;
- works about heroes and heroines who save others;
- works about overcoming difficulties and obstacles, etc.

Equally useful are the life stories of writers who went through difficult times but did not give up and did a lot of good for humanity. Our students need to realize that the world has experienced wars many times throughout its history, and each country has its own war experience that can help Ukrainian children.

A striking example is Germany in the early nineteenth century. During the Napoleonic Wars, part of Germany was occupied by France, and the German language and culture were banned. But there were people who dreamed of the revival of Germany and worked to make it happen. Jacob and Wilhelm Grimm, simple librarians from the city of Kassel, traveled around the German lands and collected fairy tales, which they later recorded and published in German. They stood up for the German language and culture in that difficult time.

Today, Ukraine is also facing an acute problem of protecting the Ukrainian language, Ukrainian culture, and Ukrainian statehood, as part of the country is occupied by Russian troops.

And here is a contemporary German writer, Michael Andreas Helmut Ende. He was born in Munich on the eve of World War II. He, like many German boys, survived the danger of being mobilized into the ranks of the Hitler Youth. However, he ran away and hid, not wanting to participate in mass murder. After some time, he returned to the topic of violence. In his book “Jim Button and Luke the Engine Driver” M. Ende told about such phenomena as Nazism, racism, and fascism in a fairy tale form. And his characters Jim Button, Luke the engine driver, and Emma the steam locomotive fight the dragoness Mrs. Grindtooth, who embodies violence. Then the good heroes return home to the island of Lummerland, where they build a free and fair country together with other good people.

Our partner, the rector of the University of Heidelberg, Hans Werner Huneke, gave a lecture to Ukrainian teachers and children about M. Ende’s book, where he told them about the good country Lummerland and the bad country Kummerland. The latter resembles modern countries that threaten the whole world with weapons.

Ukrainian students found positive examples of people who are not afraid of anyone or anything in the characters of Jim Button and Luke the engine driver. Today, Ukrainian children play with them to overcome challenges.

The Augsburg Puppet Theater (Germany) created a puppet show based on this work, which later became a favorite series of Germans of different generations. The song about Lummerland is especially popular, with its cheerful and upbeat melody. We have translated it into Ukrainian so that Ukrainian children can sing it and believe that good will always triumph over evil.

Among the literary works about World War II, the most popular among Ukrainian students are “The Boy in the Striped Pyjamas” by John Boyne (Ireland), “Noah’s Child” by Eric-Emmanuel Schmitt (France), “The Book Thief” by Markus Zusak (Australia), “Schindler’s List” by Thomas Keneally (Australia). All these works have become favorite films of Ukrainian students.

There is a phrase in Thomas Keneally’s “Schindler’s List”: “Whoever saves one life saves the world entire.” Oscar Schindler, an SS officer, saved hundreds of Jews. This story was filmed by the brilliant director Steven Spielberg. The book and the movie are about protecting human life, about the value of human life despite the horror of war.

The novel “The Book Thief” by Markus Zusak and the movie of the same name are about saving books and people in Nazi Germany. Liesel Meminger rescues books from a Nazi fire. Then she steals books from the mayor’s library. But the books also save her, preventing her from becoming like the children of the Hitler Youth. She remains kind, sensitive, and humane.

Many Ukrainian students and teachers acted like Liesel during the war in Ukraine. For example, in Kherson, they saved Ukrainian books that the invaders were burning.

Books about the Second World War make students realize that it is possible to overcome the war not only physically but also spiritually if you save and preserve the culture and people around you. To save everything that can be saved and everyone who can be saved is what millions of Ukrainians are doing during the war with Russia.

Contemporary works by Ukrainian writers about the war in Ukraine provide a special vision and examples of courage and resilience. The poet S. Zhadan has become an opinion leader among Ukrainian children and teenagers. Since the first day of the war, he has lived in Kharkiv, supporting those around him, helping the military, the elderly, and children. His works are a chronicle of our time and at the same time a philosophy of the new age, when someone's life and the fate of the country depend on their personal position.

Ukrainian youth read and sing the works of S. Zhadan. He created the rock band "Zhadan and the Dogs." Zhadan's poem "Metro" about people hiding from missile attacks became a popular song.

A boy from Saltivka whose house burned down
A metro line deeper than most seas
Flashlight in my pocket, subway gut full
The Lord is with you at the subway station
A girl from the lyceum who came from Novi Domy
No one could tell you – and neither could I
No one explained why this neighborhood is burning down
But your childish heart is stronger than metal
Angry and merry children of the Kharkiv basements,
Children living in the depths of the subway.
The world that has seen it all has grown gray and old.
But love is work, and we have to do this work every day.
Let it be quiet, let the city cover you with its wings
The city will stand up for you, the city will share its warmth
It will pour you hot tea from a thermos
And when you grow up, you'll be able to warm it too (...)

People change during the war. Students need to realize that the world has changed dramatically, and they are inevitably going to change with it. Art therapy should make them realize that change is a normal process. It will always continue, so it is important to monitor your changes and become stronger and stronger. Many students wrote in their questionnaires that they wanted to be strong and unbreakable, not to be afraid of anything.

One of the books about change, about growing up and overcoming fear is the book "Mio, My Son" by the Swedish writer Astrid Lindgren. The story "Mio, My Son" is a story about courage, about how a lonely and miserable boy overcame his fears and became a real hero, defeating the evil knight Kato.

This book has many similarities with the present. Sir Kato turns towns and villages into ruins. He takes children captive and turns them into birds. He threatens all of humanity. At first, Mio was very afraid of Kato. But gradually the boy overcame his fear and managed to defeat Kato and free the children from captivity. So, this is a book about overcoming fear. This is what Ukrainian students really need today.

In the first months of the war in Ukraine, the All-Ukrainian Online School was organized to bring together children who were left without schools and without teachers so that they could learn and feel cared for. I also worked in this online school. With the help of our Swedish colleagues, professors Hans Albin Larsson and Hans Christian Öster, and teachers from Sweden, we managed to organize communication between Ukrainian and Swedish students. The Swedes sent Ukrainian children letters of support, photos and drawings from children, teachers and professors from Sweden. Little Ukrainians felt that the entire civilized world had risen up against the war.

We were convinced of the usefulness of international art therapy.

Other scholars and teachers from different countries also contacted Ukrainian students and teachers. In particular, the wife of the Swedish writer Ulf Stark expressed support for Ukrainian children and gave them a lecture about the writer and the works we study at school.

During the war, we launched a new online project called "Scientists of the World to Children and Teachers of Ukraine." Professors from Europe and Japan took part in it.

Japanese professor Susumu Nonaka gave a lecture to Ukrainian teachers and children about Japanese paper theater, kamishibai. And now Ukrainian children have begun to perform kamishibai performances. In particular, students from Kyiv, under the guidance of their teacher Natalia Cherniayeva, created drawings and scenery for a paper play. They presented the Japanese fairy tale Momotaro about a hero who went to a distant island, defeated all the monsters and returned home.

In terms of different art therapy activities during the war, communication and various creative activities of students (literary, theatrical, drawing, singing, etc.) play the most important role.

Is it worth talking about the war with students? This conversation cannot be avoided, because something happens to them every day because of the war. Therefore, it is necessary to talk. In words, students record not only the facts of the war, but also their own states and the new insights they acquire during the war.

Students can express their perception of war and their own experience of war in their literary works, for example, in the genre of Japanese poetry called haiku.

The siren calls us.

To the shelter again.

Ukraine's not asleep.

According to the students, drawing is very calming and at the same time gives them an opportunity to express their feelings during the war. Students of school #17 in Kamianets-Podilskyi, together with their teacher N. Rudnytska, painted a portrait of Taras Shevchenko in different colors on his birthday, when Ukraine was under a massive missile attack. Different colors symbolize different shades of students' feelings and moods – from fear and despair to faith and hope.

Art therapy should not only calm students down during the war, but also provide them with new meanings and values in life.

Another hero who sets an example for Ukrainian students is the character in Jack London's story "Love of Life." He has no name, because he is one of many who found themselves in the North in search of gold. He was betrayed by his friend and lost in the cold land, but he did not give up and kept moving and fighting for his life. During his journey, he realized that gold is not as valuable as human life. He had to throw away the bag of gold. But he realized the value of simple things – water, food, matches. "Counting matches" – with the help of this technique (as the hero of J. London's story did), our children can learn to appreciate what they have for survival. You can count material things, but you can also count intangible things. During the war, we all rethink the value of what we had and what we have left to continue living.

6. Conclusions and suggestions.

1. Continue to investigate the Ukrainian students' perception of the war, as well as their emotional needs during and after the war; to conduct surveys according to B. Bloom's taxonomy in different regions of Ukraine at least once every six months.
2. Study and disseminate the useful experience of different countries on the mental recovery of people affected by war and other global disasters.
3. "Art hub for teachers": to organize the exchange of effective methods of art therapy to work with students affected by the war.
4. Involve teachers, students from different countries in art communication (online) with Ukrainian students and teachers (lectures, workshops, discussions and other forms of communication about the art and culture of different countries, about the artistic preferences of modern youth, etc.).
5. Introduce elective disciplines or modules on the methodology and methods of art therapy within the framework of subjects for future teachers.
6. Create an online platform "Art without Borders", on which to place the useful experience of teachers and lecturers of Ukraine and other countries in the field of art therapy for children and adolescents.

References

- Moon, Bruce L. (2009). *Existential Art Therapy. The Canvas Mirror*. Springfield, Illinois: Charles C Thomas Publisher.
- Moon, Bruce L. (2007). *The Role of Metaphor in Art-Therapy: Theory, Method, and Experience*. Springfield, Illinois: Charles C Thomas Publisher.
- Rappaport, L. (2008). *Focusing-Oriented Art Therapy. Accessing the Body's Wisdom and Creative Intelligence*. London: Jessica Kingsley Publishers.

НІКОЛЕНКО О., ЗУЄНКО М., ГРИНЬОВА М., КОГУТ І., НІКОЛЕНКО К.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Україна

АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО САМОПОЧУТТЯ УЧНІВ ТРАВМОВАНИХ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Стаття спрямована на вивчення та розробку арт-методик для відновлення психологічної стабільності учнів, які постраждали під час війни. Дослідження було поділено на такі етапи: опитування щодо сприйняття війни й власного «досвіду війни» серед учнів середніх шкіл; фіксація «больових точок» (проблемних) і «опорних точок» (корисних знань, умінь) у відповідях учнів; розроблення ефективної методики арт-терапії в умовах війни для подолання учнями втрат і здобуття ними нової життєвої й духовної перспективи.

Ключові слова: арт терапія, таксономія Блума, арт-хаб, арт-техніки, психологічна стабільність учнів

Стаття надійшла до редакції 10.04.2023 р.

УДК 378.04:502/504

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283385](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283385)

ОЛЕКСІЙ ОРЛОВСЬКИЙ

ORCID: 0000-0001-7488-2024

МАРИНА ДЯЧЕНКО-БОГУН

ORCID: 0000-0002-1209-2120

ТЕТЯНА ШКУРА

ORCID: 0000-0002-5087-369X

ЛЮДМИЛА ГОМЛЯ

ORCID: 0000-0002-0462-9338

ВІКТОРІЯ РОКОТЯНСЬКА

ORCID: 0000-0002-7608-0989

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 101 ЕКОЛОГІЯ

Нинішній стан суспільно-економічного розвитку країни скеровує сучасну освіту на формування і розвиток компетентностей у суб'єктів освітнього процесу. Адже, суспільство потребує компетентних фахівців у відповідних сферах діяльності, конкурентоспроможних на ринку праці (Рибалко & Гулько, 2020, с. 37-42) Формування фахових компетентностей у здобувачів спеціальності "Екологія" має бути спрямоване на підготовку фахівців з глибоким розумінням принципів екологічної науки, здатних до аналізу екологічних проблем та розробки раціональних рішень для їх вирішення.

***Ключові слова:** фахові компетентності, екологія, здобувачі вищої освіти, результати навчання*

У зв'язку зі зростаючим антропогенним навантаженням на навколишнє природне середовище, що пов'язано із забезпеченням життєдіяльності сучасної людини, досить гостро постає проблема збереження біологічної різноманітності, що можливе лише за умови екологізації всіх сфер діяльності людини. Вирішення екологічних проблем доквілля, або ж призупинення негативного антропогенного пресингу на навколишнє середовище значною мірою залежить від екологічної грамотності населення і рівнів екологічної культури кожної людини. Саме тому серед сучасних природоохоронних концепцій першочергово постають завдання екологічної освіти та виховання сучасної людини (Смоляр & Ханнанова, 2014, с. 228-231).

На сучасному етапі розвитку суспільства підготовка фахівця-еколога є одним із найважливіших освітніх завдань, оскільки від її якості та ефективності буде в значній мірі залежати майбутнє нашої держави. Для забезпечення успішної її реалізації необхідно розробляти освітні програми відповідно до стандартів та навчальні програми освітніх компонентів згідно з вимогами часу, міжнародними принципами, можливостями закладу, потребами регіонів та відповідних нормативних документів (Ханнанова, 2020, с.380-381).

Підготовка висококваліфікованих фахівців в галузі Екологія, вимагає дотримання особливостей вказаних у Стандартах вищої освіти України для першого (бакалаврського) та другого (магістерського рівнях). Невід'ємною складовою у процесі підготовки здобувачів за напрямком Екологія є формування різних типів компетентностей, серед яких особливу увагу варто виділити фаховим компетентностям.

Згідно з психологічним словником, "компетентність" (*competency*) трактується як психосоціальна якість, що означає силу та впевненість, спричинені почуттям особистої впевненості і корисності, і сприяє усвідомленню людиною своєї здатності ефективно взаємодіяти з оточенням. У педагогічній літературі категорія "компетентність" представлена як центральний конструкт, що включає результати навчання (знання, вміння, навички), а також систему ціннісних орієнтацій, що охоплює когнітивну, операційно-технологічну, мотиваційну, етичну, соціальну і поведінкову складові. Як досвідченість суб'єкта в певній життєвій сфері тлумачить компетентність І. Бех. Заслугує на увагу концепція "інтегрованого розвитку компетентності", розроблена шведськими й американськими вченими (В. Чапанат, Г. Вайлер, Я. Лефстед). Розвиток компетентності фахівця тут пов'язується з інтеграцією інтелектуальних, моральних, соціальних, естетичних, політичних аспектів знань та умінь (Зікій, 2017, с. 28-32).

На думку Г.В. Єльнікової, фахова компетентність – це «сукупність знань, умінь, здібностей і готовності особистості діяти в складній ситуації й вирішувати фахові завдання з високим рівнем невизначеності; здатність до досягнення більш якісного результату праці, ставлення до професії як до цінності» (Єльнікова, 2010).

Отже, ефективність формування фахових компетентностей студентів-екологів залежить від багатьох чинників (рівень теоретичної підготовки, мотивація до навчальної діяльності, здатність критично мислити, застосування форм, засобів і методів практичного навчання, єдність цілей та змісту навчання, організаційно-практичних умов практики та функцій практичного навчання тощо).

Стандартом вищої освіти України в галузі знань 10 – «Природничі науки», спеціальності 101 – «Екологія», передбачено формування спеціальних (фахових) компетентностей. На першому (бакалаврському) рівні виокремлено такі:

- K14. Знання та розуміння теоретичних основ екології, охорони довкілля та збалансованого природокористування. K15. Здатність до критичного осмислення основних теорій, методів та принципів природничих наук.

- K16. Розуміння основних теоретичних положень, концепцій та принципів математичних та соціально-економічних наук.

- K17. Знання сучасних досягнень національного та міжнародного екологічного законодавства.

- K18. Здатність до оцінки впливу процесів техногенезу на стан навколишнього середовища та виявлення екологічних ризиків, пов'язаних з виробничою діяльністю.

- K19. Здатність до використання основних принципів та складових екологічного управління.

- K20. Здатність проводити екологічний моніторинг та оцінювати поточний стан навколишнього середовища.

- K21. Здатність обґрунтовувати необхідність та розробляти заходи, спрямовані на збереження ландшафтно-біологічного різноманіття та формування екологічної мережі.

- K22. Здатність до участі в розробці системи управління та поводження з відходами виробництва та споживання.

- K23. Здатність до використання сучасних інформаційних ресурсів для екологічних досліджень.

- K24. Здатність інформувати громадськість про стан екологічної безпеки та збалансованого природокористування.

- K25. Здатність до опанування міжнародного та вітчизняного досвіду вирішення регіональних та трансграничних екологічних проблем.

- K26. Здатність до участі в управлінні природоохоронними діями та/або екологічними проектами.

На другому (магістерському) рівні виокремлено такі фахові компетентності:

- K09. Обізнаність на рівні новітніх досягнень, необхідних для дослідницької та/або інноваційної діяльності у сфері екології, охорони довкілля та збалансованого природокористування.

- K10. Здатність застосовувати міждисциплінарні підходи при критичному осмисленні екологічних проблем.

- K11. Здатність до використання принципів, методів та організаційних процедур дослідницької та/або інноваційної діяльності.

- K12. Здатність застосовувати нові підходи до аналізу та прогнозування складних явищ, критичного осмислення проблем у професійній діяльності.

- K13. Здатність доводити знання та власні висновки до фахівців та нефахівців.

- K14. Здатність управляти стратегічним розвитком команди в процесі здійснення професійної діяльності у сфері екології, охорони довкілля та збалансованого природокористування.

- K15. Здатність до організації робіт, пов'язаних з оцінкою екологічного стану, захистом довкілля та оптимізацією природокористування, в умовах неповної інформації та суперечливих вимог.

- K16. Здатність до самоосвіти та підвищення кваліфікації на основі інноваційних підходів у сфері екології, охорони довкілля та збалансованого природокористування.

- K17. Здатність самостійно розробляти екологічні проекти шляхом творчого застосування існуючих та генерування нових ідей.

- K18. Здатність оцінювати рівень негативного впливу природних та антропогенних факторів екологічної небезпеки на довкілля та людину.

Зважаючи на передбачені стандартом вищої освіти України, програмні результати навчання – технологія підготовки фахівців на факультеті природничих наук та менеджменту, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, спрямована на те, щоб майбутній еколог, оволодівши системою екологічних знань, вмінь і навичок міг формувати екологічний світогляд та екологічну мораль на основі екологічного імперативу, образно-модельне (варіативне) мислення як складову частину особистості на основі природничої (хіміко-біологічної) моделі антропогенного впливу на навколишнє природне середовище. Фахівець-еколог повинен вміти виконувати практичні завдання з інспектування, оцінки стану екологічних процесів і явищ, упереджувати екологічні і

техногенні процеси, пропонувати екологічно обґрунтовані технології та проекти (Смоляр & Ханнанова, 2014, с. 228-231).

Підготовку еколога фахівцями університету організовано так, щоб інформація про екологічні фактори життєдіяльності людей містила не тільки відомості про зміну екологічних ознак середовища та засоби уникнення небезпеки за дії несприятливих факторів, а також систему знань про біохімічні, фізіологічні і психологічні механізми їх регулювання та адаптації до умов впливу антропогенних чинників (Смоляр & Ханнанова, 2014, с. 228-231).

Формування фахових компетентностей відбувається повноцінно ще й завдяки особливостям практичної підготовки майбутніх фахівців. Під час виробничих, навчальних практик (загально-екологічної та ландшафтно- екологічної), роботи студентів під час проведення міських, обласних та регіональних екологічних заходів та акцій, під час виконання курсових робіт, розробки екологічних проектів та наукової діяльності студентів – формуються основні практичні навички які необхідні екологу-спеціалісту та які передбачено стандартом вищої освіти (Смоляр & Ханнанова, 2014, с. 228-231).

Студенти-екологи, які виконують наукові роботи, беруть участь і доповідають про результати досліджень на регіональних і Всеукраїнських наукових та науково-практичних студентських конференціях та конференціях молодих учених, Всеукраїнських олімпіадах з екології. Це дозволяє самостійно розробляти екологічні проекти шляхом творчого застосування існуючих та генерування нових ідей.

У процесі навчання, студенти-екологи отримують комплекс знань не тільки з фахових дисциплін, а й опановують різні теоретичні та практичні курси інтегрованих біологічних, хімічних, екологічних, та географічних дисциплін. Особливу вагу має вивчення природних біогеохімічних циклів, їх зміни та деформацію під дією антропогенних чинників, здійснюють аналіз впливу та зміни різних потоків, які суттєво впливають на природне середовище і можуть призводити до небажаних змін в екології, формуванню екологічних катастроф та екологічних проблем. Це є досить важливим при створенні освітньої програми, адже великою мірою, вивчення дисциплін, що забезпечують поетапність та по чергово містять моделювання і прогнозування пізнавальної діяльності позитивним наслідком яких є створення передумов для результативного і якісного навчання екології та інших біологічних наук.

Отже, різноманітність та доцільність вивчення дисциплін основного та вибіркового компонентів, дає змогу моделювати та прогнозувати пізнавальну діяльність майбутніх фахівців на обох рівнях вищої освіти. Вдало сформоване професійне освітнє середовище успішно формує належні професійні компетентності майбутнього еколога.

Список використаних джерел

- Ельникова, Г. (2010). Компетентнісний підхід до моделювання професійної діяльності керівника вищого навчального закладу. *Теорія і методика управління освітою*, 4. Взято з http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_4/6.pdf
- Зікій, Г. (2017). Формування фахової компетентності педагогів професійного навчання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова Проблеми трудової та професійної підготовки*, (9), 27-32.
- Рибалко, Л., Гулько, Т. (2020). Формування фахових компетентностей у здобувачів вищої освіти. В кн. *Актуальні питання сучасної педагогіки: Творчість, майстерність, професіоналізм: матеріали V Всеукр. викладацько-студентської наук.-практ. конф.* (с. 37-42). Кременчук.
- Смоляр, Н. О., Ханнанова, О. Р. (2014). Концепція підготовки фахівців у галузі екології в полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г.Короленка. В кн. М.В. Гриньова (Ред.), *Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XXI Каришинські читання): матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 228-231). Полтава.
- Ханнанова, О. (2020). Формування фахових компетентностей у студентів-екологів під час вивчення дисципліни «вступ до фаху». В кн. М. Гриньова (Ред.), *Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XXVII Каришинські читання): матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 380-381). Полтава.

References

- Khannanova, O. (2020). Formuvannia fakhovykh kompetentnostei u studentiv-ekolohiv pid chas vyvchennia dystsypliny «vstup do fakhu» [The formation of professional competences among environmental students during the study of the discipline "introduction to the profession"]. In M. V. Hrynova (Ed.), *Metodyka navchannia pryrodnych dystsyplin u serednii ta vyshchii shkoli» (XXVII Karyshynski chytannia) [Methods of teaching natural sciences in secondary and higher schools" (XXVII Karyshyn readings)]*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 380-381). Poltava [in Ukrainian].
- Rybalko, L., & Hulko, T. (2020). Formuvannia fakhovykh kompetentnostei u zdobuvachiv vyshchoi osvity [Formation of professional competences of higher education students]. In *Aktualni pytannia suchasnoi pedahohiky: Tvorchist, maisternist, profesionalizm [Current issues of modern pedagogy: Creativity, skill, professionalism]*: materialy V Vseukrainskoi vykladatsko-studentskoi nauk.-prakt. konferentsii (pp. 37-42). Kremenchuk [in Ukrainian].
- Smoliar, N. O., & Khannanova, O. R. (2014). Kontseptsiiia pidhotovky fakhivtsiv u haluzi ekolohii v poltavskomu natsionalnomu pedahohichnomu universyteti imeni V.H. Korolenka [The concept of training specialists in

the field of ecology at the Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko]. In M. V. Hrynova (Ed.), *Metodyka navchannia pryrodnych dystyplin u serednii ta vyshchii shkoli» (XXI Karyshynski chytannia) [Methods of teaching natural sciences in secondary and higher schools" (XXI Karyshyn readings)]*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 228-231). Poltava [in Ukrainian].

- Yelnykova, H. (2010). Kompetentnisnyi pidkhid do modeliuvannia profesiinoi diialnosti kerivnyka vyshchoho navchalnoho zakladu [A competent approach to modeling the professional activity of the head of a higher educational institution]. *Teoriia i metodyka upravlinnia osvitoiu [Theory and methods of education management]*, 4. Retrieved from http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_4/6.pdf [in Ukrainian].
- Zikii, H. (2017). Formuvannia fakhovoi kompetentnosti pedahohiv profesiinoho navchannia [Formation of professional competence of vocational education teachers]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Problemy trudovoi ta profesiinoi pidhotovky [The scientific journal of the NPU named after M. P. Drahomanov Problems of labor and professional training]*, 9, 27-32 [in Ukrainian].

ORLOVSKYI O., DIACHENKO-BOHUN M., SHKURA T., HOMLIA L., ROKOTIANSKA V.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCES OF STUDENTS OF THE SPECIALTY "ECOLOGY"

The current state of the country's socio-economic development directs modern education to the formation and development of competencies in the subjects of the educational process. After all, society needs competent specialists in the relevant spheres of activity, competitive on the labor market. The formation of professional competences in the students of the specialty "Ecology" should be aimed at training specialists with a deep understanding of the principles of ecological science, able to analyze environmental problems and develop rational solutions for solving them.

The current state of the natural environment and the trends in solving environmental problems at the regional and national levels, including in the Poltava region, put new tasks in the field of staffing the important ecological sphere with specialists of a new generation capable of ensuring the preservation, reproduction and rational use of natural resources and technologies of industrial and agricultural production. One of the real and productive sources of providing the professional field with such specialists is university education in the field of "Ecology" training, which provides for the training of highly qualified personnel in the field.

In connection with the manifestations of the components of the ecological crisis in the Poltava region, ecological troubles, the need to preserve natural complexes and their components, optimization of the regional nature reserve network, the development of a regional eco-network, the implementation of environmental and educational activities among various population groups, there was an urgent need for the training of specialists. Department of "Ecology" on the basis of V.G. Korolenko Poltava national pedagogical university.

Keywords: professional competences, ecology, students of higher education, learning results

Стаття надійшла до редакції 27.03.2023 р.

УДК 377:364-2:616-05

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283392](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283392)

ЮЛІЯ ОСТАПЕНКО

ORCID: 0000-0002-7716-0227

ЗФПО «Київський міський медичний фаховий коледж» ДЗВО «Університет менеджменту освіти»

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА СУТНІСТЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР

Формування комунікативної компетентності медичної сестри сприяє її ефективній професійній діяльності. У статті схарактеризовано компетентнісний підхід, проаналізовано зміст понять «компетентність» та «компетенція»; розглянуто питання комунікативної компетентності та її місце у підготовці майбутніх медичних сестер під час фахової підготовки.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, компетенція, комунікативна компетентність, медсестринський процес

Постановка проблеми. Підготовка фахівців у сучасних закладах освіти здійснюється на основі компетентнісного підходу. Завдяки йому студенти опановують певні компетентності, які допомагають

їм бути висококваліфікованими та конкурентоспроможними на ринку праці. Комунікативна компетентність є одним з основних маркерів оцінювання професіоналізму фахівця. Особливого значення вона набуває для спеціальностей системи «людина-людина», до якої відноситься професія медичної сестри.

В умовах сьогодення медична сестра виконує не тільки функцію догляду за пацієнтом, а також навчає його певним навичкам, співпрацює з родичами. Окрім того вона є активним членом медичної команди і повинна скоординовано взаємодіяти з її членами. Отже, формуванню комунікативної компетентності майбутньої медичної сестри під час навчання в коледжі необхідно приділяти належну увагу. На жаль, спостерігаємо протилежну ситуацію, коли фахова підготовка студентів-медиків акцентується на якісному виконанні маніпуляцій, а комунікації надається другорядна роль. Важливим завданням в цьому аспекті вважаємо дослідження формування комунікативної компетентності майбутніх медичних сестер у фаховій підготовці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтуванню проблеми формування комунікативної компетентності присвячені наукові праці Б. Ананьєва, О. Бодальова, Л. Божовича, Л. Виготського, І. Виноградова, С. Максименко, С. Петрушин.

Окремі аспекти комунікативної компетентності розглядаються у наукових доробках педагогів і психологів Д. Годлевської, Г. Данченко, С. Козак, В. Куніциної, М. Лісіної, Є. Мелібруди, Л. Петровської.

Проблематику формування комунікативної компетентності досліджували та відобразили у своїх працях Г. Андреєва, Н. Бутенко, В. Данилов, Ю. Ємельянов, В. Кремень, О. Леонтьєв, Р. Немов, Г. Ніколаєв, І. Підласий, І. Тараненко, І. Шитова, Л. Яковлева.

Мета статті полягає в аналізі наукових джерел для визначення ролі комунікативної компетентності у професійній підготовці сучасного фахівця, дослідженні понять «компетентність» та «компетенція», охарактеризуванні комунікативної компетентності, можливості її застосування на етапах медсестринського процесу.

Виклад основного матеріалу. Професію медичної сестри важко переоцінити. Вона вимагає високої професійної самосвідомості, дисципліни, толерантності, відповідальності. Відповідною повинна бути підготовка майбутніх медсестер у фахових коледжах. Статтею 16 Закону України «Про освіту» визначено мету фахової передвищої освіти - формування та розвиток освітньої кваліфікації, що підтверджує здатність особи до виконання типових спеціалізованих завдань у певній галузі професійної діяльності (*Про освіту...*, 2017). Досягнення мети здійснюється у процесі навчання на основі компетентнісного підходу.

Стандартом фахової передвищої освіти за спеціальністю 223 Медсестринство визначено перелік компетентностей випусника, які розділені на інтегральні, загальні і спеціальні. Серед загальних виділяємо:

- ЗК 5 Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово;
- ЗК 7 Здатність спілкуватися іноземною мовою;
- ЗК 8 Здатність до міжособистісної взаємодії. (*Стандарт ...*, 2021).

Отже, формування комунікативної компетентності є обов'язковим в підготовці майбутніх медичних сестер для їх успішної професійної діяльності в подальшому. Встановлено, що для забезпечення успішної професійної діяльності частка комунікативного компоненту становить від 50 до 85 % (Бичок, 2010). Слід зауважити, що проблему формування комунікативної компетентності вивчали вчені різних галузей наук через неоднозначність та багатогранність зазначеного поняття.

Компетентність (від лат. *competens (competentis)* – належний, відповідний), за матеріалами словника іншомовних слів, означає поінформованість, обізнаність, авторитетність (Морозов, Шкарапута, (Уклад.), 2000, с. 282).

Поняття «компетентність» вперше зустрічається у 60-70-х роках ХХ століття у працях американського лінгвіста Ноама Хомського по відношенню до теорії вивчення мови. Вчений розглядає компетентність як потенційну властивість людини, пов'язану з її мисленням, знаннями, досвідом, навичками тощо, і як таку, що проявляється у кожній дії частково (Chomsky, 1965).

Подальші дослідження дозволили глибше вивчити дану категорію. А також розрізнити поняття «компетентність» та «компетенція». На сьогоднішній день серед вчених немає єдиного узгодженого визначення цих термінів. Наведемо декілька прикладів.

Англійський психолог Джон Равен визначає компетентність як наявність у людини характеристик і здібностей, які дозволяють досягнути особистісно значущих цілей незалежно від їхньої природи та соціального середовища, в якому ці люди живуть і працюють (Равен, 1984).

Український педагог Н. Мойсеюк вважає, що «компетентність – якість особистості, яка необхідна для якісної продуктивної діяльності в певній сфері» (Мойсеюк, 2007, с. 639)

Л. Мороз розглядає компетентність в якості структурованих наборів знань, умінь, навичок та ставлень людини, які формуються в процесі навчання і дозволяють людині розв'язувати проблеми, що є характерними для певного напрямку продуктивної діяльності (Мороз, 2007, с. 31).

Поняття компетентності експертами країн Європейського Союзу визначається як здатність ефективно й творчо застосовувати знання й уміння як у міжособистісних стосунках, так і в професійних ситуаціях (Spector J. Michael, I de la Teja).

Поняття «компетенція» у «Новому тлумачному словнику української мови» означено як «добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи, особи» (Яременко, Сліпушко (Уклад.), 2006, с. 874).

За С. Бондарем «компетенція – це здатність розв'язувати проблеми, що забезпечуються не лише володінням готовою інформацією, а й інтенсивною участю розуму, досвіду, творчих здібностей» (Бондар, 2003, с.9).

Не зважаючи на різні погляди щодо визначення терміну «компетентність», науковці відзначають її *полікомпонентність* як цілісного поняття та визначають окремі складові компетентності. Наприклад, Р.Уайл розглядає складові компетентності як складні особистісні утворення, що включають інтелектуальні, емоційні і етичні складові, в тому числі мотивацію (While, 1959).

Дж. Равен виділяє наступні складові компетентності:

- когнітивні,
- афективні,
- вольові якості,
- досвід (Равен, 1984).

Також пропонуються різні варіанти класифікації компетентностей. Ми погоджуємось з думкою О.Цільмак щодо розділення за типами основних компетентностей, до складу яких входитимуть певні види і підвиди.

Розглянувши ключові компетентності слід зауважити, що для різних видів діяльностей наковці виділяють різні види компетентностей. Так, наприклад, Н. Кузьміна виділяє – аутопсихологічну, диференційно-психологічну, соціально-психологічну, методичну, спеціальну, професійну; А. Маркова - особистісну, професійну; Л. Мітіна – комунікативну, діяльнісну; В. Кальней, С. Шишов - побутову, громадянську, професійну; А. Хуторський – ціннісно-змістовну, загальнокультурну, комунікативну, навчально-пізнавальну, інформаційну, соціально-професійну; Л. Абдаліна – психологічну, рефлексивно-комунікативну, методичну, організаційну, дослідницьку, акмеологічну (Цільмак, 2009).

До ключових компетентностей відносять комунікативну компетентність. Цей термін найчастіше розглядають як здатність встановлювати та підтримувати необхідні комунікації з людьми.

С. Макаренко визначає комунікативну компетентність як вміння особистості спілкуватися з різними людьми, в середовищі яких вона проживає і працює, але дослідник зауважує, що цей термін включає також уміння шукати і знаходити компроміс, поважати думки інших людей (Макаренко, 2001, с. 105).

На думку Л. Орбан-Лембрик, комунікативна компетентність є такою якістю особистості, що охоплює всі її професійно-особистісні формування, і представляє собою сукупність знань у галузі взаємодії, поведінки, як оформленість індивідуальної програми поведінки в системі соціальних відносин (Орбан-Лембрик, 2005). Схожу позицію висловлює С. Бронікова, яка визначає комунікативну компетентність як усвідомлення власної участі в комунікації, прийняття рішень у групі, володіння комунікативними стратегіями (Бронікова, 2020).

Згідно з концепцією Д. Хаймза, комунікативна компетентність має три важливі аспекти, пов'язані з комунікацією:

- комунікативна компетентність як процес передачі і отримання інформації;
- комунікативна компетентність як взаємодія;
- комунікативна компетентність як адаптація до ситуації (Мельничук, 2012).

Ефективність комунікативного процесу забезпечують складові комунікативної компетентності. На основі аналізу наукових джерел вітчизняних та зарубіжних дослідників вважаємо за необхідне виділити наступні компоненти комунікативної компетентності майбутнього спеціаліста, що є принагідним і характерним у процесі формування комунікативної компетентності майбутніх медичних сестер у фаховій підготовці:

- норми та правила спілкування;
- рівень мовленнєвого розвитку;
- навички невербального спілкування;
- уміння контактувати з людьми, враховуючи їх статеві, вікові, соціокультурні ознаки;
- уміння аргументовано переконати співрозмовника дослухатись;
- здатність правильно обрати певну комунікативну стратегію, оцінивши співрозмовника як особистість;
- здатність викликати позитивне сприйняття власної особистості.

Усі ці характеристики мають бути притаманні професіоналам будь-якої галузі, тож комунікативна компетентність є невід'ємною складовою фахової підготовки майбутнього спеціаліста в цілому.

У спілкуванні виділяють три взаємопов'язаних сторони: комунікативна сторона спілкування полягає в обміні інформацією між людьми; інтерактивна сторона полягає в організації взаємодії між людьми, наприклад, потрібно узгодити дії, розподілити функції або вплинути на настрій, поведінку, переконання співрозмовника; перцептивна сторона спілкування включає процес сприйняття один одного партнерами по спілкуванню і встановлення на цій основі взаєморозуміння.

Комунікативний аспект посідає одне з ключових місць саме в діяльності медичної сестри. У навчальних матеріалах із сестринської справи "Лемон" (Європейське Регіональне Бюро ВООЗ, 1996) визначені 4 основні функції медичної сестри в сучасному суспільстві:

- здійснення сестринського догляду та керівництво ним або заходи профілактики, лікування, реабілітації (відновлення) чи підтримки людини, сім'ї, групи людей;

- навчання пацієнтів збереженню та відновленню здоров'я;

- ефективне виконання ролі члена медико-санітарної бригади, центральною фігурою якої є пацієнт;

- розвиток сестринської практики через критичне мислення та наукові дослідження.

Отже, ми спостерігаємо, що медична сестра у своїй професійній діяльності здійснює не тільки догляд та реабілітацію, а також надає психологічну допомогу пацієнту та його рідним, що неможливо здійснювати в повному обсязі без володіння комунікативними компетенціями. Тобто компетенції можна назвати інструментами комунікації.

Узагальнено комунікація - це спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів, обмін інформацією. У професійному спілкуванні фахівець часто зіштовхується із певними обставинами, непередбачуваними ситуаціями, де не можна діяти за певними алгоритмами і необхідно розв'язувати завдання пошуку взаєморозуміння, проте знання шаблонних підходів до розв'язання професійних завдань, як правило, сприяють пошуку нових рішень та подоланню труднощів.

О. Берестенко визначає такі специфічні риси професійного спілкування:

- свідоме, цілеспрямоване управління комунікацією;

- наявність загальної та конкретної мети спілкування;

- методи, засоби і форми реалізації спілкування;

- високий рівень професійної підготовки. (Берестенко, 2013).

Усне мовлення є основним засобом професійного спілкування. У системі професійного спілкування взаємодіють вербальні (мова) і невербальні (жести, міміка) засоби спілкування.

Вербальна комунікація передбачає передачу інформації за допомогою мови, тобто системи фонетичних знаків, яка охоплює два аспекти: лексичний і семантичний. Мова є найбільш універсальним засобом комунікації, оскільки при передачі інформації за допомогою мови менш за все втрачається зміст повідомлення. Це є можливим за умови, що даний процес має супроводжуватись високим ступенем спільності її розуміння всіма учасниками комунікативного процесу.

Справедливим є все те, що говорилося про сутність комунікації загалом стосовно використання мови як деякої знакової системи в процесі комунікації. Зокрема, і при характеристиці діалогу важливо мати на увазі, що його ведуть між собою особистості, які володіють певними намірами, тобто діалог є активним, двостороннім характером взаємодії партнерів. Саме це зумовлює необхідність уваги до співрозмовника, узгодженість з ним. В іншому випадку буде порушена найважливіша умова успішності вербальної комунікації – розуміння сенсу того, що говорить інший, у кінцевому підсумку – розуміння, пізнання іншої особистості. (Гоголь, 2019).

Основою поділу професійного спілкування на види є ступінь участі абонеучасті в ньому мови (усної і писемної). За цією ознакою виокремлюють вербальне (словесне) і невербальне спілкування.

Виокремлюють два типи професійного вербального спілкування: безпосереднє (пряме) і опосередковане (непряме). Пряме вербальне спілкування – безпосередній усний контакт між учасниками спілкування («обличчям до обличчя»), у якому інформація передається за допомогою мовних знаків та інтонаційних засобів (підвищення або зниження тону, манера мовлення, що виражає почуття, ставлення до предмета, висловлювання) та охоплює елементи невербального (жести, міміку, пози) (дис гоголь). Розрізняють форми прямого вербального спілкування: індивідуальне монологічне (передавання усної інформації без зворотного зв'язку); індивідуальне діалогічне (відбувається між двома людьми й передбачає зворотний зв'язок між відправником і реципієнтом), групове монологічне (учасниками є троє й більше осіб) (Гоголь, 2019).

До засобів невербального спілкування відносяться фактори, присутні в спілкуванні, але безпосередньо не пов'язані з текстами (пози, жести, міміка, манера спілкуватися). Деякі дослідники стверджують: частка невербальних сигналів у міжособистісному спілкуванні становить 60–80 %. Для невербального спілкування залучаються різні сенсорні системи: зір, слух, тактильні відчуття, смак, нюх, а також ураховується момент, коли відбувається спілкування.

На нашу думку, вкрай необхідно навчити майбутню медичну сестру навичкам вербального спілкування та розпізнаванню невербальних знаків для здійснення результативного медсестринського процесу. Ш.Юра та М.Уолш стверджували, що «медсестринський процес – це розроблена серія дій, спрямована на виконання мети сестринства – підтримку оптимального здоров'я пацієнта». Організація медсестринського процесу складається з п'яти етапів: визначення, діагностика, планування, здійснення та оцінка. З етапами медсестринського процесу майбутні медсестри знайомляться під час вивчення дисципліни «Основи медсестринства», де вони не тільки опановують практичні навички, а також вчаться виявляти дійсні та потенційні проблеми пацієнтів, складати медсестринський план втручань та реалізовувати його.

На першому етапі необхідно визначити конкретні потреби людини. У цьому допомагає збір інформації про стан здоров'я пацієнта. Дані збираються по інформатизованому зразку. Окрім збору анамнезу (суб'єктивний метод обстеження), використовується й об'єктивний метод (вимір пульсу, температури тощо). Суб'єктивний метод включає фізіологічні, психологічні, соціологічні дані про пацієнта і джерелом інформації виступає, в першу чергу, безпосередня бесіда медичної сестри з пацієнтом і його родиною.

На основі отриманих даних медична сестра формулює сестринський діагноз - формулювання висновків, заснованих на аналізі та інтерпретації інформації, зібраної в результаті обстеження. Саме визначення сестринського діагнозу передбачає тісний контакт медичної сестри й пацієнта. Досвід спілкування з хворим, який є тільки у медичної сестри, допомагає їй вчасно скоординувати хід лікування або фізично й емоційно допомогти пацієнтові впоратися із захворюванням (Бичок, 2013).

Третій етап полягає в плануванні сестринського догляду. Мета цього етапу полягає у визначенні очікуваних результатів і розробці плану втручань. План передбачає участь пацієнта і його сім'ї. Цей етап складається з декількох кроків:

- встановлення пріоритетів проблеми, визначеної медсестрою;
- обговорення з пацієнтом засобів вирішення;
- письмові вказівки, що призведуть до досягнення запропонованих результатів;
- запис діагнозу, результатів втручання в план догляду за пацієнтом (Лойко, 2001).

Наступний етап представляє собою здійснення планованих дій, тобто безпосередній сестринський догляд за пацієнтом, де медичний працівник активно взаємодіє з пацієнтом.

Заключний етап – оцінка виконаних дій і корекція догляду з метою визначення досягнення мети. Медсестра оцінює ефективність догляду, за необхідності призначає коригувальні заходи переглядає план догляду.

Отже, спостерігаємо наступне: комунікація медичної сестри та пацієнта відбувається на всіх етапах медсестринського процесу. Під час такої взаємодії пацієнт є активним учасником, а не пасивним спостерігачем. Для ефективного реалізації фаз медсестринського процесу медичній сестрі необхідно розуміти та використовувати, окрім вербального спілкування, також невербальне спілкування. Для результативної професійної діяльності майбутньої медичної сестри у процесі фахової підготовки потрібно створити умови для формування комунікативної компетентності.

Висновки. Таким чином, підготовка фахівців з медсестринства у закладах фахової передвищої освіти здійснюється на основі компетентнісного підходу. Серед ключових компетентностей одну з основних ролей відіграє комунікативна компетентність. Вона дає змогу медичній сестрі бути ефективним членом команди та співпрацювати з пацієнтом і його родичами. Наступним етапом нашого дослідження є напрацювання технологій формування комунікативної компетентності майбутніх медичних сестер у фаховій підготовці, що дасть змогу подолати труднощі, які виникають у процесі професійної діяльності.

Список використаних джерел

- Берестенко, О. Г. (2013). *Культура професійного спілкування: навч.-метод. посібник*. Держ. заклад «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка». Луганськ.
- Бичок, А. В. (2010). *Формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців міжнародного бізнесу і менеджменту*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Тернопіль.
- Білокобильська, Л. О. (2021). *Розвиток комунікативної компетентності студентів медичного коледжу*. (Магістерська робота на здобуття магістра з педагогіки). Суми.
- Бондар, С. П. (2003). Компетентність особистості-інтегрований компонент навчальних досягнень учнів. *Біологія і хімія в школі*, 2, 8-9.
- Бронікова, С. А. (2020). *Практики комунікативної культури в медичному закладі. Пацієнт-центрований підхід: посібник*. Київ.

- Гоголь, І. О. (2019). *Формування культури професійного спілкування майбутніх маркетологів у процесі фахової підготовки*. (Дис. канд. пед. наук). Харків.
- Лойко, В. В. (2001). *Медсестринський процес: підручник*. Київ.
- Макаренко, С. С. (2001). *Психологічні умови розвитку комунікативної компетентності учителя*. (Дис. канд. психол. наук). Київ.
- Мельничук, І. М. (2012). Історіогенез компетентнісного підходу в сучасній освіті. В кн. *Мовна комунікація: наука, культура, медицина: зб. матер. наук.-прак. конф. до 55-річчя Тернопільського державного медичного університету імені І.Я.Горбачевського* (с. 102-104). Тернопіль.
- Мойсеюк, Н. Є. (2007). *Педагогіка: навчальний посібник*. Київ.
- Мороз, Л. І. (2007). *Професійно-психологічний тренінг у становленні особистості фахівця (на прикладі працівників ОВС): монографія*. Київ.
- Морозов, С. М., Шкарапута, Л. М. (Уклад.). (2000). *Словник іншомовних слів: словник*. Київ: Наукова думка.
- Орбан-Лембрик, Л. Е. (2005). Детермінанти соціально-психологічної компетентності. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*, XIII-XIV, 314-322.
- Про освіту (2017): Закон України: від 05.09.2017 р., No 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 38/39, 380.
- Равен, Дж. (1984). *Компетентність у сучасному суспільстві: прояв, розвиток і реалізація*. Київ.
- Стандарт фахової передвищої освіти*. (2021): наказ Міністерства освіти і науки України від 08.11.21 №1202. Взято з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Fakhova%20peredvyshcha%20osvita/Zatverdzeni.standarty/2021/11/08/223-Medsestrinstvo.pdf>.
- Цільмак, О. М. (2009). *Складові структури компетентності*. Взято з https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/1_2_2009/30.pdf.pdf.
- Яременко, В. В., Сліпущко, О. М. (Уклад.). (2006). *Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах): словник* (Т. 1: А-К). Київ: АКОНІТ.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Spector, J. Michael, I de la Teja, Ileana. (2001). ERIC Clearinghouse on Information and Technology Syracuse NY. *Competencies for Online Teaching. ERIC Digest. Competence, Competencies and Certification*, 1-3.
- While, R. W. (1959). Motivation reconsidered: The concept of competence. *Psychological review*, 66.

References

- Berestenko, O. H. (2013). *Kultura profesiinoho spilkuвання [Culture of professional communication]: navch.-metod. posibnyk*. Luhansk [in Ukrainian].
- Bilokobylska, L. O. (2021). *Rozvytok komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv medychnoho koledzhu [Development of communicative competence of medical college students]*. (Master thesis). Sumy [in Ukrainian].
- Bondar, S. P. (2003). Kompetentnist osobystosti - intehrovanyi komponent navchalnykh dosiahnen uchniv [Personal competence is an integrated component of students' educational achievements]. *Biologhiia i khimiia v shkoli [Biology and chemistry at school]*, 2, 8-9 [in Ukrainian].
- Bronikova, S. A. (2020). *Praktyky komunikatyvnoi kultury v medychnomu zakladi. Patsient-tsentrovanyi pidkhid [Practices of communicative culture in a medical institution. Patient-centered approach]: posibnyk*. Kyiv [in Ukrainian].
- Bychok, A. V. (2010). *Formuvannia kultury profesiinoho spilkuвання maibutnykh fakhivtsiv mizhnarodnoho biznesu i menedzhmentu [Formation of the culture of professional communication of future international business and management specialists]*. (Extended abstract of PhD diss.). Ternopil [in Ukrainian].
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Hohol, I. O. (2019). *Formuvannia kultury profesiinoho spilkuвання maibutnykh marketolohiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Formation of the culture of professional communication of future marketers in the process of professional training]*. (PhD diss.). Kharkiv [in Ukrainian].
- Loiko, V. V. (2001). *Medsestrynskyi protses [Nursing process]: pidruchnyk*. Kyiv [in Ukrainian].
- Makarenko, S. S. (2001). *Psykhologichni umovy rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti uchytelia [Psychological conditions for the development of a teacher's communicative competence]*. (PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Melnichuk, I. M. (2012). Istoriohenez kompetentnisnogo pidkhodu v suchasni osviti [Historiogenesis of the competence approach in modern education]. In *Movna komunikatsiia: nauka, kultura, medytsyna [Language communication: science, culture, medicine]: zb. mater. nauk.-prak. konf. do 55-richchia Ternopil'skoho derzhavnogo medychnogo universytetu imeni I. Ia. Horbachevskoho* (pp. 102-104). Ternopil [in Ukrainian].
- Moiseiuk, N. Ie. (2007). *Pedahohika [Pedagogy]: navchalnyi posibnyk*. Kyiv [in Ukrainian].
- Moroz, L. I. (2007). *Profesiino-psykhologichni treninh u stanovlenni osobystosti fakhivtsia (na prykladi pratsivnykiv OVS) [Professional and psychological training in the development of the personality of a specialist (on the example of employees of the OVS)]: monohrafiia*. Kyiv [in Ukrainian].

- Morozov, S. M., & Shkaraputa, L. M. (Comps.). (2000). *Slovník inšomovnykh slov [Dictionary of foreign words]: slovník*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Orban-Lembryk, L. E. (2005). Determinanty sotsialno-psykholohichnoi kompetentnosti [Determinants of socio-psychological competence.]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Pedagogika [Bulletin of the Carpathian University. Pedagogy]*, XIII-XIV, 314-322 [in Ukrainian].
- Raven, Dzh. (1984). *Kompetentnist u suchasnomu suspilstvi: proiav, rozvytok i realizatsiia [Competence in modern society: manifestation, development and implementation]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Pro osvitu [On Education]: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r., No 2145–VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 38/39, 380 [in Ukrainian].
- Spector, J. Michael, I de la Teja, Ileana. (2001). ERIC Clearinghouse on Information and Technology Syracuse NY. Competencies for Online Teaching. *ERIC Digest. Competence, Competencies and Certification*, 1-3.
- Standart fakhovoi peredvyshchoi osvity [Standard of professional preliminary higher education]*. (2021): nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 08.11.21 №1202. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Fakhova%20peredvyshcha%20osvita/Zatverdzeni.standarty/2021/11/08/223-Medsestrinstvo.pdf>. [in Ukrainian].
- Tsilmak, O. M. (2009). *Skladovi struktury kompetentnosti [Components of the competence structure]*. Retrieved from https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/1_2_2009/30.pdf.pdf. [in Ukrainian].
- While, R. W. (1959). Motivation reconsidered: The concept of competence. *Psychological review*, 66.
- Yaremenko, V. V., & Slipushko, O. M. (Comps.). (2006). *Novyi tlumachnyi slovník ukrainskoi movy (u trokh tomakh) [New explanatory dictionary of the Ukrainian language (in three volumes)]: slovník (Vol. 1)*. Kyiv: AKONIT [in Ukrainian].

OSTAPENKO Y.

Professional Pre-Higher Education Institution «Kyiv Municipal Medical Professional College» State higher educational institution «University of educational management», Ukraine

SCIENTIFIC-THEORETICAL ESSENCE OF COMMUNICATIVE COMPETENCES OF FUTURE NURSES

The formation of a nurse's communicative competence contributes to her effective professional activity. Lack of communication skills leads to rapid burnout of the medical worker. We often observe that mental, emotional and physical stress leads to the fact that nurses quickly leave the profession.

The duties of a nurse include not only cooperation with the patients and colleagues but also communication and training of the patients' relatives in the elements of care. In addition, a nurse should be able to convince, prove, argue, avoiding direct conflicts but in case of their occurrence she should be able to solve them positively. Therefore, it is necessary to pay considerable attention to the formation of communicative competence of future nurses during their studies at professional colleges.

The competence approach is characterized in the article. The content of the concepts of "competence" and "competency" is analysed in it and also the issue of communicative competence and its place in the training of specialists during professional training is considered. The importance of forming communicative competence of future nurses is emphasized. The role of verbal and non-verbal communication and their means as types of professional communication are also defined in the article. In addition, the stages of the nursing process are considered and the need to use communication skills at each stage of the nursing process is shown.

Key words: *competence approach, competence, competency, communicative competence, communication, nursing process*

Стаття надійшла до редакції 23.04.2023 р.

УДК 378.091.12:159.944.4

DOI HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283395

ЮРІЙ ПАВЛОВ

ORCID: 009 0008 7658 1143

Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ

ЗАПОБІГАННЯ ПРОФЕСІЙНИМ ДЕФОРМАЦІЯМ ОСОБИСТОСТІ У РОБОТІ ЗІ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ

Обстоюється думка, що механізм виникнення професійної деформації має досить складну динаміку і пов'язаний із закріпленням негативних змін у професійній діяльності та в повсякденній поведінці й спілкуванні. Спочатку виникають тимчасові негативні психічні стани, потім починають зникати позитивні якості. Пізніше на місці позитивних властивостей виникають негативні психічні якості, що змінюють особистісний профіль працівника, викликають стійке спотворення конфігурації особистісного профілю працівника (деформацію). Професійні деформації порушують цілісність особистості; знижують її адаптивність, стійкість; негативно позначаються на професійному здоров'ї та продуктивності праці, що варто враховувати, формуючи готовість майбутнього фахівця до професійної діяльності.

***Ключові слова:** професійні фактори, професійна адаптація, працівник, деформація, психічний стан*

Актуальність проблеми. Майбутні молоді фахівці є однією із найбільш вразливих верств населення, яку можна віднести до групи підвищеного ризику, та як таку, що характеризується, насамперед: низьким рівнем фізичної активності, необізнаністю з медичними, санітарно-гігієнічними, соціально-економічними та технологічними засадами, без врахування психології міжособистісного спілкування в соціальному і професійному середовищі. У сучасних умовах життєдіяльності особливу загрозу особистості становлять шкідливі звички і залежності, що зумовлює не тільки важкі демографічні наслідки, але й серйозні соціально-економічні втрати – скорочення трудових ресурсів, і, як наслідок, зниження продуктивності праці й темпів економічного розвитку країни. Нерідко це відбувається через відсутність знань щодо причин та наслідків шкідливих звичок і залежностей.

Результати наших досліджень засвідчили, що в навчальних закладах форми навчально-виховної діяльності не в повній мірі враховують зміни у системі мотивів молоді у виборі професії, шляхів подальшого професійного становлення майбутніх фахівців, їхньої сфери дозвілля, визначення відповідної організації навчально-виховної роботи на засадах профілактики шкідливих звичок і залежностей, формування відповідної компетентісно-орієнтованої системи та ціннісно-мотиваційних орієнтирів. Це підтверджує доцільність даного дослідження.

Мета статті: визначити умови появи професійних деструкцій, їх негативний вплив на структуру особистості.

Виклад основного матеріалу. Існує думка, що працівника варто розглядати передусім як суб'єкта самовдосконалення, залишаючи за ним право на особисту ініціативу в організації праці. Особливу увагу щодо упередження професійних деструкцій потрібно приділяти забезпеченню фізичного та психічного здоров'я працівників на всіх етапах професійного розвитку. Для вирішення цього головного завдання передбачається: створення необхідних умов праці; запобігання втоми працівника; тренування для збільшення фізичних можливостей працівника; розвиток у нього спостережливості, рухових можливостей, волі, уміння управляти власним часом тощо. Основна мета наукової організації праці – максимальна активізація працівників у поєднанні зі збереженням сил і власного здоров'я (Дубасенюк, 1996; Копець, 2008).

Учені наголошують, що професійна підготовка молоді до сучасних умов праці має здійснюватися зі збереженням відповідних захисних і відновлювальних механізмів від яких залежить потрібний рівень працездатності та професійної надійності в умовах того чи іншого виду професійної діяльності.

Теоретичні засади вказаної проблеми досліджували: І.Бех, В. Бобрицька, Г.Богатирьова, Ю. Гавриленко, Т. Бойченко, В. Дільман, Л. Пиріг та ін.

Слід наголосити, що американські підприємці чітко окреслюють потребу вивчення чинників професійних деструкцій, акцентуючи увагу на мотивації до праці, на створенні оптимальних і сприятливих умов праці, з урахуванням особливостей професійної діяльності.

Однак, наукових праць щодо формування компетентісно-орієнтованої системи такого типу ще недостатньо, а тому розглянемо дещо конкретніше теоретичні і практичні основи цієї проблеми, яка є актуальною в сучасних умовах праці.

Нами встановлено, що форми навчально-виховної роботи з молоддю ще недостатньо орієнтуються на аналіз індивідуальних професійних проблем і ситуацій особистості, діагностику психологічного стану майбутніх фахівців у вирішенні складних завдань, розробку програм корекції відповідних особистісних та професійних характеристик й установок. Суттєвими проблемами в цьому є, насамперед: низький рівень мотивації; недотримання принципів, норм і правил ведення здорового способу життя; низький рівень усвідомлення особистісної відповідальності за результати праці і власний особистісний потенціал (Копець, 2008).

Аналізуючи результати наших досліджень, можна стверджувати, що має місце певне відставання освітньої системи від об'єктивних потреб суспільства й особистості, зокрема, це стосується, насамперед, професіоналізації, співпраці молодих фахівців у реальному професійному середовищі.

Однак, ще недостатньо вивчено діяльнісний і ціннісно-мотиваційний аспекти діяльності майбутніх фахівців на засадах відповідних компетенцій щодо ефективної професійної діяльності, позитивного міжособистісного спілкування у вирішенні соціальних і професійних проблем у певній галузі діяльності.

Слід зазначити, що часто вплив професіоналізації на людину може бути настільки сильним, що призводить до практично повної перебудови її способу життя. Подібні зміни можуть проявлятися в появі нових звичок, критеріїв оцінок і відносин. Можна сказати, що типовий професіонал в результаті професійної адаптації пристосування може втрачати індивідуальні психологічні властивості до певних вимог діяльності, що пред'являються професією (Копець, 2008).

Варто наголосити, що у процесі професійного становлення особистість стикається з багатьма проблемами. Це і труднощі адаптації, і складнощі у перенесенні теоретичних знань на практичну діяльність, і встановлення та підтримання контактів з колегами та керівництвом, і неузгодженість ідеального й реального образу професії в особистості, і професійні кризи тощо. Тому, залежно від особистісних особливостей, напруженості і сили впливу зовнішніх обставин на особистість, може відбуватися як процес становлення майстерності професіонала, так і розвиток професійних дезадаптації у нього.

Професійна адаптація розглядається вченими як процес пристосування людини до вимог професії за умови опанування виробничих особливостей професії у здійсненні конкретних виробничих функцій. необхідних для виконання трудових функцій в нових умовах праці, який може здійснювати негативний вплив на особистість. Різновидом професійної адаптації є виробнича адаптація - пристосування до умов конкретної праці в даній виробничій групі.

Разом з тим професійна адаптація передбачає оволодіння фахівцем відповідними орієнтирами і компетенціями, усвідомлення мотивів і цілей з урахуванням особливостей професійної діяльності, опанування рольової професійної соціальної структури, виконання професійних завдань відповідно до вимог ринку. Все це пов'язано з певними психологічними, професійними та соціальними складнощами, що потребує передусім ґрунтовного вивчення багаторівневої взаємної адаптації людини та професії, з послідовним збагаченням людиною професії та творчим перетворення її досвіду.

Соціальна складова соціально-професійної адаптації пов'язана з адаптацією працівника до умов організації праці, системи управління, методів керівництва, всьому складному комплексу соціальних взаємозв'язків на підприємстві чи організації. Соціально-психологічна складова соціально-професійної адаптації полягає в процесі включення індивіда в трудовий колектив, освоєння ним відносин і норм поведінки в колективі. Як ми бачимо, процеси професійної та соціально-психологічної адаптації, володіння відносною самостійністю, відбуваються в умовах постійної взаємодії і взаємовпливу. Вчені наголошують, що соціально-професійна адаптація характеризується:

1. високим рівнем мотивації суб'єкта до оволодіння професійними компетенціями;
2. сформованим стійким позитивним ставленням до завдань, позитивним традиціям і перспективам підприємства;
3. продуктивним здійсненням своєї провідної професійної діяльності;
4. активним включенням в систему міжособистісних комунікацій в колективі;
5. зацікавленістю в саморозвитку та підвищенні кваліфікації, активним споживанням інформації, прагненням до духовного зростання;
6. станом сталого психологічного комфорту, хорошим самопочуттям (Копець, 2008).

Соціально-психологічному аспекту виробничої адаптації вчені відводять підпорядковану роль, а провідну роль - професійному та психофізіологічним аспектам. Існує думка, що провідна роль належить соціально-психологічному аспекту. Професійну адаптацію зазвичай пов'язують з початковим етапом професійно-трудої діяльності людини. Однак, фактично вона починається ще під час професійного навчання, коли формується професійний профіль майбутнього працівника. загальна тривалість періоду професійної адаптації залежить як від особливостей конкретної професії (спеціальності), так і від індивідуальних здібностей людини, її інтересів.

На етапі професійного становлення професійна адаптація розглядається в контексті професіоналізації процесу. передбачаючи професійний вибір враховуючи вимоги сучасно ринку. При

цьому, професіоналізм розглядається як стан мотиваційної сфери професійної діяльності людини, і стан операційної сфери професійної діяльності.

У психології праці акцентується увага також на розвитку професійно важливих якостей, які визначають успішність праці, продуктивність, а також розвиток самого працівника і ефективність його взаємодії в трудовому колективі (виробнича адаптація).

Ступінь виробничої адаптації залежить від ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів, серед яких (Копець, 2008):

- первісний рівень професійної підготовки;
- відповідність підготовки сучасним умовам праці;
- особливості професійного навчання;
- умови праці;
- умови та розвиток професійного середовища, соціально-психологічні характеристики виробничої групи (Дубасенюк, 1996).

Професійна адаптація безпосередньо залежить від організації та умов праці як на підприємстві в цілому, так і на конкретному робочому місці. Міжособистісна адаптація передбачає включення фахівця в систему комунікацій, традицій і цінностей колективу, що відбивається в прояві почуття контакту, відчутті своєї корисності для колективу, в простоті і легкості спілкування. Особистісна адаптація передбачає системне включення нового фахівця в систему підвищення кваліфікації та соціальних заходів підприємства (Дубасенюк, 1996; Копець, 2008).

Аналізуючи вищезазначене можна дійти висновку, що на формування психоемоційної та професійної складової професійної підготовки, стійкість структури особистості на етапі професійного становлення людини, впливають адаптаційні процеси та рівень сформованості відповідної компетентнісної підсистеми.

Вирішення цього завдання в значній мірі знаходиться у руках самого суб'єкта навчання. Для цього він має відповідним чином навчитися організовувати свою поведінку, особливо акцентуючись на розвитку здатності до професійного самозбереження. Це передбачає застосування комплексу заходів, які майбутній фахівець має реалізовувати та здійснювати по відношенню до себе. Збереження цілісності професійної підготовки особистості, її професійного здоров'я – головний результат успішності професійного самозбереження і самовдосконалення особистості.

Слід наголосити, що професійна діяльність може здійснювати негативний вплив на особистість, зокрема, це може проявлятися у вигляді травмуючого впливу на психіку (монотонна праця), постійна висока відповідальність, можливість аварії, психічної напруженості праці тощо.

У процесі професійного становлення особистість стикається з багатьма проблемами. Це і труднощі адаптації, і складнощі у перенесенні теоретичних знань на практичну діяльність, і встановлення та підтримання контактів з колегами та керівництвом, і неузгодженість ідеального й реального образу професії в особистості, і професійні (професійно-вікові) кризи тощо. Тому, залежно від особистісних особливостей, напруженості і сили впливу зовнішніх обставин на особистість, може відбуватися як процес становлення майстерності професіонала, так і розвиток професійних дезадаптації у нього (Дубасенюк, 1996; Копець, 2008).

З точки зору психологів варто розглядати наступні поняття під кутом зору досліджуваного предмету:

а) деградація (від лат. gradus – ступінь) – зміна в бік погіршення, втрата раніше надбаних професійних властивостей;

б) деформація (від лат. deformatio – зміна форми) – зміна в результаті впливу зовнішніх і внутрішніх факторів;

в) деструкція (від лат. destructio) – порушення, руйнування сформованої структури.

Отже, вплив зовнішнього середовища – це, передусім, процес професійної діяльності, в широкому сенсі слова, а всі супутні цій діяльності явища, предмети, спілкування тощо – у вузькому; тому, на наше переконання, доцільнішим буде використання терміну «професійна деформація», оскільки, безперечно, йдеться про редукації властивостей суб'єкта праці як системної різнорівневої організації психіки. Причини негативних наслідків професійної діяльності є можливі на етапі професійного становлення, в процесі професійного розвитку зумовлюючи появу різних професійних деформацій. Часто вказуються – економічні, політичні, правові, соціальні, психологічні, педагогічні тощо. Причинами виникнення професійної деформації фахівця можуть стати невпевненість у власних силах і знаннях (компенсація, функціональний захист, звернення до неадекватних захисних механізмів), регулярні перенавантаження фізичні та психічні, гіпервідповідальність (Овчарук, (Ред.), 2004; Копець, 2008).

Вчені розрізняють такі професійні деформації, як:

1. загально-професійні (типові для працівників даної професії);
2. предметні (що виникають у процесі спеціалізації);
3. індивідуальні (обумовлені надмірним розвитком якостей, акцентуацій);

4. професійно-типологічні (як результат накладення індивідуально-психологічних особливостей особистості на психологічну структуру професійної діяльності) (Лозовецька, 2005; Ничкало, (Ред.), 2002).

Загальнопрофесійні деформації характеризують подібні зміни особистості у всіх педагогів. Наявність цих деформацій робить учителів, які викладають різні предмети, працюють у різних навчальних закладах, проповідують різні педагогічні погляди, мають різний темперамент і характер, схожими один на одного. Ці інваріантні особливості обумовлені специфікою середовища, в якому існує особистість учителя-професіонала. Тут відбулося зближення суб'єкта діяльності із засобами цієї діяльності. Крім того, педагогічна діяльність має свій, особливий об'єкт впливу, який, на відміну від більшості професій, володіє істотною активністю. У ході взаємодії з суб'єктом учитель, використовуючи свою особистість як інструмент впливу на нього, вдається до більш простих і дієвих прийомів, в сукупності відомих як авторитарний стиль керівництва. У результаті в нього з'являються такі утворення, як: повчальність, зайва самовпевненість, догматичність поглядів, відсутність гнучкості; є безапеляційні педагоги, з консервативністю, закритістю у спілкуванні, які, як правило, переходять у риси характеру і знаходять своє відображення в пізнавальних процесах. Реалізуючи свої рольові позиції, передаючи зразки готового досвіду учням, вчителі іноді не тільки не сприяють розвитку дитини, але й самі стають несприйнятливими до інновацій, зокрема, такі (Дубасенюк, 1996; Коpecь, 2008):

«Просвітитель» – схильність до мудрування, проявляється як моралізаторство або безплідного споглядання.

«Предметник» – професійна деформація проявляється у спробах внести елемент «науковості» в будь-які, навіть ситуації;

«Комунікатор» – зайва товарицькість і балакучість

«Організатор» – надлишкова активність, схильність втручатися в чуже життя.

Індивідуальні деформації визначаються змінами, що відбуваються зі структурами особистості і зовні не пов'язані з процесом професійної діяльності. При чому особистісний розвиток здійснюється не тільки під впливом професійних дій, прийомів, операцій, які виконує працівник, але, перш за все, обумовлений його особистісною спрямованістю. Особливості професійної деформації визначається здібностями та задатками людини (Овчарук, (Ред.), 2004; Коpecь, 2008).

Отже, використовуючи умовну позицію «професіонал - людина», можна стверджувати, що: частина особистості, відповідальна за виконання професійних обов'язків як носій необхідних для цього знань, етичних установок і принципів, що максимально виявляється у професійній діяльності. «Я як людина»; - більш центральна частина особистості включає в себе деякі повсякденні уявлення про життя і про себе. Виходячи з цього, професійну деформацію можна розглядати як негативний вплив професії на психологічні та фізіологічні характеристики людини, що утрудняють його поведінку в повсякденному, «непрофесійному» житті.

Аналіз дослідницької літератури з проблеми професійної деформації особистості засвідчив, що основним напрямом робіт з цієї проблеми є вивчення взаємозв'язку між суб'єктами та індивідуальними характеристиками людей-професіоналів. Ефекти цього взаємозв'язку в основному відображають психофізіологічний аспект існування індивідуальності фахівців, який проявляється у професійних захворюваннях, переважно соматичного характеру. Паралельно проводиться вивчення чисто психологічних особливостей розвитку пізнавальних процесів індивіда у праці, при цьому дослідження проблеми здійснюється при розгляді конкретних проявів щодо деяких окремих професій та спеціальностей (Коpecь, 2008).

Професійне виснаження та професійні деструкції є суттєвою проблемою для професійного розвитку майбутнього фахівця. Професійна деформація особистісних особливостей також може виникнути внаслідок надмірного розвитку однієї риси, необхідної для успішного виконання професійних обов'язків, що розповсюдила свій вплив на непрофесійну сферу життя суб'єкта. Наприклад, слідчий у своїй роботі стикається з обманом, підступом і лицемірством, тому в нього може виробитися підвищена критичність і зайва пильність. Подальший розвиток цих рис може призвести до зростання надмірної підозрливості, коли слідчий в кожній людині бачить злочинця, причому ця риса проявляється не тільки в професійній діяльності, але й поширюється на сімейні та побутові відносини.

Іншим проявом негативного впливу професії на особистість є феномен психічного вигорання. На відміну від професійної деформації, психічне вигорання можна віднести, в більшій мірі до випадку повного регресу професійного розвитку, оскільки воно зачіпає особистість в цілому, руйнуючи її і роблячи негативний вплив на ефективність трудової діяльності. 1. Психічне вигорання являє собою синдром, що включає емоційне виснаження, деперсоналізацію (цинізм) і редукацію професійних досягнень. Під емоційним виснаженням розуміється почуття емоційної спустошеності й втоми, викликане власною роботою. Деперсоналізація припускає цинічне ставлення до праці та об'єкта своєї праці. Зокрема, в соціальній сфері деперсоналізація припускає бездушне, негуманне ставлення до клієнтів, що приходять для лікування, консультації, здобуття освіти та інших соціальних послуг. Нарешті,

редукція професійних досягнень являє собою виникнення у працівників почуття некомпетентності у своїй професійній сфері, усвідомлення невдач у ній;

2. Феномен психічного вигорання є професійним, він відображає специфіку соціальної професійної сфери, тобто пов'язаний з роботою, з людьми та наданням їм допомоги;

3. Психічне вигорання чинить негативний вплив на всі сторони особистості та її поведінку, знижуючи, в кінцевому підсумку, ефективність професійної діяльності і задоволеність працею (Копець, 2008);

4. Даний феномен є незворотнім, виникнувши в людини, він продовжує розвиватися, і можна тільки певним чином загальмувати цей процес. Дослідження показують, що короточасний відхід від праці тимчасово знімає дію цього феномена, проте після відновлення професійних обов'язків він повністю відновлюється.

Однією з причин професійного вигорання є напружені відносини між клієнтами і працівниками. Психологічна небезпека таких взаємин полягає в тому, що професіонали мають справу з людськими проблемами, що несуть в собі негативний емоційний заряд, який важким тягарем лягає і на їхні плечі.

В якості ще однієї причини вигорання можна назвати високий рівень домагань у працівників соціальної сфери. Коли високо мотивовані фахівці терплять невдачі в досягненні своїх цілей і відчувають, що не здатні внести вагомий вклад, вони відчувають вигорання (Копець, 2008).

Результатом впливу вигорання може стати зміна місця роботи і пошук нових варіантів діяльності. У цьому зв'язку важливо допомогти людині в пошуку необхідної інформації, виробленню навичок її грамотного аналізу, психологічної готовності пошуку нової роботи з урахуванням свого минулого професійного досвіду.

Отже, проявом негативного впливу професії на особистість є поява найрізноманітніших професійних деформацій або специфічних станів, таких, наприклад, як феномен психічного вигорання. Під професійною деформацією розуміють всяку зміну, викликану професією, що настає в організмі і набуває стійкого характеру. З цієї точки зору деформація поширюється на всі сторони фізичної та психічної організації людини, які змінюються під впливом професії. Традиційно розуміння професійної деформації пов'язане з негативним впливом професії на психологічні характеристики людини, що ускладнює її поведінку в повсякденному житті і, в кінцевому підсумку, здатне знизити ефективність праці.

Висновки. Таким чином, аналізуючи вищевказане, можна дійти висновку: механізм виникнення професійної деформації має досить складну динаміку і пов'язаний із закріпленням негативних змін у професійній діяльності та в повсякденній поведінці й спілкуванні. Спочатку виникають тимчасові негативні психічні стани, потім починають зникати позитивні якості. Пізніше на місці позитивних властивостей виникають негативні психічні якості, що змінюють особистісний профіль працівника. Настає стійке спотворення конфігурації особистісного профілю працівника, що і є деформацією. Професійні деформації порушують цілісність особистості; знижують її адаптивність, стійкість; негативно позначаються на професійному здоров'ї та продуктивності праці. Все це слід урахувувати у роботі зі студентською молоддю, аби запобігти психічному вигоранню у професійній діяльності.

Список використаних джерел

- Дубасенюк, О. А. (1996). *Теоретичні і методичні основи виховної діяльності педагога*. (Дис. д-ра пед. наук). Київ.
- Копець, Л. В. (2008). *Психологія особистості*: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія».
- Лозовецька, В. Т. (2005). Практичні аспекти професійного становлення сучасного фахівця виробництва. В кн. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. праць (с. 369-374). Київ; Вінниця.
- Ничкало, Н. Г. (Ред.). (2002). *Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика*: монографія. Хмельницький: ТУП.
- Овчарук, О. В. (Ред.). (2004). *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*: Бібліотека з освітньої політики: кол. монографія. Київ: К.І.С.

Referensec

- Dubaseniuk, O. A. (1996). *Teoretychni i metodychni osnovy vykhovnoi diialnosti pedahoha [Theoretical and methodological foundations of the teacher's educational activity]*. (D diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Kopets, L. V. (2008). *Psykhohohiia osobystosti [Personality psychology]: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv: VD «Kyievo-Mohylianska akademiia»* [in Ukrainian].
- Lozovetska, V. T. (2005). *Praktychni aspekty profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia vyrobnytstva [Practical aspects of the professional development of a modern production specialist]*. In *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy [Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems]*: zb. nauk. prats (pp. 369-374). Kyiv; Vinnytsia [in Ukrainian].

Nychkalo, N. H. (Ed.). (2002). *Derzhavni standarty profesii noi osvity: teoriia i metodyka [State standards of professional education: theory and methodology]*: monohrafiia. Khmelnytskyi: TUP [in Ukrainian].

Ovcharuk, O. V. (Ed.). (2004). *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukraïnski perspektyvy: Biblioteka z osvithoi polityky [Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives: Library of educational policy]*: kol. monohrafiia. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

PAVLOV J.

Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, m. Kyiv

PREVENTION OF PROFESSIONAL DEFORMATIONS OF THE PERSONALITY IN WORK WITH STUDENT YOUTH

A manifestation of the negative influence of the profession on the individual is the appearance of various professional deformations or specific conditions, such as, for example, the phenomenon of mental burnout. Professional deformation means any change caused by the profession that occurs in the body and acquires a permanent character. From this point of view, deformation extends to all aspects of a person's physical and mental organization, which change under the influence of the profession. Traditionally, the understanding of professional deformation is associated with the negative impact of the profession on the psychological characteristics of a person, which complicates his behavior in everyday life and, ultimately, can reduce work efficiency.

Thus, analyzing the above, we can come to the conclusion: the mechanism of the occurrence of professional deformation has quite complex dynamics and is associated with the consolidation of negative changes in professional activity and in everyday behavior and communication. First, temporary negative mental states appear, then positive qualities begin to disappear. Later, in the place of positive properties, negative mental qualities appear, which change the employee's personal profile. There is a permanent distortion of the configuration of the employee's personal profile, which is a deformation. Professional deformations violate the integrity of the individual; reduce its adaptability, stability; negatively affect professional health and work productivity. All this should be taken into account when working with student youth in order to prevent mental burnout in professional activities.

Key words: professional factors, professional adaptation, employee, deformation, mental state

Стаття надійшла до редакції 17.04.2023 р.

УДК 37.091.39:613.86-053.2

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283400](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283400)

АНЖЕЛА ПАСІЧНІЧЕНКО

ORCID: 0000-0002-5500-0070

НАТАЛІЯ КОВАЛЕВСЬКА

ORCID: 0000-0003-1149-4109

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДОШКІЛЬНИКА

Стаття містить обґрунтування актуальності проблеми збереження психологічного здоров'я. Проаналізовано підходи до визначення дефініцій «психічне здоров'я» та «психологічне здоров'я», зазначено відмінності у їх трактуваннях. Визначено, що вагомими чинниками, які впливають на психологічне здоров'я дитини є психологічні (індивідуально-психологічні особливості дитини) та соціальні (сім'я, ровесники, педагоги, ЗМІ). У статті визначено основні психолого-педагогічні умови збереження психологічного здоров'я дитини. Наголошено на важливості врахування індивідуальних, вікових особливостей дітей, створення сприятливого психологічного клімату у сім'ї, підвищення рівня психологічної просвіти дорослих. Вказано на необхідність використання різноманітних технологій з метою формування у дітей необхідних умінь та навичок підтримки і збереження психологічного здоров'я.

Ключові слова: психологічне здоров'я, психічне здоров'я, дитина дошкільного віку, психолого-педагогічні умови

Постановка проблеми. Стрес, страх, підвищена тривожність, невпевненість, розгубленість, емоційна нестабільність, глибокі емоційні переживання супроводжують багатьох із нас сьогодні. Всі ці

проблеми зустрічаються, на жаль, і в дітей, які є особливо вразливими. Спостерігаючи за поведінкою та реакціями дорослих, отримуючи велику кількість негативної та незрозумілої інформації, яку нездатна критично оцінити, дитина постійно піддається стресу, що призводить до психосоматичних захворювань, посттравматичних стресових розладів, неврозів, емоційного перевантаження тощо. За даними міжнародного благодійного фонду World Vision International, психічне здоров'я близько 1,5 мільйона дітей в Україні опинилося під загрозою через те, що вони пережили жахи війни.

Аналіз досліджень і публікацій, на які спирається автор. Питання психологічного здоров'я неодноразово були предметом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців (С. Болтівець, О. Василевська, І. Галецька, С. Жарікова, В. Кохан, І. Коцан, Г. Ложкін, С. Максименко, А. Маслоу, О. Носков, Є. Потапчук, К. Роджерс, Н. Світлична, Р. Сірко, О. Устінов, М. Фомич, О. Чабан та ін.). Незважаючи на досить вагомий набуток, проблема психологічного здоров'я дітей дошкільного залишається недостатньо вивченою та набуває особливої актуальності у сучасних умовах.

Мета статті – проаналізувати психолого-педагогічні умови та визначити ефективні шляхи збереження психологічного здоров'я у дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Зібраний і проаналізований фактичний матеріал дозволяє зробити висновок про те, що у сучасній науці немає однозначного визначення дефініції «психологічне здоров'я». Погоджуємося з думкою І. Галецької, яка вказує на три основні підходи до його трактування: 1) психологічне здоров'я та психічне здоров'я вживають як синоніми; 2) психологічне здоров'я розглядають як аналог індивідуально-психологічних властивостей особи у контексті соціально-психологічної адаптації, самосвідомості, суб'єктивного благополуччя; 3) психологічне здоров'я трактують як аналог особистісної зрілості, своєрідний ідеальний гіпотетичний стан досконалості (Галецька, 2012, с. 52). Констатуємо, що найчастіше зустрічається використання поняття «психічне здоров'я», у тому числі і як синонім психологічного здоров'я.

В. Лефтеров аналізуючи відмінності у поняттях, наголошує, що термін «психічне здоров'я» – складова частина медичного підходу до феномена здоров'я. Психічно здоровою вважається людина, у якій відсутні клінічно виражені прояви психопатології та якій не встановлено діагноз психічного захворювання. Термін «психологічне здоров'я» у цьому сенсі більш нейтральний для сприйняття і має пряме відношення як до психічно здорової людини, так і до розвитку її індивідуальності (Лефтеров, 2013, с. 48).

На думку М. Фомич, «психічне здоров'я – це основа повноцінного розвитку особистості, що підкреслює відсутність у суб'єкта психічних захворювань та вбирає у себе основні прояви якостей людини як організатора і розпорядника власного життя» (Фомич, 2018, с. 107).

О. Василевська, вивчаючи особливості психічного здоров'я, визначає його як комплексне поняття, що включає здатність до життєтворчості, наявність сенсу життя, конструктивну взаємодію з оточуючими, соціальною дійсністю (Василевська, 2016, с. 8).

Виходячи з вищесказаного зазначимо, що психологічно здорова дитина характеризується адекватністю психічного відображення навколишньої дійсності, гармонійним розвитком відповідно віку, успішною адаптацією у соціумі, здатністю активно розвиватись як особистість, ефективно регулювати свою поведінку і діяльність відповідно до загальноприйнятих норм, правил.

Психічне здоров'я, у свою чергу, є умовою соціалізації дітей, адекватного виконання ними вікових, соціальних і культурних ролей, забезпечує можливість безперервного повноцінного розвитку та сприяє ефективній самореалізації особистості. Воно є своєрідним резервом сил дитини, завдяки якому вона може подолати стресові ситуації із якнайменшою шкодою для її фізичного здоров'я (Пасічніченко, 2022, с. 420).

Аналіз наукових доробок дозволяє виділити психологічні (індивідуально-психологічні особливості дитини) та соціальні чинники (сім'я, педагоги, ровесники, ЗМІ), які визначають стан психологічного здоров'я дитини. Розглянемо їх детальніше. Так, до індивідуально-психологічних особливостей (психологічні чинники) належать нездатність особистості контролювати власні емоційні стани; низький рівень стійкості до стресових ситуацій; схильність до конфліктів; невпевненість особистості у собі; занижена самооцінка; недостатня комунікабельність; недовірливість.

До соціальних чинників, що впливають на психологічне здоров'я дітей, відносяться, перш за все, такі, як дисгармонія сімейних відносин і сімейного виховання, порушення у сфері дитячо-батьківських відносин. Батьки досить часто маючи недостатній рівень знань про вікові особливості психічного розвитку дітей, незначний досвід (або його відсутність) у вихованні, а інколи і не бажаючи щось змінювати, навіть констатуючи труднощі, провокують появу проблем у психологічному здоров'ї дітей.

Важливу роль у психічному благополуччі дитини має стиль спілкування вихователя з дітьми. Так, педагог, який послуговується авторитарним стилем спілкування, використовує такий арсенал методів як погрози, накази, жорстку критику, безапеляційні твердження завдає шкоди психічному здоров'ю дитини. Як наслідок, у дитини можуть виникати неврастенічні чи психастенічні, компульсивні реакції, імпульсивні дії, афекти, тривожність. Негативно впливає на психоемоційний розвиток дитини відсутність у неї позитивних контактів з її мікро-середовищем – дитячим садком, школою, друзями. Незадоволеність спілкування формує дитячі фобії, невротичні реакції, негативізм по відношенню до освітньої установи.

Вплив на психічний стан дитини має фактор інформаційного простору. Надмірне, недоцільне використання засобів масової інформації провокує відставання дитини у психічному розвитку (мовлення, увага, мислення, уява) та появу негативних проявів у поведінці (агресивність, конфліктність), не сприяє формуванню навичок соціальної комунікації. У сучасних умовах неконтрольований потік інформації, яку дитина не здатна самотійно, адекватно проаналізувати може викликати порушення психічного стану, збільшення кількості страхів, психосоматичні захворювання, неврози тощо.

Виходячи з вищевказаного та у зв'язку з тим, що дошкільник є надзвичайно чутливим до впливів соціального середовища, до тих засобів, які використовує дорослий, доцільним є визначення психолого-педагогічних умов збереження психологічного здоров'я у дітей дошкільного віку. Так, на нашу думку, важливою умовою формування психологічно здорової дитини є підхід до кожної як до цілісної, унікальної і неповторної особистості, яка має власні бажання, потреби та індивідуальні характеристики. При цьому необхідно враховувати загальні закономірності психічного розвитку (поступовість, нерівномірність, асинхронність), провідні характеристики кожної стадії психічного розвитку дитини (соціальна ситуація розвитку, основні новоутворення, ведуча діяльність), особливості формування особистості, розвитку емоційно-вольових і пізнавальних психічних процесів на різних вікових етапах; орієнтуватися у процесі виховання і навчання на зону найближчого розвитку з урахуванням сенситивних періодів для розвитку психічних властивостей.

Поряд з розвитком усіх сторін особистості особливу увагу необхідно звернути на формування у дітей здатності до розуміння та усвідомлення власних емоцій та емоцій навколишніх, установлення причинно-наслідкових зв'язків, що викликають різні емоційні стани, набуття досвіду та сформованість умінь щодо управління власними емоціями, оволодіння навичками адекватного реагування на поведінку інших. Це дозволить виявляти більш адаптивну поведінку в суспільстві, легше досягати своїх цілей у взаємодії з іншими, контролювати себе та приймати раціональні рішення, мати «імунітет» до негативних подразників та стресових ситуацій.

Ефективними у формуванні психологічно здорової дитини є технології забезпечення психологічного благополуччя, основне завдання яких створення емоційного комфорту та формування позитивного психологічного самопочуття дитини в процесі спілкування з однолітками і дорослими в дитячому садку і сім'ї. Реалізацією таких технологій, як психогімнастика, релаксація, сміхотерапія, арт-терапія та інші, у ЗДО займаються психолог, фахівці дошкільної освіти, їх можуть використовувати і батьки. Розглянемо деякі з них з точки зору розвитку та можливої корекції.

Так, психогімнастика дозволяє вирішувати ряд завдань: запобігання емоційним розладам у дитини, зниження емоційної напруги, набуття навичок ауторелаксації, створення можливостей для самовираження та збереження психічного здоров'я у цілому. За допомогою рухів, міміки, жестів під час виконання психогімнастичних вправ, ігор, етюдів дитина може передати свій емоційний стан. У процесі використання психогімнастики формується здатність розуміти свої і чужі емоції, виражати їх та керувати ними, називати їх словами й адекватно реагувати на них. Розвиток емоційного словника, умінь усвідомити і висловити свої переживання запобігає виникненню у малюка емоційних проблем, нервового напруження. Враховуючи те, що емоції є індикатором стану і настрою дитини, її ставлення до навколишнього світу та самої себе, впливають на поведінку та діяльність, більшість психогімнастичних завдань побудовані на імітації певних почуттів та емоційних станів людини. Підбираючи вправи-завдання, важливо дотримуватися чергування протилежних за характером рухів (напруження і розслаблення; різких та плавних; дрібних та цілих гармонійних та ін.). Це впливає на гармонізацію психічної діяльності мозку: впорядковується психічна і рухова активність дитини, покращується її настрої. Цікавими для дітей є такі ігри та вправи, як «Зоопарк на прогулянці», «Мандрівники», «Зайчєна в телевізорі», «Мовчазна розмова», «Лисичка підслуховує», «Маленький скульптор», «Котик спить», «Фея сну», «Смачні цукерки» та інші.

З метою внутрішньої стабілізації, адаптації, сприяння саморегуляції організму, зняття фізичної та психологічної напруги застосовують техніки релаксації. Ефективними вони є у роботі з дітьми, які перенесли психологічну травму. Регулярне виконання релаксаційних вправ з гіперактивною дитиною допоможе стати їй більш спокійною, урівноваженою, сприятиме саморегуляції. Використання у роботі з дошкільниками таких вправ, як «Сніговик», «Травинка на вітрі», «Лагідна крейда», «Морозиво», «Килим-літак», допомагає зняти емоційну напругу, відновити сили.

Одним із ефективних, на нашу думку, шляхів збереження психологічного здоров'я дитини є використання арт-терапевтичних технік (ізо-терапія, пісочна терапія, казкотерапія, лялькотерапія, танцювальна терапія, глинотерапія, тістотерапія, мандалотерапію та інші). Висока ефективність, простота застосованих технік; можливість поєднувати з будь-якими іншими психотерапевтичними методами зумовлюють популярність та широту застосування арт-терапії. Для дитини такі техніки є доступними, цікавими, не вимагають наявності особливих здібностей та умінь, викликають емоційний відгук, характеризуються багатством матеріалів та відсутністю обмежень у їх використанні (Пасічніченко, 2022, с. 421). Н. Атаманчук наголошує, що використання арт-технік є способом

моделювання позитивного психоемоційного стану; одним з інструментів психологічної корекції проблем міжособистісного спілкування; дає можливість заспокоїтися та відчути себе комфортно в тій ситуації, яка викликала тривогу (Атаманчук, 2020, с. 159).

Зазначимо, що запорукою психологічного здоров'я дитини є її емоційне благополуччя в умовах сімейного спілкування. Створення позитивного психологічного клімату у родині, гармонійність відносин між подружжям, наявність єдиного педагогічного підходу у вихованні, надання дитині позитивних зразків поведінки; поєднання контролю, вимогливості та емоційної підтримки – це необхідні умови для збереження і підтримки психічного здоров'я дитини. При цьому, варто вказати, що лише спільні зусилля батьків, фахівців дошкільної освіти, психологів є запорукою успіху.

Важливою умовою збереження психологічного здоров'я дітей є підвищення рівня психологічної просвіти як батьків, так педагогів, що передбачає використання різних форм та засобів. Одним із шляхів у цьому напрямку є використання різноманітних онлайн-інструментів та ресурсів, які доступно, швидко, без часових обмежень можуть сприяти вирішенню проблемних питань. Для прикладу розглянемо деякі з них. Так, цікавими, інформативними для батьків, педагогів, психологів, на нашу думку, можуть бути сайти «Дитячий психолог», «Розвиток дитини», «Сорока-ворона», «Дітвора» та ін. Вони містять матеріали про особливості та проблеми психічного розвитку дитини, добірки завдань, вправ, ігор, наочних матеріалів, які можна використати у роботі з дітьми.

Багато актуальних матеріалів публікується на сайті та офіційних каналах у соціальних мережах міжнародного фонду ЮНІСЕФ. Зокрема, представлені онлайн-курси, які допоможуть батькам краще розуміти себе та свою дитину, бути ефективними в подоланні стресів. Також є можливість ознайомитися з різноманітними ресурсами (інформація, буклети, поради для батьків) на важливі теми (наприклад, «Що треба знати про посттравматичний стресовий розлад (ПТСР)», «Якщо дитина не може заснути: поради для батьків», «Якщо не покидає тривога перед невідомістю: як підтримати себе та дитину». «Як допомогти дитині, яка перебуває в стресі: буклет», «Батьківські навички: підтримка дітей у подоланні стресів: поради для батьків» та ін.).

ГО «Едкемп Україна» проводить зустрічі з психологами, до яких можуть долучитися всі охочі, а також подивитися їх у записі. Серед тем вебінарів, наприклад, є такі «Про допомогу дітям у кризовий час», «Як підтримати дітей», «Практики, які допоможуть у роботі з дітьми» та ін. ГО «Центр психологічної допомоги «Конфіденс» у рамках програми роботи Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), проводить групові онлайн-зустрічі для дітей, підлітків та дорослих. На зустрічах із елементами музико-, арт-, казко-, поведінкової терапії, з використанням тілесних та дихальних вправ учасники мають можливість відновити внутрішні сили, знайти баланс, відчуття опори, довіри.

Безліч інформаційних матеріалів зустрічається у соціальних мережах Facebook, YouTube, Instagram і Telegram. Так, на онлайн-відеоплатформі YouTube розміщені навчальні та просвітницькі відео про психічний розвиток дитини та різні проблеми у сфері психічного здоров'я. Серед них, цікавими, на наш погляд, є анімаційні відео для дітей і дорослих із демонстрацією дуже простих вправ, що допоможуть заспокоїтися і психологічно себе підтримати (розробка проекту «Стійкість для стійких»).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз наукових джерел дозволив зробити висновок про актуальність досліджуваної проблеми та зазначити, що в сучасній науці не склалось однозначного підходу до визначення понять «психічне здоров'я» та «психологічне здоров'я». Психологічне здоров'я визначає ефективність життя особистості в цілому. Визначені характеристики та чинники, які впливають на психологічне здоров'я дозволили виділити основні психолого-педагогічні умови, забезпечення яких сприятиме формуванню психологічно здорової дитини.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні ефективності окремих засобів збереження психологічного здоров'я дитини дошкільного віку.

Список використаних джерел

- Атаманчук, Н. М. (2020). Підвищення стресостійкості молоді: психологічний ресурс арт-технік. В кн. *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Вип. 27, с. 159-160). Переяслав.
- Василевська, О. І. (2016). Психічне здоров'я особистості як соціально-психологічне явище. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 3 (2), 7-11.
- Галецька, І. І. (2012). Психологічне здоров'я як проблема національної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 2 (1), 49-58.
- Лефтеров, В. О. (2013). Проблеми психологічного здоров'я та надання психологічних послуг населенню. *Інтегративна Антропологія*, 2 (22), 45-50.
- Пасічниченко, А. В. (2022). Арт-техніки як ресурс психічного здоров'я дитини. В кн. Р. Басенко (Ред.), *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу*: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (с. 420-422). Полтава: ПЕП.

Фомич, М. В. (2018). Теоретичні концепції психічного здоров'я особистості в психологічній науці. *Вісник Національного університету оборони України*, 1 (49), 103-109.

References

- Atamanchuk, N. M. (2020). Pidvyshchennia stresostiakosti molodi: psykholohichnyi resurs art-tehnik [Increasing the stress resistance of young people: a psychological resource of art techniques]. In *Humanitarnyi prostir nauky: dosvid ta perspektyvy [Humanitarian space of science: experience and prospects]: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Is. 27, pp. 159-160)*. Pereiaslav [in Ukrainian].
- Haletska, I. I. (2012). Psykholohichne zdorov'ia yak problema natsionalnoi bezpeky [Mental health as a national security issue]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav [Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs]*, 2 (1), 49-58 [in Ukrainian].
- Fomych, M. V. (2018). Teoretychni kontseptsii psykhiichnoho zdorov'ia osobystosti v psykholohichnii nauki [Theoretical concepts of mental health of the individual in psychological science]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy [Bulletin of the National Defense University of Ukraine]*, 1 (49), 103-109 [in Ukrainian].
- Lefterov, V. O. (2013). Problemy psykholohichnoho zdorov'ia ta nadannia psykholohichnykh posluh naselenniu [Problems of psychological health and provision of psychological services to the population]. *Intehratyvna Antropolohiia [Integrative Anthropology]*, 2 (22), 45-50 [in Ukrainian].
- Pasichnichenko, A. V. (2022). Art-tehniky yak resurs psykhiichnoho zdorov'ia dytyny [Art techniques as a resource for a child's mental health]. In R. Basenko (Ed.), *Innovatsiinyi potentsial ta pravove zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy: vyklyk hlobalnoho svitu [Innovative potential and legal provision of socio-economic development of Ukraine: challenge of the global world]: materialy VI mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 420-422)*. Poltava: PIEP [in Ukrainian].
- Vasylevska, O. I. (2016). Psykhiichne zdorovia osobystosti yak sotsialno-psykholohichne yavyshe [Mental health of the individual as a socio-psychological phenomenon]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu [Scientific Bulletin of Kherson State University]*, 3 (2), 7-11 [in Ukrainian].

PASICHNICHENKO A., KOVALEVSKA N.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR PRESERVING PRESCHOOLERS' PSYCHOLOGICAL HEALTH

The article substantiates the relevance of preserving children's psychological health issues. Approaches to defining the category "mental health" and "psychological health" and differences in their interpretations are analyzed. It is noted that psychological health is a condition for children's adaptation and socialization. It provides the opportunity for continuous full-fledged development; it is a resource that helps to overcome stressful situations with the least possible damage to physical health. It is indicated that the main factors affecting the child's psychological health are psychological (the child's individual and psychological characteristics) and social (family, peers, teachers, and mass media).

The article defines the favorable psychological and pedagogical conditions for preserving a child's psychological health. The importance of taking into account children's individual and age characteristics is emphasized. It is noted that one of the conditions for the formation of a psychologically healthy child is the social environment. For a preschooler, the major social institution that provides the necessary conditions for preserving and maintaining his mental health is the family. In this regard, emphasis is placed on the need to create a favorable psychological climate in the family and disharmony prevention and overcoming in child-parent relations.

It is indicated that an essential condition for preserving children's psychological health is to increase the level of psychological enlightenment of both parents and teachers. Examples of various online tools and resource usage are provided. They can contribute to solving problematic issues easily, quickly, and without time limits and are one of the effective ways in this direction in modern conditions.

A number of children's abilities and skills, which are necessary for maintaining and preserving psychological health, have been determined. It is noted that technologies for ensuring psychological well-being are effective in the course of psychologically healthy child formation, in particular, such as psycho gymnastics, relaxation, and art therapy.

Key words: *psychological health, mental health, preschool child, psychological and pedagogical conditions*

Стаття надійшла до редакції 20.03.2023 р.

УДК 378.04:005]:34:005.336.2

DOI HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283404

ЛЕСЯ ПЕТРЕНКО

ORCID: 0000-0002-7602-8005

ВАЛЕРІЯ ЗАХАРОВА

ORCID: 0009-0004-4078-2198

ІННА ВАЖЕНІНА

ORCID: 0000-0001-5428-0675

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто проблеми формування правової компетентності студентів зі спеціальності «Менеджмент (Управління інноваційною діяльністю)». Представлено огляд наукових праць досліджуваної тематики. Визначено поняття правової компетентності майбутніх менеджерів інноваційної діяльності. Проаналізовано методи і підходи, які сприяють формуванню правової компетентності майбутніх менеджерів інноваційної діяльності, враховуючи потреби сучасного ринку, зміни в законодавчому регулюванні та особливості українського науково-технічного простору. Досліджено роль правових знань й умінь у роботі менеджера інноваційної діяльності, розглянуто особливості їх вивчення в освітньому процесі. Запропоновано шляхи формування правової компетентності майбутніх менеджерів інноваційної діяльності в Україні.

***Ключові слова:** формування, компетентність, правова компетентність, менеджер, інноваційна діяльність, освіта, підготовка*

Постановка проблеми. Сьогодні інноваційна діяльність навчального процесу є нагальною необхідністю для розвитку національної освіти в Україні. Водночас, це пов'язано з багатьма правовими аспектами, які потребують від майбутніх менеджерів інноваційної діяльності правової компетентності. Україна має достатньо ресурсів для впровадження інновацій в освітньому процесі, але без правової підтримки цей потенціал може залишитися невикористаним, тому дослідження проблеми формування правової компетентності майбутніх менеджерів інноваційної діяльності є актуальним та необхідним.

Аналіз досліджень і публікацій, на які спирається автор. Проблематика правової підготовки майбутніх фахівців висвітлена в наукових працях багатьох вчених. Дослідники звертають увагу на важливість забезпечення єдності теоретичних знань та практичних навичок у процесі навчання зокрема: правової культури та свідомості особистості (С. Богачов, Ю. Крилова, О. Макарова, О. Минькович-Слободяник та ін.); правової предметної компетентності (А. Булда, Т. Ремех, Л. Рябовол та ін.); правового виховання особистості (Ю. Сурмяк та ін.); викладання правових дисциплін (В. Вдовічен, Л. Вдовічена, О. Меленко та ін.).

Мета дослідження – проаналізувати формування правової компетентності майбутніх менеджерів інноваційної діяльності та окреслити перспективи його удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інноваційний розвиток України потребує висококваліфікованих кадрів, які здатні ефективно управляти процесами освітньої інноваційної діяльності. Одним із ключових аспектів професійної підготовки таких спеціалістів є формування їх правової компетентності.

На основі аналізу визначення «правової компетентності» в наукових джерелах виникає необхідність відрізнити поняття правової компетентності фахівців у галузі права від правової компетентності осіб, які виконують свої професійні обов'язки в сфері освіти та управління інноваційною діяльністю.

«Новий тлумачний словник української мови» визначає термін «компетенція» як «...добра обізнаність із чим-небудь», а «компетентний» – «...який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний» (Яременко, Сліпущко, 2006, с. 874).

Отже, компетентність – це здатність особи або організації ефективно виконувати певні завдання чи обов'язки на основі своїх знань, навичок, досвіду та особистих якостей. Компетентність включає різні аспекти, такі як: знання: теоретична база, яка стосується певної галузі чи професії;

- навички: практична здатність виконувати певні завдання або дії;
- досвід: набуті знання та навички в процесі роботи або навчання;
- особисті якості: характеристики особистості, які позитивно впливають на виконання завдань.

На думку С. Пугача, правова компетентність характеризується, як здатність застосовувати набуті правові знання у професійній діяльності для досягнення ефективних результатів (Пугач, 2022).

Д. Коваленко розглядає поняття правової компетентності, як обізнаність працівника щодо правових аспектів його діяльності та здатність до успішної реалізації цих прав на практиці (Коваленко, 2016).

Підтримуємо визначення О. Поліщук, що «правова компетентність менеджера – це наявність системи професійно-правових знань чинного законодавства; усвідомлення сутності права та механізмів його дії; вміння мислити правовими категоріями; доречно використовувати набуті правові знання у професійній діяльності, досягати ефективного результату нормативно-правовим способом» (Поліщук, 2020, с. 267-268).

З цього визначення випливає, що правова компетентність менеджера розкриває знання, навички та розуміння законодавства, які дозволяють діяти відповідно до правил та вимог, що стосуються його професійної діяльності. Це важливий аспект компетентності, оскільки правова відповідальність та регуляція відіграють велику роль в управлінні освітніми процесами.

Правова компетентність менеджера може включати такі аспекти:

- знання чинного законодавства та нормативних актів, які стосуються діяльності компанії або організації;
- розуміння прав та обов'язків менеджера, працівників та сторонніх структур у рамках правових відносин;
- вміння запобігати та управляти юридичними ризиками, що стосуються професійної діяльності;
- навички вирішення правових питань, що виникають під час виконання обов'язків менеджера.

Інноваційна компетентність є ключовою навичкою керівника, яка дозволяє вдосконалювати зміст та методи професійної діяльності, поліпшувати результати шляхом формування прогресивного світогляду та використання нових ефективних технологій, а інноваційний менеджмент у сфері освіти є однією з найбільш динамічно розвиваючихся галузей, яка вимагає активного впровадження в умовах швидких та рішучих зміни в Україні. Цей процес потребує розв'язання низки суперечностей, зокрема, між стрімким розвитком українського суспільства з потребами в оновленні освітнього процесу та інертністю традиційної системи управління закладами освіти. Окрім того, існує необхідність впровадження інноваційних гуманістичних управлінських технологій. Проте, недостатня готовність керівників може стати перешкодою для успішного їх впровадження. Вирішення цих суперечностей допоможе ефективному впровадженню інноваційного менеджменту в освітній процес України (Мармаза, 2019).

Виходячи із вищесказаного можна дійти висновку, що у сфері освіти, правова компетентність менеджера інноваційної діяльності включає знання та розуміння законодавчих та нормативних актів, що регулюють освітню діяльність в Україні, правових принципів організації та фінансування освіти, управління навчальним процесом та здобуття кваліфікації випускників. Крім того, він повинен мати знання про правові вимоги щодо створення, оформлення та реєстрації нових освітніх програм та проєктів, що сприяють інноваційному розвитку освітньої галузі, щодо захисту авторських прав на освітні матеріали, процедур закупівель для освітніх установ та дотримання вимог щодо збереження та обробки персональних даних учнів та студентів.

Загальною метою правової компетентності менеджера інноваційної діяльності в освіті є забезпечення виконання законодавчих вимог, захист прав та інтересів учасників освітнього процесу, сприяння розвитку інновацій та підвищенню якості освіти в цілому.

Україна має відповідне законодавство, яке регулює інноваційну діяльність. До таких законодавчих актів належать Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», Закон України «Про захист прав на винаходи та корисні моделі», Закон України «Про захист прав на знаки для товарів і послуг», Закон України «Про авторське право та суміжні права», Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» та інші.

Важливо, щоб майбутні менеджери інноваційної діяльності мали необхідні знання про ці законодавчі акти, а також про практику їх застосування. Це дозволить їм правильно визначати юридичні ризики в освітній та науковій інноваційній сфері та уникати порушень законодавства.

Сучасний інноваційний розвиток в Україні вимагає підготовки кваліфікованих кадрів, які здатні реалізовувати його потенціал. Враховуючи значення правової компетентності для успішної інноваційної діяльності, необхідно активізувати зусилля у відповідному напрямку навчання та підготовки молодих фахівців.

Інновація в освіті є цілеспрямованою процедурою адаптації нових вимог до змісту, мети, методів і форм навчання. Інноваційний освітній заклад – це заклад, в якому впроваджуються нові теорії, ідеї та технології за активної взаємодії між викладачами та студентами у процесі навчання (Немець, Сегіда, Логвинова, 2019).

Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, затвердженою Розпорядженням КМУ №286-р від 23 лютого 2022 року, визначено операційні цілі: «створення умов для розвитку інновацій, ефективне впровадження нових знань і технологій за участю закладів вищої освіти; створення закладами вищої освіти інтелектуальної та інноваційної продукції та послуг, які впроваджуються та надаються у реальному секторі економіки; врахування наукових досліджень та інновацій під час визначення змісту та розвитку освітніх програм» (*Про схвалення Стратегії розвитку..., 2022*).

Більшість закладів вищої освіти України, які навчають майбутніх менеджерів інноваційної діяльності, включають у свої навчальні програми дисципліни, пов'язані з правовою компетентністю. До таких дисциплін входять: «Право інтелектуальної власності», «Право наукової діяльності», «Правове регулювання інноваційної діяльності», «Правове забезпечення підприємницької діяльності» та інші.

Готовність викладача до інноваційної діяльності є важливою складовою успіху в сучасних умовах, яка передбачає високий рівень мотивації, здатність використовувати ефективні методи досягнення освітніх цілей, розвиток творчих здібностей і рефлексії. Це дозволяє розробляти та впроваджувати нові педагогічні ідеї, технології та методи навчання, що підвищує якість освіти та сприяє ефективному розвитку учнів (Мармаза, 2016).

Викладачі, які мають великий досвід роботи в галузі права та інноваційної діяльності, працюють над формуванням правової компетентності студентів, використовуючи практичні методи навчання, такі як case-study (кейс-метод), дискусії, групова робота, а також взаємодію з практикуючими юристами та представниками бізнесу. Проте, не всі можуть мати достатній досвід в області інноваційної діяльності, що може впливати на якість викладання дисциплін, пов'язаних з правовою компетентністю.

Загалом, правова компетентність є важливою складовою успішної діяльності в інноваційній сфері. Майбутні менеджери інноваційної діяльності повинні володіти необхідними знаннями та навичками в галузі права, щоб успішно реалізовувати інноваційні проекти та дотримуватись законодавства. Таким чином, формування правової компетентності є важливим елементом професійної підготовки майбутніх менеджерів інноваційної діяльності. Для цього важливо розробити належну навчальну програму, яка включатиме в себе не лише теоретичні знання з права, але і практичні вправи та кейси, що дозволяють студентам набувати практичний досвід у вирішенні правових проблем.

Наглядові органи та державні інституції також можуть допомогти в підвищенні рівня правової компетентності майбутніх менеджерів інноваційної діяльності. Наприклад, можна залучати їх до розробки законодавства та нормативних документів, пов'язаних з інноваційною діяльністю, що допоможе зрозуміти необхідність правової компетентності та детально ознайомитися з правилами діяльності в цій галузі.

Україна має значний потенціал у галузі інноваційної діяльності, проте для його розвитку необхідні майбутні менеджери, які мають не тільки професійні, але й правові знання та вміння застосовувати їх на практиці. Для забезпечення належного рівня правової компетентності майбутніх менеджерів інноваційної діяльності в Україні, необхідно вдосконалювати процес їх підготовки.

На нашу думку, ефективними можуть бути наступні шляхи формування правової компетентності майбутніх менеджерів інноваційної діяльності в Україні:

1) зміцнення зв'язку між теоретичною підготовкою та практичним застосуванням знань. Для цього можна запровадити стажування студентів на підприємствах, що займаються інноваційною діяльністю, а також включати до навчальних програм проекти та завдання, які стосуються практичної роботи.

2) забезпечення актуальності навчальних програм та адаптація їх до сучасних вимог. Інноваційна діяльність є динамічною галуззю, тому навчальні програми та курси з правової підготовки майбутніх менеджерів повинні відповідати сучасним вимогам та практикам. Для чого можна проводити регулярний аналіз та оновлення навчальних програм, залучати до їх розробки практикуючих фахівців та враховувати їхні досвід та рекомендації.

3) залучення практикуючих фахівців для проведення семінарів та майстер-класів, які мають досвід роботи в галузі інноваційної діяльності та знання правових аспектів цієї галузі, можуть бути корисними для майбутніх менеджерів у формуванні правової компетентності.

4) розвиток міжнародної співпраці та обміну досвідом з формування правової компетентності менеджерів інноваційної діяльності. Це може бути забезпечено шляхом укладання міжнародних договорів, проведення спільних проектів та програм обміну.

5) стимулювання самостійної роботи студентів з вивчення законодавства та правових аспектів інноваційної діяльності. Для цього можна використовувати різноманітні методи, такі як індивідуальні та групові проекти, наукові дослідження, кейси та інші форми роботи з матеріалами та джерелами правової інформації. Крім того, можна розробити систему стимулювання найактивніших студентів та надавати їм можливість брати участь у наукових конференціях та семінарах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, формування правової компетентності майбутніх менеджерів інноваційної діяльності є важливою складовою розвитку

національної економіки та забезпечення конкурентоспроможності України в міжнародному контексті. Вона сприяє вирішенню проблем, пов'язаних з відносинами між суб'єктами інноваційного процесу, забезпеченню прав та інтересів учасників ринку інновацій.

У проведеному дослідженні з'ясовано, що вдосконалення процесу формування правової компетентності майбутніх менеджерів інноваційної діяльності включає зміцнення зв'язку між теоретичною підготовкою та практичним застосуванням знань, впровадження актуальних навчальних програм, залучення практикуючих фахівців для проведення семінарів та майстер-класів, розвиток міжнародної співпраці та обміну досвідом з формування правової компетентності та стимулювання самостійної роботи студентів з вивченням законодавства та правових аспектів інноваційної діяльності, забезпечення взаємодії між вищими навчальними закладами та бізнес-структурами для вирішення практичних завдань, пов'язаних з правовою підтримкою інноваційної діяльності.

Здійснене дослідження не вичерпує усіх аспектів визначеної проблеми і потребує подальшого дослідження нових ефективних форм та підходів до формування правової компетентності, а також розробки та впровадження спеціалізованих курсів та програм для менеджерів інноваційної діяльності.

Список використаних джерел

- Коваленко, Д. (2016). Професійно-правова компетентність майбутнього інженера-педагога як результат професійно-правової підготовки фахівця. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Педагогіка*, 1, 69-74. Взято з <http://nzp.tnpu.edu.ua/article/view/61846>
- Мармаза, О. І. (2019). *Інновації в менеджменті освіти*: монографія. Харків: Основа.
- Мармаза, О. І. (2016). *Інноваційний менеджмент*. Харків: ТОВ «Планета-принт».
- Немець, Л. М., Сегіда, К. Ю., Логвинова, М. О. (2019). *Педагогічний менеджмент: навчально-методичний посібник для студентів першого курсу магістратури спеціальності 014.07. Середня освіта (Географія)*. Харків.
- Поліщук, О. (2020). Правова компетентність як основа професійного росту майбутнього менеджера. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, 1, 266-270. Взято з <https://doi.org/10.31499/2307-4906.1.2015.196612>
- Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки: розпорядження КМУ від 23 лютого 2022 року №286-р*. Взято з <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286->
- Пугач, С. (2022). Формування правової компетенції фахівців економічного профілю у закладах вищої освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 53, 199-202. Взято з <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2019-53-199-202>
- Яременко, В. В., Сліпущко, О. М. (Уклад.). (2006). *Новий тлумачний словник української мови* (Т. 1, А-К). Київ: АКОНІТ.

References

- Kovalenko, D. (2016). Profesiino-pravova kompetentnist maibutnoho inzhenera-pedahoha yak rezultat profesiino-pravovoi pidhotovky fakhivtsia [Professional and legal competence of the future engineer-pedagogue as a result of professional and legal training of a specialist]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Pedahohika [Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. Pedagogy]*, 1, 69-74. Rethieved from <http://nzp.tnpu.edu.ua/article/view/61846> [in Ukrainian].
- Marmaza, O. I. (2019). *Innovatsii v menedzhmenti osvity [Innovations in education management]: monohrafiia*. Kharkiv: Osнова [in Ukrainian].
- Marmaza, O. I. (2016). *Innovatsiinyi menedzhment [Innovation management]*. Kharkiv: TOV «Planeta-prynt» [in Ukrainian].
- Niemets, L. M., Sehida, K. Yu., & Lohvynova, M. O. (2019). *Pedahohichniy menedzhment [Pedagogical management]: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv pershoho kursu mahistratury spetsialnosti 014.07. Serednia osvita (Heohrafiia)*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Polishchuk, O. (2020). Pravova kompetentnist yak osnova profesiinoho rostu maibutnoho menedzhera [Legal competence as the basis of professional growth of the future manager]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu [Collection of scientific works of the Uman State Pedagogical University]*, 1, 266-270. Retrieved from <https://doi.org/10.31499/2307-4906.1.2015.196612> [in Ukrainian].
- Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky [On the approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032]: rozporiadzhennia KMU vid 23*

liutoho 2022 roku №286-r. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022032-roki-286-> [in Ukrainian].

Puhach, S. (2022). Formuvannya pravovoi kompetentsii fakhivtsiv ekonomichnoho profilu u zakladakh vyshchoi osvity [Formation of legal competence of economic specialists in institutions of higher education]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy* [Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems], 53, 199-202. Retrieved from <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2019-53-199-202> [in Ukrainian].

Yaremenko, V. V., & Slipushko, O. M. (Comps.). (2006). *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [New explanatory dictionary of the Ukrainian language] (Vol. 1, A-K). Kyiv: AKONIT [in Ukrainian].

PETRENKO L., ZAKHAROVA V., VAZHENINA I.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

FORMATION OF LEGAL COMPETENCE OF FUTURE MANAGERS OF INNOVATION ACTIVITIES

Today Ukraine has enough resources for the introduction of innovations in the educational process, but without legal support this potential may remain unused, therefore the study of the problem of forming the legal competence of future managers of innovative activities is relevant and necessary.

The problems of legal training of future specialists are highlighted in the scientific works of many scientists. Researchers pay attention to the importance of ensuring the unity of theoretical knowledge and practical skills in the learning process, in particular: legal culture and personal awareness (S. Bogachev, Yu. Krylova, O. Makarova, O. Mynkovich-Slobodyanik, etc.); legal subject competence (A. Bulda, T. Remekh, L. Ryabovol, etc.); legal personality education (Yu. Surmyak, etc.); teaching legal disciplines (V. Vdovichen, L. Vdovichena, O. Melenko, etc.).

The purpose of the study is to analyze the formation of legal competence of future managers of innovative activities and outline the prospects for its improvement.

The innovative development of Ukraine requires highly qualified personnel who are able to effectively manage the processes of educational innovation activity. One of the key aspects of the professional training of such specialists is the formation of their legal competence.

In our opinion, the following ways of forming the legal competence of future managers of innovative activities in Ukraine can be effective:

First, strengthening the connection between theoretical training and practical application of knowledge. For this, it is possible to introduce student internships at enterprises engaged in innovative activities, as well as to include projects and tasks related to practical work in educational programs.

Secondly, ensuring the relevance of educational programs and their adaptation to modern requirements. Innovative activity is a dynamic industry, therefore educational programs and legal training courses for future managers must meet modern requirements and practices. For this reason, it is possible to carry out regular analysis and updating of training programs, involve practitioners in their development and take into account their experience and recommendations.

Thirdly, the involvement of practicing specialists to conduct seminars and workshops, who have experience in the field of innovative activity and knowledge of the legal aspects of this field, can be useful for future managers in the formation of legal competence.

Fourth, the development of international cooperation and exchange of experience in the formation of legal competence of managers of innovative activities. This can be ensured by concluding international agreements, conducting joint projects and exchange programs.

Fifth, stimulation of independent work of students with the study of legislation and legal aspects of innovative activity. A variety of methods can be used to stimulate such work, such as individual and group projects, research studies, case studies, and other forms of working with materials and sources of legal information. In addition, it is possible to develop a system of stimulating the most active students and give them the opportunity to participate in scientific conferences and seminars.

The conducted research does not exhaust all aspects of the identified problem and requires further research into new effective forms and approaches to the formation of legal competence, as well as the development and implementation of specialized courses and programs for managers of innovative activities.

Key words: *formation, competence, legal competence, manager, innovative activity, education, training*

Стаття надійшла до редакції 11.04.2023 р.

УДК 378.147:614.253.4-027.561

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283408](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283408)

ВІКТОРІЯ ПІНЧУК

ORCID: 0000-0003-0622-0322

МИХАЙЛО ДЕЛЬВА

ORCID:0000-0001-5648-7506

КАТЕРИНА ГРИНЬ

ORCID:0000-0002-8759-3560

ВАЛЕРІЯ БІЛЬКО

ORCID:0000-0002-0672-5470

Полтавський державний медичний університет

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНТЕГРОВАНИХ ТА БІНАРНИХ ЗАНЯТЬ ПРИ ВИКЛАДАННІ КЛІНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Місія закладу вищої освіти (ЗВО) полягає в підтримці викладачів у розвитку педагогічних навичок. Особливо актуальним це є для педагогічного колективу медичних навчальних закладів, де необхідно опанувати методику викладання дисципліни та сам навчальний процес, оскільки переважна більшість викладачів не мають спеціальної освіти.

Результати дослідження: теми з модулю «Загальна неврологія» включають в себе знання топічної неврології: принципи будови та функціонування всіх відділів нервової системи, тому вбудований інтерактивний анатомічний атлас дозволяє здобувачам вищої медичної освіти удосконалити знання з анатомії людини в режимі он-лайн. Анатомічні столи SECTRA мають великі інтерактивні екрани із системою індикації, яка забезпечує взаємодію з зображеннями людського тіла, отриманими комп'ютерною або магнітно-резонансною томографією. Заняття проводять два викладачі, завданням яких є приблизно однаково представити матеріал, що вивчається, з різних точок зору: анатомічного підходу та клінічного мислення. Згідно з власним досвідом, включення таких технологій до навчального процесу є важливим кроком, що розширяє можливості засвоєння інформації для здобувачів освіти.

Бінарні заняття, проведені сумісно викладачами кафедри нервових хвороб та кафедри анатомії з клінічною анатомією та оперативною хірургією Полтавського державного медичного університету показали, що вони викликають великий інтерес як у студентів, так і у викладачів. Такий досвід сприяє глибшому та якісному засвоєнню навчального матеріалу в порівнянні з традиційними формами.

***Ключові слова:** інтегровані заняття, бінарні заняття, здобувачі вищої освіти, неврологія*

Вступ. Нині наша країна переживає дуже складний період: спочатку епідемія COVID-19, потім військові дії. Як наслідок цього, значно зросла кількість важкохворих, травмованих і поранених, тому медична освіта потребує сучасної трансформації, застосування нових принципів і практик. Сьогодні, серед глобальної надзвичайної ситуації, як ніколи раніше, потреба у навчанні майбутніх медичних працівників стала досить актуальною (Rose, 2020).

Навчальна робота викладача закладу вищої освіти (ЗВО) є особливою формою високоінтелектуальної діяльності творчого характеру. Вона спрямована на навчання, виховання та розвиток студентів, формування у них професійних знань, умінь і навичок, формування активної життєвої позиції. Місія ЗВО полягає в підтримці викладачів у розвитку педагогічних навичок. Особливо актуальним це є для педагогічного колективу медичних навчальних закладів, де необхідно опанувати методику викладання дисципліни та сам навчальний процес, оскільки переважна більшість викладачів не мають спеціальної освіти (Рябушко, Гринь, Гринь, Саргош, Драбовський, Рибалка, 2022).

Відомий вислів Конфуція: "Скажіть мені, і я забуду. Покажіть, і я запам'ятаю. Дайте можливість обговорити, і я зрозумію. Дайте можливість навчити іншого, і я досягну досконалості" залишається актуальним і зараз в практичній діяльності викладачів. Також ще у 17 столітті Я.А. Коменський сформулював так зване «золоте правило»: «Нехай предмети відразу схоплюються кількома почуттями, замальовуються, щоб закарбуватися через зір і дію руки ... усіма засобами потрібно запалювати спрагу знань і палку старанності до навчання». Відомо, що люди краще засвоюють те, що викликало їхні емоції. Дуже важко запам'ятовувати інформацію з нудних лекцій або надто сухих і езотеричних підручників. Вихід із цієї ситуації полягає в тому, щоб зробити процес вивчення дисципліни цікавим і доступним.

Сама ідея створення інтегрованого бінарного заняття з дисципліни «Неврологія» була досить актуальною та доцільною, в той же час, нелегкою як для викладача, так і для здобувачів освіти. Її реалізація стала можливою завдяки тісній співпраці викладачів, предмети яких об'єднані в інтегровані уроки. Для цього педагогічному колективу вкрай необхідно опанувати організаційні принципи та методики проведення таких занять.

Інтеграція – (лат. Integratio < integer цілий) – об'єднання у ціле будь-яких частин чи елементів. Характерним є те, що інтегровані заняття проводяться одним або декількома викладачами у тісній міжпредметній співпраці (Бабич, Журавчак, 2009).

Бінарні – це заняття, які побудовані на тісних міжпредметних зв'язках і спільно проводяться двома викладачами з відповідних дисциплін. Це одна з форм інтеграції предметів та реалізації міжпредметних зв'язків. За допомогою бінарних занять відбувається інтеграція знань з різних галузей для вирішення однієї проблеми, можливість застосування отриманих знань на практиці, підвищення мотивації дисциплін, що вивчаються, створення умов для практичного застосування знань, розвиток у студентів навичок самоосвіти, так як велику частину підготовки до уроку студенти здійснюють самостійно та у позаурочний час та аналітичних здібностей, винахідливості (Широбокова, 2012; Красик, 2006).

Сучасні медичні дисципліни належать до інтегрованих наук, серед яких одне з центральних місць при вивченні неврології належить саме анатомії людини, тому повторення та оновлення знань з анатомії нервової системи має досить важливе значення для розвитку у здобувачів клінічного мислення, відповідального ставлення до встановлення топічного діагнозу захворювань нервової системи, формування особистості медичного працівника.

Мета роботи: окреслити переваги проведення інтегрованих та бінарних занять при викладанні дисципліни «Неврологія» з метою формування професійної компетенції здобувачів.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури та узагальнення власного практичного досвіду проведення занять.

Результати дослідження та їх обговорення. Методики проведення інтегрованих занять можуть бути різними. Це залежить від змісту цілей, завдань, способів діяльності та обставин, що виникають у процесі їх реалізації.

Бінарний метод проведення заняття дозволяє з'єднати теорію з практикою, а формування навичок і компетенцій підняти на більш значимий рівень навчальної діяльності. Згідно сучасних поглядів, підхід до підготовки та проведення бінарних занять включає:

- аналіз фактичного матеріалу;
- необхідність розгляду проблеми: якою мірою цей матеріал допоможе підвищити мотивацію здобувачів освіти;
- пошук найбільш раціональної форми, що забезпечує створення та реалізацію потреби у спілкуванні;
- заняття поділяються на частини, які доповнюють одна одну, при цьому необхідно уникати дублювання;
- висувається проблема дослідження;
- колективну діяльність студентів у поєднанні з індивідуальною;
- необхідність серйозної попередньої підготовки (Широбокова, 2012).

Оцінюючи знання анатомії для медицини в цілому та для неврології окремо, важко переоцінити зв'язок фундаментальних наук, які вивчають здобувачі медичної освіти на перших курсах, з клінічними дисциплінами (Филоненко, 2016).

Вивчення анатомії людини є основою для розуміння етіології та патогенезу різних нозологій, в тому числі й для захворювань нервової системи.

Важливу роль у підвищенні ефективності такого заняття відіграє його навчально-матеріальне та технічне оснащення. Враховуючи те, що на кафедрі анатомії з клінічною анатомією та оперативною хірургією Полтавського державного медичного університету впроваджуються новітні цифрові технології, а саме інтерактивні анатомічні 3D-столи SECTRA (SECTRA Table) та VR-технології, які зацікавлюють не тільки здобувачів вищої освіти, а й аудиторію співробітників, було вирішено при викладанні модулю «Загальна неврологія», де розглядаються питання анатомії, фізіології, принципи функціонування та синдрому ураження нервової системи, використовувати саме технологію інтегрованих та бінарних занять.

Анатомічні столи SECTRA мають великі інтерактивні екрани із системою індикації, яка забезпечує взаємодію з зображеннями людського тіла, отриманими комп'ютерною або магнітно-резонансною томографією (Рябушко, Гринь, Гринь, Саргош, Драбовський, Рибалка, 2022).

Теми з модулю «Загальна неврологія» включають в себе знання топічної неврології: принципи будови та функціонування всіх відділів нервової системи, тому вбудований інтерактивний анатомічний

атлас дозволяє здобувачам вищої медичної освіти удосконалити знання з анатомії людини в режимі онлайн.

Заняття проводять два викладачі, завданням яких є приблизно однаково представити матеріал, що вивчається, з різних точок зору: анатомічного підходу та клінічного мислення. Значну роль відіграють психологічна та методична сумісність викладачів, які готують бінарне заняття (Рекуненко, 1995; Липак, Оробчук, 2010; Кононець, 2014).

В процесі підготовки викладачі аналізують фактичний матеріал з теми, визначають мотивацію досліджуваної теми, враховують обсяг та рівень знань студентів з дисциплін, виявляють міжпредметні зв'язки між досліджуваними дисциплінами, вибирають найбільш раціональну форму заняття: урок-диспут, урок-діалог, урок-прес-конференція, урок-гра, урок-дослідження тощо; визначається тип заняття: урок вивчення нових знань, урок систематизації та узагальнення знань, комбінований урок.

Згідно власного досвіду, включення таких технологій до навчального процесу є важливим кроком, що розширяє можливості засвоєння інформації для здобувачів освіти. Використання цього високотехнологічного устаткування в поєднанні з клінічним розумінням патологічних процесів значно підвищує ефективність надання освітніх послуг здобувачам вищої медичної освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Однією з умов оптимізації формування клінічного мислення та професійної компетенції у здобувачів медичної освіти є впровадження у навчальний процес викладання клінічних дисциплін, а саме дисципліни «Неврологія», фундаментальних знань. Бінарні заняття, проведені сумісно викладачами кафедри нервових хвороб та кафедри анатомії з клінічною анатомією та оперативною хірургією ПДМУ показали, що вони викликають великий інтерес як у студентів, так і у викладачів. Такий досвід сприяє глибшому та якісному засвоєнню навчального матеріалу в порівнянні з традиційними формами. Саме інтегровані та бінарні заняття, що підтверджується досвідом авторів, є шляхом до активізації знань, розвитку зв'язків між фундаментальними дисциплінами та дисциплінами професійно - практичної підготовки. Тому, в системі медичної освіти, застосування нових принципів та методів організації навчального процесу є перспективним та потребує подальшого вдосконалення та впровадження в педагогічний процес.

Список використаних джерел

- Бабич, М., Журавчак, Ю. (2009). Роль інтегрованих занять в активізації знань і вмінь студентів. *Освіта. Технікуми, коледж*, 1, 22, 10-12.
- Кононець, Н. (2014). Бінарне заняття як форма ресурсно-орієнтованого навчання студентів. *Проблеми сучасного вчителя*, 9 (1), 80-86.
- Красик, О. Ю. (2006). *Бінарні заняття*. Взято з oles.at.ua/statti/binarni_uroki.doc
- Липак, Г., Оробчук, О. (2010). Бінарне заняття – дієвий засіб формування професійної компетентності молодших спеціалістів. *Освіта. Технікуми, коледжі*, 2 (26), 27-28.
- Рекуненко, В. В. (1995). *Методика проведення бінарних занять*. Київ: УМК по підготовці молодших спеціалістів.
- Рябушко, М. М., Гринь, В. Г., Гринь, К. В., Саргош, О. Д., Драбовський, В. С., Рибалка, Я. В. (2022). Формування основних компетенцій при реалізації ОПП «Медицина» на медичному факультеті №1 Полтавського державного медичного університету. *Український журнал медицини, біології та спорту*, 5 (39), 256-262. doi: 10.26693/jmbs07.05.256
- Філоненко, М. М. (2016). *Методика викладання у вищій медичній школі на засадах компетентнісного підходу*: методичні рекомендації для викладачів та здобувачів наукового ступеню доктора філософії (PhD) ВМ (Ф) НЗ України. Київ: Центр учбової літератури.
- Rose, S. (2020). Medical Student Education in the Time of COVID-19. *JAMA*, 323(21), 2131-2132. PMID: 32232420. doi: 10.1001/jama.2020.5227
- Shyrobokova, T. S. (2012). The method of organizing and conducting non-traditional lessons in the educational process is established by the SPO. *Sci Studies Educ*, 12, 46-58.

References

- Babych, M., & Zhuravchak, Yu. (2009). Rol intehrovanykh zaniat v aktyvizatsii znan i vmin studentiv [The role of integrated classes in the activation of students' knowledge and skills]. *Osvita. Tekhnikumy, koledzhi [Education. Technical schools, college]*, 1, 22, 10-12 [in Ukrainian].
- Filonenko, M. M. (2016). *Metodyka vykladannia u vyshchii medychnii shkoli na zasadakh kompetentnisnogo pidkhodu [Teaching methodology in a higher medical school based on the competence approach]: metodychni rekomendatsii dlia vykladachiv ta zdobuvachiv naukovooho stupeniu doktora filosofii (PhD) VM (F) NZ Ukrainy*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

- Kononets, N. (2014). Binarne zaniattia yak forma resursno – orientovanoho navchannia studentiv [Binary class as a form of resource-oriented education of students]. *Problemy suchasnoho vchytelia [Problems of the modern teacher]*, 9 (1), 80-86 [in Ukrainian].
- Krasyk, O. Iu. (2006). *Binarni zaniattia [Binary classes]*. Retrieved from oles.at.ua/statti/binarni_uroki.doc [in Ukrainian].
- Lypak, H., & Orobchuk, O. (2010). Binarne zaniattia – diievyi zasib formuvannia profesiinoi kompetentnosti molodshykh spetsialistiv [Binary training is an effective means of forming the professional competence of junior specialists]. *Osvita. Tekhnikumy, koledzhi [Education. Technical schools, college]*, 2 (26), 27-28 [in Ukrainian].
- Rekunenko, V. V. (1995). *Metodyka provedennia binarnykh zaniat [Methods of conducting binary classes]*. Kyiv: UMK po pidhotovtsi molodshykh spetsialistiv [in Ukrainian].
- Riabushko, M. M., Hryn, V. H., Hryn, K. V., Sarhosh, O. D., Drabovskyi, V. S., & Rybalka, Ya. V. (2022). Formuvannia osnovnykh kompetentsii pry realizatsii OPP «Medytsyna» na medychnomu fakulteti №1 Poltavskoho derzhavnoho medychnoho universytetu [Formation of core competences during the implementation of the OPP "Medicine" at the Faculty of Medicine No. 1 of the Poltava State Medical University]. *Ukrainskyi zhurnal medytsyny, biologii ta sportu [Ukrainian Journal of Medicine, Biology and Sports]*, 5 (39), 256-262. Retrieved from doi: 10.26693/jmbs07.05.256 [in Ukrainian].
- Rose, S. (2020). Medical Student Education in the Time of COVID-19. *JAMA*. 2020 Jun 2;323(21):2131-2132. PMID: 32232420. doi: 10.1001/jama.2020.5227
- Shyrobokova, T. S. (2012). The method of organizing and conducting non-traditional lessons in the educational process is established by the SPO. *Sci Studies Educ*, 12, 46-58.

PINCHUK V., DELVA M., GRYN K., BILKO V.

Poltava State Medical University, Department of Nervous Diseases, Ukraine

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF HIGER MEDICAL EDUCATION STUDENTS USING INTEGRATED AND BINARY LESSONS IN TEACHING CLINICAL DISCIPLINES

The mission of higher education institution is to support teachers in the development of pedagogical skills. This is especially relevant for the teaching staff of medical educational institutions, where it is necessary to master the method of teaching the discipline and the educational process itself, since the vast majority of teachers do not have special education.

The purpose of the study was to outline the advantages of conducting integrated and binary classes in the teaching of the discipline "Neurology" with the aim of forming the professional competence of students.

Materials and methods. Analysis of scientific and methodical literature and generalization of own practical experience of conducting classes were used in the study.

Results. Topics from the "General Neurology" module include knowledge of topical neurology: the principles of the structure and functioning of all parts of the nervous system, so the built-in interactive anatomical atlas allows students of higher medical education to improve their knowledge of human anatomy online. SECTRA anatomical tables have large interactive screens with an indication system that provides interaction with images of the human body obtained by computer or magnetic resonance imaging. Classes are conducted by two teachers, whose task is to present the studied material from different points of view: anatomical approach and clinical thinking. A significant role is played by the psychological and methodical compatibility of the teachers preparing the binary class. In the process of preparation, teachers analyze the actual material on the topic, determine the motivation of the researched topic, take into account the scope and level of students' knowledge of the disciplines, identify interdisciplinary connections between the studied disciplines, choose the most rational form of the lesson. In our own experience, the inclusion of such technologies in the educational process is an important step that expands the possibilities of assimilation of information for those seeking education. The use of this high-tech equipment in combination with clinical understanding of pathological processes significantly increases the effectiveness of providing educational services to students of higher medical education.

Conclusion. Binary classes held jointly by the teachers of the Department of Nervous Diseases and the Department of Anatomy with Clinical Anatomy and Operative Surgery of the Poltava State Medical University showed that they are of great interest to both students and teachers. Such experience contributes to a deeper and better assimilation of educational material compared to traditional forms.

Keywords: *integrated classes, binary classes, higher education students, neurology*

Стаття надійшла до редакції 25.04.2023 р.

УДК 378.015.31:001

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283412](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283412)

ВІКТОРІЯ РОКОТЯНСЬКА

ORCID: 0000-0002-7608-0989

МАРИНА ДЯЧЕНКО-БОГУН

ORCID: 0000-0002-1209-2120

ЛЮДМИЛА ГОМЛЯ

ORCID: 0000-0002-0462-9338

ТЕТЯНА ШКУРА

ORCID: 0000-0002-5087-369X

ОЛЕКСІЙ ОРЛОВСЬКИЙ

ORCID: 0000-0001-7488-2024

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

РОЗШИРЕННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ У СТУДЕНТІВ НАПРЯМУ ПІДГОТОВКИ 101 ЕКОЛОГІЯ

У статті автори розкривають методи розширення формування наукового світогляду студентської молоді напряму підготовки 101 Екологія. Сучасний освітній процес вимагає не тільки засвоєння наукових знань, а й виховання моральної, етичної, відповідальної особистості по відношенню до природи, до біосфери, будь-якої форми життя, як найважливішої загальнолюдської цінності.

Зберегти життя у будь-яких формах та проявах на сьогоднішній день являється основною метою сучасного еколога. Створюючи, штучне середовище свого проживання, людина в гонитві за економічним прибутком почала споживчо ставитися до біосфери, руйнуючи, знищуючи, приводячи її до напруженого стану. Таке ставлення до природи призводить не тільки до руйнування екосистем та біосфери, але і до збіднення духовно-моральних основ особистості людини. В умовах наростаючої екологічної кризи необхідно змінювати ставлення до природи, розуміти цінність будь-якої форми життя. Тільки на основі нового типу взаємовідносин людини і природи можливий вихід із даної кризи.

У зв'язку з новими вимогами до сучасного еколога на сьогоднішній день існує потреба до розширення освітнього процесу та інноваційних педагогічних підходів, для розширення наукового світогляду здобувачів вищої освіти.

***Ключові слова:** екологія, науковий світогляд, природа, освітній процес, мислення, інноваційні технології, дисципліни*

Постановка проблеми. Незважаючи на велику кількість праць по вивченню наукового світогляду, сьогодні світоглядна проблематика залишається досить актуальною. Це пов'язано з тим, що світ швидко змінюється потребує сформованого на рівні наукового світогляду механізмів адаптації людини до світу. І цим самим підтверджує необхідність подальших досліджень у напрямку вивчення проблеми формування наукового світогляду студентів напряму підготовки «Екологія».

Нині освіта, особливо вища, розглядається як головний чинник соціального та економічного прогресу. У зв'язку з новими запитамі суспільства висувуються сучасні вимоги до освітньої системи.

Процеси глобалізації та освоєння людиною космічного простору розглядаються як тенденція, що на сьогоднішній час робить досить актуальною проблему формування наукового екологічного світогляду особистості. Аргументується доцільність використання глобальних ідей філософії та вимагає методологічної основи вирішення цієї проблеми в освітньому процесі.

Формуються засади формування наукового світогляду особистості, характеризуються особливості відбору відповідно до змісту освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми формування наукового світогляду, були предметом досліджень таких українських та зарубіжних вчених та філософів В. О. Сухомлинського, М. Хайдеггера, Є. Фрома, Платона, Аристотеля, Декарта, Кант Гегеля, та ін. Учені були одноставні в тому, що залучення учнів до основ наукового світогляду завжди було одним з першочергових завдань в педагогічній теорії і практиці (Фіцула, 2006). Методологічні основи формування наукового світогляду активно розроблялися та застосовувалися на практиці, вчені розглядали поняття світогляду, його значення в житті людини та суспільства його роль та місце в історії та науці.

Мета статті полягає у встановленні форм та методів педагогічної діяльності які впливають на розширення наукового світогляду серед здобувачів вищої освіти за освітньою програмою екологія.

Виклад основного матеріалу. В сучасний час освіта, особливо вища, розглядається як головний чинник соціального та економічного прогресу. У зв'язку із новими запитамі суспільства висувуються сучасні вимоги до освітньої системи вищої школи. В умовах навчальних закладів наукові дисципліни орієнтовані на оволодіння студентами екологічними компетенціями, які забезпечують розуміння взаємозв'язку між природними, соціальними, економічними явищами (Воронцова, 2010, с. 19-20).

В умовах Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, на факультеті природничих наук та менеджменту, для викладачів кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології, формування моральних принципів, підвищення екологічних компетенцій та розширення наукового світогляду серед студентів – одне з пріоритетних завдань.

Зміст навчального процесу спрямований на формування у студентів відповідального та дбайливого ставлення до навколишньої природи, уміння працювати з інноваційними-технологіями, прогнозуючи екологічні ризики для здоров'я людей, безпеки життя, якості навколишнього середовища, прийняття відповідальних рішень.

Для посилення формування екологізованого мислення та формування широкого наукового світогляду до існуючої сучасної ситуації провідну роль присвячено вивченню першоджерел написаних біологами, екологами, філософами. У процесі вивчення, літератури відбувається обговорення текстів відбувається власне сприйняття, розуміння вивчених позицій, але найголовніше відбувається залучення до екологічних справ, загальнолюдських цінностей (Бех, 2003; Dushechkina, 2014).

Як методологічну основу закладено: гуманістична ціннісна орієнтація спрямована на вчення про біосферу, ноосферу, екологізм. Дані теорії ставлять філософсько-моральні проблеми, які потребують визнання самоцінності будь-якої форми життя та розширюють формування наукового світогляду.

Дотримуючись зазначених теорій, робиться акцент на те, що людина та природа – це взаємопов'язані елементи біосфери. Тому основною метою представлених розробок є формування морального ставлення людини до природи, будь-якої форми життя, як найважливішої загальнолюдської цінності. Вони містять великий потенціал та можливості для виховання та формування наукового світогляду.

У сучасних освітніх програмах багато дисциплін екологічного напрямку, добре розроблені в методичному та дидактичному плані, достатньо актуалізують моральний аспект виховання, але потребують ще більшого розширення наукового-змісту, для формування наукового світогляду у студентів бакалаврського і магістерського рівнів підготовки (Богобоящий, 2004; Боришевський, 1997, с. 21-25).

Враховуючи дані особливості на кафедрі ботаніки, екології та методики навчання біології, для студентів напрямку підготовки «Екологія» здійснюється викладання таких дисциплін: «Інноваційні технології в екології та оптимізації природокористування», «Хімічний моніторинг навколишнього середовища», «Оцінка та збереження біорізноманітності».

Особливу увагу при цьому приділяють змісту вузівської лекції, оскільки метою є ціннісне формування орієнтовної основи для подальшого засвоєння студентами навчального матеріалу. Реалізуючи цей підхід, ми можемо говорити про дидактичну цінність лекції у викладанні представлених дисциплін. Сучасна методика викладання передбачає традиційні, вступні, оглядові види лекцій.

З лекції розпочинається перше знайомство студентів із навчальною дисципліною, лекція закладає основи наукових знань, та формування наукового світогляду. Розробляючи методику викладання, ми вважаємо, що вузівській лекції необхідно приділити особливу увагу, оскільки метою є ціннісне формування орієнтовної основи для подальшого засвоєння студентами навчального матеріалу. У такому контексті ми можемо говорити про дидактичну цінність лекції у викладанні природничих дисциплін а особливо екології (Бойчук, 2004). За своєю структурою лекції залежать від змісту та характеру матеріалу, що викладається.

Але як показує наша практика, найбільш продуктивними для формування моральних основ та формування наукового світогляду є проблемна лекція та лекція-діалог.

У нашому досвіді ми прагнемо реалізувати саме цей підхід.

На таких лекціях викладач постійно задає систему проблемних ситуацій та мотивує студентів на пошук оптимальних рішень, цим самим розширюючи науково пошукову діяльність. При цьому студенти активно включаються у діалог, полілоги як наслідок зміст теми лекцій засвоюються продуктивніше. Викладаючи екологічні проблеми, викладач постійно застосовує методичні прийоми, які включають слухачів у спілкування, що сприяє вільному обміну думками. Під час таких лекцій студенти ставлять запитання, висловлюють свої думки. При цьому формується критичне, теоретичне мислення, що дозволяє не лише уникнути пасивного сприйняття інформації, а й спонукає студентів до активних дій.

Активні міжособистісні стосунки у навчальному процесі допомагають переосмислити ситуаційні завдання та знайти в такому спілкуванні оптимальні рішення. Постійний і безперервний пошук рішень різноманітних навчальних екологічних та етичних ситуацій активізує пізнавальний, науковий та творчий процес студента. Кожна нова ситуація відрізняється від попередньої та нести нову інформацію, виводить на новий рівень пізнання, намір впливати на поведінку, стан, настанови діяльності навчального процесу. Постановка та застосування проблемних ситуацій у процесі навчання допомагає забезпечити швидкий пошук і творчий підхід до вирішення професійних завдань, та розширити науковий світогляд у студентів.

Перш ніж заявити про навчальну ситуацію, необхідно враховувати основні її етапи: поставити мету, вибрати методи, передбачити або спрогнозувати можливі варіанти вирішення та визначити зворотний зв'язок. Для емоційного сприйняття та гострого дефіциту часу можна вибрати види педагогічних ситуаційних відносин (соціально-статусні, співдружність, рольові, емоційно-моральні, творча взаємодія, діалогічні, проблемні). Оптимальними у нашому випадку будуть педагогічні ситуації творчої взаємодії, які створюють умови для прояву ініціативи та творчості, залучення до соціально-культурних цінностей, цим самим розширюючи науковий світогляд.

Проблемні ситуації, у свою чергу, потребують діалогічних, проблемних відносин, прирікаючи того, хто навчається на вічний пошук істини, розкриття загальнолюдських цінностей, постійний роздум, та науковий пошук. При організації діалогічних відносин співтворчість виражається в тому, що кожен, хто навчається, має право висловлювати своє судження з будь-якого питання, може помилятися, знаходити свої шляхи вирішення завдання. Це призводить до відкритості, зацікавленості, бажання зрозуміти один одного, служить стимулом для подальшого ефективного розвитку мислення та продукування нових ідей. Таким чином, постановка проблем та пошук вирішення проблемних ситуацій посилюють процес навчання у викладанні екологічних тем лекцій. Проблемна лекція є оптимальною, оскільки наука та навчальний предмет мають у своїй основі вирішення проблемних ситуацій.

Завдання викладача полягає у використанні методичних прийомів, які включають слухачів у активне спілкування. На основі безпосереднього діалогу викладача та студентів розвивається мислення, що дозволяє не лише уникнути пасивного сприйняття інформації, а й спонукає студентів до активної пошукової дії. При викладанні проблем екологічних тем викладач сприяє вільному обміну думками. У ході таких лекцій студенти запитують, висловлюють свої думки.

Сучасна лекція супроводжується мультимедійними матеріалами, які розкривають зміст лекції, формують розширення наукового світогляду у студентів. Проблеми, що вивчаються, розкриті сюжетами відеофільмів, що сприяє розвитку наочно-образного мислення студентів. Щоб акцентувати увагу студентів на поставленій проблемі перед початком перегляду відеосюжету, формулюються цілі та завдання, пропонуються заздалегідь підготовлені питання, а в ході перегляду викладач коментує сюжети відеоматеріалів, що потребує особливого підходу. Такий підхід дозволяє студентам виконати випереджаючі завдання і цим самими розширює науковий світогляд.

Для розширення наукового світогляду пропонується вивчати не лише свої розроблені матеріали презентацій, а й викладачів інших вищих навчальних закладів.

Навчання у вищій школі передбачає проведення практичних занять з метою поглиблення процесу пізнання. Оскільки форми різноманітні, то назвемо ті, що ми розробляємо. Зупинимося на методиці проведення практичних занять, зокрема на семінарах природничого циклу. При цьому ми виходимо з уявлень про те, що семінарські заняття як форма навчання пов'язані з процесами усвідомлення сучасних проблем екології на основі попередньої самостійної роботи студентів. Дидакти рекомендують на семінарських заняттях обговорювати вузлові теми курсу, питання, найважчі для розуміння та засвоєння. Їхнє обговорення в умовах колективної роботи забезпечує активну участь кожного студента. Оскільки в ході семінарського заняття необхідне повторення знань та здійснення контролю в активному педагогічному спілкуванні, настільки важливо визначити теми занять семінару, на яких йде оволодіння дослідницькими методами окремих проблем науки.

Семінарські заняття передбачають розгорнуту бесіду щодо заздалегідь відомого плану та невеликі доповіді студентів з подальшим їх обговоренням.

Семінар-дискусія, як показує наш досвід, дозволяє в діалозі обговорювати різні теми, спрямовані на розвиток шанобливого ставлення до природи. Кожен із учасників дискусії вчиться точніше висловлювати свої думки; у доповідях чи виступах активно відстоюючи свою точку зору, аргументовано заперечувати, спростовувати хибну позицію.

Технологія інтерактивного навчання, на наш погляд, є теж досить актуальною у розширенні наукового світогляду студентів і водночас результативною, оскільки практично на кожному занятті відбувається обмін думками, вислуховуються і обговорюються різні, часом протилежні погляди, завдяки чому змінюється ставлення до життя, до всього живого, формується науковий світогляд. Високий ступінь інтенсивності спілкування та обмін результатами діяльності в результаті діалогу, мислєдїяльності, свобода вибору, створення ситуації успіху ведуть учасників інтерактивної взаємодії до розвитку

особистісної та соціальної позиції. Така діяльність спрямована на зміну, вдосконалення моделей поведінки та діяльності суб'єктів педагогічного процесу (Демешкант, 2006, с. 147-150).

Використання інтерактивних технологій веде до створення успіху. Цілеспрямоване створення педагогом комплексу зовнішніх умов, що сприяють одержанню студентами задоволення, радості, прояву спектру позитивних емоцій та почуттів у процесі навчання ведуть до досягнення ситуації успіху, що розглядається як мотив до розширення наукових здібностей, саморозвитку, самовдосконалення.

Досить цікавою формою розширення наукового світогляду є створення постерів або стендової доповіді (замість реферату). Стендова доповідь – це спосіб подання результатів роботи на обмеженому просторі, комбінація помітного оформлення, кольорів та повідомлень, покликана привернути увагу людей до представленої теми.

У процесі створення постерів студентам надається творча свобода вибору джерел інформації, правильного інформаційного пошуку, стилістичного оформлення, використання інфографіки (графічне подання інформації, зв'язків, числових даних та знань), таблиць, схем, але найціннішим є формування навичок наукової інформації. Враховуючи принципи наочності, простоти та ретельного виконання правил текстового оформлення, створені студентами постери, проходять захист, конкурсний відбір. Позитивність та оптимістичність оцінювання учасниками педагогічної взаємодії один одного проявляється у їхньому прагненні до підвищення досягнень особистості, здійснення оцінки себе та іншого як умови саморозвитку, та розвитку наукових здібностей. Це вміння педагога підкреслити цінність, неповторність, значимість досягнутого результату, індивідуальних досягнень особистості, прагнення відзначити, позитивні зміни у стані наукового розвитку студента.

Для більш активного розширення наукового світогляду студентів та формування шанобливого ставлення до природи було розроблено та ведеться навчальна польова практика з «Екології», що включає вивчення ґрунтів, флори, фауни, поверхневої та підземної гідросфери.

Любов і повага до рідної землі, Батьківщини завжди було сильним ресурсом, резервом для розвитку наукового світогляду, становлення моральності людини. Адже шанобливе ставлення, любов і вихваляння краси рідної природи характерно для багатьох великих письменників, поетів, композиторів, митців, учених, що сприяло їхньому духовному становленню і було початком багатьох великих наукових досягнень.

Навчити студента бачити красу рідної природи, берегти та любити її – головне завдання будь-якого викладача. На заняттях формувалося прагнення пізнання природи рідного краю, а вивчення краєзнавчого матеріалу сприяло розширенню наукового світогляду а закріплення знань про навколишнє середовище, вело до морального вдосконалення (Ключка, 2011, с. 91-95).

В рамках навчальної польової практики з метою досліджень екологічних особливостей Природного парку зі студентами проводилися дослідження з біорізноманіття. У ході польової практики було представлено основні методи, які допомагали вивчати екологічні особливості території рідного краю.

Розуміючи значущість науково-дослідної навчальної практики, студенти відповідальніше підходили до вивчення природи рідного краю. Вони знайомилися з різними методами лову дрібних ссавців і комах, збирання комах, що не літають. На лабораторних заняттях визначали видову та систематичну приналежність, демографічну характеристику ссавців, гризунів, виготовляли колекції комах. На кожному занятті можна було спостерігати як студенти та викладачі із захопленням та натхненням ставилися до об'єктів живої природи, що вивчаються. Але найважливіше і цінне спостереження – розширення наукового світогляду у студентів та прагнення пізнання природи рідного краю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, нами було встановлено, що усі названі форми та методи педагогічної взаємодії активно впливають на формування та розширення наукового світогляду студентів.

Моральне осмислення людиною своїх нерозривних зв'язків із природою ставить питання про моральну відповідальність його за збереження. Нести відповідальність може людина, яка має моральні цінності, здатна до співпереживання, співчуття до живих істот. Сприйняття світу стає не лише етичним, а й біоетичним. Таким чином, ми бачимо, що освітній процес, спрямований на формування професійної еколого-моральної особистості, можливий за умови впровадження у процес навчання розширення наукового світогляду студентів.

У подальшій перспективі ми вважаємо, що майбутні дії необхідно направити на: Збільшення кількості та якості викладання дисциплін за напрямом підготовки «Екологія». Активне застосування інформаційних технологій. Посилення екологічного виховного процесу в системі освіти. Створення у вузах екологічних загонів з досвіду існуючих.

Список використаних джерел

Бех, І. Д. (2003). *Виховання особистості*: Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: ВД «Либідь».

- Богобоящий, В. В. (2004). *Принципи моделювання та прогнозування в екології*: підручник. Київ: Центр навчальної літератури.
- Бойчук, Ю. Д. (2004). *Основи екології та екологічного права*. Суми: Університетська книга.
- Боришевський, М. (1997). Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості. В кн. О. В. Сухомлинська (Ред.), *Цінності освіти і виховання*: наук.-метод. зб. (с. 21-25). Київ: АПН України.
- Воронцова, І. А. (2010). Формування природоохоронного світогляду у шкільної та студентської молоді. *Екологічний вісник*, 2, 19-20.
- Демешкант, Н. А. (2006). Екологічний світогляд як невід'ємна складова загального світогляду особистості. *Нові технології навчання*, 45, 147-150.
- Ключка, С. І. (2011). Педагогічні умови формування екологічної компетентності студентів засобами природоохоронної діяльності. *Вісник Черкаського університету*, 209, 2, 91-95.
- Фіцула, М. М. (2006). *Педагогіка вищої школи*: навч. посіб. Київ: Академвидав.
- Dushechkina, N. (2014). Maturity of the axiological component inside the individual environmental outlook. *The advanced science journal*, 5, 21-24.

References

- Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti [Personality education]*: Kn. 1: Osobystisno-orientovanyi pidkhd: teoretyko-tekhnolohichni zasady. Kyiv: VD «Lybid» [in Ukrainian].
- Bohoboishchyi, V. V. (2004). *Pryntsypy modelivannia ta prohnozuvannia v ekolohii [Principles of modeling and forecasting in ecology]*: pidruchnyk. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury [in Ukrainian].
- Boichuk, Yu. D. (2004). *Osnovy ekolohii ta ekolohichnoho prava [Basics of ecology and environmental law]*. Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].
- Boryshevskiy, M. (1997). Dukhovni tsinnosti yak determinanta hromadianskoho vykhovannia osobystosti [Spiritual values as a determinant of civic education of the individual]. In O. V. Sukhomlynska (Ed.), *Tsinnosti osvity i vykhovannia [Values of education and upbringing]*: nauk.-metod. zb. (pp. 21-25). Kyiv: APN Ukrainy [in Ukrainian].
- Demeshkant, N. A. (2006). Ekolohichniy svitohliad yak nevid'emna skladova zahalnoho svitohliadu osobystosti [Ecological worldview as an integral component of the general worldview of the individual]. *Novi tekhnolohii navchannia [New Learning Technologies]*, 45, 147-150 [in Ukrainian].
- Dushechkina, N. (2014). Maturity of the axiological component inside the individual environmental outlook. *The advanced science journal*, 5, 21-24.
- Fitsula, M. M. (2006). *Pedahohika vyshchoi shkoly [Pedagogy of the higher school]*: navch. posib. Kyiv: Akademyvdyav [in Ukrainian].
- Kliuchka, S. I. (2011). Pedahohichni umovy formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti studentiv zasobamy pryrodookhoronnoi diialnosti [Pedagogical conditions for the formation of environmental competence of students by means of environmental protection activities]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu [Cherkasy University Bulletin]*, 209, 2, 91-95 [in Ukrainian].
- Vorontsova, I. A. (2010). Formuvannia pryrodookhoronnoho svitohliadu u shkilnoi ta studentskoi molodi [Formation of environmental outlook among school and student youth]. *Ekolohichniy visnyk [Ecological Herald]*, 2, 19-20 [in Ukrainian].

ROKOTIANSKA V., DIACHENKO-BOHUN M., HOMLIA L., SHKURA T., ORLOVSKYI O.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

EXPANDING THE SCIENTIFIC WORLDVIEW OF ECOLOGY STUDENTS

In the article, the authors reveal the methods of expanding the formation of the scientific ecological worldview of student youth in the "Ecology" field of study. The modern educational process requires not only the assimilation of scientific knowledge, but also the education of a moral, ethical, responsible personality in relation to nature, the biosphere, any form of life, as the most important human value.

Life is the most unique and highest value on the planet. Preserving life in all forms and manifestations is the main goal of a modern ecologist today. Creating an artificial environment for his habitat, man, in pursuit of economic profit, began to treat the biosphere in a consumerist way, destroying, destroying, bringing it to a tense state. This attitude towards nature leads not only to the destruction of ecosystems and the biosphere, but also to the impoverishment of the spiritual and moral foundations of a person's personality. In the conditions of the growing ecological crisis, it is necessary to change the attitude towards nature, to understand the value of any form of life. It is nature that can inspire and develop the spiritual and moral basis of a person. In this aspect, environmental education, aimed at changing and improving the scientific outlook, acquires special significance. Only on the basis of a new type of relationship between man and nature is a way out of this crisis possible. In the system of environmental education, new relevant environmental areas and training profiles are emerging. There are new tasks for students. Employers increasingly set high demands for future ecologists: they demand a high level of

professional knowledge, skills and abilities, clearly navigate the problems of ecosystem disturbances, apply the latest methods of restoration, quickly and correctly make decisions in situations of a natural and man-made nature, the ability to own innovative technologies.

In connection with the new requirements for a modern ecologist, there is a need to expand the educational process and innovative pedagogical approaches, to expand the scientific outlook of higher education students.

Key words: *ecology, scientific outlook, nature, educational process, thinking, innovative technologies, disciplines*

Стаття надійшла до редакції 04.04.2023 р.

УДК: 35.088(477)+1:37

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283418](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283418)

ГАННА САВОНОВА

ORCID: 0000-0003-1790-4770

Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Северодонецьк

ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ ТА СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВЧИТЕЛЯ В РЕЖИМІ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТУ

Аналізується суперечність між потребою у систематичному й планомірному професійному розвитку сучасного вчителя та нестачею часу для цього процесу. Доводиться, що процес планування професійного розвитку вчителем залежить від усвідомленого та конкретного цілепокладання та стратегічного планування. Зазначається, що цілепокладання є базою самоменеджменту та тайм-менеджменту. Обґрунтовується важливість цілепокладання в професійному розвитку вчителя, пояснюються методи й прийоми цілепокладання в режимі тайм-менеджменту. Звертається увага на формулювання питань цілепокладання. Зазначаються головні причини втрати часу вчителями, що змушує їх витратити особистий час на робочі справи. Відповідно до визначених причин даються рекомендації щодо планування часу. Вказується, що цілепокладанню передують аналіз накопичених справ і визначення ступеня їхньої важливості самим вчителем, само ж цілепокладання розпочинається з відкритих питань та проводиться за технологією SMART.

Ключові слова: *професійна компетентність, тайм-менеджмент, цілепокладання, дедлайн, колесо життєвого балансу, піраміда Франкліна*

Вступ. Останні десятиліття людство постійно відчуває брак часу. І справа не лише в збільшенні кількості інформації, вимог до особистих та професійних якостей людини з одночасною розфокусованістю уваги через глобалізаційні спокуси. Однією з головних причин такого стану є відсутність чітких орієнтирів діяльності та розвитку, тобто люди не впевнені в тому, які знання їм варто насамперед отримувати та які компетентності розвивати, а тому намагаються охопити якомога більше векторів розвитку. До того ж розрекламованість успішності людини в усіх сферах життя одночасно знижує відчуття суб'єктивної значимості вже отриманих досягнень, навпаки, чим більшого людина досягає тим менш вона впевнена в своїх результатах. Тож люди все більш відчувають на собі тиск революційних змін сучасної глобалізації, що особливо характерно до тих галузей професійної діяльності, що безперервно реформуються, а отже і змінюються вимоги до професійної компетентності працівників. До таких галузей відноситься освіта.

Перед українським учителем поставлена нездійснена місія швидкого розвитку 15 ключових професійних компетентностей, зазначених у новому професійному стандарті. Це вимагає від вчителя нових методів планування власного часу. Саме тому тайм-менеджмент набуває широкої популярності в сучасних умовах безперервного саморозвитку та самодосконаlostі. Тайм-менеджмент сприяє формуванню нового усвідомлення часу людиною, визначення часу як важливої життєвої цінності. Але «тайм-менеджмент – це не просто сукупність практичних рекомендацій щодо управління часом, це вияв світогляду сучасної людини, для якої планування часу стає засобом для досягнення успіху та перемоги в конкурентній боротьбі» (Євтушевська, 2017, с. 15). Звісно, що професійне оволодіння тайм-менеджментом однозначно сприятиме тому, що людина зможе раціонального використовувати час, а

утім важливим є не оволодіння методами, а усвідомлення причин оволодіння. Варто не тільки рухатися, але й розуміти куди та навіщо. Отже, базою тайм-менеджменту є усвідомлення власних професійних і життєвих цілей та, відповідно до них, обмеження зайвих рухів. Рухаючись від пункту А до пункту Б необхідно обійти пункт В, якщо шлях до пункту Б через нього не проходить, і вже точно не намагатися йти до пункту Б через пункт С, який знаходиться у протилежному напрямку. Фактично філософія тайм-менеджменту – це відповідь на питання «Куди я йду?», «Навіщо я туди йду?», «Коли я туди дойду?», «Чи є коротше шлях туди, куди я йду?».

Аналіз публікацій і джерел. Дослідженням тайм-менеджменту займаються такі діячі, як С. Уорд, Г. Архангельський, Б. Трейсі, Д. Гессен, Д. Аллен, Д. Тайлер, А. Парабеллум, Й. Кноблаух, Х. Вельте, О. Майсюра, А. Воцьківська тощо. Переважна більшість з них приділили значну увагу стратегічному плануванню, запропонували методики керування часом, у тому числі керуванню робочим часом менеджером підприємства. Разом з тим, на нашу думку, недостатньо уваги було приділено саме цілепокладанню людини в її професійному та особистому вимірах життєдіяльності. До того ж, аналіз наукової та методичної літератури продемонстрував майже повну відсутність дослідження питання цілепокладання та стратегічного планування професійної діяльності вчителя. При великій кількості літератури, де обґрунтовується необхідність постійного професійного розвитку вчителя відсутні рекомендації та методи планування підвищення власної професійної компетентності.

Мета статті – розкрити роль та методи цілепокладання й стратегічного планування професійного розвитку вчителя в системі тайм-менеджменту.

Виклад основного матеріалу. Якщо запитати пересічного громадянина, у чому полягає робота вчителя, то передусім буде зазначено, що у навчанні та вихованні дітей. І це безумовно так, але далеко не всі усвідомлюють, що для здійснення цієї, нібито просто сформованої задачі, вчитель постійно підвищує рівень своєї професійної компетентності. Змінюється мета освіти, і відразу пропонуються нові методи роботи з учнями; життя в умовах карантину змушує вчителя поглиблювати свої уміння дистанційного навчання дітей, та і самі педагогічні заходи, курси підвищення кваліфікації вимагають від учителя високого рівня інформаційної компетентності, в школах з'являються інклюзивні класи, що своєю чергою вимагає від педагога розвитку психологічної компетентності. І все це не виникає поступово, а навалюється на вчителя разом з новими законами, актами, постановами тощо. Звісно, дуже складно не розгубитися і не відчутися професійне вигорання. До того ж, кому дійсно хочеться витратити особистий час на робочі справи? Але питання можна поставити по-іншому:

- скільки мені знадобиться часу для інвестування в себе як професіонала високого рівня?
- скільки я можу виділити часу (протягом року, тижня, дня) для саморозвитку?
- скільки я хочу виділяти часу на саморозвиток?
- як я можу розвинути професійну компетентність і заощадити при цьому особистий час?

Тож професійне зростання вчителя залежить не лише від вимог часу, але від того, як ставить перед собою задачі сам педагог, як він формує питання цілепокладання.

Варто зазначити, що «професійна компетентність – якісна характеристика рівня оволодіння особистістю своєю професійною діяльністю, яка передбачає: усвідомлення своїх спонукань до цієї діяльності (потреб, інтересів, прагнень, ціннісних орієнтацій, мотивів діяльності, уявлень про свої соціальні ролі); оцінювання своїх особистісних властивостей та якостей як спеціаліста (професійних знань, умінь, навичок, професійно значущих якостей), регулювання на цій основі свого професійного становлення» (Гриньова, 2014, с. 75). Це означає, що в якій сфері би не працювала людина, їй необхідно розвивати свою професійну компетентність, тобто професійна компетентність особистості – головна вимога в професійній діяльності, а вже її компоненти залежатимуть від специфіки професії, адже не вимагається щоб слюсар віртуозно володів музичними інструментами, а вчитель початкових класів – ставив діагнози та назначав лікування. Отже, «професіоналізм характеризує високу підготовленість фахівця до виконання завдань професійної діяльності. Професіоналізм фахівця виявляється в систематичному підвищенні кваліфікації, творчій активності, здатності продуктивно задовольняти вимоги суспільного виробництва і культури, що постійно зростають. Передумовою досягнення професіоналізму є достатньо високий розвиток професійно значущих якостей особистості, її спеціальних здібностей» (Гриньова, 2014, с. 76).

Цілком зрозуміло, що професійна компетентність учителя потребує постійного розвитку, і не може обмежуватися проходженням курсів підвищення кваліфікації та атестації. Вчитель здійснює самоаналіз і визначає свої сильні та слабкі сторони в професійній діяльності. Далі, спираючись на сильні сторони, він одночасно розв'язує проблему зі своїми слабкими сторонами, підбирає методи, які дозволяють слабкі сторони своєї професійної діяльності, некомпетентність зробити сильними сторонами. Звісно, що чим більшої професійної компетентності учитель буде досягати тим легше йому буде справлятися з буденним шкільними задачами та протистояти стресам. Такий учитель бере відповідальність на себе в питанні саморозвитку, не дозволяє маніпулювати собою, визначає свою позицію та складає план індивідуального розвитку, здійснює корекцію своїх планів за потребою, вибудовує партнерські

стосунки з колегами, батьками учнів та самими учнями. «Так, сутність самоменеджменту на рівні гностичної діяльності педагога у ставленні до себе визначається як процес самопізнання і самосприймання ним своєї особистості як фахівця через «бачення», розуміння і прийняття свого професійного «Я» особистісному та суб'єктному рівнях. В означеному контексті самоменеджмент у формі різних актів самодослідження (самоспостереження, самоконцентрація, самозвіт, самоаналіз, самооцінка) є процесом цілеспрямованого одержання педагогом інформації щодо розвитку необхідних для ефективного входження в педагогічну професію якостей своєї особистості. Самоменеджмент на рівні проектувальної і конструювальної діяльності вихователя в особистісному вимірі реально здійснюється як єдність процесів самопрогнозування і самопрограмування. При цьому, означений феномен виявляється у процесі планування стратегій і тактик своєї поведінки на кожному з етапів педагогічної діяльності шляхом відпрацювання конкретних алгоритмів професійних дій та їх послідовності у процесі вирішення педагогічних завдань» (Іщенко, 2017, с. 123).

Усе це вчителі цілком розуміють, але часто скаржаться на нестачу часу для розвитку своєї професійної компетентності. Проведення уроків, підготовка до них, перевірка зошитів, заповнення журналів, педагогічні наради забирають багато часу і так, але часто додаються ще інші справи, пов'язані з педагогічною діяльністю, які часто вимагають витрату вже особистого часу (наприклад, класним керівникам доводиться замість того, щоб приділити час своїм дітям, допомагати розв'язувати проблеми учнів з неблагополучних родин або готувати якусь дитину до олімпіади, чи розучувати танок на районне свято, прибирати в класній кімнаті та, навіть, клеїти шпалери). Велика кількість задач вимагає енергетичних затрат, які організм не завжди встигає відновити, і часто причиною відсутності енергії стає те, що у вихідні дні вчителі продовжують «гасити пожежу» – виконувати ті справи, які не встигли зробити за тиждень, або порушують режим сну, знов-таки намагаючись все доробити. Але постійна втома викликає роздратування, неприємні емоції беруть гору і людина втрачає відчуття задоволення від своєї роботи. Якщо ж сюди ще додати відчуття безпорадності через розуміння власного професійного безсилля, то це штовхатиме на радикальні вчинки, учитель або зривається при першій конфліктній ситуації, або полишає свою професію. Процес реформування системи освіти лише загострює цю ситуацію. Звідси і виникає питання – що робити?

З одного боку, ми розуміємо є цілий ряд причин, працювати над якими необхідно на рівні керування системою освіти (підвищувати заробітну платню, припинити плутати вчителя з технічним працівником школи, використовувати різні мотиваційні засоби та багато іншого). Утім, мова зараз йде не про те, що виходить за межі контролю вчителя, а про те, що залишається під його контролем. А під контролем вчителя залишається розподіл часу на виконання різних справ, уміння казати «Ні» тим справам, які його не стосуються, уміння чітко формувати мету та методи її досягнення, тобто уміння використовувати методи та прийоми тайм-менеджменту в професійній та особистій сферах діяльності.

Досвід підтверджує, що при великій кількості сьогодні цікавої та доступної літератури з питання самоменеджменту та управління часу значна кількість педагогів залишають її поза увагою. Фактично ми можемо розподілити педагогів на такі групи: 1) не знають, що таке «тайм-менеджмент», 2) знають, але не використовують, 3) знають і розуміють, як щось нове, чому варто навчити учнів, але в особистому житті не використовують, 4) знають, інколи використовують, 5) постійно живуть в режимі тайм-менеджменту. На жаль, остання група – найменша.

Інша проблема – невміння відокремити важливі справи від неважливих та готовність виконувати всі делеговані ним справи першою чергою без відшкодування збитків за витрачений час. Тобто до невміння делегувати неважливі справи іншим людям, додається й те, що значна кількість учителів готові виконувати делеговані ним справи першочергово, та, навіть, взяти під контроль виконання тих справ, які їх взагалі не стосуються. Так, замість запланованих власних справ весь час витрачається на виконання доручень та неважливих справ. Якщо ж визначити, що розвиток професійної компетентності та вдосконалення професійної діяльності є важливою справою, то зрозуміло, чому на неї залишається так мало часу та сил.

І наступна проблема, з якої варто розпочати вихід із цього замкнутого кола, це – відсутність чітких записів робочих планів. Звісно, що всі вчителі мають розклад занять і тримають його в полі свого зору. І це правильно, не варто витрачати сили на запам'ятовування власного розкладу занять, розкладу шкільних дзвоників, номерів кабінетів, де відбуватимуться заняття, коли звичайний блокнот може зберігати цю інформацію. Але так само можна записувати всі заплановані справи на день, записавши їх в тій послідовності, в якій планується їх виконувати. До того ж всі справи потребують витрати часу, вчитель, же не проводить 30 хв уроку або цілу годину, замість 45-ти хвилин, які визначаються дзвоником. Відповідно всі справи повинні мати свій розклад дзвоника.

Тож варто записувати всі справи, а після складання свого робочого дня, варто дотримуватися домовленості з собою так, ніби це підписані вами трудові обов'язки, від яких залежить утримання на роботі. «Основними рекомендаціями щодо планування часу можна назвати такі:

- самомотивація або нагорода собі за зроблену вчасно роботу. Деякі дослідники говорять, що така практика є ефективною;
- встановлення для себе покарань за запізнення, невиконання роботи, неорганізованість;
- продумування наступного дня, підготовка необхідних для роботи речей звечора. Оскільки пошук потрібного зранку найчастіше призводить до стресів і запізнь, що потім позначається на всьому дні;
- прорахунок можливих негативних чинників, які можуть вплинути на розпорядок дня (урахування часу на затори, запізнення колег, невчасне підписання документів тощо). Людина має прораховувати різні варіанти, щоб розуміти, як діяти за різних обставин, хоча, очевидно, що всього передбачити неможливо;
- ведення щоденника зі справами, які слід зробити, оскільки тримати все в пам'яті подекуди просто неможливо;
- умовно розподілити день на кілька частин і виконувати завдання, заплановані на ранок, обід і вечір» (Євтушевська, 2017, с. 16-17).

Ці поради допоможуть розібратися з накопиченими справами та сформуванню для себе власний режим тайм-менеджменту. Але задача тайм-менеджменту полягає в дещо іншому, а саме у тому, щоб визначити головні цілі життя та знайти час для їхньої реалізації. Брайан Трейсі порівнював тайм-менеджмент із сонцем, навколо якого кружляють усі складові життя людини (Трейсі, 2007). Щоб визначитися з тим, що для вас є найбільш важливим, можна виконати дуже просту вправу – за 30 секунд написати 3 найважливіших бажання. У переважній більшості людей ці бажання будуть пов'язані зі здоров'ям, родиною та роботою, але, можливо, у вас якось по-іншому. Парадокс цієї вправи, що найбільшими проблемами будуть ті ж самі речі, а отже, люди пов'язують свої бажання саме з тими сферами, де відчувають проблеми. Визначив свої найбільш жадані та болючі сфери життя можна використати колесо життєвого балансу, щоб зрозуміти наскільки проблемою є ситуація.

Колесо життєвого балансу – це візуалізація базових сфер життєдіяльності людини, яке має форму кола, поділеного на декілька секцій (зазвичай 8). Усі сфери колеса діляться на 10 поділок від центру кола (рис. 1).

Необхідно оцінити рівень кожної сфери свого життя за особистими відчуттями та зафарбувати шкалу. В ідеалі колесо повинно бути рівним, але мало в кого так буває, і це не настільки суттєво. Інша справа – це та або ті декілька сфер, які отримали найнижчу оцінку. Це зони – де людина почуває себе некомфортно, та навіть більше, замість того, щоб розбиратися з цими сферами – намагається втекти від проблем, створюючи додаткову зайнятість в інших сферах.

Так, наприклад, замість того, щоб займатися особистісним зростанням (куди можна віднести розвиток професійних компетентностей також), вчитель перекидає усю увагу на фінансову сферу (береться за додаткову роботу, репетиторство), чи на сферу кар'єрного зростання. Але й там ситуація не стає кращою, тому що, зазвичай ці сфери взаємопов'язані, і без особистісного зростання майже не можливо просуватися кар'єрною дробиною та заробляти більше. Натомість, втома та роздратування майже гарантовані.

Отже, передусім необхідно бути чесним з собою та припинити тікати від нерозв'язаних проблем. Далі необхідно визначити, що і наскільки може поліпшити ситуацію в проблемних сферах, а також – наскільки це покращення в одній сфері вплине на покращення в іншій. Варто розпочинати працювати з тією сферою, чії показники сильніше за інші впливають на інші сфери, а також знизити контроль над тією сферою, де і так все добре. Контролювати усі сфери одночасно не вийде, але закон інерції ніхто не

відміняв, тож деякий час в тих сферах, де ситуація вас влаштовує нічого руйнуватися не буде вже точно, та, навіть, під впливом вирівнювання в іншій сфері може навіть там ще більш покращитися.

Отже, існує цілий ряд способів, що дозволяють керувати власним часом ефективно:

1. Чітко визначити головні цінності та пріоритеті. Тримати їх в полі зору.
2. Знайти баланс між роботою та особистим життям.
3. Письмово зафіксувати усі свої справи, визначити, які є обов'язковими. Позбутися необов'язкових. Перед тим, як впроваджувати щось нове у свій розпорядок життя, необхідно його спростити, інакше для нового не вистачатиме місця, тому з'явиться сильний опір.

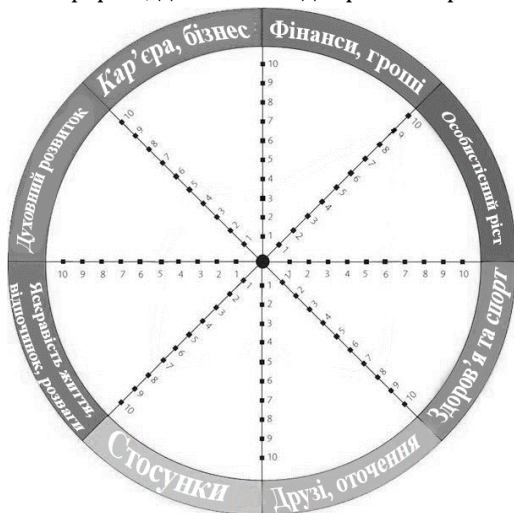

Рис. 1 Колесо життєвого балансу

4. Не боятися не вкластися в дедлайни. Страх блокує енергію, тож замість того, щоб робити важливі речі людина починає прокрастинувати.
5. Прохроментувати декілька робочих днів, щоб визначити кількість часу витраченого марно.
6. Скласти плани за принципом піраміди Б. Франкліна (рисунки 2).
7. Щовечора складати погодинний графік справ на наступний день, додавши ті справи, які не були зроблені сьогодні. Бажано робочий день розпочинати саме з невиконаних справ попереднього дня.
8. Розбити день на 3 періоди. Виконувати важливі та термінові справи зранку. Розпочинати з найбільш неприємних справ.
9. Робити не те, що потрібно, а те, без чого неможливо обійтись. Такі справи не повинні залишатися на наступний день.
10. Чітко розділяти робочий та вільний від роботи час. Для вчителів робочим часом є безпосереднє проведення уроків, тож працюємо відповідно розкладу, та методичний, на який складає окремий план діяльності.
11. Берегти власний час та час колег. Спілкування – коротке та конструктивне, відповідати лише на термінові телефонні дзвінки, визначити час, коли перевіряєте електронну пошту та даєте відповіді.
12. Після кожної справи, по можливості, брати 5-хвилинні перерви. Доречним буде використання методу Помодоро.
13. Підтримувати водний баланс організму (водний – це не додаткова чашка кави, а звичайна питна вода).
14. Кожен день залишати час на спілкування з членами родини, хобі, заняття спортом, професійного зростання. Навіть 15 хв. на день, виділених на книжку з вашої галузі сприятиме тому, що ви будете постійно самовдосконалюватися (Лисенко, 2013).

Отже, як можна зазначити, цілепокладання – є основою стратегічного планування в професійній та життєвій діяльності вчителя. Цілепокладання – це первинна стадія визначення комплексу цілей, що відповідають стратегічній меті та характеру завдань з врахуванням особливостей самої людини. В роботі вчителя цілепокладання «розглядається як складне інтелектуально-інструментальне вміння, що складається з комплексу простіших: урахування найбільш значущих факторів людського розвитку конкретних учнів; трансформування цілей педагогічної діяльності в систему навчально-виховних завдань; створення умов для учнів щодо «довизначення» ними завдань як особистих; диференціація сприятливих, несприятливих та нейтральних факторів (порівняно з найбільш значущими); володіння методиками одержання оперативної інформації про хід і проміжні результати творчого процесу та їх аналізу тощо» (Виговська, 2014, с. 80). Без чітко сформованого конструкта цілей та стратегічних інструкцій їхньої реалізації не можливо визначити довгострокові та короткострокові плани, тому ваш тайм-менеджмент може перетворитися в ефективне, але безглузде виконання дедлайнів.

Американській бізнесмен Б. Франклін розробив систему планування та досягнення цілей, яка сприяє цілісному уявленню шляху реалізації важливих цінностей. Візуально ця система виглядає як піраміда. «Заповнюється піраміда знизу догори: спочатку людина прописує свої головні життєві цілі, далі визначається одна глобальна мета, прописується план досягнення мети. Генеральний план не має чітких дат реалізації, але відповідає на питання «Як я реалізую свою мету» (що для цього треба знати, уміти). Натомість довгостроковий, короткостроковий та щоденний план покликаний розбити ваш генеральний план на ряд задач з датами їх реалізації так, щоб щоденно можна було робити крок до своєї мети. Використання піраміди Франкліна передбачає відвертість із самим собою та глибокий самоаналіз. Будь-які абстрактні моделювання життєвих цілей, а особливо глобальної мети, є результатом поверхневого підходу до піраміди» (Савонова, 2021, с. 71).

В основі власної піраміди Б. Франклін поклав 14 цінностей, але для початку буде достатньо визначити 2-3 цінності та розпочати роботу з ними. Наступна сходинка – це глобальна мета, яка спирається на визначенні життєві цінності. Глобальна мета – це максимальний результат, який людина хоче досягти. Генеральним планом стає хронологічно вибудований перелік завдань, які ведуть до досягнення мети. На наступній сходинці розписується довгостроковий план реалізації глобальної мети (на 3-5 років). Важливо не плутати, і замість того, щоб переносити завдання генерального плану із зазначенням дедлайнів, необхідно прописати невеликі кроки кожної із задач глобального плану, які можна зробити протягом 3-5 років. Короткостроковий план розписується на найближчий рік, півроку, три місяці, місяць, а в плані на день – зазначається один-два кроки, що сприяють досягненню короткострокових та довгострокових планів. Час від часу необхідно повертатися до короткострокових та довгострокових планів і перевіряти наскільки вдало ви просуваєтеся для їхньої реалізації та чи не потрібна корекція планів, адже ми всі люди, і не можемо врахувати всі обставини нашого життя.

Рис. 2. Піраміда Б. Франкліна

Найважче працювати саме з формуванням власних цілей. Фактично, мета – це ідеалізоване втілення результату якоїсь діяльності людини з задачами та методами досягнення. Неправильна сформована мета гарантує провал будь-якої діяльності, тому вона повинна бути сформована чітко, ясно та позитивно. Цілепокладання – важкий і довготривалий процес, адже абстрактним бажанням необхідно дати форму чітко окресленої установки довготривалого періоду. Водночас занадто глобальні цілі не мають необхідного мотиваційного імпульсу до діяльності, адже просто стає незрозумілим з чого потрібно починати, хоча саме вони подекуди допомагають визначити власні цінності та сенс життя. Тож глобальні цілі повинні отримати чітку структуру вираження.

Американський письменник з саморозвитку Б.Трейсі пропонує 10-тикроковий шлях цілепокладання.

1.Щиро відповісти на питання «Що я хочу в особистому плані та в професійному плані?». Ціль повинна бути реальною, щоб можна було визначити можливість її реалізації.

2.Ціль повинна бути записана. Та ціль, що не записана має незначні шанси на реалізацію.

3.Визначити дедлайн цілі. Може бути так, що реалізувати бажане вдасться раніше кінцевого терміну, а може – і пізніше, але встановлений дедлайн мотивуватиме до діяльності.

4.Дати відповідь на питання: «Чому я зараз досі не досяг цілі?». Так, з одного боку ви щойно сформуливали власну ціль, але з іншого – визначаєте наскільки її реалізація залежить від вашої діяльності, а наскільки від зовнішніх обставин.

5.Визначити, які додаткові знання необхідні для досягнення поставленої цілі.

6.Визначити коло людей чия допомога вам знадобиться для реалізації цілі, а також того, що ви можете зробити для цих людей. Мало знайдеться людей, які готові безкінечно допомагати невдячній людині.

7.Скласти генеральний план дії.

8.Візуалізувати ціль. Це допомагає тримати себе в тонусі та пам'ятати про головні речі.

9.Починати діяти та діяти щоденно. Дуже важко розпочати, але систематична та планомірна діяльність в бажаному напрямку запустить принцип інерції.

10. Наполегливість. Деякі кроки, які були визначені для досягнення поставленої цілі є некоректними, а тому можуть відводити у бік від задуму, деякі обставини будуть перевіряти вас на міцність, тому лише наполегливі досягають своїх цілей (Трейсі, 2007).

Брайан Трейсі радить написати 10 цілей на один рік. Всі вони повинні бути написані в теперішньому часі так, ніби ви вже їх досягли, а потім обрати лише одну, якою буде займатися протягом року. Далі аналізуємо її по техніці SMART (рисунки 3). У такому разі алгоритм буде таким:

- конкретизація майбутнього результату (S);
- обґрунтування необхідності, тобто релевантність цілі (M);
- прогнозування ступеню досягнення результату (A);
- визначення цільових показників та критеріїв для оцінки (R);
- кінцевий термін досягнення сформованої мети (T).

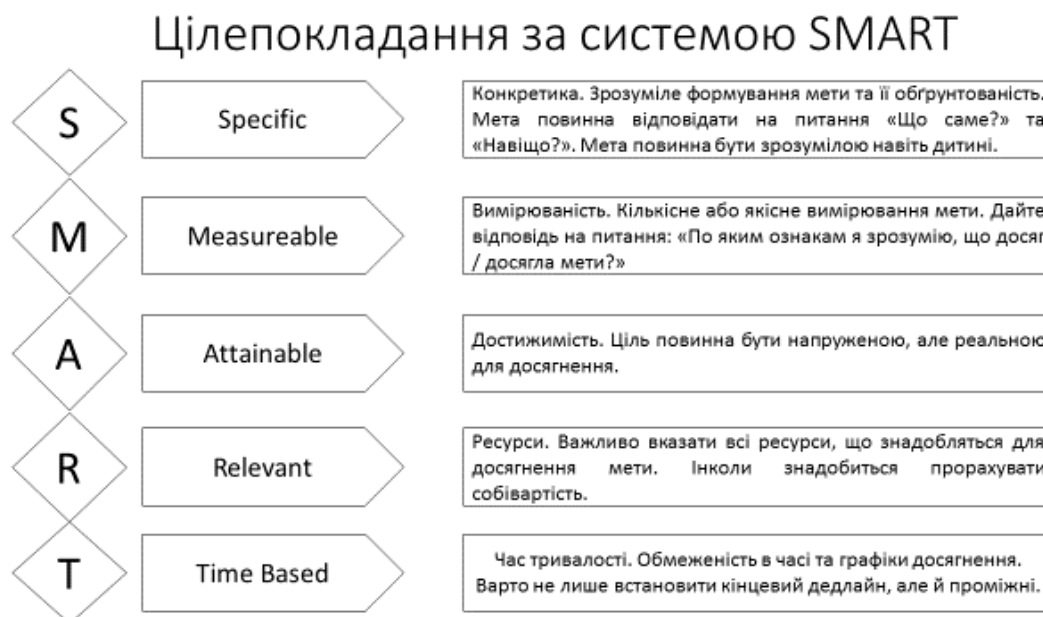

Рис. 3. Технологія SMART

Працювати над обраною метою важливо кожного дня, тому з виникненням різних задач протягом дня і перед тим як визнавати ці задачі важливими для вашого професійного зростання, варто пригадати ціль та запитати себе: «Чи виконання цих задач наближує мене до досягнення моєї мети?», і після цього ви зможете обрати відповідні методи розв'язання цих задач, адже ваше ставлення до них буде чітко визначеним. Навіть, якщо деякі задачі що не ведуть вас до досягнення цілі, ви не зможете делегувати іншій людині (а, зазвичай, делегувати можна тому, для кого ці задачі співпадають з власною метою), то, принаймні, ви будете менше турбуватися за кінцевий результат і візьмешся за них, лише в останню чергу.

Для ефективного тайм-менеджера важливі задачі повинні бути в пріоритеті та виконуватися в першу чергу. Головний девіз щоденного тайм-менеджмента – працювати не над тим, що може здаватися важливим і терміновим, а над тим, що сприяє досягненню визначеної мети. У матриці Ейзенхауера, зазвичай, важливі та термінові справи – це справи, які не матимуть значного впливу на ваше положення, а тому перед тим, як братися за їхнє виконання задайте собі наступне питання: «Наскільки негативними для мене будуть наслідки невиконання цих задач?» І якщо, таких наслідків не буде, або будуть несуттєві, сміливо перекидайте ці справи в інший блок – неважливі та термінові, а далі визначте скільки знадобиться часу для їхнього виконання, якщо менш, ніж 15 хвилин, можете розпочати свій день саме з них, але, якщо більше, тоді залишайте їх наостанок. Дуже часто – це делеговані задачі, тому перед тим, як братися за них, обговорить дедлайни та очікуваний кінцевий результат з замовником.

Варто пам'ятати, що цілепокладання людина може формувати спираючись на власну свободу волі. Нав'язані цілі іншими ніколи не будуть ефективними. Більш того, рано чи пізно, людина намагатиметься позбутися тиску. Так значна кількість українських студентів, які під тиском батьків вступили на певну спеціальність, не завершують навчання, проходять перенавчання або йдуть працювати не за фахом. Тож перше правило ефективного цілепокладання – не плутати власні цілі з бажанням інших. Цілепокладання повинно спиратися на власні цінності, тому перед тим як чітко окреслити мету задайте собі питання: «Заради кого або чого я буду діяти?».

Після того, як були визначені ваші цінності, розберіться з мотивами діяльності, а також потребами, які ви плануєте задовільнити. Які бувають потреби ще описав А. Маслоу. Щодо мотивів, то вони бувають внутрішні (буду задоволений собою) та зовнішні (інші будуть задоволені мною, будуть схвалювати мої досягнення), стійкі (власні переконання) нестійкі (тимчасові переконання під тиском соціуму, наприклад, мода на конкретну професію або вимога до володіння якимись професійними навичками), позитивні (приємні емоційні імпульси), негативні (неприємні емоційні імпульси). Далі складаємо план і визначаємо кроки та методи діяльності. Встановлюємо кінцевий термін досягнення та проміжкові терміни. Так, якщо ви плануєте підвищити свій професійний рівень, а успішне проходження атестації та отримання звання для вас є зовнішнім критерієм досягнення мети, який ви можете досягти через 5 років, то проміжкові терміни можуть бути такими:

- перші два роки – кожного червня;

- третій рік – грудень та червень;
- четвертий рік – вересень, грудень, червень;
- п'ятий рік – вересень, листопад, січень, березень.

Важливо також обміркувати ризики та незручності, які виникатимуть під час реалізації цілі. Сумніватися на періоді формування власної цілі – цілком нормально, але, якщо ви вже прийняли рішення – полиште сумніви. Розумна людина сумнівається тоді, коли обирає, а не тоді, коли вже обрала.

Висновки. Отже, цілепокладання в професійній діяльності вчителя сьогодні розуміється не лише як уміння формувати цілі та задачі освітньої діяльності, а також як уміння вчителя свідомо та самостійно формувати цілі професійного розвитку, визначати терміни досягнення цілей, використовувати методи таймменеджменту у своїй професійній діяльності.

Список використаних джерел

- Виговська, О. (2014). Учителське цілепокладання як платформа становлення компетентного професіонала. *Директор школи, ліцею, гімназії*, 5/6, 74-93.
- Гриньова, В. М. (2014). Про співвідношення понять «професіоналізм», «професійна культура», «професійна компетентність», «професійна підготовка». *Педагогіка та психологія*, 45, 74-84.
- Євтушевська, О. В. (2017). Тайм-менеджмент як вияв світогляду сучасної людини. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*, 3, 15-18.
- Іщенко, В. (2017). Розвиток професійного іміджу молодого педагога на основі самоменеджменту. *Витоки педагогічної майстерності*, 20, 120-124.
- Лысенко, В. И., Лысенко, С. В. (2013). Использование технологии тайм-менеджмента в работе и жизни врача и педагога. *Проблемы непрерывной медицинской освіти та науки*, 3, 24-27.
- Савонова, Г. І. (2021). Тайм-менеджмент успішного вчителя: перші кроки. *Освіта на Луганщині*, 3 (64), 68-74.
- Трейси, Б. (2007). *Результативный тайм-менеджмент: эффективная методика управления собственным временем*. Москва: Смарт Бук.

References

- Hrynova, V. M. (2014). Pro spivvidnoshennia poniat «profesionalizm», «profesiina kultura», «profesiina kompetentnist», «profesiina pidhotovka» [About the relationship between the concepts of «professionalism», «professional culture», «professional competence», «professional training»]. *Pedahohika ta psykhohihiia [Pedagogy and psychology]*, 45, 74-84 [in Ukrainian].
- Ishchenko, V. (2017). Rozvytok profesiinoho imidzhu molodoho pedahoha na osnovi samomenedzhmentu [Development of the professional image of a young teacher based on self-management]. *Vytyky pedahohichnoi maisternosti [Origins of pedagogical skills]*, 20, 120-124 [in Ukrainian].
- Lysenko, V. I., & Lysenko S. V. (2013). Ispolzovanie tekhnologii taim-menedzhmenta v rabote i zhizni vracha i pedagoga [The use of time management technology in the work and life of a doctor and teacher]. *Problemy bezperervnoi medychnoi osvity ta nauky [Problems of continuous medical education and science]*, 3, 24-27 [in Russian].
- Savonova, H. I. (2021). Taim-menedzhment uspishnoho vchytelia: pershi kroky [Time management of a successful teacher: first steps]. *Osvita na Luhanshchyni [Education in Luhansk region]*, 3 (64), 68-74 [in Ukrainian].
- Treisi, B. (2007) *Rezultativnii taim-menedzhment: effektivnaya metodika upravleniya sobstvennim vremenem [Effective time management: an effective technique for managing your own time]*. Moskva: Smart Buk [in Russian].
- Vyhovska, O. (2014). Uchytelske tsilepokladannia yak platforma stanovlennia kompetentnoho profesionala [Teacher goal setting a platform for becoming a competent professional]. *Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii [Director of a school, lyceum, gymnasium]*, 5/6, 74-93 [in Ukrainian].
- Yevtushevska, O. V. (2017). Taim-menedzhment yak vyiv svitohliadu suchasnoi liudyny [Time management as a manifestation of the worldview of a modern person]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika [Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Economy]*, 3, 15-18 [in Ukrainian].

SAVONOVA H.

Department of education management Lugansk regional Institute of postgraduate pedagogical education, Severodonetsk, Luhansk region, Ukraine

OBJECTIVES AND STRATEGIC PLANNING OF THE TEACHER'S PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN THE MODE OF TIME MANAGEMENT

The article analyzes the contradiction between need for a planned and systematic professional development of a modern teacher and lack of time for this process. It shows a dependence of the teacher's professional planning

process from conscious and specific goal setting and strategic planning. It's noted that goal setting is the basis for self-management and time-management. The article proves the importance of goal setting in the teacher's professional development, explains the methods and techniques of goal setting in time management mode. It pays attention to framing the issues of goal setting. It marks the main reasons, why the teachers waste their time, so that make them to spend their personal time on the work matters. According to these reasons it gives the recommendations on time planning. The article points, that goal setting is preceded by an analysis of the accumulated cases and determination of their importance by the teacher himself, and goal setting itself begins with open questions and is carried out using SMART technology.

Key words: *professional competence, time-management, goal setting, deadline, the Wheel of Life, Franklin's pyramid*

Стаття надійшла до редакції 09.05.2023 р.

UDC 378.011.3-051:6]:37.015.31:745/749

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283420](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283420)

YULIIA SRIBNA

ORCID ID: 0000-0003-3846-3871

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

DECORATIVE AND APPLIED CREATIVITY AS A FACTOR FOR THE FORMATION OF THE CREATIVE PERSONALITY OF THE FUTURE TECHNOLOGY TEACHER

In modern conditions, education is an important factor in reviving the nation, instilling in young people a national consciousness, a harmoniously developed personality of a future teacher of technology – a bearer of the best assets of national and world culture, capable of self-development and self-improvement, to transfer experience to his schoolchildren.

The article examines the peculiarities of decorative and applied creativity as a factor in the formation of the creative personality of a student of higher education. The effective role of folk art as a source of spiritual and aesthetic culture of the future technology teacher is revealed. The potential of decorative and applied creativity in the formation of the creative personality of the future technology teacher was revealed.

Key words: *folk art, embroidery, professional training, decorative and applied creativity, formation of a creative personality*

Introduction. One of the tasks of higher education in the conditions of humanization and democratization in Ukraine is the formation of an educated personality, ensuring the priority of its comprehensive development, the formation of spiritual values and creative activity. It is the study of decorative and applied creativity that creates conditions for the creative orientation of students' educational and educational activities, involves them in the cultural traditions of their people, the formation of artistic abilities and creativity, and ensures the harmonious development of the cognitive activity of the future teacher of labor training and technology.

In today's conditions, considerable attention is paid to the issue of involving young people in the study of national forms of Ukrainian folk art, revealing the national uniqueness of Ukrainian ethnodesign. The formation of a creative personality capable of independent thinking, generating original ideas, and making non-standard decisions in the process of productive and transformative activity is one of the most urgent socio-pedagogical problems of social progress.

In modern science, the problem of attracting student youth to the achievements of folk decorative and applied creativity is not new. Thus, in the last decade, the following issues were actively investigated: education of national self-awareness among student youth in the process of studying various types of decorative and applied creativity; artistic and aesthetic education of youth by means of fine, decorative and applied art and design; formation of creative activity and artistic skills in classes on decorative and applied creativity, etc.

Analysis of research and publications. Modern researchers of reforming world systems of professional teacher training pay more and more attention to the creative development of the teacher's personality. They consider the teacher's personality as a systematically structured social quality of an individual, which is formed in social activities and communication and is characterized by the individual's entry into sociocultural relations. Modern researchers in the field of personality theory (A. Asmolov, A. Bodalov, V. Maslov, V. Simonov, M. Udovenko) adhere to this point of view. The influence of folk art on personality development became the

subject of studies by famous scientists – O. Danchenko, D. Zhola, I. Zyazyun, V. Losyuk, D. Thorzhovsky, and others. Yu. Kolomiets, V. Musienko, L. Orshanskyi, V. Radkevich, L. Savka and others devoted their dissertation studies to the problem of student and student youth studying decorative and applied creativity.

The effectiveness of the development of an individual's creative activity is largely related to the clarification of the essence of the creative process, psychological regularities of its course, and pedagogical factors influencing the creative potential of an individual. Many works are devoted to these key issues. The psychological-pedagogical theory of the development of the creative abilities of the individual is reflected in the studies of L. Vygotsky, I. Voloshchuk, V. Molyako, G. Kostyuk, O. Savchenko, V. Sukhomlynskyi, V. Palamarchuk, Ya. Ponomaryev. Thanks to the research of foreign scientists J. Gilford, E. Torrens, L. Hollingworth, the structure and content of the creative potential of an individual has been clarified.

Presenting main material. The study of national culture and folk art by the younger generation is one of the important problems of pedagogy. Over the centuries, the best traditions were refined and passed down from generation to generation as standards of beauty, samples of taste, national characteristics, as part of the culture of the people. The beauty of objects used by people in everyday life nurtured aesthetic taste and intensified the appreciation of beauty.

The study of folk art is a means that contributes to solving professional problems in the field of aesthetic education and art education of the younger generation through the development of artistic and creative ideas, spiritual needs, imagination, and skills to evaluate works of art. The main value of art lies in its influence on human thinking as a tool of cognitive activity, on communicative qualities as a means of spiritual and business communication, and on creative abilities as the main means of self-realization.

Folk decorative and applied creativity is a symbol of human affairs, aspirations, feelings, ideas. We have always been and continue to be attracted by the beauty and practicality of works of folk art. In the works of artists, we observe the laconic language of art in combination with the natural world. These features formed in people a high, optimistic attitude to life, patriotic feelings, showed features of the national character.

Decorative and applied creativity covers a whole complex of artistic and aesthetic attitudes of the individual to reality, its transformation in creative activity. The study of the properties of various natural materials, their artistic processing, as well as the improvement of professional skill and creative level in mastering the technique and technology of various types of decorative creativity should be interconnected in order to provide the most effective conditions for the formation of creative abilities of young people.

Mastering the skills and techniques of artistic processing of various materials is subordinated to the main task – to embody creative ideas in the material. Pedagogical science considers artistic creativity as an important means of upbringing and education, assimilation to cultural values. The educational value of creativity lies in the fact that, influencing the mind and feelings at the same time, it organizes emotions, contributes to the deepening and development of a person's emotional and moral culture.

The possibilities of mastering composition and artistic expressive means in the process of studying decorative and applied creativity are mainly based on the student's readiness to solve educational and creative tasks, on a certain amount of knowledge and skills in the field of visual arts (composition, drawing, color science, material science). The knowledge acquired by students about the peculiarities of composition in decorative and applied creativity is organically supplemented when mastering embroidery.

Embroidery occupies a significant place among many types of decorative and applied creativity (carpet making, pysankarstvo, pottery, shoemaking, carving, etc.).

As is well known, the traditional synthesis of the sacred and the festive, the archaic and the religious, the utilitarian and the aesthetic, the synthesis inherent in the soul of the Ukrainian people, is naturally embodied in decorative and utilitarian works, in particular in embroidery.

The history of Ukrainian folk embroidery in Ukraine goes back centuries. The data of archaeological excavations and the testimony of travelers and chroniclers prove that embroidery as a form of art has existed in Ukraine since time immemorial. According to Herodotus, Scythian clothes were decorated with embroidery. Silver plaques with figures of men dating back to the 6th century found in Cherkasy region, upon examination, showed the identity of not only the clothes, but also the embroidery of the Ukrainian folk costume of the 18th-19th centuries. Arab traveler of the 10th century. N. e. in his stories about the Rus notes that they wore embroidered clothes (Tytarenko, 2000).

From time immemorial, women have been engaged in embroidery, who passed down the most typical, brightest patterns of ornament, color, and embroidery techniques from generation to generation. The embroideries, conveying the characteristic features of the area, differ among themselves in terms of ornamentation, technique of execution, and range of colors.

Over many centuries, the immediate concrete meaning of the symbols on embroidery was lost, but the traditions of their use did not disappear. According to the motifs, embroidery ornaments are divided into groups: geometric, plant, plant-geometric, zoo- and anthropomorphic (Tytarenko, 2003).

The embroidery technique has about a hundred different options and, just like the range of colors, is a feature of a certain area.

Poltava embroideries are made with a cross, double twine, netting, cut-out, gouging, topstitching, etc.

Patterns are made with separate seams and a combination of several seams. They are embroidered mainly with white threads (Tytarenko, 2000).

Towels, curtains, women's and men's clothes were decorated with embroidery. Special attention was paid to towels – ancient talismans of the home and family. In ancient times, a towel, embroidered with appropriate patterns and symbols, was an indispensable attribute of many rites: with a towel, they came to the mother-in-law to honor the birth of a new person, met and saw her off on her last journey, decorated images and covered bread on the table. In addition to ritual significance, towels also had a practical use. According to the functions they performed, the towels had their names. For example, for wiping the face and hands – a cloth, for dishes and the table – a washcloth, for decorating images, photos, portraits – a penitent, for marriage ceremonies – a wedding, for a funeral – a funeral, for tying in-laws – a shoulder cloth, etc. The colors and ornamentation of towels are characteristic of regional features (Onyshchuk, 2000, c. 77-82).

Since ancient times, the embroidered towel has been one of the nationally specific signs of Ukraine: "even now it symbolizes the purity of feelings, the depth of boundless love for one's children, for all those who do not callous in soul, it is generously laid out for close and distant friends, guests".

One of the oldest and most used images is the symbol of a tree – the tree of life. On towels embroidered in different regions, this ornament has many variations. However, the symbolism of the pattern remains unchanged (Onyshchuk, 2000, c. 78).

In the process of studying embroidery, students learn the basics of composition, methods of combining artistic form with technological possibilities and material properties.

Analysis of literary sources of ethnographic direction (Kara-Vasyleva, 2000; Nikishenko, 2002, c. 76-80; Tytarenko, 2003) showed that it is possible to implement the task of forming among student youth an idea of the national uniqueness of Ukrainian ethnodesign when they work out the issue of the artistic features of Ukrainian folk embroidery. So, during the classes, students get acquainted with the forms of ornamentation, the principles of composition, the peculiar color, and the techniques of execution that are characteristic of embroidery of various ethnographic regions of Ukraine.

In the educational process, various methods are used, both informational and reproductive, and creative. Embroidery training is carried out taking into account the individual abilities of students on the basis of the didactic principles of accessibility, scientificity, clarity. It is important to follow the didactic principle from "simple to complex". For example, in the process of studying the basics of composition, gradually move from the simplest motifs to more complex ones, teach students to independently create complex ornamental compositions from individual motifs.

It is in these classes that favorable conditions are created for the development of students' desire to independently make various changes and additions to the ornaments, to try to create a new variant of the motif, rather than reproduce a copy.

The creative approach to creating an ornamental image, decorative images is based not only on the knowledge gained during the study of fine art subjects, but also on the impressions obtained directly from communication with the environment. Therefore, at the initial stage of the formation of knowledge from this type of activity, it is quite important to correctly formulate the target instruction – to note the volume of the material to be studied, its novelty, the possibilities of forming creative abilities in the process of transformative activity (Orshansky, 2000, c. 80). The practical embodiment of ornamental compositions on the material is a necessary condition for the creation of artistic products. It is in ornamentation that the student's sense of proportion and aesthetic taste is manifested.

For successful creative activity, it is important to have work skills consolidated by exercises and the ability to perform one or another action. For this purpose, at the beginning of practical work, students make samples using various embroidery techniques.

In the educational process, students are shown samples of various embroidery techniques and ready-made products, as the visualization of classes makes the learning process easy, interesting, creative, and accessible.

Analysis of scientific-theoretical and methodical literature, study of works from the sphere of decorative and applied creativity of Ukraine (Kara-Vasyleva, 2000; Orlov, 2002, c. 209-217; Orshansky, 2000, c. 80; Tytarenko, 2000) showed that the most effective in the process of forming the artistic and creative activity of students is the production of an embroidered product.

The following criteria were used when selecting the above-mentioned object of work for embroidery classes: the possibility of taking into account regional characteristics when choosing colors and creating a composition; the possibility of using various embroidery techniques provided by the work program; feasibility for students to perform and compliance with the planned time spent on performing the practical task; taking into account the individual characteristics of students.

The production of embroidered products is, in fact, performed by students using materials and techniques that they had already learned during the execution of samples. And the creative direction of the activity consists in the fact that each student individually makes a product, which further determines the specifics of the choice of material for the product and its manufacturing technology.

So, in order to decide on the design of the future embroidered product, students visit current exhibitions of folk art, study ethnographic sources, ethnographic literature, study the artistic features of Ukrainian folk embroidery – ornaments, compositions, color.

Searching for independent ways to solve the task, viewing different options separate students from the sample, give space for thinking about the conditions of activity, and about their capabilities.

In the course of mastering artistic creative activity, a student in the process of studying embroidery develops a special system of organization of the sensory-volitional apparatus: a special vision of color, a sense of composition, active or passive perception, low or high emotionality at the initial stage of making an embroidered product, organization, etc.

In order to arouse students' interest in creativity and the desire to make artistic products, it is didactically justified to familiarize them with the cultural and everyday traditions of the region in the conditions of the expositions of the local history museum, the museum of ethnography and everyday life in various centers of national culture, where they will have the opportunity to examine the best embroidered products of well-known folk masters.

Meetings with the masters of art will have an extraordinary educational potential, because studying the work methods of master illustrators has a positive effect on the formation of artistic and creative activity of students. An excursion to one of the most famous centers of embroidery and carpet making – Reshetylivka of the Poltava region will contribute to the solution of this task. A visit to the Reshetyliv factory of artistic products will allow you to demonstrate the variety of embroidered products and carpets with plant and geometric ornaments, which are made by local craftsmen on machines and by hand, according to a sample, often from memory, to get acquainted with the creative work of the People's Artist of Ukraine Yevhen Ivanovich Pylyugin, People's Artist of Ukraine Leonid Samoylovych Tovstukha, honored master of folk art of Ukraine, laureate of the T.G. Shevchenko State Prize, world-renowned and respected craftswoman Nadiya Babenko (Tytarenko, 2008).

With students systematically mastering embroidery as a type of decorative and applied creativity, studying the artistic features of Ukrainian embroidery, conditions are created for revealing the national uniqueness of Ukrainian ethnodesign.

Conclusions and prospects for further research. In the process of educational activity, students develop cognitive activity at various levels, accumulate experience, realize the opportunity to create, discover new artistic techniques and create works of art, and develop the ability for independent creative activity. It is during embroidery that students' activities have a creative direction.

According to its content, the formation of creative activity and artistic skill takes place in the process of developing special knowledge, as well as abilities and skills, in which perfect mastery of artistic and technical methods of visual activity from decorative and applied creativity is realized, based on a creative comparison of one's own experience with the experience of masters, establishing cause-and-effect relationships, review of accumulated from this type of activity, available means, methods, desire to improve the existing one.

References

- Kara-Vasyleva, T. V. (2000). Ukrainian embroidery at the turn of the century. *Ukraine art and architecture of the late 19th and early 20th centuries*. Kyiv.
- Nikishenko, Yu. I. (2002). Symbolism of individual geometric ornaments of Ukrainian embroidery. *Scientific notes of NaUKMA*, 20/21, 76-80.
- Onyshchuk, O. (2000). Pile towels. *Berehynia*, 3.
- Orlov, V. (2002). Modern trends in artistic and aesthetic education. *Continuous prof. education: theory and practice*, 3 (7), 209-217.
- Orshansky, L. V. (2000). Decorative and applied art and ethnodesign – traditions and modernity in the artistic and labor training of future teachers of labor education. *Innovative educational technologies*, 1, 77-82.
- Tytarenko, V. P. (2000). *Poltava traditional embroidery: past and present: educational and methodological manual*. Poltava: Verстка.
- Tytarenko, V. P. (2003). *Traditional folk crafts of the Poltava region*. Poltava: Verстка.
- Tytarenko, V. P. (2008). *Ukrainian folk embroidery in the works of Poltava craftsmen*. Poltava: Inart.

СРІБНА Ю.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Україна

ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНА ТВОРЧІСТЬ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГІЙ

У сучасних умовах освіта виступає важливим фактором відродження нації, виховання у молоді національної свідомості гармонійно розвиненої особистості майбутнього вчителя технологій – носія кращих

надбань національної та світової культури, здатного до саморозвитку та самовдосконалення, до передачі досвіду своїм вихованцям-школярам.

У статті розглядаються особливості декоративно-прикладної творчості як фактора формування творчої особистості студента ЗВО. Розкривається ефективна роль народного мистецтва як джерела духовної та естетичної культури майбутнього вчителя технологій. Виявлено потенціал декоративно-прикладної творчості у формуванні творчої особистості майбутнього вчителя технологій.

Ключові слова: народне мистецтво, вишивкарство, професійна підготовка, декоративно-прикладна творчість, формування творчої особистості

Стаття надійшла до редакції 08.02.2023 р.

УДК 37.013.83

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283423](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283423)

ВІКТОР СТРЕЛЬНИКОВ

ORCID ID: 0000-0002-8822-9517

Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЄКТУВАННЯ АНТОНА МАКАРЕНКА У НЕПЕРЕРВНІЙ ОСВІТІ

У статті наведено аналіз розвитку теорії і практики проектування дидактичних систем, які започатковані Антоном Макаренком. Проектування курсів підвищення кваліфікації у неперервній освіті розглядається автором як цілеспрямована освітня діяльність педагога у закладі неперервної освіти щодо створення проекту курсів підвищення кваліфікації як інноваційної моделі системи неперервної освіти, орієнтованої на масове використання. Намічене вирішення низки проблем андрагогіки для вироблення концепції проектування курсів підвищення кваліфікації. Зроблений висновок про актуальність для системи неперервної освіти запропонованої автором концепції проектування курсів підвищення кваліфікації, яка ґрунтується на ідеях Антона Макаренка, Григорія Ващенка, Василя Сухомлинського, Григорія Костюка та інших вітчизняних дослідників.

Ключові слова: Антон Макаренко, неперервна освіта, проект, проектування, курси підвищення кваліфікації учителів

Постановка проблеми. Перспективним напрямом сучасних педагогічних досліджень у системі неперервної освіти вважається проектування освітніх об'єктів, зокрема курсів підвищення кваліфікації учителів. Засновником теорії і практики педагогічного проектування був видатний вітчизняний педагог світового рівня, діяльність якого пов'язана з Полтавщиною – Антон Макаренко. Важливо дослідити, якого продовження набула започаткована великим педагогом й актуальна для системи неперервної освіти теорія і практика в наш час. Адже й сьогодні визначальна роль у реформуванні системи неперервної освіти належить проектуванню об'єктів неперервної освіти, що має забезпечити високу якість курсів підвищення кваліфікації учителів. Змінити систему підвищення кваліфікації учителів слід відповідно до сучасних викликів, зміни політичних, соціально-економічних, воєнних умов, характеру і змісту діяльності здобувачів освіти в інформаційному суспільстві, заснованому на знаннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядається досліджувана проблема, показав, що розвиток започаткованих Антоном Семеновичем Макаренком теорії й практики педагогічного проектування (Макаренко, 1984, с. 22-24, с. 118-121, с. 123-139, с. 161-180, с. 260-266, с. 235-236, с. 316-320, с. 364-365) йшов переважно у напрямі розкриття історичного аспекту педагогічних систем (і системи неперервної освіти), що дозволяло досліджувати їх на певних етапах розвитку соціуму.

Значно посилилася увага педагогічної науки до проблеми ефективного використання на курсах підвищення кваліфікації учителів педагогічної спадщини А. Макаренка у системі неперервної освіти в Україні в останні роки: інноваційність ідей А. Макаренка для педагогіки і системи неперервної освіти ХХІ століття розглядалася у наукових монографіях (Дубасенок, 2013; Ярмаченко, 1989); у роботах Л. Лебедик розкривалися можливості застосування педагогічної спадщини А. Макаренка для проектування змісту підготовки фахівців у магістратурі (Лебедик, 2013а, с. 184-189; 2013б, с. 95-97); актуальність розвитку за системою Антона Макаренка лідерства в колективі (Лебедик, 2008, с. 198-199; 2021, с. 112-113), що свідчить також про значущість досліджуваної нами проблеми застосування теорії і

практики педагогічного проектування Антона Макаренка у неперервній освіті. У наших попередніх дослідженнях переконливо доведено, що основоположником теорії проектування підготовки фахівців є видатний український педагог Антон Семенович Макаренко (Стрельников, 2013а, с. 163-165; 2013б, с. 300-305; 2018, с. 128-136; 2022, с. 98-107; Лебедик, Стрельников В., Стрельников М., 2020, с. 14-91).

У розумінні сутності педагогічного проектування у вітчизняній науці виокремилися чотири підходи: а) функціональний, який педагогічне проектування розглядає через аналіз змісту проєктувальних компетентностей і вмінь; б) управлінський, у якому за основу взята теорія управління освітніми системами; в) системний, що базується на теорії систем; г) аксіоматичний, який розглядає систему аксіом як критерії поетапного оцінювання проєкту (Стрельников, 2013а, с. 163-165; 2013б, с. 300). Спільним для усіх підходів є головне завдання реалізації педагогічного проектування – формування нормативних уявлень про освітню діяльність та створення її проєктів. Найбільш продуктивним і перспективним, відзначають дослідники, є проектування педагогічної системи, в якій освітній процес ураховує професійну спрямованість, орієнтований на особистість слухача курсів, його інтереси, здібності, схильності.

Однак, невіршеними аспектами означеної проблеми залишаються визначення напрямів розвитку започаткованої Антоном Макаренком теорії педагогічного проектування, зокрема у закладі неперервної освіти, практики удосконалення структури проєктованих об'єктів (курсів підвищення кваліфікації), механізмів і алгоритмів їхнього проектування.

Звідси, **мета статті** – виокремлення основних положень теорії проектування Антона Макаренка та її перспективи у створенні проєктів курсів підвищення кваліфікації у закладі неперервної освіти. *Завдання дослідження* – аналіз теорії і практики педагогічного проектування стосовно неперервної освіти, пошук ефективних методів, засобів і технологій проектування курсів підвищення кваліфікації як складника дидактичної системи закладу неперервної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відразу зазначимо, що проектування курсів підвищення кваліфікації у закладі неперервної освіти ми розглядаємо як цілеспрямовану освітню діяльність педагога закладу неперервної освіти щодо створення проєкту курсів підвищення кваліфікації у закладі неперервної освіти як інноваційної моделі освітнього об'єкта, складника дидактичної системи, орієнтованої на тривале масове використання.

Видатний полтавський педагог зі світовим ім'ям – Антон Макаренко – визначав процес виховання як організоване «педагогічне виробництво», де «добре в людині завжди доводиться проєктувати і педагог зобов'язаний це робити». Антон Макаренко у педагогічному проектуванні вбачав досягнення як загальної мети виховання, так і проектування нахилів і здібностей кожного вихованця; об'єктом проектування вважав особистість, підходив до проблеми проектування як мети її всебічного виховання. «Проектування особистості як продукту виховання повинне вироблятися на підґрунті замовлення суспільства. Це положення відразу знімає з нашого продукту ідеальні хітони. Тому у нашому проектуванні ми завжди повинні бути у високій мірі уважними та мати добру чутливість» (Макаренко, 1984, с. 81).

У проєктах курсів підвищення кваліфікації у закладі неперервної освіти доцільно широко застосовувати педагогічні техніки А.Макаренка, у яких проєктується особистість: методи дотримання принципу паралельної педагогічної дії, «вибуху», заохочення, покарання, проектування стилю і тону колективу тощо.

Якщо взаємини особистості і соціуму є конфліктними, навіть у закладі неперервної освіти «єдиним методом є в цьому випадку не оберігати це дефективне відношення, не давати йому рости, а знищити, зірвати» (Макаренко, 1984, с. 458). Вибухом А. Макаренко називає «доведення конфлікту до останньої межі, до такого стану, коли вже немає можливості ні для якої еволюції, ні для якої тягби між особистістю і суспільством, коли ребром поставлене питання – або бути членом суспільства, або піти з нього» (Макаренко, 1984, с. 458). А. Макаренко як прихильник «революційних» методів проектування, вважав, що всі члени колективу, «поставлені перед необхідністю негайно щось рішення, не здатні аналізувати і в сотий, може бути, раз копатися у скрупульозних роздумах про свої інтереси, капризи, апетити, про «несправедливості» інших. Підкоряючись в той же час емоційному впливові колективного руху, вони, нарешті, справді зривають в себе дуже багато уявлень, і не вспіють їх залишки злетіти в повітря, як на їх місце вже стають нові образи, уявлення про могутню правоту і силу колективу, яскраво відчутні факти власної участі в колективі, в його рухові, перші елементи гордості і перші солодкі відчуття власної перемоги» (Макаренко, 1984, с. 458-459).

Щодо технік заохочення і покарання (у закладі неперервної освіти застосовуються перші) Антон Макаренко керувався гуманістичним принципом «якомога більше вимогливості до людини і якомога більше поваги до неї» (Макаренко, 1984, с. 150). Він вважав, що «якщо ми від людини багато вимагаємо, то в цьому й полягає наша повага, саме тому, що ми вимагаємо, саме тому, що ця вимога виконується, ми і поважаємо людину» (Макаренко, 1984, с. 232). Великий педагог був переконаним, що колектив має знати, що і в покаранні проявляється повага, тому основним магістральним шляхом розвитку колективу є «шлях від диктаторської вимоги організатора до вільної вимоги кожної особистості від себе на фоні вимог колективу» (Макаренко, 1984, с. 153).

У закладі неперервної освіти мають використовуватися елементи організації колективу; вона, на

глибоке переконання А. Макаренка, починається з проектування основного первинного колективу, який не може ділитися на менші колективи (ними в А. Макаренка були різновікові загони). На чолі первинного колективу мав обов'язково бути єдиний начальник, командир, водночас уповноважений від свого первинного колективу в загальному колективному органі (раді командирів). Різновіковий характер основного первинного колективу, який нагадував сім'ю, був найкращим для виховання, адже у ньому «створюється піклування про молодших, повага до старших, найніжніші нюанси товариських відносин» (Макаренко, 1984, с. 254).

Значення ради командирів було визначальним – вона відіграла найважливішу організаційну й виконавську роль у діяльності колонії або комуни: а) представляла весь колектив; б) керувалася його інтересами; в) не допускала розколу, незадоволеності, ворожості, заздрощів і чуток. Рада командирів не була бюрократичним органом, бо навіть планів своєї роботи не складала, була органом управління, який вирішував проблеми і завдання, які виникали щоденно (Ярмаченко, 1989, с. 110).

У закладі неперервної освіти може реалізуватися ідея Антона Макаренка, який загальним зборам надавав великого значення, як найвищому органу колективу вихованців, вважав за необхідне розпочинати «з хороших загальних зборів, де так, від душі, в лоб сказав би дітям: по-перше, чого я від них хочу, по-друге, чого я від них вимагаю, і, по-третє, я передбачив би їм, що в них буде через два роки» (Макаренко, 1984, с. 241).

Для закладу неперервної освіти актуальною є система А. Макаренка, у якій важливе значення мав стиль і тон колективу, основними якостями якого були єдність колективу, честь і гідність, захищеність, активність, звичка гальмування негативу, а ознаками загального тону – постійна готовність до дії, до спокійного, енергійного і, водночас, економного руху, мажорність (Макаренко, 1984, с. 111).

Проектанти курсів підвищення кваліфікації мають застосовувати один із найважливіших принципів педагогічної техніки Антона Макаренка – принцип паралельної педагогічної дії. А. Макаренко вважав, що вплив якоїсь окремої особистості на іншу окрему особистість є чинником вузьким і обмеженим, тому педагог-вихователь має впливати на кожну особистість через колектив. Ця педагогічна логіка створює зовсім інші взаємини педагога-вихователя і вихованця, опосередковані колективом, яка має назву педагогіки паралельної дії.

Започаткована А. Макаренком тенденція проектування в освіті продовжується у дослідниках у рамках технологічного підходу. Так, у наших попередніх дослідженнях ми висловили думку, що проектуватися має не особистість, а задокументовані параметри діяльності закладів середньої, фахової передвищої і неперервної освіти – концепції і стратегії розвитку, плани діяльності колективів кафедр, навчальної діяльності здобувачів освіти, слухачів курсів тощо; зроблено аналіз внеску представників означеного підходу у теорію освітнього проектування (Стрельников, 2013а, с. 163-165; 2013б, с. 300-305; 2018, с. 128-136; 2022, с. 98-107; Лебедик, Стрельников В., Стрельников М., 2020, с. 14-91), зокрема, висновків: а) проектування спроможне вивести освітню практику із хаосу, у т. ч. оптимізувати освітню діяльність учасників курсів підвищення кваліфікації (А. Дреер); б) проектування є найважливішим завданням школи і кожного педагога (В. Сухомлинський); в) виховувати означає проектувати якості майбутньої особистості (Г. Костюк); г) проектування особистості є органічною частиною виховного процесу (В. Галузинський); д) проектування в дидактиці має спільне із проектуванням у виробництві й інженерії (Г. Щедровицький); е) проектуванню в освіті властива конструктивно-технічна (регулятивна) функція, існують принципи конструювання змісту й освітнього процесу, у т. ч. підвищення кваліфікації учителів (В. Краєвський); є) процес проектування освітньої системи є послідовним порівнянням її елементів і узгодженням функцій (А. Лігоцький); ж) проектування в освіті передбачає моделювання видів в освітній і професійній діяльності у формі квазіпрофесійних завдань, забезпечення діалогічності підвищення кваліфікації учителів, організації пізнавальної діяльності у проектних командах; воно має багато спільного із проектуванням у соціології («соціальним проектуванням»), економіці («проектним аналізом»), психології («механізмами проектування майбутнього») (Є. Литвиновський).

На основі проведеного аналізу можна визначити проектування курсів підвищення кваліфікації як системного явища, що складається із сукупності взаємопов'язаних компонентів, які становлять їхній зміст, а сукупність їхніх зв'язків становить внутрішню структуру проектування курсів підвищення кваліфікації у неперервній освіті.

У наших дослідженнях (Стрельников, 2013а, с. 163-165; 2013б, с. 300-305; 2018, с. 128-136; 2022, с. 98-107; Лебедик, Стрельников В., Стрельников М., 2020, с. 14-91) ми намагалися поєднати позитивні моменти означеного підходу і розробити об'єктивні критерії ефективності курсів підвищення кваліфікації у закладі неперервної освіти, пов'язані з їхньою новизною, корисністю, надійністю й економністю.

Проектантам курсів підвищення кваліфікації важливо керуватися класичним загальноприйнятим розумінням проектування як підготовчого етапу будь-якої виробничої діяльності (М. Азімов, Я. Дитріх, Дж. К. Джонс, П. Хілл та ін.). Проектування: а) призначене для вирішення актуальної проблеми, в основі якого є винахід; б) зміст проекту визначається ціннісними орієнтаціями; в) у процесі проектування моделюється певний об'єкт; г) проект є придатним для масового тиражування. Ці характеристики

мають бути у проектуванні курсів підвищення кваліфікації у закладі неперервної освіти, однак вони часто ігноруються, що унеможлиблює розуміння результатів курсів підвищення кваліфікації, веде до хаосу в термінології тощо.

Аналіз практики проектування курсів підвищення кваліфікації показав, що здебільшого проектується зміст курсів підвищення кваліфікації учителів і освітня діяльність. Будуються певні наукові проекти у вузькому предметному розумінні як апарат для викладання певних навчальних дисциплін освітньої програми. Коли створюються різні дослідницькі проекти у закладі неперервної освіти, проектування виконує роль засобу підвищення кваліфікації учителів і способу узагальнення матеріалу модулів, уявлення його в згорнутому вигляді. Широко у проектуванні змісту курсів підвищення кваліфікації учителів застосовується для логічного упорядкування матеріалу моделювання, планування, побудова семантичних схем, конструювання об'єктів, наочне подання інформації з модулю за допомогою мнемонічних правил (опорні сигнали).

Таким чином, вимоги до проектування курсів підвищення кваліфікації, обґрунтовані у вітчизняній педагогічній теорії і практиці, є такими: а) новизна; б) оптимальність; в) структурна і змістова цілісність проекту; г) можливість багаторазового його відтворення; д) об'єктивний контроль за його реалізацією; е) наявність оперативного зворотного зв'язку, який дає змогу вчасної корекції проекту змісту курсів підвищення кваліфікації тощо.

Однак вироблення концепції проектування курсів підвищення кваліфікації передбачає вирішення низки проблем андрагогіки (освіти дорослих): а) з'ясування суті проектування курсів підвищення кваліфікації; б) виокремлення його суб'єкта, об'єкта, предмета, продукту; в) виділення принципів, методів, засобів, етапів, механізмів проектувальної діяльності; г) удосконалення технології проектування курсів підвищення кваліфікації на основі міжнародних стандартів; д) виявлення особливостей проектування кожного компонента курсів підвищення кваліфікації – мети, змісту, засобів, технологій підвищення кваліфікації учителів, інноваційно-творчого безпечного навчального середовища та їх узгодження; е) вироблення валідних методик для оперативного й об'єктивного оцінювання рівнів підвищення кваліфікації учителів з використанням сучасних інформаційних технологій тощо.

Висновком із проведеного дослідження є констатація того, що проектування курсів підвищення кваліфікації є складним явищем, розуміння якого потребує звернення до наукових джерел – теорії А.Макаренка. Виходячи з класичних уявлень про сутність проектування, зберігаючи його ключові особливості, ми вважаємо проектування курсів підвищення кваліфікації у неперервній освіті цілеспрямованою освітньою діяльністю педагога у закладі неперервної освіти щодо створення проекту курсів підвищення кваліфікації як інноваційної моделі неперервної освіти, орієнтованої на масове використання.

Проведене дослідження проектування курсів підвищення кваліфікації дає змогу визначити **перспективи подальших досліджень**. Ними є: а) шляхи запровадження проєктивної освіти, підвищення кваліфікації учителів щодо оволодіння способами корекції їхньої суб'єктивної позиції; б) персоніфікації стратегії підготовки фахівців; в) надання широких можливостей для самостійної поглибленої професійної спеціалізації на основі особистої індивідуальної освітньої траєкторії слухача курсів і освітніх програм; г) удосконалення проектувальної майстерності викладачів закладів неперервної освіти.

Список використаних джерел

- Дубасенюк, О. А. (Ред.). (2013). *Інноваційність ідей А. С. Макаренка в педагогіці XXI століття*: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
- Лебедик, Л. В. (2008). А. С. Макаренко про виховання лідерства в колективі. В кн. М. В. Гриньова (Ред.), *Спадщина А. С. Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (с. 198-199). Полтава: Астрія.
- Лебедик, Л. В. (2013а). Використання педагогічної спадщини А. С. Макаренка у проектуванні змісту підготовки магістрів педагогіки вищої школи. *Витоки педагогічної майстерності*, 12, 184-189.
- Лебедик, Л. В. (2013б). Використання педагогічної спадщини А. С. Макаренка у підготовці магістрів педагогіки вищої школи. В кн. М. В. Гриньова (Ред.), *Педагогіка А. С. Макаренка в полікультурному освітньому просторі, присвяченої 125-й річниці з дня народження А. С. Макаренка*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (с. 95-97). Полтава.
- Лебедик, Л. В. (2021). Розвиток лідерства в колективі за системою Антона Макаренка. В кн. *Публічне управління та адміністративний менеджмент: сучасні тренди та перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (с. 112-113). Харків: Видавничий центр "Global Scientific Trends".
- Лебедик, Л. В., Стрельников, В. Ю., Стрельников, М. В. (2020). *Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін*: навчально-методичний посібник для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Полтава: АСМІ.

- Макаренко, А. С. (1984). *Педагогические сочинения* (Т. 4). Москва: Педагогика.
- Стрельников, В. Ю. (2013а). А. С. Макаренко – основоположник теории проектирования дидактических систем. В кн. М. В. Гриньова (Ред.), *Педагогіка А. С. Макаренка в полікультурному освітньому просторі: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 125-й річниці з дня народження А. С. Макаренка* (с. 163-165). Полтава.
- Стрельников, В. Ю. (2018). Внесок видатних полтавських педагогів Антона Макаренка і Григорія Ващенко в теорію педагогічного проектування. В кн. *Четверті Череванівські наукові читання: зб. наук. ст. за матеріалами Всеукр. наук. конф. (з міжнар. участю) (до 100-річчя з часу створення історико-філологічного факультету в Полтаві)* (с. 128-136). Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка.
- Стрельников, В. Ю. (2013б). Развитие започаткованой А. С. Макаренко теорії проектування дидактичних систем. *Витоки педагогічної майстерності*, 12, 300-305.
- Стрельников, В. Ю. (2022). Філософські засади проектування дидактичної системи у неперервній освіті. *Сучасна освіта: методологія, теорія, практика: V Всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнар. участю)* (с. 98-107). Дніпро: Акцент ПП.
- Ярмаченко, Н. Д. (1989). *Педагогическая деятельность и творческое наследие А. С. Макаренко*: кн. для учителя. Киев: Рад. шк.

References

- Dubaseniuk, O. A. (Ed.). (2013). *Innovatsiynist idej A. S. Makarenka v pedahohitsi XXI stolittia [Innovativeness of A. S. Makarenko's ideas in the pedagogy of the 21st century]*: monohrafiia. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Iarmachenko, N. D. (1989). *Pedagogicheskaja deiatelnost i tvorcheskoe nasledie A. S. Makarenko [Pedagogical activity and creative heritage of AS Makarenko: Book for the teacher]*: kn. dlja uchitelja. Kiev: Rad. shk. [in Russian].
- Lebedyk, L. V. (2008). A. S. Makarenko pro vykhovannja liderstva v kolektivni [A.S. Makarenko on the education of leadership in the team]. In M. V. Hrynova (Ed.), *Spadshchyna A.S. Makarenka i pedahohichni priorytety suchasnosti [The legacy of A.S. Makarenko and pedagogical priorities of the present]*: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 198-199). Poltava: Astraia [in Ukrainian].
- Lebedyk, L. V. (2013а). Vykorystannja pedahohichnoi spadshchyny A. S. Makarenka u proektuvanni zmistu pidhotovky mahistriv pedahohiky vyshchoi shkoly [The use of pedagogical heritage of AS Makarenko in designing the content of training masters of pedagogy in higher education]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti [Origins of pedagogical skills]*, 12, 184-189 [in Ukrainian].
- Lebedyk, L. V. (2013b). Vykorystannja pedahohichnoi spadshchyny A. S. Makarenka u pidhotovtsi mahistriv pedahohiky vyshchoi shkoly [The use of pedagogical heritage of AS Makarenko in the preparation of masters of higher school pedagogy]. In M. V. Hrynova (Ed.), *Pedahohika A. C. Makarenka v polikulturnomu osvithnomu prostori [Pedagogy of A. C. Makarenko in a multicultural educational space]*, prysviachenoj 125-i richnytsi z dnia narodzhennja A. C. Makarenka: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 95-97). Poltava [in Ukrainian].
- Lebedyk, L. V. (2021). Rozvytok liderstva v kolektivni za systemoiu Antona Makarenka [Development of leadership in the team according to the system of Anton Makarenko]. In *Publichne upravlinnia ta administratyvni menedzhment: suchasni trendy ta perspektyvy [Public administration and administrative management: current trends and prospects]*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (pp. 112-113). Kharkiv: Vydavnychiy tsentr "Global Scientific Trends" [in Ukrainian].
- Lebedyk, L. V., Strelnikov, V. Yu., Strelnikov, M. V. (2020). *Suchasni tekhnologii navchannja i metodyky vykladannja dystsyplin [Modern technologies of teaching and methods of teaching disciplines]*: navchalno-metodychni posibnyk dlja slukhachiv kursiv pidvyshchennja kvalifikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv serednoi, profesiinoj (profesiino-tekhnichnoi), fakhovoi peredvyshchoj ta vyshchoj osvity. Poltava: ASMI [in Ukrainian].
- Makarenko, A. S. (1984). *Pedagogicheskie sochinenija [Pedagogical essays]* (Vol. 4). Moskva: Pedagogika [in Russian].
- Strelnikov, V. Yu. (2013а). A. S. Makarenko – osnopolozhnyk teorii proektuvannja dydaktychnykh system [A. S. Makarenko – the founder of the theory of design of didactic systems]. In M. V. Hrynova (Ed.), *Pedahohika A. C. Makarenka v polikulturnomu osvithnomu prostori [Pedagogy of A. C. Makarenko in a multicultural educational space]*: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviachenoj 125-i richnytsi z dnia narodzhennja A. C. Makarenka (pp. 163-165). Poltava [in Ukrainian].
- Strelnikov, V. Yu. (2018). Vnesok vydatnykh poltavskykh pedahohiv Antona Makarenka i Hryhoriia Vashchenka v teoriiu pedahohichnoho proektuvannja [The contribution of prominent Poltava teachers Anton Makarenko and Grigory Vashchenko in the theory of pedagogical design]. In *Chetverti Cherevanivski naukovy chytannja [Fourth Cherevanov Scientific Readings]*: zb. nauk. st. za materialamy Vseukr. nauk. konf. (z mizhnar. uchastiu) (do 100-richchia z chasu stvorennja istoriko-filolohichnoho

- fakultetu v Poltavi) (pp. 128-136). Poltava: PNPU imeni V.H. Korolenka [in Ukrainian].
- Strelnikov, V. Yu. (2013b). Rozvytok zapochatkovanoi A. S. Makarenkom teorii proektuvannia dydaktychnykh system [Development of the theory of design of didactic systems initiated by A. S. Makarenko]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti [Origins of pedagogical skills]*, 12, 300-305 [in Ukrainian].
- Strelnikov, V. Yu. (2022). Filosofski zasady proiektuvannia dydaktychnoi systemy u neperervnii osviti [Philosophical principles of designing a didactic system in continuing education]. *Suchasna osvita: metodolohiia, teoriia, praktyka [Modern education: methodology, theory, practice]: V Vseukr. nauk.-prakt. konf. (z mizhnar. uchastiu) (pp. 98-107)*. Dnipro: Aktsent PP. [in Ukrainian].

STRELNIKOV V.

M. V. Ostrohradskyyi Poltava Academy of Continuous Education, Ukraine

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE APPLICATION OF ANTON MAKARENKO'S THEORY AND PRACTICE OF PEDAGOGICAL DESIGN IN CONTINUING EDUCATION

The article provides an analysis of the development of the theory and practice of designing didactic systems, which was initiated by Anton Makarenko. Designing advanced training courses in continuing education is considered by the author as a purposeful educational activity of a teacher in an institution of continuing education regarding the creation of a project of advanced training courses as an innovative model of the continuing education system aimed at mass use.

The solution of a number of problems of andragogy is planned for the development of the concept of designing advanced training courses: a) clarification of the essence of designing advanced training courses; b) distinguishing its subject, object, subject, product; c) selection of principles, methods, means, stages, mechanisms of design activity; d) improvement of the technology of designing advanced training courses based on international standards; e) identification of design features of each component of professional development courses – purpose, content, means, technologies of professional development of teachers, innovative and creative safe educational environment and their coordination; f) development of valid methods for operational and objective assessment of the levels of teacher training using modern information technologies, etc.

A conclusion is made about the relevance of the author's proposed concept of advanced training course design for the continuous education system, which is based on the ideas of Anton Makarenko, Hryhoriy Vashchenko, Vasyl Sukhomlynskyi, Hryhoriy Kostyuk and other domestic researchers.

Key words: *Anton Makarenko, continuous education, project, design, teacher training courses*

Стаття надійшла до редакції 02.04.2023 р.

УДК 37.035:316.614

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283428](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283428)

АРТЕМ СТРИЖАКОВ

ORCID: 0000-0003-1407-939X

Тов «Цифромаркет»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ЗМІСТУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Цілі формування особистості як різнобічно інтегрованої в культуру і вільної, у діалозі різних підходів, що визначають себе в ній, часто суперечать навчальним планам і програмам закладів вищої освіти. Насиченість програм науковою інформацією приводить до перевантаження студентів, не дає можливості їх особистісного осмислення. А вимоги гуманітарної освіти, що вважаються надактуальними, вступають у суперечність із вимогами стандартів, що обмежують виховний та освітній потенціал і смисл навчального матеріалу. Проте суб'єктний досвід стає можливим лише у разі ставлення до себе як об'єкта, і коли зовнішні предмети починають бути для суб'єкта світом об'єктів, лише тоді з'являється перший, елементарний акт самопізнання.

Автор відзначає значущу особливість соціалізації людини, що відбувається, в тому числі, завдяки специфічним суперечностям – між індивідуальним характером здійснення діяльності, передусім із виробництва, праці, та об'єктивною необхідністю зв'язків з іншими індивідами, та протестує її основи в освітньому процесі.

Ключові слова: *суб'єкт; досвід; самопізнання; самість; саморозуміння; самовизначення; ідентифікація; організація; життя*

Постановка проблеми. Розгляд процесу соціалізації особистості неможливий без короткої характеристики самої особистості. Як зазначає О.Соколова, «...у сучасній світовій психології використовується мінімум три різних за обсягом визначення особистості. З одного погляду –

найрозповсюдженішого у світовій психології – особистість зівпадає з поняттям суб'єкта, тобто містить усі природні й соціальні особливості людини. ... Друге визначення особистості – більш вузьке – містить тільки соціальні якості індивіда, що здобуваються ним в конкретно-історичній системі суспільних відношень» (Соколова, 1999, с. 83). Третя позиція, подана послідовниками школи О. Леонт'єва, вводить критерій зовнішньої та внутрішньої зумовленості поведінки та свідомості суб'єкта, виступає у формі «зовнішньої детермінації» – зовнішньої стосовно людського глибинного екзистенційного Я, і зовсім інше – коли взаємини суб'єкта зі світом виходять на новий рівень регуляції – рівень самодетермінації. Як зауважують В. Петухов і В. Столін, «у першому випадку потрібно говорити ще не про особистість, а про соціальний суб'єкт, у другому випадку про особистість» (Соколова, 1999, с. 84).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні вчені, дослідники розглядають різні аспекти виховання і соціалізації особистості студента у закладах вищої освіти. Зокрема, це:

- проблеми індивідуалізації університетської освіти, особистісної та суб'єктивної орієнтації (О. Пехота, А. Старєва, Т. Тихонова);
- гуманізації та гуманітаризації освіти (Г. Бал, Є. Барбіна, С. Гончаренко, В. Доній, В. Зайчук, І. Зязюн, Т. Койчева, В. Кузнєцова, Н. Ничкало, Л. Петухова);
- зміст та напрямки особистісно орієнтованого виховання молоді (І. Бех, А. Бойко, О. Киричук, Г. Пустовіт, В. Рибалка, О. Сухомлинська);
- формування творчої, соціально-активної особистості (Т. Сущенко, Н. Кічук, С. Сисоєва);
- соціальні аспекти розвитку особистості (Т. Алексеєнко, І. Зверєва, Г. Лактіонова, В. Радул).

Мета статті. В контексті концепції інтегрально-соціальної природи (сутності) людини соціалізація з необхідністю постає як цілісний процес, специфічна функція і модальність людської сутності й результується у потенційній універсальності й багатоманітності людини. Виходячи з цього виявимо особливості професійного змісту соціалізації особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток адаптується у нижчий (біологічний) рівень і тим більше не створює його знову. Процес розвитку полягає у новоутворенні, у якісній перебудові раніше існуючого, в результаті якої зміст біологічного досягає високого структурного й функціонального рівня, що було б неможливим на основі тільки природних процесів (Батенин, 1976, с. 117).

Соціалізація зростаючої людини передбачає два механізми: здатність ототожнювати себе з іншими – людьми, групами, суспільством, і здатність відокремлювати власне Я. У першій ситуації людина запозичує новий зміст від інших, у другій – вона його привласнює, перетворює, персоніфікує відповідно до рівня власного розвитку – розвитку тілесності, когнітивності, емоційно-вольової сфери.

Як філософський принцип діяльність розуміється як спосіб буття людини і всього суспільства. Цей принцип є важливим для пояснення свідомості, природи ідеального, духовного пізнання мистецтва, особистості та інших важливих понять, що використовуються в гуманітарних науках (Москаленко, 2013, с. 17).

Освітня діяльність (як і будь-яка інша людська діяльність) за своєю природою переважно комунікаційна, така, що містить обмін сутнісними смислами, духовними цінностями між людьми. Як відомо, комунікація є особливим типом взаємодії людини і суспільства, який виник через потребу переданні інформації.

Основними складниками структури освітнього процесу навчального закладу є:

- 1) викладач – суб'єкт, фахівець у певній науковій галузі, що володіє спеціальними теоретичними знаннями і практичними вміннями;
- 2) навчальна дисципліна – певна сукупність теоретичних та практичних уявлень про об'єктивні закономірності навколишньої дійсності в межах певної науки);
- 3) студент – суб'єкт, зацікавлений в отриманні теоретичних знань та практичних умінь у певній галузі науки чи техніки.

У процесі навчання передається не тільки інформація про предмет, а й певні ціннісні, морально-етичні та інші установки, які сприяють формуванню особистості та соціалізації студента.

Відомий дослідник В. Лисовський зазначає, що «перегляд цілей вищої освіти передбачає висунення на перший план основними завданнями закладу вищої освіти завдання щодо реалізації потреби особистості в інтелектуальному, культурному та моральному розвитку, створення умов для професійного зростання та удосконалення (Лисовський, 2001).

У процесі залучення, інтеграції індивіда в суспільство важливе значення має соціальна компетентність. Англійський дослідник Дж. Равен визначив соціальну компетентність як «специфічну здібність ефективного виконання конкретних дій у предметній галузі, включаючи вузькопредметні знання, своєрідні предметні навички, способи мислення, розуміння відповідальності за свої дії» (Филатова, 2008, с. 29). Соціальна компетентність особистості формується в процесі соціалізації, результатом якої є формування особистості, яка володіє певним набором знань, умінь, зразків поведінки, що дозволяє їй успішно адаптуватися в суспільстві. Наприклад, В. Хутмакер наводить прийняте Радою Європи визначення ряду ключових компетенцій, якими «повинні бути озброєні молоді європейці». З-поміж них виокремимо такі: «...політичні та соціальні компетенції, такі як здатність

приймати відповідальність, брати участь у прийнятті групових рішень, вирішувати конфлікти ненасильницьки, брати участь у підтримці й покращенні демократичних інститутів» (Филатова, 2008, с. 27).

Професійний, акмеологічний простори розвиваються лише як суб'єктні новоутворення в системі акмеологічних континуумів, таких як «суб'єкт – саморозвиток – середовище», «суб'єкт – діяльність – середовище», «середовище – вплив – суб'єкт», розвиваючись суб'єктом, у суб'єкті й розвиваючи самого себе (Деркач, Зазыкин, 2003).

Рушієм професійної соціалізації особистості є міра задоволеності чи незадоволеності. Задоволеність розуміється як соціально-психологічне відношення, вона виражає ступінь співвіднесення людиною своїх актуальних можливостей та потенційних, свого актуального рівня розвитку із вимогами середовища. Згідно багатьох досліджень задоволеність працею, собою та життям є критеріальним показником професійної соціалізації.

У процесі професійної соціалізації найбільше зазнають змін такі параметри самоактуалізації, як контактність, креативність, гнучкість. Усі вони мають тенденцію до зниження. Водночас, знижується і показник шкали підтримки. Це означає, що збільшується залежність особистості від інших, посилюються спрямованість на інших, орієнтація на соціальні норми. Тобто, професійна соціалізація педагога має свою специфіку, яка виявляється перш за все у зниженні самоактуалізації й посиленні просоціальності.

У процесі професійної соціалізації змінюється система пріоритетів: від взаємин з учнями, потім – з колегами, до самоактуалізації. У період зрілості самоактуалізація й задоволеність особистості найбільш інтегровані.

Педагогіку, на відміну специфічній рефлексії самосвідомості в психології, цікавлять саме ті характеристики діяльності вчителя, які «виводять» його за межі конкретно-практичного діяння. Тут педагог виходить за межі безпосередніх діяльнісних основ своєї праці: методики, педагогічні технології – але шукає для них особистісно орієнтовані, укорінені в культурі основи. При цьому він виходить із соціокультурного призначення діяльності вчителя. У цьому плані нас цікавить зміст самосвідомості педагога, взятий в його соціокультурному вимірюванні, коли педагог постає не тільки як виконавець інституціональних вимог, але як особистість, здатна усвідомити свою самість, самовизначитися стосовно інших й визначити себе, свій професійний та особистісний вибір у більш широкому культурному горизонті. У зв'язку з цим, у розгляді проблеми формування професійної самосвідомості важливою є думка філософа В. Біблера. Він стверджує, що коли постає проблема особистості, її самодетермінації, то «лише виходячи за межі психології свідомості, у сферу духу, можливо вловити «невирішене ядро» особистості, здатної самовизначити й вирішувати власну долю, власний характер». А тому «лише у феноменах культури закладена свобода самодетермінації нашої свідомості, наших вчинків – нашого духовного й дієвого життя» (Библер, 1991, с. 325-326).

У принципі, соціокультурний характер педагогічного життя об'єктивно не дозволяє вчителів замкнутися на його професійно-діяльнісних завданнях. Світоглядна позиція, що формується в реальній діяльності й рефлексія на ті проблемні ситуації, що виникають у цій діяльності приводять до усвідомлення себе не тільки як предметника, однобічно спрямованого у своєму розвитку професіонала, а як цілісної особистості, готової і здатної до різнобічного опанування й багатоманітному ставленню до природного і соціального світу, тобто усвідомленню себе як суб'єкта й представника культури.

Ця цілісність особистості, яка поступово набувається (опановується) учителем, є необхідною, вона визначається передусім своєю професійною спрямованістю. Як цілісна особистість учитель у процесі своєї соціальної діяльності так чи так розширює свої соціальні взаємини із життям, усталеними в суспільстві традиціями і культурними нормами, а також із розмаїтою культурою людства. Учитель як цілісна особистість прагне до універсалізації свого духовного досвіду. Тобто, він вступає у сферу загальної праці, соціальної взаємодії.

Зазначимо, що у науковій літературі взаємодія розглядається найбільш часто у контексті спілкування і як спілкування. І поняття взаємодія та спілкування використовуються як взаємодоповнювальні. «У структурі спілкування можна розрізнити, – зазначає Б. Паригін, – наступні основні аспекти, які характеризують взаємодію як процес: а) сукупна, кооперативна діяльність; б) інформаційний зв'язок; в) взаємовплив; г) взаємовідносини; д) взаєморозуміння. Вся структура спілкування як процесу взаємодії повинна розглядатися історично і у динаміці» (Парыгин, 1971, с. 250).

Сучасні соціально-педагогічні дослідження орієнтовані на інтегрований підхід у вивченні змісту, процесу і результату соціалізації. Спільним є визнання того, що соціалізація має дієвий характер і головним критерієм її успішності є вільне функціонування індивіда у суспільстві. Однак при визначенні поняття «соціалізація» і в соціальній педагогіці ми натрапляємо на велику кількість формулювань, різні підходи та різні рівні його дефініцій (Алексеєнко, 2007, с. 32).

Сам феномен взаємодії у соціальному світі доцільно розуміти як особливий стан, що передбачає відповідну позицію-диспозицію взаємодіючих суб'єктів (які постійно включені у взаємодію, тому що «...ми ніколи не маємо справу з речами в собі, тобто з речами мимо взаємодії» (Мамардашвили, 1993, с. 140) або суб'єкт-об'єктів і їх множинними характеристиками, і одночасно складним процесом дії – руху.

Із поняттям «професійне становлення» тісно пов'язане поняття «професійний розвиток». Сутністю цього поняття є зміна індивіда та особистості у процесі професійної діяльності. Так зміна є закономірною. Це процес, який характеризується кількісними, якісними й структурними перетвореннями, які забезпечують нормальне функціонування людини як суб'єкта праці. Ідентифікація особистості з професією передбачає таке злиття життя професіонала з його діяльністю, при якому здобуті ним типові риси починають виявлятися в усіх інших сферах життєдіяльності й визначають його ставлення до дійсності в цілому.

Можна сказати, що людина при виборі професії водночас обирає життєвий шлях та спосіб життя. Вибір професії визначає й місце проживання, і рівень матеріального статку, і ступінь свободи для творчості. А від успішності професійної кар'єри залежить рівень задоволення життям в цілому. Отже, по-перше, професійне самовизначення є складовою частиною особистісного самовизначення, по-друге, професійне та особистісне самовизначення нерозривно пов'язані і взаємодіють одне з одним.

У розгляді проблеми самовизначення особистості в сучасній науці виокремлюються дві основні позиції. В одному випадку під професійним самовизначенням розуміється вибір професії. З позицій іншого підходу, під професійним самовизначенням розуміють одну із форм самовизначення особистості в цілому.

У цьому напрямку актуальними стають професійна самоактуалізація, самореалізація, саморегуляція, самоефективність, а в загальному плані – вся професійна самосвідомість. Зупинимося на деяких із цих аспектів трохи детальніше.

Однією з важливих властивостей особистості є саморегуляція. Саме вона впливає на поведінку людини. В рамках реціпрокного (взаємного) детермінізму люди реактивно намагаються зменшити розбіжності між своїми досягненнями та своєю метою і, знищивши цю розбіжність, проактивно ставлять перед собою нові, більш високі цілі. Люди спонукають себе до дії й управляють власними діями за допомогою проактивного керівництва. При цьому встановлюють для себе цілі, які створюють стан нерівноваги, а потім мобілізують свої здібності та зусилля, заздалегідь оцінюючи те, що потрібно для досягнення мети.

Самоефективність визначається як переконання людини стосовно її здібностей керувати подіями, які впливають на її життя. У твій чи тій ситуації дії людини зумовлені впливом, з одного боку, навколишнього середовища, а з іншого – свідомістю. Зазначимо, що особливий вплив мають ті процеси свідомості, які пов'язані з переконаннями про можливість чи неможливість здійснення дії для покращення ситуації для людини. А. Бандура назвав ці очікування самоефективністю. На його думку, сила, яка керує людиною, перебуває не у зовнішньому стосовно неї середовищі. Вона формується на базі взаємодії її з навколишнім середовищем, її власної поведінки та особливостей її особистості. Самоефективність є важливою особистісною характеристикою і у поєднанні з конкретними цілями та знанням про те, що потрібно робити, може суттєво впливати на майбутню поведінку.

Часто у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя домінують цілі і завдання нормативного плану. Тобто, майбутній учитель сьогодні не стільки пізнає педагогічну професію у її змістовому визначенні, скільки визнає про неї.

Цікавим є твердження В. Франкла про значення освіти з погляду подолання екзистенційного вакууму й повною мірою справедливе стосовно професійної освіти педагогів: «...освіта не повинна обмежуватися й задовільнятися переданням традицій та знань, вона повинна удосконалювати здатність людини відшукувати ті унікальні смисли, яких не торкнувся розпад універсальних цінностей... Отже, освіта повинна давати людині засоби для виявлення смислів. Замість цього, освіта часто сприяє екзистенційному вакууму. Відчуття порожнечі й беззмістовності в студентів часто посилюється через те, як їм подаються досягнення науки...» (Франкл, 1990, с. 309-310).

Професійна діяльність є особливою диференційованою соціально значущою діяльністю, яка потребує від людини відповідних знань, умінь та навичок і відповідних особистісних якостей. Професійний розвиток передбачає досягнення й поглиблення професіоналізму. Професіоналізм – це якісна характеристика фахівця, що визначає міру володіння ним знаннями, уміннями й навичками професійної сфери, а також наявність відповідної ефективності системи ціннісних орієнтацій, що регулюють моральний аспект професійної діяльності. Відбувається розвиток «Я-концепції», що є стійкою, усвідомленою неповторною системою уявлень суб'єкта про самого себе, на основі чого формуються особистісно-професійні стандарти, програми розвитку, побудови продуктивної системи професійних взаємодій та взаємин.

Концепції професійного розвитку можуть бути розділеними на три основні групи: структурні, мотиваційні та індивідуальні (Шавир, 1980). Провідна ідея структурних теорій полягає у тому, що й професійний розвиток, і професійна поведінка змінюються на різних етапах життя в різних умовах

(С. Аксельрод, Є. Гензберг, В. Гінзбург, Д. Міллер, Д. Сьюпер, Д. Херм та інші). Д. Сьюпер, зокрема, пропонує схему професійного розвитку, в якій підкреслюється нерівномірність розвитку особистості в професії, виокремлюються загальні напрямки та етапи професійного шляху, аналізуються вікові зміни ефективності професійної діяльності. Ця схема містить кілька стадій: 1) «стадія зростання» – розвиток інтересів, здібностей тощо (10–14 років); 2) «стадія розвідки» – здійснення професійного вибору (15–24 роки); 3) «стадія утвердження» – пошук «своєї» діяльності, закріплення позицій у професії (25–44 роки); 4) «стадія збереження» – прагнення утримати свій стан (45–64 роки); 5) «стадія спадання» – спаду в роботі або її припинення (понад 65 років).

Для представників мотиваційних теорій (В. Врум, А. Маслоу, Ф. Херуберг, Є. Роу та інші) характерним є прагнення виявити внутрішні сили особистості, які спонукають її до відповідного типу професійної поведінки і діяльності. В них виділяється активність суб'єкта діяльності, його цілісність, необхідність співвіднесення зовнішніх впливів із внутрішніми умовами. Є. Роу, зокрема, зазначає значущість для самовизначення стійких особливостей мотиваційно-потребнісної сфери, а зрілість інтересів, усвідомленість цілей та сила мотивації розглядаються як основні компоненти, які необхідні для успішності вибору професії.

Теорії «індивідуальності» трактують професійний розвиток як процес формування й закріплення саморозуміння, а професійний вибір – як спробу реалізувати свою «Я – концепцію».

Ці теорії подані у працях К. Роджерса, Д. Сьюпера, Л. Тайлера, Д. Тідемана, Д. Холланда та інших дослідників. Однією із найбільш цікавих та прогресивних вважається концепція «професійної зрілості» Д. Сьюпера, зауважує Н. Пряжников (Пряжников, 1996), де вибір професії є подією, але сам процес професійного самовизначення (побудови кар'єри) визначається як постійно змінювані вибори, в основі яких знаходиться «Я – концепція» особистості – відносно цілісне утворення, яке постійно змінюється із дорослішанням людини.

Під соціалізацією розуміється процес включення зростаючої людини до суспільства завдяки засвоєнню й відтворенню особистістю соціального досвіду, історично накопиченої культури. Цей вид діяльності і є власне кажучи об'єктом педагогічної науки.

Ідеї антропологізації сучасної теорії й практики освіти, концепції соціалізації, виховання й розвитку особистості дитини знайшли свій розвиток в дослідженнях В. Біблера, Б. Вульфова, В. Давидова, І. Іванова, Д. Колесова, В. Коротова, В. Краєвського, О. Леонт'єва, А. Петровського, Д. Ельконіна та інших.

Палітра оцінок, поглядів, підходів, концепцій соціалізації достатньо різноманітна. Але дати вичерпну відповідь на існуючі питання, які й становлять проблему соціалізації людини, можна тільки на шляхах інтеграції наукового знання і цілісного підходу до дитини–людини, а також при орієнтації на гуманізацію самої освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Соціалізація особистості, що розглядається з погляду опанування соціальним досвідом в умовах його цілеспрямованої, спеціалізованої організації (професійне навчання), виявляється як сукупність усіх освітніх впливів. Отже, соціалізація, з одного боку – як результат – передбачає опанування людиною певних знань, зразків та моделей поведінки у відповідності із загально визнаною системою цінностей, цим самим сприяючи інтеграції в суспільне життя. А з іншого боку – соціалізація об'єктивно обмежує перспективи становлення особистості, оскільки норми й правила, встановлені суспільством, освітні стандарти й інші «стримувачі» нівелюють її індивідуальні прояви.

Список використаних джерел

- Алексеєнко, Т. Ф. (2007). *Соціалізація особистості: можливості й ризики*: науково-методичний посібник. Київ: Педагогічна думка.
- Батенин, С. С. (1976). *Человек в его истории*. Ленинград: Изд-во ЛГУ.
- Библер, В. С. (1991). *От наукоучения – к логике культуры*. Москва: Изд-во политической литературы.
- Деркач, А. А., Зазыкин, В. Г. (2003). *Акмеология: учеб. пособие*. Санкт Петербург: Питер.
- Лисовский, В. Т. (2001). *Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования*. Москва: Исслед. центр проблем качества подгот. специалистов.
- Ломов, Б. Ф. (1984). *Методологические и теоретические проблемы психологии*. Москва: Наука.
- Мамардашвили, М. (1993). *Картезианские размышления*. Москва: Прогресс: Культура.
- Москаленко, В. В. (2013). *Соціалізація особистості*: монографія. Київ: Фенікс.
- Парыгин, Б. Д. (1971). *Основы социально-психологической теории*. Москва: Мысль.
- Пряжников, Н. С. (1996). *Профессиональное и личностное самоопределение*. Москва; Воронеж: НПО «МОДЭК».
- Соколова, Е. Е. (1999). Идеи А. Н. Леонт'єва и его школы о поступке как единице анализа личности в их значении для исторической психологии. В кн. А. Е. Войсунский, А. Н. Ждан, О. К. Тихомиров

(Ред.), *Традиции и перспективы деятельностного подхода в психологии* (с. 80-117). Москва: Смысл.

Франкл, В. (1990). *Человек в поисках смысла*. Москва: Прогресс.

Филатова, М. Н. (2008). *Конструирование социокультурной среды вуза в контексте реализации компетентностного подхода в образовании*. Москва: МАКС Пресс.

Шавир, П. А. (1980). *Психология профессионального самоопределения в ранней юности: учеб. пособие для спецкурса*. Тюмень: Изд-во ТГУ.

References

Aliexsieienko, T. F. (2007). *Sotsializatsiia osobystosti: mozhlyvosti y ryzyky [Socialization of personality: opportunities and risks]: naukovо-metodychnyi posibnyk*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

Batenin, S. S. (1976). *Chelovek v yego istorii [Man in his story]*. Leningrad: Izd-vo LGU [in Russian].

Bibler, V. S. (1991). *Ot naukoucheniya – k logike kulturi [From science to theologic of culture]*. Moskva: Izd-vo politicheskoi literaturi [in Russian].

Derkach, A. A., & Zazikin, V. G. (2003). *Akmeologiya [Acmeology]: ucheb. posobie*. Sankt Peterburg: Piter [in Russian].

Frankl, V. (1990). *Chelovek v poiskakh smisla [Man in search of meaning]*. Moskva: Progress [in Russian].

Filatova, M. N. (2008). *Konstruirovaniye sotsiokulturnoi sredi vuza v kontekste realizatsii kompetentnostnogo pokhoda v obrazovanii [Construction of the socio-cultural environment of the university in the context of the implementation of the competence-based approach in education]*. Moskva: MAK S Press [in Russian].

Lisovskii, V. T. (2001). *Akmeologicheskaya teoriya povisheniya kachestva podgotovki spetsialistov obrazovaniya [Acmeological theory of improving the quality of education specialists training]*. Moskva: Issled. tsentr problem kachestva podgot. Spetsialistov [in Russian].

Lomov, B. F. (1984). *Metodologicheskie i teoreticheskie problemi psikhologii [Methodological and theoretical problems of psychology]*. Moskva: Nauka [in Russian].

Mamardashvili, M. (1993). *Kartezianskie razmishleniya [Cartesian reflections]*. Moskva: Progress: Kultura [in Russian].

Moskalenko, V. V. (2013). *Sotsializatsiia osobystosti: monografiia [Socialization of personality: monograph]*. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].

Parigin, B. D. (1971). *Osnovi sotsialno-psikhologicheskoi teorii [Fundamentals of socio-psychological theory]*. Moskva: Misl [in Russian].

Pryazhnikov, N. S. (1996). *Professionalnoe i lichnostnoe samoopredelenie [Professional and personal self-determination]*. Moskva: Voronezh: NPO «MODEK» [in Russian].

Sokolova, Ye. Ye. (1999). Idei A. N. Leonteva i yego shkoli o postupke kak yedinitse analiza lichnosti v ikh znachenii dlya istoricheskoi psikhologii [The ideas of A. N. Leontiev and his school on the act as a unit of personality analysis in their meaning for historical psychology]. In A. Ye. Voiskunskii, A. N. Zhdan, O. K. Tikhomirov (Eds.), *Traditsii i perspektivi deyatel'nostnogo podkhoda v psikhologii [Traditions and perspectives of the activity approach in psychology]* (pp. 80-117). Moskva: Smisl [in Russian].

Shavir, P. A. (1980). *Psikhologiya professionalnogo samoopredeleniya v rannei yunosti [Psychology of professional self-determination in early youth]: ucheb. posobie dlya spetskursa*. Tyumen: Izd-vo TGU [in Russian].

STRYZHAKOV A.

LLC "DIGITAL MARKET", Ukraine

PECULIARITIES OF PROFESSIONAL CONTENT OF PERSONALITY SOCIALIZATION

Subjective experience becomes possible only in the case of treating oneself as an object. When external objects begin to be the world of objects for the subject, only then does the first / elementary act of self-knowledge appear. Self-relation develops not as an independently functioning property in its genesis and development, but as a construct of the process of new reality forming of being – the human self. Therefore, it is supposed to be carried out in the system of others, in a single movement of the self-disclosure. Meanwhile, identification, the appropriate level of self-understanding and self-determination are considered a mandatory moment of its structuring. They arise on the basis of the ability to relate and the awareness of oneself as one who relates.

This ability is special. It is caused by the need in the process of anthropogenesis for those structural and content characteristics that are objectively formed. In this process, a complete integrity was formed, which ensured the production-reproduction of a person as fundamentally new living phenomenon, realizing a new «type» of social existence, its progress, and therefore, the development of the self. The goals of forming a personality that is comprehensively integrated into the culture contradict the curricula and programs of higher education institutions. The programs satiation with scientific information leads to students' overloading and prevents them from personal reflection. And the requirements of

humanitarian education, which are considered to be extremely relevant, come into conflict with the requirements of the standards. This limits the educational and educational potential and meaning of the educational material.

The need and necessity to establish new, unknown in the world of other living connections with individuals similar to oneself, is formed on completely new basis, beginning in the process of anthropogenesis. It is determined, in particular, by such an essentially significant feature of human activity as the specific contradictions present in it – between the individual nature of the activity and human existence in general. Next, we consider the contradiction between individual, purposeful implementation and the objective necessity of connections with other individuals, the necessity determined by fixed methods of action, the nature of the work product, the features of collectively significant improvement goals, and the accumulation of effective potential.

The specifics of the appropriate structural organization of activity in the extended version of its understanding are as follows. Between the purpose of the activity and the action for its implementation, a relation to the action was established, its evaluation for itself in relation to this action. It was a special way of existence of the living, which presupposed an active position in its implementation, presupposed a subject of action, a subject of activity, capable of reproducing a special social form of life. Here, relation and self-relation become a necessary condition for its existence.

Key words: *subject, experience, self, self-knowledge, self-understanding, self-determination, identification, organization, life*

Стаття надійшла до редакції 08.02.2023 р.

UDC 378.011.3-051:6]:37.016:746.3-055.2(477.53)

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283432](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283432)

VALENTYNA TYTARENKO

ORCID ID: 0000-0002-0553-4277

Poltava national pedagogical university named after V.G. Korolenko

STUDY OF THE CREATIVITY OF ARTISTS OF FOLK EMBROIDERY ARTS OF POLTAVIA BY FUTURE TEACHERS OF VOCATIONAL EDUCATION

The article highlights the aspects of studying the work of women artists of the folk embroidery art of Poltava region by future teachers of labor education. It was found that the Poltava region is rich in the names of a large number of representatives of various fields of folk art and handicrafts, who are famous for their originality, skill, perfection and poetics, and have passed on their experience and traditions of their native region to the next generations.

The importance of the tasks facing the pedagogical community, not only of a didactic, but also of a general cultural dimension, is substantiated: to gradually and continuously explore deeper and deeper national traditions in the field of embroidery and to revive them through the education of children and youth, using a retrospective method.

Key words: *artist, bibliographic data, embroidery art, towel, shirt, carpet, marquise, teacher of labor training*

Introduction. The Poltava region is famous for its folk art, which is characterized by originality, perfection, poetics and diversity. Poltava region is rightfully considered the center of folk art of Ukraine: Opishnya is known as the capital of pottery, Reshetylivka is the capital of carpet weaving, and Poltava embroidery is a complete, unsurpassed artistic phenomenon centered in Poltava itself.

Among those who create beauty are enthusiasts of various types of folk decorative and applied art: embroiderers, weavers, masters of wickerwork and pysankar. Their artistic activity, as a rule, is combined with the holding of various events, according to the calendar of state and national holidays, which serves the purpose of promoting folk crafts.

Items decorated with artistic embroidery accompany a Ukrainian throughout his life: a towel, as a symbol of the path, serves him from birth to death. Women's and men's shirts, the bosoms of which were lined with embroidery, protected the soul and body of a person. The nature and amount of embroidery, its placement, the selection of colors and the nature of ornamentation depended on the purpose of the household item.

Presenting main material. The Poltava region is rich in the names of a large number of representatives of various fields of folk art and handicrafts, who are famous for their originality, skill, perfection and poetics and have passed on their experience and traditions of their native region to the next generations.

Among the numerous cohorts of ascetics of folk art should be mentioned:

Olena Pchilka (Olga Petrivna Kosach; maiden name: Drahomanova; 1849-1930) - writer, ethnographer, connoisseur, folklorist and art critic, corresponding member of the Ukrainian Academy of Sciences since 1925.

She graduated from the Model boarding school for noble young ladies (1861-1866), passed the exams for the course of higher sciences at the Kyiv first men's gymnasium. Attended courses for free students at the Faculty of History and Philology of the Kyiv University of St. Volodymyr. In the formation of Olga Petrivna as a person, the folk element and the student environment of the elder brother Mykhailo Drahomanov were of primary importance. She tirelessly studied ethnography and folklore, recorded folk songs, customs, and rites (Rudnytska, 2000).

The activity of this enterprising woman is fruitful and multifaceted, even if we take at least one of her contributions in the field of folk ornament. Since the beginning of the 1870s, Olga Kosach has been collecting samples of clothes, embroideries, ornaments, etc. In 1876, her thorough work "Ukrainian folk ornament" with the 31st table and a preface, prepared according to the instructions of M. Drahomanov and V. Antonovych, was published in Kyiv in large format. This study brought Olga Petrivna recognition as a deep connoisseur of embroidery. Throughout her life, the author repeatedly republished this work (five issues).

As an art critic, she truly revealed herself with her publications in the columns of the educational magazine "Native Land" (1905-1916), the editor-publisher of which was the researcher herself. Here the question of the development of Ukrainian art was raised to the level of other life-threatening problems.

In 1905-1906, O. Pchilka became the vice-chairman of the commission for organizing the First Artisan Exhibition in Kyiv, and in 1908 - a member of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv. She worked in Hadiac "Prosvita", edited the "Gazette of the Hadiac Zemstvo" (1917-1919), created a group of Ukrainian studies for the school youth of Hadiac. In 1924, she moved to Kyiv, where she participated in the work of the Historical and Philological Department of the Ukrainian Academy of Sciences and commissions: literary-historical, ethnographic, public currents and Western studies.

Velikodna Oleksandra Kuzmivna (1914-2002) - embroiderer, Honored Master of Folk Art of Ukraine (1977); member of the NSNMMU (1992).

She did not go to school for a single day; learned the alphabet at the age of eight, when she already knew how to embroider. First, she helped her mother, and then her older sister, who then worked in the Opishnyan art embroidery workshop. After 1933, the sisters were left without parents. Oleksandra took her work home from the artel named after N. Krupska in Opishna.

Later, in 1939, Velikodna traveled on foot from Koreshchyna to the regional center and got into the Poltava Artillery named after Lesya Ukrainka. Since 1944, the factory began to be supplied with raw materials, then the first products of the craftswoman appeared. After the war, she worked in a hand embroidery workshop. In 1966, Oleksandra received a bronze medal at the All-Union Exhibition of Achievements in the National Economy.

Since 1968, Velikodna Oleksandra has been a creative master of the production and art association "Poltavchanka". Until 1974, according to her models, the factory named after Lesi Ukrainka made men's and children's "chumachki" and "Ukrainka", women's blouses and shirts in the national costume, articles of clothing, bedding and souvenir sets. For her excellent work in 1973, she was awarded the title of "Master Artist of the First Class" (Tytarenko, 2011).

Unique works (two hundred items) were exhibited at her first personal exhibition dedicated to the 800th anniversary of the city of Poltava and the 60th anniversary of the artist's birthday. On April 22, 1994, the anniversary evening of Easter Oleksandra Kuzmivna - "The Golden Thread of Fate" was held in the local history museum.

For more than sixty years, Velikodna drew and sewed about 700 new patterns, which decorated thousands and thousands of different products. The embroiderer skillfully used various motifs and techniques.

April 23, 2014 at the Poltava National Pedagogical University named after V.G. A scientific and practical conference dedicated to Oleksandra Kuzmivna was held in Korolenko: "The genesis of the canvas chronicle in the work of the master of folk art Oleksandra Velykodnaya (to the 100th anniversary of her birth)."

Velikodna Oleksandra Kuzmivna is a participant in about a hundred art and industrial exhibitions. Not a single exhibition of decorative and applied arts was complete without her creations. The craftswoman was an annual participant in the festivals of folk art at the National Academy of Arts and Sciences near Kyiv (Pirogov village) and the Sorochyn Fair. Her embroideries decorated exhibition pavilions in Paris, Tokyo, Delhi, Brussels, Leipzig, Marseille, Warsaw and Koszalin (Poland), Riga (Canada), Veliko Tarnovo (Bulgaria), Buenos Aires (Argentina).

Babenko Nadiya Nestorivna was born on September 30, 1926 in Chernihiv Oblast in a family of teachers. Nadiya Nestorivna, Honored Master of Folk Art of Ukraine since 1976, laureate of the State Prize of Ukraine named after T. Shevchenko (1986), Knight of the Order of Princess Olga III degree. She graduated from the Krolevets Technical School of Folk Arts and Crafts. Since 1951, she lived in Reshetylivka, where she worked as the chief artist of the arts and crafts factory and taught at the Reshetyliv Art and Vocational School (1973-1994).

I was drawn to drawing and embroidery, I wanted to weave carpets... Since 1951, she worked as a carpet instructor at the Reshetyliv School of Craftsmen. She wove for fifteen years. "What kind of carpets," said Nadiya Nestorivna, "we didn't have to make during those summers... If they were to be laid out in a row like that, it

seems that half of Ukraine would have been cleaned." In 1979, for a large number of works and exhibitions, she was accepted into the Union of Artists of Ukraine (Tytarenko, 2021).

Participant of All-Ukrainian and international exhibitions. The "Tree of Life" carpet has been decorating the blue hall of the UN headquarters in New York since 1969. Among the many and many arts of different peoples and countries, connoisseurs were then looking for a symbol of unity that would embody the ideas of postwar peace, and they chose a philosophical carpet from Ukraine by our thrift Nadia Babenko called "The Tree of Life", both ancient and eternally alive. Let us be proud of such a global mission of our Ukrainian folk art! The works of N. Babenko are stored in the museums of Kyiv, Poltava, Sumy, Kanev, and Reshetylivka.

"And when a person grows older," continued the well-known folk carpet maker, especially a person who is a craftsman, there is a need to pass on the acquired experience to his students - children, grandchildren.

She did not throw her 70 fiery, creative years into the furnace, like firewood, the magician of woolen yarn, the first-hand artist in this business - carpet maker Nadiya Nestorivna! Modern Ukrainian carpet making is the "Academy of Nadia Nestorivna Babenko". Dozens of original works in deeply traditional styles.

More than forty sketches for the production of factory carpets - and all went into mass production. "Pink Bird", "Wildflower", "Dawn", "White", "Lilies", "Red Flowers", "Autumn", "Yellow", "Blue", "Parose", "Winter" are her carpets, which were exhibited in Canada, Yugoslavia, Germany, Belgium, Kyiv and are stored in the KDMUNDM, the Ministry of Culture of Ukraine, the Lybid hotel (Kyiv), the museum of T.G. Shevchenko (Kyiv), museums of the Reshetyliv Art Professional Lyceum, the "Ukrainian House" center (Kyiv), the Sumy Art Museum and the Poltava Museum of Local Lore.

The carpet of our time, the bearer of artistic principles, probably still of the Trypil tradition, is Nadiya Babenko. And to look at this woman "in a portrait": such a modest commonality of our Ukrainians. Great Ukrainians! An open look, a simple face, even somewhat apologetic... But this "apologetic" look of the artist sees far. Her carpets became a true portrait of the carpet master Nadiya Babenko: let's look into their "talk to us", let's absorb it into the mind, into the heart.

For quite a long time, embroidery was mainly a home craft. Only individual art workshops of some nunneries can be considered organized centers of embroidery. But the rich embroidery traditions developed by Ukrainian women over thousands of years turn embroidery into a "fashionable" product, the production of which can bring substantial profits, and the acquisition, accordingly, of the status of elite and refined taste, an indicator of luxury and affluence. Therefore, already at the beginning of the XVII century. throughout Ukraine, numerous embroidery workshops were organized at manorial estates, in which women serfs and hired embroiderers worked. This tradition of craftsmanship in the field of embroidery lasted until the beginning of the 20th century (Shudrya, 2008).

Nadiya Viktorivna Vakulenko, a craftswoman of the modern era, was born in Khmelnytskyi, in a family of workers. The love for embroidery was instilled in her by her mother, Anna Mykolayivna, who was engaged in embroidery all her life. Even machine embroidery was first mastered on a manual machine. When I first came to Reshetylivka to enter the art and vocational school, I passed through the park, there I saw an extremely beautiful avenue of roses, I liked them so much and fell into my heart that I decided to myself: I will stay here for the rest of my life. And so it happened.

The embroidery teacher at the school at that time was a member of the Union of Folk Art Masters - Malyarenko Marfa Yosypivna. She taught me everything: different embroidery techniques, and first - how to find the warp and weft threads (where are the holes between the threads?). At first it was so difficult and difficult, and then everything became clear and visible to the bright white marquis or silk. I studied diligently, with love for such painstaking work.

The graduation work was a women's blouse on marquis, embroidered with a combination of complex techniques characteristic of the Poltava region, the main one of which is countless netting (a blouse for People's Artist of Ukraine Nina Matviyenko). After graduating from school, she received a diploma of a master of hand and machine embroidery.

Then he studied at the Vyzhnytskyi School of Applied Arts in Bukovyna, majoring in "master embroidery artist". In this educational institution, other embroidery techniques were studied. A characteristic feature of Hutsul embroidery is bright, colorful polychromy, as well as geometric multi-colored ornament, made from saturated dark to intensely golden shades of black, red, orange, and green colors. But love for Poltava embroidery brought Nadiya Viktorivna back to her native Reshetylivka as a master of industrial training.

For many years, she taught female embroidery students various techniques: "cutting out", "piercing", "nightingale eye", "grain pattern", "twig with flooring" and others. In addition, the master worked a lot on the development of artistic products. In 1989, she became a laureate of the regional (Poltava) prize named after a number of original works of Ukrainian folk embroidery of various types (women's blouses, men's shirts, tablecloths, rugs, napkins). P. Artemenko. Women's blouses and men's shirts, as well as patterns for machine embroidery ("Richelieu") are characterized by special elegance and beauty.

The most original work is a work of art - a women's blouse made on marquis fabric with snow-white threads commissioned by the Center "Ukrainian House" (Kyiv), which was displayed there for the 60th

anniversary of the Reshetyliv Art and Professional School.

Many works were commissioned by the Ukrainian diaspora in Canada.

In October 2007, she was invited to the World Master Festival of Art and Culture in Seoul (Korea), where she received a certificate of a world master of embroidery.

With the appearance of a new creative product every time - a towel, shirt or tablecloth, the needle and thread artist is constantly improving her creative knowledge and masterful sophistication. Each of her next embroidered products is another step in understanding the laws of compositional construction, figurative solution and color, studying even today the secrets of the past and rare things stored in grandmother's chests. This prompts her to carefully master the history of folk creativity, sit down for printed sources, research creative centers of Ukraine, their emergence, master scientific works in this area and directly get acquainted with the creators of heritage (*The All-Ukrainian Center...*).

Without leaving needles and threads, the modern embroidery artist invests in her scientific works.

On October 3, 2018, in accordance with Resolution No. 987 of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the state institution "All-Ukrainian Center of Embroidery and Carpet Making" was established in the city of Reshetylivka on the basis of the former factory named after K. Zetkin. The All-Ukrainian Center of Embroidery and Carpet Making is a cultural-educational, artistic, scientific-research cultural institution that belongs to the sphere of administration of the Ministry of Culture of Ukraine, headed by Nadiya Viktorivna Vakulenko.

Conclusions and prospects for further research. Ukrainian traditional embroidery became known all over the world, acquired the status of a material, spiritual, cultural symbol of Ukrainians. An embroidered shirt and an embroidered towel have always been and continue to be held in high esteem. As the ethnographer and art historian Lidia Hryhorivna Orel testifies, our foremothers and great-grandmothers created so many beautiful towels that they could be used to encircle the Earth along the equator. These ancient annals are embroidered in the language of artistic texts with the whole history - from the birth of mankind to the present day - the philosophical outlook of the people, scenarios of customs, ceremonies, astronomical and economic knowledge and many other aspects of the life of Ukrainians.

It can be argued that the art of embroidery is a valuable type of educational activity - both theoretical and practical. Today, the pedagogical community faces tasks not only of a didactic, but also of a general cultural dimension: using a retrospective method to gradually and continuously explore deeper and deeper national traditions in the field of embroidery and revive them through the education of children and youth.

References

- Rudnytska, O. P. (2000). *Ukrainian art in a multicultural space: educational manual*. Kyiv: ExOb.
- Shudrya, E. S. (2008). *Researchers of folk art: bibliographic essays (Is. 17)*. Kyiv: "ANT" News Agency.
- The All-Ukrainian Center of Embroidery and Carpet Making was opened in Poltava Oblast*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-na-poltavshchyni-vidkryly-vseukrainskyi-center-vyshyvky/29949893.html>
- Tytarenko, V. P. (2021). *Embroidery art of Poltava region: popular science edition*. Poltava: Poltava Writer.
- Tytarenko, V. P. (2011). *People's crafts of Ukraine*. Poltava: Poltava Writer.

ТИТАРЕНКО В.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Україна

ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ МИСТКИНЬ НАРОДНОГО ВИШИВАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ПОЛТАВЩИНИ МАЙБУТНІМИ ВЧИТЕЛЯМИ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

У статті висвітлено аспекти вивчення творчості мисткинь народного вишивального мистецтва полтавщини майбутніми учителями трудового навчання. Виявлено, що Полтавський край багатий іменами великої кількості представників різних царин народного мистецтва й рукомета, які славляться своєю оригінальністю, майстерністю, досконалістю і поетичністю та передали свій досвід і традиції рідного краю наступним поколінням.

Обґрунтовано важливість завдань, що постають перед педагогічною громадськістю, не лише дидактичного, але й загальнокультурного виміру: ретроспективним методом поступово, безперервно досліджувати все глибше і глибше національні традиції у галузі вишивкарства і відроджувати їх через навчання дітей та молоді.

Ключові слова: мисткиня, бібліографічні дані, вишивальне мистецтво, рушник, сорочка, килим, маркізет, учитель трудового навчання

Стаття надійшла до редакції 08.02.2023 р.

УДК 378.011.3-051:62/64

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283434](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283434)

ОЛЬГА ТИТАРЕНКО

ORCID: 0000-0002-0156-8330

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ТЕОРЕТИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Проаналізовано сучасні методи та підходи до підготовки майбутніх учителів технологій до науково-дослідницької роботи, оцінено наявний рівень підготовки випускників, виявлені основні проблеми, що перешкоджають їхньому успішному старту у науковій діяльності, та запропоновані шляхи їх вирішення. Проаналізовано освітні програми та навчальні плани вищих навчальних закладів, що займаються підготовкою майбутніх вчителів технологій, і виявлено недостатню увагу до формування навичок науково-дослідницької діяльності. Для вирішення цієї проблеми, запропоновано впровадження відповідного дослідницького середовища у вищих навчальних закладах та системи формування готовності фахівців до здійснення науково-дослідницької роботи в процесі професійної діяльності.

***Ключові слова:** професійна підготовка, майбутні вчителі, технології, науково-дослідницька діяльність, заклади вищої освіти України*

Постановка проблеми. Сучасні реалії розвитку суспільства в умовах глобалізації та євроінтеграції переконливо демонструють, що наука є рушійною силою суспільного прогресу, оскільки тільки від її досягнень залежить конкурентоспроможність держав та успішність впровадження модернізаційних змін у всі сфери життя, зокрема, якість реформ з інновацізації сфери вищої освіти. Тому державна політика нашої країни з кожним роком стає все більш спрямованою на сприяння розвитку наукового складника змісту освітніх програм, які реалізуються в закладах вищої освіти (Захарченко, Міусов, Парменова, (Уклад.), 2017, с. 4). А, отже, науково-дослідницьку діяльність правомірно розглядати як вагомий компонент професійної підготовки здобувачів вищої освіти.

Аналіз досліджень. Теоретичний аналіз проблеми організації науково-дослідницької діяльності здобувачів вищої освіти засвідчує, що на сучасному етапі предметом наукових дискусій зарубіжних і вітчизняних вчених є питання, які стосуються декількох напрямків дослідження, що включають: перегляд концептуальних засад, пошук інноваційних способів організації, методик оцінки результативності, формування готовності та розвиток науково-дослідницьких компетентностей та вмінь майбутніх учителів технологій. Також вивчаються психолого-педагогічні чинники успішності науково-дослідницької роботи та розвиток культури в цій сфері.

Зокрема, дослідження присвячені питанням розвитку науково-дослідницької діяльності майбутніх учителів технологій. У цій сфері, було проведено дослідження авторів, таких як Л. Авдєєва, Б. Авраменко, Л. Аврамчук, А. Акіпова, Т. Алексеєнко, А. Баскаков, І. Бопко, П. Брофі, О. Бухнієва, С. Вітвицька, Т. Голуб, П. Горкуненко, Д. Гріфітс, С. Джоунс, Ю. Карпенко, М. Князян, О. Крушельницька, Є. Кулик, А. Курганов, Н. Кушнарєнко, О. Леонтович, П. Лузан, О. Микитюк, Н. Нагорна, П. Олійник, Г. Омеляненко, В. Павлова та О. Цокур, Н. Пузирьова, І. Раєвська, В. Рябець, О. Савєнкова, З. Слєпкань, Г. Сомбаманія, Л. Султанова, К. Томпсон, В. Труш, Дж. Хед, Г. Цехмістрова, Р. Шишка, В. Шейко.

З 50-х років минулого століття активно вивчається проблема професійної підготовки майбутніх учителів технологій до наукових досліджень, яка залишається актуальною й донині (Дж. Бернал, І. Зязюн, В. Загвязинський, І. Ковальова, І. Прус, А. Чиж). У своїх працях вітчизняні та зарубіжні вчені розглядають різні аспекти науково-дослідницької підготовки майбутніх фахівців. Так, Т. Голуб, Я. Логвинова, Є. Райхман, Г. Ягенська досліджують зміст та структуру готовності фахівців різних професійних галузей до науково-дослідницької роботи. Н. Бугаєць, В. Грубінко, О. Земка, Н. Мирончук, А. Степанюк зосереджені на особливостях формування науково-дослідницьких умінь майбутніх учителів технологій. У свою чергу, Г. Бермус, С. Гольдштейн, Л. Квіткіна, Г. Роджерс, З. Шварцман аналізують зарубіжний досвід підготовки майбутніх учителів технологій до науково-дослідницької роботи як цілісного процесу.

Мета статті полягає у визначенні сучасного стану підготовки майбутніх учителів технологій до науково-дослідницької діяльності в закладах вищої освіти України та ідентифікації ключових проблем, які необхідно вирішити для підвищення ефективності підготовки.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення найбільш ґрунтовних праць, монографій і дисертаційних робіт із проблем організації науково-дослідницької діяльності здобувачів вищої освіти,

формування в них готовності до проведення наукових досліджень вказує на те, що науково-дослідницька діяльність тлумачиться одним із найважливіших засобів підвищення якості фахової підготовки та професійного виховання майбутніх фахівців, здатних творчо застосовувати у практичній діяльності найновіші досягнення науково-технічного прогресу. При цьому наголошується на тому, що стратегічною метою науково-дослідницької діяльності студентів закладів вищої освіти є набуття, примноження та оновлення знань, розвиток вмінь ставити наукові завдання, планувати їх виконання, організовувати збір та обробку інформації, створювати умови для генерування нових ідей та їх практичної реалізації.

Проблема формування готовності фахівців різних професійних сфер до науково-дослідницької роботи в українській вищій школі є давньою та має свої особливості. Р. Вернидуб зазначає, що для забезпечення переходу до інформаційно-технологічного суспільства через новаторство у професійній діяльності, необхідна якісна підготовка фахівців. Ця підготовка має здійснюватися в умовах інноваційних бакалаврських програм, які включають гуманітарну, фундаментальну та спеціальну підготовку. Навчальний процес повинен містити науково-дослідницьку компоненту, реалізуватися в структурі навчального часу та передбачати виконання предметних та міждисциплінарних дослідницьких проектів, які потребують розробки, практичної апробації та реалізації (Вернидуб, 2012).

Досліджуючи специфіку науково-дослідницької підготовки майбутніх педагогів, Н. Мирончук зазначає, що процес розвитку відповідних умінь студентів передбачає кілька етапів. Перш за все, необхідно розвивати мотиваційну сферу та позитивне ставлення до науково-дослідницької діяльності. Наступним кроком є формування спеціальних наукових, філософських, психологічних і педагогічних знань, які є необхідними для ефективного виконання науково-дослідницьких завдань. Важливим етапом є формування технологічних умінь, пов'язаних із володінням технологією і технікою науково-дослідницької діяльності, а також умінь організовувати та аналізувати її результати. Такий комплексний підхід дозволяє забезпечити майбутніх педагогів необхідними знаннями та уміннями для успішної науково-дослідницької діяльності (Мирончук, 2013).

Вчений О. Земка зауважує, що формування науково-дослідницьких умінь майбутніх учителів можливе за наявності певних педагогічних умов. До таких умов він відносить вивчення психолого-педагогічних та методичних курсів, проведення науково-дослідницької роботи (включаючи підготовку та написання наукових робіт) та проходження навчальних та педагогічних практик (Земка, 2014).

В. Грубінко та А. Степанюк пропонують свої педагогічні умови, спрямовані на підготовку майбутніх учителів до науково-дослідницької роботи. Серед цих умов – застосування інноваційних технологій навчання, становлення раціоналістичного мислення та рефлексивності, оновлення змісту і діяльнісних компонентів, інноваційність діяльності викладача та студента (Грубінко, Степанюк, 2016).

О. Рудакова пропонує використання проблемного навчання як ефективний спосіб підготовки студентів до науково-дослідницької діяльності (Рудакова, 2012).

Г. Омеляненко пропонує використовувати інформаційно-комунікаційні технології для підготовки майбутніх фахівців. За допомогою цих технологій можна застосовувати продуктивні та розвивальні методи навчання науково-дослідницького характеру, надавати студентам доступ до значного обсягу інформації та сприяти формуванню корисних науково-дослідницьких умінь (Омеляненко, 2012).

У науково-дослідницькій роботі майбутніх учителів технологій найбільш поширеними формами є підготовка рефератів, доповідей, курсових, бакалаврських та магістерських робіт, а також доповіді на конференціях та засіданнях студентського наукового товариства. До інших видів науково-дослідницької роботи можуть відноситись виконання індивідуальних науково-дослідницьких завдань, підготовка звітів про проходження виробничих, педагогічних та переддипломних практик тощо.

Існує розбіжність у поглядах щодо новизни та суспільної значущості таких досліджень. На молодших курсах дослідження можуть мати реферативний характер, а на старших передбачають вирішення певних науково-дослідницьких завдань, які не завжди мають новизну та значущі результати. Вважається, що курсова робота повинна бути повністю самостійним науковим дослідженням, проте вона має навчальний характер.

З одного боку, бакалаврська/магістерська робота вимагає від студента виконання всіх етапів науково-дослідницької роботи та оригінальності і самостійності наукового дослідження, що є важливим кроком в підготовці майбутніх вчених та дослідників. З іншого – дослідження, яке виконується за методичними посібниками та рекомендаціями, може не мати значних відмінностей від зразка, що знижує наукову новизну цієї роботи. Таким чином, науково-дослідницька складова цієї діяльності часто залишається на низькому рівні новизни, але може розглядатися як перехідний стан від навчальної до цілком самостійної діяльності.

Використання зазначених форм навчання має велике значення в процесі підготовки майбутніх вчителів-дослідників. Під час реалізації традиційних або спеціально організованих активних форм студенти отримують ґрунтовне та різнобічне уявлення про досліджувані явища та процеси, що сприяє мотиваційному впливу на майбутніх фахівців. Такі форми навчання допомагають їм формувати власну

думку щодо тих чи інших проблем, розвивати аргументованість та доказовість мислення. Завдяки цьому студенти можуть вільніше та креативніше висловлювати свої ідеї та приходити до неочікуваних рішень.

Суттєвим недоліком освітньої системи є базування навчального процесу на знаннєвій парадигмі. Навчальний процес будується на асоціативно-репродуктивній схемі, що не дає студентам можливості зайняти позицію суб'єкта науково-дослідницької діяльності та не забезпечує необхідної практичної готовності до самостійної науково-дослідницької роботи, що є важливим етапом у розвитку професійних навичок, це веде до того, що зміст професійної підготовки майбутніх учителів технологій не спрямований на формування науково-дослідницьких умінь та навичок, а лише передає суму знань. Оволодіння знаннями не означає готовності до науково-дослідницької роботи, тому необхідно забезпечувати систематичну підготовку студентів до вирішення професійних науково-дослідницьких завдань, шляхом введення практичних занять з різних галузей знань, розвитку критичного мислення, здатності аналізувати та оцінювати наукові дослідження.

Отже, для підготовки кваліфікованих фахівців необхідно змінювати підходи до навчання та розвивати науково-дослідницької компетенції майбутніх учителів технологій. Важливо забезпечити студентам необхідні знання та практичні навички, щоб вони могли успішно працювати у сфері науки та інновацій.

З метою поліпшення ситуації доцільно змінити підходи до навчання та вдосконалити освітні програми. Серед можливих заходів можна виділити наступні: застосування активних та інтерактивних методів навчання, які дозволяють студентам бути активними учасниками процесу навчання та суб'єктами науково-дослідницької діяльності; включення в навчальні плани дисциплін або змістових модулів у складі наявних дисциплін, що сприяють розвитку науково-дослідницьких навичок, наприклад, курсів з методів дослідження, наукової письмової та усної комунікації, науково-технічного перекладу, інформаційної грамотності тощо; надавання студентам можливості брати участь у науково-дослідницьких проектах, роботі у науково-дослідницьких темах кафедри, а також публікації наукових статей у спеціалізованих виданнях; забезпечення доступу студентам до сучасних технологій та наукової літератури; підвищення кваліфікації викладачів та наукових працівників з питань методів навчання та наукових досліджень; сприяння розвитку культури науково-дослідницької роботи серед студентів та викладачів, зокрема, за допомогою проведення наукових семінарів, конференцій та олімпіад. Такі заходи допоможуть студентам отримати необхідні навички для самостійної науково-дослідницької роботи та створять умови для розвитку їх творчого потенціалу. Крім того, важливо забезпечити доступ до актуальних наукових даних та літератури, проводити заняття з критичного мислення та аналізу, розвивати навички роботи з науковими джерелами та досліджень. Студентам потрібно надавати можливість брати участь в конференціях, симпозиумах та наукових дебатах, щоб вони могли ділитися своїми дослідженнями та отримувати повноцінний науковий досвід.

Таким чином, досвід підготовки майбутніх учителів технологій у вітчизняних закладах вищої освіти свідчить про наявність низки проблем, які можна вирішити шляхом створення відповідного науково-дослідницького середовища у вищих навчальних закладах та впровадження системи формування готовності фахівців до здійснення науково-дослідницької роботи в процесі професійної діяльності. Для розв'язання цих проблем необхідно розробити та реалізувати систему науково-дослідницької підготовки майбутніх учителів технологій, яка охоплюватиме ефективні форми, методи та засоби навчання майбутніх фахівців. Ці напрямки будуть об'єктом подальших досліджень.

Науково-дослідницька діяльність майбутніх вчителів є цілісною системою. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури можна визначити її структурні компоненти.

1. Ціннісно-мотиваційний, через який характеризується особистісна спрямованість вчителя на здійснення науково-дослідницької діяльності та пов'язаний з усвідомленням ролі науково-дослідницької роботи у майбутній професійній діяльності; наявністю стійкого інтересу до пізнання; активністю та ініціативністю у науково-дослідницькій діяльності; усвідомлення позиції дослідника як особисто значущої (Бачієва, 2010).

2. Проектувальний компонент – уміння планувати науково-дослідницьку діяльність, здатність виявляти та формулювати проблеми, визначати об'єкт та предмет дослідження, формулювати мету та гіпотезу дослідження, визначати його основні поняття;

3. Інформаційний компонент – володіння методами збирання даних відповідно до проблеми дослідження, опрацювання джерел тощо;

4. Аналітичний компонент – вибір і використання універсальних та спеціальних методів дослідження, розвинуте логічне мислення;

5. Практичний компонент – формулювання, презентування та впровадження результатів дослідження у практику (Головань, 2012).

Виконання студентами комплексних науково-дослідницьких завдань забезпечує досягнення таких цілей, як формування наукової свідомості та оволодіння методологією та методами наукових досліджень, допомога у швидкому вивченні своєї спеціальності та досягненні високої професіоналізму, розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей для вирішення практичних завдань,

вивчення навичок самостійної науково-дослідницької діяльності, розвиток ініціативи та здатності застосовувати теоретичні знання на практиці, залучення найбільш обдарованих студентів до досліджень, необхідність постійного оновлення та покращення своїх знань, розширення теоретичних знань та наукової ерудиції майбутніх фахівців, створення та розвиток наукових шкіл, творчих колективів, виховання резерву вчених, дослідників та викладачів в межах освітніх закладів.

Серед сучасних тенденцій, коли актуальне питання про зростання ролі самостійної роботи у навчально-пізнавальному процесі, можна відзначити, що науково-дослідницька діяльність майбутніх учителів технологій пов'язується не лише з профорієнтаційним аспектом підготовки науковця, а й з розумінням науково-дослідницької діяльності як засобу ефективної підготовки кваліфікованих фахівців, розвитку творчого потенціалу особистості студента.

Отже, готовність до науково-дослідницької діяльності є невід'ємною частиною підготовки фахівців у галузі трудового навчання та технологій, а курс «Основи наукових досліджень» відіграє важливу роль у цьому процесі. Однак необхідно приділити увагу іншим аспектам навчання, щоб випускники були готові до вирішення сучасних завдань та викликів у своїй професійній діяльності. До таких аспектів можна віднести практичну підготовку, розвиток комунікативних та соціальних навичок, використання інноваційних технологій у навчанні та інші форми професійного розвитку.

Також необхідно звернути увагу на розвиток мотивації майбутніх учителів технологій до науково-дослідницької діяльності. Для цього можна використовувати різноманітні форми організації навчального процесу, які сприяють зацікавленості майбутніх учителів технологій у здійсненні науково-дослідницьких проектів та розвитку інтелектуальних здібностей.

Також варто зазначити, що навички наукової діяльності необхідні не лише у професійній сфері, але й у повсякденному житті. Наприклад, вміння систематизувати інформацію, визначати джерела та аналізувати їх, а також формулювати та аргументувати свої висновки є корисними навичками в будь-якій сфері діяльності.

Розглянемо більш детально особливості науково-дослідницької підготовки майбутніх учителів технологій у деяких закладах вищої освіти (на прикладі педагогічних спеціальностей).

Насамперед зазначимо, що курс «Основи наукових досліджень» є важливою частиною програми підготовки майбутніх вчителів технологій у педагогічних закладах вищої освіти. Він допомагає студентам оволодіти необхідними навичками та знаннями для успішної науково-дослідницької діяльності.

Важливо відзначити, що науково-дослідницька компетентність необхідна не лише для майбутніх вчителів, але й для всіх фахівців у галузі технологічної освіти. Формування науково-дослідницької компетентності має забезпечити необхідні знання та навички для успішної науково-дослідницької діяльності та забезпечити їх готовність до розв'язання сучасних завдань у своїй професійній діяльності (Садовий, 2015).

Навчальний план підготовки вчителів, який пропонує Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка для студентів, що спеціалізуються в галузі 014 Середня освіта з фокусом на Трудовому навчанні та технологіях, включає курс «Основи наукових досліджень». Курс складається з 90 годин (3 кредити ЄКТС) і включає 16 годин лекцій та 16 годин практичних занять.

Зміст курсу охоплює предмет і методи дидактичних досліджень, роботу з літературними джерелами, спостереження як ключовий метод вивчення питань, пов'язаних з технологічної освіти, проведення дидактичних експериментів, використання інтерв'ю як методу дослідження, соціологічних методів в педагогіці, експертних методів дослідження та методів тестування в дидактичних дослідженнях.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, факультет інженерно-педагогічної освіти, кафедра технологічної освіти, пропонує студентам спеціальності "Середня освіта (Трудове навчання та технології. Інформатика)" дисципліну "Основи наукових досліджень та академічна доброчесність" для систематизації інформації про методологію, методику та технології наукових досліджень в педагогіці та психології.

Дисципліна є обов'язковою, має загальний обсяг у кредитах ЄКТС / годинах - 3/90 і складається з двох змістових модулів. Перший модуль складається з п'яти тем, включаючи науку як продуктивну силу розвитку суспільства, організаційну структуру наукових досліджень в Україні, основні поняття наукового дослідження, основи бібліографічно-пошукової діяльності та організацію та проведення наукового дослідження. Другий модуль складається з п'яти тем, що включають методи наукового пізнання, етапи наукового дослідження, інформаційне забезпечення наукових досліджень, культуру наукової праці та основні вимоги до наукової роботи.

Форма семестрового контролю - екзамен, загальна кількість годин на лекції та лабораторні заняття складає 40, на самостійну роботу - 50. Самостійна робота студентів становить значну частину навчального процесу та полягає в написанні наукової роботи, яка передбачає здійснення практичної роботи зі збору та аналізу даних, формулювання висновків, оформлення роботи за вимогами наукового стилю.

У результаті вивчення дисципліни студенти здобувають необхідні навички для здійснення наукових досліджень, а також опановують основні принципи академічної доброчесності, що є невід'ємною складовою успішного наукового дослідження. В цілому дисципліна "Основи наукових досліджень та

академічна доброчесність" дає студентам необхідні знання про методологію, методику та технології наукових досліджень в педагогіці та психології, що необхідно для подальшого професійного розвитку у галузі освіти та науки.

Криворізький державний педагогічний університет пропонує здобувачам вищої освіти другого освітнього рівня спеціальності 014.10 "Середня освіта (Трудове навчання та технології)" дисципліну "Методи наукових досліджень", що входить до освітньої програми "Трудове навчання та технології. Інформатика". Курс складається з 3 кредитів, загальний обсяг годин – 90, з них 32 години аудиторної роботи, зокрема 16 годин лекцій та 16 годин практичних занять, а також 58 годин самостійної роботи. Формою звітності є залік.

Програма вивчення навчальної дисципліни "Методи наукових досліджень" підготовлена згідно з освітньо-професійною програмою магістрів спеціальності 014.10 "Середня освіта (Трудове навчання та технології)". Метою курсу є формування системи базових понять щодо методів наукових досліджень, опанування основними методологічними характеристиками сучасного педагогічного дослідження та відпрацювання практичних умінь та навичок з розробки методологічних засад науково-педагогічного дослідження. Вивчення дисципліни "Методи наукових досліджень" дозволяє здобувачам засвоїти основні теоретичні знання та практичні навички, необхідні для успішного проведення наукових досліджень в галузі педагогіки та інших наукових дисциплін.

Дисципліни науково-дослідницького напрямку вивчаються в: Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка (на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти – «Основи наукових досліджень», 4 кредити, 24 год. лекцій, 24 год. практичних занять, залік); на другому (магістерському) рівні вищої освіти – «Методологія та організація наукових досліджень», 3 кредити; Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти – «Основи наукових досліджень», 3 кредити, залік; на другому (магістерському) рівні вищої освіти – «Методи наукових досліджень», 3 кредити); Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка (на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти – «Основи наукових досліджень», 3 кредити, 16 год. лекцій, 16 год. практичних занять, залік; на другому (магістерському) рівні вищої освіти – «Методологія наукових досліджень», 3 кредити, 16 год. лекцій, 14 год. практичних занять, екзамен); Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка (на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти – «Основи наукових досліджень», 3 кредити, залік; на другому (магістерському) рівні вищої освіти – «Методологія та методика наукових досліджень», 3 кредити, залік); Бердянському державному педагогічному університеті (на другому (магістерському) рівні вищої освіти – «Теорія і методика педагогічного експерименту», 3 кредити).

Надані показники демонструють, що українські університети надають дисципліни з науково-дослідницького напрямку на різних рівнях вищої освіти. Зокрема, на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти такі дисципліни як «Основи наукових досліджень» та на другому (магістерському) рівні вищої освіти – «Методи наукових досліджень», «Методологія наукових досліджень» та «Методологія та методика наукових досліджень». Загалом, ці дані свідчать про те, що в українських університетах науково-дослідницький напрямок вивчення дуже важливий та актуальний, і ці дисципліни допомагають підготувати науково-дослідницьких кадрів для розвитку науки та технологій в Україні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сьогоднішній день система теоретичної підготовки фахівців не забезпечує їх достатньою кількістю і якістю необхідних навичок та знань, що перешкоджає розвитку наукової сфери в Україні. З метою вирішення цих проблем необхідно вжити додаткових заходів, таких як збільшення обсягу практичної роботи майбутніх учителів технологій, вдосконалення освітніх програм та навчальних планів, активне впровадження сучасних методів навчання та організації науково-дослідницької роботи на високому рівні.

Таким чином, важливо звернути увагу на проблему підготовки майбутніх учителів технологій до науково-дослідницької діяльності, забезпечити їх необхідними знаннями та навичками, що дозволить підвищити ефективність наукової діяльності в Україні та збільшити її конкурентоспроможність у світі.

Список використаних джерел

- Бачієва, Л. О. (2010). Мотивація дослідницької діяльності магістрів інженерно-педагогічних спеціальностей. *Проблеми сучасної педагогічної освіти: педагогіка і психологія*, 25, 1. Взято з http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2010_25_1/bahieva.pdf
- Вернидуб, Р. (2012). Формування дослідницької компетентності студентів бакалаврів педагогічних університетів. *Рідна школа*, 6, 58-62.
- Головань, М. С., Яценко, В. В. (2012). Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». В кн. *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі: збірник наукових праць* (Вип. 7, с. 55-62). Кривий Ріг: Видавничий відділ НМетАУ.

- Грубінко, В., Степанюк, А. (2016). Система формування дослідницьких умінь майбутніх учителів природничих дисциплін. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2 (56), 227-235.
- Захарченко, В. М., Міусов, М. В., Парменова, Д. Г. (Уклад.). (2017). *Рамки кваліфікацій у Європейському освітньому просторі: навч.-метод. посіб.* Одеса: НУ «ОМА».
- Земка, О. (2014). Педагогічні умови формування дослідницьких умінь у студентів філологів. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, 10, 2, 146-155.
- Миرونчук, Н. М. (2013). Зміст та форми дослідницької діяльності студентів у процесі педагогічної підготовки у ВНЗ. В кн. *Дослідницький компонент у діяльності загальноосвітніх навчальних закладів та позашкільних закладів освіти: ретроспектива і перспектива: матеріали Всеукр. наук.-практ.конф.* (с. 170-176). Київ: Інститут обдарованої дитини.
- Омельяненко, Г. А. (2012). Формування науково-дослідницьких умінь студентів засобами інформаційно-комунікаційних технологій: теоретичний аспект. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*, 3/4, 76-78.
- Рудакова, О. В. (2012). Формування готовності студентів до науково-дослідної діяльності засобами проблемного навчання. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Соціологічні науки*, 2, 193-200.
- Садовий, М. І. (2015). Методика формування експериментаторської компетентності у майбутніх учителів технологій. *Наукові записки. Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*, 8, 4, 3-10.

References

- Bachiiava, L. O. (2010). Motyvatsiia doslidnytskoi diialnosti maisteriv inzhenerno-pedahohichnykh spetsialnosti [Motivation of research activity of masters in engineering and pedagogical specialties]. *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity: pedahohika i psykhohiia [Problems of modern pedagogical education: pedagogy and psychology]*, 25, 1-9. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2010_25_1/bahieva.pdf [in Ukrainian].
- Holovan, M. S., & Yatsenko, V. V. (2012). Sutnist ta zmist ponattya "doslidnytska kompetentnist" [The essence and content of the concept of "research competence"]. In *Teoriia ta metodyka navchannia fundamentalnykh dystsyplin u vyshchii shkoli [Theory and teaching methods of fundamental disciplines in higher education]: zbirnyk naukovykh prats* (Is. 7, pp. 55-62). Kryvyi Rih: Vydavnychiy viddil NMetAU [in Ukrainian].
- Hrubinko, V., & Stepniuk, A. (2016). Systema formuvannia doslidnytskykh umin maibutnykh uchyteliv pryrodnykh dyscyplin [System for developing research skills of future teachers of natural sciences]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii [Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies]*, 2 (56), 227-235 [in Ukrainian].
- Myronchuk, N. M. (2013). Zmist ta formy doslidnytskoi diialnosti studentiv u protsesi pedahohichnoi pidhotovky u VNZ [Content and forms of research activity of students in the process of pedagogical training in higher education institutions]. In *Doslidnytskyi komponent u diialnosti zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv ta pozashkilnykh zakladiv osvity: retrospektyva i perspektyva [The research component in the activities of general educational institutions and extracurricular educational institutions: retrospect and perspective]: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (pp. 170-176). Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny [in Ukrainian].
- Omelyanenko, H. A. (2012). Formuvannia nauково-doslidnytskykh umin studentiv zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnologii: teoretychnyi aspekt [Formation of research skills of students by means of information and communication technologies: theoretical aspect]. *Neperevna profesiina osvita: teoriia i praktyka [Continuous professional education: theory and practice]*, 3/4, 76-78 [in Ukrainian].
- Rudakova, O. V. (2012). Formuvannia hotovnosti studentiv do nauково-doslidnoi diialnosti zasobamy problemynoho navchannia [Formation of readiness of students for scientific research activities using problem-based learning]. *Visnyk Luhanskoho Natsionalnoho Universytetu im. T. Shevchenka. Sotsiologichni Nauky [Bulletin of the Luhansk National University named after T. Shevchenko. Sociological sciences]*, 2, 193-200 [in Ukrainian].
- Sadovyi, M. I. (2015). Metodyka formuvannia eksperymentatorskoi kompetentnosti u maibutnykh uchyteliv tekhnologii [Methodology of forming experimental competence in future technology teachers]. *Naukovi zapysky. Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnologichnoi osvity [Proceedings. Problems of the methodology of physical, mathematical and technological education]*, 8 (4), 3-10 [in Ukrainian].
- Vernydub, R. (2012). Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti studentiv-bakalavriv pedahohichnykh universytetiv [Formation of research competence of bachelor students in pedagogical universities]. *Ridna Shkola [Native school]*, 6, 58-62 [in Ukrainian].
- Zakharchenko, V. M., Miyusov, M. V., & Parmenova, D. G. (Comps.). (2017). *Ramky kvalifikatsiy u Yevropeyskomu osvitnomu prostori [Qualification frameworks in the European educational space]*. navchalno-metodychnyy posibnyk. Odessa: NU "OMA" [in Ukrainian].

Zemka, O. (2014). Pedagogichni umovy formuvannya doslidnytskykh umin u studentivfilolohiv [Pedagogical conditions for developing research skills in philology students]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia [Problems of modern teacher training]*, 10 (2), 146-155 [in Ukrainian].

ТЯТАРЕНКО О.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

FEATURES OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS FOR SCIENTIFIC AND RESEARCH ACTIVITIES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE

The article "Features of Professional Training of Future Technology Teachers for Scientific and research activities in institutions of higher education of Ukraine" examines the problems related to the training of future technology teachers for scientific and research activities. The article explores the main reasons that lead to insufficient preparation of students for scientific and research activities, as well as ways to solve these problems by creating a research environment and implementing a system of forming the readiness of specialists to carry out scientific and research work in the process of professional activity. The recommendations described can be applied in the practice of higher education to improve the training of future technology teachers for research activities.

Furthermore, the educational programs and curricula of higher education institutions engaged in the training of future technology teachers were analyzed, revealing insufficient attention to the formation of scientific and research skills. To solve this problem, it is proposed to introduce a suitable research environment in higher education institutions and a system of forming the readiness of specialists to carry out scientific research work in the process of professional activity.

Studies have shown that the preparation of future technology teachers for scientific and research activities in Ukraine requires serious changes in teaching, learning, and organization of the educational process. This will allow students to acquire the necessary knowledge and skills for effective scientific activity in the future and the development of science in Ukraine.

Key words: professional training, future teachers, technologies, scientific research activity, higher education institutions of Ukraine

Стаття надійшла до редакції 12.04.2023 р.

УДК 37.091.4МАКАРЕНКО:[340.12:005.336.2

DOI <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2023.31.283435>

АНДРІЙ ТКАЧЕНКО

ORCID ID: 0000-0003-4408-2653

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

УПРАВЛІНСЬКИЙ ДОСВІД А. МАКАРЕНКА В ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОСВІТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ

А. Макаренко зумів оцінити іманентний педагогічний потенціал правової реальності як такої і знайшов певний алгоритм використання системи базових форм буття права як виховного засобу. Ставши на чолі установи для виховання правопорушників, А. Макаренко відчував об'єктивну необхідність враховувати специфічну правову реальність не як негативну обставину, але передусім як ключовий чинник педагогічного процесу. В своїй практичній діяльності А. Макаренко усвідомлював і реалізував мету пошуку певного алгоритму інтеграції педагогічної та правової специфіки у розв'язанні поставлених перед ним виховних завдань. Формою, що забезпечувала таку інтеграцію, стала винайдена ним авторська система педагогічно доцільної організації правової реальності, реалізована в специфічних умовах так званого виховного колективу. Іншими словами, А. Макаренко не лише ефективно використовував в своїй управлінській практиці кожен з форм буття права, але фактично винайшов цілісну систему педагогічно доцільних методів реалізації цих форм. Досвід А. Макаренка для сучасного керівника в сфері освіти являє форму оптимальної єдності управлінської, педагогічної та правової реальності, серед яких саме реальність управлінська виступає інтегруючим чинником, забезпечуючи ефективність всієї системи.

Ключові слова: управлінський досвід А. Макаренка, боротьба з дитячою безпритульністю, дитячі трудові колонії, підготовка менеджера з управління навчальним закладом в умовах магістратури, правова компетентність майбутніх менеджерів, форми буття права, правосвідомість

Постановка проблеми. Здатність діяти в специфічному правовому просторі, прагнення до набуття і удосконалення правових знань, розуміння системи освіти як правового інструменту і чинника сталого розвитку громадянського суспільства – невід'ємні складові правової культура особистості менеджера в

сфері освіти. Системні можливості для формування правової компетентності майбутнього освітнього керівника має забезпечити оптимальна організація його професійної підготовки в умовах магістратури. При цьому особливої ваги набуває категорія правового змісту процесу навчання, що передбачає не лише насичення освітнього процесу правовими дисциплінами, але й широку апеляцію до різних форм правового, в тому числі історико-педагогічного, досвіду.

Цікавий приклад формування правової реальності як засобу оптимізації освітнього середовища являє собою унікальний досвід видатного українського педагога Антона Макаренка. Варто підкреслити, що правовий чинник виступав такою ж невід'ємною і органічною детермінантою виховної системи А. Макаренка, як її педагогічні та етичні основи. Не буде перебільшенням сказати, що створена А. Макаренком педагогічна концепція є унікальним правовим феноменом, сутність якого можна визначити як життєздатну та оригінальну педагогічну інтерпретацію ідеї права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед надзвичайно широкого тематичного розмаїття і великого обсягу макаренкознавчої літератури існує певна диспропорція щодо висвітлення саме правових аспектів творчої спадщини А. Макаренка як освітнього керівника. Упродовж багатьох років існування макаренкознавства як окремого напрямку наукових досліджень учені розглядали суто правові явища макаренківської практики в педагогічному категоріальному полі і в через призму відповідної методології.

Одним із в цілому небагатьох аспектів, які викликали помітну увагу дослідників, є вплив на педагогічну практику педагога-письменника ідей відомого правознавця-психолога Льва Йосиповича Петражицького (Л. Гордін, С. Кулагіна, С. Невська, А. Фролов та ін.). Про знайомство з багатьма працями Л. Й. Петражицького А. Макаренко говорить у документі «Замість колоквиуму», який він доклав до заяви у Центральний інститут організаторів народної освіти імені Є. О. Літкенса (Макаренко, 1985, с. 535). Дослідники відзначають, що концепція виховання особистості А. Макаренка в своїй основі орієнтувалася на «правову емоцію» та інші важливі ідеї в галузі психології і соціології права Л. Й. Петражицького (Невская, 2002).

Варто зауважити, що в названих роботах правовий досвід А. Макаренка інтерпретується поза проблемою перспективності його використання в сучасній адміністративній чи освітній практиці. Автори не робили спроб представити правову складову педагогічної і управлінської діяльності А. Макаренка як дидактичну категорію формування професійних компетентностей керівників у галузі освіти.

Мета даної розвідки полягає в аналізі правових аспектів управлінського досвіду Антона Макаренка як історико-педагогічного ресурсу підготовки майбутніх менеджерів освіти.

Виклад основного матеріалу.

Категоріальне поле онтології права, як відомо, містить фундаментальне поняття для опису правової реальності, яке охоплює всі аспекти останньої – *форми буття права*. Такими формами вважаються: а) *ідея права або правосвідомість* (хто здатний бути суб'єктом права, що є справедливістю, в чому смисл повинності як єдності прав і обов'язків тощо); б) *правові норми*, що встановлюються певним суб'єктом влади і коріняться в його авторитеті; в) *правовідносини або правове життя* (дії і рішення суб'єкта права в певній ситуації). В найбільш загальному розумінні сенси існування сфер освіти і права майже тотожні, вони полягають у забезпеченні оптимального прогресу як окремої особистості, так і суспільства в цілому. Відповідно логіка співіснування й взаємопроникнення систем освіти і права в принципових рисах може бути представлена у наступному вигляді:

1. **Правосвідомість:** а) правосвідомість як освітня мета (виховання правосвідомості, правова освіта); б) правосвідомість як педагогічний засіб (використання правосвідомості учня як мотиваційної основи освітнього процесу); в) правосвідомість педагога як професійно цінна якість.

2. **Правові норми** (внутрішні і зовнішні нормативні регулятори існування освітньої системи): а) правове нормування діяльності педагогів; б) правове нормування діяльності тих, хто навчається; в) правові норми стосунків в середині педагогічного колективу; г) правові норми управління освітою; д) правові норми як складова змісту освіти.

3. **Правовідносини:** а) формування оптимальних правовідносин в дитячому середовищі як освітня мета педагога; б) захист прав кожного учасника освітнього процесу; в) налагодження і координація діяльності органів дитячого самоврядування як суб'єкта права.

Своєрідність і цілісність функціонування аспектів правової реальності в керованих А. Макаренком освітніх закладах дає підстави для аналізу його управлінської практики як унікального феномену педагогічно доцільного поєднання та реалізації всіх форм буття права.

Соціальним середовищем і чинником реалізації форм буття права в педагогічній системі А. Макаренка є так званий виховний колектив. Сутність поняття виховного колективу педагог розкриває у своєму виступі в Ленінградському обласному Будинку учителя 16 жовтня 1938 року: «колектив учителів та колектив дітей – це не два колективи, а один колектив, і, крім того, колектив педагогічний» (Макаренко, 1985, с. 116). Формування такого колективу він вважав найважливішою справою в педагогічній роботі. Уважне дослідження макаренківської теорії виховного колективу дозволяє говорити про дане соціальне новоутворення як про специфічний педагогічно-правовий феномен, що об'єднував унікальні можливості і переваги для реалізації форм буття права, оскільки виступав оптимальним засобом: а) виховання

правосвідомості підлітків, б) вироблення правових норм життя, в) регулювання правовідносин в умовах закладу.

Умовно педагогічно доцільну реалізацію форм буття права в макаренківській спадщині можна представити у вигляді трьох тем: ідея права в педагогічній теорії і практиці А. Макаренка; сутність і еволюція правових норм в діяльності керованих А. Макаренком виховних закладів; правовідносини як важлива складова педагогічної практики А. Макаренка. Зупинимося на кожній із них.

Ідея права в педагогічній теорії і практиці А. Макаренка. Тексти праць педагога, численні архівні документи, а також мемуарні джерела дають достатньо матеріалу щодо особливостей розуміння ним права як виховного чинника. Крім того не бракує свідчень тієї великої і системної роботи, яку проводив А. Макаренко в очолюваних ним установах з метою формування правосвідомості всіх учасників освітнього процесу: педагогів, вихованців, інструкторів, інженерного персоналу, вільнонайманих працівників тощо. Серед доволі широкого арсеналу засобів такої діяльності особливу цікавість для сучасних освітніх менеджерів являють наступні:

А) Категорична вимога керівника і педагогічного персоналу. Таку вимогу А. Макаренко називає «категоричним імперативом». «Категорична вимога колективу, – писав педагог, – застосовується не тільки щодо крадіжки. У комуні ім. Дзержинського така ж категорична вимога пред'являється і до випивки, і карткової гри» (Макаренко, 1985, с. 186).

В) Виховання почуття обов'язку перед колективом, суспільством тощо. Корегувати правосвідомість вихованців через формування у них почуття обов'язку А. Макаренко намагався всупереч офіційним радянським педагогічним доктринам, особливо помітним цей конфлікт став під час його виступу на засіданні секції соціального виховання Українського науково-дослідного інституту педагогіки 14 березня 1928 р. В листі до письменника М. Горького педагог згодом напише: «до вас приводять занедбаного хлопця, який вже і ходити розучився, потрібно з нього зробити Людину. Я піднімаю в ньому віру в себе, виховую у нього почуття обов'язку перед самим собою, перед робітничим класом, перед людством, я говорю йому про його людську і робітничу честь. Виявляється, це все єресь. Потрібно виховати класову самосвідомість (між нами кажучи, навчити тріпати язиком за текстом підручника політграмоти)» (Переписка, 1990, с. 56).

С) Надання якомога вищого рівня освіти. А. Макаренко позитивну еволюцію правової свідомості вихованця ставив у безпосередню і категоричну залежність від освітнього чинника: «Перевиховання справжнє, повне перевиховання, що гарантує від рецидивів, можливе лише за повної середньої школи» (Макаренко, 1985, с. 11).

Д) Викладання теорії моралі в аспекті її співзвучності з теорією права. А. Макаренко нарікав на те, що в сучасній йому школі відсутня ця «теорія моралі», яка у школі дореволюційній викладалася священиками, у власній же практиці він змушений був подібну теорію пропонувати, навіть у програмному вигляді (Макаренко, 1985, с. 27-28). Так само важливим методом розвитку правосвідомості вихованців були засідання товариського суду, які, за словами педагога, отримали форму кафедри з теорії вчинків – «щось конче необхідне в колоніях, типу нашої» (Макаренко, 1983, с. 31).

Е) Покарання. Проблема необхідності, доцільності і технологічності покарання виступає однією із найбільш дискусійних у полеміці А. Макаренка з офіційною педагогікою його часу. Йй він присвятив навіть окрему тему у своєму циклі лекцій «Проблеми шкільного радянського виховання». На думку педагога, «покарання має вирішити та знищити окремих конфліктів і не створювати нових конфліктів. [...] Покарання має бути надзвичайно індивідуальним, надзвичайно пристосованим до окремої особи, проте й у сфері покарання можуть бути певні закони та форми, що обмежують право покарання. [...] Необхідно, щоб була єдина логіка покарання та щоб покарання не було частим. По-друге, у покаранні мають бути також відомі традиції та норма для того, хто застосовує покарання» (Макаренко, 1985, с. 43-44);

Ф) Формування гідності вихованця як члена суспільно визнаної соціальної групи, в даному випадку – як «горьківця» або «дзержинця». Належність до такої групи має обов'язково гостро відчуватися підлітком як краща і єдино допустима альтернатива його членству у делінквентній або девіантній соціальній групі – наприклад, злочинній або безпритульній спільноті. В цьому відношенні характерний вираз ми знаходимо в листуванні А. Макаренка з М. Горьким: «наші хлопчики, прислані до нас примусово, за ухвалою судових органів, що носять ганебне тавро правопорушника, через кілька місяців вже пишаються тим, що вони колоністи, та ще й горьківці. Я б сказав, – мабуть, надто пишаються, задирають носи, важливі і на всіх інших людей дивляться дещо зверхньо» (Переписка, 1990, с. 3).

Г) Вирішення правових колізій. Безпосередня участь вихованців у тих чи інших правопорушеннях і сприйняття знайдених А. Макаренком педагогічно зумовлених шляхів вирішення пов'язаних з цим ситуацій викликало у підлітків цілу низку сильних емоційних реакцій та значно збагачувало їх уявлення стосовно понять справедливості, невідворотності покарання, обумовленості зв'язку моралі і права тощо. Хоча документальних підтверджень подібних колізій ми знаходимо мало, але їх узагальненими прикладами багата «Педагогічна поема»: конфлікти з місцевим населенням через

крадіжки та колективні вибачення (глава «Гра у фанти»), викриття крадіїв у власному середовищі (глава «Операції внутрішнього характеру»); вбивство новонародженої дитини вихованкою (глава «Наш найкращий») (Макаренко, 1982. с. 25-32, 117-123, 147-151) тощо.

Н) Вправління в правовій поведінці і допомога державним органам охорони правопорядку. Подібна практика А.Макаренка була націлена на опанування колишніми правопорушниками незвичних для них, але корисних для формування аксіологічної складової їх правової свідомості, способів рольової поведінки. Сюди ми можемо віднести описані в «Педагогічній поемі» фінансові доручення з випробувальною метою, матеріальна відповідальність, виконання обов'язків обвинувача або судді в товариському суді, боротьба з незаконною вирубкою лісу та самогоноварінням, підбір безпритульних з вокзалів тощо (Макаренко, 1985, с. 132-133; Макаренко, 1982. с. 35-39, 60-69, 198-202).

І) Система локальних прийомів педагогічної техніки. Такі, докладно описані А.Макаренком прийоми, що він об'єднує поняттям педагогічної техніки, неодмінно розширяли його можливості впливу на правосвідомість вихованців, серед них особливо були ефективними прийом «вибуху», як крайня форма категоричної вимоги (Макаренко, 1985, с. 132-133), прийом «спаленої біографії», тобто ігнорування кримінального минулого вихованців (Переписка, 1990, с. 8-9) та деякі інші.

Сутність і еволюція правових норм в діяльності керованих А. Макаренком виховних закладів. В певному розумінні, вся управлінська діяльність А. Макаренка є безупинним процесом нормотворення. Цей вид творчості педагога виступав закономірним, природним і оптимальним рішенням проблеми дефіциту регулятивних систем в сферах його діяльності. Нестача соціально позитивного змісту в звичаєвих і моральних нормах, що приносили з собою вихованці А. Макаренка із злочинного, бродяжницького або військового минулого, диктував педагогічний зміст його нормативно-правових документів. Про подібну діяльність педагога в дорадянський період, на жаль, достовірних документів досі не знайдено, тому початок його нормотворчої практики треба пов'язувати з роботою в царині ліквідації дитячої безпритульності.

А) Правові документи Полтавської/Харківської трудової колонії імені М. Горького (1920–1928 рр.) знаменують собою якісно новий і більш досконалий етап нормотворчої діяльності А. Макаренка. Тут увагу привертає передусім «Конституція» колонії, яка була правовим актом, який не лише унормовував всі аспекти життя закладу, але й, по суті, в концентрованому і систематизованому вигляді презентував головні засади педагогічної концепції А. Макаренка. В даному випадку можна говорити ще про одну функцію права в педагогіці: правовий документ як форма декларації педагогом своєї професійної позиції. На жаль, текст «Конституції» горьківської колонії не зберігся, але її зміст в загальних рисах можна оцінити за написаною на її основі «Конституцією» комуни імені Ф. Е. Дзержинського (План работы..., арк. 6–9 зв.).

В) Правові документи Управління дитячими колоніями Харківського округу (1927–1928 рр.) являють собою свідчення інтенсивної еволюції нормотворчої кваліфікації А. Макаренка. Пакет створених ним в період об'єднання навколо колонії імені М. Горького дитячих інтернатних установ Харківщини документів складається із Статут управління дитячими шкільно-трудовами колоніями (О работе детских домов..., арк. 219–221); Положення про відпуск коштів на утримання установ Трудового дитячого корпусу (О работе детских домов..., арк. 210); Положення про Дитячу міліцію м. Харкова (Протоколы заседаний..., арк. 56). Після доволі обмеженого досвіду нормотворчості у горьківській колонії виглядають дещо несподіваними обсяг, функціональний рівень і тематичний діапазон нового доробку А. Макаренка. Новий масштаб діяльності і відповідні завдання значно розширили вимоги до правових компетенцій та активності А. Макаренка.

С) Аналіз комплексу нормативно-правових документів Дитячої трудової комуни імені Ф. Е. Дзержинського (1927–1935 рр.), пов'язаних з ім'ям А. Макаренка, має обов'язково враховувати той факт, що в цей період діяльності педагог вже не міг бути максимально вільним у своїй нормативно-правовій ініціативі, оскільки комуна створювалася і весь час свого існування жорстко контролювалася органами НКВС України. Історія комуни залишила нам декілька правових документів, укладених А. Макаренком, передусім це: «Конституція» (План работы..., арк. 6–9 зв.), Положення про дисциплінарні стягнення і заохочення комунарів на виробництві (Макаренко, 1986, с. 251-253) та Положення про випускників-комунарів дитячої трудової комуни НКВС УРСР ім. Ф. Е. Дзержинського (Макаренко, 1983, с. 193-194).

Для сучасного освітнього керівника певну цікавість являє суто педагогічний контекст цих правових документів, вміння автора використати їх дух і форму як одночасно і своєрідну педагогічну декларацію, і потужний виховний інструмент. А. Макаренко зумів перетворити нормативно-правові документи на своєрідний майданчик для висловлення своїх педагогічних поглядів і професійної позиції взагалі.

Правовідносини як важлива складова педагогічної практики А. Макаренка. Практика організації правового життя в управлінському досвіді А. Макаренка, як і інші його ініціативи в галузі права, також опосередковувалася поставленими перед ним педагогічними завданнями. Цей напрям діяльності педагога-письменника включав правові відносини з зовнішнім оточенням та систему

відносин всередині установи. Архівна спадщина осередків управлінської практики А. Макаренка розкриває перед нами численні приклади творчих пошуків педагога.

А) **Правові відносини із зовнішнім оточенням.** Педагогічні, господарські і культурні функції керованих А. Макаренком виховних закладів ставили їх у центрі розгалуженої мережі адміністративних, фінансових, громадських та інших відносин, правова сутність яких мала бути контрольованою ним як управлінцем. До зовнішнього оточення колонії і комуни відносилися Народний комісаріат освіти, виконавчі комітети місцевих рад, правоохоронні органи, підприємства та установи. В цих відносинах характерною є одна особливість тактики А. Макаренка – в багатьох випадках колізію між правом і економічною чи педагогічною доцільністю він намагався вирішувати на користь останньої. Прикладом цього є здобуте ним виключне право збільшення розміру ставок вихователів у колонії імені М. Горького за рахунок скорочення штатних одиниць, що суперечило існуючим нормативам.

Ще більш драматичною з правового боку була конкурентна боротьба колонії за право експлуатації парового млина, що знаходився на її теренах. Особливо цю історію робить те, що конфлікт між педагогічною доцільністю надання вихованцям А. Макаренка відповідної виробничої кваліфікації та фінансовою вигодою від здачі в оренду млина приватним власникам губернські виконавчі органи вирішили не на користь дитячого закладу. Принципово інша правова ситуація спостерігалася всередині макаренківських установ.

В) **Правові відносини всередині виховної установи.** Ця робота А. Макаренка зосереджувалася навколо трьох головних проблем: налагодження оптимальних правових відносин і правозастосування в середовищі юнаків та підлітків, що мали в минулому значний кримінальний досвід; ефективний правовий захист кожного із учасників виховного процесу; створення системи органів реального дитячого самоврядування та перетворення її на повноцінного суб'єкта організації правового життя; дотримання юридичних норм в організації освітнього процесу, розбудові матеріальної бази і господарства, кадрових питаннях. Оригінальна і надзвичайно ефективна система дитячого самоврядування виступала своєрідним правовим каркасом, що забезпечував виконання виховних завдань і в Полтавській/Харківській трудовій колонії імені М. Горького, і в Дитячій трудовій комуні імені Ф. Е. Дзержинського. Законодавчі (загальні збори) та виконавчі (рада командирів, товариській суд, рада школи, постійно діючі комісії тощо) органи колонії, їх будова та повноваження, регулятивні та охоронні функції – інноваційні та конструктивно досконалі демократичні інститути.

Інституційний і технологічний досвід організації правових відносин та правового захисту А. Макаренка дозволяє усвідомити і оцінити функціональні можливості багатьох психологічних та соціологічних механізмів взаємодетермінації педагогічних і правових завдань – що є цінним і для освітнього менеджменту нинішньої доби.

Висновки та перспективи подальших розвідок. А. Макаренко зумів оцінити іманентний педагогічний потенціал правової реальності як такої і знайшов певний алгоритм використання системи базових форм буття права як виховного засобу. Ставши на чолі установи для виховання правопорушників, А. Макаренко відчував об'єктивну необхідність враховувати специфічну правову реальність не як негативну обставину, але передусім як ключовий чинник педагогічного процесу. В своїй практичній діяльності А. Макаренко усвідомлював і реалізував мету пошуку певного алгоритму інтеграції педагогічної та правової специфіки у розв'язанні поставлених перед ним виховних завдань. Формою, що забезпечувала таку інтеграцію, стала винайдена ним авторська система педагогічно доцільної організації правової реальності, реалізована в специфічних умовах так званого виховного колективу. Іншими словами, А. Макаренко не лише ефективно використовував в своїй управлінській практиці кожен з форм буття права, але фактично винайшов цілісну систему педагогічно доцільних методів реалізації цих форм.

Досвід А. Макаренка для сучасного керівника в сфері освіти являє форму оптимальної єдності управлінської, педагогічної та правової реальності, серед яких саме реальність управлінська виступає інтегруючим чинником, забезпечуючи ефективність всієї системи. Обнадійливі перспективи щодо подальшого руху у представленому тут дослідницькому напрямі, на нашу думку, можуть бути пов'язані з розробкою дидактичних моделей екстраполяції макаренківського досвіду педагогічно доцільної реалізації форм буття права на процеси підготовки майбутніх освітніх менеджерів.

Список використаних джерел

- Макаренко, А. С. (1985). *Избранные произведения*. Т. 3. Киев: Рад. шк.
- Макаренко, А. С. (1983). *Педагогические сочинения*. Т. 1. Москва: Педагогика.
- Макаренко, А. С. (1986). *Педагогические сочинения*. Т. 8. Москва: Педагогика.
- Невская, С. (2002). Реализация идей Л. И. Петражицкого в опыте А. С. Макаренко. На заметку практическим психологам, правоведам и социологам. *Імідж сучасного педагога*, 4/5 (23/24), 72-80.

- О работе детских домов и детских садов.* (Ф. Р-845, Оп. 3, Спр. 1778). Державний архів Харківської області. Харків.
- План работы детской трудовой Коммуны им. Дзержинского на 1928 г.* (Ф. Р-917, Оп. 1, Спр. 85). Державний архів Харківської області. Харків.
- Протоколы заседаний финансово-бюджетной секции окружной плановой комиссии за 1927/28 год и материалы к ним.* (1927–1928). (Ф. Р-845, Оп. 3, Спр. 1391). Державний архів Харківської області. Харків.
- Хиллиг, Г., Невская, С. С. (Ред.). (1990). *Переписка А. С. Макаренко с М. Горьким.* Марбург. (Opuscula Makarenkiana Nr 11).
- Makarenko, A. S. (1982). *Gesammelte Werke: Marburger Ausg.* (Bd. 3: Abt. 1, Veröffentlichungen zu Lebzeiten. Ein pädagogisches Poem: Teil 1). Stuttgart: Klett-Cotta.

References

- Hillig, G., & Nevskaya, S. S. (Eds.). (1990). *Переписка А. С. Макаренко с М. Горьким [Correspondence of A. S. Makarenko with M. Gorky]*. Marburg. (Opuscula Makarenkiana Nr 11) [in Russian].
- Makarenko, A. S. (1982). *Gesammelte Werke: Marburger Ausg.* (Bd. 3: Abt. 1, Veröffentlichungen zu Lebzeiten. Ein pädagogisches Poem: Teil 1). Stuttgart: Klett-Cotta.
- Makarenko, A. S. (1985). *Izbrannye proizvedeniya [Selected works]* (Vol. 3). Kiev: Rad. shk. [in Russian].
- Makarenko, A. S. (1983). *Pedagogicheskie sochineniya [Pedagogical essays]* (Vol. 1). Moskva: Pedagogika [in Russian].
- Makarenko, A. S. (1986). *Pedagogicheskie sochineniya [Pedagogical essays]* (Vol. 8). Moskva: Pedagogika [in Russian].
- Nevskaya, S. (2002). Realizaciya idej L. I. Petrazhickogo v opyte A. S. Makarenko. Na zametku prakticheskim psihologam, pravovedam i sociologam [Implementation of the ideas of L. I. Petrazhitysky in the experience of A. S. Makarenko. Note to practical psychologists, jurists and sociologists]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 4/5 (23/24), 72-80 [in Russian].
- О работе детских домов и детских садов [About the work of orphanages and kindergartens]*. (F. R-845, Op. 3, Spr. 1778). Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. Kharkiv [in Russian].
- Plan raboty detskoj trudovoj Kommuny im. Dzerzhinskogo na 1928 g. [The work plan of the Children's Labor Commune. Dzerzhinsky in 1928]*. (F. R-917, Op. 1, Spr. 85). Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. Kharkiv [in Russian].
- Protokoly zasedaniy finansovo-byudzhetnoy sektsii okruzhnoy planovoy komissii za 1927/28 god i materialy k nim. (1927–1928) [Minutes of the meetings of the financial and budget section of the district planning commission for 1927/28 and materials to them. (1927–1928)]*. (F. R-845, Op. 3, Spr. 1391). Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. Kharkiv [in Russian].

TKACHENKO A.

Poltava Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

ADMINISTRATIVE EXPERIENCE OF A. MAKARENKO IN FORMING THE LEGAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATIONAL MANAGERS

Systemic opportunities for the formation of legal competence of the future educational leader should be provided by the optimal organization of his professional training in the conditions of the master's degree. At the same time, the category of legal content of the learning process acquires special importance, which involves not only the saturation of the educational process with legal disciplines, but also a wide appeal to various forms of legal, including historical and pedagogical, experience. An interesting example of the formation of legal reality as a means of optimizing the educational environment is the unique experience of the outstanding Ukrainian teacher Anton Makarenko. A. Makarenko managed to assess the immanent pedagogical potential of legal reality as such and found a certain algorithm for using the system of basic forms of existence of law as an educational tool. Having become the head of an institution for the education of delinquents, A. Makarenko felt the objective need to take into account the specific legal reality not as a negative circumstance, but primarily as a key factor in the pedagogical process. In his practical activity, A. Makarenko realized and implemented the goal of finding a certain algorithm for the integration of pedagogical and legal specifics in solving the educational tasks set before him. The form that ensured such integration was the author's system of pedagogically expedient organization of legal reality, implemented in the specific conditions of the so-called educational team. In other words, A. Makarenko not only effectively used each of the forms of existence of law in his management practice, but actually invented a whole system of pedagogically appropriate methods of implementing these forms. The experience of A. Makarenko for a modern leader in the field of education represents a form of optimal unity of managerial, pedagogical and legal reality, among which the managerial reality acts as an integrating factor, ensuring the effectiveness of the entire system.

Keywords: *management experience of A. Makarenko, the fight against child homelessness, children's labor colonies, training of a manager in the management of an educational institution under the conditions of a master's degree, legal competence of future managers, forms of existence of law, legal awareness.*

Стаття надійшла до редакції 12.04.2023 р.

УДК 793.3.071.5

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283442](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283442)

МАРІЯ ТКАЧЕНКО

ORCID: 0000-0002-7291-0113

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ДИДАКТИЧНОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС СПЕЦКУРСУ «ПРОЄКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ХОРЕОГРАФА»

У статті розкрито особливості візуалізації дидактичного процесу під час реалізації спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа», які полягають у використанні трьох видів комп'ютерних презентацій: презентація як супровід доповіді; презентація як відеокліп; презентація як схематична анімація (скрайбінг). З'ясовано, що візуалізація дидактичного процесу під час реалізації спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа» має двійстий характер, оскільки комп'ютерні презентації різних видів створюються як викладачами і розміщуються у середовищі дистанційного курсу, так і студентами під час виконання навчальних завдань. Визначено низку функцій візуалізації дидактичного процесу під час спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа» у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців-хореографів: ресурсна, інтерактивна, інформаційна, управлінська, технологічна, комунікативна та здоров'язберезувальна.

***Ключові слова:** візуалізація, дидактика, дидактичний процес, майбутній фахівець-хореограф, хореографічна освіта, проектні технології*

Постановка проблеми. У контексті актуальних євроінтеграційних процесів у мистецькій освіті система підготовки майбутніх хореографів України пройшла значні структурні та змістовні зміни. Завдання сучасної вищої хореографічної школи включають підготовку хореографів на інноваційних мистецько-педагогічних засадах, формування креативності й наукового світогляду студентів, сучасних професійних знань, базових творчих здібностей та професійної виконавської підготовки, розвиток у студентів педагогічних умінь та навичок, а також навчання вмінням створювати власний хореографічний продукт. Дидактичний процес повинен бути спрямований на поетапне формування у майбутніх хореографів відповідної системи знань, умінь, навичок та професійних компетентностей, включаючи проектну компетентність як важливу складову професійної компетентності.

Разом із тим, аби бути ефективним, дидактичний процес підготовки майбутніх хореографів у педагогічному виші має відповідати сучасним дидактичним принципам, педагогічним технологіям та будуватися з урахуванням високого ступеня візуалізації навчального матеріалу. На результат хореографічної освіти студентів впливає не лише зміст професійної підготовки, але і якість навчального контенту, який нині має бути візуалізований з використанням цифрових технологій. Розроблений нами спецкурс «Проектні технології у професійній діяльності хореографа» зорієнтований на таку цільову аудиторію: майбутні хореографи, які навчаються за освітніми програмами бакалаврського та магістерського рівнів освіти галузі знань 02 Культура і мистецтво спеціальності 024 Хореографія (2020 р.), фахової передвищої освіти галузі знань 02 Культура і мистецтво спеціальності 024 Хореографія з підготовки фахових молодших бакалаврів (2021 р.), освітньо-професійними програмами спеціальності 014 Середня освіта (Хореографія) для підготовки бакалаврів і магістрів галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, має використовувати усі можливі способи візуалізації навчального контенту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз ключових аспектів цифровізації освітнього процесу під час професійної підготовки хореографів, котрі висвітлювалися у працях науковців (К. Булага (2020), Л. Гаврілова (2017), Т. Ланіна (2021), О. Пархоменко (2016), Г. Омеляненко (2012), І. Осіпова (2017), І. Регейло (2013), С. Румянцева (2021), А. Шматкова (2017) та ін.), дав можливість констатувати, що в умовах цифровізації суспільства, освіти загалом і хореографічної освіти зокрема, виконавська та педагогічна діяльність фахівця-хореографа пов'язана з використанням сучасних комп'ютерних систем і технологій, основним завданням яких є візуалізація мистецтва хореографії та процесу навчання. Належне місце у цьому переліку завдань слід відвести комп'ютерно-презентаційній графіці. Подальший ґрунтовний аналіз праць учених, педагогів-хореографів свідчить про доцільність використання мультимедіа, комп'ютерних презентацій та відеоматеріалів у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців-хореографів, оскільки це уможливорює візуалізацію навчального контенту, тобто наочніше представити студентам необхідну для вивчення інформацію; розвивати наочно-образне мислення, образну пам'ять, уважність, стимулювати продуктивне творче мислення студентів для створення власного хореографічного продукту.

Тож нами поставлено **мету** – розкрити особливості візуалізації дидактичного процесу під час реалізації спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа».

Виклад основного матеріалу. У процесі професійної підготовки майбутніх фахівців-хореографів нами реалізується спецкурс «Проектні технології у професійній діяльності хореографа». Метою спецкурсу є: формування у майбутніх хореографів готовності до застосування проектних технологій у професійній діяльності. Завдання спецкурсу презентовано на рисунку 1.

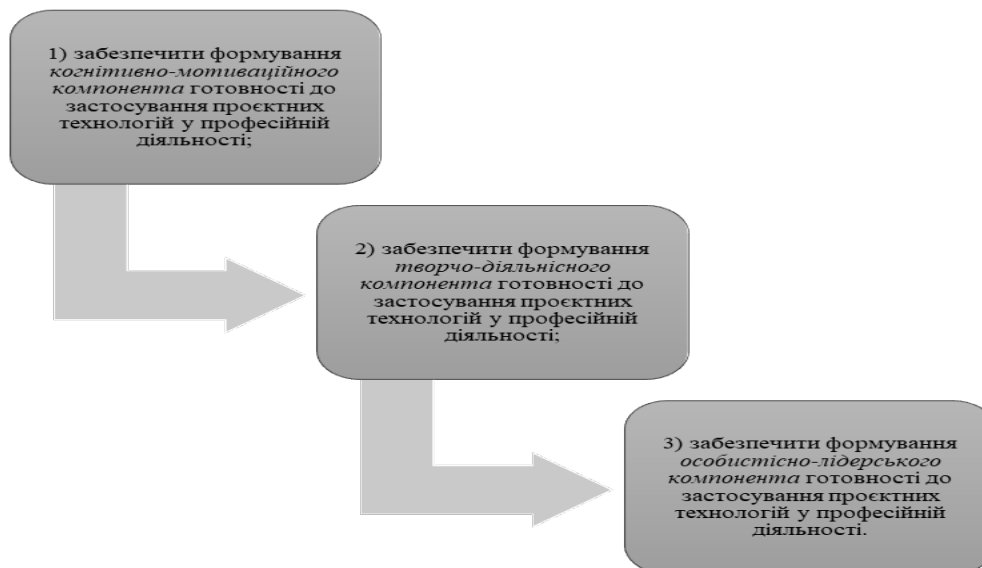

Рис. 1. Завдання спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа»

Форма навчання: змішана.

Форми організації навчання: інтерактивні лекції в онлайн-форматі, семінарські та практичні заняття (в аудиторії та онлайн).

Методи навчання: метод кейсів, метод індивідуальних та групових проектів, метод вебквестів, метод відео за запитом та ін.

Навчально-методичне забезпечення: цифровий формат (платформа для онлайн-навчання).

Отже, дидактичний інструментарій (форма навчання, форми організації навчання, методи навчання та навчально-методичне забезпечення) передбачає створення комп'ютерних презентацій та відеоматеріалів для візуалізації навчального контенту.

У процесі розробки навчально-методичного забезпечення викладачі, а отже, й майбутні фахівці-хореографи, мають чітко усвідомлювати призначення комп'ютерних презентацій – надання інформації (основна мета її створення), оскільки вона дозволяє зробити інформаційне повідомлення зрозумілішим та простішим для сприйняття (використання засобів мультимедіа: графіка, форма, колір, анімація, озвучування, фрагменти відео тощо).

Для онлайн-платформи вивчення спецкурсу пропонуємо створення комп'ютерних презентацій 3 видів (рис. 2):

- 1) презентація як супровід доповіді;
- 2) презентація як відеокліп;
- 3) презентація як схематична анімація (скрайбінг).

Цілком погоджуємося з К. Булагою, що розробка навчально-методичного контенту у цифровому форматі базується на ключових положеннях медійної дидактики (Р. Барнет (2004), Ю. Горун (2015), І. Гуріненко (2013), Л. Лободенко (2013), А. Нільсон (2004), Г. Онкович (2013), В. Робак (2006), О. Янишин (2013) та ін.), а також ураховує необхідність постійного дослідження проблематики застосування медіа у дидактичному процесі підготовки фахівців-хореографів, насамперед, у царині розробки цифрових ресурсів та технологій, організації дистанційного й змішаного навчання, розробки та апробації нових медійних дидактичних засобів (цифрових посібників і підручників, мультимедійних комплексів тощо), застосування комплексних медіазасобів, як-от: скрайбінг, інфографіка, комп'ютерні презентації, тематичні фото- і відео галереї тощо (Булага, 2020).

Рис. 2. Візуалізація дидактичного процесу під час спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа»

1. *Презентація як супровід доповіді.* Такий вид комп'ютерних презентації створюється, зазвичай, для навчально-методичного супроводу лекції, а також розміщується у середовищі онлайн-платформи (дистанційного курсу). Результати наукових пошуків підтвердили той факт, що візуалізація при подачі навчального матеріалу і використання кольорових схем комп'ютерної презентації значно збільшує об'єм навчальної інформації, яку майбутні хореографи зможуть сприйняти, зрозуміють та запам'ятають, а анімаційні й відеоефекти підсилюють інформаційну дію на слухачів реалізованого спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа», переконуючи погодитися з лектором-доповідачем. Для створення таких комп'ютерних презентацій доцільно використовувати MS PowerPoint, Canva, Prezi, Piktochart, Google презентації.

Практика свідчить, що нині викладачі все-таки віддають перевагу MS Power Point завдяки широкому спектру функціонального інструментарію (об'єкти, засоби редагування та форматування, шаблони, дизайн, анімаційні ефекти, настройки показу, збереження тощо).

2. *Презентацію як відеокліп* доцільно застосувати більше для демонстрації того чи іншого хореографічного продукту, сучасних танцювальних практик, способів виконання різних видів танців чи їх елементів тощо. Такі комп'ютерні презентації демонструють уміння хореографів застосовувати традиційні й альтернативні інноваційні технології (відео-, TV-, цифрове, медіа- мистецтва і т. ін.) в процесі створення хореографічно-мистецького проекту, його реалізації та презентації.

Для схарактеризованих видів комп'ютерних презентацій використовується, зазвичай, єдиний алгоритм їх створення (рис. 3).

Рис. 3. Алгоритм створення комп'ютерної презентації

Таблиця 1

Тематичний план спецкурсу

Назва теми	Види робіт	Завдання самостійної роботи у розрізі тем
Модуль 1. Теоретичні засади застосування проєктних технологій у професійній діяльності хореографа		
Тема 1. Проєктні технології у професійній діяльності хореографа. Поняття хореографічного проєкту.	Відвідування занять (аудиторні та онлайн); захист домашнього завдання; обговорення матеріалу занять; виконання навчальних завдань. Вебквест «Хореографічні напрями, стилі, форми, жанри».	Підготовка доповіді або презентації за темою. Підготуватися до дискусії на тему «У яких умовах, на вашу думку, повинне реалізуватися проєктне навчання?».
Тема 2. Методика організації процесу навчання хореографії з використанням різних типів хореографічних проєктів.	Відвідування занять (аудиторні та онлайн); захист домашнього завдання; обговорення матеріалу занять; виконання навчальних завдань. Етнопедагогічний хореографічний проєкт. Міні-проєкт «Українські обрядові танці».	Підготовка доповіді або презентації за темою. Відео за запитом: пошук відеоматеріалів про хореографічні проєкти. Виконання практичного завдання: груповий проєкт «Танцювальний фольклор Полтавщини». Розв'язання ситуаційних завдань (менторинг креативного навчального процесу).
Тема 3. Планування й реалізації хореографічного проєкту. Моніторинг та оцінювання освітнього проєкту.	Відвідування занять (аудиторні та онлайн); захист домашнього завдання; обговорення матеріалу занять; виконання навчальних завдань. Кроскультурний хореографічний проєкт. Індивідуальний проєкт «Танцювальні портрети». Тематика: <ul style="list-style-type: none"> • Народні танці світу • Бальні танці • Street dance: танці вулиць • Стилi клубних танців • Танці на подіумі • Латиноамериканські танці • Балет і його сучасні форми • Джаз 	Підготовка доповіді або презентації за темою. Виконання практичного завдання: «Планування хореографічного проєкту». Розв'язання ситуаційних завдань (менторинг креативного навчального процесу).
Модуль 2. Проєктний практикум «Проєктно-орієнтоване навчання мистецтву танцю»		
Проєктний практикум: створення авторських методик організації процесу навчання хореографії з використанням різних типів хореографічних проєктів.	Розробка плану та реалізація одного з типів хореографічних проєктів на вибір студента (професійно-пробний, концертно-просвітницький, конкурсний та шоу-проєкт) у межах ЗВО (або у системі закладів загальної середньої, мистецької, дошкільної, позашкільної, фахової передвищої освіти). Заняття в репетиційній залі. Презентація проєктів.	Сценарна розробка хореографічних мініатюр. Підготовка презентації проєкту, музичний та інформаційний супровід проєкту, написання методичних рекомендацій щодо підготовки й реалізації хореографічного проєкту.

Слід погодитися з І. Регейло, що при створенні комп'ютерних презентацій особливо слід звернути увагу на недопущення помилок, котрі мають місце у візуальному складникові комп'ютерних

презентацій – концептуальних та технічних (Регейло, 2013). Концептуальні помилки в комп'ютерній презентації виникають за умови недоречного вибору зображення для ілюстрування слайду:

- дублювання тексту підручника (навчального посібника), надмірне зловживання банальним, не оригінальними зображеннями, що призводить до втрати візуального ефекту від їх використання;
- відібране зображення не співвідноситься або мало співвідноситься з інформаційним контекстом;
- перевантаження ілюстраційним матеріалом, анімаційними ефектами.

Технічні помилки при створенні комп'ютерної презентації виникають, зазвичай, за умови:

- використання фотозображень низької розподільчої здатності, що при порушенні чіткості зображення створить некомфортні умови перегляду та зорового сприйняття у цілому;
- послідовного виведення на екран переліків списку замість використання маркерів списку з метою запобігання "пересмикування" зображення в процесі змінювання слайдів;
- невідповідності кольорового оформлення букв і фону, розмірів шрифту, нечитабельності тексту тощо.

3. *Презентація як схематична анімація (скрайбінг)*. Саме скрайбінг, зазначає Н. Сидорчук, є яскравим прикладом сучасної візуалізації навчального контенту за допомогою цифрових технологій. Головне завдання скрайбінгу є відтворення інформації у привабливій для студента-глядача формі для кращого її запам'ятовування і засвоєння. Це спосіб зафіксувати для майбутніх хореографів найважливіші тези виступу викладача чи тренера під час заходу, або основні характеристики того чи іншого виду танцю за допомогою візуальних засобів – метафор, особливим чином оформленого тексту й інших елементів. Акцентуємо увагу на тому, що такий запис робиться, як правило, наживо, тобто безпосередньо під час самого виступу, зазвичай на великоформатних поверхнях. Цілком погоджуємося, що скрайбінг-презентація є естетично оформленим візуальним конспектом концентрованих смислів (Сидорчук, 2016)

Разом із тим, науковці наголошують на можливостях застосування відеоскрайбінгу як динамічного виду скрайбінгу. По суті, це є особливим відеороликом, у якому зображення з'являються ніби з-під пера, ручки, маркера, може бути представлений у вигляді статичних схем / графіків, скрайб-малюнків, скрайб-розповідей (комікси), простих надписів, виготовлених в особливому стилі (Сорока, 2015). Його найважливішою особливістю, окрім різновидів (мальований скрайбінг, аплікаційний скрайбінг та онлайн-скрайбінг), як зазначає Т. Сорока, є можливість багаторазового використання. Наголосимо, що розробники візуального контенту для організації дидактичного процесу підготовки майбутніх фахівців-хореографів можуть скористатися такими онлайн-сервісами як VideoScrib, PowToon, SparcolVideoScribe GoAnimate, Plotagon тощо, хоча й безкоштовні можливості їх обмежені.

Візуалізація дидактичного процесу під час реалізації спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа» має двоїстий характер. Так, комп'ютерні презентації різних видів створюються як викладачами, так і студентами. Як бачимо з таблиці 1, студенти також залучені до створення презентацій, візуалізуючи у такий спосіб результати власної навчальної діяльності, зокрема, самостійної роботи.

Візуалізація дидактичного процесу під час спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа» у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців-хореографів виконує низку функцій:

- 1) *ресурсна функція* (кожен майбутній фахівець-хореограф має свободу вибору ресурсів для створення презентацій: MS PowerPoint, Canva, Prezi, Piktochart, Google презентації, VideoScrib, PowToon, SparcolVideoScribe GoAnimate, Plotagon та багато інших програм та інтернет-сервісів);
- 2) *інтерактивна функція* (створення та демонстрація комп'ютерних презентацій сприяють інтерактивній трансляції як форми хореографічно-педагогічної діяльності, що передбачає інтеграцію майбутніх фахівців-хореографів у процесі роботи в проектних групах для розробки спільного підходу до розуміння та вирішення проблеми розробки хореографічного продукту);
- 3) *інформаційна функція* (створення та використання комп'ютерних презентацій мистецько-хореографічної тематики розширює інформаційне поле кожного майбутнього фахівця-хореографа, що сприяє здобуттю та поширенню хореографічно-педагогічних знань серед студентської спільноти);
- 4) *управлінська функція* (кожен майбутній фахівець-хореограф здатний самостійно управляти процесом власної професійної підготовки, ефективного пошуку інформації під час виконання завдань спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа», побудови знань із використання проектних технологій шляхом їхньої візуалізації засобами комп'ютерно-презентаційної графіки, а також реалізації дидактичної, виховної та розвиваючої функцій процесу навчання);

5) *технологічна функція* (кожен майбутній фахівець-хореограф знає, як застосовувати комп'ютерно-презентаційну графіку у професійній діяльності хореографа та здатний працювати з різними прикладними програмами й інтернет-сервісами для візуалізації навчального контенту);

6) *комунікативна функція* (контроль за виконаними завданнями у формі студентських конференцій чи форумів сприяє розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців-хореографів);

7) *здоров'язберезувальна функція* (на слайдах комп'ютерних презентацій майбутній фахівець-хореограф має змогу робити акцент на важливості здоров'язбереження тих, хто прагне опанувати мистецтво танцю (Гриньова, Кононец, Дяченко-Богун, Рибалко, 2019; Kononets, Grynova, Zhamardiy, Mamon, Liulka, 2020).

Висновки. Таким чином, нами розкрито особливості візуалізації дидактичного процесу під час реалізації спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа», які полягають у використанні трьох видів комп'ютерних презентацій: 1) презентація як супровід доповіді; 2) презентація як відеокліп; 3) презентація як схематична анімація (скрайбінг). Візуалізація дидактичного процесу під час реалізації спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа» має двійстий характер, оскільки комп'ютерні презентації різних видів створюються як викладачами і розміщуються у середовищі дистанційного курсу, так і студентами під час виконання завдань. Разом із тим, визначено низку функцій візуалізації дидактичного процесу під час спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа» у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців-хореографів: ресурсна (кожен майбутній фахівець-хореограф має свободу вибору ресурсів для створення презентацій: MS PowerPoint, Canva, Prezi, Piktochart, Google презентації, VideoScrib, PowToon, SparcolVideoScribe GoAnimate, Plotagon та багато інших програм та інтернет-сервісів); інтерактивна (створення та демонстрація комп'ютерних презентацій сприяють інтерактивній трансляції як форми хореографічно-педагогічної діяльності, що передбачає інтеграцію майбутніх фахівців-хореографів у процесі роботи в проектних групах для розробки спільного підходу до розуміння та вирішення проблеми розробки хореографічного продукту); інформаційна (створення та використання комп'ютерних презентацій мистецько-хореографічної тематики розширює інформаційне поле кожного майбутнього фахівця-хореографа, що сприяє здобуттю та поширенню хореографічно-педагогічних знань серед студентської спільноти); управлінська (кожен майбутній фахівець-хореограф здатний самостійно управляти процесом власної професійної підготовки, ефективного пошуку інформації під час виконання завдань спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа», побудови знань із використання проектних технологій шляхом їхньої візуалізації засобами комп'ютерно-презентаційної графіки, а також реалізації дидактичної, виховної та розвиваючої функцій процесу навчання); технологічна (кожен майбутній фахівець-хореограф знає, як застосовувати комп'ютерно-презентаційну графіку у професійній діяльності хореографа та здатний працювати з різними прикладними програмами й інтернет-сервісами для візуалізації навчального контенту); комунікативна (контроль за виконаними завданнями у формі студентських конференцій чи форумів сприяє розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців-хореографів); здоров'язберезувальна (на слайдах комп'ютерних презентацій майбутній фахівець-хореограф має змогу робити акцент на важливості здоров'язбереження тих, хто прагне опанувати мистецтво танцю).

Перспективи подальших досліджень убачаємо в удосконаленні способів візуалізації дидактичного процесу під час спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа» у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців-хореографів та розробці авторських методик створення візуалізованого навчального контенту.

Список використаних джерел

- Булага, К. М. (2020). Дидактико-технічне забезпечення навчальної діяльності вихованців дитячого хореографічного колективу. *Science Review: Open Access Peer-reviewed Journal*, 4 (31), 20-24.
- Гаврілова, Л. Г. (2017). Специфіка розроблення дистанційних курсів з музично-історичних дисциплін. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 58, 2, 26-37.
- Гаврілова, Л. Г. (2014). *Формування професійної компетентності майбутніх учителів музики засобами мультимедійних технологій*: монографія. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова.
- Гриньова, М. В., Кононец, Н. В., Дяченко-Богун, М. М., Рибалко, Л. М. (2019). Ресурсно-орієнтоване навчання студентів в умовах здоров'язберезувального освітнього середовища. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 72, 4, 182-193.
- Омельяненко, Г. А. (2012). *Формування науково-дослідницьких умінь у бакалаврів із фізичного виховання і спорту засобами інформаційно-комунікаційних технологій*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Житомир.
- Осіпова, І. Л., Шматкова, А. І. (2017). *Музично-ритмічне виховання з елементами хореографії*: посібник для молоді, яка навчається у навчальних закладах. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.

- Пархоменко, О. М. (2016). *Формування балетмейстерських умінь майбутніх учителів хореографії в процесі фахової підготовки*. (Дис. канд. пед. наук). Київ.
- Регейло, І. Ю. (2013). Використання мультимедійних презентацій на уроках мистецьких дисциплін. *Наука і освіта*, 4, 53-56.
- Румянцева, С. В., Ланіна, Т. О. (2021). Особливості використання ІТ у професійній педагогічній діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 76, 98-103.
- Сидорчук, Н. Г. (2016). Скрайбінг: інновації та традиції аудіовізуальної підтримки навчального процесу. *Креативна педагогіка*, 11, 57-64.
- Сорока, Т. В. (2015). Скрайбінг як сучасна форма візуалізації навчального матеріалу. *Географія*, 16 (284).
- Kononets, N., Grynova, M., Zhamardiy, V., Mamon, O., & Liulka? H. (2020). Problems of Implementation of The System of Resource-Based Learning of Future Teachers of Physical Culture. *International Journal of Applied Exercise Physiology (IJAEP)*, 9 (12), 50-60.

References

- Bulaha, K. M. (2020). Dydaktyko-tekhniche zabezpechennia navchalnoi diialnosti vykhovantsiv dytiachoho khoreografichnoho kolektyvu [Didactic and technical support of the educational activities of pupils of the children's choreographic team]. *Science Review: Open Access Peer-reviewed Journal*, 4 (31), 20-24 [in Ukrainian].
- Havrilova, L. H. (2017). Spetsyfika rozroblennia dystantsiinykh kursiv z muzychno-istorychnykh dystsyplin [The specifics of the development of distance courses in music-historical disciplines]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia [Information technologies and teaching aids]*, 58, 2, 26-37 [in Ukrainian].
- Havrilova, L. H. (2014). *Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv muzyky zasobamy multymediinykh tekhnologii [Formation of professional competence of future music teachers by means of multimedia technologies]*: monohrafiia. Kyiv: Vydavnytstvo NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
- Hrynova, M. V., Kononets, N. V., Diachenko-Bohun, M. M., & Rybalko, L. M. (2019). Resursno-orientovane navchannia studentiv v umovakh zdoroviazberezhualnoho osvitnoho seredovyshcha [Resource-oriented education of students in the conditions of a health-preserving educational environment]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia [Information technologies and teaching aids]*, 72, 4, 182-193 [in Ukrainian].
- Kononets, N., Grynova, M., Zhamardiy, V., Mamon, O., & Liulka, H. (2020). Problems of Implementation of The System of Resource-Based Learning of Future Teachers of Physical Culture. *International Journal of Applied Exercise Physiology (IJAEP)*, 9 (12), 50-60.
- Omelianenko, H. A. (2012). *Formuvannia naukovo-doslidnytskykh umin u bakalavriv iz fizychnoho vykhovannia i sportu zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnologii [Formation of scientific and research skills of bachelors in physical education and sports by means of information and communication technologies]*. (Extended abstract of PhD diss.). Zhytomyr [in Ukrainian].
- Osipova, I. L., & Shmatkova, A. I. (2017). *Muzychno-rytmichne vykhovannia z elementamy khoreografii [Musical and rhythmic education with elements of choreography]*: posibnyk dlia molodi, yaka navchaitesia u navchalnykh zakladakh. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].
- Parkhomenko, O. M. (2016). *Formuvannia baletmeisterstskykh umin maibutnikh uchyteliv khoreografii v protsesi fakhovoi pidhotovky [Formation of choreographic skills of future teachers of choreography in the process of professional training]*. (PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Reheilo, I. Yu. (2013). Vykorystannia multymediinykh prezentatsii na urokakh mystetskykh dystsyplin [The use of multimedia presentations in art lessons]. *Nauka i osvita [Science and education]*, 4, 53-56 [in Ukrainian].
- Rumiantseva, S. V., & Lanina, T. O. (2021). Osoblyvosti vykorystannia IT u profesiinii pedahohichnii diialnosti maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [Peculiarities of the use of IT in the professional pedagogical activity of future music teachers]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh [Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools]*, 76, 98-103 [in Ukrainian].
- Soroka, T. V. (2015). Skraibinh yak suchasna forma vizualizatsii navchalnoho materialu [Scribing as a modern form of visualization of educational material]. *Heohrafiia [Geography]*, 16 (284) [in Ukrainian].
- Sydorchuk, N. H. (2016). Skraibinh: innovatsii ta tradytsii audiovizualnoi pidtrymky navchalnoho protsesu [Scribing: innovations and traditions of audiovisual support of the educational process]. *Kreatyvna pedahohika [Creative pedagogy]*, 11, 57-64 [in Ukrainian].

TKACHENKO M.

Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

VISUALIZATION OF THE DIDACTIC PROCESS DURING THE SPECIAL COURSE "PROJECT TECHNOLOGIES IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF A CHOREOGRAPHER"

The article reveals the peculiarities of the visualization of the didactic process during the implementation of the special course "Project technologies in the professional activity of a choreographer", which consist in the use of three types of

computer presentations: presentation as an accompaniment to a report; presentation as a video clip; presentation as schematic animation (scribing). It was found that the visualization of the didactic process during the implementation of the special course "Project technologies in the professional activity of a choreographer" has a dual nature, since computer presentations of various types are created both by teachers and placed in the distance course environment, and by students during the performance of tasks.

A number of functions of visualization of the didactic process during the special course "Project technologies in the professional activity of a choreographer" in the process of professional training of future choreographers were determined: resource (each future choreographer has the freedom to choose resources for creating presentations: MS PowerPoint, Canva, Prezi, Piktochart, Google presentations, VideoScrib, PowToon, SparcolVideoScribe GoAnimate, Plotagon and many other programs and Internet services); interactive (the creation and demonstration of computer presentations contribute to interactive broadcasting as a form of choreographic-pedagogical activity, which involves the integration of future choreographer specialists in the process of working in project groups to develop a common approach to understanding and solving the problem of developing a choreographic product); informative (the creation and use of computer presentations on artistic and choreographic topics expands the informational field of every future choreographer specialist, which contributes to the acquisition and dissemination of choreographic and pedagogical knowledge among the student community); management (every future specialist choreographer is able to independently manage the process of his own professional training, effective search for information during the tasks of the special course "Project technologies in the professional activity of a choreographer", building knowledge on the use of project technologies by means of their visualization by means of computer presentation graphics, and as well as implementation of didactic, educational and developmental functions of the learning process); technological (every future specialist choreographer knows how to use computer presentation graphics in the choreographer's professional activity and is able to work with various application programs and Internet services for visualizing educational content); communicative (monitoring of completed tasks in the form of student conferences or forums promotes the development of communication skills of future choreographers); health care (on the slides of computer presentations, the future choreographer can emphasize the importance of health care for those who want to master the art of dance).

Key words: *visualization, didactics, didactic process, future specialist choreographer, choreographic education, project technologies*

Стаття надійшла до редакції 21.03.2023 р.

УДК 37.013:34:005.941-043.84]:355.237

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283445](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283445)

НАТАЛІЯ ЧЕРНИШ

ORCID:0000-0002-4789-9573

ОЛЕНА ІЛЬЧЕНКО

ORCID:0000-0003-4869-274X

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

АКТУАЛІЗАЦІЯ ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ОФІЦЕРІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД

У статті розглянуто потенційні напрями творчого використання досвіду організації правової освіти офіцерів у вищій військовій школі України з урахуванням компетентнісного підходу. Стверджується, що компетентнісний підхід дозволяє підготувати офіцерів до успішного виконання юридично унормованих службових завдань. Наголошується на важливості використання інтерактивних методів навчання, самостійної роботи курсантів та позааудиторних активностей, пов'язаних з правовою освітою - як таких, що сприяють ефективному засвоєнню відповідних знань і навичок. Підтверджено, що досвід здійснення правової освіти офіцерів у вищій військовій школі України містить позитивні практики (ділові ігри, кейс-стаді, тренувальні вправи, залучення юристів до проведення занять), які сприяють впровадженню принципів компетентнісного підходу.

Ключові слова: *військова освіта, підготовка військових фахівців, компетентності, тенденції розвитку військової освіти, правова освіта*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Нині спостерігаємо такі тенденції щодо подальшого розвитку вищої військової освіти як варіативність навчально-методичної роботи, демократизація управління вищою освітою, підбір змісту освіти шляхом

розробки компетентнісно-змістових модулів, підготовка нового покоління професійних стандартів, удосконалення державної політики гарантування якості вищої військової освіти та широке запровадження сучасних педагогічних технологій. Разом із цим, для правової освіти у вищій військовій школі сьогодні лишаються притаманними суперечності між потребою в стабільності змісту навчання та динамічними змінами в законодавстві; обсягами навчального матеріалу та учбового навантаження; наданням комплексного розуміння про функціонування правової системи та побудовою в курсантів (слухачів) уявлень про правове регулювання їх діяльності у військовій галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні відсутні праці, де б аналізувались перспективні напрями творчого використання в сучасних умовах досвіду організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України протягом XX – початку XXI століть з погляду компетентнісного підходу. Досвід використання інновацій у системі вищої військової освіти України, а також поточний стан вищої військової освіти в Україні, зокрема проблема підготовки майбутніх фахівців прикордонної служби розглядалися В. Волошином. Засади компетентнісного підходу у професійній освіті досліджені О. Дубасенюк. Значення і способи пошуків науково-дослідної роботи здобувачів у закладах вищої військової освіти вивчалися О. Мельниченко. Організаційно-методичні засади педагогічного процесу, зокрема, застосування інтерактивних методів навчання, стимулювання творчої навчально-пізнавальної діяльності здобувачів у вищій військовій школі України обґрунтовані В. Ягуповим.

Формулювання мети статті. Ціллю цього дослідження є окреслити перспективні напрями творчого використання досвіду організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України досліджуваної доби на засадах компетентнісного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порівняльно-історичний аналіз досвіду правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти радянської України та досягнень незалежної української держави дозволив з'ясувати наступні положення. У 70-80-х роках минулого століття правове навчання у вищій військовій школі набуло свого сучасного стану, проте, збільшилась питома вага правового виховання в освітньому процесі вищих військових навчальних закладів (далі, - ВВНЗ). Був впорядкований зміст правової освіти, до якого додалися прийоми правового виховання підлеглих військовослужбовців. Через суперечність між потребою в ґрунтовній підготовці майбутніх офіцерів із технічних дисциплін та опануванням ними знаннями з інших фундаментальних галузей, зокрема юриспруденції, з'явилася тенденція до збільшення кількості годин самостійної роботи як форми організації правового навчання. Після здобуття Україною незалежності ця тенденція у вітчизняних ВВНЗ посилювалась суперечністю між динамічними змінами в законодавстві, обсягами навчального матеріалу та учбового навантаження на курсантів (Черниш, 2021b, с. 47-58). Виходом із цього становища стали стимулювання дослідницької активності майбутніх офіцерів, зокрема, їх залучення до різноманітних фахових конкурсів (Мельниченко, 2015); віднесення деяких правничих дисциплін до переліку вибіркових (Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, б. д.); чітке розмежування компетенції юридичних служб ЗСУ та решти офіцерів (*Питання юридичної служби Міністерства оборони України, 2016*), що дозволяє розумно спроектувати відповідні освітні стандарти.

Разом із цим, збільшення кількості годин, відведених на вивчення правознавства, не замінює роботу правоохоронної системи й не дозволить повністю усунути проступки різного ступеня суспільної небезпеки у військах. В. Волошин слушно зазначає, що істотним недоліком радянської системи підготовки офіцерських кадрів є те, що вона створювалась за подобою німецької, і, на відміну від британської чи американської, була ідеалістичною (Волошин, 2022, с. 185-195). Прикладом такого ідеалізму в правовій освіті можуть слугувати спроби організації «юридичного всеобучу» та посилення правової роботи в Радянській Армії та Військово-Морському Флоті у 1989 році, замість розв'язання нагальних проблем законності у військах (Черниш, 2021a, с. 123-131).

Отже, правова освіта у вищій військовій школі має сконцентруватись на підготовці майбутнього офіцера до успішного виконання юридично унормованих професійних задач.

Нині правова освіта офіцерів залишається важливою складовою підготовки військових фахівців, яка дає їм змогу правильно оцінювати ситуації, зокрема, на полі бою, та діяти відповідно до вимог законів та норм міжнародного гуманітарного права. Крім цього вона дозволяє забезпечити дотримання законів та гарантій прав людини військовими підрозділами та підвищити професійний рівень офіцерів загалом. Ряд військових університетів здійснює правову освіту офіцерів та військовослужбовців як елемент їх професійної підготовки. До таких закладів можна віднести Академію Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» та інші (Міністерство оборони України, б. д.). Освітній процес у цих установах включає навчання з правових дисциплін, таких як основи військового законодавства, військова адміністрація, міжнародне гуманітарне право, право національної безпеки тощо.

Правова освіта, охоплюючи навчання, виховання і розвиток, має на меті створення й удосконалення в суб'єкта відповідних предметних компетентностей, які дадуть йому змогу взаємодіяти з усіма явищами правової системи суспільства для розв'язання тих чи інших завдань. Перелік необхідних для оволодіння певним фахом компетентностей містять відповідні освітні стандарти (Черниш, 2020а, с. 180-182). Так, Стандарт вищої освіти за спеціальністю 253 Військове управління вимагає від офіцера тактичного рівня здатності «управляти підрозділом (за видами, родами Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України) в ході бойового застосування та повсякденної діяльності на основі знань і розуміння правових засад функціонування держави і основ законодавства України, системи забезпечення національної безпеки України, сутності та основних питань етики збройної боротьби, професії офіцера» (*Стандарт вищої освіти України*, 2018, с. 7).

Компетентнісний підхід є важливим інструментом у сучасній освіті, який забезпечує якісну підготовку майбутніх фахівців. За О. Дубасенюк, останній передбачає інтеграцію елементів професійної та загальної культури, що дозволяє людині проявити професіоналізм в конкретній системі знань, навичок та вмій у фаховій діяльності (Дубасенюк, 2011, с. 11). Таким чином, компетентнісний підхід передбачає формування у майбутнього спеціаліста здатності розв'язувати різноманітні завдання професійної спрямованості. У військовій освіті він має такі переваги: *сприяє розвитку практичних навичок*, які можуть застосовуватись у бойовій обстановці; *розвиває творчість та самостійність*, у військовослужбовців, які повинні бути готові до непередбачуваних ситуацій; *підвищує ефективність навчання*, так як дозволяє отримувати знання, необхідні для виконання реальних службових завдань; *посилює мотивацію*, адже військовослужбовці, отримавши практичні навички, можуть відчувати більшу впевненість у своїх здібностях та готовність до подальшої служби. Компетентнісний підхід до правової освіти офіцерів цінний тим, що дає змогу не лише сформувати в курсантів ВВНЗ теоретичні знання, але й необхідні вміння й готовність до ефективної службової діяльності у майбутньому. Він є дієвим інструментом формування особистості, здатної жити в умовах динамічних змін, які відбуваються у суспільстві та економіці. Адже формує готовність до успішного виконання різноманітних завдань у роботі та житті. Його реалізація сприяє розвитку творчого мислення, самостійності та ініціативності, які, безперечно, є бажаними рисами для сучасного військового керівника.

Враховуючи зазначене, курси правознавчих дисциплін у військовій вищій школі мають відповідати таким умовам: бути диференційованим відповідно до фаху; мати прикладний характер (щоб здобуті знання використовувались у професійній діяльності); популяризувати досвід розв'язання спорів у правовий спосіб, знижуючи ризик деформації правосвідомості особистості (Черниш, 2020b, с. 41-43).

Ці освітні компоненти мають розроблятися таким чином, щоб охоплювати теорію правової системи та правового регулювання у військовій галузі, а також практичні завдання та сценарії, які дозволяють курсантам застосовувати отримані знання в реальних ситуаціях. Для цього можуть використовуватись такі методи навчання, як інтерактивні лекції, ділові ігри, кейс-стаді, практичні вправи та інші методи, які дозволяють курсантам активно долучатися до процесу навчання. Досвід їх застосування наявний у закладах вищої військової освіти незалежної України. Наприклад, у філіалі Київського військового інституту управління та зв'язку (Полтавському військовому інституті зв'язку) *ділові ігри* застосовувались під час практичних занять із дисципліни «Основи права». Курсанти вирішували ситуаційні завдання, готували проекти службових документів, навчалися вірно тлумачити й застосовувати норми права у тих чи інших службових обставинах (Полтавський військовий ін-т зв'язку, 1998).

Також важливо залучати фахівців з юриспруденції, які можуть допомогти курсантам отримати комплексне уявлення про правову систему та регулювання у військовій галузі, а також надати практичні поради щодо їх діяльності. В. Ягупов рекомендує запрошувати спеціалістів, зокрема, із військового права для проведення практичних занять із відповідної дисципліни у формі круглого столу як компетентних осіб (Ягупов, 2000, с. 198). *Правопросвітницька діяльність як елемент роботи військових юристів* була поширеною ще у 60-70-тих роках минулого століття. Командуванням ВВНЗ регулярно проводились заходи із їх залученням. Наприклад, у клубі Львівського вищого військово-політичного училища для курсантів систематично організовували лекторії, вечори запитань і відповідей тощо (Отчет о работе Львовского высшего военно-политического училища за 1975-1976 учебный год, 1976). Сьогодні участь у здійсненні правової освіти входить до завдань військових юристів на всіх рівнях системи Міністерства оборони України – починаючи із військових частин та освітніх установ, й завершуючи апаратом Міноборони (Питання юридичної служби Міністерства оборони України, 2016).

Крім цього, не менш важливим є забезпечення сталого оновлення робочих програм та матеріалів з урахуванням змін в законодавстві та інших сферах, що стосуються військової галузі.

Висновки з даного дослідження. Компетентнісний підхід до здійснення правової освіти офіцерів у вищій військовій школі дозволяє розглядати цей процес як підготовку майбутнього військового професіонала до успішного вирішення юридично унормованих фахових завдань. Із цього погляду, набувають значущості

обґрунтування й упровадження інтерактивних методів навчання, дієвої організації самостійної роботи курсантів та стимулювання їх позааудиторної активності, пов'язаної з правовою освітою. Досвід здійснення правової освіти офіцерів у вищій військовій школі України від середини ХХ до початку ХХІ століття містить позитивні приклади (ділові ігри, кейс-стаді, тренувальні вправи, залучення відповідних спеціалістів до педагогічного процесу) в контексті реалізації принципів компетентнісного підходу. Поширення таких практик вдосконалив підготовку військових фахівців до розв'язання юридично регульованих ситуацій, що виникають під час несення служби. **Перспективи подальших наукових пошуків** вбачаємо у порівнянні практики застосування інтерактивних методів навчання у вищій військовій школі в освітніх системах зарубіжних країн.

Список використаних джерел

- Волошин, В. (2022). Досвід використання інновацій у системі вищої військової освіти України. *Наука і техніка сьогодні*, 10(10). Взято з [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10\(10\)-185-195](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10(10)-185-195)
- Дубасенюк, О. А. (2011). *Професійна педагогічна освіта: Компетентнісний підхід*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
- Міністерство оборони України. *Довідник вступникам до ВВНЗ МОУ та ВНП ЗВО України*. Взято з https://www.mil.gov.ua/content/education/dov_v_2021.pdf
- Мельниченко, О. (2015). Роль науково-дослідної роботи курсантів та шляхи її пошлявлення у ВВНЗ. *Військова освіта*, 1 (31). Взято з <http://znp-vo.nuou.org.ua/article/view/198936>
- Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. *Публічна інформація: витяг з навчального плану підготовки військових фахівців за ОПП зі спеціальності «Озброєння та військова техніка»*. Взято з <http://www.asv.mil.gov.ua/?q=publichna-informaciya>
- Отчет о работе Львовского высшего военно-политического училища за 1975-1976 учебный год*. (1976). 797 (Оп. 38455с, спр. 12, арк. 14), ЛТАВ ГДА Міноборони України.
- Стандарт вищої освіти України. (2018). *Перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 25 – Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону, спеціальність 253 – Військове управління*. Вид. офіц. Взято з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2022/Standarty.Vyshchoyi.Osvity/Zatverdzeni.Standarty/01/31/253-Viysk.upr-bak.31.01.22.pdf>
- Питання юридичної служби Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України № 259*. (2016). Взято з http://www.mil.gov.ua/content/gsc_orders/MOU2016_259.pdf
- Полтавський військовий ін-т зв'язку. (1998). *Робочі навчальні програми*. 2068 (Оп. 46060, спр. 2, арк. 105), ГДА Міноборони України.
- Черниш, Н. (2021b). Етапи розвитку правової освіти офіцерів у військових закладах вищої освіти України (середина ХХ – початок ХХІ століття). *Українська професійна освіта*, 9/10, 47-58. Взято з <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2021.9-10.263592>.
- Черниш, Н. (2021a). Нормативне регулювання правової освіти у вищих військових навчальних закладах СРСР та незалежної України. *Професійна педагогіка*, 1(22), 123-131. Взято з <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2021.22.123-131>
- Черниш, Н. (2020a). Правова освіта як елемент підготовки військових фахівців. *Дидаскал*, 21, 180-182. Взято з <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/17401>
- Черниш, Н. А. (2020b). Формування правових компетентностей при підготовці фахівців неюридичних спеціальностей. *Дидаскал*, 20, 41-43.
- Ягупов, В. В. (2000). *Військова дидактика*. Київ: ВПЦ "Київ. ун-т".

References

- Chernysh, N. A. (2020b). Formuvannya pravovykh kompetentnostei pry pidhotovtsi fakhivtsiv neiurydychnykh spetsialnostei [Formation of legal competences during the training of specialists in non-legal specialties]. *Dydaskal [Didaskal]*, 20, 41-43 [in Ukrainian].
- Chernysh, N. (2021b). Etapy rozvytku pravovoi osvity ofitseriv u viiskovykh zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy (seredyna XX – pochatok XXI stolittia). [Stages of officers' legal education development in higher military educational institutions of Ukraine (mid-XX – the beginning of XXI century)]. *Ukrainska profesiina osvita [Ukrainian Professional Education]*, 9/10, 47-58. Retrieved from <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2021.9-10.263592>.
- Chernysh, N. (2021a). Normatyvne rehuliuвання pravovoi osvity u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh SRSR ta nezaleznoi Ukrainy [Normative regulation of legal education in higher military educational institutions of the USSR and independent Ukraine.]. *Profesiina pedahohika [Professional Pedagogics]*, 1 (22), 123-131. Retrieved from <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2021.22.123-131> [in Ukrainian].

- Chernysh, N. (2020a). Pravova osvita yak element pidhotovky viiskovykh fakhivtsiv [Legal education as an element of training military specialists]. *Dydaskal [Didaskal]*, 21, 180-182. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/17401> [in Ukrainian].
- Dubaseniuk, O. A. (2011). *Profesiina pedahohichna osvita: Kompetentnisnyi pidkhid [Professional pedagogical education: Competency approach]*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Ministerstvo obrony Ukrainy. *Dovidnyk vstupykam do VVNZ MOU ta VNP ZVO Ukrainy [Handbook for entrants to higher military educational institutions of the Ministry of Defense of Ukraine]*. Retrieved from https://www.mil.gov.ua/content/education/dov_v_2021.pdf [in Ukrainian].
- Melnychenko, O. (2015). Rol naukovo-doslidnoi roboty kursantiv ta shliakhy yii pozhvavlennia u VVNZ [The role of cadets' research work and ways of revitalizing it at military universities]. *Viiskova osvita [Military education]*, 1 (31). Retrieved from <http://znp-vo.nuou.org.ua/article/view/198936> [in Ukrainian].
- Natsionalna akademiia sukhoputnykh viisk imeni hetmana Petra Sahaidachnoho [Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy]. *Publichna informatsiia: Vytiah z navchalnoho planu pidhotovky viiskovykh fakhivtsiv za OPP zi spetsialnosti «Ozbroiennia ta viiskova tekhnika» [Public information: Excerpt from the training plan of military specialists for the EPP in the specialty "Armament and military equipment"]*. Retrieved from <http://www.asv.mil.gov.ua/?q=publichna-informaciya> [in Ukrainian].
- Otchet o rabote Lvovskoho vyssheho voenno-polytycheskoho uchylshcha za 1975-1976 uchebnyi hod [Report on the work of the Lviv Higher Military and Political School for the 1975-1976 academic year]*. (1976). 797 (Op. 38455s, spr. 12, ark. 14), LTAV HDA Minoborony Ukrainy [branch state archive of the Ministry of Defense of Ukraine] [in Russian].
- Poltavskiy viiskoviy in-t zviazku. (1998). *Robochi navchalni prohramy [Working educational programs]*. 2068 (Op. 46060, spr. 2, ark. 105), HDA Minoborony Ukrainy [in Ukrainian].
- Pytannia yurydychnoi sluzhby Ministerstva obrony Ukrainy [Issues of the legal service of the Ministry of Defense of Ukraine]: nakaz Ministerstva obrony Ukrainy № 259 (2016)*. Retrieved from http://www.mil.gov.ua/content/gsc_orders/MOU2016_259.pdf [in Ukrainian].
- Standart vyshchoi osvity Ukrainy [Standard of higher education of Ukraine]. (2018). *Pershyi (bakalavrskiy) riven, haluz znan 25 – Voienni nauky, natsionalna bezpeka, bezpeka derzhavnogo kordonu, spetsialnist 253 – Viiskove upravlinnia [First (bachelor) level, field of knowledge 25 – Military sciences, national security, state border security, specialty 253 – Military management (Standard of higher education of Ukraine)]*. Vyd. ofits. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2022/Standarty.Vyshchoy.Osvity/Zatverdzeni.Standarty/01/31/253-Viysk.upr-bak.31.01.22.pdf> [in Ukrainian].
- Yahupov, V. V. (2000). *Viiskova dydaktyka [Military didactics]*. Kyiv: VPTs "Kyiv. un-t" [in Ukrainian].
- Voloshyn, V. (2022). Dosvid vykorystannia innovatsii u systemi vyshchoi viiskovoi osvity Ukrainy [Experience of using innovations in the system of higher military education of Ukraine]. *Nauka i tekhnika sohodni [Science and technology today]*, 10(10). Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10\(10\)-185-195](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10(10)-185-195) [in Ukrainian].

CHERNYSH N., ILCHENKO O.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

UPDATE OF THE EXPERIENCE OF ORGANIZING LEGAL EDUCATION OF OFFICERS IN HIGHER MILITARY EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE: A COMPETENT APPROACH

This article offers a comprehensive analysis of viable tactics for integrating legal education into higher military education in Ukraine in a creative manner. The central objective is to leverage a competency-based methodology to equip officers with the necessary skills and knowledge to execute their legally mandated professional duties competently. The authors posit that this approach is highly efficacious in achieving favorable outcomes. The article emphasizes the importance of utilizing interactive teaching methods, independent work of cadets, and extracurricular activities related to legal education. These approaches contribute to the efficient acquisition of relevant knowledge and skills. In order to enhance the competencies of officers, it is highly recommended to adopt positive practices that are interactive in nature. Some of the most effective methods include incorporating business games, conducting case studies, and utilizing training exercises. Additionally, it is highly beneficial to involve legal professionals in the teaching process, as they can provide valuable insights and expertise. By implementing these strategies, officers can develop their skills and knowledge base, ultimately leading to improved performance and success in their roles. The research findings confirm that the experience of implementing legal education for officers in a higher military school in Ukraine encompasses valuable examples that support the implementation of competency-based principles. These positive practices foster the development of necessary skills and knowledge in the field of military law, equipping officers to address legally regulated situations during their service. In summary, the article explores the potential of the competency-based approach in organizing the legal education of officers in a higher military school in Ukraine. This article provides recommendations for the use of interactive methods

and the involvement of legal professionals in the educational process, aiming to enhance the preparation of military experts in the field of military law and ensure their successful performance during service.

Key words: *military education, training of military specialists, competence, trends in the development of military education, legal education*

Стаття надійшла до редакції 18.05.2023 р.

УДК 378.04:502]:37.091.33-027.22

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2023.31.283447](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2023.31.283447)

ТЕТЯНА ШКУРА

ORCID: 0000-0002-5087-369X

МАРИНА ДЯЧЕНКО-БОГУН

ORCID: 0000-0002-1209-2120

ЛЮДМИЛА ГОМЛЯ

ORCID: 0000-0002-0462-9338

ОЛЕКСІЙ ОРЛОВСЬКИЙ

ORCID: 0000-0001-7488-2024

ВІКТОРІЯ РОКОТЯНСЬКА

ORCID: 0000-0002-7608-0989

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАКТИК У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЕКОЛОГІВ

Статтю присвячено аналізу ролі навчальних та виробничих практик в системі практичної підготовки. Практика студентів передбачає безперервність та послідовність її проведення при одержанні потрібного достатнього обсягу практичних знань і умінь, необхідних для майбутньої роботи. Констатовано, що оволодіння сучасними методами, формами організації та знаряддями праці в галузі їх майбутньої професії, високо ефективно сприятиме формуванню у студентів професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних ринкових і виробничих умовах, вихованню потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати в подальшій практичній діяльності.

Ключові слова: *освітня програма, навчальна практика, виробнича практика, екологія*

Постановка проблеми. За будь-яких умов розвитку суспільства існує потреба у висококваліфікованих фахівцях, здатних самостійно приймати рішення і нести особисту відповідальність за них. Це стосується передусім особистості еколога, професіоналізм і компетентність якого вкрай необхідна не лише для чіткої стратегії охорони навколишнього середовища та посилення контролю за природокористуванням, але є провідною умовою для формування збалансованого природокористування. Враховуючи необхідність розвитку системи підготовки конкурентоспроможних фахівців-екологів, які мають сучасні знання та вміння, виробнича практика є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми для здобуття кваліфікаційного рівня та має на меті набуття студентом професійних вмінь та навичок (Виноградський, Виноградська, Шканова, 2009).

Удосконалення підготовки фахівців-екологів, перебуває у прямій залежності не тільки від орієнтації студентів на дану професію, а й від організації їх підготовки до майбутньої професійної діяльності, зокрема під час проходження студентами виробничої практики. Виробнича практика у професійному становленні майбутнього еколога посідає вагоме місце і є одним із найскладніших і багатогранних видів навчальної діяльності студента у вищому навчальному закладі освіти.

Обов'язковою складовою підготовки студентів майбутніх екологів природничого факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка є практичне навчання, метою якого є узагальнення набутих теоретичних і практичних знань, одержання професійних умінь, навичок, що формують фахівця та сприяють поліпшенню якості їх навчання. Підготовка за спеціальністю 101 «Екологія» у навчальному закладі здійснюється за бакалаврським та магістерським рівнями здобувачів освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні проблеми екологічної освіти відображені у працях Л. Б. Лук'янової (Лук'янова, 2006), А. В. Степанюк (Степанюк, 1999), історичні аспекти екологічної освіти й виховання у дослідженнях П. П. Бачинського (Бачинський, 1999). Проблеми професійної екологічної освіти присвячений науковий доробок О. П. Мітрясової (Мітрясова, 2009), С. Д. Рудишина (Рудишин, 2009) і Н. М. Рідей (Рідей, 2011).

Формулювання мети статті. Дослідження особливостей реалізації практичної підготовки майбутніх екологів під час здобування вищої освіти в ПНПУ імені В.Г. Короленка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практична підготовка студентів спеціальності 101 Екологія є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми «Екологія» на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях вищої освіти. Метою такої практичної діяльності є формування в студентів практичної підготовки до здійснення ефективної професійної діяльності. Практика студентів передбачає безперервність та послідовність її проведення при одержанні потрібного достатнього обсягу практичних знань і умінь, необхідних для майбутньої роботи.

Об'єктами вивчення та діяльності студента під час проходження практик є структура та функціональні компоненти екосистем різного рівня та походження; вивчення антропогенного впливу на довкілля та оптимізація природокористування.

Навчальні практики спеціальності 101 Екологія спрямовані на закріплення теоретичних знань і оволодіння польовими й експериментальними методами вивчення і дослідження екології, формування у здобувачів вищої освіти комплексу знань, умінь та навичок для застосування в професійній діяльності у сфері екології, охорони довкілля та збалансованого природокористування через практичне навчання.

Важливим елементом професійної екологічної освіти є навчальні польові практики у межах території з різними природними та техногенними умовами. Наприклад, загально-екологічна навчальна практика, яка реалізується наприкінці першого року навчання, є обов'язковим елементом навчального процесу підготовки екологів. Під час проходження практики студент закріплює та поглиблює знання про головні закономірності функціонування літосфери, атмосфери, гідросфери, педосфери та біосфери, про головні екологічні закономірності, про глобальні екологічні проблеми та шляхи їх вирішення. Теоретичне підґрунтя для практики закладається при опануванні студентами фундаментальних дисциплін таких як: «Загальна екологія та неоекологія», «Гідрологія», «Біологія», «Методи екологічних досліджень»). На практиці передбачено поглиблення набутих знань, закріплення вмінь із навчальних дисциплін, що вже вивчені, отримання випереджальних знань із навчальних дисциплін, що не вивчалися, та формування нових навичок при апробації у польових умовах різних методів та методик екологічних досліджень.

Навчальна ландшафтно-екологічна практика є вагомим ланкою в системі підготовки фахівців екологічного напрямку. Вона відрізняється тим, що природні компоненти вивчаються не окремо, а як взаємопов'язані частини конкретних регіональних та локальних геосистем. Під час проходження цієї практики студенти вивчають екологічний стан природних та антропогенних ландшафтів у польових умовах із метою дослідження та визначення його закономірностей і ступеню впливу на формування екологічного стану довкілля з різною ландшафтною (ландшафтно-екологічною) структурою.

Теоретичне підґрунтя закладається при опануванні студентами фундаментальних дисциплін, які викладаються впродовж двох років навчання («Біоіндикація», «Біогеографія», «Ландшафтна екологія», «Екологія міських систем» та ін.). На практиці передбачено поглиблення набутих знань, закріплення вмінь із навчальних дисциплін, що вже вивчені, отримання випереджальних знань із навчальних дисциплін, що не вивчалися, та формування нових навичок при апробації у польових умовах різних методів та методик екологічних досліджень. Наукова робота студентів під час практики забезпечує формування здатності до творчого вирішення завдань щодо вивчення екологічного стану навколишнього середовища та шляхів його оптимізації, з'ясування ландшафтно-екологічної структури досліджуваних територій, визначення ступеню трансформації природних ландшафтів та встановлення причини і наслідки цих процесів. Студенти у ході здійснення польових досліджень мають можливість набирати матеріал для підготовки наукових доповідей, статей та курсових робіт.

Традиційно навчальні практики для студентів проводяться у формі виїзних практик. Але в силу останніх подій в нашій країні для організації і проведення «Загально-екологічної навчальної практики» та «Навчальної загально-екологічної практики» для студентів екологів були розроблені дистанційні екскурсії із застосуванням електронних ресурсів Google-class-room, Google-meet, Zoom. З цією метою підготовлені авторські фотопідбірки, презентації, створені відео сюжети за маршрутами екскурсій. Також використані посилання на уже готові науково-навчальні матеріали, які викладачі активно адаптують для проведення віртуальних екскурсій

Наприклад, для студентів першого та другого курсів, на платформі classroom розміщена теоретична інформація про екологічні групи рослин за відношенням до провідних абіотичних факторів та життєві форми рослин. Наведені фотоматеріали прикладів оформлення екологічного гербарію. Окремо описані основні методики проведення еколого-біологічних досліджень, класифікаційні категорії ландшафтів та

ознаки їх виділення, методичні рекомендації щодо проведення ландшафтно-естетичної оцінки території з метою заповідання. Для повноцінного розкриття мети та завдань екскурсій присвячених вивченню особливостей функціонування природних екосистем викладачі використовують науково-популярні відеоматеріали регіонального характеру, що розміщені в інтернетмережі, наприклад: <https://www.youtube.com/watch?v=OBQNB-4vtyk> – презентація Диканського регіонального ландшафтного парку;

<https://www.rivneprod.gov.ua/2020/03/27/roslyny-yaki-ne-var-to-vyroshhuvaty-na-prysadybnij-dilyantsi-invazijni-vydy/> – інвазійні види рослин; <https://kolo.news/category/dozwillia/3443>; <https://www.youtube.com/watch?v=E6VnBZ1FpNE> – Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Полтавський ботанічний сад», <https://www.youtube.com/watch?v=NRal-bj-ASU> – Хорольський ботанічний сад; <https://www.youtube.com/watch?v=Xcli3Rld9ck&t=277s> – степові первоцвіти Полтавщини; <https://www.youtube.com/watch?v=Tbf5vLRTa-g&t=166s> – заповідними стежками Машівського краю, (https://www.youtube.com/watch?v=uQ_1N-oscOQ&list=TLPQMDEwNjIwMjBqu6EBQ5H1IQ&index=4) – ландшафти біосферного заповідника «Асканія нова», <https://geoknigi.com/map.php> топографічні карти регіону та ін.

Для зручності студентів в електронному вигляді викладено електронні варіанти Червоної книги України, Зеленої книги України, Атласу рідкісних рослин Полтавщини та ін.

Для контролю знань використовують тестовий контроль, що дозволяє викладачеві оцінити рівень засвоєного матеріалу кожним з студентів. Окрім того, кожен студент отримує завдання для самостійного виконання. За результатами виконання усіх завдань практики кожен студент представляє звіт із фотоматеріалами на підсумковій конференції. Завдяки таким практикам у студентів відбувається поглиблення набутих теоретичних знань, закріплення вмій із навчальних дисциплін, що вже вивчені, отримання випереджальних знань із навчальних дисциплін, що не вивчалися та формування нових навичок при апробації у польових умовах різних методів та методик екологічних, ландшафтно-екологічних досліджень. Під час проходження практики студенти закріплюють та поглиблюють знання про основні закономірності функціонування літосфери, атмосфери, гідросфери, педосфери та біосфери, про головні екологічні, ландшафтно-екологічні закономірності, глобальні екологічні проблеми та шляхи їх вирішення. На основі знань, отриманих під час лекцій та лабораторно-практичних занять у здобувачів освіти відбувається формування професійних умій та навичок, важливих для формування професійних, дослідницьких компетентностей майбутніх екологів.

Звичайно, реалізація практик в умовах реального часу не може порівнятися за ефективністю та результативністю з практикою що реалізується за допомогою методів дистанційного навчання, але враховуючи виклики сьогодення, застосування дистанційних технологій це оптимальний шлях для повноцінної реалізації підготовки високопрофесійного еколога.

Робочими програмами «Виробничої екологічної практики зі спеціальності» на четвертому курсі першого (бакалаврського) рівня освіти та «Виробничої екологічної практики» на першому курсі другого (магістерського) рівня освіти передбачено проходження практик на базі державних, громадських природоохоронних організаціях і підприємствах, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів. Метою таких практик є набуття студентами знань, умій та навичок, необхідних для ефективного використання та впровадження в діяльність виробничих комплексів природоохоронних технологій, що сприяють зниженню негативного впливу підприємств на стан об'єктів довкілля та здоров'я населення, підготовка до самостійної практичної екологічної діяльності, закріплення знань, отриманих студентами з попередньо вивчених навчальних курсів.

При формуванні змістового наповнення таких практик важлива роль приділяється питанням поєднання галузевого та територіального принципів у пошуку підходів до розв'язання нагальних екологічних проблем, реалізації державної екополітики. Для студентів спеціальності «Екологія» практики на майбутньому місці працевлаштування є надзвичайно цікавим і водночас вельми відповідальним досвідом, якому передують роки навчання, накопичення фахових знань, які необхідно апробувати. Під час проходження практики студенти знайомляться «з середини» з установами-базами практики, напрямками роботи окремих підрозділів, відділів, цехів, і, що особливо важливо, взяти безпосередню участь в заходах, які проводяться природоохоронними службами, відтак, отримати перший практичний досвід. Серед досягнень варто зауважити також – апробація навичок проведення екологічного моніторингу, організації і проведення природоохоронних заходів, збору аналітичних даних про стан навколишнього середовища, окремих його компонентів. Виробнича практика, як невід'ємний етап підготовки еколога, дозволяє сформувати фахівця у сфері екології та адаптувати його до реальних умов виробництва в ринкових умовах. Теоретичне підґрунтя для практик закладається при опануванні студентами фундаментальних дисциплін: «Екологія міських систем», «Економіка природокористування», «Заповідна справа», «Технологія та екологія харчових виробництв», «Техноекологія», «Екологічна безпека», «Утилізація та рекуперация відходів», «Моніторинг довкілля», «Екологічна паспортизація територій та підприємств», «Нормування антропогенного навантаження на

навколишнє природне середовище»). На практиці передбачено поглиблення набутих знань, закріплення вмінь із навчальних дисциплін, що вже вивчені та формування нових навичок самостійної професійної діяльності. Наукова робота студентів під час практики забезпечує формування здатності до творчого вирішення завдань щодо екологізації діяльності бази практики. Студенти у ході проходження практики мають можливість накопичувати матеріал для підготовки наукових доповідей, статей та кваліфікаційних робіт. Студент-практикант має оволодіти методами збирання, обробки та інтерпретації результатів екологічних досліджень; навичками науково-виробничої, проектної, організаційної та управлінської діяльності; здатністю до педагогічної та просвітницької діяльності в сфері екології, охорони навколишнього середовища та збалансованого природокористування.

Виробнича практика з оптимізації природокористування реалізується на другому курсі навчання другого (магістерського) освітнього рівня за спеціальністю 101 Екологія. Метою практики є поглиблення, вдосконалення і закріплення здобутих теоретичних знань, отриманих студентами під час навчання в університеті, набуття й удосконалення практичних навичок і умінь за певним фахом для прийняття самостійних рішень в умовах конкретної роботи, оволодіння сучасними методами, формами організації та знаряддями праці в галузі їх майбутньої професії та формування в них умінь застосовувати набуті знання у професійній роботі. Набуття практичного досвіду застосування системи знань про наукові підходи і принципи оптимізації природокористування; розвивати вміння проведення оцінки ступеня збалансованості природно-господарських систем, з'ясування ролі в цьому процесі заповідного природокористування; набуття навичок обґрунтування напрямків невиснажливого природокористування.

Упродовж проходження практики студенти ознайомлюються з основними задачами оптимального природокористування, принципами класифікації природних ресурсів і управління природними системами, шляхами оптимізації природокористування, підходами до вирішення соціально-економіко-екологічних проблем баз практик, набувають практичного досвіду виконуючи обов'язки еколога.

Таким чином упродовж всього періоду навчання студенти оволодівають знаннями і практичними навичками, які дозволяють працевлаштовуватися на посади головних та галузевих спеціалістів у екологічні установи, лісгоспи, національні природні парки, заповідники і інші природо-заповідні фонди державного значення, а також сільськогосподарські та переробні підприємства.

Список використаних джерел

- Бачинський, П. П. (1999). На шляху створення системи екологічної освіти школярів та студентів. *Педагогіка і психологія*, 2, 106-112.
- Виноградський, М. Д., Виноградська, А. М., Шканова, О. М. (2009). *Управління персоналом: навч. посіб.* Київ: Центр учбової літер.
- Костицька, І. М. (1995). Екологічна освіта в розвинутих країнах світу. *Рідна школа*, 5, 52.
- Лук'янова, Л. Б. (2006). *Теорія і практика екологічної освіти у професійно-технічних навчальних закладах.* (Дис. д-ра пед. наук). Київ.
- Мітрясова, О. П. (2009). *Теорія і практика інтегрованого навчання хімічних дисциплін студентів аграрного університету.* (Дис. д-ра пед. наук). Київ.
- Рідей, Н. М. (2011). *Ступенева підготовка майбутніх екологів: теорія і практика: монографія.* 2-ге вид., переробл. і доп. Київ: Олді-Плюс.
- Рудишин, С. Д. (2009). *Біологічна підготовка майбутніх екологів: теорія і практика: монографія.* Вінниця: Темпус.
- Степанюк, А. В. (1999). *Методичні та теоретичні основи формування цілісності знань школярів про живу природу.* (Дис. д-ра пед. наук). Тернопіль.

References

- Bachynskiy, P. P. (1999). Na shliakhu stvorennia systemy ekolohichnoi osvity shkolariv ta studentiv [On the way to creating a system of environmental education for schoolchildren and students]. *Pedahohika i psykholohiia [Pedagogy and psychology]*, 2, 106-112 [in Ukrainian].
- Kostytska, I. M. (1995). Ekolohichna osvita v rozvynutykh krainakh svitu [Environmental education in the developed countries of the world]. *Ridna shkola [Native school]*, 5, 52 [in Ukrainian].
- Luk'ianova, L. B. (2006). *Teoriia i praktyka ekolohichnoi osvity u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh [Theory and practice of environmental education in vocational and technical educational institutions].* (D diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Mitriasova, O. P. (2009). *Teoriia i praktyka intehrovanoho navchannia khimichnykh dystsyplin studentiv ahrarnoho universytetu [Theory and practice of integrated teaching of chemical disciplines of agricultural university students].* (D diss.). Kyiv [in Ukrainian].

Ridei, N. M. (2011). *Stupeneva pidhotovka maibutnikh ekolohiv: teoriia i praktyka [Gradual training of future ecologists: theory and practice]: monohrafiia*. Kyiv: Oldi-Plus [in Ukrainian].

Rudyshyn, S. D. (2009). *Biolohichna pidhotovka maibutnikh ekolohiv: teoriia i praktyka [Biological training of future ecologists: theory and practice]: monohrafiia*. Vinnytsia: Tempus [in Ukrainian].

Stepaniuk, A. V. (1999). *Metodychni ta teoretychni osnovy formuvannia tsilisnosti znan shkolariv pro zhyvu pryrodu [Methodical and theoretical foundations of forming the integrity of schoolchildren's knowledge about living nature]*. (D diss.). Ternopil [in Ukrainian].

Vynohradskyi, M. D., Vynohradska, A. M., Shkanova, O. M. (2009). *Upravlinnia personalom [Management staff]: navch. posib*. Kyiv: Tsentr uchbovoi liter [in Ukrainian].

SHKURA T., DIACHENKO-BOHUN M., HOMLIA L., ORLOVSKYI O., ROKOTIANSKA V.
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF PRACTICES IN THE PROFESSIONAL TRAINING SYSTEM OF FUTURE ENVIRONMENTALS

The article is devoted to the analysis of the role of educational and production practices in the system of practical training. Students' practice involves the continuity and sequence of its implementation while obtaining the necessary and sufficient amount of practical knowledge and skills necessary for future work. It was established that mastering modern methods, forms of organization and tools of work in the field of their future profession will highly effectively contribute to the formation of students' professional skills and abilities for making independent decisions during specific work in real market and production conditions, fostering the need to systematically renew their knowledge and creatively apply them in further practical activities.

It is recognized that the implementation of practices in real-time conditions cannot be compared in terms of efficiency and effectiveness with practices implemented using distance learning methods, but taking into account the challenges of today, the use of distance technologies is the optimal way to fully implement the training of a highly professional ecologist.

Key words: *educational program, educational practice, production practice, ecology*

Стаття надійшла до редакції 03.04.2023 р.

НАШІ АВТОРИ

Бабенко Ірина Василівна, кандидат педагогічних наук, старший викладач Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Балюк Вікторія Олександрівна, кандидат педагогічних наук, заступник директора з навчальної роботи ВСП «Фаховий коледж управління, економіки і права Полтавського державного аграрного університету»

Беляєва Наталія Петрівна, провідний спеціаліст відділу охорони праці Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (м. Київ)

Білько Валерія Володимирівна, аспірант Полтавського державного медичного університету

Бірюк Людмила Яківна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Большая Оксана Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Боярський Дмитро Едуардович, директор Рокитненської гімназії з дошкільним структурним підрозділом виконавчого комітету Омельницької сільської ради Кременчуцького району Полтавської області

Бунецька Ірина Миколаївна, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Важенина Інна Леонідівна, старший викладач Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Вашак Оксана Олексіївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Гнізділова Олена Анатоліївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Гомля Людмила Миколаївна, кандидат біологічних наук, доцент кафедри Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Горбуньова Соф'я Олегівна, асистент Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Гринь Катерина Вікторівна, кандидат медичних наук, доцент закладу вищої освіти Полтавського державного медичного університету

Гриньова Марина Вікторівна, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Грицай Наталія Богданівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри Рівненського державного гуманітарного університету

Дебре Олексій Сергійович, асистент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Дельва Михайло Юрійович, доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри Полтавського державного медичного університету

Доля Юлія Володимирівна, старший викладач Харківського національного університету імені Г. С. Сковороди

Дяченко-Богун Марина Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Жданова-Неділько Олена Григорівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Захарова Валерія Вікторівна, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Зуєнко Марина Олексіївна, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Ільченко Олена Юріївна, доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Іщенко Валентина Леонідівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Кардаш Наталія Григорівна, директор КЗ позашкільної освіти «Будинок юнацької та дитячої творчості Опішнянської селищної ради Полтавської області», магістр управління навчальним закладом

Клочко Оксана Віталіївна, доктор педагогічних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Ковалевська Наталія Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Козут Ірина Вікторівна, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач відділу Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Кондель Володимир Миколайович, кандидат технічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Кравець Руслан Андрійович, доктор педагогічних наук доцент, завідувач кафедри Вінницького національного аграрного університету

Кононенко Олена Анатоліївна, асистент Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Кононець Наталія Василівна, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач аграрно-економічного відділення ВСП «Фаховий коледж управління, економіки і права Полтавського державного аграрного університету», доцент ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Колеснік Віталій Володимирович, викладач ВСП «Фаховий коледж управління, економіки і права Полтавського державного аграрного університету»

Ларіна Ірина Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент Харківського національного університету імені Г. С. Сковороди

Лебедик Леся Вікторівна, доктор педагогічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Макаренко Олександр Володимирович, кандидат педагогічних наук, доцент Полтавського державного медичного університету

Макаренко Володимир Іванович, кандидат педагогічних наук, старший викладач Полтавського державного медичного університету

Макаренко Катерина Степанівна, кандидат педагогічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Мельник Алла Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент Київського національного лінгвістичного університету

Мовчан Валентина Володимирівна, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Непорада Ірина Михайлівна, асистент Обласного коледжу «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А.С. Макаренка» Полтавської обласної ради

Ніколенко Катерина Сергіївна, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії Львівського національного університету імені Івана Франка

Ніколенко Ольга Миколаївна, доктор філологічних наук, професор завідувач кафедри Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Орловський Олексій Володимирович, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Остапенко Юлія Володимирівна, викладач вищої категорії, методист ЗФПО «Київський міський медичний фаховий коледж»

Пасічніченко Анжела Василівна, кандидат психологічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Петренко Леся Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Пивовар Ніна Михайлівна, доцент кафедри Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Пінчук Вікторія Анатоліївна, кандидат медичних наук, доцент закладу вищої освіти Полтавського державного медичного університету

Рокотянська Вікторія Олексіївна, кандидат сільськогосподарських наук, асистент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Савонова Ганна Іванівна, доктор філософських наук, доцент Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Сагайдак Віталіна Романівна, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, голова студентської ради Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Сілкова Олена Вікторівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри Полтавського державного медичного університету

Соснова Віталіна Валеріївна, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Срібна Юлія Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент, декан Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Станіченко Оксана Федорівна, асистент кафедри початкової освіти, гуманітарних дисциплін та інформатики Обласного коледжу «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А.С.Макаренка» Полтавської обласної ради

Стрельніков Віктор Юрійович, доктор педагогічних наук, професор Полтавської академії неперервної освіти імені М. В. Остроградського

Стрижаків Артем Олегович, кандидат педагогічних наук, директор ТОВ «Цифромаркет»

Тимошенко Олена Віталіївна, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Титаренко Валентина Петрівна, доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Титаренко Ольга Олександрівна, кандидат сільськогосподарських наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Ткаченко Андрій Володимирович, доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Ткаченко Марія Валентинівна, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Худолій Іван Іванович, викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач методист ВСП «Фаховий коледж управління, економіки і права Полтавського державного аграрного університету»

Черниш Наталія Андріївна, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Шаригін Олександр Анатолійович, кандидат технічних наук, Project Lead, Компанія Miratech

Шкура Тетяна Володимирівна, кандидат біологічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

ЗМІСТ

Бабенко І.	Правова компетентність освітнього менеджера та її формування в умовах магістратури	5
Бабенко І. Большая О. Пивовар Н.	Майстерність менеджменту освітнього закладу у взаємодії з жіночим педагогічним колективом	10
Беляєва Н.	Підготовка майбутніх учителів до реалізації безпечного освітнього середовища молодших школярів в умовах воєнного стану	17
Боярський Д. Гнізділова О. Станіченко О. Вашак О.	Активізація діяльності наукових гуртків у Новій українській школі Діагностика рівнів вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку	22 29
Гомля Л. Дяченко-Богун М. Шкура Т. Рокотянська В. Орловський О.	Сучасний стан та шляхи підвищення якості підготовки фахівців спеціальності «Екологія» в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка	35
Гриньова М. Бунецька І.	Сучасний стан підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій в університетах Китайської Народної Республіки	39
Дебре О.	Метод проектів як засіб розвитку старшокласників	48
Дяченко-Богун М. Грицай Н. Большая О.	Інтеграція здоров'язберезувальних технологій у навчальний процес студентів природничих спеціальностей	52
Дяченко-Богун М. Гомля Л. Шкура Т. Рокотянська В. Орловський О.	Інноваційні методи викладання для студентів спеціальності 101 Екологія: практична спрямованість та методологія використання	59
Дяченко-Богун М. Соснова В.	Вивчення дисципліни «Нормування антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище» як основа підготовки студентів напрямку 101 Екологія	66
Дяченко-Богун М. Тимошенко О.	Сучасні аспекти впровадження КУРСУ «Метеорологія та кліматологія» в освітній процес студентів напрямку підготовки 101 Екологія	70
Жданова-Неділько О. Іщенко В. Горбуньова С. Кононенко О.	Формування правової компетентності майбутнього магістра менеджменту в контексті його правової компетентності Підходи до навчання англійської мови за допомогою скоромовок: досвід Полтавського університету економіки і торгівлі	76 81
Кардаш Н. Пивовар Н.	Сучасний менеджмент як продовження макаренківських традицій в умовах жорсткої невизначеності	86
Клочко О. Шаригін О.	Формування компетентностей колективної розробки програмного забезпечення студентів галузі інформаційних технологій в процесі використання вільного програмного забезпечення	91
Кондель В.	Формування базових компетентностей з цивільного захисту під час підготовки здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану	98
Кононець Н. Балюк В. Худолій І. Колеснік В.	Ресурсно-орієнтована модель формування цифрової компетентності майбутніх фахівців з інформаційної діяльності підприємства у процесі вивчення основ програмування	104
Кравець Р.	Сутність педагогічної техніки викладача іноземної мови	111
Ларіна І. Доля Ю. Лебедик Л.	Підготовка майбутніх фахівців з дошкільної освіти до художньо-естетичного розвитку дітей дошкільного віку Місце педагогічної спадщини Антона Макаренка у змістові підготовки майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти	119 124
Макаренко О.	Деякі аспекти саморегуляції у процесі формування дослідницької	131

Макаренко В. Сілкова О. Гриньова М. Макаренко К.	компетентності майбутніх лікарів	
Мельник А.	Змішане навчання у викладанні англійської мови для студентів філологічних спеціальностей	138
Мовчан В. Бірюк Л.	Методи і прийоми формування емоційного інтелекту молодших школярів на уроках літературного читання	144
Непорада І.	Формування громадянської компетентності молодших школярів засобами усної народної творчості	149
Ніколенко О. Зуєнко М. Гриньова М. Когут І. Ніколенко К.	Арт-терапія для покращення психологічного самопочуття учнів травмованих під час війни	156
Орловський О. Дяченко-Богун М. Шкура Т. Гомля Л. Рокотянська В.	Формування фахових компетентностей у здобувачів спеціальності 101 Екологія	167
Остапенко Ю.	Науково-теоретична сутність комунікативної компетентності майбутніх медичних сестер	170
Павлов Ю.	Запобігання професійним деформаціям особистості у роботі зі студентською молоддю	177
Пасічніченко А. Ковалевська Н.	Психолого-педагогічні умови збереження психологічного здоров'я дошкільника	182
Петренко Л. Захарова В. Важеніна І.	Формування правової компетентності майбутніх менеджерів інноваційної діяльності	187
Пінчук В. Дельва М. Гринь К. Білько В.	Формування професійної компетенції здобувачів вищої медичної освіти з використанням інтегрованих та бінарних занять при викладанні клінічних дисциплін	192
Рокотянська В. Дяченко-Богун М. Гомля Л. Шкура Т. Орловський О.	Розширення наукового світогляду у студентів напряму підготовки 101 Екологія	196
Савонова Г.	Цілепокладання та стратегічне планування професійного розвитку вчителя в режимі тайм-менеджменту	201
Срібна Ю.	Декоративно-прикладна творчість як фактор формування творчої особистості майбутнього вчителя технологій	209
Стрельников В.	Філософські засади застосування теорії і практики педагогічного проектування Антона Макаренка у неперервній освіті	213
Стрижак А.	Особливості професійного змісту соціалізації особистості	218
Титаренко В.	Вивчення творчості мисткинь народного вишивального мистецтва Полтавщини майбутніми вчителями трудового навчання	224
Титаренко О.	Теоретична підготовка майбутніх вчителів технологій до науково-дослідницької діяльності в закладах вищої освіти України	228
Ткаченко А.	Управлінський досвід А. Макаренка в формуванні правової компетентності майбутніх освітніх менеджерів	234
Ткаченко М.	Візуалізація дидактичного процесу під час спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа»	240

Черниш Н. Льченко О.	Актуалізація досвіду організації правової освіти офіцерів у закладах вищої військової освіти України: компетентнісний підхід	247
Шкура Т. Дяченко-Богун М. Гомля Л. Рокотянська В. Орловський О.	Особливості реалізації практик у системі професійної підготовки майбутніх екологів	252

CONTENTS

Babenko I.	Legal competence of the educational manager and its formation in the conditions of the magistrate	5
Babenko I. Bolshaya O. Pivovar N.	Educational institution management skill in interaction with the female teaching team	10
Belyaeva N.	Preparation of future teachers for the implementation of a safe educational environment for younger schoolchildren in the conditions of martial law	17
Boyarsky D.	Activation of scientific circles in the new ukrainian school	22
Hnizdilova O. Stanichenko O. Vashak O.	Diagnostics of older preschool children's sensitivity formation levels	29
Homlia L. Diachenko-Bohun M. Shkura T. Rokotianska V. Orlovskiy O.	The current state and ways to improve the quality of training of specialists in the specialty "Ecology" at Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University	35
Grynova M., Bunetska I.	Current state of professional training of electronic information and technology bachelors in universities of the People's Republic of China	39
Debre O.	The Method of Projects as a Means of Developing Senior Students	48
Diachenko-Bohun M. Homlia L. Shkura T. Rokotianska V. Orlovskiy O.	Innovative methods in environmental education of higher education institutions: practical orientation and methodology of use	52
Diachenko-Bohun M. Hrytsai N. Bolshaya O.	Integration of health-saving technologies into the educational process of students of natural sciences	59
Diachenko-Bohun M. Sosnova V.	Study of the discipline "Normation of anthropogenic load on the natural environment" as the basis of training students for Ecology 101	66
Diachenko-Bohun M. Timoshenko O.	Modern aspects of the implementation of the course "Meteorology and climatology" in the educational process of students in the direction of preparation 101 Ecology	70
Zhdanova-Nedilko O.	Formation of the legal competence of the future master of management in the context of his conflict competence	76
Ischenko V. Horbuniova S. Kononenko O.	Ways of training english pronunciation through tongue twisters: experience of Poltava university of economics and trade	81
Kardash N. Pivovar N.	Modern management as a continuation Makarenko traditions in conditions of severe uncertainty	86
Klochko O. Sharyhin O.	Formation of competencies of collective software development of students in the field of information technology in the process of using free software	91

Kondel V.	Formation of basic civil defense competences during the training of higher education seekers under the martial law conditions	98
Kononets N. Baliuk V. Khudolii I. Kolesnik V.	Resource-oriented model of formation of digital competence of future specialists in the information activities of the enterprise in the process of studying the fundamentals of programming	104
Kravets R.	Essence Of A Foreign Language Teacher's Pedagogical Technique	111
Larina I. Dolia Y.	Preparation of the maybe family factory for preschool education to artistic and aesthetic development of preschool children	119
Lebedyk L.	Pedagogical heritage of Anton Makarenko in the content of training of future teachers of extracurricular education institutions	124
Makarenko O., Makarenko V. Silkova O., Grynova M. Makarenko K.	Some aspects of self-regulation in the process of forming the research competence of future doctors	131
Melnyk A.	Blended learning in teaching english to philology-speciality students	138
Movchan V. Biriuk L.	Methods and techniques of forming the emotional intelligence of primary school pupils in literature reading lessons	144
Neporada I.	Formation of civic competence of younger school students through means of oral folk creativity	149
Nikolenko O. Zuyenko M. Grynova M. Kohut I. Nikolenko K.	Art therapy for improving the psychological wellbeing of students traumatized during the war	156
Orlovskiy O. Diachenko-Bohun M. Shkura T. Homlia L. Rokotianska V.	Formation of professional competences of students of the specialty "Ecology"	167
Ostapenko Y.	Scientific-theoretical essence of communicative competences of future nurses	170
Pavlov J.	Prevention of professional deformations of the personality in work with student youth	177
Pasichnichenko A. Kovalevska N.	Psychological and pedagogical conditions for preserving preschoolers' psychological health	182
Petrenko L., Zakharova V., Vazhenina I.	Formation of legal competence of future managers of innovation activities	187
Pinchuk V. Delva M. Hryn K. Bilko V.	Formation of professional competence of higer medical education students using integrated and binary lessons in teaching clinical disciplines	192
Rokotianska V. Diachenko-Bohun M. Homlia L. Shkura T. Orlovskiy O.	Expanding the scientific worldview of Ecology students	196
Savonova H.	Objectives and strategic planning of the teacher's professional development in the mode of time management	201
Sribna Y.	Decorative and applied creativity as a factor for the formation of the creative	209

	personality of the future technology teacher	
Strelnikov V.	Philosophical foundations of the application of Anton Makarenko's theory and practice of pedagogical design in continuing education	213
Stryzhakov A.	Peculiarities of professional content of personality socialization	218
Tytarenko V.	Study of the creativity of artists of folk embroidery arts of Poltava by future teachers of vocational education	224
Tytarenko O.	Features of professional training of future technology teachers for scientific and research activities in institutions of higher education of Ukraine	228
Tkachenko A.	Administrative experience of A. Makarenko in forming the legal competence of future educational managers	234
Tkachenko M.	Visualization of the didactic process during the special course "Project technologies in the professional activities of a choreographer"	240
Chernysh N., Ilchenko O.	Update of the experience of organizing legal education of officers in higher military education institutions of Ukraine: a competent approach	247
Shkura T. Diachenko-Bohun M. Homlia L. Rokotianska V. Orlovskiy O.	Features of the implementation of practices in the professional training system of future environmentalists	252